یاسینجان سادیق چوغلان

باهادیرنامه

1

مملکت‌نامه نشر سیاتی • بیجیمث

یاسنجان سادیق چوغلان

باهادیرنامه

(تاریخی رومان)

1

میللاتله رنه نشریاتی

ياسنجان سادىق چوغلان ◆ 1983 - يىل

ئاپتور ھەققىدە

يازغۇچى ياسىنجان سادىق چوغلان 1966 ـ يىلى 3 ـ ئايدا يەكەن ناھىيە بازىرىدا ئىشچى ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئالىي مەكتەپ تولۇق كۇرس مەلۇماتىغا ئىگە. ئۇ ھازىر يەكەن دەريا باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ سىياسىي بۆلۈمىدە خىزمەت قىلىدۇ. جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، قەشقەر ۋىلايەتلىك يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ توختاملىق يازغۇچىسى، «قەشقەر» ژۇرنىلىنىڭ تەھرىر ھەيئەت ئەزاسى.

ياسىنجان سادىق چوغلان 1988 ـ يىلى 4 ـ ئايدا سابىق «يەكەن گېزىتى» دە ئېلان قىلغان «ئاددىي ـ ساددا ياشلىق» نامىلىق ھېكايىسى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت سەپىگە كىرىپ كەلگەندىن بۇيان، ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتلىرىدىن پايدىلىنىپ تىرىشىپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، رايونىمىز ئەدەبىيات ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن بەلگىلىك تۆھپە قوشۇپ كەلدى، ئۇنىڭ بىر قىسىم ھېكايە ـ پوۋېستلىرى، شۇنداقلا «جاللات خېنىم»، «نازىنىن قىزلار»، «شەرەندىاز ئايال» قاتارلىق تارىخىي ۋەقەلەرنى تېمىدىكى رومانلىرى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ۋە ئەدەبىيات تەتقىقاتچىلىرىنىڭ ياخشى باھاسىغا سازاۋەر بولدى. بىر قىسىم ئەسەرلىرىگە مەخسۇس تېمىدا ئەدەبىي ئوبزورلار يېزىلدى. رومانلىرىنىڭ ھەممىسى ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا كۇچلۇك كىتاب ئوقۇش قىزغىنلىقى پەيدا قىلدى. «قۇرۇپ كەتكەن دەريا»، «قۇملۇق»، «كالا»، «تاۋۇس ئەللەيىن»، «يۇلتۇز، كۆزۈڭنى قىسما»، «پاتمەنىڭ كۆڭلەكى»، «باھار»... قاتارلىق پوۋېست ـ ھېكايىلىرى خەنزۇ تىلى ۋە باشقا تىللارغا تەرجىمە قىلىندى.

ئۇنىڭ «ئېھ، سەھرا» ناملىق ھېكايىسى ئاپتونوم رايون بو-
يىچە 6 ـ نۆۋەتلىك «خانتەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتى»غا، «يۇلتۇز
كۆزۈڭنى قىسما» ناملىق ھېكايىسى ئاپتونوم رايون بويىچە 15 ـ
نۆۋەتلىك «خانتەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتى»غا، «ئاي مۆككەن كېچە»
ناملىق ھېكايىلەر توپلىمى مەملىكەت بويىچە 6 ـ نۆۋەتلىك «تۇل-
پار ئەدەبىيات مۇكاپاتى»غا، «قۇملۇق» ناملىق پوۋېستى «تارىم ئە-
دەبىيات مۇكاپاتى»غا، «قۇرۇپ كەتكەن دەريا» ناملىق پوۋېستى
«ئالتۇن توي» مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. ئەدەبىي ئىجادىيەتتىكى مول
نەتىجىلىرىگە ئاساسەن شىنجاڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتى ئۇنىڭغا
2006 ـ يىلى ئاپتونوم رايون بويىچە تۇنجى نۆۋەتلىك «شىنجاڭ
ياش يازغۇچىلار ئەدەبىيات مۇكاپاتى (تۆھپە مۇكاپاتى)» بەردى.
قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى ۋە ئەدەبىيات ـ سەن-
ئەتچىلەر بىرلەشمىسى تەرىپىدىن «ئەخلاق ـ كەسىپتە تەڭ يې-
تىلگەن مۇنەۋۋەر ئەدەبىيات ـ سەنئەت خادىمى» بولۇپ باھالان-
دى.

ئۇنىڭ ھازىرغىچە نەشر قىلىنغان كىتابلىرى تۆۋەندىكىچە:

1. «يۇرىكىم يىغلايدۇ» ھېكايىلەر توپلىمى، 1997 ـ يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

2. «ئاي مۆككەن كېچە» ھېكايىلەر توپلىمى، 1997 ـ يىلى مىللەتلەر نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

3. «جانانغا يېزىلغان خەتلەر» پوۋېستلار توپلىمى، 1998 ـ يىلى شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

4. «كاككۇك بالىسى» پوۋېستلار توپلىمى، 1998 ـ يىلى مىللەتلەر نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

5. «سۆكۈتتىكى زېمىن» پوۋېست ـ ھېكايىلەر توپلىمى، 1998 ـ يىلى مىللەتلەر نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

6. «كۆيلەر خانىشى ـــ ئامانىنساخان» تارىخىي پوۋېست، 2003 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

7. «ئادالەت ھامىيسى ـــ سەئىدخان» تارىخىي پوۋېست،

2003 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

8. «دىۋان مەشرەپكە تۆكۈلگەن قان» پوۋېست ـ ھېكايىلەر توپلىمى، 2005 ـ يىلى شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

9. «داۋان» رومان، 1998 ـ يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

10. «جاللات خېنىم» ئىككى قىسىملىق تارىخىي رومان، 2003 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

11. «نازىنىن قىزلار» رومان، 2006 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

12. «شەرەنداز ئايال» رومان، 2008 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

13. «ئاتەش قەلب، ساخاۋەتلىك زېمىن» ماكرو ئەدەبىي ئاخبارات، 1997 ـ يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

14. «يوللار ئېسىكدە بولسۇن» ئەدەبىي ئاخباراتلار توپلىمى، 2000 ـ يىلى قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىدا نەشر قىلىنغان.

ياسىنجان سادىق چوغلان كۆپ يىللىق جاپالىق ئىزدىنىشىنىڭ نەتىجىسى بولغان ئالتە قىسىملىق زور ھەجىمدىكى تارىخىي رومانى «باھادىرنامە»نى يېزىپ پۈتتۈرگەندىن كېيىن، يېقىنقى بىرنەچچە يىل ئىچىدە يازغان بىر قىسىم پوۋېست، ھېكايە، نەسىر، ئەسلىمە، ماقالە ۋە سۆھبەت خاتىرىلىرىدىن تۈزۈلگەن ئەدەبىي توپلىمى «ئالتۇن جۇۋان» نى نەشرگە تاپشۇردى.

مەزكۇر رومان ھەققىدە

14 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن 16 ـ ئەسىرنىڭ بېشىغىچە بولغان ئوتتۇرا ئاسىيا، جۈملىدىن ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ئومۇ-مىي كۆرۈنۈشى ئەتراپلىق سۈرەتلەنگەن بۇ ئالتە قىسىملىق رومان ئوقۇرمەنلەرنى چوڭقۇر ئويغا سېلىپ، تەپەككۇرنى يېراق ئوتتۇرا ئەسىرگە باشلاپ بارىدۇ.

تۇغلۇق تۆمۈر ئەۋلادلىرى بىلەن ئەمىر تۆمۈر ئەۋلادلىرىنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتكە ۋارىسلىق قىلىش، گۈللىنىش، زاۋاللىققا يۈزلىنىش ۋە قايتا باش كۆتۈرۈش تارىخىي جەريانى بۇ رومانىدا داستان (ئېپوس) خاراكتېرلىك يورۇتۇپ بېرىلگەن.

قوۋم ـ قېرىنداشلىق، ئۇرۇق ـ تۇغقاندارچىلىق مېھرى، تەخت ماجىرالىرى، ئىستېلاچىلىق، چېرىكلىك، سوپى ـ ئىشانلارنىڭ ئەينى دەۋر جەمئىيىتىگە كۆرسەتكەن تەسىرى، جاھىلىيەت، تەپرىقچىلىك، ئەخلاقىي يىمىرىلىشتىن بىخلانغان مەنىۋى پۈچەكلىك، سەلتەنەت، ئىستېلاچىلىق ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان قانلىق جەڭ كۆرۈنۈشلىرى، باھادىرلىق، مەردلىك، ۋاپادارلىق مىسالىرى ئوقۇرمەنلەرنى مول تارىخىي مەلۇماتلارغا، قانلىق ساۋاقلارغا، قاياق ھاياجان ۋە زور مەنىۋى قۇۋۋەتكە ئىگە قىلىدۇ.

ئەينى دەۋردە ياشاپ ئۆتكەن سۇلتان ئۇۋەيسخان، ئەمىر خۇدايداد، سەركەردە سەييىد ئەلى ئالىپ، سۇلتان ئىسان بۇغاخان، دوستمۇھەممەدخان، سانىز مىرزا، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا، سۇلتان يۇنۇسخان، مۇھەممەد ھۈسەين مىرزا، سەييىد مۇھەممەد مىرزا، شاھرۇخخان، مىرزا ئۇلۇغبەگ، ئەبۇ سەئىد مىرزا، سۇلتان مەھمۇدخان، سۇلتان ئەھمەدخان (ئالاچەخان)، زەھىرىددىن مۇ-ھەممەد بابۇر، سۇلتان سەئىدخان، جاھانگىر مىرزا، مەسئۇد

مىرزا، يادىكار مۇھەممەد مىرزا، مىرزا ھەيدەر كۆرەگان، سۇلتان خاتۇن، دۆلەتسۇلتان مەلىكە، خانىش ئىسان دۆلەت بېگىم، خانىش شاھ بېگىم، ئايجامال ئاغىچا، خانىش گۆھەرشاد بېگىم، شۇنداقلا ئىشان شەيخ نىزامىددىن خامۇش، خوجا ئەھرار، مەۋلانە مۇھەممەد قازى، مىرزا ئاتابەكرى، مۇھەممەد شەيبانىخان... قاتارلىق تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئاپتور قەلىمى ئاستىدا يورۇتۇلغان بەدىئىي ئوبرازى ئوقۇرمەنلەرنىڭ قەلبىدە يارقىن بىر سىيما بولۇپ چاقنايدۇ.

قىسقىسى، ياش يازغۇچى ياسىنجان سادىق چوغلانىنىڭ ئۇزۇن يىللىق ئىزدىنىشىنىڭ سەمەرىسى بولغان بۇ رومان ئوقۇرمەنلىرىمىزگە ئۆزگىچە بەدىئىي زوق بېغىشلىغۇسى.

مەزكۇر رومانداا ئوقۇرمەنلەرنىڭ كۆرۈشىگە قولاي بولسۇن ئۈچۈن قىسمەن ئىزاھلار مەزمۇن ئېھتىياجى بويىچە تەكرار ھەم مەزمۇن جەھەتتىن قىسمەن پەرقلىق بېرىلدى. كىتابقا جىددىي تۇتۇش قىلغانلىقىمىز، ئۇنىڭ ئۇستىگە كىتابنىڭ مەزمۇن دائىرىسى كەڭ بولغانلىقتىن سەۋەنلىكلەردىن خالىي بولالمىغانلىقىمىز تەبىئىي. كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ تەنقىدىي پىكىر بېرىشىنى سورايمىز.

مىللەتلەر نەشرىياتى

2010 ـ يىل ئاۋغۇست.

1

تۇرپان شەھىرى ياز قۇياشىنىڭ تەپتىدە خۇددى داپخۇنى ئې-
تىۋېتىلگەن تونۇردەك ھەم دىمىق، ھەم ھارارەتلىك ئىدى. شەھەر
ئاھالىسى چىدىغۇسىز ئىسسىقتىن دالدىلىنىش ئۈچۈن كېمىر
ئۆيلىرىگە، گەمىلىرىگە بېكىنىشۋالغان بولۇپ، كوچا ـ رەستە-
لەر بەئەينى كېچە جىمجىتلىقىغا ئەسىر بولغانىدى. دۇكانلار،
سەررافخانىلار، ئۇستىخانىلار، ئاشپۇزۇللار خېرىدارسىز؛ ئۇششاق
تىجارەتچىلەر، ھاممالىلار، مەدىكارلار، ھاجەتمەنلەر، بىكار تەلەپلەر،
ھەتتا تىلەمچى ـ سائىللارمۇ ئۆزلىرىنى سايىغا، دالدىغا ئېلىشقا-
نىدى.

شەھەرنىڭ ئوچ كۆۋرۈك مەھەللىسىگە جايلاشقان ئەمىركە-
بىر قەسىرىدىمۇ خۇددى شەھەر رەستىلىرىدىكىگە ئوخشاش جىم-
جىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى، ئەمما، بۇ جىمجىتلىق بۇگۈنكى تىنچىق
ھاۋانىڭ تەسىرىدىن ئەمەس ئىدى. ھەئە، بۇ قەسىر ئەمىركەبىر
شىرئەلى ئوغلان قازا قىلغان ئىككى يىلدىن بېرى مۇشۇنداق
جىمجىت، مۇشۇنداق سۈكۈتلۇك ئىدى. ئەمدىلا ئوتتۇز بەش ياش-
تىن ئاشقان بولسىمۇ جۇڭانلىق نازاكىتىنى يوقاتمىغان سۇلتان
خاتۇن بۇ ئىككى يىلدىن بېرى ئۇچسىدىكى قارىلىق كىيىملىرد-
نى تاشلىمىغان بولغاچقا، قەسىردىكى چوڭ ـ كىچىك خىزمەت-
كارلارنىڭ ھەممىسى تېخىچە قارىلىق كىيىملىرى بىلەن يۈرۈ-
شەتتى. ئۇنلۇك سۆزلەشمەيتتى، ئاۋاز چىقىرىپ كۈلۈش ئەمەس،
چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈشتىنمۇ قاتتىق ھەزەر ئەيلىشەتتى.

ئەمىركەبىر قەسىرنىڭ تاشقىرىقى سارىيى بىلەن ئىچكى سارىيىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان ئارا ھويلىسىغا ئوردا بېغىدىن قېلىشمىغۇدەك دەرىجىدە باغ بىنا قىلىنغانىدى. پايتەختىنىڭ سىرتىدىكى كارىزلاردىن باشلاپ كەلگەن سۇ بىلەن شەھەرنى سۇغىرىش ئۈچۈن ئېلىنغان ئۆستەڭ دەل مۇشۇ ئارا ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتەتتى. بۇ مەھەللىنىڭ ئۇچ كۆۋرۈك دەپ ئاتىلىشىمۇ دەل مۇشۇ ئۆستەڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى. باغنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئۇچ ـ تۆت تاناپ[1] كەلگۈدەك چوڭ لۇقتا كۆل چېپىلغان بولۇپ، ئۆستەڭ سۈيى مۇشۇ كۆلگە ئېقىپ كىرگەندىن كېيىن ئاندىن سىرتقا چىقاتتى. كۆلنىڭ كۈنگەي تەرىپىدىكى ئۈيغۇر مېمارچىلىقى ئۇسلۇبىدا كۆركەم ياسالغان راۋاقنىڭ گۈل ـ نەقىشلىرى سۈپسۈزۈك كۆل سۈيىدە قايتقان نۇردا باشقىچە جۇلالىنىپ كۆزنى قاماشتۇراتتى. ئەتراپىدىكى قۇچاق يەتكۈسىز چوڭلۇقتا باراقسان ئۆسكەن يەتتە تۈپ چىنارنىڭ سايىسىدا راۋاق تولىمۇ سالقىن، راھەتلىك ئىدى. راۋاقتا چوغدەك خوتەن گىلەملىرى، گىلەمنىڭ ئۈستىگە تەتىللا كۆرپىلەر سېلىنغانىدى. راۋاقنىڭ نەقىشلىك سالاسۇنغا يۆلەنگىنىچە ئولتۇرغان شاھزادە ئۇۋەيسخان تەگسىز خىياللارغا غەرق بولغانىدى. ئۇنىڭ مۇشۇنداق ئولتۇرغىنىغا بۈگۈن دەل ئۈچ كۈن بولدى. بۇ ئۈچ كۈندىن بېرى قەسىرنىڭ سىرتىغا چىقىش تۈگۈل، مۇشۇ كۆل بويىدىن، ئېنىقراق ئېيتقاندا راۋاقتىن ئايرىلمىدى. ئۇسسۇلۇقنىغا خىزمەتكارلار ئەكېلىپ بەرگەن مۇزدەك شەربەتلەرنى ئىچتى. ئاش ـ تائامغا ئىشتىھاسى يوق ئىدى. ھېچكىمگە گەپ قىلمايتتى. قوشۇمىلىرى تۇرۇكلۈك، چىرايى سولغۇن ئىدى. ئۇنىڭ ئەنە ئاشۇنداق ئۇن ـ تىنسىز خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇشى بەلەن پۈتكۈل قەسىرنى تېخىمۇ ئېغىر سۈكۈنات باسقانىدى.

ھەئە، ئۇۋەيسخاننىڭ تاشقى قىياپىتى ئاشۇ كۆل سۈيىدەك تىپتىنچ تۇرغان بىلەن، ئىچكى دۇنياسى ـــ يۈرىكى كەلكۈن كەل-

① تاناپ ـــ بىر تاناپ 400 كىۋادرات مېتىرغا تەڭ.

گەۋ دەريادەك تىنچسىز، شاۋقۇنلۇق ئىدى. ئۇنىڭ مانا مۇشۇ تىنچسىز تۇيغۇلىرىدا ئەجدادلىرىنىڭ ھەم سەلتەنەتلىك، ھەم ھەسرەتلىك ئۆتمۈشىمۇ، ئارزۇ ـ ئارمانلىرى بوغۇلغان بۇرۇق-تۇرما بۇگۈنمۇ، تەقدىرى نائېنىق، ئۈمىد ۋە ئۈمىدسىزلىك ئا-رىلاشقان كەلگۈسىمۇ بار ئىدى. قەلب قەسىرىدە بىرده ئەجدادلە-رىنىڭ سەلتەنەتلىك ئۆتمۈشى پەيدا بولۇپ، ۋۇجۇدىنى پەخىرلىك تۇيغۇلار قاپلىسا، بىرده ھوقۇق، تەخت تالىشىش سەۋەبىدىن كې-لىپ چىققان پاجىئەلىك قىرغىنلار زاھىر بولۇپ، يۈرىكى ھەس-رەتلىك تۇيغۇلارغا ئەسىر بولاتتى. خۇددى بىر پىيالە ئوغا ئە-چىۋالغاندەك ئاچچىق ـ ئاچچىق يۇتقۇناتتى. ئۇ، ئابائى ئەجدادلە-رىدىن بۇزرۇكۋار بوۋىسى تۇغلۇق تۆمۈرخاندىن پەخىرلىنەتتى. تۇغلۇق تۆمۈرخان زامانىسىدىكى كاتتا سەلتەنەتنى سېغىناتتى. ھازىرقى بەختى قارا سەلتەنەتنى ئاشۇ شەۋكەتلىك تۇغلۇق تۆمۈر زامانىسىدىكى كاتتا سەلتەنەتكە، شانۇ شەۋكەتكە ئىگە قىلىشنى، تۇغلۇق تۆمۈرخانغا ئوخشاش تۈركىستان، ماۋەرائۇننەھر، پەرغانە، خۇراسان ۋادىلىرىنى قايتىدىن ئىستىلا قىلىپ قولغا ئېلىشنى ئارزۇ قىلاتتى.

ئۆزىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى تۇيۇقسىز ئېسىگە ئالغان ئۇ-ۋەيسخاننىڭ ھاياجانلىق تۇيغۇلىرى شىپپىدە مۇزلىدى. يۈرىكىدە-كى بارلىق دەرد ـ ھەسرەتلىرىنى تېشىغا چىقىرىۋەتمەكچى بول-غاندەك ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى.

«... ئاتا ـ بوۋىلىرىمنىڭ بېشىغا كەلگەن قىسمەتلەر بىلەن مېنىڭ بېشىمغا كەلگەن قىسمەتلەر نېمىدېگەن ئوخشىغان ـ ھە! ياكى، قېرىنداشلار ئارا تاجۇتەخت تالىشىپ دۇشمەنلىشىش ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان ئۇدۇم بولغىيمىدى؟ شۇ كۈنلەردە مەن خان تاغام سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىنىڭ كۆزىگە قادال-غان مىخ، تاپىنىغا سانجىلغان تىكەن بولۇپ قالدىم. بىر قىسىم ئوردا ئەمىرلىرىدىن، ئەل ـ رەئىيەتتىن ھايا قىلمىسا، مېنى ئالا-لمىقاچان ئۆلۈمگە بۇيرۇغان بولاتتى. ھېلىمۇ مېنى قەدەممۇقەدەم

قىستاپ يار تۇڭگە ئەكېلىپ قويدى. ئۆلۈم ئالدىدا قوزىمۇ تېپىرلايدىغۇ ئاخىر...»

ئۇۋەيسخان موغۇلستان سەلتەنەتىنىڭ ھەم شۆھرەتلىك، ھەم پاجىئەلىك قىسمەتلىرىنىڭ بىر قىسمىنى ئوردا سالنامىلىرىدىن ئوقۇغان، بىر قىسمىنى خانلىق مەدرىسەدىكى ئۇستازلىرىنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغانىدى. شۇ تاپتا ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ بېشىغا كەلگەن ئاشۇ قارا قىسمەتلەر كۆز ئالدىدىن لىپ ـ لىپ قىلىپ ئۆتۈشكە باشلىدى.

※ ※ ※

مىلادىيە 1363 ـ يىلى تۇغلۇق تۆمۈرخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن، موغۇلستاندا ئەمىر قەمەرىددىن پاراكەندىچىلىكى، ماۋارائۇننەھرده ئەمىر تۆمۈر تەھلىكىسى باش كۆتۈردى. ئەمىر قەمەرىددىن تۇغلۇق تۆمۈرخان سەلتەنىتىنىڭ ئۇلۇسبېگى ئەمىر بولاجىنىڭ جىيەنى ئىدى. ئەمىر بولاجى ۋاپات بولغاندىن كېيىن تۇغلۇق تۆمۈرخان ئۇلۇسبېگلىك مەرتىۋىسىنى ئەمىر بولاجىنىڭ ئوغلى ئەمىر خۇدايدادقا بەردى. تاغىسىدىن كېيىن ئۇلۇسبېگلىك مەرتىۋىسىنىڭ ئۆزىگە تەئەللۇق بولۇشىنى تەمە قىلىپ يۈرگەن ئەمىر قەمەرىددىن بۇنىڭغا نارازى بولدى ۋە تۇغلۇق تۆمۈرخانغا ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق: «ئاغامنىڭ مەرتىۋىسى مېنىڭ ھەققىم ئىدى. خان ئالىيلىرى ئۇلۇسبېگلىك مەرتىۋىسىنى ماڭا ئىنئام قىلغان بولسىلا. چۈنكى، ئاغامنىڭ ئوغلى تېخى كىچىك، بۇ مەرتىۋىگە لايىقتى يوق» دەپ ئەرز قىلدى. ئەمما، تۇغلۇق تۆمۈرخان ئۇنىڭ ئەرزىنى قوبۇل قىلمىدى. مۇشۇ ئىش سەۋەبلىك ئەمىر قەمەرىددىن خاندىن ناھايىتى قاتتىق رەنجىدى. ئەمما ھېچ چارە تاپالماي، كۆڭلىدە خانغا ئۆچمەنلىك ھەم غۇم ساقلىدى. تۇغلۇق تۆمۈرخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئەمىر قەمەرىددىن كۆڭلىدىكى ئاداۋەت ساندۇقىدا ساقلاپ كەلگەن ئۆچمەنلىك قىلىچىنى قىنـ

دىن چىقاردى ـ دە، تۇغلۇق تۆمۈرخانىڭ ئوردىدىكى ئون توققۇز خانزادىسىدىن ئون سەككىزىنى بىر كۈندىلا قەتل قىلىپ، خانلىق سەلتەنىتىنى قولىغا ئېلىپ تەختتە ئولتۇردى. مانا مۇشۇ پاجىئە ـ لىك قىرغىنچىلىقتا ئۇلۇسبەگى خۇدايداد تۇغلۇق تۆمۈرخانىڭ ئەڭ كىچىك خانزادىسى خىزىر خوجاخاننى قىرغىنچىلىقتىن قۇ ـ تۇلدۇرۇپ، ئىشەنچلىك، ساداقەتمەن سەركەردىلىرى بىلەن بىللە بېشبالىقتىن قەشقەرگە قاچۇرۇۋەتتى. ئەمىر قەمەرىددىن ئۇلارنى قوغلاپ تۇتۇشقا كاللا كېسەرلىرىنى ئەۋەتكەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئۇرۇنۇشلىرى نەتىجىسىز ئاخىرلاشتى. ئەمىر خۇدايدادنىڭ سەر ـ كەردىلىرى خىزىر خوجاخاننى قەشقەردىمۇ يوشۇرالمايلى، قەشقەر بىلەن بەدەخشان ئارىلىقىدىكى تاغقا ئېلىپ قېچىپ كەتكەنىدى.

ئەمىر قەمەرىددىن تاجۇتەختىنى ئەنە ئاشۇنداق زورلۇق بىلەن تارتىۋالغان بولسىمۇ، لېكىن تۇغلۇق تۆمۈرخانغا سادىق ئەمىرلەر ـ نىڭ قارشىلىقىنى بېسىقتۇرالمىدى. قارشىلىق، قىرغىنچىلىق، سۈيىقەست، يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈشلەر پات ـ پات يۈز بېرىپ تۇردى.

بۇ چاغدا ماۋەرائۇننەھر تەختىدە تۇغلۇق تۆمۈرخانىڭ چوڭ ئوغلى ئىلياس خوجاخان سەلتەنەت تىزگىنىنى تۇتۇۋاتاتتى. تۇغ ـ لۇق تۆمۈرخان ماۋەرائۇننەھرنى ئىككىنچى قېتىم ئىستىلا قىل ـ غاندا، چوڭ ئوغلى ئىلياس خوجاخانغا بۇ زېمىننى سۈيۈرغال قە ـ لىپ بېرىپ، ئەمىر بەگچەك بىلەن ئەمىر تۆمۈرگە ئوغلىنىڭ سەلتەنەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇشىغا ھەمكارلىشىشنى تاپشۇرغا ـ نىدى. بىراق، ئۇزاق ئۆتمەي ئەمىر بەگچەك بىلەن ئەمىر تۆمۈر ئوتتۇرىسىدا ئېغىر ئىختىلاپ يۈز بەردى. ئىلياس خوجاخان بولسا ئىككى ئەمىر ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپنى مۇڭاپىق ھەل قىلالمە ـ دى. ئەمىر تۆمۈر ئىلياس خوجاخانىڭ ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى ئەمىر بەگچەككە تاپشۇرۇپ بېرىپ، ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىپ كەتكىنىنى، ئۆزىنىڭ ئوردىدا ھېچقانداق ئەتىۋارى ۋە رولىنىڭ قالمىغانلىقىنى، ماۋەرائۇننەھر خەلقىنىڭ ئەمىر بەگچەكنىڭ زۇلمى ئاستىدا قاقشاۋاتقانلىقىنى، مەملىكەتنىڭ خارابلىشىشقا

يۈز تۈتۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ سەمەرقەنتتە تۇرۇۋېرىشنى لايىق كۆرمىدى ـ دە، ئوردىدىن چىقىپ كەتتى، ھەمدە دوستى ۋە قېيىنئاغىسى ئەمىر ھۈسەيىن بىلەن بىرلىشىپ، ئىلياس خوجاخان سەلتەنەتىگە قارشى يوشۇرۇن ھازىرلىق كۆرۈشكە باشلىدى. تۇغلۇق تۆمۈرخانىڭ ئۆلۈم خەۋىرى ھەمدە ئەمىر قەمەرىددىن قىرغىنچىلىقىنىڭ خەۋىرى كېلىشى ھامان ئىلياس خوجاخان بىلەن ئوچۇق ـ ئاشكارا قارشىلاشتى ۋە ئىلياس خوجاخانىنى سەمەرقەنتتىن قوغلاپ چىقاردى. بىرنەچچە يىل ئىچىدە ماۋەرائۇننەھىر، خۇراسان، پەرغانە ۋادىسىنى پۈتۈنلەي ئىلكىگە ئالغان ئەمىر تۆمۈر بۇنىڭ بىلەن توختاپ قالماي، موغۇلىستانغا يۈرۈش قىلدى. 1376 ـ يىلى موغۇلىستانغا قىلغان بەشىنچى قېتىملىق يۈرۈشىدە كۆك تۆپە دېگەن جايدا ئەمىر قەمەرىددىننى پۈتۈنلەي مەغلۇپ قىلدى. ئازغىنە نۆكەرلىرى بىلەن قېچىپ قۇتۇلغان ئەمىر قەمەرىددىن بولسا چۆلدە ئىسسىق ئۆتۈپ كېتىپ، ئاتتىمۇ ئولتۇرالماي‌دىغان ھالەتكە كېلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، نۆكەرلىرى ئۇنىڭ ئازراقلا ئوزۇق ـ تۈلۈك بىلەن جاڭگالغا تاشلاپ قويۇپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ ئۇنىڭ جەسىتى قاغا ـ قۇزغۇنلارغا يەم بولدى. ئەمىر تۆمۈر موغۇلىستانغا ئالتىنچى قېتىم يۈرۈش قىلىپ موغۇلىستانىنى پۈتۈنلەي ئىلكىگە ئالدى.

مانا مۇشۇ ئون ئىككى يىل جەريانىدا ئۇلۇسبېگى خۇدايداد‌نىڭ ساداقەتمەن سەركەردىلىرى تۇغلۇق تۆمۈرخانىڭ كىچىك خانزادىسى خىزىر خوجاخانىنى ئەمىر قەمەرىددىن ئەۋەتكەن قاتتىلاردىن يوشۇرۇپ ئاۋۇال قەشقەر، بەدەخشان، خوتەن تاغلىرىدا ساقلىدى. كېيىن قوغلاپ كەلگەن قاتتىلارنىڭ قەدىمى بۇ يەرگىمۇ يەتكەچكە چەرچەن تاغلىرىدىكى سېرىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئارىسىدا، لوپ[1]، كېتىك[2]، تارىم ۋادىلىرىدا يوشۇرۇن ساقلىدى.

ئەمىر قەمەرىددىننىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئۇلۇسبېگى

① لوپ ـــ ھازىرقى لوپنۇر، تارىم ۋادىسىنى كۆرسىتىدۇ.
② كېتىك (كەتىك) ـــ ھازىرقى چەرچەن ناھىيەسى تەۋەسىدە.

خۇدايداد ئون ئۇچ ياشلىق خانزادە خىزىر خوجاخاننى بېشىبالىقلا ئالدۇرۇپ كەلدى. ھەر تەرەپكە چېچىلىپ كەتكەن ئەمىر ـ بەگلەرنى يىغىپ، قۇرۇلتاي چاقىرىپ خىزىر خوجاخاننى تەختتە ئولتۇرغۇزدى. ئەمىر تۆمۈرگە زىممىيلىك بىلدۈرۈپ[1] سۇلھى تۈزۈشتى. ئەمىر تۆمۈر تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ قىزى مەلىكە تەۋەككۈل خېنىمنى نىكاھىغا ئېلىپ سەمەرقەنتكە قايتتى.

مىلادىيە 1405 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى كەچقۇرۇن مۇسۇلمان شەرقىنىڭ بۈيۈك ئىستېلاچىسى ئەمىر تۆمۈر ئوتراردا ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ مېيىتى يەرلىككە قويۇلا ـ قويۇلمايلا ۋارىسلىرى ئارىسىدا تەخت تالىشىش ماجىراسى يۈز بەردى. ئەمىر تۆمۈر شۇ چاغدىكى ھىندىستان ۋە كابۇل ھۆكۈمدارى ـــ نەۋرىسى پىرمۇھەممەد مىرزىنى تەخت ۋارىسى قىلىپ تەينىلىگەنىدى. بىراق، خانزادە پىرمۇھەممەد كابۇلدىن سەمەرقەنتكە كېلىپ بولغۇچە، يەنە بىر نەۋرىسى ـــ تاشكەنتنىڭ نائىب ئەمىرى سۇلتان خەلىل مىرزا بوۋىسىنىڭ تەختىگە دەۋاگەرلىك قىلىپ، تاشكەنتىن سەمەرقەنتكە يۈرۈش قىلدى ۋە سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇردى. بۇ چاغدا پىرمۇھەممەد مىرزىمۇ چوڭ قوشۇن توپلاپ ئامۇدەريا سىنى بويىغا يېقىنلىشىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن شاھزادىلەر ئوتتۇرىسىدا تەخت تالىشىش ئۇرۇشى پارتلىدى. بۇنى پۇرسەت دەپ بىلگەن سۇلتان خىزىر خوجاخان بىلەن ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ئەمىر تۆمۈر سەلتەنەتىنىڭ ھامىيلىقىدىن قۇتۇلۇش، شۇنداقلا تۇغلۇق تۆمۈر سەلتەنەتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەقسىتىدە سەمەرقەنتكە يۈرۈش قىلدى ۋە ئانچە كۈچمەيلا سۇلتان خەلىل مىرزىنى شىراز قەلئەسىدە ئەسىرگە ئالدى ـ دە، ئۇدۇل قەشقەرگە ئەۋەتىپ نەزەربەند قىلدى، لېكىن بۇ غەلىبە ئانچە ئۇزۇن داۋاملاشمىدى.

ئەمىر تۆمۈرنىڭ تۆتىنچى خانزادىسى ـــ خۇراسان ھۆكۈمرانى شاھرۇخ مىرزا جىيەن ئوغلى سۇلتان خەلىل مىرزىنىڭ پالا ـ

① زىممىيلىك بىلدۈرۈش ـــ بويسۇنۇش، ھامىيلىقىغا ئۆتۈش.

كەتكە يولۇققىنىنى، دادىسىنىڭ بىر ئۆمۈر يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلىپ تىكلىگەن سەلتەنەتنىڭ پارچىلىنىپ، يىمىرىلىپ كېتىپ بارغىنىنى كۆرۈپ، 1409 ـ يىلى باھاردا زور قوشۇن بىلەن ھىراتتىن سەمەرقەنتكە يۈرۈش قىلدى. ئۇلۇسبېگى خۇدايداد شاھرۇخ مىرزىغا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى پەملەپ، سەمەرقەنتنى تاشلاپ تاشكەنتكە چېكىندى. بىراق ئۇ تاشكەنتتىمۇ تۇرالمىدى. چۈنكى، بۇ چاغدا سۇلتان خىزىر خوجاخانىڭ قازا قىلغانلىق خەۋىرى يېتىپ كەلگەنىدى. بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغان ئۇلۇسبېگى خۇدايداد تاشكەنتتىن ئۇدۇل تۇرپانغا قايتتى ـ دە، خىزىر خوجاخانىڭ چوڭ ئوغلى خانزادە مۇھەممەدخاننى تەختتە ئولتۇرغۇزدى. شۇ يىلى كۈزدە شاھرۇخ مىرزا ئون توقۇز ياشلىق خانزادىسى مۇھەممەد تورغاي مىرزا ئۇلۇغبەگنى سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ، ئۆزى ھىراتقا قايتىپ كەلدى.

سۇلتان مۇھەممەدخاننىڭ ئۆمرى ناھايىتىمۇ قىسقا بولدى. موغۇلىستان تەختىدە ئاران بەش يىل ئولتۇرالىدى. بۇ بەش يىل ئىچىدە ئۇلۇسبېگى ئەمىر خۇدايدادنىڭ ماۋەرائۇننەھىرگە قايتا لەشكەر تارتىپ بېرىش ئۈچۈن قىلغان تەييارلىقلىرى سۇلتان مۇھەممەدخاننىڭ ۋاپاتى بىلەن پۈتۈنلەي بىكار بولدى. موغۇلىستان تەختىگە سۇلتان مۇھەممەدخاننىڭ ئىككىنچى خانزادىسى شىرمۇھەممەدخان ئولتۇردى...

※ ※ ※

ئۇۋەيسخان مۇشۇ يەرگە كەلگەندە نېمە ئۈچۈندۇر خىيالىنى داۋاملاشتۇرغۇسى كەلمىدى. ئۇ ئاشۇ قارا نىيەت، نەپسانىيەتچى خان تاغىسىنى ئەسلەشنى، ھەتتا ئىسمىنىمۇ تىلغا ئېلىشنى خالىمايتتى. ھەئە، شىرمۇھەممەدخان تەختتە ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ تەختتە ئولتۇرۇشىنى قوللىمىغان بىر قىسىم ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى يوقىلاڭ باھانە ـ سەۋەبلەر بىلەن ئۆلتۈردى ياكى

مەنسەپتىن قالدۇردى، سۇرگۈن قىلدى. جىيەنى ئۇۋەيسخانغىمۇ سوغۇق مۇئامىلە قىلىپ، ئوردا ئىشلىرىدىن چەتلەشتۇردى. ئۇ-ۋەيسخان تاغىسى شىرمۇھەممەدخانىنىڭ تەختتە ئولتۇرغاندىن كې-يىنكى كۈنلىرىنى قارا كۈن دەپ ھېسابلايتتى. شۇ تاپىتا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى قايتىدىن غەم ـ قايغۇ، ھەسرەت چۈلغۇالغاندى.

«... مەرھۇم جەننەتماكان ئاتام شىرئەلى ئوغلان ھايات بولغان بولسا، تاغامغا تەخت ـ سەلتەنەت نەدە تۇرۇپتۇ؟ بىر قېسىم ئە-مىرلەرنىڭ مېنى تەختتە ئولتۇرغۇزماقچى بولغىنى ئۆلۈمگە بۇي-رۇپ كەتكۈدەك گۇناھ ئەمەس ئىدىغۇ؟! ئەسلىدە خان تاغامنىڭ نىيىتى خېلى بۇرۇن بۇزۇلغانىكەن. شۇڭا مەرھۇم ئاتام بىلەن يې-قىن ئۆتكەن ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك ئۆلتۇردى، سۇرگۈن قىلدى، مەنسەپتىن قالدۇردى، ئەدەپلىدى... ئۇ مەندىن تېخىچىلا خاتىرجەم ئەمەس. مېنى تەخت ـ سەلتەنەتى ئۈچۈن خەۋپ، دۈشمەن ھېسابلايدۇ. مېنى كۆزدىن يوقىتىشنىڭ ئامالىنى ئىزدەۋاتقاندۇر بەلكىم...»

2

ھەئە، سۇلتان مۇھەممەدخانىنىڭ تۇيۇقسىز ئۆلۈمى بىلەن تەڭ ئوردا ئەمىرلىرى ئارىسىدا بۆلۈنمىچىلىك يۈز بەردى. بۇ چاغدا ئۇلۇسبېگى خۇدايداد شىكارغا چىقىپ كەتكەن بولۇپ، ئور-دىدا يوق ئىدى. ئەمىرلەرنىڭ ئارىسىدا تەختكە سۇلتان مۇھەم-مەدخانىنىڭ ئىككىنچى ئوغلى شىرمۇھەممەدخان بىلەن چوڭ نەۋ-رىسى ئۇۋەيسخاندىن قايسىسىنى ئولتۇرغۇزۇش ھەققىدە قاتتىق ئىختىلاپ يۈز بەردى. چۈنكى، سۇلتان مۇھەممەدخان ھايات ۋاقتىدا ۋەلىئەھد تەيىنلىمىگەن، ھەتتا تەخت ۋارىسى ھەققىدە

ۋەسىيەتمۇ قالدۇرمىغانىدى. ئەلەمدار ئەمىرلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئۇۋۇيسخانىنىڭ تەختىتە ئولتۇرۇشىنى خالايتتى. چۈنكى ئۇۋۇيسخان سۇلتان مۇھەممەدخانىنىڭ چوڭ خانزادىسى شىرئەلى ئوغلانىنىڭ ئوغلى ئىدى. شىرئەلى ئوغلان ھايات ۋاقتىدا لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئەمىركەبىرى بولۇپ، ئەلەمدار ئەمىرلەرنىڭ ئارىسىدا ناھايىتى يۇقىرى ئابرۇيغا ئىگە ئىدى. ئۇ بۇندىن ئىككى يىل ئاۋۋالقى كۈزدە ئىلى ۋادىسىغا باستۇرۇپ كىرگەن موڭغۇللار بىلەن بولغان جەڭدە زەھەرلىك يا ئوقى تېگىپ، داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي قازا قىلغانىدى. ئوردىدىكى ئەلەمدار ئەمىرلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئەمىركەبىر شىرئەلى ئوغلانىنىڭ ئەڭ ساداقەتمەن سەركەردىلىرى ئىدى. ئۇنىڭدىن سىرت ئۇۋۇيسخانمۇ ياشلىقىغا باقماي پەزىلىتى ۋە يۇقىرى لەشكىرىي ماھارىتى بىلەن ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ قالىللىقىغا، ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشكەنىدى.

ئەزەلدىن لەشكىرىي ئىشلارغا قىزىقمايدىغان شىرمۇھەممەد خانىنىڭ بولسا مال ـ دۇنيا ۋە ئايالالارغا ئامراقلىقى بىلەن داڭقى بار ئىدى. ئۇنىڭ ھەرىمىدىكى ئايالالار دادىسى سۇلتان مۇھەممەد خانىنىڭ ھەرىمىدىكى ئايالالاردىن جىق ئىدى. شارابخور، بەتقىلىق، ئۆكتەم بۇ خانزادىنى بىر قىسىم ئەمىرلەر ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمەيتتى. لېكىن شۇنداقتىمۇ ئوردىدا شىرمۇھەممەدخانىنى قوللايدىغان ئەمىرلەرمۇ بار ئىدى. ئۇلار شىرمۇھەممەدخانىنى تەختكە چىقىرىپ ئىشەنچىگە ئېرىشىش، شۇ ئارقىلىق ئوردىدىكى يۇقىرى مەنسەپ ـ مەرتىۋىلەرنى قولغا كىرگۈزۈش ئۈچۈن ئالدىن قول سىلىپ، شىرمۇھەممەدخانىنى ھەربىكەتكە كەلتۈردى. بۇ چاغدا شىرمۇھەممەدخانىنىڭ ئاچ كۆزلۈك بىلەن يىغقان مال ـ دۇنيالىرىمۇ ئۆز كۈچىنى كۆرسەتتى. قۇرۇلتاي چاقىرىپ تەخت ۋارىسى بەلگىلەش تەرەپدارى بولغان بىر قىسىم ئەمىرلەر ئالتۇنغا سېتىلدى. شۇنداق قىلىپ شىرمۇھەممەدخان تەرەپدارلىرى ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىدى ـ دە، ئۇلۇسبېگى خۇدايداد شىكاردىن قايتىپ كېلىپ بولغۇچە شىرمۇھەممەدخانىنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇپ ئۇل-

گۈردى. شىكاردىن ئالدىراپ ـ تېنەپ قايتىپ كەلگەن ئۇلۇسبېگى خۇدايداد شاھزادە ئۇۋەيسخان ۋە ئۇنىڭ تەرەپدارلىرىغا تەسەللى بېرىپ، ئوردىدا يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان بىر مەيدان قىرغىنچىلىقنى توسۇپ قالالىغان بولسىمۇ، ئاللىقاچان تەختتە ئولتۇرۇپ بولغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا ھېچنېمە دېيەلمىدى، ھەمدە ئۇنى ئەتراپىنى ئوراپ ئالغان خۇشامەتچى، كاززاپ، ھىيلىگەر ئەمىرلەرنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىشقا ئامالسىز قالدى...

※ ※ ※

مەلىكە سۇلتان خاتۇننىڭ شىپىرلاپ بېسىلغان قەدەم تىۋىشى ئۇۋەيسخاننىڭ ھەسرەتلىك خىياللىرىنى چالغىتتى. ئۇ ئانىسىنى كۆرۈپ دەس ئورنىدىن تۇردى.

ـــ ئۇسسۇلۇق ئىچىۋالسىلا، ـــ دېدى سۇلتان خاتۇن كۈمۈش پەتنۇسنى ئىككى قوللاپ تۇتۇپ.

ئۇۋەيسخان كۈمۈش پەتنۇستىكى قاشتېشى جامنى قولىغا ئالغاچ ئانىسىغا لاپىيدە قاردى. سولغۇن چىراي، غەمكىن كۆزلەردىن تەسۋىرلىگۈسىز بىر ئانلىق مېھرى بالقىيتتى. ئۇۋەيسخان ئانىسىغا ئىككى ئېغىز گەپ قىلىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، لېكىن يا تەسەللى بېرىشنى، يا ھال ئېيتىشنى بىلەلمەي، لېۋىنى مەھكەم چىشلىگىنىچە تۇرۇۋەردى. ئوغلىغا بىرنەچچە دەقىقە قاراپ تۇرغان ئانا ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىۋېتىپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ ئىسىق ئۆتۈپ كەتمىسۇن، ئەزىز تەنلىرىنى ئاسرىسىلا بالام. رەھمەتلىك پەدەرلىرى شۇكۈلار بولغاندىن[1] بېرى مېنىڭ بىردىنبىر كۆڭۈل قۇۋىنىدىغان ئادەمىم ئۆزلىرى. ئادەم دەردىنى ئىچىگە يۇتۇۋالسا تەن زەئىپلىشىدۇ. زەئىپ تەن كېسەلنىڭ ئارامگاھىدۇر. بەردەم بولسىلا، ـــ ئانا ئوغلىنى شەربەتنى ئىچىش-

① شۇكۈلار بولدى ـــ ئۆلدى، ئالەمدىن ئۆتتى.

كە ئۇنىدى، ـــ قېنى، ئىچىۋالسىلا.

ئۇۋەيسخان قاشتېشى جامنى لېۋىگە تەگكۈزۈپ ئاستا سۈ-مۈردى. كارىزغا سېلىپ ساقلىغان شەربەت مۇزدەك سوغۇق ئىدى. ھەم سوغۇق، ھەم شېرىن شەربەتتىن ۋۇجۇدى راھەتلەنگەندەك بولدى.

ئانا ئوغلىنىڭ قوشۇمىلىرى كىرىشىپ كەتكەن توم قارا قاشلىرىغا، چوڭ ـ چوڭ كۆزلىرىگە، ئۇچى تومراق قاڭشىرىغا، سەل دورداي كەلگەن كالپۇكىغا قاراپ، بىردىنلا كۆزىگە مۆلىدە ياش ئالدى. شۇ تاپتا ئوغلى كۆزىگە مەرھۇم كۆيۈسى[1] شىرئەلى ئوغلاندەك كۆرۈنۈپ كەتكەندى. دېمىسىمۇ ئۇۋەيسخانىڭ چىرايى دادىسىغا خۇددى تېرىسىنى چاپلاپ قويغاندەك ئوخشايتتى.

«ئېھ ياراتقان ئىگەم، چىرايىنى ئوخشاتساڭمۇ ئۆمرىنى ئوخشاتمىغايسەن...» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى ئانا ھەسىرەتلىك ئۇھ تارتىپ.

ـــ بۇنداق ئىسسىقتا ماڭا ئۇسسۇلۇق بېرىمەن دەپ ئاۋارە بولمىسىلا ئانا، ـــ دېدى ئۇۋەيسخان قاشتېشى جامنى كۈمۈش پەتنۇسقا قويۇپ تۇرۇپ، ـــ پەقەت كۆڭۈللىرى قويمىسا خىزمەتكارلاردىن چىقارتىپ بەرسىلە.

ـــ ئۆز قولۇم بىلەن سۇنۇپ بەرگىنىمگە ئوخشىمايدۇ بالام.

ـــ ئۇنىسىغۇ راست، ـــ دېدى ئانا مېھرىدىن ۋۇجۇدىغا شۇرۇرىدە بەختىيارلىق تارىغان ئۇۋەيسخان سۈس كۈلۈمسىرەپ، ـــ لېكىن مېنى دەپ بىتاب بولۇپ قالسىلا بولمايدۇ ئانا. مەن ئۈچۈن ئۆزلەنىڭ سالامەتلىكلىرى ھەممىدىن مۇھىم.

ئانا ئوغلىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ قارىدى.

ـــ مېنى راستىنلا ساق ـ سالامەت تۇرسۇن دېسىلە، قەدىرلىرىنى رۇسلىسىلا بالام. نوچىلىقى پۈتكۈل ئالەمگە پۇر كەتكەن شىرئەلى ئوغلانىنىڭ پۇشتى مۇخالىپلىرىنىڭ ئانچىكى زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمەي چاھارباغدا ئېزىلىپ ئولتۇرسا قاملاشمايدۇ.

① كۆيۈسى ـــ ئېرى، يولدىشى.

جاھاننىڭ ئىشلىرى ئىنسانىنىڭ ئارزۇسىدىكىدەك ئوڭۇشلۇق بو-لۇۋاتمايدۇ. ئوڭۇشسىزلىققا دۇچ كەلگەندە ئۆزىنى يوقىتىپ، ھەسرەت ـ نادامەت چېكىپ ئولتۇرۇش يېگىتنىڭ ئىشى ئەمەس.

ئۇۋەيسخان ئانىسىنىڭ كۆزىگە يالت ئېتىپ قارىدى.

سۇلتان خاتۇننىڭ چاقماق كىرپىكلىك شەھلا كۆزلىرىدىن تەسۋىرلىگۈسىز بىرخىل جاسارەت، قەتئىيلىك، ئىشەنچ بالقىپ تۇراتتى. ئۇۋەيسخان ئانىسىنىڭ دائىم كۆرۈپ ئادەتلەنگەن مۇلايىم كۆزلىرىدىكى كۇچ، رىغبەتنى كۆرۈپ ھەيران قالدى.

ئەجەبا، ئانىسى ئۇنىڭ ئىككى كۇندىن بېرىقى ئوي ـ خىيالىنى بىلىپ قالغانمىدۇ؟ خان تاغىسى شىرمۇھەممەدخانىنىڭ ئوردا زىياپىتىدە ئۇنى تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمىرلەر بىلەن بىر قاتاردا ئولتۇرۇشقا بۇيرۇغانلىقىدىن خەۋەر تاپقانمىدۇ؟ كەمىستىش، يەكـ-لەش، ھاقارەتلەرگە بەرداشلىق بېرەلمەي، ئۇمىدسىزلىك ۋادىسىدا تېڭىرقاپ ھەممە ئارزۇ ـ ئارمانلاردىن ۋاز كېچىشنى، ئوردىنى، ئاستانىنى تاشلاپ يىراقلارغا كېتىپ، زاھىتلارچە ياشاشنى نىيەت قىلغان ئۇۋەيسخان شۇ تاپتا ئانىسىنىڭ: «ئوڭۇشسىزلىققا دۇچ كەلگەندە ئۆزىنى يوقىتىپ، ھەسرەت ـ نادامەت چېكىپ ئولتۇ-رۇش يېگىتنىڭ ئىشى ئەمەس» دېگەن سۆزلىرىدىن خىجىل بو-لۇپ، گەدىنىگىچە قىزىرىپ كەتكەنىدى. «سەن كىم؟ سەن دېگەن نوچىلىقى جاھانغا پۇر كەتكەن شىرئەلى ئوغلانىنىڭ پۇشتى» دېگەن سۆز قۇلاق تۇۋىدە توختىماي جاراڭلاپ، ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سې-لىۋاتاتتى. يۇرىكىدە بىردىنلا غەلىيان كۆتۈرگەن نومۇس كۇچى ئىككى كۇندىن بېرى روھىنى ئەسىر قىلىۋالغان خورلۇق تۇيغۇ-لىرى ئۇستىدىن غالىب كېلىۋاتاتتى.

※ ※ ※

ھەئە، ئۇۋەيسخان خان تاغىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ چەكتىن ئاشقان بۇ مۇئامىلىسىدىن قاتتىق خورلۇق ھېس قىلـ-

دى. ئوردىدا ھېچقانداق ئەمىرلىك مەرتىۋىسى بېرىلمىگەن شاھزادىلەرگىمۇ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىرلەر بىلەن ئوخشاش مۇئامىلە قىلىنىدىغانلىقى بارلىق ئوردا ئەھلىگە ئايان ئىدى. چۈنكى بۇ خان جەمەتىدىكىلەرنىڭ مۇتلەق ئىمتىيازى ئىدى. بىراق ئۇۋەيسخان شاھزادە بولۇپلا قالماستىن، يەنە لەشكىرىي دۇاننىڭ سەركەردىسى ئىدى. ئۇنىڭ مۇشۇ سەركەردىلىك مەرتىۋىسىلا ئوردىدا يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىرلەر بىلەن بىر قاتاردا تۇرۇشقا، بىر داستىخاندا غىزالىنىشقا تامامەن ھەقلىق ئىكەنلىكىگە تولۇق ئاساس بولالايتتى. ئەمما سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئۇنىڭ شاھزادىلىك سالاھىيىتىنىمۇ، سەركەردىلىك مەرتىۋىسىنىمۇ نەزەردىن تولۇق ساقىت قىلغانىدى.

بۇ ئىككى كۈن ئاۋۇالقى ئىش ئىدى:

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان شاھنىشىنىغا تولۇق جەم بولغان چاغ ـ كىچىك ئەمىرلەرنىڭ سالامىنى قوبۇل قىلىپ بولغاندىن كېيىن ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بەردى. ئاداەتتە ئوردىدا مۇھىم كېڭەش بولمىسا ئەمىرلەرنىڭ مەلۇماتلىرىنى ئاڭلاپ بولۇپ قايتىشقا ئىجازەت بېرىلەتتى. بىراق، ئۇ ئەمىرلەرنىڭ مەلۇماتىنى كۈتمەيلا ئولتۇرۇشقا بۇيرۇغانىدى. ئاللىقانداق بىرەر كېڭەشنىڭ بولىدىغانلىقىنى پەملەشكەن ئەمىرلەر مەرتىۋىلىرى بويىچە جاي ئېلىشتى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان تەختتە ئولتۇرغاندىن بېرى قەرەلسىز ئوردا زىياپىتى ئۇيۇشتۇرىدىغان، يەنە كېلىپ زىياپەتنى شاھنىشىندىلا بېرىدىغان بولۇۋالغانىدى. شاھنىشىن ئوردا زىياپەتخانىسىغا، تەخت ئۇنىڭ غىزالىنىدىغان جايىغا ئايلانغانىدى. ئەمىرلەر خانىنىڭ ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بېرىشىدىنلا بۇگۈن يەنە زىياپەت بولىدىغانلىقىنى پەملەشكەنىدى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئەمىرلەرگە بىرقۇر نەزەر تاشلىغاندىن كېيىن تۇيۇقسىز ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. خانىنىڭ ئورنىدىن تۇرغىنىنى كۆرگەن ئەمىرلەر ئالمان ـ تالمان ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. چۈنكى خاندىن بۇرۇن ئولتۇرۇۋېلىش يا-

كى خان ئورنىدىن تۇرغاندا دەرھال ئورنىدىن تۇرماسلىق ئۈچۈن گۇناھ ھېسابلىنىپ، شۇنداق قىلىپ سالغانلار خانغا بەھۇرمەتلىك قىلغانلار قاتاردا جازالىناتتى. ئەمرلەر خۇدۇكسىرىگەن ھالدا يەر تېگىدىن خانغا قاراشتى.

ـــ جانابى ئەمرلەرگە ئىجازەت، ھەممەيلەن جاي ئالسۇنلار.

ـــ بۇ... بۇ...

ئەمرلەر گاڭگىرىغان ھالدا بىر ـ بىرىگە قاراشتى. خان تېخىچە ئۆرە تۇرغان پېتى ئۇلارنى ئولتۇرۇشقا بۇيرۇۋاتاتتى. «ئوردا يوسۇنى ئاستىن ـ ئۇستۇن بولۇپ كېتىپ بارامدۇ نېمە؟ بۇ خان ئالىيلىرىنىڭ نېمە قىلغىنىدۇ؟» ھېچكىم كۆڭلىدىن كەچكىنىنى سوراشقا پېتىنالمايتتى. خانىنىڭ ئاغزىدىن چىققان ھەربىر ئېغىز سۆز پەرمان ئىدى. شۇڭلاشقا بارلىق ئەمرلەر ئو ـ رۇنلىرىدا ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. ئاللىقانداق بىر ۋەھىمىدىن يۈرەكلىرى سېلىپ كەتتى.

شىرمۇھەممەدخان خانلىق تەختىگە چىققاندىن بېرى ئەمر ـ لەر ۋەھىمىدە يۈرىدىغان بولۇپ قالغانىدى. دەككە ـ دۈككىلىرى بېسىلىش ئۈياقتا تۇرسۇن، بارغانسېرى كۈچەيىپ كەتكەنىدى. چۈنكى، بىر مەيدان تالاش ـ تارتىش، بەس ـ مۇنازىرىگە سەۋەب بولۇپ، سەلتەنەت تىزگىنىنى قولغا ئالغان سۇلتان شىرمۇھەم ـ مەدخان ئەمرلەرگە ئۆزىنىڭ مۇتلەق ھۆكۈمدار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈنمۇ، ياكى بىر قىسىم پېشقەدەم ئەمرلەر ـ گە سۈر ـ ھەيۋىسىنى كۆرسىتىپ قويۇش ئۈچۈنمۇ ۋە ياكى دەسـ ـلەپتە ئۆزىنىڭ تەختتە ئولتۇرۇشىنى قوللىمىغان ئەمرلەرنىڭ ئابرۇيىنى چۈشۈرۈپ، قورساق كۆپۈكىنى چىقىرىۋېلىش ئۈچۈنمۇ ئەيتاۋۇر پات ـ پات ئورۇنسىز پەرمانلارنى چۈشۈرۈپ، كىملەرنـ ـدۇر ھەزىل قىلاتتى، كىملەرگىدۇر ئازار بېرەتتى، كىملەرنىدۇر جازاغا بۇيرۇيتتى. شۇ تاپتا ئەمرلەر ئۆزلىرىنى خانىنىڭ نەزەرد ـ ىدىن قاچۇرۇش ئۈچۈن يوغان سەللىلەرنى ئورىغان باشلىرىنى تۆنـ ـلىرىنىڭ ياقىسىغا يوشۇرۇشقا ئورۇناتتى، شاھنىشىنىنىڭ ئىچى

شۇنچە دىمىق بولغىنىغا قارىماي سوغۇق تەرلەيتتى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بۇگۈنكى مەقسىتىنى كۆڭلىگە ئاللىقاچان پۈكۈپ قويغانىدى. شۇڭا ئويلىنىپ تۇرمايلا ئېغىز ئاچتى:

ـــ ئەمىر باسىق، ئەمىر سەلەيخان، ئەمىر پىرسالى.

ـــ لەببەي قىبلىگاھىم.

ئىسمى ئاتالغان ئەمىرلەر دەس ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلاشتى.

ـــ ھەرقايسىلىرى بۇگۈندىن ئېتىبارەن تەتىلا كۆرپىدىن جاي ئالسۇنلار.

ـــ دۆلەتپاناھىمىزنىڭ ئىلتىپاتىغا مىڭ مىراتە تەسەننا.

ئۇچ ئەمىر خۇشاللىقىدىن ئاغزىلىرى يالاق بولغان ھالدا خانغا تەزىم قىلىشتى ۋە سەگەز كۆرپىدىن قوپۇپ، ئالدىدا ئولتۇرغان ئەمىرلەرنىڭ گەجگىلىرىدىن ئاتلاپ دېگۈدەك ئۆتۈپ، ئالدىنقى رەتتىكى تەتىلا كۆرپىدە ئولتۇرغان ئەمىرلەرنىڭ ئارىسىغا سىغدالدى. بىرنەچچە دەقىقىلىك ئۆرە ـ تۆپىدىن كېيىن شاھنىشىن يەنە تىمتاسلىققا چۆمدى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا ئەمىرلەرنىڭ مەرتىۋىسىنى مۇشۇنداق تۈيۇقسىز ئۆستۈرۈپ قويۇش ياكى تۆۋەنلىتىۋېتىش ئادەت بولۇپ قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ ئەمىرلەرنىڭ يۇرىكى ئاللىقانداق بىر تۈيغۇدا دۈكۈرلەۋاتاتتى. ھەئە، كىملەر نىكدۇر ھەسەتتىن ئىچى ئاداپ كېتىپ باراتتى. كىملەردۇر مەرتىۋىسىنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىشىدىن ۋايىم يەۋاتاتتى. كىملەردۇر ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇشقا تىرىشىپ، كۆزلىرىنى يۇمۇۋالغانىدى.

ـــ ئەمىر ئاقتىمۇر، ئەمىر ئاقبۇغا، ئەمىر بوران خوجا، ئەمىر سەبۈرغە، ئەمىر مۇسا...

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئولتۇرغان ئەمىرلەرنىڭ ئارىسىدىن كىمنىدۇر ئىزدەۋاتقاندەك ياكى ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كەپقالغان گەپنى دەيمۇ ـ دېمەيمۇ دەپ دەڭسەۋاتقاندەك تەرزدە بىرنەچچە دە-

قىقە تۇرۇپ قالدى. ئىسمى ئاتالغان ئەمىرلەر: «لەببەي قىبلىگا-ھىم» دەپىشكىنىچە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ بولغانىدى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئۆزىگە غەيرەت بېرىپ تۇرۇپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ ئۇۋەيسخان.

شاھزادە ئۇۋەيسخان بىرنەچچە دەقىقە تېڭىرقىغاندىن كېيىن دەس ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلىدى.

ـــ لەببەي قىبلىگاھىم.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان جىيەن ئوغلىنىڭ «شاھزادە»، «ئەمىر»، «سەركەردە» دېگەن مەرتىۋە نامىنى تىلغا ئالماي بىۋاسىتە ئىسمىنى ئاتىغانىدى. خان تەختى جايلاشقان شاھسۇپىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى ئۇلۇسبېگلىك كۇرسىدا ئولتۇرغان ئەمىر خۇدايداد خانىنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋالماقچى بولغاندەك يالت ئېتىپ خانغا قارىدى ـ دە، يەنە شۇ ھامان نەزەرىنى شاھزادە ئۇۋەيسخانغا ئاغدۇردى. شۇ تاپتا بۇ پېشقەدەم ئەمىرنىڭ ئاپئاق ساقال باسقان غەمكىن چىرايىدىن خانىنىڭ بۇ قىلىقىنى ياقتۇرمىغانلىقى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇراتتى.

ـــ سەگەز كۆرپىدىن جاي ئالسۇنلار، ـــ دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان چىرايىنى پۈرۈشتۇرۇپ.

ـــ خان ئالىيلىرىنىڭ ئىلتىپاتىغا ھەقسىزلا.

ئەمىرلەر خانغا چوڭقۇر بىر سالام بېرىۋېتىپ، ئارقا رەتتىكى سەگەز كۆرپىگە بېرىپ ئولتۇرۇشتى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بىلەن ئۇلۇسبېگى خۇدايدادقا بىرنەچچە دەقىقە قارىۋەتكەندىن كېيىن ئۇن-تىنسىز سەگەز كۆرپە تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

سەگەز كۆرپىدە ئولتۇرۇشقا بۇيرۇلغان ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسى لەشكىرىي دىۋانىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك سەركەردىلىرى بولۇپ، سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ بوۋىسى مەرھۇم سۇلتان خىزىر خوجاخان ئۇلارنىڭ بىرقانچە قېتىملىق جەڭدە كۆرسەتكەن

تۆھپىلىرى ئۇچۇن مەرتىۋىلىرىنى ئۆستۈرۈپ «پالۋان»، «باھادىر» ئۇنۋانىنى تارتۇق قىلغانىدى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان سەلتەنەت تەختىگە جىيەنى شاھزادە ئۇۋەيسخاننى ئولتۇرغۇزۇش تەرەپدارى بولغان بۇ ئەمىرلەردىن مۇشۇ ئۇسۇلدا قورسقىدىكى غۇمىنى چىقىرىۋاتاتتى. ئۇنىڭ بۇ ئەمىرلەرنىڭ مەرتىۋىسىنى ئېلىپ تاشلاپ ئوردىدىن قوغلاپ چىقارغۇسى، ھەتتا ئۆلۈمگە بۇيرۇغۇسى بار ئىدى. ئەمما، ئۇلۇسىبىگى خۇدايداد قاتارلىق پىشقەدەم ئەمىرلەرنىڭ نارازىلىقىنى قوزغاپ قويۇشتىن، ئوچۇقراق قىلىپ ئېيتقاندا ئۇلارنىڭ ئۆزىگە قارشى چىقىشىدىن ئەنسىرىدى، چۇنكى، تەختكە چىققىلى ئانچە ئۇزۇن بولمىغان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئوردىدا ئۇلى ئانچە مۇستەھكەم ئەمەس ئىدى. ئۇنى قوللاپ ئەتراپىغا ئولىشۋالغان ئەمىرلەرنىڭ مەيلى ئاۋام، مەيلى لەشكەرلەر ئارىسىدا تۇزۇك ئابرۇيى يوق ئىدى. شۇ سەۋەبتىن ئۇ ئۆزىنىڭ تەختكە ئولتۇرۇشىغا قارشى چىققان ئەمىرلەرنى بىر يولىلا جازالاشقا پېتىنالمايۋاتاتتى. ھېلىمۇ يېرىم يىلدىن بېرى ئۆزىنى بېسىۋېلىپ، ھاكىمىيەت ئاساسىنى پۇختىلاشقا تىرىشىپ كەلدى. يېنىغا تارتىشقا تېگىشلىكلەرنى خەزىنىدىكى ئالتۇن ـ كۈمۈشلەرنى ئايماي سەرپ قىلىپ، ئىنئام بېرىش يولى بىلەن ياكى مەنسىپنى ئۆستۈرۈش يولى بىلەن يېنىغا تارتتى. جازالاشقا تېگىشلىكلەرنى ھەرخىل باھانە ـ سەۋەبلەر بىلەن بىر ـ بىرلەپ جازالىدى، مەنسىپنى تۆۋەنلەتتى ياكى مەنسەپتىن قالدۇردى، سۈرگۈن ھېسابىدا باشقا يۇرتلارغا مەنسەپكە تەينلەپ يولغا سالدى. لېكىن، يۇقىرىقى ئەمىرلەرنىڭ ھېچقايسىسىغا كۆزىنىڭ ئېقىنىمۇ چىقىرىپ قاراپ قويمىغانىدى. مانا بۇگۈن ئاخىر نىيىتىنى ئاشكارىلىدى. ئەلۋەتتە، ئۇلارنى تەتىللا كۆرپىدىن سەگەك كۆرپىگە چۈشۈرۈش ئىشنىڭ باشلىنىشى ئىدى. خانىنىڭ قورسقىدا يەنە قانداق شۇملۇقلار بارلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان زىياپەت باشلانماستىلا شاھنىشىندىن

چىقىپ كەتتى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخانمۇ ئۇنىڭ بار ـ يوقلۇ-قىنى خىيالىغا كەلتۈرۈپمۇ قويمىدى.

※ ※ ※

ئىككى كۈندىن بېرى ئۇۋەيسخان ئارا ھويلىدىكى راۋاقتا ئۆزى يالغۇز خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ كۈن ئۆتكۈزدى.

راستىنى ئېيتقاندا، ئۇۋەيسخاننىڭ بۇيۇك موغۇلىستانىنىڭ ئالتۇن تەختىدە سەلتەنەت تىزگىنىنى تۇتۇپ ئولتۇرۇش، بوۋىسى تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ سەلتەنەت شەۋكىتىنى خەلقئالەمگە قايتىدىن نامايىش قىلىش ئارزۇسى ئەزەلدىن بار ئىدى. بوۋىسى سۇلتان مۇھەممەدخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن، بىر قىسىم ساداقەتمەن ئەمىرلەرنىڭ دەۋەت قىلىشى بىلەن بۇ ئارزۇسى تېخىمۇ كۈچەيدى. لېكىن ئۇنىڭ تاغىسى بىلەن تەخت تالىشىش خىيالى يوق ئىدى، چۈنكى تۈركىي قوۋملەرنىڭ ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئۆدۈمى بويىچە تەخت ۋارىسلىقى ئاۋۋال چوڭغا نېسىپ بولىدىغانلىقىنى ئۇ ئوبدان بىلەتتى. ناۋادا ئوردا ئەمىرلىرى قۇرۇلتاي چاقىرىش يولى بىلەن چوڭىنى تاشلاپ قويۇپ، كىچىكىنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇشنى قارارلاشتۇرسا، بۇ باشقا گەپ ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن ئۇ ئەزەلدىن مال ـ دۇنيا يېغىشقا ۋە ئەيش ـ ئىشرەتكە مەستانە بولۇپ كەتكەن تاغىسى شىرمۇھەممەدخاننى سەلتەنەت ئىشلىرىغا قىزىقمايدۇ دەپ قارايتتى. ئەگەر شۇ كۈنلەردە دادىسى ئەمىركەبىر شىرئەلى ئوغلان ھايات بولغان بولسا، تەخت ۋارىسى ھەققىدە مۇنازىرە قىلىشنىڭ ھاجىتى قالمايتتى. ھەئە، بوۋىسىنىڭ تۇيۇقسىز ۋاپات بولۇشى بىلەن تەڭ بىر قىسىم ئەمىرلەر ئۇنىڭ قەلبىنىڭ ئەڭ پىنھان جايلىرىدىكى بۇ ئارمانلىرىنى يېلىنجىتىپ قويغانىدى. لېكىن، ئويلىمىغان يەردىن تاغىسى شىرمۇھەممەدخان ئەمىرلەرنىڭ قۇرۇلتاي چاقىرىپ قارارلاشتۇرۇشىنى كۈتمەيلا دەرھال تەختتە ئولتۇرۇۋالدى. بۇ ئىشتىن ئۆ-

ۋەيسخاننىڭ كۆڭلى ھەقىقەتەن يېرىم بولدى. شۇنداقتىمۇ بۇ رەئاللىقنى يەنىلا قوبۇل قىلدى. ئۆزىنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇش ئۈچۈن قىلىچ يالىڭاچلاشقا تەييار تۇرغان ئەمىرلەرنى سۈكۈت قىلىشقا، خان تاغىسىنى ئېتىراپ قىلىشقا دەۋەت قىلدى. ئەگەر شۇ چاغدا ئۇۋەيسخان «ھە»لا دەۋەتكەن بولسا، لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ھوقۇقىنى تۇتۇپ تۇرغان بۇ ئەمىرلەر ئوردىدا لەشكىرىي ئۆزگىرىش قوزغاپ، ئەمدىلا تەختتە ئولتۇرغان سۇلتان شىرمۇھەممەد خاننى تەختىنى بىكارلاشقا مەجبۇرلىشى مۇمكىن ئىدى. بىراق، ئۇ بوۋىسىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن تەڭ ئوردىدا قان تۆكۈلۈشنى، تاغىسى بىلەن تەخت تالىشىپ سەلتەنەتنىڭ پارچىلىنىپ كېتىشىنى خالىمىدى. خانىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلاپ شىكاردىن ئالدىراپ يېنىپ كەلگەن ئۇلۇسبېگى خۇدايدادمۇ سەلتەنەتنىڭ تىنچلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ شاھزادە ئۇۋەيسخانغا تەسەللى، ئەمىرلەرگە ھاي بەردى.

«سۇلتان بولمىسام، تەختتە ئولتۇرمىسام نېمە بوپتۇ؟ بەرداۋىر مەن خانغا جىيەن پەرزەنتتىن ئاخىرى؟! بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ زۇناق تېپىشى، ئابا ـ ئەجدادلىرىمنىڭ شانۇ شەۋكىتىنى جۇلالاندۇرۇش ئۈچۈن خان تاغامنىڭ ئاتقان ئوقى، مۇخالىپلىرىنىڭ بېشىغا چاپقان شەمشىرى بولساممۇ ھېسابلىنىمەن...»

ئۇۋەيسخان ئۆزىگە ئەنە ئاشۇنداق تەسەللى بەرگەنىدى. بىراق سۇلتان شىرمۇھەممەدخان كۆڭلى ـ كۆكسىنى ئۇنچە كەڭ تۇتالىمىدى. ئالتە ئايدىن بېرى قورسىقىدىكى غۇمىنى يوشۇرۇن ئىپادىلىگەن بولسا، مانا ئەمدى ئاشكارىلىغانىدى. ئاشكارىلىغاندىمۇ ئۇۋەيسخانغا قىلچىلىك يۈز ـ خاتىر قىلمىدى. خانىنىڭ ئۇنى سەگەز كۆرپىدە ئولتۇر دېگىنى، ئوردىدىن چىقىپ كەت، سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئارىلاشما، دېگىنى ئىدى. بەلكىم ئەتە ـ ئۆگۈن ئۇنى ئوردىدىن ھەيدەپ چىقىرىۋېتىش ئېھتىمالىنىمۇ يوققا چىقارغىلى بولمايتتى. ئىككى كۈندىن بېرى ئۇۋەيسخان مۇشۇ ئىشنى ئويلاۋاتاتتى.

«بوپتۇ، ئوردىدىن چىقىپ كەتسەم چىقىپ كېتەي، سەلتەنەت

ئىشلىرىغا ئارىلاشمىسام ئارىلاشماي. جاھاندا ھەممە ئادەم خان ـ سۇلتان بولۇپ ياشمايدىغۇ ئاخىر؟! خان تاغامنىڭ بۇنچىۋالا قەلىپ كېتىشىنىڭ ھاجىتىمۇ يوق ئىدى. بىراق بۇ ئەھۋاللارنى ئانامغا قانداق چۈشەندۈرەرمەن. ئۇنىڭ مەندىن كۈتىدىغىنى بۇ ئەمەس ئىدىغۇ...»

ـــ ھەممىگە قادىر ھېكمەت ئىگىسى بولغان ئۇلۇغ ۋە مۇقەددەس تەڭرىنىڭ يۈكسەك ئىرادىسى بىر ئىشنىڭ يۈز بېرىشىنى بىر سەۋەبنىڭ تۈغۇلۇشىغا قاراشلىق قىلىپتۇ ۋە ھەر مەقسەتنىڭ ئەملىگە ئېشىشىنى بىر ۋاستە ئارقىلىق يەنە بىر سەۋەبكە باغلىق قىلىپتۇ، ـــ دېدى سۇلتان خاتۇن ئوغلىنىڭ ئۇمىدسىز ۋە تەگسىز خىياللىرىنى بۆلۈپ، ـــ شول تاپتا نېمە ئويلاۋاتقانلىقلىرىنى، كۆڭۈللىرىدە قانداق غەم ـ ئەندىشىلەرنىڭ غالىيان كۆتۈرۈۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپتىمەن ئوغلۇم. ئۇمىدسىزلىك ئىنسانىڭ ئەڭ چوڭ دۈشمىنىدۇر. مەرھۇم جەننەتماكان پەدىرلىرى تولىمۇ ئۇمىدۋار ئىنسان ئىدى. مەيلى ئۆزىدىن نەچچە ھەسسە كۈچلۈك ياۋ ئالدىدا، مەيلى تاغدەك مۇشكۈلات، قىينىچىلىقلار ئالدىدا زىنھار تېڭىرقىغان، ئۆزىنى يوقىتىپ قويغان، بەل قويۇۋەتكەن ئەمەس. ئىككى كۈندىن بېرى سىلىنىڭ بۇ بىچارە تۇرقىلىرىنى كۆرۈپ خويمۇ نومۇس قىلدىم. ھەقىقىي ئەركەك ـــ ئوغۇل بالىنىڭ ھەرقانداق مۇشكۈلات ئالدىدا ئۇمىدسىزلىنىشكە ھەققى يوق. ئىنسانىنىڭ قەلبىدە ئۇمىد، مەقسەت چىرىغى پىلىلداپ يېنىپ تۇرسىلا، ئۇنىڭ يورۇتۇشى بىلەن نىجاتلىق پانالىغا ئاھىدا ماڭغۇدەك يول تېپىلىدۇ. شۇنىمۇ ئۇنتۇمىسىلاكى، ئىنسان ئۆزىنىڭ ئەھۋالىنى ياخشىلاشقا تىرىشىدۇ. ئىشلىرىنىڭ زامانىنىڭ يارىدىمى بىلەن ئوڭۇشلۇق بولۇشىنى كۈتۈپ تۇرۇش ئاقىلانىلىك ئەمەس.

ئۇۋەيسخانىنىڭ يۇرىكىدىن شۇرراپ تارىغان بىر ھاياجان پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالدى. بۇ ھاياجاندا خىجىللىقمۇ، نومۇسمۇ، غەيرەت ـ جاسارەتمۇ بار ئىدى.

ئۇۋەيسخاننىڭ كۆڭۈل ئاسمىنىدا بىردىنلا چاقماق چېقىپ، ئىككى كۈندىن بېرى قاپلىۋالغان تۇمانلارنى تارىتىۋەتتى. بۇ چېقىلغان چاقماق بىلەن تەڭ كۆڭۈل ئاسمىنىنىڭ بىر بۇرجىكىدە ئىقبال قۇياشى ئاستا ـ ئاستا بالقىۋاتاتتى.

ئوغلىنىڭ ئىچكى تۇيغۇلىرىنى بىلىۋالغانىدەك سۆزلەۋاتقان ئانا زېرەك ھەم جاسارەتلىك ئايال ئىدى. ئۇ ئوغلىنىڭ ئالتە ئايدىن بېرىقى ئەھۋالىدىن، بولۇپمۇ ئىككى كۈن ئاۋۇال ئوردىدا دۇچ كەلگەن كۆتۈرگۈسىز ئاھانەت ۋە خورلۇقتىن تولۇق خەۋەردار ئىدى؛ ئوردىنىڭ سىرتىدىكى ئەمرىكەبىر قەسىرىنىڭ ئىچكىرىكى ھەرىمىدە ئېگىز، قاتمۇقات تاملارنىڭ ئارىسىدا مۇسىبەت لىباسلىرىنى كىيىپ، جاھانىنىڭ ئىشلىرىغا قىزىقماي ياشاۋاتقاندەك قىلغان بىلەن، ئوردا ئىچىگە ئىشەنچلىك كۆز ـ قۇلاقلارنى قويۇپ، سەلتەنەت ئىشلىرىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇرۇۋاتاتتى. ھەئە، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئانا ئوغلى ئۈچۈن قىلىۋاتاتتى.

ئۇۋەيسخان خىجىللىق بىلەن بېشىنى ئەگدى.

ــ كەچۈرسىلە ئانا، كۈتكەن يەرلىرىدىن چىقالمىدىم.

ئانا ئوغلىغا نارازىلىق بىلەن تىكىلدى:

ــ ماڭا بېرىدىغان جاۋابلىرى پەقەت مۇشۇلىما؟

ــ يوقسۇ، ــ دېدى ئۇۋەيسخان ئانىسىنىڭ كۆزىگە ئىشەنچ بىلەن قاراپ، ــ بۇزرۇكۋارىمىنىڭ ھەربىر لوقمىسى، گۆھەرگە تەڭداشسىز تەربىيەتلىرى ۋۇجۇدۇمنى چىرمىۋالغان ئۇمىدسىزلىك، مەغلۇبىيەت تۇمانلىرىنى پاك ـ پاكىز تارقىتىۋەتتى. شۇ تاپتا تولىمۇ سەگەكمەن. نىجاتلىق پاناھگاھىدا يول تېپىش ئۈچۈن غەيرەت شەمشىرىنى قەتئىي نىيەت بىلىيىدە بىلىمگىچە ئىستىقبال جامالىنى كۆرگىلى بولمايدىغانلىقىنى، باتۇرلۇق ئوقىنى تەدبىر ياسىدا ئاتمىغۇچە ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا ئاۋازىدىن غەلبە ـ نۇسرەتنىڭ خۇش خەۋىرىنى ئاڭلىغىلى بولمايدىغانلىقىنى چۈشىنىپ تۇرۇۋېتىمەن. ئىككى كۈندىن بېرى ئۇمىدسىزلىك

زىندانغا ئەسىر بولۇپ، بۇزرۇكۋارىمنىڭ كۆڭلىنى بىسەرەمجان قىلغىنىمدىن ئۆزۈر تىلەيمەن.

سۇلتان خاتۇننىڭ چىرايىدا خاتىرجەملىك، سۆيۈنۈش، ئىپتىخار ئۇچقۇنلىرى سۇس جىلۋە قىلدى. ئەمما ئىچكى تۈيغۇسىنى بىلدۈرمەسلىك ئۈچۈن چىرايىنى قەستەن تۇرۇۋالدى.

ـــ ئۆزۈر تىلەشلىرى ھاجەتسىز، ـــ دېدى ئانا سالماقلىق بىلەن، ـــ ھەرقانداق ئانا ئۆز پەرزەنتىنىڭ كاتتا ئىشلارنى رويابقا چىقىرىشىنى، ئەل ـ ئاۋامنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشىپ، تىللاردا داستان بولۇپ ياشىشىنى، قىلغان ئىش ـ ئەمەللىرى بىلەن پەخىرلىنىشىنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئەسلىرىدە مەھكەم تۇتسىلا، سىلىنى بۇيۇك موغۇلىستان سەلتەنەتىنىڭ تىزگىنىنى تۇتقان ھالەتلىرىدە كۆرگىنىمدىلا، ئاندىن بەرگەن سۆتۈمگە رازى بولىمەن.

ئانا ئوغلىنىڭ چىرايىغا ئىشەنچ بىلەن يەنە بىر قېتىم قارىۋەتكەندىن كېيىن، ئاۋازىنى ۋەزمىن چىقىرىپ «قۇرئان كەرىم»دىكى: «بىر قوۋم ئۆز ئەھۋالىنى ئۆزگەرتىشكە ھەرىكەت قىلمىسا، تەڭرى ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتمەيدۇ» دېگەن ئايەتنى ئوقۇدى ـ دە، قاشتېشى جام سېلىنغان كۈمۈش پەتنۇسنى كۆتۈرگىنىچە كەينىگە يانىدى.

شۇ تاپتا راۋاقتا يالغۇز قالغان ئۇۋەيسخانىنىڭ كۆڭلىدىكى غەشلىك، ئۈمىدسىزلىك، چۈشكۈنلۈك تۇمانلىرى پۈتۈنلەي يوقالغاندى، پۈتكۈل ئەسەبلىرىنى ئانىسى ھازىرلا ئوقۇغان ئايەت چىرمىۋالغاندى.

«توغرا، ھەرىكەت قىلىش كېرەك. ھەرىكەت تەڭرىنىڭ ئىنسانغا بەرگەن ئەڭ كاتتا سوۋغىسى. ئادەم ئۆزىگە، ئۆزىنىڭ يۇرتىغا ئىشىنىشى، كۆڭلىدىكى قورقۇنچنى يېڭىشى كېرەك. ئۈمىد ئۇنى يوقىتىدىغان ئەڭ كاتتا ياراغ. قەلبىدىكى ئۈمىد ـ ئارمىنى ئۈچۈن ھەرىكەت قىلمىغان ئىنسانىنىڭ ھايۋاندىن پەرقى بولمايدۇ. ھەرىكەتسىز ئىنسانغا تەڭرى مەدەت بەرمەيدۇ. مەن شول تاپتا خان تاغامنىڭ كۆزىگە قادالغان مىختىن باشقا نەرسە ئەمەس، خالاس.

ئۇ مېنى تەخت ـ سەلتەنەت ئۈچۈن تەھدىت ھېسابلىغانكەن، ئۇنداقتا مەنمۇ ئۇنى مۇرادىغا يەتكۈزۈپ، تاجۇتەختكە تەھدىت بولاي. شۇنداق، مەرھۇم جەننەتماكان بابائى بۇزرۇك سۇلتان مۇ ـ ھەممەدخان ئالىيلىرى ھايات ۋاقتىدا ۋەلىئەھد بېكىتمىگەن، ھەتتا تەخت ۋارىسى ھەققىدە ۋەسىيەتمۇ قالدۇرمىغان. بۇنداق ئەھۋالدا سەلتەنەت قانۇنى بويىچە قۇرۇلتاي چاقىرىلىشى، ئەمىر ـ لەر كېڭەش قىلىپ خانىنى بېكىتىشى كېرەك ئىدى. ھەئە، خان تاغامنىڭ يۇرىكى شۇڭا پوك ـ پوك. شۇ سەۋەبتىن مېنى كۆزىدىن نېرى قىلماقچى. بۇرناكۇندىكى ئوردا زىياپىتىدە يۈز بەرگەن ۋەقە دەل مۇشۇ ئىشنىڭ باشلىنىشى. ئۇنىڭ قورسقىدا يەنە قانداق شۇملۇقلار بار، بۇنى بىر خۇدا بىلىدۇ. مەنمۇ ياتباش بىركىم ئە ـ مەس، شەۋكەتلىك تۇغلۇق تۆمۈرخانىنىڭ ئەۋلادى. ئۇ خەۋپسىرە ـ گەن، قىزغانغان تاجۇتەختتە مېنىڭمۇ ھەققىم بار. نېمىشقا ھېچ ـ قانداق قارشىلىقسىزلا تاشلاپ بەرگۈدەكمەن؟ قايسى گۇناھىم ئۈ ـ چۈن تەڭرىدىن، ئەجدادلارنىڭ روھىدىن ھايا قىلماي مېنى ئوردە ـ دىن ھەيدىمەكچى بولىدىكەن؟ ھەئە، تاجۇتەختنى تالاشسام، تار ـ تىۋالسام تامامەن بولىدۇ. ئانام راست دەيدۇ، بەرگەن سۈتىنى ئاق ـ لىشىم كېرەك. بۇ مېنىڭ پەرزەنتلىك، ئوغۇللۇق بۇرچۇم. بۇ دەرگاھتا ئېزىلىپ ئولتۇرۇۋەرمەي، ئوردىدىكى ساداقەتمەن، ۋىجدانلىق ئەمىرلەر بىلەن، لەشكىرىي دىۋانىنىڭ سەركەردىلىرى بىلەن كېڭىشەي...»

※ ※ ※

تۇرپاندا كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ پەرقى چوڭ بولىدۇ. كۈندۈزى دىمىق بولغىنى بىلەن كېچىسى سالقىن. شۇ تاپتا ئەمىركەبىر قە ـ سىرىنىڭ بېغىدىكى كۆل ئۈستى راۋىقى كېچىنىڭ غۇر ـ غۇر شا ـ مىلىدا تولىمۇ راھەتلىك ئىدى. ئەمىر ئاقتىمۇر، ئەمىر ئاقبۇغا، ئەمىر بوران خوجا، ئەمىر سەبۈرغە، ئەمىر مۇسا قاتارلىق سەركەر ـ

دىلەر ئۇۋەيسخان بىلەن بىللە مەخپىي پىلان تۈزۈشۈاتاتتى.

ـــ شاھزادەم، تېزرەك بىر قارارغا كەلگەيلا، ـــ دېدى ئەمىر بوران خوجا، ـــ ھېلىمۇ ياپسام پىشارمىكى، كۆمسەم پىشارمىكى دەپ، ئوبدان پۈرسەتلەرنى قولدىن بېرىپ قويدۇق. ھامىنى بىر ئۆلۈم. خاننىڭ يۈرىكى ئاللىقاچان قاردىاپ بولدى، گەدىنىمىزدە ئەجەل قىلىچنىڭ سايىسى ئەگمىلا تۇرىدۇ.

ـــ ئەينى مۇددىئا، يېتىپ قالغۇچە ئېتىپ قال دەپتىكەن، ـــ دېدى ئەمىر مۇسا بوران خوجىنى قۇۋۇەتلەپ، ـــ ئەڭ ياخشى تەدبىر ئاگال[1] قول سېلىش.

ئۇۋەيسخان تولىمۇ سالماق كۆرۈنەتتى، شۇڭا ئىپادە بىلدۈرۈشكە ئالدىرىمىدى.

ـــ ھەرھالدا تەدبىرىمىز پۈختا بولغاي، ـــ دېدى ئەمىر سەبۈرغە، ـــ ئۆز ۋاقتىدا كۆتۈرۈلۈپ چىققان بولساق خان تەرەپدارلىرىغا تاقابىل تۇرمىقىمىز تولىمۇ ئاسانغا توختايتتى. ئالتە ئايدىن بېرى خان سەلتەنەت ئاساسىنى خىلىلا پۈختىلىۋالدى. ئۆز ۋاقتىدا بىزنىمۇ، خان تەرەپدارلىرىنىمۇ قوللىماي ئىنتەڭدە تۇرغان بىر قىسىم ئەمىرلەرمۇ بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە خان تەرەپكە ئېغىپ كەتتى. بۈرناكۈنى ئورنىمىز تەتىلا كۆرپىدىن سەگەپ كۆرپىگە كۆچكەندىن كېيىن لەشكىرىي دۋاندىكى سەركەردە ـ سەرۋازلىرىمىزنىڭ كۆڭلى تازا جايىدا ئەمەس. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ كۆڭلى بۆلۈنمىدى دەپ ھۆددە قىلماق تەس. گەرچە لەشكىرىي دۋاندىن مەنسىپىمىزنىڭ تۆۋەنلىتىلگەنلىكى ھەقىقىدە پەرمان چۈشمىگەن بولسىمۇ، بۇ ۋەقە ئاللىقاچان سەرۋاز، لەشكەرلەر ئارىسىغا پۇر كەتتى. ئۇلارغا خانغا قارشى قىلىچ يالىڭاچلا دېسەك، بۇيرۇقىمىزغا كىملەر بويسۇنۇپ، كىملەر سەرگەشتىلىك قىلىدۇ، بۇنىسى نائېنىق. شۇڭا رەسكەلىكىمىز[2] پۈختا بولسۇن دەيمەن.

ـــ ئىككى كۈندىن بېرى لەشكىرىي دۋاندىن مەنسىپىمىز

① ئاگال ـــ تۈرپان شېۋىسىدە «ئاۋۋال» دېگەن مەنىدە.

② رەسكەلىك ـــ تەييارلىق، ھازىرلىق كۆرۈش.

نىڭ تۆۋەنلىتىلگەنلىكى ھەققىدە پەرمان چۈشمىگىنى قىزىق، ـــ دېدى ئەمىر ئاقبۇغا.

ـــ ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرى پەرمان چۈشۈرۈشكە ئالدىرمايۋاتىدىغۇ تاڭ، ئىشقىلىپ كۆڭلىدە بىر ئىش بار، ـــ دېدى ئەمىر ئاقتەمۇر شالاڭ ساقلىنى بارماقلىرى بىلەن تاراپ، ـــ بۇ ئىشتا خۇدايداد ھەزرەتلىرىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشسەك بەك ياخشى بولاتتى. ئازراق شەپە بېرىپ چېكىپ باقامدۇق ـ يا؟

ـــ مېنىڭچە، ئۇلۇسبېگى بىزنى چوقۇم قوللايدۇ.

ـــ ناتايىن. ئول ئادەمنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلمەك تەس.

ـــ ئەمما بىر نەرسە ئېنىقكى، ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرى خاندىن نارازى. كۆڭلىدىكىنى بىلىندۈرمەسلىككە تىرىشىپ سۆكۈت قىلىپ تۇرۇۋاتىدۇ.

ـــ ھېس قىلىشقانلا، يېقىندىن بېرى خان ئالىيلىرى ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنى ئانچە نەزەرىگە ئىلمايدىغان بولۇۋالدى. سەلتەنەت ئىشلىرىنىمۇ ئەتراپىدىكى ئاشۇ بىر توپ خۇشامەتچىلىرى بىلەن قارار قىلىۋاتقاندەك قىلىدۇ.

ـــ خانىنىڭ ئۇلۇسبېگىنىڭ ھوقۇقىنى چەكلەپ، تەسىر دائىرىسىنى ئاجىزلاتماقچى بولغانلىقى ئېنىقلا تۇرمامدۇ.

ـــ بولمىسا شاھزادە ئالىيلىرى ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ باقسا قانداق بولۇر؟

ھەممەيلەن ئۇۋۇشۇپ قالغان ئەزەرنى ئاغدۇردى.

ـــ ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرى بىزنىمۇ، خانىنىمۇ قوللىمايدۇ، بۇ ھەقتە ئارتۇقچە خام خىيال قىلىشمىسىلا، ـــ دېدى ئۇۋۇشۇپ كەسكىنلا قىلىپ.

ئەمىرلەر تەئەججۇپ بىلەن بىر ـ بىرىگە قاراشتى.

ـــ ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى شۇ تاپتا ئۆز غېمى بىلەن، ـــ دېدى ئۇۋۇشۇپ گېپىگە چۈشەنچە بېرىپ، ـــ ئىشەنچلىك مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، قەشقەرنىڭ ئەمىر لەشكىرى خوجا شەرىپ ئىسيان كۆتۈرۈپ، قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى سەييىد ئەھمەد

مىرزىنى قەشقەردىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ. ھەممىلىرىگە مەلۇم-لۇق، قەشقەر ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ سۈيۇرغاللىق زېمىنى. نائىب ئەمىر سەييىد ئەھمەد ئۇنىڭ ئوغلى. پەرزەنتىنىڭ ھاياتى قىل ئۈستىدە تۇرۇۋاتقان پەيتتە، ئوغلىغا يارەم قولىنى سۇنماي بىز بىلەن كۆمەكلىشىشى[1] مۇمكىن ئەمەستۇر. خان تاغام ئۇ-لۇسبېگىنىڭ مۇشۇ ئاجىزلىقىنى تۇتۇۋالغانلىقى ئۈچۈن بۇرناكۇن بىزدىن ئوچۇق ـ ئاشكارا ئۆچ ئېلىشقا جۇرئەت قىلالىدى.

ـــ بۇ مەلۇمات ئىشەنچلىكمۇ ئالىيلىرى؟ ـــ دەپ سوراشتى ئەمىرلەر ھەيران بولۇپ، ـــ ئەجەب بىز خەۋەر تاپماپتىمىز دەپ-سىلە.

ـــ خان ئالىيلىرى بۇنداق شۇم خەۋەرنى بىزدەك مۇخالىپ-لىرىدىن ئەلۋەتتە سىر تۇتىدۇ، ـــ دېدى ئۇۋەيسخان ئىستىھزا ئا-رىلاش كۈلۈپ، ـــ خان تاغام بۇ مەلۇماتنى مەخپىي تۇتۇش ھەق-قىدە ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىگە پەرمان بەرگەنلىكى مەلۇم. شۇ تاپتا ئۇلۇسبېگى قەشقەرگە لەشكەر تارتىشقا ئالدىراپ، خانىنىڭ تېزرەك يارلىق چۈشۈرۈشىنى كۈتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ.

ـــ ھە، ئەمدى چۈشىنىشلىك بولدى، ـــ دېدى ئەمىر ئاقتە-مۇر، ـــ ھېيلىگەر خان قەشقەرگە لەشكەر تارتىشتىن ئاگاھ بىز-دىن خاتىرجەم بولماقچى بولۇپ، سەگەز كۆرپىدە ئولتۇرغۇزۇش ئارقىلىق قولىمىزدىكى لەشكىرىي ھوقۇقنى تارتىۋالغانكەن ـ دە.

ـــ بۇرناكۇنى ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ خانىنى ئادالەتكە ئۇندەپ ئىككى ئېغىز لىللا گەپ قىلماي تۇرۇۋېلىشىدىكى سەۋەب-مۇ مۇشۇ بائىس[2]تىن ئىكەن ـ دە.

ـــ ئەينى مۇددىئا، ـــ دېدى ئۇۋەيسخان، ـــ ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ لەشكىرىي دىۋاندىكى مەنسىپىمىزنى تۆۋەنلىتىشى ھەققىدە پەرمان چۈشۈرمەي تۇرۇۋېلىشىنىڭ بائىسىمۇ دەل مۇشۇ

① كۆمەكلىشىش ـــ ھەمكارلىشىش، ھەمدەمدە بولۇش.
② بائىس ـــ سەۋەب.

يەردە. خان ئالىيلىرى قەشقەرگە لەشكەر تارتىش توغرۇلۇق يارلىق چۈشۈرسە، ئۇلۇسبېگمۇ بىزنىڭ مەنسىپىمىزنى تۆۋەنلىتىش پەرمانىغا دەرھال ئىمزا قويىدۇ.

ــ خان قەشقەرگە لەشكەر تارتىشقا نېمىشقا ئالدىرىمايدىكەنە؟

ــ بۇ چۈشىنىشلىك تۇرمامدۇ. ئوردىدا تاجۇتەختكە ھەملە قىلىپ تۇرغان بىزدەك مۇخالىپلىرى تۇرغان يەردە، قانداقسىگە خاتىرجەم ھالدا قەشقەرگە لەشكەر تارتىشقا يارلىق چۈشۈرەلىسۇن؟ يەنە بىر تەرەپتىن ئۇلۇسبېگىنىڭ لەشكەر تارتىپ قەشقەر دىكى ئىسيانىنى تىنجىتقاندىن كېيىن ئۆزىگە قارشى چىقىشىدىن ۋايىم يەيدۇ، ــ دېدى ئەمىر ئاقبۇغا.

ــ شۇنداق، خان ئالىيلىرى گۇمانخورلۇقى سەۋەبىدىن ساداقەتمەن ئۇلۇسبېگىگىمۇ ئىشەنمەيۋاتىدۇ. قەشقەر قولدىن كەتسە مەيلى، تاجۇتەخت قولدىن كەتمىسۇن، دەۋاتىدۇ.

ئەھۋالدىن قارىغاندا، ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى بىز ئارقىلىق خاننى يارلىق چۈشۈرۈشكە قىستاۋاتىپتۇ ــ دە.

ــ ئۇنداقتا ئوتتۇرىلىقتا قۇربانلىق قوي بولمىغىنى يەنىلا بىز بولىدىكەنمىزغۇ مانا، ــ دېدى بوران خوجا تەبرىكلەپ، ــ ھەممە ئەھۋال مۇنۇ ئالدىمىزدىكى تاۋاقتىكى ئاشتەك ئاپئايدىڭ تۇرسا، يەنە نېمىگە تەخىر قىلىپ تۇرىمىز جانابلار؟ قۇرۇق مۇلاھىزىنى ئاز قىلىپ دەرھال قىلىچنىڭ سېپىنى قولىمىزغا ئالايلى.

ئۇۋەيسخان بوران خوجىغا قاراپ تەمكىنلىك بىلەن سورىدى:

ــ ئەغيارلىرىمىز قوش بولسۇن دېمەكچىمۇ سىلى، جانابى ئەمىر؟

بوران خوجا گاڭگىرىغان ھالدا ئۇۋەيسخانغا قارىدى.

ــ بۇ نېمە دېگەنلىرى شاھزادەم؟

ــ ئىككى ئوتتۇرىلىقتا قۇربانلىق قوي بولمىغانلىقىمىزنى بىلىپ تۇرۇپ يەنە قىلىچ يالىڭاچلاشقا ئالدىرىغانلىرى نېمىسى؟ ــ

دېدى ئۇۋەيسخان چۈشەنچە بېرىپ، ـــ شۇنى ئۇنتۇمىسلاكى، گەرچە خان ئالىيلىرى تەختتە ئولتۇرۇپ سەلتەنەت تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرغىنى بىلەن، ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىگە سەل قاراشقا زىنھار بولمايدۇ. چۈنكى، ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ ئوردىدىكى يۈز ـ ئابرۇيى خان تاغامدىن ئۈستۈن تۇرسا تۇرىدۇكى، زىنھار تۆۋەن تۇرمايدۇ. پۈتكۈل تەسەررۇپىمىزدا ھۆرمەتكە سازاۋەر ئۇ-لۇسبېگىنى تونۇمايدىغان، نامىنى بىلمەيدىغان كىم بار دەيدىلا. ئۇنىڭ مەرھۇم بابائى بۇزرۇك سۇلتان خىزىر خوجاخان ئالىيلىرى-نىڭ نجاتكارى ئىكەنلىكىنى پۈتكۈل ئەل ـ يۇرت، سەركەردە ـ لەشكەرلەر ئوبدان بىلىدۇ. بۇنى دېمىگەندىمۇ پۈتكۈل سەلتەنەتنىڭ لەشكىرىي ھوقۇقىنى قولىدا تۇتۇپ تۇرغان ئۇلۇسبېگىدىن خان ئالىيلىرى ئېھتىيات قىلماي قالۇرمۇ؟ ئىككى كۈندىن بېرى ئۇ-لۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ بىزنىڭ مەنسىپىمىزنى تۆۋەنلىتىش توغرۇلۇق پەرمان چۈشۈرمىگەنلىكىدىن خان تاغام راستىنلا خە-ۋەر تاپمىغانمىدۇ؟ ئۇنداق ئەمەس. خان ھەممىنى بىلىپ تۇرۇۋاتە-دۇ ـ يۇ، ئەمما ھە دېگەندە مەجبۇرلىيالمايۋاتىدۇ شۇ. ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى قەشقەرگە لەشكەر تارتىش توغرۇلۇق خاندىن يارلىق ئالالماي تىت ـ تىت بولۇپ تۇرغان مۇشۇنداق پەيتتە، بىز قىلىچ يالىڭاچلاپ چىقىدىغان بولساق، بۇ ئىش خانغا ئوبدانلا باھانە بو-لىدۇ ـ دە، قەشقەرگە لەشكەر تارتىشتىن يالتىيۇالىدۇ. ئۇلۇس-بېگى ھەزرەتلىرى خان بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ بىزنىڭ مۇقابە-لىمىزگە چىقىشقا مەجبۇر بولىدۇ. دېمەك، ئول چاغدا ئەغيارلە-رىمىز تاق ئەمەس، قوش بولىدۇ. ئەمدىغۇ مۇددىئايىمىز چۈشە-نىشلىك بولغاندۇ؟

بوران خوجا خىجىللىق بىلەن بېشىنى تۆۋەن سالدى، ئەمما تەن بەرگۈسى كەلمەي غۇدۇرىدى:

ـــ ئەمىسە قانداق قىلىمىز؟ خانغا قارشى چىقساقمۇ ئۆلە-سەك، كۈتۈپ تۇرساقمۇ ئۆلسەك، تازىمۇ بىر ئىش بولدى ـ دە، بۇ.

ھەئە، شۇ تاپتا بۇ يالغۇز بوران خوجىنىڭلا ئەمەس، باشقا ئەمىرلەرنىڭمۇ ئەندىشىسى ئىدى. شۇڭا ئۇلار «ئەمىسە، ئۆزۇڭ مۇڭاپىق بىر يول كۆرسەت» دېگەننى قىلىپ ئۇڭۇيسخانغا قارىدى.

ــ ئاستاننى تاشلاپ چىقىپ كېتىمىز، ــ دېدى ئۇڭۇيسخان قەتئىيلىك بىلەن.

ــ ئاستانىدىن چىقىپ كېتىمىز؟

ئەمىرلەر ھەيرانلىقىنى يوشۇرالمىدى. چۈنكى، نۇرغۇن دەھشەتلىك جەڭلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن بۇ پېشقەدەم سەركەر-دىلەر جەڭ قىلىپ ئۆلۈشكە رازى ئىدىكى، ھېچنېمىدىن ھېچنېمە يوقلا قاچقۇن بولۇشنى خالىمايتتى، جەڭ قىلماي قېچىشنى باھا-دىرلىق شەڭكىتىگە مۇناسىپ كۆرمەيتتى.

ــ ھەئە، ئاستاننى تاشلاپ چىقىپ كېتىمىز، چىقىپ كەت-كەندىمۇ پەم بىلەن چىقىپ كېتىمىز، ــ دېدى ئۇڭۇيسخان تەم-كىنلىك بىلەن مۇددىئاسىنى شەرھلەپ، ــ ئەڭ ياخشىسى ئوڭۇغا چىقىش باھانىسى بىلەن ئاستانىدىن ئايرىلايلى.

ــ ئاستانىدىن چىقساق نەگە بارىمىز؟

ــ چۆلتاغ تەرەپكە، ــ دېدى ئۇڭۇيسخان.

ــ ھەممىمىز تەڭلا ئوڭۇغا چىقساق خان بەتگۈمان بولماسمۇ؟ ــ سورىدى ئەمىر سەبۈرغە.

ــ ئەلۋەتتە گۇمانلىنىدۇ، ــ دېدى ئۇڭۇيسخان، ــ تېزدىن ھەرىكەتلەنمىسەك نەزەربەند قىلىنىشىمىزمۇ مۇمكىن. شۇڭا ئاگاھ ئاستاننى تاشلاپ چىقىپ كېتىپ، ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ قەشقەرگە لەشكەر تارتىشىغا شارائىت ھازىرلاپ بېرەيلى. ئۇلۇس-بېگى قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ كېتىپ قالسا، ئوردىنىڭ لەشكە-رىي كۈچى ئاجىزلايدۇ.

ــ شۇنداق، ــ دېدى ئەمىر ئاقبۇغا، ــ ئۇلۇسبېگى ھەز-رەتلىرىنىڭ ئەس ـ يادى قەشقەردە. ئاستانىدىن لەشكەر تارتىپ چىقىپلا كەتسە كەينىگە يېنىشى مۇمكىن ئەمەس. قېپقالغان ئوردا مۇھاپىزەت قوشۇنى بىلەن ئاستانە مۇھاپىزەت قوشۇنىنىڭ ئارد-

سىدا ئىشەنچلىك سەركەردە ـ سەرۋازلىرىمىز ھېلىھەم بار. ۋاقتى كەلگەندە ئىچى ـ تېشىدىن ماسلىشىپ سەلتەنەتنى تارتىۋالالايمىز.

ـــ ناۋادا ئىچىدىكىلەر بىز بىلەن كۆمەكلىشىشكە ئىختىيارى قىلمىسچۇ؟ ـــ سورىدى ئەمىر مۇسا، ـــ بىزنىڭ قول ئاستىمىزدىكى سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىز بىلەن ئاستانىدىن چىقىپ كېتىشىمىز مۇمكىن ئەمەس. بۇنداق چىقىشىمىزغا ھەرقايسى قوۋۇقتىكى قورۇقچى سەركەردىلەرمۇ يول قويمايدۇ.

ـــ شۇنداق. بۇنىڭ ئۈچۈن خانىنىڭ يارلىقى، ھېچبولمىغاندا ئۇلۇسبېگنىڭ پەرمانى بولۇشى كېرەك، ـــ دېدى ئەمىر ئاقتەمۇر.

ـــ راست ئېيتىسىلا جانابى ئەمىرلەر، بىر توپ لەشكەرنى باشلاپ ئاستانىدىن چىقىپ كېتىشىمىز ئەسلا مۇمكىن بولماس، ـــ دېدى ئۇۋەيسخان ئويچانلىق بىلەن، ـــ بۇنداق قىلساق ئۆزىمىزنى ئاشكارىلاپ قويىمىز. ئەڭ ئىشەنچلىك، ئەڭ يارىملىق، ساداقەتمەن نۆكەرلىرىڭلاردىن ئېلىۋېلىڭلار، سانى ئەللىكتىن ئاشمىسۇن.

ـــ بۇنداق ئازغىنە نۆكەر بىلەن چىقىپ كەتسەك، ناۋادا خان ئارقىمىزدىن قوغلاشقا لەشكەر ئەۋەتسە ئىشىمىز تەس بولۇرمىكىن؟

ـــ ئول چاغدا چۆلتاغدا تۇرۇشمىزمۇ تەسلىشىدۇ، ـــ دېدى ئۇۋەيسخان، ـــ بەلكىم تارىم، لوپ ۋادىلىرىدا بىر مەزگىل مۆكۈنۈپ پەيت كۈتەرمىز. ئىشقىلىپ ھازىرقى ئەھۋالدا ئاستاندا تۇرۇۋېرىشىمىز بىز ئۈچۈن تولىمۇ خەۋپلىك، بۇرناكۇنى مەنسىپىمىزنى ئېلىۋېتىلىگەن خان، ئەتە يا ئۆگۈن كاللىمىزنى ئېلىۋېتىلىشى تامامەن مۇمكىن.

ـــ ھېچ ئىشتىن ھېچ ئىش يوقلا قورقۇنچاق توشقانەك جاڭگالغا قاچساق ئەغيارلىرىمىزغا تاماشا بولۇپ بەرمەسمۇ شاھزادەم؟ ئۇلار ئارقىمىزدىن كۈلكە قىلىپ خەلقئالەمگە سۆز ـ

چۆچەك تارقاتماسمۇ؟ ـــ دېدى بوران خوجا قايىل بولماي، ـــ قول ئاستىمدىكى لەشكەر ـ سەرۋازلىرىم ماڭا تولىمۇ سادىقەتمەن. ئۇلارنىڭ بىرى ئونغا تېتىيدۇ، ماقۇل دېسىلە بۇگۈن كېچىلا ئىشنى باشلايلى.

ـــ ھەدېسلا ئاتىمەن، چاپىمەنلا دەيدىكەنلا، ـــ دېدى ئۇ. ۋەيسخان بىرئاز تېرىكىپ، ـــ مۇشۇ يەردە ئولتۇرغان سەركەردە. لەرنىڭ ھېچقايسىسىنىڭ جاسارىتى سىلىدىن كەم ئەمەس. جاسا. رەتكە تايىنىپلا چوڭ ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقارغىلى بولسا ئىدى، بۇ يەردە كېڭەش قىلىپ ئولتۇرماسدۇق.

بوران خوجا پۇش ـ پۇش تىنغىنىچە بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ـــ ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، ـــ دېدى ئۇۋەيسخان كېڭەشنى ئاخىرلاشتۇرماقچى بولۇپ، ـــ ئەتە ئەتىگەن ئوۋ قىلىش باھانىسى بىلەن ئاستاندىن چىقىپ كېتىمىز، نۆكەرلەرنى زىيادە كۆپ ئېلىۋالماڭلار. كوچا ـ رەستىلەردىكى چارلىغۇچىلارنى گۇمانلاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن ئاستاننىڭ تۆت قوۋۇقىدىن بۆلۈنۈپ چىقايلى. كەچ مەھەل چۆلتاغ جاڭگىلىدىكى بۇلاقبېشىدا تۆت يەرگە گۇلخان يېقىپ ئۇچرىشايلى. ئېسىڭلاردا بولسۇن، قايسىمىز بۇرۇن گۇلخان ياقمايلى، چوقۇم ياققان گۇلخانىمىزنىڭ سانى تۆت بولسۇن.

ـــ ھامان ماڭىدىغان بولغاندىكىن ئەتە ئەتىگەندىلا ماڭايلى، بامدات ۋاقتى بىلەن چىقىپ كېتەيلى، ـــ دېدى بوران خوجا.

ـــ ئوردىغا سالامغا بارمىساق بىلىپ قالۇرمىكىن؟ ـــ دېدى ئەمىر مۇسا.

ـــ خانىنىڭ قوبۇلغا چىقىدىغان ۋاقتىنىڭ قارايى يوق، ـــ دېدى ئەمىر ئاقبۇغا، ـــ بەك ساقلاپ كېتىپ ۋاقتىنى قولدىن بېرىپ قويارمىزمىكىن...

ـــ ھەر ئېھتىمالغا قارشى شاھزادە ئالىيلىرى ئەتە سالامغا بارمىغاي، قالغانلىرىمىز بارايلى. ھەممىمىز بىراقلا يوقاپ كەتسەك گۇمان قوزغاپ قويىمىز، ـــ دېدى ئەمىر سەبۇرغە.

ــ مەن سالامغا بارمىسام خان ئالىيلىرىنىڭ گۇمانىنى تېخىمۇ قوزغاپ قويارمىزمىكىن؟

ــ سەبۇرغە سەركەردىنىڭ مەسلىھەتىگە كۆنسىلە ئالىيلىرى، ــ دېدى ئەمىر مۇسا، ــ مۇشۇ كۈنلەردە خانىنىڭ پەيلى بەكمۇ بۇزۇق. كۈتمىگەن ئىشلار يۈز بېرىپ قالمىسۇن. سىلى سەركەردە بوران خوجا بىلەن ئەتىگەندىلا ئاستانىدىن چىقىپ كېتىۋەرسىلە. قالغانلىرىمىز سالامغا بېرىۋېرەيلى. خان بىزنى كۆرسە سىلىدىن خاتىرجەم بولىدۇ، گۇمانلىنىپمۇ كەتمەيدۇ. ئۇنىڭغىچە بىزمۇ ئارقىلىرىدىن يېتىشىپ بارىمىز.

ــ دېگەنلىرىدەك بولغاي، ــ دېدى ئۇۋەيسخان، ــ مەن سەركەردە بوران خوجا بىلەن بىللە ماڭاي، ئەتە بامدات ۋاقتى بىلەن يۇقىرىقى كۆۋرۈك بېشىدا ئۇچرىشىپ، قامىل[1] قوۋۇقىدىن چىقىپ كېتەيلى. سىلەرمۇ ھايال بولماڭلار. ناۋادا خان قوبۇلغا ۋاقتىدا چىقمىسا، ساقلاپ تۇرۇۋەرمەي دەرھال يولغا جۆنەڭلار. نۆكەرلىرىڭلار سىلەرنى ساقلىماي شەھەر قوۋۇقىدىن چىققاچ تۇرسۇن.

ئۇلار مەسلىھەتنى پىشۇرۇۋالغاندىن كېيىن دۇئا قىلىپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

3

ئەتىگەنلىك قوبۇلغا كېچىكىپ قالماسلىق ئۈچۈن بامدات نامىزىدىن يېنىپلا ئوردىغا يۈگۈرگەن ئەمىرلەر شاھنىشىنغا تولۇق جەم بولۇشقانىدى. گەرچە ئاشۋاقتىدىن ئاشقىنىغا خېلى بولۇپ قالغان بولسىمۇ، خان تېخىچىلا قوبۇلغا چىقمايۋاتاتتى. خان

① قامىل ــ قومۇل.

نى كۈتۈپ تاقىتى تاق بولغان بىر قىسىم ياشانغان ئەمىرلەر ئول-تۇرغان جايىدىلا مۈگدەشكە، قورسىقى ئېچىپ ناغرا چېلىشقا-باشلىغان بىر قىسىم ئەمىرلەر ئەسنەشكە باشلىغانىدى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان تەختكە چىققاندىن بېرى ئەتىگەنلىك قوبۇلغا ئاساسەن كېچىكمەيتتى. ئەتىگەنلىك ناشتىسىنى قوبۇلنى ئا-خىرلاشتۇرۇپ بولۇپ، كۆڭلى يېقىن ئەمىرلەر بىلەن بىللە قىلاتـ-تى. شاھنىشىننىڭ بىر بۇلۇڭىدا ئەمىر سەبۈرغە، ئەمىر ئاقتە-مۇر، ئەمىر مۇسالار بىرده تۆر تەرەپتىكى توققۇز پايلىك شاھ سۇپىغا جايلاشقان ئالتۇن تەختكە بىتاقەتلىك بىلەن نەزەر تاشلا-شاتتى، بىرده ئەتراپىغا بويۇنداپ قاراپ كىمنىدۇر ئىزدەيتتى. شاھنىشىننىڭ قوش قاناتلىق نەقىشلىك ئىشىكىگە پات ـ پات قاراپ قويۇشاتتى. ھەئە، ئەمىر ئاقبۇغا مۇشۇ ۋاقىتچە ئوردىغا كىرمىگەنىدى.

ـــ ئەمىر ئاقبۇغا جانابلىرى ئەجەب كۆرۈنمەيدۇ ـ يا؟ ـــ ئاستا پىچىرلاپ سوردى ئەمىر سەبۈرغە.

ـــ شۇنى دېسىلە، ـــ دېدى ئەمىر ئاقتەمۈر، ـــ بىرەر ئىش بولۇپ قالمىغاندۇ ـ ھە.

ـــ شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ كەينىدىن ماڭغاچ تۇردىمۇ ـ يا؟ ـــ سوردى ئەمىر مۇسا.

ئىككى ئەمىر «ئاۋازلىرىنى پەس قىلسىلا» دېگەننى قىلىپ ئەمىر مۇساغا چەكچەيدى ۋە ئەتراپىغا خۇدۇكسىرەپ قاراشتى. ئال-لىقانداق خىياللارغا ئەسىر بولغان ئەمىرلەر ئۇلارنىڭ پىچىرلاش-لىرىغا دىققەت قىلمىغاندەك قىلاتتى. شۇ تاپتا ئۇچلا ئەمىر ئور-دىغا سالامغا كەلگىنىگە قاتتىق پۇشايمان قىلىشۋاتاتتى.خانىنىڭ ئەتىگەنلىك قوبۇلغا بۇنچىۋالا كېچىكىپ چىقىشىنى بىلگەن بول-سا، بامدات نامىزىدىن يېنىپلا «بىسمىللا» دەپ ئاستاندىن چىقىپ كەتمەسمىدى؟ بۇ چاغقا خېلى يىراقلارغا ئۇزاپ بولاتتى ئەمەسمۇ؟ بۇگۈن خانغا نېمە بولدىكىنە؟

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان تەختتە ئولتۇرغان ئالتە ئايدىن

بېرى ھەر كۈنلۈك قوبۇلنى پەقەتلا قازا قىلمايتتى. ئۆزى كېچە-كىچ كەلگەن بىلەن، سالامغا كېچىكىپ كەلگەن ئەمىرلەرگە قىل-چىلىك يۇز ـ خاتىر قىلماي قاتتىق ئەدەپلەيتتى. ئەمىرلەرنىڭ كۆرسەتكەن باھانە ـ سەۋەبلىرىگىمۇ ئىشەنمەيتتى. شۇ سەۋەبتىن ئەمىرلەر ئاغرىپ قالسىمۇ، قاق سەھەردە ئوردىغا كېلىپ خانىنىڭ قوبۇل قىلىشىنى كۈتۈپ تۇرۇشقا مەجبۇر ئىدى. بۇگۈن خان ئالـ-تە ئايدىن بېرى ئىزچىل دېگۈدەك داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان ئا-دەتتىنى تۈنجى قېتىم بۇزغانىدى. خانىنىڭ قوبۇلغا چىقىش ـ چىقماسلىقىدىن ئېنىق بىر خەۋەر بولمىغاچقا، ئەمىرلەر كۈتۈپ تۇرۇشقا مەجبۇر ئىدى. كۆڭۈللىرىگە ھەرخىل شۇبھىلىك خـ-يالالار سايە تاشلاپ تۇرغان ئۇچ ئەمىر، بۇرادىرى سەركەردە ئاقبۇ-غىدىن باشقا ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەمدە لەشكىرىي دىۋانىنىڭ بىرنەچچە يۈقىرى دەرىجىلىك ئەمىرىنىڭمۇ شاھنىشىندا يوقلۇ-قىغا ئالاھىدە دىققەت قىلدى.

تۇيۇقسىز شاھنىشىننىڭ ئەتراپىدىن ئاڭلانغان دۈپۈر ـ دۈ-پۈر ئاياغ تىۋشى ھەرخىل خىياللارغا ئەسىر بولۇپ ئولتۇرغان ئەمىرلەرنى جىددىيلەشتۇرۇۋەتتى. مۈگدەپ قالغانلارنى ببقىنداپ ئۈيغىتىشتى. ئىشىك تۈۋىگە يېقىنراق تۇرغان ئەمىر سەبۈرغە شاھنىشىننىڭ ئەتراپىنى ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىدىكى نۆ-كەرلەرنىڭ ئۇچ قاتار زىچ سەپ تۈزۈپ ئورىۋالغانلىقىنى كۆرۈپ يۈرىكى قاتتىق ئاغدى ۋە چىرايى سېزىلەرلىك تاتىرىپ كەتكەن ئىككى ھەمراھى بىلەن كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋالدى. باشقا ئەمىرلەرمۇ ھودۇققان، ئەجەبلەنگەن ھالدا قورقۇمسىراپ سىرتقا قاراشتى. تۇ-يۇقسىز يۇز بەرگەن بۇ ھادىسە ئەمىرلەرنى ئېغىر تەشۋىشكە سې-لىپ قويغانىدى. خەۋپسىرىگەن كۆزلەر بىر ـ بىرىگە ئېسىنگىرەپ تىكىلىشەتتى. ئەمما ھېچكىمنىڭ بىر ـ بىرىدىن گەپ سوراشقا ھەپسىلىسى يوق ئىدى.

ـــ خان ئالىيلىرى قوبۇلغا كىردى!

ساراي ھۆدەيچىسىنىڭ زىل ئاۋازى بىلەن تەڭ ئەمىرلەر ئو-

پۇر ـ توپۇر بولۇپ مەنسەپ ـ مەرتىۋىسى بويىچە سەپكە تىزىلدى. ئۇنىڭغىچە ئۇلۇسبېگى خۇدايداد بىلەن لەشكىرىي دىۋاننىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىرلىرى كىرىپ، ئۆز جايلىرىغا بېرىپ قول باغلاپ تۇرۇشتى. بىرئازدىن كېيىن شاھنىشىننىڭ تۆر تەرىپىدىكى يان ئىشىكى ئېچىلىپ، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان سالماق قەدەم بىلەن كىرىپ كەلدى.

ـــ قىبلىگاھىمىزنىڭ ئالتۇن بويلىرى ئېسەن بولغاي!

ئەمىرلەر چاقچاقلىق بىلەن قەددىلىرىنى ئېگىپ، قول باغلاشقىنىچە خاندىن ئېسەنلىك سوراشتى. نېمە ئۈچۈندۇر خاننىڭ قاپىقى تۇرۇلۇپ كەتكەن، قارامتۇل چىرايى تېخىمۇ قارىداپ دەھشەتلىك تۇس ئالغانىدى. خان ئەمىرلەرنىڭ سالامىنى ئىلىك ئالماي، قاتار سەپ تۈزۈپ تۇرغان ئەمىرلەرنىڭ ئارىسىدىن كىملەرنىدۇر ئىزدەۋاتقاندەك سوغۇق نەزەر تاشلىدى. شۇ ھامان ئەمىرلەرنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ۋەھىمە تېخىمۇ كۈچەيدى. خان ئاشۇ تەرىزدە ئەمىرلەرنى بىرمۇبىر نەزەردىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، ئۆرە تۇرۇۋېرىشنى لايىق كۆرمىدىمۇ ئېيتاۋۇر، ئاستا بېرىپ تەختتە ئولتۇردى ـ دە، چىشلىرىنىڭ ئارىسىدىن چىقىرىپ تۇرۇپ توۋلىدى:

ـــ سەلتەنەتىمىزگە ئاسىيلىق قىلغان ئول تۈزكور بەدبەختنى ئېلىپ كېلىڭلار.

ئۈچ ئەمىرنىڭ يۈرىكى قارت قىلىپ كەتتى، لېكىن ھېچقايسىسى ئىشىك تەرەپكە قاراشقا جۈرئەت قىلالمىدى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ كاللىسىدا «شاھزادە تۇتۇلۇپ قالغانمىدۇ؟» دېگەن بىرلا خىيال ھۆكۈمران ئىدى.

ئىككى نۆكەر قولتۇقىدىن سۆرەپ دېگۈدەك شاھنىشىنغا ئېلىپ كىرگەن كىشى شاھزادە ئۇۋەيسخان ئەمەس ئىدى. ئۈچ ئەمىر شۇنداقلا بىر قاراپ يەڭگىل تىن ئېلىشتى ـ يۇ، لېكىن شۇ ھامان يۈرەكلىرى ئامبۇردا قىسقاندەك سىرقىراپ كەتتى. چۈنكى نۆكەرلەر سۆرەپ كىرگەن كىشى ئەمىر ئاقبۇغا ئىدى. ئەمىرلەر يالت ئېتىپ بىر ـ بىرىگە قارىشۋالدى. گەرچە ئۆزلىرىنى خا-

تىرجەم، سالماق تۆتۈشقا تىرىشسىمۇ، چېكىلىرىدىن پۈرركىدە تەر تەپچىرەپ چىققانىدى. ئۇلار ئاللىقانداق تەگسىز خىياللار ئىلكىدە بۇرادىرىگە قارىدى. تاياق، قىيناق زەربىسىدىن ئەمىر ئاقبۇغىنىڭ يۈز ـ كۆزلىرى يېرىلىپ، ئىششىپ كەتكەن، جاۋغىيىدىن قان سىرغىپ ئېقىۋاتاتتى. پاقالچىقىنى چېقىۋەتكەن بولسا كېرەك، يەر دەسسەپ تۇرالمايتتى. كۆزلىرىدىن قورقۇش، ۋەھىمە ئەمەس، چەكسىز بىر نەپرەت ئۇچقۇنلايتتى. ھېچ ئىشتىن خەۋىرى يوق باشقا ئەمىرلەر سەركەردە ئاقبۇغىغا شۇنداقلا بىر نەرسە تاشلىغاندىن كېيىن، يەنە قايتىدىن يەرگە قارىۋېلىشتى.

ـــ جانابى ئەمىرلەر، مانا بۇ سەلتەنەتىمىزنىڭ ئاسىيسىغا ئوبدانراق نەرسە سېلىشسىلا، ـــ دېدى خان مەسخىرە ئارىلاش كۈلۈپ. ئۇ كۆپىنچە ئەمىرلەرنىڭ يەردىن ئۈستۈن قارىمايلا تۇرغىنىنى كۆرۈپ، قاپىقىنى تۇردى، ـــ نېمانچە كىرپىدەك تۇگۈلۈۋېلىشلا، باشلىرىنى كۆتۈرشسىلە.

شاھنىشىندا مۇدھىش بىر ۋەھىمە ئەلەڭگىيىتتى. ئەمىرلەر ئالاق ـ جالاق بولۇپ بېشىنى كۆتۈرۈشكە مەجبۇر بولدى.

ـــ خوش، جانابى ئەمىر گەپ قىلسىلا، ـــ دېدى خان ئاقبۇغىغا قاراپ، ـــ نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ نەگە بارماقچىدىلە؟

ئەمىر ئاقبۇغا بېشىنى كۆتۈرۈپ خانغا نەشتەردەك تىكىلدى.

ـــ مېنىڭ نەگە بارماقچىلىقىم، نېمە ئىش قىلماقچىلىقىم ئۆزلەگە ئايان، مېنى ئالدىمدا تىزلىنىپ يالۋۇرامدىكىن دەپ خام خىيال ئەيلىمىسىلە.

ھەئە، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان شۇ دەقىقىدە ئەمىر ئاقبۇغىنىڭ يالۋۇرۇشىنى، ھەممە گۇناھنى شاھزادە ئۇۋەيسخانغا ئارتىپ قويۇپ، ئۆزىنى ئاقلىشىنى تولىمۇ ئارزۇ قىلاتتى. ئاقبۇغا شۇنداق قىلسا، ئۇ ئوردا ئەھلىنىڭ ئالدىدا جىيەن ئوغلى شاھزادە ئۇۋەيسخاننى تېخىمۇ بەك قارىلىيالايتتى، تېخىمۇ كۆپ گۇناھ ئارتالايتتى. تولىمۇ ئەپسۇس، بۇرنىغا ئۆلۈم پۇراپ تۇرسىمۇ ئەمىر ئاقبۇغا خاننى قىلچىلىك مەنسىتمەيۋاتاتتى. شىرمۇھەممەدخان

ئىچ ـ ئىچىدىن قاپساپ كەلگەن غەزىپىنى بېسىۋېلىپ خىرىلداپ كۈلدى.

ـــ ئەمەلىيەتتە، ئىقرار قىلىشلىرىنىڭمۇ ھاجىتى يوق. رەزىل مەقسەت ـ مۇددىئالىرىنى، ھەتتا شېرىكلىرىنىمۇ بىلىمىز، ـــ شىرمۇھەممەدخان ئارقا رەتتىكى ئۈچ ئەمىرگە قاراپ توۋلىدى، ـــ خوش، جانابى ئەمىرلەر، ھەربىرلىرىنى نۆكەرلەر سۆرەپ ئەكېلەمدۇ ياكى شېرىكلىرىنىڭ قېشىغا ئۆزلىرى كېلىشەمدىلا؟

ئوردىدىن قېچىپ چىقىشقا كۆزى يەتمىگەن ئۈچ ئەمىر ئاللىقاچان تەييارلىنىپ بولۇشقانىدى. شۇڭلاشقا ئۇلار قەددىنى تىك تۇتۇپ، سالماق قەدەملەر بىلەن ئەمىر ئاقبۇغىنىڭ قېشىغا كەلدى.

ـــ تۈزكور، رىياكار دېگەنلەرنىڭ پېشانىسىدە خېتى ياكى بىرەر بەلگە ـ نىشانى بولمايدىكەن ئەمەسمۇ، ـــ دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان كىنايە ئارىلاش سۆزلەپ، ـــ ئاخشام ئەمىر كەبىر قەسىرىنىڭ بېغىدا ئول بەختى قارا قاچقۇن شاھزادە بىلەن قانداق مەسلىھەتلەرنى قىلىشقانلىقىڭلارنى خوپمۇ ئاڭلىغۇم بار.

ئۈچ ئەمىر مەسلىھەتلىشۈالغاندەك خانغا تەڭلا تىكىلدى، لېكىن زۇۋان سۈرمىدى. خاننىڭ: «بەختى قارا قاچقۇن شاھزادە» دېگەن سۆزىدىن شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن ئەمىر بوران خوجىنىڭ ئاستانىدىن ساق ـ سالامەت چېقىپ كەتكەنلىكىنى پەملەشتى ـ دە، ئازراق تەسەللى تاپقاندەك يەڭگىل تىن ئېلىشتى. شۇ تاپتا ئۇلار ئۆلۈمگە يۇزلىنىپ بولغانىدى. شۇڭا بايا ۋۇجۇدىنى چىرمىۋالغان ۋەھىمە تۇمانلىرى پاك ـ پاكىز تاراپ كەتتى. ئۇلارنى قاتتىق ـ يۇمشاق ۋاستىلەر بىلەن ئىقرار قىلدۇروپ، يالۋۇرغۇزۇپ پۇخادىن چىققاندىن كېيىن، ئاندىن ئۆلۈمگە بۇيرۇش، شۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ خانلىق تەختىتە ئولتۇرۇشىغا كۆڭلىدە نارازى بولۇپ يۇرگەن ئەمىرلەرگە ئېسىدىن چىقمىغۇدەك قاتتىق ئىبرەت قىلىشنى ئويلىغان خان ئارتۇقچە سەۋر قىلىپ تۇرالمىدى.

ـــ ئېشەك ئېغىلىدىكى كامبا[1] دەك تۇرماي، زۇۋان سۆزۈش-مەملا؟

ـــ شاھزادە ئالىيلىرى بىلەن قانداق مەسلىھەت قىلىشقاندىلىقىمىز جانابى ئانھەزرىتىمنىڭ كۆڭلىگە ئايان، ـــ دېدى ئەمىر مۇسا خاتىرجەملىك بىلەن جاۋاب بېرىپ.

ـــ ئەلۋەتتە، ـــ دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان مەغرۇرلۇق بىلەن كۈلۈپ، ـــ شۇنداقتىمۇ ئول قارا نىيىتىڭلارنى باشقا ئەمرلەرمۇ بىلىپ قالسىكەن دەيمەن.

ـــ بەلكىم بىزنىڭ مۇددىئايىمىز سىلىنىڭ نەزەرلىرىدە قارا نىيەت سانىلۇر، ئەمما ھەقىقىي ۋىجدان ئىگىسى ئۇنداق دەپ قارىمايدۇ، ـــ دېدى ئەمىر سەبۇرغە تەمكىنلىك بىلەن، ـــ بىزنىڭ نىيەت ـ مۇددىئايىمىز بايا سىلىگە ئايان بولغان بولسا، ھازىر بارلىق ئوردا ئەھلىگە ئاشكارا بولدى. سىلى شول تاپتا بىزنى ھەممە گۇناھنى شاھزادە ئالىيلىرىغا دۆڭگەپ قويۇپ، ئۆزىنى ئاقلىسىكەن دەپ ئويلايدىلا، ئەمما بۇ خىياللىرى يەنە شۇ خىيال پېتى قېلىشتىن ئۆزگە نەتىجە بەرمەيدۇ.

ئەمىر ئاقتىمۇر خىرىلداپ كۈلگىنىچە ئېغىز ئاچتى:

ـــ قارانىيەت كىشىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى بىلگۈچىلىكىمىز بار. خان ئالىيلىرى تەختتە ئولتۇرغاندىن بېرى شاھزادە ئالىيلىرىنى كۆزدىن يوقىتىشنىڭ كويىدا يۈردىلە. مانا بۇنى قارا نىيەت جۇملىسىدىن سانايمىز. شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ئالتە ئايدىن بېرى ئوردىدا ئوروڭسىز خارلىق تارتىۋاتقىنى ئەل ـ ئاۋاغا ئايانىدۇر.

ـــ ئوسۇرۇق گەپنى ئاز قىلىش. كىمنىڭ ئالدىدا تۇرۇشۇۋاتقىنىڭنى بايقاپ سۆزلەش، ـــ سۇلتان شىرمۇھەممەدخان تەختتىن چىچاڭشىپ تۇرۇپ كەتتى، ـــ گەپ قىلىشە، شاھزادە نەگە، كىمنىڭ قېشىغا بارماقچى؟

ـــ شاھزادە ئالىيلىرى بۇ مۇددىئاسىنى سىر تۇتۇشىمىزغا

① كامبا ـــ مال ـ چارۋىلارنىڭ ئېغىلىدىكى قېتىپ كەتكەن قېغى.

پەرمان بەرگەن. شۇڭا سىلىگە دېيىشىمىز بمھاجەت. بىز پەقەت ئۆز پاسبانىمىزغىلا پەرمانبەردارلىق قىلىمىز.

ـــ ئەپسۇس، بۇ يەردە ھۆرمەتلىك پاسبانىمىز شاھزادە ئالىلىرى يوق ـ تە.

ئەمرلەرنىڭ ئۆزىنى تەپ تارتماي مەسخىرە قىلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ھەرقانچە قىلىپمۇ ئاچچىقىنى باسالمىدى.

ـــ قاراپ تۇرۇش، بۇگۈن كۈن ئولتۇرۇپ بولغىچە ئول بەختى قارا رىياكار شاھزادىنى تەختگاھىمغا باش قويغۇزىمەن.

ـــ خويمۇ ئالدىراپ چوڭ سۆزلەپ قويدىلا ئالىلىرى، ـــ دېدى ئەمىر ئاقبۇغا چىشلىرى تۆكۈلۈپ، ئىششىپ كەتكەن كالپۇكلىرى ئارىسىدىن چىقىرىپ سۆزلەپ، ـــ سىلى نەچچە ۋاقىتتىن بېرى كۆرگەن شاھزادە قەپەستىكى بىچارە قۇش ئىدى، خالاس. ھازىر بولسا كۆك ئاسماندا پەرۋاز قىلىۋاتقان لاچىنغا ئايلاندى. شول تاپتا ئۇنىڭ ئۆتكۈر پەنجىسى ئۆزىگە ھەملە قىلىشقا پېتىنغان تۈلكىلەرنىڭ تۈمشۇقىنى قانىتىشقا ھازىردۇر.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئەمدى ئۆزىنى پەقەتلا بېسىۋالالمىدى:

ـــ مىر غەزەپ!

ـــ لەببەي قىبلىگاھىم.

ـــ ئول ئاسىيلارنىڭ كاللىسى ئېلىنىپ، ئاستانە قوۋۇقىغا ئېسىپ سازايى قىلىنغاي!

جاللاتلار تۆت ئەمىرنى سۆرەشتۇرگىنىچە شاھنىشىندىن ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

ـــ مېنى كەچۈرۈڭلار بۇرادەرلەر. ئىشىنى مەن بۇزۇپ قويدۇم، ـــ دېدى ئەمىر ئاقبۇغا ھەمراھلىرىغا قاراپ.

ھەئە، ئىشەنچلىك نۆكەرلىرىنى ھەركەتلەندۈرۈپ، سەپەر تەييارلىقىنى قىلغان ئەمىر ئاقبۇغا ئازراق تىنچلىنىۋېلىش مەقسىتىدە ئىككى كاسا شاراب ئىچمەكچى بولۇپ، جىقراق ئىچىپ

قويغانىدى. شۇ سەۋەبلىك تاڭغا يېقىن قالتىق ئۇخلاپ قالدى. بۇ گۈن ھامىنى ئاستانىدىن چىقىپ كېتىمىزغۇ دەپ ئويلىغان مەھرىبانلىرى ئۇنى بىردەم ئۇخلىۋالسۇن دەپ ئويغاتمىغانىدى. ئەمىر ئاقبۇغا ئويغانغان ۋاقتىدا ۋاقىت خېلى بىر يېرگە بېرىپ قالغان بولۇپ، ئوردىدىكى قوبۇل ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەنىدى. «شۇنچە كۆپ ئەمىرلەرنىڭ ئارىسىدا مېنىڭ قوبۇلغا بارمىغىنىم چېنىپ قالماس، ھېلىغچە باشقىلارمۇ قوبۇلدىن يېنىپ بولغاندۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ ئاستانىدىن چىقىپ كېتەيلى...» دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن ئەمىر ئاقبۇغا تەق بولۇپ تۇرغان نۆكەرلىرىنى ئېلىپ شەھەردىن چىقىپ كېتىشكە ئالدىرىدى. ئۇلار ئەمدىلا شەھەر دەرۋازىسىغا يېقىنلاشقىنىدا، ئالدى ـ ئارقىسىدىن مىڭلىغان ئوردا لەشكەرلىرى قورشۋالدى. قارامىلىق قىلىپ ئېلىشىپ، يېنىدىكى ساداقەتمەن نۆكەرلىرىنى ئۆلتۈمگە تۇتۇپ بېرىشنى خالىمىغان ئاقبۇغا ئۆزىنى قورشۋالغان لەشكەرگە مەردلىك بىلەن ئەسىرگە چۈشتى.

ئوردا زىياپىتىدىكى سەگەك كۆرپە ۋەقەسىدىن كېيىن، شاھزادە ئۇۋەيسخاندىن تازا خاتىرجەم بولالمىغان ھېيلىگەر شىرمۇھەممەدخان ئەمىركەبىر قەسىرى ئەتراپىغا پايلاقچى قويۇپ قويغانىدى. ئاخشام پايلاقچىلار شاھزادىنىڭ يېقىن ئەمىرلىرى بىلەن مەخپىي ئۇچراشقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان بولسىمۇ، ئاللىقاچان ھەرەمگە كىرىپ كەتكەن خانغا كېچىدە خەۋەر يەتكۈزۈشكە ئامال قىلالمىغانىدى. بۇگۈن ئەتىگەن خان بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان ۋاقىتتا، شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ شەھەردىن چىقىپ كەتكىنىگە ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت بولغانىدى. شاھزادىنىڭ نەگە كەتكىنىنى بىلەلمىگەن خان دەرھال ئاخشام ئۇنىڭ بىلەن مەخپىي ئۇچراشقان ئەمىرلەرنىڭ پېيىگە چۈشكەنىدى. ئۇزاق ئۆتمەي پايلاقچىلار بوران خوجىنىڭمۇ شاھزادە بىلەن بىللە چىقىپ كەتكەنلىكىنى، ئاقتىمۇر، سەبۈرغە، مۇسا قاتارلىق ئۇچ ئەمىرنىڭ سالامغا كەتكەنلىكىنى مەلۇم قىلىشتى. ئەمىر ئاقبۇغا بولسا شە-

ھەردىن چىقىشقا ئۇلگۇرەلمەي قولغا چۈشتى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئۇلۇسبېگى خۇدايداد قاتارلىق لەشكىرىي دىۋاندىكى يۈقىرى دەرىجىلىك تۆت ئەمىرنى چاقىرتىپ، ئاقبۇغىنى شەخسەن ئۆزى سوراق قىلدى، دەھشەتلىك ئۇسۇلدا قىينىدى، ھەتتا پۈت ـ قوللىرىنى چېقىۋەتتى، لېكىن شاھزادىنىڭ نەگە كەتكەنلىكى توغرۇلۇق بىر ئېغىزمۇ جاۋابقا ئېرىشەلمىدى. شاھزادىنى ۋاقتىدا نەزەربەند قىلمىغىنىغا قاتتىق پۇشايمان يېدى.

شاھزادىنىڭ قېچىپ كەتكىنىدىن خۇددى يولۋاسىنى تاغقا قويۇۋەتكەندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ ئىچى ئاچچىق بولۇپ كەتكەندى. شۇ تاپتا بۇ تۆت نەپەر ئەمىرنى بىر قېتىم ئەمەس ئون قېتىم ئۆلتۈرۈپ، ئۇستىخانلىرىنى كۆكۈم ـ تالقان قىلىۋەتسىمۇ دەردى چىقمايتتى.

ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بېرىلمىگەنلىكى ئۈچۈن ئۆلۈم ۋەھىمىسىدە قاتتىقراق تىنىشقىمۇ پېتىنالماي تېخىچە ئۆرە تۇرۇشقان باشقا ئەمىرلەرنى سوغۇق تەر باسقاندى. تۆت ئەمىرنى ئۆلۈمگە بۇيرۇپمۇ غەزىپى بېسىلمىغان خان بىچارىلىك بىلەن قول باغلاپ تۇرغان ئەمىرلەرنى ئېسىدىن چىقارغاندى.

ئەتىگەن ئەمىر ئاقبۇغىنى سوراقتا تارتقاندىن تارتىپ تاكى شاھنىشىنىغا كىرگىچە بىر ئېغىز گەپ قىلماي ئولتۇرغان ئۇسۇلبېگى خۇدايداد خانىنىڭ دىققىتىنى چالغىتىش ئۈچۈن قەستەنگە كالتە يۆتىلىپ قويدى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان تىمتاسلىققا چۆمگەن شاھنىشىنىغا، قاتتىقراق نەپەس ئېلىشقىمۇ پېتىنالماي بېشىنى ئەگكىنىچە قول باغلاپ تۇرغان ئەمىرلىرىگە قايتا بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، ئاستا بېرىپ تەختتە ئولتۇردى. گەرچە ئۇۋەيسخاننى قاچۇرۇپ قويغىنىدىن كۆڭلى قاتتىق يېرىم بولغان، ئىچى ئاچچىققا تولغان بولسىمۇ، تەختكە ئولتۇرغان ئالتە ئايدىن بېرى تۇنجى قېتىم شاھنىشىندا ھەقىقىي سۇر ـ ھەيۋەتسىنى كۆرسىتىپ، بارلىق ئوردا ئەركانلىرىنى غال ـ غال تىتـ

رەتكىنىدىن ھۇزۇر ھېس قىلماقتا ئىدى. ھەئە، تەختتە ئولتۇر-غان ئالتە ئايدىن بېرى ئۇ ھەرقانداق پەرمان، يارلىقلارنى جا-كارلاشتا خېلىلا ئېھتىيات قىلىپ كەلدى. بولۇپمۇ مەرھۇم بوۋا-سى خىزىر خوجاخانىنىڭ شاپائەتچىسى ھېسابلىنىدىغان، شۇ سە-ۋەبلىك ئوردىدىكى لەشكەرلىي ـ مۇلكىي ھوقۇقنى چاڭگىلىغا ئې-لىۋالغان، ئوردا ئىچى ـ تېشىدا مۇتلەق ئىمتىياز ئىگىسى سانا-لىدىغان ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ مەسلىھەتىنى ئېلىشقا مەجبۇر بولۇپ كەلگەنىدى. مانا بۇگۈن ئۇلۇسبېگى سەركەردە ئاقبۇغىنى سوراق قىلىشتىن تارتىپ شاھنىشىندا ئۇلارنى ئۆلۈمگە بۇيرۇغا-چە بولغان ئارىلىقتا بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى. شىرمۇھەممەد-خان بۇنى ئۇلۇسبېگى ماڭا نەسىھەت قىلىشقا، تۆت ئەمىرنىڭ ئا-رىسىغا چۈشۈپ سالا قىلىشقا پېتىنالمىدى دەپ چۈشەنگەنىدى. شۇ تاپتا ۋۇجۇددىكى تۈيۇقسىز پەيدا بولغان غالىبلىق تۈيغۇسىنىڭ كۈچىيىشىگە ئەگىشىپ، بايىقى غەزىپى خېلىلا بېسىلىپ قالغانا-دى.

ـــ جانابى ئەمىرلەرگە ئىجازەت، جاي ئالسۇنلار، ـــ دېدى شىرمۇھەممەدخان.

ئۆرە تۇرۇۋېرىپ پۈتلىرى تېلىپ كەتكەن ئەمىرلەر: «قىبلە-گاھىمىزغا ھەشقاللا» دېيىشكىنىچە ئورۇنلىرىغا بېرىپ ئولتۇ-رۇشتى. خانىنىڭ ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بېرىشى بىلەن تەڭ ئۇلار-نىڭ ۋۇجۇددىكى ۋەھىمە خېلىلا يېنىكلەپ قالغانىدى.

ـــ بۇيۇك سەلتەنەتىمىزنىڭ ئىززەتلىك ئەمىر ـ سىپاھلە-رىغا ئوچۇق بولغايكى، بىزلەركىم شىرمۇھەممەدخان ئىبنى مۇ-ھەممەدخان سەلتەنەتىمىزنىڭ ئۇشبۇ ئالتۇن تەختىگە ئاگاھ ئا-لەمنى يارىتقۇچى ۋە ھەممىگە قادىر ھەقتائالانىڭ ئىنايىتى بىلەن، شۇنداقلا بابائى ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان ئۇدۇم بويىچە پاسبان بولدۇق. بۇ ئۇدۇم ئەلەددامام[1] مۇشۇنداق داۋاملاشقۇسى. ئۇدۇم شۇنداقكەن، چوڭلار تۇرۇپ كىچىكلەرنىڭ تەخت غوۋغاسى قىلە-

① ئەلەددامام ـــ دائىم، ھەرزامان.

شى كۆپۈرلۈقتۇر، ـــ شىرمۇھەممەدخان ئاۋۋال كۆزىنىڭ قىرىدا ئۇلۇسىبىگى خۇدايدادقا، ئاندىن بېشىنى ئېگىپ ئولتۇرۇشقان ئەمىرلىرىگە بىر قارىۋېتىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، ـــ ئۇۋەيسخان گەرچە بىزگە جىيەن بولسىمۇ، پۇشتىمىزدىن تامغان پەرزەنت قاتارىدا كۆرۈپ كەلگەنىدۇك. ئەمما ئۇ بىزنىڭ نە تاغلىق، نە قېرىنداشلىق، نە سەلتەنەت ساھىبلىق مەرتىۋىمىزگە رىئايە قىلمىدى. تاجۇتەخت تەمەسىدە رىياكارلىق قىلىپ، ئەتراپىغا گۇپاسىز[1]، نائەھلى ئەمىرلەرنى توپلاپ ئاسىيلىق يولىنى تۇتتى. ئىنشائاللاھ[2] ئول بەختى قارا، تۇزكور شاھزادىنىڭ شۇم نىيىتى ـ ئىقبالى كۆڭلىمىزگە باشتىلا ئايان بولغانلىقى ئۈچۈن، سەلتەنەتىمىزنى بىر بالا ـ قازادىن ساقلاپ قالدۇق. گەرچە ئول ناشۇكۇر شاھزادە كۆزىمىزنى غەلەت قىلىپ ھازىرچە قېچىپ قۇتۇلغان بولسىمۇ، ئەمما ئىشەنچىمىز كاملىكى، پات يېقىندا ئۇنى دەرگاھىمىزدا كۆرىمىز.

بىرقانچە خۇشامەتچى ئەمىرلەر سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننى بەس ـ بەستە ماختاشقا كىرىشتى.

ـــ ئادالەتپاناھىمىزنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتى چەكسىزدۇر.

ـــ ئانھەزرىتىمىنىڭ دەرگاھى مېھىر ـ شەپقەت بۇلىقىدۇر.

ـــ قىبلىگاھىمىزنىڭ تەڭداشسىز ئەقىل ـ پاراسىتى بىلەن بۇيۇك سەلتەنەتىمىز ئەبەدىلئەبەد ئاسايىشلىققا يۈزلەنگۈسى.

ـــ ...

ماختاشلار ئالدىدا سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ ۋۇجۇدىدا قايتىدىن غۇرۇر، ھاياجان پەيدا بولدى.

ـــ ئۇتنى كىم تۇتسا شۇنىڭ قولى كۆيۈر، ـــ دېدى شىرمۇھەممەدخان تەنتەنە بىلەن، ـــ ئول تۇزكور ئاسىيلارنى سەلتەنەت قانۇنى بويىچە ياساققا يەتكۈزگەن بولساقمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ بالا ـ چاقا، جەددى ـ جەمەتىگە سىلى ـ رەھىم قىلىپ، مېھىر ـ شەپ-

① گۇپاسىز ـــ ۋاپاسىز.

② ئىنشائاللاھ ـــ خۇدا خالسا.

قەت خەزىنىمىزدىكى ئىنايەتلىرنىمىزنى ئايىمىدۇق، پەرمان! ـــ دېدى ئۇ ئۇن ـ تىنسىز ئولتۇرغان ئۇلۇسبېگى خۇدايدادقا كۆزدىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ، ـــ ئول ئاسىي ئەمىرلەرنىڭ بالا ـ چاقا، جەددى ـ جەمەتىگە ئامانلىق بېرىلگەي، مال ـ مۇلۇكلىرىگە تەئەررۇز قىلىنمىغاي.

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد يېرىم يۇمۇۋالغان كۆزىنى لاپىدە ئېچىپ، سەل قىمىرلاپ قويدى.

ـــ خان ئالىيلىرى شەپقەتلىكتۇر، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى بېشىنى ئېگىپ، ـــ بىر قېتىملىق ئەدىل، مېھىر ـ شەپقەت بىر يىللىق ئىبادەتتىن ئۇلۇغدۇر دېيىلىپتۇرلەر. ھىممەت قىلدىلا ئالىيلىرى.

ھەئە، ئۇلۇسبېگى خۇدايداد كۆتمىگەندە خانىنىڭ قىلغان بۇ كەڭ قورساقلىقىدىن ھەقىقەتەن مىننەتدار بولغانىدى.

ئۇلۇسبېگىنىڭ تەۋازۇسى شىرمۇھەممەدخانىنىڭ ھاياجېنىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇۋەتتى، كۆڭلىدە نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئۇلۇسبېگىگە نىسبەتەن پەيدا بولغان غۇم بىردىنلا كۆتۇرۇلۇپ كەتتى. ھازىرلا ئۆلۈمگە بۇيرۇغان تۆت ئەمىرنىڭ ئائىلە تاۋابئاتىغا قىلغان كەڭ قورساقلىقى بىلەن ئۇلۇسبېگى قاتارلىق بىر قىسىم ئەمىرلەرنىڭ قايىللىقىغا، ھۆرمىتىگە ئېرىشتى، بۇنىڭدىن ئۆزىمۇ خېلىلا كۆڭۈل ئازادىلىك ھېس قىلىۋاتاتتى.

ـــ سەلتەنەت ئەلۋەتتە ئەدلى ـ ئادالەت بىلەن رونىق تاپۇر، ـــ دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان چىرايىغا سۇس كۈلكە يۈگۈرتۇپ، ـــ كىمكى سەلتەنەتىمىزگە ئاسىيلىق قىلىپ، تەسەررۇپىمىزنى پارچىلىماقچى بولىدىكەن، ئىلگىرى قانداق تۆھپە كۆرسىتىشىدىن قەتئىينەزەر، جەزمەن ياساقا تارتىلىدۇ. بۇگۈن سەلتەنەتىمىزنىڭ ئاسىيلىرىنى ياساقا يەتكۈزۈپ، كۆڭلىمىز ئازراق ئەمىن تاپقان بولسىمۇ، يەنىلا دىلخەستەلىكىمىز تامام بېسىلغىنى يوق. ئۇشبۇ كۈنلەردە قەشقەرنىڭ ئەمىر لەشكىرى خوجا شەرىپ ئۆز نېسىۋىسىگە شۈكۈر ـ قانائەت قىلمايى، سەلتەنە-

تىمىزگە ئاسىلىق قىلىپ غەلىيان كۆتۈرۈپ، قەشقەرنىڭ نائىب ئەمرى بولمىش سەييىد ئەھمەد مىرزىنى قەشقەردىن قوغلاپ چىقارغانلىقىدىن خەۋەر تاپتۇق.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان گېپىنى توختىتىۋېلىپ ئەمىرلەرگە تەكشى نەزەر تاشلىدى. بۇ كۈتۈلمىگەن شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغان ئەمىرلەر دەقىقە ئىچىدە بىر ـ بىرىگە قارىشىۋالغاندىن كېيىن يەنە دىققىتىنى خانغا ئاغدۇرۇشتى. ئالدىراپ ئېغىز ئېچىشقا ھېچكىم پېتىنالمايۋاتاتتى. بايات بېرى چىرايىنى ئۆزگەرتمەي، خۇددى قاتۇرۇپ قويغاندەك ئولتۇرغان ئۇلۇسبېگى خۇدايداد بىرئاز قىمىرلاپ قويدى.

ـــ ۋاللاھۇ ئالەم، ـــ دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى خان، ـــ بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ جانابى ئەمىرلەرنىڭ ساداقەت كۆرسىتىشى، كېچە ـ كۈندۈز ئەل ـ يۇرتنىڭ غېمىنى يەپ، لەشكەر ۋە رەئىيەتنىڭ كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرۇشى بىلەن ھۇدۇدلۇقىمىزدا ئاسايىشلىق ھۆكۈم سۈرگەن ئەردى. مىڭ ئەپسۇسكى، ھالا بۇگۈنكى كۈندە تۇزكور ئەمىر خوجا شەرىپ ئاسىيلىق يولىنى تۇتۇپ، ھۆكمىمىزگە ئىتائەت گەردىنىنى سۇنۇشتىن يالتىيىپتۇ. ئول بەختبەخت، رىياكار ئەمىرنىڭ زۇلۇم ئاسارىتىدە قالغان قەشقەردىكى ئاۋام باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىزنىڭ تېزرەك يېتىپ كېلىپ، ئىسيانكارلارنىڭ چاڭگىلىدىن ئۆزلىرىنى قۇتۇلدۇرۇپ، خاتىرجەملىككە يۈزلەندۈرۈشكە تەقەززا بولماقتا. بۇگۈن ئوردا مەلئۇن سۈپەت، رىياكار، دىلى قېيىقلاردىن يەنە بىر نۆۋەت ئېرىغدالدى[1]. ئەلۋەتتە بۇ ئىش سەلتەنەتىمىزنىڭ، شۇنداقلا ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ بەختىدۇر. ئەمدى كۆڭلىمىزنى خاتىرجەم تۇتۇپ قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ، ئول بەتنىيەت ئىسيانچىلارنىڭ جازاسىنى بەرگەيمىز.

خانىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەن ئەمىرلەر بەس ـ بەستە ساداقىتىنى بىلدۈرۈشتى.

① ئېرىغدالدى ـــ پاكىزلاندى، تازىلاندى.

ـــ بىز پاسىبانىمىزنىڭ ئاتقان ئوقلىرىمىز.
ـــ قىبلىگاھىمىزنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتى تەڭداشسىزدۇر.
ـــ سەلتەنەتكە ئاسىيلىق قىلىشقا پېتىنغان رىياكارلارنىڭ بارار جايى جەھەننەمدۇر.
ـــ ئادالەتپاناھىمىزنىڭ پەرمانىغا تەقەززامىز.
ـــ بۇيۇك سەلتەنەتىمىز ئۈچۈن جېنىمىز پىدا.
ـــ ...

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئەمىرلەرنىڭ خۇشامەتلىرىگە قۇلاق سالغاچ، كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ئۇلۇسىبىگى خۇدايىدادقا قارىدى. شۇ تاپتا ئۇلۇسىبىگىنىڭ چىرايى ئىپادىسىز، ھاياجاندىن قىلچىلىك ئەسەر يوق ئىدى. شىرمۇھەممەدخان بۇ پېشقەدەم ئەمىرنىڭ ئۆزىگە خۇشامەت قىلىشىنى، مىننەتدارلىق بىلدۈرۈشىنى تەمە قىلىپ قالغانىدى.

«ئاتتىن چۈشسىمۇ ئۈزەڭگىدىن پۈتىنى ئالغۇسى كەلمەيۋاتىدۇ بۇ قەبرىنىڭ، ـــ دەپ ئويلىدى غۇژۇيىدە بولۇپ قالغان خان، ـــ خەپ توختاپتۇر، سەنمۇ پات يېقىندا ئاشۇ ئەمىرلەرگە ئوخشاش ئالدىمدا ئىككى پۈكلىنىپ يېلىنىسەن. بىلىپ تۇرۇپتىمەن، قەشقەرگە ۋاقتىدا لەشكەر تارتىشقا ئىجازەت بەرمىدى دەپ باتاۋاتىسەن، ئەمما مەن ساڭا باتنمايمەن، چۈنكى، قەشقەر سېنىڭ سۇيۇرغاللىق زېمىنىڭ بولغان بىلەن مېنىڭ تەسەررۇپ زېمىنىمدۇر. يەنە كېلىپ تەسەررۇپىمدىكى ئەڭ كاتتا شەھەرلەرنىڭ بىرىدۇر. قەشقەرنى قولدىن بېرىپ قويۇش مەن ئۈچۈن ھاقارەتتۇر. ئاگاھ قەشقەرنى تەسەررۇپىمغا قايتۇرۇپ ئېلىۋالاي، ئاندىن ئۈنىڭ سېنىڭ سۇيۇرغاللىق زېمىنىڭ بولۇش ـ بولماسلىقىنى قايتىدىن بەلگىلەي...»

ـــ يارلىق! ـــ دېدى شىرمۇھەممەدخان خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ گەدەيگەن ھالدا، ـــ ئۇلۇسبىگى خۇدايداد ھەزرەتلىرى بىر تۇمەن كىشىلىك جازا يۇرۇشى قىلغۇچى قوشۇننى ئېلىپ ئەتىلا قەشقەرگە يولغا چىققاي!

ـــ باش ئۈستىگە! ـــ دېدى ئۇلۇسبىگى خۇدايداد دەس ئۇرـ

نىدىن تۇرۇپ.

ـــ ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىگە ئالتۇن بىلىپچىلىك[1] قوشۇندىن ئىككى سەركەردە، كۈموش بىلىپچىلىك قوشۇنىدىن تۆت سەركەردە، تۆمۈر بىلىپچىلىك قوشۇندىن سەككىز سەركەردە ھەممەدە بولغاي. ئول سەركەردىلەرنى ئۇلۇسبېگى ئۆزى دىلخاھلىغاي[2]!

ـــ قىبلىگاھىمنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى خۇدايداد قول باغلاپ تۇرۇپ، ـــ پەرمانلىرىنى جېنىمىز بىلەن بەجا كەلتۈرۈپ، ئول ئاسىيلارنىڭ سەركەش كاللىسىنى تەختگاھلىرىنىڭ ئايىغىغا تاشلىغايمىز.

ـــ جازا يۈرۈشىنىڭ ئاقساپ قالماسلىقى ئۈچۈن، خاھى ئۇلۇسبېگى، خاھى سەركەردە ـ سەرۋاز، خاھى لەشكەرلەرگىچە ئۆي ئىچى[3]نى ئاستانىدە قالدۇرۇپ قويغاي. ئىلدام بېرىپ، قەشقەردىكى ئاسىيلارنى جازالاپ يەنە ئىلدام قايتقاي!

ـــ باش ئۈستىگە، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى.

ـــ ئەمىرلەرگە ئىجازەت، ئۆز دەرگاھلىرىغا يانسۇنلەر.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئەمىرلەرگە قايتىشقا ئىجازەت بېرىپ، تەختتىن ئاستا تۇردى ـ دە، ياندىكى ئىشىك بىلەن شاھنىشىندىن چىقىپ كەتتى.

گۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ خانىنى ئۇزىتىپ قويغان ئەمىرلەر بىرئاز كۆڭۈل ئازادىلىك ھېس قىلىشىپ يەڭگىل تىن ئېلىشتى ـ دە، شاھسۇپىدا مىدىرلىمای تۇرغان ئۇلۇسبېگىگە قاراشتى. ھەئە، ئۇلۇسبېگى خۇدايداد چىقىپ كەتمىگەچكە ھېچكىم شاھنىشىندىن ئايرىلالمايتتى. چۈنكى، ئوردىدا خاندىن قالسا ئۇلۇسبېگىلىك ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋە ھېسابلىناتتى. ئۇلۇسبېگـ

① بۇ يەردە ئالتۇن، كۈموش، تۆمۈر بىلەن زىننەتلەنگەن ھەربىي كىيىم كىيگەن سەركەردىلەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ. سەركەردىلەر بۇ كىيىملەرنى ئۇنۇانىغا قاراپ كىيىدۇ.

② دىلخاھلاش ـــ خىللاش، تاللاش مەنىسىدە.

③ ئۆي ئىچى ـــ خوتۇن، بالا-چاقا، ئائىلە تاۋابىئاتىنى دېمەكچى.

لىك مەرتىۋىسى خۇادايىدادقا ئۇلۇغ بوۋىسى ئەمىر تۆلەكتىن مىراس قالغانىدى. ئەمىر تۆلەككە ئۇلۇسىبىگلىك مەرتىۋىسىنى تۇغلۇق تۆمۈرخان بەرگەنىدى، شۇنداقلا ئەمىر خۇدايداد بۇ مەرتە-ۋىنگە تۇغلۇق تۆمۈرخان ھايات ۋاقتىدا ۋارىسلىق قىلغانىدى. ئۇ-لۇسىبىگلىك چىڭگىزخان دەۋرىدە تەسىس قىلىنغان بىرنەچچە خىل مەنسەپ ـ ئىمتىيازلارنىڭ جۇغلانمىسىدىن ھاسىل بولغان ئالىي مەرتىۋە ئىدى. چىڭگىزخان دەۋرىدە ئۇلۇسىبىگىنىڭ قولىدا تۇمەنتاغ[1]، ئەلەم[2]، قوش تۇغ[3]، قۇر[4]، قۇش[5]، ئەمىر[6]، دىۋان ياي[7] قاتارلىق يەتتە مەنسەپ ۋە ئىمتىيازلار بار ئىدى.

تۇغلۇق تۆمۈرخان دەۋرىگە كەلگەندە خۇدايدادنىڭ دادىسى ئە-مىر بولاجى تۇغلۇق تۆمۈرخاننى موڭغۇللارنىڭ ئارىسىدىن قۇتۇل-دۇرۇپ كېلىپ خانلىق تەختىدە ئولتۇرغۇزغانلىقى ئۈچۈن تۇغلۇق تۆمۈرخان ئەمىر بولاجىنىڭ بۇ تۆھپىسىنى تارتۇقلاش مەقسىتىدە يۇقىرىقى يەتتە مەنسەپ، ئىمتىيازغا ئىختىيارىي مۇتلەق[8]، ۋابالى

① تۇمەنتاغ ـــ ئىختىياردا ئەۋلادمۇ ئەۋلاد مىراس قالىدىغان سۈيۈرغال-لىق زېمىنى بولۇش.

② ئەلەم ـــ ئۆزىگىلا خاس بولغان تۇغ ـ ئەلەمىلىك قوشۇنى بولۇش.

③ قوش تۇغ ـــ مۇلازىملاردىن ئىككى كىشى قوشۇن تۇغنى كۆتۈرۈپ مېڭىش.

④ قۇر ـــ خانىنىڭ قېشىغا قورال ـ ياراغ كۆتۈرۈپ كىرىش ئىمتە-يازى بولۇش.

⑤ قۇش ـــ خانلىق تەۋەسىدىكى بارلىق قۇشچى ـ ئوۋچىلارنىڭ ئۇ-نىڭ ئىجازىتىسىز ئوۋ ئوۋلىشىغا رۇخسەت قىلماسلىق.

⑥ ئەمىر ـــ پۈتكۈل موغۇل ئۇلۇسىغا ئەمىر بولۇش. نىشان ـ پۇ-تۇكلەرگە ئىسمىنى يازغاندا «ئۇلۇسنىڭ سەردارى» دەپ يېزىش.

⑦ دىۋان ياي ـــ دىۋانخاندا ئەمىرلەر ئۇنىڭدىن بىر ياي بويى يىراقلىقتا ـــ پەستە ئولتۇرۇش.

⑧ ئىختىيارىي مۇتلەق ـــ مېڭىشىلىقتىن تۆۋەن لەشكىرىي مەنسەپكە تەيىنلەش ۋە قالدۇرۇش ئىختىياردا بولۇش. خانىنىڭ ھۆكۈمىگە موھتاج بولماسلىق.

كەچۈرۈم[1] قاتارلىق ئىككى ئىمتىيازنى قوشتى. تۇغلۇق تۆمۈرخان ۋاپاتىدىن كېيىن، ئەمىر خۇدايداد تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ ئەڭ كىچىك خانزادىسى خىزىر خوجاخاننى تاغىسى ئەمىر قەمەرىددىننىڭ قىرغىنچىلىقىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، قەشقەر، بەدەخشان، خوتەن تاغلىرىدا، سىرىق ئۈيغۇر، چەرچەن، لوپنۇر، تارىم ۋادىلىرىدا ئون ئىككى يىل يوشۇرۇن قوغداپ، خانلىق تەختىدە ئولتۇرغۇزدى. خىزىر خوجاخانمۇ تەختتە ئولتۇرغاندىن كېيىن ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ قائىدىسى بويىچە يۇقىرىقى توققۇز مەنسەپ ـ ئىمتىيازغا ياساۋۇل سەپ[2]، خاس پىيالە[3]، مۆھۈر[4]دىن ئىبارەت ئۈچ ئىمتىيازنى قوشتى. شۇنداق قىلىپ ئۇلۇسبېگنىڭ قولىغا يۇقىرىقى ئون ئىككى مەنسەپ ـ ئىمتىياز مەركەزلەشتى. شۇڭلاشقا ئۇلۇسبېگى خانغا ئوخشاش ھۆرمەتلىنەتتى. بارلىق قەلەمدار ـ ئەلەمدار بەگ ـ سىدىپاھلار خاندىن قالسا ئۇلۇسبېگىگە شەرتسىز بويسۇناتتى.

شۇ تاپتا ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ چىرايىدىن يا خۇشال بولغانلىقىنى، يا نارازى بولغانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. موغۇلىستان ئوردىسىدا ھازىرغىچە ئۈچ سۇلتانىنىڭ تەختتە ئولتۇرۇش مۇراسىمىغا شەخسەن ئۆزى رىياسەتچىلىك قىلغان، ھەمدە ئۇلارنىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشىگە ھەمدەم بولغان، شۇنداقلا ئوردىدىكى ئەمىرلەرنىڭ ئەڭ پىشقەدەمى ھېسابلانغان ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ئەزەلدىن بىركىمگە كۆڭلىدىكىنى بىلىندۈرمەيتتى. تا

① ۋابالى كەچۈرۈم ـــ ئۆلۈمگە تېگىشلىك گۇناھى توققۇزغا يەتمىگۈچە ئۆلۈمگە بۇيرۇلماسلىق.

② ياساۋۇل سەپ ـــ توي ـ بەزمىلەردە خانىنى ئۈچ ياساۋۇل ئارقىسىدا تۇرۇپ قوغدىسا، ئۇلۇسبېگىنى بىر ياساۋۇل قوغداش.

③ خاس پىيالە ـــ توي ـ بەزمىلەردە ئوڭ تەرەپتە بىر كىشى خانىنىڭ پىيالىسىنى، سول تەرەپتە بىر كىشى ئۇلۇسبېگىنىڭ پىيالىسىنى كۆتۈرۈپ تۇرۇش.

④ مۆھۈر ـــ يارلىق، نىشانلارغا مۆھۈر باسقاندا خانىنىڭ مۆھۈرىدىن بىر قۇر تۆۋەنگە ئۇلۇسبېگىنىڭ مۆھۈرى بېسىلىش.

ھازىرغىچە ئۇنىڭ بىرەر ئىشقا قاتتىق خۇشال بولۇپ قاقاھلاپ كۈلگىنىنى، ياكى بىرەر ئىشتىن خاپا بولۇپ قاتتىق ئاچچىقلاڭغىنىنى ئولتۇرغان ئەمىرلەرنىڭ ھېچقايسىسى كۆرۈپ باقمىغانىدى. ھەئە، بايا ئۇ خانىنىڭ قەشقەرگە لەشكەر تارتىشىغا يارلىق چۈشۈرگەنلىكىدىن، تېخىچە ئۆلۈك ـ تىرىكلىكى نامەلۇم ئوغلى ـــ قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى سەييىد ئەھمەد مىرزىنىڭ قېشىغا تېزرەك بارالايدىغانلىقىدىن خۇشال بولغان بولسىمۇ، لېكىن خانىنىڭ لەشكىرىي يۈرۈشكە سەركەردە ـ لەشكەرلەرلا ئەمەس، ھەتتا ئۆزىنىڭ ئۆمۇ ئائىلە ـ تاۋابئاتلىرىنى بىللە ئېلىپ مېڭىشىغا چەك قويغانلىقىدىن رەنجىپ قالغانىدى.

«خان ئالىيلىرىنىڭ كۆڭلى جايىدا ئەمەسكەن، مۇھىمى، ماڭا ئىشەنمەيدىكەن، راستتىنلا ئىشەنمەيدىكەن. بىزنى ئۆزى ئىچى بىلەن بىللە قەشقەرگە يۈرۈش قىلسا، قەشقەرنى تىنچىتىپ بولغاندىن كېيىن، شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن بىرلىشىپ ماڭا قارشى چىقىدۇ، ئىسيان قىلىدۇ دەپ ئويلايدىكەن. ئەزەلدىن چوڭ ـ چوڭ يۈرۈشلەردە سەركەردىلەردىن لەشكەرلەرگىچە ئۆزى ئىچىنى بىللە ئېلىۋېلىپ مېڭىش ئۇدۇمغۇ بىزگە. قەشقەرنى ئاسىيلاردىن ئېرىغداپ بولۇپلا دەرھال ئاستانىگە يېنىڭلار دەيدۇ تېخى. قەشقەر بىلەن ئاستانىنىڭ ئارىلىقى شۇنچىۋالا يىراق تۇرسا، تېز بېرىپ، تېز يانساق لەشكەرلەر چىدامدۇ؟ قەشقەردە بىرەر يىل تۇرۇپ، ھاكىمىيەت ئىشلىرىنى تولۇق ئىزغا سېلىۋېلىپ ئاندىن ئاستانىگە يانساقمۇ بولاتتىغۇ؟! خان ئالىيلىرىنىڭ كۆڭلىدە قانداق جىنىنىڭ بارلىقىنى بىلدىم. بىزنى شۇنچىۋالا لەشكەرلەر بىلەن يىراققا يولغا سالغىنى بىلەن، كۆڭلى خاتىرجەم ئەمەس. شۇڭا ئۆزى ئىچىمىزنى ئاستاندە تۇتۇپ قېلىپ، شۇ ئارقىلىق بىزنى تىزگىنلەمەكچى. شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن بىرلىشىۋېلىپ تەختكە قارشى چىقىشىمىزنىڭ ئالدىنى ئالماقچى. خان ئالىيلىرى تەخت ـ سەلتەنەت ئۈچۈن ھەرقانداق ئىشنى قىلىشتىن يانمايدىغان بولۇپ كېتىپتۇ. مانا بايا ئۆلۈمگە بۇيرۇلغان ئەمىرلەرمۇ لەشكىرىي

دۇاننىڭ ئاجايىپ جاسارەتلىك، تۆھپىكار سەركەردىلىرىدىن ئىدى. گەرچە ئۇلار شاھزادىگە ئەگىشىپ ئوردىدىن يۇز ئۆرۈپ، ئاستانىدىن چىقىپ كەتمەكچى بولغان بولسىمۇ، كاللىسىنى ئېلىش ھاجەت ئەمەس ئىدى. كۆيۈنگەن، مېھرىبانلىق كۆرسەتكەن، ئەتىۋارىنى قىلغان بولسا ئوردىدىن ھەرگىز يۇز ئۆرۈمەيتتى. ھەئە، شاھزادەمۇ شۇنداق قىلاتتى. تاغا تۇرۇپ ئۇنى ئوغلى، جىيەنى قاتارىدا كۆرمىدى. مەرھۇم خان بوۋىسىنىڭ تەختىدە ئولتۇرۇشنى خىيال قىلغانلىقى ئۈچۈنلا ئەشەددىي ئەغيارلىرى قاتارىدا كۆردى. ھە دېسىلا دەشكۈشلىدى، ئەدىپىنى بەردى، ئابرۇيىنى تۆكتى. شاھزادىلىك مەرتىۋىسىگە بولسىمۇ ھۆرمەت كۆرسەتمىدى. شاھزادىنىڭ، ئاشۇ بەختى قارا ئەمرلەرنىڭ گۇناھى پەقەت خانىڭ تەختىتە ئولتۇرۇشىغا نارازى بولغانلىقىغۇ ئاخىر؟ ئەمەلىيەتتە نارازى بولغانلار يالغۇز ئۇلارلا ئەمەس. مەرھۇم خانىڭ ۋەسىيىتى بولمىغانلىقى ئۈچۈن قۇرۇلتاي چاقىرىپ، تەخت ساھىبىنى بېكىتىش كېرەك ئىدى. ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكى نارازىلىقىمۇ شۇ ئىدى. ئەمما خان بۇنى كۆڭلىگە سىغدۇرالمىدى. ھەدىسلا ئۇلارغا قىرىچە، يېنىچە تەگدى. ئۇنچىۋالا ستەم قىلسا ئادەم تۆگۈل توشقان چېغىدىمۇ چىشلەيدىغۇ؟! ھېلىمۇ ياخشى، ئول كۈنلەردە شىكارغا چىقىپ كېتىپ ياخشى قېپتىكەنمەن. بولمىسا جاسارىتى، پەزىلىتى، لەشكىرى ماھارىتى مەرھۇم دادىسىدىن قېلىشمايدىغان ئول شاھزادىنىڭ تەخت ساھىبى بولۇشىنى قوللىشىم تەبىئىي ئىدى. ئول چاغدا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بىلەن ئادا-ۋەتلىشىش، ئۇنىڭ ئاھانىتىنى كۆتۈرۈش ماڭىمۇ نېسىپ بولارىدى-كەن. ئۇلۇغ ئاللاھ ئىگەمگە يۈزمىڭ قەتلە شۈكۈر. قېرىغان جېنىمدا بۇنداق بالالارنى كۆتۈرەلمەسىدىم. يەنە بىر ئويلىسام، بەلكىم شۇ چاغدا شىكارغا چىقىپ كەتمىگەن بولسام ئىشلار بۇنداق-مۇ بولۇپ كەتمەسىدى. مىڭ ئەپسۇس، شاھزادە ئۇۋەيسخان بۇيۇك سەلتەنەتنىڭ تەخت ساھىبى بولۇشقا تولىمۇ خوپ كېلەتتى. ھازىر نەلەردە يۈرىدىغاندۇ؟ ئەڭ ياخشىسى، بىر مەزگىل ئاستانىگە

قايتمىغىنى، سىرتلاردا يۈرگىنى خوپتۇر، ئۇنىڭغىمۇ پۈرسەت كېلىپ قالۇر. خانىڭ پەيلى ـ ئەھۋالىدىن شاھزادىگە بىر خەۋەر بەرگىنىم ياخشىمىكىن ـ يا...»

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ئۆزىنىڭ خىيالىدىن ئۆزى چۆچۈپ، ئەتراپقا ئېسەنگىرەپ قارىدى. ئەمرلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ قوزغىلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرۇشاتتى. قورسىقى ئېچىپ كەتكەن بىر قىسىم ئەمرلەر توختىماي ئەسنەيتتى. ھەئە، بىر قىسىملىرىنىڭ چوڭ ـ كىچىك تەرەتلىرى قىستاپ قالغانىدى. ئۇ ئۆزىگە خۇشامەتگۈيلۈق بىلەن ھىجىيىپ قاراپ تۇرغان ئەمرلەرگە شۇنداقلا بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، ئاستا ئورنىدىن قوزغالدى. باشقا ئەمرلەرمۇ ئۇلۇسبېگىگە ئەگىشىپ شاھنىشىندىن چۈۋۈلۈپ چىقىشتى.

4

قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى سەييىد ئەھمەد مىرزىنىڭ تىلى كېكەچ بولغانلىقى ئۈستىگە، قۇلىقى خېلىلا ئېغىر ئىدى. ئۇنىڭ قىلغان سۆزلىرىنى يېقىن مەھرەملىرى ياكى كۆپرەك سۆھبەتداش بولغان كىشىلەرلا ئاڭقىرالايتتى. تۇنجى كۆرۈشكەن ئادەمنىڭ ئۇنىڭ بىلەن بىۋاستە سۆزلىشىشى بەسىي مۇشكۈل ئىدى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا قۇلىقى تېخىمۇ ئېغىرلىشىپ كەتتى. گەپنى ۋارقىراپ تۇرۇپ دېمىسە ئاڭلىيالمايتتى. شۇ سەۋەبتىن ئۇلۇسبېگى خۇدايداد بۇ ئوغلىنىڭ يۈرت باشقۇرۇش ئىشلىرىغا ھەمدەمدە بولۇش ئۈچۈن، ئەڭ ئىشەنچلىك مەھرىمى بولغان خوجا شەرىپنى بۇندىن بەش يىل بۇرۇن سۇلتان مۇھەممەدخان ئالىيلىرىغا تەۋسىيە قىلىپ، قەشقەرنىڭ ئەمرلەشكەرلىك مەنسىپىگە تەيىنـ

لەتكەنىدى. ئاستانە تۇرپاندا ئۇلۇسبېگنىڭ خاس مەھرىمى بولۇپ خىزمەت قىلغان خوجا شەرىپ چەكسىز ساداقىتى، شۇنداقلا كاما-لەتكە يەتكەن قەلەم ۋە ئەلەم ماھارىتى بىلەن ئۇلۇسبېگنىڭ ئە-شەنچىگە ئېرىشكەنىدى. خوجا شەرىپنى قەشقەرگە يولغا سالغاندىن كېيىن، ئۇلۇسبېگى قەشقەردىنمۇ، ئوغلى سەييىد ئەھمەد مىرزا-دىنمۇ تولۇق خاتىرجەم بولغانىدى. ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن تارتىپ قەشقەردە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن خوجا شەرىپ قەشقەرلىكلەرگە خاس ئىنچىكە تەبىئەتلىك ئادەم ئىدى. دەسلەپكى بىرنەچچە يىلدا ئۇ سەييىد ئەھمەد مىرزىغا ھەقىقەتەن ساداقەت كۆرسەتتى. جان پىدالىق بىلەن خىزمەت قىلىپ، ئۇلۇسبېگى خۇدايىدادنىڭ ئىشەنچىنى ئاقلىدى. نامدا ئەمىرلەشكەر بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە نائىب ئەمىر دىۋاننىڭ ھەممە ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلدى. ئەنە ئاشۇ ساداقەتى ئۈچۈن كۈنلەرنىڭ بىرىدە ياركەنت، خوتەن، ئاقسۇ ياكى كۆنچى ۋادىسى قاتارلىق ۋىلايەتلەرنىڭ بىرەرسىگە ھەقىقىي نائىب ئەمىر بولۇشنى، شۇ يوسۇندا مەنسەپنىڭ ئۆستۈرۈلۈپ ئوردىغا كىرىشنى، يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىرلەر قاتارىدا خانىنىڭ بىۋاستە خىزمىتىنى قىلىشنى ئارزۇ قىلدى. لېكىن يىللار ئۆتۈەردى. ئۇنىڭ بۇ ئارزۇسى بولسا شۇ پېتى قېلىۋەردى. كۆر-سەتكەن ساداقىتى، قىلغان جان پىدالىقلىرى، ئەجىر ـ تۆھپىسى تېگىشلىك تارتۇقلانمىدى. قەلەم ۋە ئەلەمدە شۇنچىلىك ئىقتىدارى تۇرۇپ بىر ئۆمۈر كېكەچ ۋە پاڭقاي ئەمىرنىڭ ئاغزى ۋە قۇلىقى بولۇپ قالىدىغانلىقىنى ئويلىغىنىدا تولىمۇ ئۇمىدسىزلەندى. ھە-ئە، ئۇنىڭ قەشقەردە كۆرسەتكەن تۆھپىلىرىنىڭ ھەممىسى ئەمىر سەييىد ئەھمەد مىرزىنىڭ نامىدا ئوردىغا يوللىناتتى. ئوردىدا ئۇ-لۇسبېگى خۇدايداد بولغانلىقى ئۈچۈن خان قەشقەردە ئەلەمدىمۇ، قەلەمدىمۇ تەڭ يېتىلگەن بىر قابىلىيەت ئىگىسىنىڭ بارلىقىنى پەقەتلا بىلەلمەيتتى. خانغا ھەرقانداق يوللار بىلەن بىلدۇرۇشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. خوجا شەرىپتەك بىر ئىستېدات ئىگىسىنى پەقەت ئۇلۇسبېگى خۇدايدادلا خانغا بىلدۇرەلەيتتى. خوجا شەرىپ

ئۇلۇسبېگگە يازغان بىرقانچە مەكتۇپىدا بۇ ئارزۇسىدىن گاھىدا يوشۇرۇن، گاھىدا ئوچۇق بېشارەت بېرىپمۇ ئۇلگۈردى. ئەمما خوجا شەرىپ ئۇلۇسبېگنىڭ يازغان جاۋاب مەكتۇپىدىن بۇ ئار-زۇسى ھەققىدە قىلچىلىك شەپە ھېس قىلمىدى. خوجا شەرىپ ئۇ-لۇسبېگنىڭ ئۆزىنى مەڭگۇ ئوغلىنىڭ سايىسى قىلىش مۇددىئا-سى بارلىقىنى، بۇ ھەقتە ئۇلۇسبېگگە ئارتۇقچە ئۇمىد باغلاشنىڭ بەكلا نادانلىق، ئەخمەقلىق بولىدىغانلىقىنى بارا ـ بارا ھېس قە-لىپ يەتتى. خوجا شەرىپ مۇشۇلارنى چۈشەنگىنىدە تولىمۇ خور-لۇق ھېس قىلدى. ئارزۇ ـ ئارمانلىرىدىن، يەتمەكچى بولغان ئىستىقبالىدىن تولىمۇ ئۈمىدسىزلەندى، بىر ئۆمۈر مۇشۇنداق نام ـ نىشانسىز كۆمۈلۈپ ئۆتۈشكە كۆڭلىدە زىنھار قايىللىقى يوق ئىدى. ھەئە، ئۇنىڭ ئۇلۇسبېگى خۇدايىدادقىمۇ، ئەمىر سەييد ئەھمەد مىرزىغىمۇ بولغان ساداقىتى سۇسلاشقانىدى. شۇنىڭ بە-لەن كۆڭلىگە پۈككەن ئارزۇ ـ ئارمانلىرىغا يېتىش، قابىلىيەت، ئىستېداتىنى خەلقئالەمگە نامايىش قىلىش، خانغا بىلدۇرۇش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشقا، چارە ـ ئامال ئىزدەشكە كىرىشتى.

«ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىگە شۇنچە يىل ساداقەت كۆرسىتىپ كېكەچ، پاكىقاي ئوغلىنىڭ خىزمىتىنى شۇنچىلىك قىلغىنىم يې-تەر ئەمدى. خەلقئالەم خوجا شەرىپتەك كاتتا ئىستېدات ئىگە-سىنىڭ بارلىقىنى بىلسۇن، تونۇسۇن. قاچانغىچە خەقنى شىللەم-گە ئېلىپ، ئەقىل ـ ئىقتىدار، قابىلىيىتىمنى پايخان قىلىپ يا-شايمەن، شۇنداق، ساداقەتنىڭمۇ چېكى بولىدۇ. ساداقەت چەكتىن ئېشىپ كەتسە قۇللۇققا، مەھكۇملۇققا، قەدىرسىزلىككە ئېلىپ بارىدۇ. ساداقەت، ۋاپا كۆرسىتىشنى سەگ[1]مۇ بىلىدۇ. لېكىن ئۇ-نىڭ تۇرىدىغان جايى يەنىلا ئىشىكنىڭ تېشى. ئېرىشىدىغان ئىز-ئامى خوجىسى غاجىلاپ تاشلىۋەتكەن ئۇستىخاندۇر خالاس. شۇ ئاي، شۇ كۈنلەردە مېنىڭ ئاشۇ ساداقەتمەن سەگدىن قانچىلىك پەرقىم قالدى؟ ياق، ئەمدى ھەرگىز سەگ بولمايمەن. يولۋاس،

① سەگ ـــ ئىت.

يىلپىز، بۆرە بولمەن. ئەسلىدىمۇ ياراتقان ئىگەم مېنىڭ زۇ-
ۋۇلامنى شىر، يولۋاس بولۇش ئۈچۈن ئۈزگەن. ئىنسان ئۆز قەد-
رىنى ئۆزى قىلمىسا، باشقىلار ئەسلا قىلمايدۇ. ئىقتىدارىنى ئۆزى
نامايان قىلمىسا، باشقىلار ئەسلا بىلمەيدۇ. ئۆز ۋاقتىدا ئەمىر تۆ-
مۈر ھەزرەتلىرى تۈغلۇق تۆمۈرخان ئالىيلىرىغا بولغان ساداقىتـ-
نى ساقلاپ، تۈغلۇق تۆمۈرخان ئالىيلىرىنىڭ ئىقتىدارسىز خانزا-
دىسى بولمىش سەمەرقەنت ئەمىرى ئىلياس خوجاخانىنىڭ خىزمـ-
ىتىدە قول باغلاپ تۇرۇۋەرگەن بولسا، ۋاقتىدا سەمەرقەنت ئوردـ-
سىدىن چىقىپ كېتىپ ئۆز ئىستىقبالى ئۈچۈن ھەرىكەت قىلمـ-
ىغان بولسا، بۈگۈنكى كۈنلۈكتە پۈتكۈل ماۋەرائۈننەھر، خۇراسان،
پەرغانە تەسەررۇپىنىڭ خوجىسى بولالمىغان، «ساھىبقىران» دېگەن
نامى ئالەمگە مەشھۇر بولمىغان بولاردى. مەن ئول ساھىبقىران
كۆرسەتكەن جاسارەتنىڭ ئوندىن بىرىنى كۆرسىتەلمەسمەنمۇ؟
شول تاپتا مېنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتىم، قابىلىيەت ـ ئىقتىدارىم
ئول ساھىبقىران قىلغان ئىشلارنى ئاشۇرۇپ قىلىشقا تامامەن يېـ-
تىدۇ. شۇنداق، بەلىنى مەھكەم باغلاپ، جاسارەتكە كېلىش كېرەك.
خان ئالىيلىرىنىڭ يېنىدا ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىلا بولمىدىكەن،
مېنىڭ خان ئالىيلىرىنىڭ نەزىرىگە ئىلىنمەسلىكىم، ئىقتىدارىمنى
نامايان قىلىپ ئۇنىڭغا بىلدۈرمىكىم بەسىي مۇشكۇل. ئاڭلىشىمـ-
چە، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرى تەختتە ئولتۇرغاندىن
بېرى بىر توپ خۇشامەتچىلەر بىلەن ئېغىز ـ بۇرۇن يالىشىپ
يۇرگىنىدەك. بۇنداق سەلتەنەت ساھىبىدا تەسەررۇپىدىكى ئىستېدات
ئىگىلىرىنى بايقىغۇدەك، ئۇلارنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىپ خىزمـ-
ىتىگە سالغۇدەك ئىقتىدار نېمىش قىلسۇن؟ مەن نېمىشقا ئۇمىدنى
شۇنىڭغىلا باغلىغۇدەكمەن؟ بۇيۇك موغۇلىستان ئېلىنى يالغۇز
سۇلتان شىرمۇھەممەدخانلا سورىمايدىغۇ؟ سەمەرقەنت تەختىدە
ئولتۇرغان مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرى سەلتەنەتى موغۇلىستان
ئېلىنىڭمۇ ھامىيسىدۇر. چۈنكى، مەرھۇم سۇلتانىمىز خىزىر
خوجاخان ئالىيلىرى ئەينى يىلى ساھىبقىران ئەمىر تۆمۈر ئالىيـ-

لىرىغا زىممىيلىك بىلدۇرۇپ، بۇيۇك سەلتەنەت ساھىبىغا بېقىنىغاندىن بېرى بۇ قائىدە داۋاملىشىپ كېلىۋاتىدۇ. ھەر يىلى تۇرپان تەختگاھى سەمەرقەنت تەختگاھىغا قىممەت باھالىق سوۋغات ـ پىشكەشلەرنى ئولپان ھېسابىدا ئەۋەتىۋاتىدۇ. راست، ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا توغرا تۇرۇۋالغىنى بىلەن مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا بىقۇۋۇلدۇر. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرى قەدرىمىزنى بىلمىسە، دانىشمەنلىكى پۈتكۈل ئالەمگە داستان بولغان مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرى قەدرىمىزنى قىلماي قالارمۇ؟ قىلىدۇ، چوقۇم قىلىدۇ. گەپ ئىقتىدارىمىزنى مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرىغا نامايان قىلىشتا. دانىشمەن پىركامىللار: «باتۇرلۇق ئوقىنى تەدبىر ياسىدا ئاتسا دەل تېگىدۇ» دەپ راست ئېيتىدۇ. شۇنداق قىلىش كېرەك. تەدبىرىڭ قانداق بولسا، تەقدىرىڭ شۇنداق بولىدۇ ئەمەسمۇ؟ شۇنداق بىر ئىش تەۋرىتەيكى، دانىشمەن مىرزا ئۇلۇغبەگ مەندەك بىر كاتتا ئىستېدات ئىگىسىنى ھەرقانداق سۆھبەتتىگە ئۇلپەت قىلسۇن. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بۇرۇنىڭ ئاستىدىكى ئىستېدات ئىگىسىنى بايقىيالمىغانلىقى ئۈچۈن پۇشايمانى ئالىدىغان تاۋاق تاپالماي، بارماقلىرىنى ھەسرەت بىلەن چىشلىسۇن... »

بارلىق ئارزۇ ـ ئۈمىدىنى مىرزا ئۇلۇغبەگكە باغلىغان خوجا شەرىپ، مۇددىئاسىغا يېتىش ئۈچۈن قىلچىلىك ئارىسالدى بولمىدى. ئەسلىدىمۇ قەشقەرنىڭ مۇلكىي، لەشكىرىي ھوقۇقى ئۇنىڭ قولىدا ئىدى. شۇڭا ھېچقانچە كۈچىمەيلا قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى سەييىد ئەھمەد مىرزىنى جەددى ـ جەمەتى بىلەن قوشۇپ قەشقەردىن قوغلاپ چىقاردى. ھەئە، ئۇلۇسبېگى خۇدايدادقا بولغان ئىلگىرىكى ساداقىتىنىڭ يۇزىنى قىلىپ، ئەمىر سەييىد ئەھمەد مىرزىغا قىلچىلىك زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزمىدى، جۇغلىغان مال ـ دۇنيالىرىنىمۇ بۇلاپ ـ تالىمىدى.

سەييىد ئەھمەد مىرزا قەشقەر شەھىرىدىن چىقىپلا قەشقەردە

يۈز بەرگەن خوجا شەرىپ ئىسيانىنى خان ئالىلىرىغا، جۈملىدىن دادىسى ـــ ئۇلۇسبېگى خۇدايدادقا مەلۇم قىلىش ئۈچۈن تېزلىك بىلەن تۇرپانغا چاپارمەن ماڭغۇزدى، ئاندىن خوجا شەرىپ ئىسيانىنى باستۇرۇشقا تۇرپاندىن كېلىدىغان خان لەشكەرلىرىنى ساقلاش ئۈچۈن ئاقسۇغا قاراپ ئالدىراپ يۈرۈپ كەتتى.

قەشقەر خوجا شەرىپنىڭ قولىغا بىر تامچە قان تۆكۈلمەي ئۆتكەنىدى. دۇئاندا ئوڭچە ئولتۇرۇشقا مۇشەررەپ بولغان نائىب ئەمىر خوجا شەرىپ پات يېقىندا تۇرپاندىن قەشقەرگە جازا يۈرۈشى قىلىش ئۈچۈن تۇمەنلىگەن خان لەشكەرلىرىنىڭ كېلىدىغانلىقىنى تېزلا پەملىدى ـ دە، ئالدىن تۇزۇپ قويغان پىلانى بويىچە ماۋرائۇننەھر سۇلتانى مىرزا ئۇلۇغبەگكە خەت يېزىشقا دەرھال تۇتۇندى.

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

ئون سەككىزمىڭ ئالەمدىكى ئالىي مەرتىۋىلىك سۇلتانلار ھەم شۆھرەتلىك خاقانلارنىڭ ئەڭ ئۇلۇغى، ئىلىم دەرگاھىدىكى ئۆلىمالارنىڭ ئەڭ يېتۈكى، ئەدلى ـ ئادالەتنىڭ ھامىيسى، قابىلىيەت ـ ئىستېدات ئىگىلىرىنىڭ غەمگۇزارى، ئىللىقلىق ۋە رەھىمدىللىكنىڭ ئۈكىرى①، ئەل ـ ئۇلۇسنىڭ باشپاناھى، تۆمۈرىي نەسەبلىك مىرزا ئۇلۇغبەگ سۇلتان ئالىلىرىغا ساداقەت گۈلشەنىمدىن ئۈزگەن قۇچاق ـ قۇچاق گۈلدەستىلىرىم بىلەن چەكسىز سالاملار يوللايمەن.

جانابى ئاللاھ ئەل ـ يۇرت، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ ئاسا ـ يىشلىقىنى ئادالەتلىك، دانىشمەن، باھادىر خان ـ سۇلتانلارنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا باغلاپ، ئالەمنىڭ تەرتىپ ـ ئىنتىزامىنى ئۇلارنىڭ لۇتف ـ ئېھسانى بىلەن قەھرى ـ غەزىپىگە قارايدىغان قىلىپتۇر. ئاندىن بارلىق ئەل ـ ئۇلۇس ـ

① ئۈكەر ـــ ئۈكەر يۇلتۇزى.

نى ئۇلارنىڭ ئىتائەتسىدە بولۇشقا بۇيرۇيتۇر. شۇ ئارقىلىق ئالەم قانۇنىنى تۇرغۇزۇپ، ئىنسانلارغا ئارام يەتكۈزۈيتۇر.

پەقەت قەشقەر ھۇدۇدلۇقىدىكى ئالىيلىرىغا پۇقرادار-چىلىق قىلىدىغان ئاۋامنىڭ ئەڭ دېۋەڭلىرىدىن، ئەقلى كەمتۈك، نادان، تۇرغان ـ پۇتكىنى ئەيىب ۋە كەمچىلىك بىلەن تولغان خوجا شەرىپ ئىبنى خوجا يەھيا ئەرزىمەس ئىككىلىك تىلىنى تەپ تارتماستىن ئۇزۇن قىلىپ تۆۋەندە-كىلەرنى بايان قىلىدۇ:

بابائى بۇزرۇكلىرى بولمىش ھەزرىتى ئەمىر تۆمۈر ساھىبقىران غازى پادىشاھىم ئاللاھنىڭ ئىنايىتى ھەمدە ئۆزىنىڭ تەڭداشسىز ئەقىل ـ پاراسىتى، يېڭىلمەس جاسا-رىتى بىلەن پۈتكۈل ئالەمنى ئىستىلا قىلىپ، جۇملىدىن پەقىرنىڭ ئەل ـ يۇرتى بولمىش موغۇلستاننى شەۋكەتلىك تەختگاھىغا ئىتائەت قىلدۇرۇپ، قۇياشقا تەڭداش مېھىر ـ شەپقەت يامغۇرىنى ئايماي ياغدۇرغاندىن بېرى بول ھۇدۇد-لۇقتا ئەزەل ـ ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان مەمۇرچىلىق، ئاسايىشلىق ھۆكۈم سۈرگەن ئەردى. ئاللاھقا يۈزمىڭ قەتلە شۈكۈركىم، ھەزرىتى ساھىبقىران غازى پادىشاھنىڭ سەل-تەنەت تەختگاھىغا سىلى جانابى قىبلىگاھىم پاسىبان بول-غاندىن كېيىنمۇ ئول جەننەتماكان بابائى بۇزرۇكلىرى ياغ-دۇرغان مېھىر ـ شەپقەت يامغۇرى ھەسسىلەپ ياغسا ياغدە-كى، زىنھار ئازىيىپ قالمىدى. شول بائىستىن بول ھۇدۇد-لۇقتىكى ئەل ـ ئۇلۇس ئۆزىمىزنى ھېسابسىز بەختىيار ساناپ كەلگەن ئەردۇك. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە، ئۇشبۇ موغۇلستان تەختگاھىنىڭ پاسىبانى بولمىش سۇل-تان شەرمۇھەممەدخان ئالىيلىرى مەملىكەت ۋە سەلتەنەت-نىڭ قائىدە ـ يوسۇن، قانۇن ـ ياساقلىرىنى خالىغانچە دەپسەندە قىلىپ، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ دەۋا ـ تەلەپلىرىنى ئەدلى ـ ئادالەت بىلەن سورىمای، جەبرى ـ زۇلۇم، نەپسا-

نىيەتچىلىككە ھامىي بولۇپ، ئىقتىدارسىز، ئاڭقاۋ كىشى. لەرنى تەختگاھى ئەتراپىغا توپلاپ، ھەمتاۋاق، ھەمشېرىك بولۇشۇپ، قەلەم ۋە ئەلەم بابىدىكى ئىستېداتلىرىنى ھاكىمىيەتتىن چەتلەشتۇرمەكتە. ئەيش ـ ئىشرەت، كەيپ ـ ساپا ئەۋج ئېلىپ، ئاۋامنىڭ زارى پەلەكنى قاپلىماقتا. شول بائىستىن بول ھۇدۇدلۇقتىكى ئاۋام ـ رەئىيەت جانابى ئاز. ھەزرىتىمنىڭ زۇلۇمغا، ئادالەتسىزلىككە بەرھەم بەرگۈچى ئادالەت قىلىچلىرىنىڭ سايىسىغا تولىمۇ ئىنتىزار بولماق. تا. جۇملىدىن بول ھۇدۇدلۇقنىڭ ئەڭ چوڭ، ئەڭ ئاۋات ۋىلايەتلىرىدىن بىرى بولمىش قەشقەر دىيارىمۇ ئۇزۇندىن بېرى كېكەچ ۋە پاڭقاي بىر ئىستېداتسىز ئەمىرنىڭ قولىدا قېلىپ ۋەيرانچىلىققا يۈز تۇتماقتا. گەرچە قەشقەر خەلقى ئول كېكەچ، پاڭقاي ئەمىرنىڭ ئورنىغا ھەقلىي بىر ئىس. تېدات ئىگىسىنىڭ چىقىپ، ئۆزلىرىگە رەھنەما بولۇشىنى ئارزۇ قىلىشسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئاھۇ زارى موغۇلستان ئوردىسىغا ـــ تۇرپان تەختگاھىغا يېتىپ بارغىنى يوق. چۈنكى، ئول ئىستېداتسىز قەشقەر ئەمىرى موغۇلستان ئوردىسىدىكى ئەمىرلەرنىڭ ئەڭ كاتتىسى بولمىش ئۇلۇس. بېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرىنىڭ ئەمىر زادىسى بولغانلىقى ئۈچۈن، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىنىڭ قەشقەر ئەھۋالاتىدىن مەلۇمات تېپىشى بەسىي مۇشكۈلدۇر. شۇڭلاشقا بىزلەركىم خوجا شەرىپ ئىبنى خوجا يەھيا قەشقەرنىڭ ئەرزىمەس ئەمىرلەشكىرى بولساقمۇ، قەشقەردىكى ئاۋامنىڭ ئاھۇ پىغانىغا چىداپ تۇرالماي، ئۆزلىرى ـــ جانا. بى دانىشمەن خان ئالىيلىرىنىڭ ئاق ـ قارىنى خۇددى خاك[1] تەن زەر[2] ئايرىغۇچى ئادالەتكە تېۋىنىپ، ئول ئىستېداد. سىز ئەمىردىن قەشقەر ھۆكۈمىتىنى سويۇپ ئالدۇق[3]. شول

① خاك ـــ توپراق.
② زەر ـــ ئالتۇن.
③ سويۇپ ئالدۇق ـــ تارتىۋالدۇق.

تاپتا تۇرپان تەختگاھى بىزنىڭ بۇ رىغبىتىمىزنى گۇناھقا جورۇشى، تۆمەنلىگەن باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بەـ لەن كېلىپ بىزنى ياساققا تارتىشى سۆزسىزدۇر. شۇڭلاشقا، بىرنەچىدىن، ئالىيلىرىنى قەشقەردە يۈز بەرگەن ئەھۋاللارـ دىن خەۋەردار قىلىش، ئىككىنەچىدىن، بىز كەبى ساداقەتـ مەن قۇللىرىنى تۇرپان تەختگاھىنىڭ، جۇملىدىن ئۇلۇسـ بېگى خۇدايدادنىڭ زۇلۇم ـ ستەملىرىدىن دەپئى قىلىشـ لىرىنى تىلەپ ئۇشبۇ ئەرزنى يېزىشقا غەيرەت قىلدۇق. شۇـ نىمۇ مۇبارەك سەملىرىگە سېلىپ قويماقچىمىزكى، تۇرپان تەختگاھىدا يېقىندىن بېرى بۇيۇك ماۋەرائۇننەھر سەلتەنەـ تىنىڭ تەسەررۇپ زېمىنلىرىغا تەئەررۇز قىلىش قارا نىيەتـ لىرى ئاشكارىلانماقتا. ئۇلۇسبېگى خۇدايداد لەشكەر تارتىپ بېرىپ سەمەرقەنتنى ئەينى يىللاردىكىگە ئوخشاش يەنە بىر نۆۋەت فەتھ قىلىش خام خىيالىدا بولماقتا. شۇڭلاشقا ئاـ لىيلىرى ھەرقاچان ئاگاھ بولسۇنلار. مۇمكىن بولسا سەلتەـ نەتلىرىدىكى شىر پەنجىلىك سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى دەرـ ھال ئاتلاندۇرۇپ، قەشقەرنى ئىلكىلىرىگە ئالغايلا. شۇل ئارقىلىق تۇرپان تەختگاھىغا ئۆزلىرىنىڭ كۇچ ـ قۇدرىتىـ نىڭ جەننەتماكان بابائى بۇزرۇكلىرى ھەزرىتى ئەمىرتۆمۇر ساھىبقىران غازى ئالىيلىرىنىڭ شەۋكىتىدىن قېلىشمايـ دىغانلىقىنى يەنە بىر نۆۋەت بىلدۇرۇپ قويغايلا.

گەرچە پېقىردا بۇيۇك ۋە مۇھىم ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىشقا لايىق ئىقتىدار بولمىسىمۇ، ئاقىللارنىڭ: «سۇكۇت قىلغان كىشى قۇتۇلىدۇ» دېگەن ھېكمىتىنى بىلىپ تۇرـ سامۇ، يەنىلا قەشقەردىكى خاسۇئامنىڭ ئاھۇزارىغا چىداپ تۇرالماي، جانابى قىبلىگاھىمنىڭ ئادالەت ۋە ساخاۋەتنىڭ نامايەندىسى بولمىش سەلتەنەتىگە بولغان ساداقىتىمنى بىلـ دۇرمەك بولۇپ قۇربىم يەتمەس ئىشقا قەدەم قويۇشقا جۇرئەت قىلدىم. چۈنكى، ئىشكىنى ئارقىمۇئارقا چەككەن كىشى

ئۆيگە كىرەلەيدۇ ئەمەسمۇ؟ بىلمىدىم، ھەممەت، ئىنايەت گۇل ـ چېچەكلىرىنىڭ دەرگاھى بولمىش قىبلىگاھىمىنىڭ شەرەپلىك ھەممەت دەرۋازىسى ئېچىلارمىكىن؟

سەلتەنەت ئاسمىنىنىڭ ماھىتابانى ئانىەزرىتىمىنىڭ مۇبارەك ئالتۇن بويىغا ئېسىنلىك تىلەپ، قاقاسلىقنى كۆكەرتكۈچى مېھىر ـ شەپقەت يامغۇرىغا ئىنتىزار بولغۇچى كەمىنە خوجا شەرىپ ئىبنى خوجا يەھيادىن دەپ بىلۇرلا.»

خوجا شەرىپنىڭ خېتىنى تاپشۇرۇپ ئالغان مىرزا ئۇلۇغبەگ قىلچىلىك ئىككىلىنىپ ئولتۇرمىدى. ھەئە، بۇزرۇكۇار بوۋىسى ئەمىر تۆمۇر سەلتەنەت سۇرگەن زامانلاردا موغۇلىستانغا بىرنەچچە نۆۋەت لەشكەر تارتقانلىقىنى، ئەمىر قەمەرىددىن ئۇلتۇرۇلگەندىن كېيىن موغۇلىستان تەختىگە ئولتۇرغان سۇلتان خىزىر خوجاخان بىلەن سۇلھى تۈزۈشۈپ دوستلۇق ئورناتقانلىقىنى، خىزىر خوجاخان ھەمشىرىسى مەلىكە تەۋەككۇل خېنىمنى ئەمىر تۆمۇرگە ياتلىق قىلىپ، دوستلۇقنى تۇغقاندارچىلىققا ئايلاندۇرۇپ، ئىككى ئەلنىڭ مۇناسىۋىتىنى مۇستەھكەملەشكە ئاساس سالغانلىقىنى، شۇندىن كېيىن ئىككى ئەل ئوتتۇرىسىدا ئۇزۇنغىچە تىنچلىق ئورنىتىلىپ، ئۇرۇش ـ يېغىلىق بولمىغانلىقىنى مىرزا ئۇلۇغبەگ پىشقەدەم ئەمىرلەردىن ئاڭلاپ بىلگەنىدى. شۇنداقلا ئۇ موغۇلىستاننىڭ ئەزەلدىن ماۋەرائۇننەھر سەلتەنىتىگە بېقىنمىغانلىقىنى، زىممىسىلىك بىلدۇرمىگەنلىكىنى، پەقەت سۇلتان خىزىر خوجاخاننىڭ بوۋىسى ئەمىر تۆمۇرنى ھۆرمەتلەپ پات ـ پات سوۋغا ـ سالام ئەۋەتىدىغانلىقىنى، بۇنىڭ ھەرگىزمۇ ئولپان ئەمەسلىكىنى، ئۆز نۆۋىتىدە بوۋىسىنىڭمۇ خىزىر خوجاخانغا جاۋابەن سوۋغا ـ پىشكەش ئەۋەتىپ تۇرىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئەمىر تۆمۇر بىلەن خىزىر خوجاخان ئارقا ـ ئارقىدىن قازا قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىككى ئەلنىڭ سەلتەنەت تەختىگە ئولتۇرغان سۇلتانلار بۇرۇنقىدەك بېرىش ـ كېلىش قىـ

لىشمىدى، سوۋغا ـ سالام ئەۋەتىشمىدى. شۇ تاپتا مىرزا ئۇلۇغ بەگ خوجا شەرىپنىڭ خېتىدىكى كۆپتۈرمىچىلىكنى دەرھال ھېس قىلىپ يەتكەنىدى. ئەمما نېمىلا بولمىسۇن ئۇ يەنىلا بىر ھۆكۈمدار، ئىستېلاچى ئىدى؛ تەسەررۇپىدىكى زېمىنىنى كۇندىن كۈنگە كېڭەيتىپ، ھۆكۈمرانلىق تەختىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملىشنى ئارزۇ قىلاتتى. شۇڭا خوجا شەرىپنىڭ بۇ بىر پارچە خېتى مىرزا ئۇلۇغبەگكە ئوبدانلا باھانە بولۇپ بەردى. نامدا سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا ھامىي بولۇپ موغۇلستان ئېلىنى ئىچكى ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقىدىن قۇتۇلدۇرۇش، ئەمەلىيەتتە مۇشۇ ئىشنى باھانە قىلىپ قەشقەردە لەشكەر تۇرغۇزۇپ، شۆھرىتى پۈتكۈل ئىلمگە مەشھۇر بولغان بۇ شەھەرنى تەسەررۇپىغا ئېلىش مەقسىتىدە سەركەردىلىرىدىن سۇلتان مەلىك دوغلاتنى خىللانغان بىر تۇمەن ئاتلىق لەشكەر بىلەن قەشقەرگە ماڭغۇزدى.

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد قەشقەردىكى توپىلاڭدىن خەۋەر تېپىپ، ئەھۋالنى سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا مەلۇم قىلغان ۋە دەرھال قەشقەرگە لەشكەر تارتىشنى تەلەپ قىلغان بولسىمۇ، بىراق سۇلتان شىرمۇھەممەدخان جىيەنى شاھزادە ئۇۋەيسخاندىن خەۋپسىرەپ ھەمدە پۈتۈن ئەس ـ يادىنى ئۇۋەيسخان تەرەپدارلىرىدىكى ئەمىرلەرنى كۆزىدىن يوقىتىشقا قارىتىپ، بۇ ئىشقا ئانچە كۆڭۈلشىمىگەنىدى. يەنە بىر تەرەپتىن ئۇلۇسبېگى خۇدايدادقا قەشقەرگە لەشكەر تارتىشقا ئىجازەت بەرسە، تۇرپاندىكى لەشكىرىي كۈچىنىڭ ئاجىزلاپ كېتىشىدىن، شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ ماڭغان ئۇلۇسبېگى بىلەن بىرلىشۋېلىپ، ئۆزىگە قارشى چىقىشىدىن ۋايىم يېگەنىدى. شۇڭا ئۇ ئاۋۋال شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ ئىشنى تەلتۆكۈس بىر تەرەپ قىلىپ خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن، ئاندىن قەشقەرگە لەشكەر تارتىشقا يارلىق چۈشۈرۈشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. بىراق ئۇ ئوردىدىكى ئىشنى مۇددىئاسى بويىچە بىر تەرەپ قىلىشقا مۇۋەپپەق بولغان بولسىمۇ، لېكىن قەشقەرگە لەشكەر تارتىش ئىشنى كېچىكتۈرۈپ قويغانىدى. ئۇلۇس

بېگى خۇدايداد تۇرپاندىن قەشقەرگە قاراپ لەشكەر تارتىپ يولغا چىققان ۋاقىتتا، مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ سەركەردىسى سۇلتان مەلىك دوغلاتنىڭ سەمەرقەنتتىن قەشقەرگە قاراپ يولغا چىققىنىغا ئاللىقاچان ئىككى ھەپتە بولۇپ قالغانىدى.

5

كۆز يەتكۈسىز بۆگۈر چۆلى قەشقەرگە جازا يۈرۈشى قىلىش ئۈچۈن ماڭغان خان لەشكەرلىرى بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. قەشقەرگە تېزرەك بېرىشقا ئالدىراپ قالغان ئۇلۇسبېگى خۇدايداد قوشۇنىنىڭ ئاساسىي قىسمىنى تاشلاپ، بىرىنغار[1] قىسمى بىلەن ئالدىدا كېتىپ باراتتى. چېرىنغار[2] قىسمىنىڭ كەينىدىن قوراڵ ـ ياراغ، چېدىر ـ بارگاھ جابدۇقلىرى ئارتىلغان تۆگە ۋە قېچىرلار، ئاشپەزلەر بىلەن خىزمەتكارلارنىڭ لازىمەتلىكلىرى، ئوزۇق ـ تۈلۈك، يەم ـ خەشەك بېسىلغان ھارۋىلار كېلىۋاتاتتى. ئەڭ ئاخىردا چاغداۋۇل[3] قوشۇن كېلىۋاتاتتى. گەرچە قوشۇنىنىڭ يۈرۈش سۈرئىتى خېلىلا تېز بولسىمۇ، لېكىن قۇر بېشىلىرى ئالدى ـ كەينىگە چېپىپ يۈرۈپ لەشكەرلەرنى يەنىمۇ تېزرەك مېڭىشقا ئالدىرىتاتتى. تۇرپاندىن چىققاندىن بېرى تۇزۇك ئارام ئالماي يول يۈرۈۋاتقانلىقى ئۈچۈنمۇ لەشكەرلەر خېلىلا ھارغىن كۆرۈنەتتى.

ئات ئۈستىدە ئۇن ـ تىنسىز كېتىپ بارغان ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنى غەم بېسىۋالغىنىنى ياكى تەگسىز خىيالغا ئەسىر بولـ

① بىرىنغار ـــ ئالدىن يۈرگۈچى قوشۇن.
② چېرىنغار ـــ ئارقا سەپ قوشۇنى.
③ چاغداۋۇل ـــ ئارقا سەپ مۇھاپىزەت قوشۇنى.

غىننى بىلگىلى بولمايتتى. ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي ئات ئۈستىدە قەددىنى تىك تۇتۇپ مەزمۇت ئولتۇراتتى. ئۇ تۇرپاندىن چىققاندىن بېرى ئاشۇنداق ئاتلىق مېڭىۋاتاتتى، خىل ئارغىماقلار قېتىلغان سايىۋەنلىك ھارۋىسىدا پەقەتلا ئولتۇرمىدى. يۈمشاق كۆرپىلەر سېلىنىپ، ھەشەمەتلىك بېزەلگەن ھارۋا ئارقىسىدىن قۇيقۇرۇق كېلىۋاتاتتى.

ـــ ھەزرىتىم، ئۇسسۇلۇق ئىچىۋالامدىلا؟

ئۇلۇسبېگى خاس نۆكىرى قاناتبەگ ھۆرمەت بىلەن قوش قوللاپ ئۇزاتقان چاناشقا قاراپ سورىدى:

ـــ سۇمۇ، شەربەتمۇ؟

ـــ شەربەت، ھەزرىتىم.

ـــ سۇ ئوتلاپ باقاي، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى گەز باغلاپ كەتكەن لەۋلىرىنى يالاپ قويۇپ.

قاناتبەگ چاققانلىق بىلەن يەنە بىر چاناشنى ئۇزاتتى. ئۇلۇسبېگى چاناشنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ لېۋىگە تەگكۈزۈپ بىر يۇتۇم ئوتلاپ قايتۇرۇپ بەردى. چاناشتىكى ئىسسىپ قالغان سۇنى ئىچكۈسى كەلمىگەندى. شۇ تاپتا ئۇلۇسبېگى تۇرپانىنىڭ مۇزدەك سوغۇق، شەربەتتەك تەملىك، ئۇدۇللا يۇرەككە باردىغان كارىز سۈيىنى ئەسلەپ قالغانىدى.

«ئاستانىدىن يولغا سېلىۋەتكەن چاپارمەن شاھزادە ئۇۋەيسخان ئالىيلىرىنى ئىزدەپ تاپالمغانمىدۇ؟ مەلىكە سۇلتان خاتۇننىڭ دەپ بەرگەنلىرى راست بولغىيدى ئىلاھىم. شۇ كۈنلەردە مەلىكە سۇلتان خاتۇنمۇ بىزگە ئىشەنمەس بولۇپ قالدى. ئوردىدىكى ۋەزىيەتنى ئوڭۇشسىزلىقلار ماجالىم بولغان بولسا ئاللىقاچان ئوڭۇشسىزلىنىپ بولاتتىم. ئول چاغدا سەپەر رىيازىتى چېكىپ قەشقەرگە شەخسەن لەشكەر تارتىپ بېرىشىنىڭمۇ ھاجىتى قالمايتتى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ ئەھۋالى شۇ. ئەتراپىدىكى ئاشۇ بىر توپ خۇشامەتچى ئەمىرلەردىن باشقا ھېچكىمگە ئىشەنمەيدۇ. ھايا قىلمىسا مېنىمۇ ئوردىدىن قوغلاپ چىقىرىۋەتكۈسى بار. مەلىكە سۇلتان خا-

تۇن بۇنى ھەرگىز چۈشەنمەيدۇ. نە ئىلاج، خان ئاللىقاچان تەختتە ئولتۇرۇپ بولغان تۇرسا. شىكارغا چىققان ۋاقتىم بىلەن مەرھۇم خان ئالىيلىرىنىڭ قازا قىلغان ۋاقتىنىڭ ئۈدۈل كېلىپ قالغىنىنى قارىمامدىغان. شۇ چاغدا نېمىشقىمۇ شىكارنى كۆڭلۈم تارتىپ قالغان بولغىيتى. شىكارغا چىقمىغان بولسام ئىدىم، شاھزادىنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇشنىڭ ئىلاجى تېپىلاتتى. سۇلتان شۇھەممەدخانمۇ ئالدىراپ ئۆز بېشىمچىلىق قىلىشقا پېتىنالمايتتى، نىھايەت ئۇ چاققان چىقتى. خىش قېلىپتىن چىقىپ بولغان ۋاقىتتا شاھزادىنى قوللىسام، تەخت ساھىبىنى قايتا بەلگىلەش ئىشىنى ئوتتۇرىغا قويسام، تەھقىقكى ئوردىدا قىرغىنچىلىق يۈز بېرەتتى. بۇ بالا ـ قازانىڭ باش ـ ئاخىرىنى يىغىشتۇرۇۋالغىلى بولمايتتى. شۇڭا مەلىكە سۇلتان خاتۇنغىمۇ، شاھزادىگىمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالىشنى كۆپ تەۋسىيە قىلدىم. شۇنداق قىلماي بولمايتتى. مۇۋاپىق پۇرسەت تېپىپ خانىنى ئالماشتۇرۇشنىڭ يولىنى قىلارمەن دەپتىكەنمەن. ئەسلىدە سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنى بوش چاغلاپ قالغانىكەنمەن. سۇلتان خاتۇن بىلەن شاھزادىنى نىيىتىدىن قايتۇرماي، قۇرۇلتاي چاقىرىشقا قوشۇلسام بوپتىكەن. مانا ئەمدىلىكتە ئۇلارنى قورۇقداش تۈگۈل ئۆزۈمنىمۇ قورۇقدىيالمىدىم. ھېيلىگەر خان ماڭا قىلچىلىك سىر بەرمىدى. شۇ چاغقىچە ھەر قانداق ئىشنى مېنىڭ مەسلىھەتىمسىز، خەۋىرىمسىز قارار قىلمۇاتىدۇ. ئۇلۇسبېگىلىك مەرتىۋەمگە رىئايە قىلمايۋاتىدۇ. شاھزادىنىڭ ئوردىدىن قېچىپ كېتىشىگە مەن سەۋەبچى بولدۇمغۇ ئاخىر؟! سۇلتان خاتۇنىنىڭ مەندىن رەنجىشى تامامەن ھەقلىق، ئۇلارغا نېمە قىلىپ بېرەلىدىم؟ قول قوۋۇشتۇرۇپ قاراپ تۇردۇمغۇ ـ شۇ، ھازىر شاھزادە نەلەردە قاچقۇن بولۇپ يۈرىدىكىن. مەندىنمۇ رەنجىپ قالغاندۇر بەلكىم. ئىشەنگەن بولسا مېنى خەۋەرلەندۇرۇپ قويارىدى. ھازىر خانىنىڭ پەيلى بۇزۇق. بۇ ئەھۋالدا شاھزادە ھەرگىز ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمەيدۇ. ئەڭ ياخشىسى، بىر مەزگىل پۇرسەت كۈتكىنى تۈزۈك. شاھزادە ئەقىللىق، چېچەن،

ۋەزىيەتنى كۆزىتەلەيدۇ؛ قىلماقچى بولغان ئىشنىڭ ئالدى ـ ئار-قىسىنى دەڭسىيەلەيدۇ. ناۋادا قېشىدا ھېلىقى بەختى قارا مەرھۇم ئەمىرلەر بولغان بولسا نېمىدېگەن ياخشى بولاتتى ـ ھە؟! ئەپسۇس، ئۇلار ئۆلۈپ كەتتى. نېمە قىلار بولغىيدى ئوردىغا سالامغا كېلىپ، ئىسىت ـ ئىسىت، ئەجەب باھادىر سەركەردىلەردىن ئىدى. بەلكىم تەقدىرنىڭ يازمىشى شۇنداق بولغىيتى. شاھزادە مەن ئەۋەتكەن چاپارمەنگە ئىشىنەرمۇ؟ يازغان خېتىمنى ئوقۇپ، قىلغان نەسىھەتىمگە قۇلاق سالارمۇ؟...»

ئۇلۇسبېگى بېشىنى كۆتۈرۈپ كۆز يەتكۈسىز چۆللۈككە نەزەر تاشلىدى. قۇياش خۇددى چۆللۈكنى كۆيدۈرۈۋېتىدىغاندەك ئوت پۈركۈيتتى. تىنىق ئاسماندا بىرمۇ ئۇچار قاناتنى كۆرگىلى بولمايتتى. چۆل تورغايلىرىمۇ يۇلغۇن، قومۇشلارنىڭ ئارىسىغا كىرىۋالغاندەك قىلاتتى.

«توۋا، نېمانچە شاھزادىنىڭ غېمىنى يەيمەن، ئىشقىلىپ ماڭغۇزغان چاپارمىنىم شاھزادە بىلەن ئۇچرىشىپ ساق ـ سالامەت كەينىگە يانالىغان بولسا كۇچاردا، ھېچبولمىسا ئاقسۇدا ئۇچرىشالايمىز. شاھزادىنىڭ ئەھۋالىنى، نىيىتى ـ مەقسىتىنى شۇ چاغدا بىلىۋالالايمەن. شۇ تاپتا ئوغلۇم سەييىد ئەھمەد مىرزىنىڭ ئەھۋالى قانداقتۇ؟ خوجا شەرىپنى بۇنداق مۇناپىقلىق، رىياكارلىق قىلىدۇ دەپ ھەرگىز ئويلىمىغانىكەنمەن. ئۇنىڭغا ئىشەنگەن، ئوغلۇمنى كۆرگەن كۆزۈمدە كۆرگەن، مەرتىۋىسىنى ئادەتتىكى مەھرەملىكتىن قەشقەردەك كاتتا ۋىلايەتنىڭ ئەمىرلەشكەرلىكىگە كۆتۈرگەن ئەمەسمىدىم. ئىشەنگىنىمنىڭ تەشەككۈرى شۇ بولدىمۇ ئەمدى؟! ئۆز ۋاقتىدا ئۇ قەشقەر خانلىق مەدرىسىسىدە ئىلىم ئۆگىنىۋاتقان يالاڭتۆش تالىپچاق ئىكەنلىكىدىن خەرج ـ خىراجىتىنى بېرىپ بۇخارا، ھىراتتىكى كاتتا مەدرىسەلەردە ئىلىم تەھسىل قىلغۇزدۇم. قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئەتىۋارىنى قىلىپ يېنىمدىن ئورۇن بەردىم. يېقىن مەھرەملىرىم قاتاردا ھەمتاۋاق قىلدىم. ئۆز ۋاقتىدا خان ئالىيلىرىغا تەۋسىيە

قىلمىغان بولسام، بىراقلا نەچچە دەرىجە ئاتلاپ ئەمىرلەشكەرلىك مەرتىۋىسىگە ئېرىشىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئەجەب تۇزكورلۇق قىلدى دېسە. بۇ جاھاندا ساداقەت، گۈپا دېگەن نەرسە راستىنلا يوقمىدۇ؟ يېشىمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالدى. تاجۇ- تەخت، سەلتەنەت ئۈچۈن ئاز ئەجىر سىڭدۈرمىدىم. كۆرسەتكەن ساداقىتىم، سىڭدۈرگەن ئەجرىم ئۈچۈن مەرھۇم خىزىر خوجا- خان، مۇھەممەدخان ئالىيلىرىنىڭ ئەتىۋارلىشىغا، ئىشەنچىگە ئې- رىشكەنىدىم. ھالا بۈگۈنكى كۈندە شىرمۇھەممەدخان تەختكە چې- قىپ، ھەممە نەرسە ئۆزگەردى. ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن مىراس قالغان ئۇلۇسىبىگىلىك مەرتىۋىسى ئاتاقتا بار، ئەمەلدە يوق قۇرۇق نامغا ئايلىنىپ قالدى. بىلىپ تۇرۇپتىمەن، سۇلتان شىرمۇھەم- مەدخانمۇ مەندىن قاتتىق ئېھتىيات قىلىۋاتىدۇ. ھازىرقى جازا يۇ- رۇشىگىمۇ ئىلاجىنىڭ يوقىدىن يارلىق چۈشۈردى. ھەئە، ئوغلۇم سەييىد ئەھمەد مىرزا ئۈچۈن ئەمەس، ئۆزىنىڭ تەسەررۇپ زېمىنى ئۈچۈن، قەشقەردەك كاتتا ۋىلايەتتىن ئايرىلىپ قالماسلىق ئۈچۈن يارلىق چۈشۈردى، جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇندىكىلەرنىڭ ئا- ئىلە ـ تاۋابىئاتىنى بىللە ئېلىپ مېڭىشىغا ئىجازەت بەرمەي، تۇرپاندا تۇتۇپ قالغانلىقىنىڭ ئۆزىلا خانىنىڭ كۆڭلىدىكى ئالا ئە- يەتنى ئاشكارىلاپ تۇرۇپتۇ. مۇناپىق خوجا شەرىپنى قەشقەردە ئۇنچە ئۇزۇن تۇرغۇزمىسام، قېشىمغا ياندۇرۇپ ئەكېلىپ، ئورنىغا باشقا ئىشەنچلىك سەركەردىدىن بىرىنى ئەۋەتسەم بوپتىكەن. يې- قىندىن بېرى ئەۋەتكەن مەكتۇپلىرىدىن كۆڭلىنىڭ تازا جايىدا ئەمەسلىكىنى، باشقىچە بىر نىيەت ـ خىياللىرىنىڭ بارلىقىنى سەزگەنىدىم. خان بىلەن شاھزادىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى نىزا ـ ئاداۋەتلەر سەل بېسىققاندا ئاندىن بۇ ئىشنى ئويلىشارمەن دەپتە- كەنمەن. ئەمىر بولغۇسى بار ئادەم تىلىنى چاينىماي گەپنى ئوچۇق قىلغان بولسا، خانغا مەلۇمات يوللاپ بىرەر ۋىلايەتنىڭ ئەمىرلە- كىگە تەۋسىيە قىلماسمىدىم. ئۆزۈمدىن ئۆتۈپتۇ. ئۆتكەن يىلى نەۋرەم سەييىدئەلى ئالپنى ئەندىجانغا بارغىلى قويمىسام، قەشقەر-

گە دادىسىنىڭ قېشىغا ئەۋەتسەم بوپتىكەن. نەۋرەم دادىسىنىڭ قېشىدا تۇرغان بولسا، خوجا شەرىپىنىڭ بېشى ئون بولغان تەقـ ـدىردىمۇ قەشقەردە ئىسيان كۆتۈرۈشكە پېتىنالمايتتى. نەۋرەم سەييىدئەلى ئالپنى ئەندىجانغا بېرىپ كۆڭلى چۈشكەن يارى بىلەن ۋىسالىغا يېتىپ تۇرپانغا قايتىپ كەلسە، خان ئالىيلىرىغا ئىلتىـ ماس قىلىپ ئۇلۇسبېگىلىك مەرتىۋەمگە ۋارىس قىلارمەن دەپ ئويلاپتىمەن. مانا شۇ چاغقىچە «مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ زىندانىغا چۈشۈپ قاپتۇ» دېگەندىن باشقا، ئول سۆيۈملۈك نەۋرەمدىن ھېچـ ـبىر خەۋەر يوق...»

ئۇلۇسبېگنىڭ يۈرىكى نەۋرە ئوتىدا پۈچۈلىنىپ كەتتى.

※ ※ ※

ئۇ ئۆتكەن يىلى تۇرپاندا ئەمدىلا ئۇجمە پىشىشقا باشلىغان مەزگىل ئىدى. ئۇلۇسبېگنىڭ تۇرپان شەھىرىنىڭ سىرتىغا جايلاشقان يازلىق قەسىرى ـــ راھەتباغدا ئۇجمە سەيلىسى بولۇۋاـ تاتتى. ياز كىرىشى بىلەن تۇنجى باشلانغان بۇ باراۋەتكە ئوردىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىرلەردىن باشقا مەرھۇم سۇلتان مۇھەمـ ـمەدخانمۇ ئالاھىدە چىققانىدى. مېھمانلارنىڭ ئارىسىدا بۇندىن ئۇچ ئاي بۇرۇن ھىراتتىن كەلگەن مىرزا ئەھمەد ئەندىجانىمۇ بار ئىـ ـدى. بۇ كىشى ئەمىر تۆمۈرنىڭ چوڭ ئوغلى سۇلتان شاھرۇخ مىرزىنىڭ ئەمىرلىرىدىن بولۇپ، ئاللىقانداق بىر سەۋەبلەر بىلەن شاھرۇخخاندىن رەنجىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، يامانلىغان ھېسابتا ھىراتتىن ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى ئېلىپ تۇرپانغا كەلگەنىدى. سۇلتان مۇھەممەدخان ئۇنى ئىززەتلىك مېھمانلار قاتارىدا كۆـ ـتۈۋالدى. ئالاھىدە قەسىر ئاجرىتىپ ئورۇنلاشتۇردى ۋە تۇرلۇك ئوردا زىياپەتلىرىگە، باراۋەتلەرگە بىللە ئېلىپ چىقىپ كۆڭلىگە تەسەللى بەردى.

ھەئە، شۇ كۈندىكى باراۋەت ئاۋۋال يېڭى پىشقان ئۇجمە بىلەن

باشلاندى. ئالتۇن ـ كۈموش تاۋاقلاردا كەلتۈرۈلگەن، شېخدىن بىر تال ـ بىر تالدىن ئۈزۈلگەن بوۋاك ـ بوۋاك ئۈجمىلەرنىڭ تەمى تولىمۇ شېرىن ئىدى.

ـــ ھىراتتا يەنە ئىككى ـ ئۈچ ھەپتىلەردىن كېيىن ئاندىن ئۈجمە پىشىدۇ، ـــ دېدى مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى بىر تال ئۈجمىنى ئاغزىغا سېلىپ تۇرۇپ، ـــ تۇرپان ھەقىقەتەن باھارنى ئەڭ بۇرۇن كۈتۈۋالىدىكەن.

ـــ ھەزرىتىمنىڭ كىندىك قېنى تۆكۈلگەن تۇپرىقى بولمىش ئەندىجان ۋادىسىمۇ سەرخىل مېۋە ـ چېۋىلەرنىڭ ماكانى، ـــ دېدى ئۇلۇغبېگى خۇدايداد سۆز ئېلىپ، ـــ كەمىنىلىرى ئەينى يىلى سەمەرقەنتكىچە لەشكەر تارتىپ بارغىنىمدا ئەندىجاننىڭ جۇجەم[1] لىرىگىلا ئەمەس، تۇرلۇك يەل ـ يېمىشلىرىگە ئېغىز تەگكەنمەن، بولۇپمۇ ئەندىجاندا يېگەن گىلاسنىڭ تەمى ھازىرغىچە تىلىمنىڭ ئۇچىدا بار.

ـــ راست ئېيتىدىلا، ـــ دېدى مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى ئۇلۇغبېگنىڭ سۆزىنى تەستىقلاپ، ـــ جانابلىرىنىڭ ئەندىجان گىلاسىغا بۇنچىلىك مەيلى بارلىقىنى بىلمەپتىمىز. بۇلتۇر شاھرۇخ مىرزا ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىدىن ئايرىلىپ بول ئاستانىگە يۈزلەنگىنىمىزدە، ئۇرۇق ـ تۇغقان، قوۋم ـ قېرىنداشلار بىلەن دىدارلىشىۋېلىش ئۈچۈن ئەندىجاندا قىسقىلا توختاپ ئۆتكەنىدۇق. ئۇرۇق ـ تۇغقان، دوست ـ يارەنلەر سەپەردە ئوزۇقلۇق قىلۇرلا دەپ بىرنەچچە كوزا گىلاس مۇرابباسى، گىلاس شەربىتى يوللۇق تۇتقان ئەردى، بىلمىدىم، دەرگاھىمىزدا ئاز ـ تولا ساقلىنىپ قالدىمىكىن.

گىلاس شەربىتىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئۇلۇغبېگى لەۋلىرىنى تامشىپ تۇرالمايلا قالدى.

ـــ شۇنداق بولسىغۇ ناھايىتى بەلەن ئىش بولاتتى، ـــ ئۇلۇغبېگى سۆلتان مۇھەممەدخانغا قاراپ مۇراجىئەت قىلدى، ـــ

① جۇجەم ـــ ئۈجمە.

بىلمىدىم، ئانھەزرىتىمىنىڭ گىلاس شەربىتىگە زوقى بارمىكىن؟

ـــ شۇنچە ئۇزاق يەردىن ئېلىپ كېلىنگەن ئېسىل نېمەت تۇرسا، ئەلۋەتتە تېتىپ باقمىز ـ دە، ـــ دېدى سۇلتان مۇھەممەدخان.

ـــ ئۇنداق بولسا دەرگاھىمىزغا ھازىرلا چاپارمەن مالۇغۇزاي، ـــ دېدى مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى.

ئۇزاق ئۆتمەي ئىككى كوزا گىلاس شەربىتى بىلەن يېرىم كوزا گىلاس مۇرابباسى كەلتۇرۇلدى.

ـــ ناھايىتىمۇ ئەپسۇس، ـــ دېدى مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى مۇرابباغا بىلەن شەربەتنى داستىخانغا قويۇپ تۇرۇپ، ـــ ئۆيدىكىلەر مۇنۇ ئەك ئاخىرقى بىر كوزا مۇرابباني چىپىن قىلىپ[1] قويۇپتۇ. ھەرھالدا شەربەتتىن ئىككى كوزا ساقلىنىپ قاپتۇ. گەرچە تۇرپانىنىڭ بور شەربىتى[2]گە يەتمىسىمۇ، ئالىيلىرى تېتىپ باققايلا.

مۇرابباغا كۆرە شەربەت ماختىلىپ تۇرۇپ ئىچىلدى. گىلاس شەربىتى سۇلتان مۇھەممەدخانغا تېتىغاندى. باراۋەت قىزغىن كەيپىياتتا داۋاملىشىۋاتاتتى. ناخشا ـ سازلار بىلەن ئول-تۇرۇپ ئىچكەن مۇسەللەس، شەربەتلەر مېھمانلارنى ئوبدانلا خۇش كەيپ قىلغانىدى. شۇ تاپتا سازەندىلەر دەرداغ مۇقامىنى ئو-رۇنلاۋاتاتتى. مۇڭلۇق مۇقام كۈيلىرى مېھمانلارنى ھەرخىل خىيالىلارغا ئەسىر قىلغانىدى. ھېرات ئوردىسىدا، شاھرۇخ مىرزىنىڭ تەختگاھىدا يولۇققان كۆڭۈل ئاغرىقلىرى ئېسىگە كېلىپ قالغان مىرزا ئەھمەد ئەندىجانىنىڭ دىلخەستەلىكى قوزغىلىپ، كۆزىگە ياش كېلىپ قالغانىدى.

ـــ مۆھتەرەم قىبلىگاھىم، جانابى ئەمىرلەرگە كەمىنەنىڭ كىچىككىنە ئىلتىماسىم بار ئىدى، ـــ دېدى مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى مۇقام ئاخىرلاشقاندا قولىغا لىق مۇسەللەس قۇيۇلغان كۇ-مۇش جامنى ئېلىپ تۇرۇپ، ـــ كەمىنە سەلتەنەتلىك ئاستانىلـ-

① چىپىن قىلماق ـــ پۈتۈن نەرسىنى يېرىم ـ يارتا قىلىپ قويماق.

② بور شەربىتى ـــ ئۈزۈم شەربىتى.

رىگە قەدەم كەلتۈرگەندىن بېرى ئاجايىپ كاتتا ئابرۇيلارغا نائىل بولدۇم. جانابى خان ئالىيلىرى كەمىنەنى خۇددى بىر تۇغقان قېرىندىشىدەك قۇچاق ئېچىپ كۈتۈۋالدى. ئوردىدىكى بارلىق ئەمىرلەر كاتتا ئىززەت ـ ئابرۇيۇمنى قىلدى. ھىرات ئوردىسىدا كۆرمىگەن ئابرۇينى بول ئالىي دەرگاھتا كۆردۈم. ئەسلىدە ئەجلىم توشۇپ ياراتقان ئىگەمنىڭ دەرگاھىغا بارغۇچە دوستلۇق ۋە مېھر ـ شەپقەتنىڭ، مەردلىك ۋە ساخاۋەتنىڭ يېگانە ئۇلگىسى بولمىش سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ ئاياغلىرىغا قونغان خاك بولۇپ خىزمەت قىلغۇم، مېھرى ئاب ـ ھاۋاسىغا ئوخشاش ئاتەشلىك تۇرپان شەھرىنى ۋەتەن تۇتۇپ ياشىغۇم بار ئەردى. بەكمۇ ئەپسۇسكى، خاتۇن ـ بالىلىرىم يېقىندىن بېرى ئەندىجانىنىڭ غەلۋىسىنى قىلىپ بېشىمنى ئوچاق ئېتىۋەتتى. يۇرت ـ ۋەتەن مېھرى ئول زەئىپەلىرىمنىڭ كۆڭلىنى ئارام تاپقۇزمىدى بولغاي. ئۇلارنىڭ كۆڭۈل خاھىشىغا پەرۋا قىلمىسام زۇلۇم قىلغان بولۇپ قالۇرمەن. ھەممىلىرىگە مەلۇم، زۇلۇم ئاللاھنىڭ ئىنايىتى ئەمەس، بەلكى شەيتاننىڭ كارامىتىدۇر. ئۆزىمىزنىڭ ئىختىيارىدىن خاھى ھالال جۇپتىمىزگە، خاھى پەرزەنتىمىزگە، خاھى دوست ـ يارەنلىرىمىزگە زىنھار جەبرى ـ زۇلۇم يەتمىگەي. ئۇلارنى كۆڭۈل ئازادىلىكىگە مۇشەررەپ قىلىش، خەستە دىللىرىغا شادلىق بېغىشلاش گەردىنىمىزدىكى مەجبۇرىيەتتۇر. شول بائىستىن پېقىرغا كۆڑسەتكەن ئالەمچە مېھىر ـ شەپقەتلىرىگە مىننەتدارلىق بىلدۇرۇپ، ئەندىجان تەرەپكە يۈز كەلتۈرمەككە نىيەت ئەيلىدۇك، ئىجازەت بېرىشلىرىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتىماس قىلىمەن.

مىرزا ئەھمەد ئەندىجانىنىڭ بۇ ئىلتىماسى بىلەن سورۇن ئەھلى بىر پەس تىمتاسلىققا چۆمدى. ھەممەيلەن نەزەرىنى سۇلتان مۇھەممەدخانغا ئاغدۇرۇشتى.

ـــ كېلىش ئىرادەت، كېتىش ئىجازەت دەپتىكەن، ـــ دېدى سۇلتان مۇھەممەدخان سۆز ئېلىپ، ـــ ھەزرەتلىرىنىڭ تەلىپى شول بولسا، بىزگىمۇ تۇتۇپ قىلىشقا باھانە ـ سەۋەب يوقتۇر.

شۇنداقتىمۇ يانمەن دەپلا يانسىلمۇ بولماس، يارىشقىنى قىلىپ ئۇزىتىپ قويايلى.

ــ شۇنداق قىلايلى، ــ دېيىشتى باشقا ئەمرلەرمۇ، ــ بىزمۇ بىرەر پىيالىدىن خوشلىشىش چېيى تۇتۇۋالايلى.

ــ ئانھەزرىتىمىنىڭ ھەممىتىگە مىڭلاپ تەسەننا، جانابى ئەمرلەرنىڭ دوستلۇق كۆڭلىگە كۆپ رەھمەت، ــ دېدى مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى چوڭقۇر ئېھتىرام بىلدۇرۇپ.

بۇ سورۇندا ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ نەۋرىسى سەيىدئەلى ئالپمۇ بار ئىدى. ئۇ بوۋىسى سالغان شاھانە باراۋەت داستىخىنىغا بىكاۋۇللۇق قىلىۋاتاتتى. مىرزا ئەھمەد ئەندىجانىنىڭ ئۆز يۇرتىغا كەتمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ يىگىت تىپىرلاپ تۇرالمايلا قالدى. ھەئە، شۇ تاپتا بىراۋ ئۇنىڭ يۇرىكىنى رەھىمسىزلىك بىلەن سۇغۇرۇۋېلىۋاتاتتى. شۇ كېچە يىگىت ھەسرەتلىك تۇيغۇلار ئىلكىدە كىرپىك قاقماي تاڭ ئاتقۇزدى. ئەتىگىنى ناشتىدا بوۋىسىغا تارتىنىپقىنا ئېغىز ئاچتى:

ــ بىر ئېغىز گېپىم بار ئىدى. بىلمىدىم، بابامنىڭ ئاڭلاشقا رەغدى بارمىكىن؟

ئۇلۇسبېگى نەۋرىسىنىڭ سولغۇن چىرايىغا، روھسىز تۇرقىغا لاپپىدە قاراپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى:

ــ قېنى خوش.

يىگىت بوۋىسىنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ، تونۇردىن يېڭىلا سويۇلغان پېتىر قاتلىمىغا مۇرابا سۈركەۋاتقان مومىسىغا قاراپ قويۇپ، ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كەپقالغان گەپنى غۇرتتىدە يۇتۇۋەتتى. يىگىت كۆڭۈل سىرىنى مومىسىنىڭ ئالدىدا دېيىشتىن ئۇيلىۋاتقاندەك قىلاتتى.

ئۇلۇسبېگىگە نەۋرىسىنىڭ گەپنىڭ ئۇچىنى چىقىرىپ قويۇپ جىم تۇرۇۋېلىشى ياقمىدى.

«قانداق مۇھىم گېپى بولغىيدى بۇنچە قىينىلىپ دېيەلمەگۈدەك. بۇنچىۋالا ئەزمە يىگىت ئەمەستىغۇ؟ بىرەر پېشكەللىككە

يۇلۇقمىغاندۇ ـ ھە...»

بوۋاي نەۋرىسىگە تەئەججۇپ بىلەن قارىدى. ئولتۇرسىمۇ خۇددى ئۆرە تۇرغاندەك كۆرۈنىدىغان زىيادە بويلۇق، ئەلەم ماھارەتلىگە تولىمۇ ھېرىسمەن، ياشلىقىغا باقماي چىرايىدىن پىشقان ئەركەكلەرگە خاس تەمكىنلىك بالقىپ تۇرىدىغان بۇ نەۋرىسىگە ئۇلۇسبېگى تولىمۇ ئامراق ئىدى. كۈندە بىرەر ۋاق تاماقنى بىللە يېمىسە كۆڭلى يېرىم بولاتتى. شۇ سەۋەبتىنمۇ قەشقەردە دادىسىنىڭ يېنىدا تۇرغىلى قويماي قېشىغا ئەكېلىۋالغانىدى. بوۋاي نەۋرىسىنى «ھە گېپىڭنى دە» دېگەننى قىلىپ كالتە يۆتىلىپ قويدى.

سەييىدئەلى ئالپ سۆزلەشكە تەمشىلىپ، بوۋىسى بىلەن مۇسىنىڭ چىرايىغا شۇنداقلا قاراپ يەنە ئوڭايسىزلاندى. ساقال ـ بۇرۇتلىرىغا تېخىچە ئۇستىرا تەگمىگەن چىرايىغا سۇس قىزىللىق يۈگۈردى.

ـــ ئەمىرزادەمنىڭمۇ تارتىنىدىغان، تەمتىرەيدىغان ۋاقتى بولىدىكەن ـ ھە، ـــ دېدى موماي نەۋرىسىگە ئىچكۆيەرلىك بىلەن قاراپ، ـــ نېمە گەپلىرى بولسا دەۋەرسىلە بالام، بابىلىرى ئۇنىمىسا مانا مەن بار.

ـــ شۇ... شۇ...

سەييىدئەلى ئالپ غۇرتتىدە يۇتقۇندى، قولىغا چاي پىيالىسىنى ئېلىپ يەنە قويۇپ قويدى.

ـــ ئەجەب بۇگۈن قىز بالىدەك تارتىنچاق بولۇپ قالدىلىغۇ ئەمىرزادەم، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى خۇدايداد تەقەززالىقىنى يوشۇرماي، ـــ جانغا تاقىلىدىغان ئىش بولسىمۇ گاچچىدە بىر نېمە دېسىلە. ئوغۇل بالا ـــ ئەركەك دېگەن تولا دەڭسەپ ئەزمىلىك قىلىپ ئولتۇرمايدىغان.

يىگىت ئۆزىگە غەيرەت بېرىپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ شۇ... ئۆيلىنەيمىكىن دېگەن.

ئۇلۇسبېگى بىر نەۋرىسىگە، بىر يېنىدا ئولتۇرغان مومىسىغا

غا قارىۋەتكەندىن كېيىن قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتتى.

ـــ مۇشۇ گەپمىدى، ياخشى ئىشكەنغۇ بۇ. سەممىگە سالمىسىلمۇ بۇ يىل سىلىنى ئۆيلەپ قويۇش نىيىتىم بار ئىدى. پەرزىنى ئادا قىلىدىغان ياشلىرىغا ئاللىقاچان يەتتىلە. مومىلىرى بۇرناكۇنى ماڭا خان ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ مەلىكىلەردىن بىرەرسىنى نەۋرىسىگە سوراپ باقسىلا، دېگەنىدى. ئۇنداق بولسا بۇگۈنلا خان ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشەي.

ـــ ماڭا مەلىكىلەرنىڭ كېرىكى يوق، ـــ دېدى ئۆزىنى خېلىلا تۇتۇۋالغان يىگىت دادىلىق بىلەن سۆزلەپ، ـــ ھىراتتىن كەلگەن مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى ھەزرەتلىرىنىڭ سىڭلىسىغا ئۆيلەنگۈم بار.

ـــ مىرزا ئەھمەد ئەندىجانىنىڭ سىڭلىسى؟...

ئۇلۇسبېگى نەۋرىسىنىڭ كۆزىگە تىكىلدى.

ـــ شۇنداق، ئىسمى زەينەپ بىبى...

ـــ پاھ، مۇنۇ يىگىت بالامنىڭ يامانلىقىنى، ـــ دېدى مومىسى خۇشال بولۇپ، ـــ نەۋرەمنى كىچىك دەپ يۈرسەم ئاشىق بوپتۇ ئەمەسمۇ. ئول ھىرات گۈزىلىنى بىرنەچچە قېتىم كۆردۈم. ھۆسن ـ جامالى تەڭداشسىز بولۇپلا قالماستىن، ئەدەپ ـ ئەخلاق، شەرم ـ ھايا، قائىدە ـ يوسۇندىمۇ يېگانىدۇر. نەلەردە يۈرۈپ كۆزلىرى چۈشكەندۇ ئول پەرىگە.

يىگىت سىرلىق ھىجايدى، لېكىن زۇۋان سۈرمىدى. كۆزلىرى بوۋىسىغا ئۈمىد بىلەن تىكىلگەنىدى.

ـــ ئەپسۇس، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى ئىككى تايىن بولغان ھالدا، ـــ شول تاپتا مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى ھەزرەتلىرى ئەندىجانغا كېتىش تەرەددۇتىدا تۇرۇۋاتىدۇ، بىلمىدىم، ھايات بېغىنىڭ ئول نازۇك غۇنچىسىنى ئاستانىمىزدا قالدۇرۇپ كېتىشكە رازىلىقى بارمىكىن ـ تاڭ.

ـــ شۇڭا ئۆزلىرىگە ئالدىراپ ـ تېنەپ ئېغىز ئېچىشىم، ـــ دېدى يىگىت يېلىنغان ھالدا، ـــ كەمىنە نەۋرىلىرىنىڭ بەختى

ئۇچۇن ئول ھەزرەتنىڭ دەرگاھىغا بېرىپ باققان بولسىلا.

ـــ مەگەر تەلىپىمىز قوبۇل كۆرۈلمىسىچۇ؟

يىگىت ئاڭلاشنى خالىمايدىغان بۇ ئىھتىمالىلىق سۆزى ئالـ ـدىدا بېشىنى تۆۋەن ئەگدى. ۋۇجۇدىنى ئۇمىدسىزلىك تۇمانلىرى قاپلاپ، يۈرىكى ئامبۇردا قىسقاندەك ئېچىشىپ كەتتى.

ـــ شەۋكەتلىك ئۇلۇسىبىگىنىڭ قۇدىلىشىش تەلىپى ئول كەلگىندى مىرزىغا مەنزۇر بولماي قالماس، ـــ دېدى موماي تەـ كەببۇرلۇق بىلەن، ـــ كۆڭۈل دېگەن پادىشاھ، كۆيگەن كىشىگە تارتىشا، دەپتىكەن. نەۋرەمنىڭ كۆڭلىنى دەۋاتىمەن، بولمىسا خان ئالىيلىرىنىڭ مەلىكىلىرىنى خۇددى باغدىن گۈل تالىغاندەك تاللايمىز شۇ تاپتا.

مومىسىنىڭ سۆزلىرى يىگىتنىڭ ۋۇجۇدىدا جۇرئەت پەيدا قىلدى.

ـــ ئى بابائى بۇزرۇك، زىنھار ئارىسالدى بولمىغايلا. نەۋرەـ لىرىنىڭ مەيلى ئاشۇ زەينەپ بىبىدە. ئۇنىڭدىن باشقا ھەرقانداق مەلىكە بولسىمۇ ھەرگىز ئۆيلەنمەيمەن.

ـــ ئوغۇل بالا دېگەن ياخشى كۆرگەن ھەرقانداق نەرسىسىگە ئېرىشىشكە جۇرئەت قىلىشى كېرەك، ـــ دېدى بوۋاي مەمنۇنلۇق بىلەن، ـــ بولۇپمۇ كۆڭۈل ئىشىدا. بولىدۇ، نەۋرەم ئۇچۇن ئۆزۈم ئەلچى بولاي.

يىگىت يەلكىسىدىن تاغ غۇلاپ چۈشكەندەك يېنىك نەپەس ئالدى.

شۇ كۈنى كەچتە مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى ئۇلۇسبىگى خۇدايىدادنىڭ قۇدا بولۇش تەلىپىگە خۇشاللىق بىلەن رازىلىق بەر ـ دى، لېكىن شەرت قويدى.

ـــ ئۇلۇسبىگى ئالىيلىرىنىڭ ھايات بېغىمدىكى ئول نازۇك غۇنچىنى پەرزەنت قىلىۋالماقچى بولغىنى بىزنىڭ بەختىمىزدۇر. شول تاپتا ئۆزىمىزنى شەرەپ ـ پەخىر قەسىرىدە ھېس قىلىۋاتـ ـمىز. ئەمما، ناھايىتىمۇ ئەپسۇسكى، بىز شول تاپتا ۋەتىنىمىزگە

جۆنەش تەييارلىقىنى پۈتتۈرۈپ بولدۇق. ئۇنىڭ ئۇستىگە تۇيۇ دېگەن ئاباﺋى ئەجدادىمىزدىن تارتىپ قىزىنىڭ يۈرتىدا بولىدۇ. يىگىت تەرەپ قىزىنىڭ يۈرتىغا تۇيۇ تارتىپ بېرىپ، ئەل ـ يۇرتقا ئاش بېرىپ، ئەل ـ جامائەتنىڭ گۇۋاھ ۋە رازىلىقى بىلەن قىز كۆچۈرۈپ كېتىدۇ. كەمىنىلىرى ھىرات تەختگاھىنىڭ پاسىبانى بولمىش شاھرۇخخان ئالىيلىرىدىن رەنجىپ قالغانلىقىم ئۈچۈنلا تۇرپان تەختگاھىغا كەلگەنمەن. بۇل يۇرتقا سىڭلىمنى قالدۇرۇپ قويۇپ كەتسەم، ئەغيارلىرىم ئەل ـ جامائەت ئارىسىغا سىڭلىسىنىڭ يۈزىدىن ئۆزگە يۇرتنا جاھاندارچىلىق قىلدى، دەپ پىتنە تارقىتىشى تۇرغان گەپ. شۇل سەۋەبتىن بۇ نىكاھ ئىشىغا رازىلىقىم بولمۇ تۇرپاندا تۇيۇ قىلىپ بېرىشىم نالايىقتۇر. مەگەر ھەزرىتىمگە مەقبۇل كەلسە، ئەمىرزادەم مەن بىلەن بىللە ئەندىجانغا بارغاي. ئەندىجاندا ئۇلارنىڭ تويىنى قىلىپ بېرىپ مۇرادىغا يەتكۈزگەيمەن ۋە خالىسا تۇرپانغا يولغا سېلىپ قويغايمەن.

ئورۇنلۇق سەۋەب ئالدىدا ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھېچنېمە دېيەلمىدى. مىرزا ئەھمەد ئەندىجانىنىڭ تەلىپىنى ئاڭلىغان سەيىدئەلى ئالىپ خۇشاللىق بىلەن رازى بولدى:

ــ زەينەپ بىبىنىڭ ۋىسالىغا يېتىدىغان ئىش بولسا، جاھانىڭ ئۇ چېتىگە بېرىشقىمۇ رازىمەن.

ــ نېمە دېگەنلىرى بۇ ئەمىرزادەم؟ ــ دېدى مومىسى قوشۇلماي، ــ ئاسان ئىشنى مۇشكۈل قىلىپ، بىر خاتۇننى دەپ ئەندىجانغا بارىدىغان گەپمۇ ئەمدى؟ نىيەتلىرىدىن يانسىلا. مەن ھازىرلا ھەرەمگە كىرىپ خانىش ئايىم بىلەن كۆرۈشەي. قايسى مەلىكىنى دېسىلە شۇنىڭ بىلەن تويلىرىنى قىلىپ قويايلى.

سەييدئەلى ئالىپ مومىسىنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ گەپ قىلماي تۇرۇۋالدى. نەۋرىسىنىڭ ئىشق دەردىنى چۈشەنگەن ئۇلۇسبېگى ئىلاجسىز نەۋرىسىنى يۇز نۆكەر ۋە نۇرغۇن ئالتۇن ـ كۈمۈش، ئېسىل سوۋغا ـ سالاملار بىلەن مىرزا ئەھمەد ئەندىجانغا قوشۇپ قويدى ۋە تويدىن كېيىنلا دەرھال تۇرپانغا قايتىشىنى ئالاھىدە تا-

پىلدى. بىراق نەۋرىسى كېتىپ تۆت ـ بەش ئايغىچە ھېچقانداق خەۋەر بولمىدى. ئەھۋال ئۇقۇشۇپ كېلىش ئۈچۈن كەتكەن ئايغاقچىلار ماۋەرائۇننەھر ھۆكۈمدارى مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ مىرزا ئەھمەد ئەندىجانىنىڭ ئەندىجانغا يېتىپ كېلىشى ھامان يارلىق چۈشۈرۈپ كاللىسىنى ئالغانلىقى، مىرزا ئەھمەد ئەندىجانىنىڭ سىڭلىسى زەينەپ بىبىنى مەجبۇرىي نىكاھىغا ئېلىپ، سەييىدئەلى ئالپىنى نۆكەرلىرى بىلەن زىندانغا سالغانلىقى ھەققىدە خەۋەر ئېلىپ كەلدى. بۇ شۇم خەۋەر يېتىپ كەلگەن مەزگىلدە سۇلتان مۇھەممەدخان تۇيۇقسىز قازا قىلىپ، ئورنىغا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان تەختكە چىققانلىقى ۋە خان بىلەن خانىنىڭ جىيەنى شاھزادە ئۇۋەيسخان ئوتتۇرىسىدا ئېغىر نىزا پەيدا بولۇپ، ئوردىدا خاتىرجەملىك بولمىغانلىقى سەۋەبلىك، ئۇلۇسبېگى تۇنۇقۇنلۇقتا تۇرۇۋاتقان نەۋرىسىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىشقا ئولگۇرەلمىگەندى...

ـــ لەشكەرلەر بىرئاز ئارام ئېلىۋېلىپ غىزالىنىۋاتسۇنمۇ ھەزرىتىم؟

ئورۇنباسار ئەمىرلەشكەرنىڭ بۇ تەكلىپى بىلەن ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ ھەسرەتلىك خىياللىرى ئۈزۈلۈپ قالدى.

ـــ شۇنداق قىلسۇن، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى زېمىننى ھازىرلا كۆيدۈرۈپ تاشلايدىغاندەك ئوت پۈركۈۋاتقان قۇياشقا قولىنى سايە-ۋەن قىلىپ قارىۋېتىپ، ـــ لەشكەرلەر ئىلدام غىزالانغاي. ئارامنى كۆچارغا يەتكەندە بىراقلا ئالۇرمىز.

※ ※ ※

كۆچار ئەمىرى ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنى كۆچار شەھىرىدىن يىگىرمە نەچچە چاقىرىم يىراقلىقتا ئىستىقبالىغا چىقىپ كۈتۈۋالدى. ئۇ خان لەشكەرلىرىگە شەھەر سىرتىدا، ئۇلۇسبېگى بىلەن سەركەردىلەرگە شەھەردە ـــ ئەمىر قەسىرىدە كۈتۈۋېلىش زە-

يىاپىتى تەييارلىغاندى.

ـــ لەشكەرلەر تويغىچە يەپ ـ ئىچىپ ئوبدان ئارام ئالغاي. ئىجازەتسىز لەشكەرگاھتىن ئايرىلمىسۇن. پەرمانغا خىلاپلىق قىلغۇچىلار، باشباشتاقلىق قىلىپ ئەتراپتىكى ئاۋام ـ رەئىيەتنى بىسەرەمجان قىلغۇچىلارنىڭ كاللىسى ئۇچىلىنسۇن! ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى تاۋاچى بەگ[1] كە قاراپ، ـــ ھەرقايسى قوشۇننىڭ سەركەردىلىرى ئۆز لەشكەرگاھىدىكى لەشكەرلەرگە قاتتىق ئاگاھ بولغاي!

ئۇلۇسبېگى پەرماننى جاكارلاپ بولغاندىن كېيىن ئالتۇن، كۈمۈش، تۆمۈر ـــ بىلىپچىلىك قوشۇننىڭ سەركەردىلىرىنى ئېلىپ كۈچار شەھىرىگە قاراپ ماڭدى. كۈچار ئەمىرى ئېتىنىڭ بېشىنى ئۇلۇسبېگىنىڭ ئېتىنىڭ بېشىدىن بىر ئات بېشى كەلگۈدەك ئارقىدا قالدۇرۇپ، ئۇلۇسبېگىنىڭ سوئالىغا ئىمكان بار قىسقا ھەم قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بېرىشكە تىرىشىپ كېتىپ باراتتى.

ـــ كۈچار لەشكەرلىرىنىڭ ھازىرلىقى قانداقراق جانابى ئەمىر؟

ـــ ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ پەرمانغا بىنائەن تەق بولۇپ تۇردۇق.

ئۇلۇسبېگى كۈچار ئەمىرىنىڭ ھەدىسە چاپچىپ تۇرغان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىش بىلەن بولۇپ دىققىتىنى يىغالمايۋاتقىنىنى سېزىپ قاپىقىنى تۇردى.

ـــ ئاتنى ئىختىيارىغا قويۇۋەتسىلە، ھازىر لەشكىرىي يۇرۇش ۋاقتى، قائىدە ـ يوسۇنغا ئېسىلىۋېلىش بىھاجەت.

تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمىرلەر يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىرلەر بىلەن ئاتلىق ماڭغاندا بىر ئات بېشى ئارىلىق تاشلاپ ئارقىدا مېڭىشى كېرەك ئىدى. شۇڭا كۈچار ئەمىرى ھەم دېسە ئېتىنىڭ

① تاۋاچى بەگ ـــ لەشكىرىي يۇرۇشتە خان ـ ئەمىرلەرنىڭ پەرماننىي قوبۇل ئاستىدىكى سەركەردىلەرگە يەتكۈزگۈچى بەگ.

تىزگىنىنى تارتىپ كېلىۋاتاتتى.

ـــ ھەزرىتىمنىڭ ھىممىتىگە تەسەننا، ـــ دېدى كۇچار ئـە-مىرى ئېتىنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋېتىپ.

ـــ ئاقسۇ تەرەپتىن يېڭى خەۋەر بارمۇ؟ ـــ سورىدى ئۇلۇس-بېگى.

كۇچار ئەمىرى دەقىقە جىم تۇرۇۋېلىپ ئۇلۇسبېگىگە قارا-دى. كۆڭلىدە قانداقتۇر بىر ئىشنى دەڭسەۋاتقاندەك قىلاتتى. ئۇ كۆزىنى ئۇلۇسبېگىنىڭ ئۆتكۇر نەزەرىدىن قاچۇرۇپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ بار ھەزرىتىم.

ـــ قېنى خوش.

ـــ ھەزرىتىم ئۇزۇن يول بېسىپ كۆپ ھەرەج تارتتىلا، ئاۋۋال ئوبدان بىر ئارام ئېلىۋالسىلا.

ـــ مەن بۇ تەرەپكە ئارام ئالغىلى كەلمىدىم، ـــ دېدى ئۇ-لۇسبېگى قاپىقىنى تۇرۇپ، ـــ ھەرقانداق خەۋەر بولسا چاققان دېسىلە.

ـــ خوش، ـــ كۇچار ئەمىرى گېلىنى قىرىۋېلىپ جاۋاب بەردى، ـــ ئەمىر سەييىد ئەھمەد مىرزا جانابلىرى بىتاپ بولۇپ قاپتۇدەك.

ئۇلۇسبېگى چۆچۈگەن ھالدا كۇچار ئەمىرگە يالت ئېتىپ قارىدى. ئۆسكىلەڭ قاشلىرى ئارىسىدىكى ئۆتكۇر كۆزلىرى جىد-دي تۇس ئالدى.

ـــ بىتاپ بولۇپ قاپتۇ، قاچاندىن بېرى؟

ـــ ئىككى ھەپتە بولغان ئوخشايدۇ، بىزمۇ بۇ خەۋەرنى ئۇ-لۇشكۇن ئىشتىتۇك.

ـــ مىرزىنىڭ ئەھۋالى ئېغىرمىكەن ؟

ـــ ئاش ـ تاۋامدىن قاپتۇدەك.

ئۇلۇسبېگى لام ـ جىم دېمىدى. شۇ تاپتا ئوغلىدىن ئەندىشە قىلىۋاتقانلىقى چوڭقۇر خىيالغا پاتقان ھارغىن كۆزلىرىدىن چـد-

قىپ تۇراتتى. ئۇلۇسبېگىنىڭ خىيالىغا بەرھەم بەرمەسلىك ئۈچۈن، كۈچار ئەمىرى بېشىنى تۆۋەن سالدى. ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كېلىپ بولغان، تېخى ئەتىگەن تاپشۇرۇپ ئالغان قەشقەر ھەققىدىكى مەلۇماتنى يۈتۈۋەتتى.

ـــ قەشقەرنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟ ـــ سورىدى ئۇلۇسبېگى كۈچار ئەمىرىنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىپ قالغاندەك، ـــ بەتنىيەت خوجا شەرىپنىڭ ئەھۋالىنى دەيمەن.

ـــ قەشقەرگە ئەۋەتكەن ئايغاقچىلىرىمىز تېخى ئەتىگەن مەلۇمات ئېلىپ كەلدى. قەشقەرنىڭ ئەھۋالى ياخشى ئەمەستۇر ھەزرىتىم.

ـــ ئوچۇقراق دېسىلە.

ـــ تۈزكور خوجا شەرىپ سەمەرقەنتكە، مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىلىرى دەرگاھىغا مەلۇمات يوللىغانىكەن، مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىلىرى خوجا شەرىپنى قوللاش ئۈچۈن سۇلتان مەلىك دوغلات ئىسىملىك سەركەردىسىنى ئەمىرلەشكەرلىككە تەينىلەپ، خىلالاغان بىر تۇمەن ئاتلىق لەشكىرىنى كۆمەكلىشىشكە ئەۋەتىپتۇ. ھازىر ئول بىر تۇمەن سەمەرقەنت لەشكىرى قەشقەر شەھىرىنى قوغداۋاتقۇدەك.

بۇ كۈتۈلمىگەن خەۋەر ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ يۈرىكىنى خۇددى داغمال ياققاندەك ئېچىشتۇرۇۋەتتى. بايا ئوغلىنىڭ ئاغرىپ قالغانلىقىنى ئاڭلىغاندا چۆچۈگەن ئۇلۇسبېگى شۇ تاپتا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا، يۈرىكىدىن پارتلاپ چىققان ئاچچىق غەزەپنى بىلىنىدۇرمەسلىككە تىرىشىۋاتاتتى. شۇنداقتىمۇ بەكرەك سەپسالغان كىشى ئۇنىڭ ئاپئاق ساقال ـ بۇرۇتلىرىنىڭ دىر ـ دىر تىترەۋاتقانلىقىنى سېزەلەيتتى. بۇ ئىشقا مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ قول تىقانلىقى، يەنە كېلىپ خىلالانغان بىر تۇمەن ئاتلىق لەشكىرىنى قەشقەرگە ئەۋەتكەنلىكى ئۇلۇسبېگىنىڭ يول بويى تۇزگەن پىلانلىرىنى تامامەن ۋەيران قىلىۋەتكەنىدى. شۇ تاپتا چاقماق تېزلىكىدە يۈرۈش قىلىپ قەشقەرنى بىر ھۇجۇم بىلەن قولغا ئېلىش،

مۇناپىق خوجا شەرىپنىڭ جاجىسىنى بېرىش تەدبىرىنىڭ تەلتۆكۈس سۇغا چىلاشقانلىقىنى ھېس قىلىپ، خۇددى ئوغا يۇتۇۋالغاندەك بىئارام بولۇشقا باشلىغانىدى. ھەئە، ئۇ ھەرقانچە بولسىمۇ قەشقەرگە سەمەرقەنت لەشكەرلىرىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى خىيال قىلمۇ كەلتۈرمىگەنىدى.

«خوجا شەرىپ، سەن مەقسىتىڭگە تولۇق يېتىپسەن. مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرىنىڭ بىر تۈمەن ئاتلىق لەشكىرىنىڭ كۆمەكىگە ئېرىشكەن بولساڭ، سېنى بوش چاغلىمىسام بولغۇدەك. بۇ مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرىنىڭ نېمە قىلغىنى ئەمدى. ئۇنىڭ قەشقەرگە شۇنچىۋالا لەشكەر ئەۋەتىشىنىڭ ھاجىتى يوق ئىدىغۇ؟ قەشقەردىكى توپىلاڭنى تىنچىتىش تۈرپان تەختگاھىنىڭ ئۆز ئىشى ئىدىغۇ؟ بىر ئەرزىمەس خوجا شەرىپ ئۈچۈن شۇنچىۋالا كۆڭۈل بۆلۈشىدە مۇددىئاسى نېمىكىن؟ توغرا، ئۇنىڭ كۆزلىگىنى خوجا شەرىپ ئەمەس، بەلكى موغۇلىستان ئېلىنىڭ كاتتا ۋىلايىتى قەشقەر. بۇ ئېنىقلا ئەينى يىلى مەرھۇم سۇلتانىمىز خىزىر خوجاخان ئالىيلىرى بىلەن مەرھۇم ئەمىر تۆمۈر ئالىيلىرى ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن تىنچلىق، دوستلۇق پۈتۈمىگە تەئەررۇز قىلغانلىقى ئەمەسمۇ؟ بىز ھازىرغىچە پۈتۈمگە رىئايە قىلىپ، دوستلۇقىمىزنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ كەلدۇك. لېكىن ئۇ بولسا ئاتا ـ بوۋىلىرى تۈزگەن پۈتۈمگە رىئايە قىلماي، رىيا يولىنى تۇتۇۋاتىدۇ. سۆيۈملۈك نەۋرەم سەيىدئەلى ئالپنى زىندانغا سالغىنىنى ئاڭلىغىنىمدا بۇنى ھېس قىلىشىم كېرەك ئىدى. ئىككى ئەل ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇق، تۇغقاندارچىلىق مۇشۇنىڭ بىلەن بۇزۇلارمۇ؟ ئەمدى قەشقەرگە يەڭگىلتەكلىك بىلەن لەشكەر تارتىشقا بولمايدۇ. جەڭدە نۇسرەتكە يۈزلەنسەمغۇ تەلىيىم، ناۋادا مەغلۇپ بولسام مىرزا ئۇلۇغبەگ قەشقەرگىلا قانائەت قىلماسلىقى مۇمكىن. ئۇندىن باشقا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا كۈنۈم تېخىمۇ تەسلىشىدۇ. شۇنداق، قەشقەرگە لەشكەر تارتىشقا ئالدىرىماي، سەركەردە ـ لەشكەرلەر كۈچاردا ئارام ئالغاچ تۇرسۇن. ئاۋۋال

ئاقسۇغا باراي. ئەزىز پەرزەنتىمنىڭ ئەھۋالىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرەي، قالدى ئىشلار ھەققىدە ئاندىن باش قاتۇرارمەن...»

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد كۇچار ئەمىرىنىڭ ئۆز شەرىپىگە تەيىارلاتقان كاتتا كۇتۇۋېلىش زىياپىتىگە چالا ـ بۇلا داخىل بولدى ـ دە، تۆت سەركەردىسى بىلەن كۇچار ئەمىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئاقسۇغا قاراپ يۇرۇپ كەتتى.

※ ※ ※

تۇرپاندىن كۇچارغا كەلگۇچە بولغان ئارىلىقتا ئۇلۇسبېگىنىڭ پۇتۇن ئەس ـ يادى قەشقەرنى قايتۇرۇۋېلىشتا قالغان بولسا، شۇ تاپتا پۇتۇن ئەس ـ يادى ئاقسۇدا بىتاپ بولۇپ ياتقان ئوغلىدا قالغانىدى. ئۇلۇسبېگىنىڭ جىددىي تۇس ئالغان چىرايىغا قاراپ ھەمراھلىرىمۇ ئۇن ـ تىنسىز مېڭىشاتتى. تۇرپاندىن بىللە چىقان سەركەردىلەر خېلىلا ياشىنىپ قالغان ئۇلۇسبېگىنىڭ شۇنچە ئۇزۇن يولنى ئات ئۇستىدە مېڭىپمۇ يەنە ھارغىنلىقىنى چاندۇرماي مېڭىشىغا ھەم قايىللىق، ھەم ھەيرانلىق نەزەرىدە قارىشاتتى.

ئۇلۇسبېگى ھەمراھلىرى بىلەن ئاقسۇغا كەلگەن چاغدا ئوغلى سەييىد ئەھمەد مىرزا تاماقتىنلا ئەمەس، گەپ ـ سۆزدىنمۇ قالغان بولۇپ، بىھوش ھالەتتە ياتاتتى. ئۇلۇسبېگى ئالدىغا يىغا ـ زار قىلىشىپ چىققان كېلىن، نەۋرىلىرىگە تەسەللىمۇ بەرمىدى.

سارايغا كىرىپ توختىمايلا ئايەت ئوقۇپ دەم سېلىپ ھۇرىۋاتقان داخان ـ موللىلارنى چىقىرىۋېتىپ، بىھوش ياتقان ئوغلىنىڭ قېشىدا ئۇزاق خىيال سۈرۈپ ئولتۇردى. ئوغلى ئورۇقلاپ بىر تېرە ـ بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغانىدى. تىرىكلىكىدىن نىشانە بېرىپ ئاجىز نەپەس ئالاتتى.

ـــ نائىب ئەمىر جانابلىرىنىڭ ئەھۋالى كۇندىن ـ كۇنگە يامانلىشىپ كېتىپ باردۇ، ـــ دېدى پىشقەدەم تېۋىپ ئامالسىزلىقىنى بىلدۇرۇپ، ـــ گېپىدىن ھېچنېمە ئۆتمىگەنلىكى ئۈچۈن

تېنى بەك ئاجىزلاپ كەتتى.

ـــ بۇ ئالەمدە يەنە بىر ئوخشىشى يوق، ئۇلۇغلۇقى يېگانە ئاللاھ تائالاغا ھەددى ـ ھېسابسىز ھەمدۇسانالار بولسۇنكى، يارات-قان ئىگەمنىڭ سىر ـ ھېكمىتى ئۈمىدسىزلىك ژادىسىدا سەرسان بولغانلارنىڭ يۈزىگە ھەر دائىم رەھمەت ئىشىكىنى ئاچىدۇ، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى خۇدايداد غەمكىن قول باغلاپ تۇرغان ئەمىرلەر-گە قاراپ، ـــ ھەرقانداق بىر مەۋجۇتلۇقنىڭ مەڭگۈ داۋام ئېتىشى مۇمكىن ئەمەستۇر. شۇڭا كالامۇللادا مۇسىبەتدارلارنى سەۋر قىلىشقا ئۇندەپ «بىز ئەلۋەتتە ئاللاھنىڭ ئىگىدارچىلىقىدىمىز، چوقۇم ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز» دېگەن ئايەت نازىل بولغان. پەرزەنتلىرىمىز ئەلۋەتتە جىگەرلىرىمىزدۇر. ئەماكى، يارات-قان ئىگەم تۆت تادۇ[1]دىن پۈتۈپ ياراتقان ئول بەندىسىدىكى ئاما-نەتنى ھەرقاچان ئېلىشقا ھەقلىقتۇر. ئارتۇقچە ناله ـ زار قىلىپ بىسەرەمجان بولمىسۇنلار. ئەمىرزادەمنىڭ ژاقتى ـ سائىتى يەتكەن ئوخشايدۇ، بالاغا سەۋر، قازاغا رىزا دەپتىكەن. شۇڭا، رىزالىق بې-رىپ ئاخىرەتلىكىگە تەييارلىق قىلسۇنلار.

ئۇلۇسبېگى ئوغلىنىڭ قېشىدا كېچىچە كىرپىك قاقماي ئولتۇردى. ئەمىر سەييىد ئەھمەد مىرزا بامداتقا يېقىن جان ئۈز-دى. ئاقسۇ ئەمىرى پۈتكۈل ئاقسۇ شەھىرىگە قىرىق كۈنلۈك مۇ-سىبەت جاكارلىدى. ئوغلىنى يۇيۇپ ـ تاراپ يەرلىكىدە قويۇپ بولغۇچە ئۇلۇسبېگى بىر تامچىمۇ ياش تۆكمىدى. ئايىغى ئۈزۈلمەي كېلىۋاتقان ئاقسۇ، كۇچار، ئۇچ[2]نىڭ ئۇلۇغ ـ ئۇششاق پەتىچلە-رى بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولدى. ھەئە، تۇرۇپ ـ تۇرۇپ ھەسرەت بىلەن ئۇلۇغ ـ كىچىك تىناتتى، چاندۇرمىغاندەك تۇرغىنى بىلەن ئىككى پۇتى گۆرگە ساڭگىلىغاندا ئوغلىدىن ئايرىلىپ قېلىش ئازابى بۇ بوۋايغا تولىمۇ ئېغىر كەلگەندى. كۆز ئالدىدا ئوغلىنىڭ ئاچچىق يۇتۇپ ئۆلۈپ كېتىشىگە سەۋەبچى بولغان ساداقەتسىز ئە-

① تۆت تادۇ ـــ ئوت، سۇ، ھاۋا، تۇپراق.

② ئۇچ ـــ ھازىرقى ئۇچتۇرپان.

مىرى خوجا شەرىپنىڭ چىرايى تۇرۇپ - تۇرۇپ زاھىر بولاتتى. دەقىقە ئىچىدە قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ بېرىپ، خوجا شەرىپنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلغۇسى كېلەتتى. لېكىن قەشقەرنى ساقلاۋاتقان مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ تۇمەن كىشىلىك ئاتلىق قوشۇنى ئېسىگە كېلىپ يەنە نىيىتىدىن يانىتتى. شۇنداق، تۇمەن كىشىلىك سەمەرقەنت لەشكەرلىرى ئۇنىڭ ئالدىدا توغرا تۇرۇۋالغانىدى. قەشقەرنى سۆھبەت ئارقىلىق قايتۇرۇۋېلىشنىڭ چارىسى ھەققىدە باش قاتۇراتتى. «جەڭ قىلماق ئاسان، لېكىن ئۇ دۇشمەنلىكنىڭ كۆچىيىپ كېتىشىگە سەۋەب بولىدۇ. ئۆمرۇم ئاز قالغاندا ئىككى ئەلنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇقنى بۇزۇۋەتمىگىنىم ياخشى. ياغى قىلماق دېمەكلىك ئەل - يۇرتنىڭ بېشىغا بالايىئاپەت ئېلىپ كەلمەك دېگەنلىك. ئۇنىڭ ئۈستىگە سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىنىڭ ھە دېگەندە مېنى قوللاپ لەشكەر، ئوزۇق - تۇلۇك، پۇل - پۇچەك ئەۋەتىپ بېرىشىمۇ ناتايىن...»

شۇ كۈنلەردە ئۇلۇسبېگنىڭ سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا بولغان ئىشەنچى، ئىخلاسى سۇسلاپ قالغانىدى.

«سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىغا خوجا شەرىپ ئىسيانىنى مەلۇم قىلغان ۋاقتىمدا دەرھال قەشقەرگە لەشكەر تارتىشىمغا يارلىق چۈشۈرۈلگەن بولسا، سەمەرقەنت لەشكەرلىرىدىن بۇرۇن قەشقەرگە يېتىپ بارالىغان بولاتتىم. ئول چاغدا سەمەرقەنت لەشكەرلىرىدىن ۋايىم يېيىشىنىڭ ھاجىتى قالمايتتى، بەلكىم ئۇلار مېنىڭ قەشقەرگە كەلگىنىمدىن خەۋەر تاپسا، يېرىم يولدىلا كەينىگە يېنىشىمۇ مۇمكىن ئىدى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئاشۇ لامزەللىلىكى بىلەن ياكى سەلتەنەتىنىڭ، ياكى ئۆزىنىڭ بېشىغا چىقىدۇ.»

ئۇلۇسبېگى تۇرۇپلا شاھزادە ئۇۋەيسخاننى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى، ناۋادا شاھزادە ئۇۋەيسخان تەختىتە ئولتۇرغان بولسا بۇنداق ئاقىۋەتنىڭ يۈز بەرمەسلىكىنى قىياس قىلاتتى. شاھزادىنىڭ قېشىغا ئەۋەتكەن چاپارمەننىڭ تېخىچە قايتىپ كەلمىگەنلى-

كىدىن بىئارام بولاتتى.

سەييد ئەھمەد مىرزىنىڭ يەتتە نەزىرىنى بەرگەن كۈنى شاھزادىنىڭ قېشىغا كەتكەن چاپارمەن ئاخىر ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى. ئۇلۇسبېگى چاپارمەننى مەخپىي قوبۇل قىلدى. ئۇ شاھزادىنىڭ قېشىغا چاپارمەن ماڭغۇزغىنىنى قول ئاستىدىكى ئەڭ يېقىن سەركەردىلىرىدىنمۇ سىر تۇتقانىدى.

چاپارمەن ئۇلۇسبېگىگە شاھزادىنىڭ بىر پارچە خېتىنى تاپشۇردى. خەت تەكەللۇپ سۆز ـ ئىبارىلىرىدىن خالىي، تولىمۇ قىسقا يېزىلغانىدى.

«بىسىمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

ئۇلۇسبېگى ئەمىر خۇدايداد ھەزرەتلىرىگە:

كەمىنە بەختى قارا شاھزادىنىڭ غېمىنى يەپ ئەۋەتكەن مۇبارەك سالامىلىرىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ تولىمۇ سۆيۈندۇم.

ئاللاھنىڭ ھۆكمى بولمىش مۇبارەك قۇرئانۇ مەجىدتە: «سىلەر بىرەر نەرسىنى ياقتۇرماسلىقىڭلار مۇمكىن، ئەمما ئۇ سىلەر ئۈچۈن پايدىلىقتۇر، دېيىلگەنىكەن، بەلكىم مەن ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمىگەن، شول سەۋەبتىن كۆڭۈل سىرىمىنى ئېيتقۇم كەلمىگەن كىشىلەر مەن ئۈچۈن كۆڭۈل بۆلۈپ، غېممىنى يەۋاتقان بولۇشى مۇمكىن، بىلگۈچى يەنىلا جانابى ھەكمەت ئىگىسىدۇر. ھەزرىتىمنىڭ خەستە دىللىرىمىزغا ئارام بەرگۈچى سالامىمسى غەم تاغلىرىدا بېسىلىپ نەپەس ئېلىشىمىزمۇ قىيىندا قالغان دەمقەمىزغا رەڭمۇ رەڭ گۈللەر بىلەن پۈركەنگەن چىمەنزارلىرىدىن ئەسكەن بېشارەت سەلكىنىدەك بىر لەھزە ئارام بېغىشلىدى.

ھەزرىتىمگە قاراڭغۇ بولمىسا كېرەك، كۆپلىگەن سەلتەنەتلەر بولغانكى، ئۇلارنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە بالايىئاپەتلەر سەۋەب بولغان ھەم شۇنداقلا بىرمۇنچە جامائىلەر بولغانكى، ئۇلارنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا پەرىشانلىق

ئۇ مۇئەييەنلىكلەر سەۋەب بولغان. بېشىمغا كەلگەن بۇ قارا كۈنلەرنى زىنھار ھەرگىز ئۇنتۇمايمەن. ئەمما كەمىنگە تاغا بولمىش جانابى خان ئالىيلىرىدىن ئاتا ـ بوۋىلىرىمدىن مىراس قالغان تەخت ـ سەلتەنەتنى سويۇپ ئالمىغۇنچە زىنھار تىنچىماسمەن. ھەرگىز راست دەيلا، سەۋرىنىڭ تېگى ئالتۇن، سەۋر قىلسا ئەلۋەتتە غوربىدىن ھالگا[1] پىشىدۇ. ئەمما كى، ئاشۇ ھالگىنىڭ شېرىن تەمىنى تېتىش ئۈچۈن سەۋر قىلىش بىلەن بىرگە، ئول غورىنى بوراننىڭ سوقۇۋېتىشىدىن، يات قوللارنىڭ پۈتۈۋېتىشىدىن ساقلاش كېرەك.

بۇ ئاي ـ بۇ كۈنلەردە موغۇلستان ئېلىدە ساداقەت، ۋاپا قالماپتۇ. ھەرگىز ھەرگىز يۈرەك يارىسىنى تاتلىماقچى ئەمەسمەن، بىراق ھەرگىز قەشقەرگە لەشكەر تارتمىغۇم ئاشۇ جۇلاسىنى يوقاتقان ساداقەت، ۋاپا بائىسىدىندۇر. تۈزكور خوجا شەرىپنى پەرزەنتلىرىدەك كۆرگەن ئەمەسمىدىلە؟ ئاخىرقى ھېسابتا ئۇنىڭ سىلىگە بەرگىنى رىيا زە ـ ھىرى بولدى. سۈتتە ئاغزى كۆيگەن ئادەم قېتىقنى پۈۋلەپ ئىچەرمىش، ھازىرچە ھەرقانداق ئادەمنىڭ ساداقەت، ۋاپا گۈلشەندىن تىزىپ ئەۋەتكەن گۈلدەستىلىرىنى پۇراشقا زوقۇم يوقتۇر. يارانقان ئىگەم ئوتتۇرىمىزدىكى دوستلۇق چىمەنىنىڭ ساداقەت، ۋاپا گۈللىرىگە پۈركىنىپ تۇرۇشىغا نېسىپ قىلغاي.

نامە تامام ۋەسسالام.

بەختى قارا شاھزادە ئۇۋەيسخان ئىبنى شىرئەلىخاندىن دەپ بىلۈرلا»

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد خەتكە ئىككىنچى قېتىم كۆز يۈگۈرتتى. «بۇ ئاي ـ بۇ كۈنلەردە موغۇلستان ئېلىدە ساداقەت، ۋاپا قالماپتۇ... سۈتتە ئاغزى كۆيگەن ئادەم قېتىقنى پۈۋلەپ ئىچەرمىش.

① ھالگا ـــ ھالۋا (تۇرپان شىۋىسى).

ھازىرچە ھەرقانداق ئادەمنىڭ ساداقەت، ۋاپا گۈلشەنىدىن تىزىپ ئەۋەتكەن گۈلدەستىلىرىنى پۈراشقا زوقۇم يوقتۇر...» دې- گەن قۇرلارنى قايتا ـ قايتا ئوقۇدى. ئايئاق ساقاللىرىنى دىققات بارماقلىرى بىلەن تاراپ چوڭقۇر خىيالغا پاتتى.

«ھەرنېمە دېيىشكە ھەققىلىرى بار شاھزادەم.

شۇ كۈنلەردە موغۇلستان تەختگاھىدىكى ئەمىرلەر ئارىسىدا ئىشەنچ يوقالدى. خان ئالىيلىرى بىزگە ئىشەنمەيۋاتقان يەردە، سىلىنىڭ بەتگۈماندا بولۇشلىرىنى ئەيىبكە بۇيرۇشمىزغا ھەققى- مىز يوقتۇر. ھەرھالدا ئوتتۇرىمىزدىكى ئىشەنچ ئۈنچە تېز يوقال- مىسا ياخشى بولاتتى. قانداق قىلسام ماڭا ئىشىنەرلا شاھزادەم...»

ئۇلۇسبېگىنىڭ خىيالىنى خاس مەھرىمى قانات بەگنىڭ يەڭگىل يۆتەلگەن ئاۋازى ئۈزۈپ قويدى. مەھرەمنىڭ يۆتىلىپ قو- يۇشى ئۇلۇسبېگىگە يەتكۈزدىغان مۇھىم بىر مەلۇماتتىن بېشارەت ئىدى. ئۇلۇسبېگى بېشىنى كۆتۈرۈپ مەھرەم يىگىتكە قارىدى.

ـــ ھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالىپ قايتىپ كەلدى.

ـــ ئەمىرزادەم قايتىپ كەلدىمۇ؟

ئۇلۇسبېگى قۇلاقلىرىغا ئىشەنمىگەن ھالدا مەھرىمگە تە- كىلدى.

ـــ شۇنداق ھەزرىتىم، شۇ تاپتا ئەمىرزادەمنىڭ ئۇدۇل سە- مەرقەنتتىن كېلىشى ئىكەن.

ـــ ھازىر نەدە؟

ـــ ئىشىك تۈۋىدە ھەزرىتىمنىڭ ئىجازىتىنى كۈتۈپ تۇرۇپ- تۇ.

ـــ چاقىرىڭ باشلاپ كىرسۇنلار.

«ئۇلۇغلۇقنىڭ يېگانە ئىگىسى بولغان شەپقەتلىك ئاللاھ، ساڭا يۈزمىڭ قەتلە شۈكۈر، بىر قانىتىمنى قايرىۋېلىپ، يەنە بىرقانىتىمنى قايتۇرۇپ بەرگىنىڭگە مىڭ ـ مىڭ تەسەننا. سېنىڭ كارامەتلىرىڭ ئىنسان بىلىپ بولماس سىر ـ ھېكمەتلەرگە تولـ

غان. ئاجىز، گۇناھكار بەندىلىرىڭنىڭ خەستە دىللىرىغا تەسەللى بېرىپ، مېھىر ـ شەپقەت كۆرسەتكۈچى يەنىلا سەن ئۆزۈڭدۇر-سەن...»

ئۇلۇسبېگى كۆزلىرىنى تەقەززالىق بىلەن سارايىنىڭ ئىشىكىگە تىكتى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، جانابى مۆھتەرەم بابائى بۇزرۇككە ئېھتىرام بولغاي، ـــ دېدى ئىشكتىن كىرىپ كەلگەن سەييىدئەلى ئالپ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ تۇرۇپ.

ـــ ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام كۆزۈمنىڭ گۆھىرى، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى كۆزلىرىگە ئىختىيارسىز غىلىدە ياش ئالغان ھالدا نەۋرىسىگە قۇچىقىنى كەڭرى ئېچىپ، ـــ ئامانمۇ سىلى ئەمىرزادەم، بۇ چۈشۈم ئەمەستۇر ـ ھەۋ؟! ...

ـــ يوقسۇ، بۇ چۈشلىرى ئەمەس بۇزرۇكۇارىم.

بوۋا بىلەن نەۋرە قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.

سەييىدئەلى ئالپمۇ كۆزىگە مۆلىدە ياش ئالدى.

ـــ بەڭباشلىقىمنى كەچۈرسىلە بابائى بۇزرۇك. ۋاپاسىزلىقىمنى ئاللاھ ئىگەم جازالاپ، مەرھۇم جەننەتماكان پەدەرىمنىڭ جامالىنى كۆرۈشكە نېسىپ قىلمىدى.

ـــ ئۇنداق دېمىسىلە ئوغلۇم، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى نەۋرىسىگە تەسەللى بېرىپ، ـــ مانا بول دەرگاھتا تىنچ ـ ئامان كۆرۈشكىنىمىزنىڭ ئۆزى جانابى ئاللاھ ئىگەمنىڭ ئىنايىتىدۇر. زىنھار كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىغايلا، ئۆلۈم ھەر جايدا بارىدۇر. تىرىكلىك ئەلا، يېگانە قۇدرەت ئىگىسى پاختا ئىچىدە چوغ ساقلىغۇچى كارامىتى بىلەن سىلىنى مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلدۇرغىنىغا يۈز مىڭ قەتلە شۈكۈر.

ئۇلۇسبېگى نەۋرىسى بىلەن ئۇزاق سىرداشتى، سەييىدئەلى ئالپ بوۋىسىغا ئەندىجان ۋە سەمەرقەنتتىكى كەچۈرمىشلىرىنى قىسقىلا سۆزلەپ بەردى.

※ ※ ※

ھەئە، ئەندىجان ئەمىرى ئەمدىلا ئەندىجانغا قايتىپ كەلگەن مىرزا ئەھمەد ئەندىجانىنى بۇندىن يەتتە ـ سەككىز ئاي ئاۋۋال سەمەرقەنت ئوردىسىدىن چۈشۈرۈلگەن تۇتۇش بۇيرۇقىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ قولغا ئالدى ۋە ئۇنىڭغا خانغا ئاسىيلىق قىلىش جىنايىتى يۈكلەپ، مىرزا ئۇلۇغبەگكە مەلۇم قىلمايلا كاللىسىنى ئالدۇردى. بۇ ئىش ئەندىجاندا چوڭ غوۋغا قوزغىدى. ئالدىراقسانلىق قىلىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلغان ئەندىجان ئەمىرى گۇناھىنى يۇيۇش ئۈچۈن مىرزا ئەھمەد ئەندىجانىنىڭ سىڭلىسى زەينەپ بىبىنى مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ھەرەمىگە سوۋغات ھېسابىدا ئەۋەتىپ بەردى. ئاندىن زەينەپ بىبى بىلەن توي قىلىش ئۈچۈن كەلگەن سەييىدئە-لى ئالپىنىمۇ نۆكەرلىرى بىلەن تۇتۇپ زىندانغا سېلىپ، مىرزا ئۇ-لۇغبەگكە «مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى خانغا ئاسىيلىق قىلغانلىقى ئاز دەپ، موغۇلىستانىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى ئەندىجانغا باشلاپ كەلدى. يامان غەرەزىنى ۋاقتىدا بايقاپ قالغانلىقىم ئۈچۈن ئالىيلىرىغا خەۋەر بەرمەيلا ئۆز ئالدىمغا تەدبىر قوللاندىم» دېگەن مەزمۇندا مەلۇمات ئەۋەتىپ، گۇناھىنى تۆھپىگە ئۆزگەرتىۋالدى. ئەندىجان ئەمىرىنىڭ مەكتۇپى بىلەن ئايغاقچىلىرى يەتكۈزگەن مەلۇماتتىن مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى ۋەقەسىنىڭ باش ـ ئاخىرىنى ئاز ـ تولا چۈشەنگەن مىرزا ئۇلۇغبەگ پەرمان چۈشۈرۈپ سەييىد-ئەلى ئالپىنى سەمەرقەنتكە ئەكەلدۈردى. سەييىدئەلى ئالپ سەمەر-قەنت زىندانىدا بىر يىلغا يېقىن تۇتقۇنلۇقتا ياشىدى. زىندانىدىكى ناچار مۇھىت، قۇۋۋەتسىز غىزالار ۋە سۆيگەن ياردىن ئايرىلىپ قېلىشتىن ئىبارەت جۇدالىق ئازابى قوشۇلۇپ سەييىدئەلى ئالپىنى خېلى ئوبدانلا ھالدىن كەتكۈزدى. كۆتۈرەلمەسلىك ساڭگىلىتىۋال دېگەندەك، يىگىت زىندانىدا ئىچ سۇرۇش كېسىلىگە گىرىپتار بو-لۇپ قالغانىدى. دەسلىپىدە زىندان بېگى بۇنىڭغا ئانچە ئېتىبار

قىلىپ كەتمىدى. ئىچى توختىماي سوڑگەنلىكى ئۈچۈن سەييىدئە-
لى ئالپىنىڭ بەدىنى سوسىزلىنىپ، ئاخىرى ئۆلۈم گىردابىغا بې-
رىپ يەتتى. مانا شۇ چاغدىلا زىندان بېگى تۇتقۇنۇنىڭ ئەھۋالىنى
مىرزا ئۇلۇغبەگكە مەلۇم قىلدى. سەييىدئەلى ئالپىنىڭ موغۇلىس-
تان ئۇلۇسبېگىنىڭ نەۋرىسى ئىكەنلىكىنى، موغۇلىستان ئۇلۇس-
بېگى خۇدايدادنىڭ بولسا ئادەتتىكى ئوردا ئەمىرلىرىدىن ئەمەس-
لىكىنى مىرزا ئۇلۇغبەگ ئوبدان بىلەتتى. ھەئە، سەييىدئەلى
ئالپىنى سەمەرقەنتكە ئېلىپ كەلگەن ۋاقىتتا مىرزا ئۇلۇغبەگ ئۇ-
نى كۆرگەن. گۈزەللىكى پۈتكۈل ماۋەرائۇننەھرگە پۇر كەتكەن بىر
گۈزەلنى دەپ شۇنچىۋالا ئۇزاق يەردىن كەلگەن بۇ يىگىتكە كۆڭ-
لىدە قايىل بولۇپ قالغانىدى. شۇ سەۋەبتىن زىندان بېگىگە ئۇنى
باشقا تۇتقۇنلاردىن ئايرىپ ئالاھىدە كۈتۈشنى تاپىلىغانىدى. ناۋادا
مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ زەينەپ بىبىگە كۆڭلى چۈشۈپ قالمىغان
بولسا ئىدى، ئۇنى سەييىدئەلى ئالپقا نىكاھلاپ بېرىپ موغۇلىس-
تانغا قايتۇرۇۋەتكەنمۇ بولاردى. چۈنكى خان ـ سۇلتانلاردا ھەر-
مىدىكى كۆڭۈلسىز چىقىپ قالغان توقاللىرىنى قول ئاستىدىكى
ئەمىرلىرىگە ھەدىيە قىلىۋېتىدىغان قائىدە بار ئىدى. ئەگەر ئاشۇ
يول بىلەن توقاللارنى بىرتەرەپ قىلىۋەتمىسە، ھەرەم توقاللار بە-
لەن تولۇپ كېتەتتى. چۈنكى، ھەرقايسى ۋىلايەت، ئايماقلارنىڭ
ئەمىرلىرى ۋە ئوردا ئەركانلىرى خانغا پات ـ پات چىرايلىق
قىزلارنى سوۋغا قىلىپ ساداقەت بىلدۈرۈپ تۇراتتى. ئەمما مىرزا
ئۇلۇغبەگنىڭ زەينەپ بىبىگە كۆڭلى چۈشۈپ قالغانىدى. شۇڭا
سەييىدئەلى ئالپنى زىنداندىن چىقىرىۋېتىشكە ئالدىرىمىدى.
چۈنكى سەييىدئەلى ئالپ زىنداندىن قۇتۇلغاندىن كېيىن ۋەتىنىگە
قايتماي، ھەرەمگە تېگىش قىلىپ سۈيۇملۇك زەينەپ بىبىنى بۇلاپ
قېچىش ئېھتىمالىنىمۇ يوق دېگىلى بولمايتتى. ناۋادا شۇنداق ۋە-
قە يۈز بېرىپ قالسا، مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ئابرۇيىغا چوڭ نۇقسان
يېتەتتى. ئۇندىن باشقا مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ سەييىدئەلى ئالپنى
قاماقتا تۇتۇپ تۇرۇپ، موغۇلىستان سەلتەنەتىگە ئۆزىنىڭ بۇيۇك

سۇلتانلىق كۈچ ـ قۇدرىتىنى نامايىش قىلىش، ئۆزگە ئەل ئە-
مىرلىرىنىڭ تەسەررۇپىغا خالىغانچە كىرىپ ـ چىقىشىنىڭ ئاقى-
ۋىتىنىڭ ياخشى بولمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ قويۇش نىيىتىمۇ
بار ئىدى. ئەلۋەتتە شۇ كۈنلەردە موغۇلستاندىن سەييىدئەلى
ئالپىنىڭ گۇناھىنى تىلەپ ئەلچى كەلگەن بولسا، مىرزا ئۇلۇغبەگ-
دىن كۆڭۈل قويۇپ كەچۈرۈم سورىغان بولسا، سەييىدئەلى ئالپىنى
قاماقتىن چىقىرىپ يولغا سېلىپ قويغانمۇ بولاتتى. لېكىن موغۇ-
لستاندىن پەقەتلا ئەلچى كەلمىدى، ئۇلار سەييىدئەلى ئالپىنى ئې-
سىدىن چىقىرىپ قويغاندەك قىلاتتى.

مىرزا ئۇلۇغبەگ سەييىدئەلى ئالپىنىڭ ئېغىر كېسەلگە گى-
رىپتار بولۇپ، ئۆلەر ھالەتتە ياتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ زىندان
بېگىگە خېلىلا كايىدى. سەييىدئەلى ئالپىنى زىندانىدىن چىقىرىپ،
نەزەربەند قىلىپ تۇرۇپ ئوردا تېۋىپلىرىغا كېسىلىنى ئەملەشنى
بۇيرىدى. چۈنكى، ناۋادا سەييىدئەلى ئالپ ئۆلۈپ كەتسە ئىككى
ئەل ئوتتۇرىسىدا ئېغىر ئاداۋەت پەيدا بولىدىغانلىقى، ئاخىردا بۇ-
نىڭ دۈشمەنلىك، جەڭگى ـ جېدەلگە سەۋەب بولىدىغانلىقى مىرزا
ئۇلۇغبەگكە چۈشىنىشلىك ئىدى.

ئوردا تېۋىپلىرى ھەرخىل ئامالىلارنى قىلىپ داۋالاپ باققان
بولسىمۇ، سەييىدئەلى ئالپىنىڭ كېسىلىدە پەقەتلا ياخشىلىنىش
بولمىدى. يېگىت ئۈسساپلا تۇراتتى. ياز كۈنلىرىدىكى سەمەرقەنتنىڭ
دىمىق ھاۋاسى بىلەن ئۈسسۈزلۇق ئۇنى توختىماي قىينايتتى.

بىر كۈنى كەچلىك تاماق ۋاقتىدا سەييىدئەلى ئالپىنىڭ بىر-
دىنلا قىمىزغا كۆڭلى تارتىپ قالدى. خىزمەتكارغا قىمىز ئەكې-
لىپ بېرىشنى بۇيرۇۋېدى، ئۇنىڭ كېسىلىنى داۋالاشقا مەسئۇل
ئوردا تېۋىپى قەتئىي قوشۇلمىدى.

ـــ قىمىزنىڭ ئورنىغا شەربەت ئىچسىلە ئەمىرزادەم، ـــ دې-
دى تېۋىپ، ـــ ناۋادا قىمىز ئەكس تەسىر بېرىپ قالسا، مىرزا
ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا ھۆددىسىدىن چىقالمايمەن.

ـــ مېنىڭ كېسىلىم دورا كار قىلمىدىغان دەرىجىدىن ئۆتۈپ

كەتتى، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ، ـــ دورا كار قىلغان بولسا ئاللىقاچان ساقىيىپ كەتكەن بولاتتىم. ھېلىمۇ كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ سەۋەب قىلىشتىلا. ئەمدى ئۆز ئىختىيارىمغا قويۇڭ. سۇنلار. پەرھەز تائاملارنى يەپ، پەرھەز ئېچىملىكلەرنى ئېچىپ خويمۇ زېرىكتىم. قىمىزغا كۆڭلۈم تارتىپلا تۇرىدۇ، ئېچىشمىگە ئىجازەت بەرسىلە، بىر ئوتلام ئېچىپ باقاي. مەيلى پايدا قىلسۇن، مەيلى زىيان قىلسۇن، ئارمىنىم يوق. ناۋادا زىيان قىلىپ قالسا، ھەرگىزمۇ جانابلىرىدىن كۆرمەيمەن.

تېۋىپ سەييىدئەلى ئالپىنىڭ كۈچلۈك تەلىپىنى رەت قىلىشقا ئامالسىز قالدى. يەنە بىر تەرەپتىن ئورۇقلاپ بىر تېرە ـ بىر ئۈستىخان بولۇپ قالغان ئەمىرزادىگە تېۋىپنىڭ ئىچى ئاغرىپ قالغانىدى.

«ھەرقانداق كېسەلنىڭ سەۋەبى بىزدىن، شۇڭا تېپىشى ئاللاھتائالادىن، ـــ دەپ ئويلىدى تېۋىپ، ـــ مەيلىلا، كۆڭلى تارتقان بولسا ئىچسە ئىچىپ باقسۇن، بىرەر ئوتلام ئىچكەنگە زىيان قىلىپمۇ كەتمەس. ئەركىنلىكى چەكلەنگەن بىچارە يىگىتنىڭ بۇنچىلىك تەلىپىنى رەت قىلسامۇ بولماس، بەلكىم تەبئىتىگە قىمىز بىرئاز قۇۋۋەت بېغىشلىسا ئەجەب ئەمەس...»

ـــ ئەمىسە بىر جامدىن ئارتۇق ئىچمىسىلە، ـــ دېدى تېۋىپ ئىجازەت بېرىپ.

بىر جام قىمىزنى سەييىدئەلى ئالپ بىر تىنىقتىلا ئىچىۋەتتى. مۇزدەك قىمىز ئۇنىڭغا بەكلا ياققانىدى.

ـــ خويمۇ ئېسىل قىمىزكەن، ـــ دېدى يىگىت لەۋلىرىنى تامشىپ تۇرۇپ، ـــ يەنە بىر جام ئىلتىپات قىلىشقا بولارمۇ جانابى تېۋىپ؟

ـــ كەچۈرسىلە ئەمىرزادەم، بۇگۈنچە مۇشۇنىڭغا شۈكۈر قىلسىلا، ـــ دېدى تېۋىپ قەتئىيلىك بىلەن، ـــ ئەمدى ئۇنىڭدىن ئارتۇق ئىچىشلىرىگە ئىجازەت بېرەلمەيمەن.

سەييىدئەلى ئالپ تېۋىپنى تەڭقىسلىقتا قويماسلىق ئۈچۈن

ئارتۇقچە تىركەشمىدى. كېچىلىرى تۆت ـ بەش قېتىم قورسىقى ئاغرىپ ھاجەتكە چىقىدىغان ئەمىرزادە بۇ كېچىسى بىر قېتىملا ھاجەتكە چىقتى. تەرتىپى خېلىلا قويۇق كەلگەنىدى. قورسىقىمۇ ئانچە ئاغرىمىدى. تېڭىپ بىماردا يۈز بەرگەن بۇ ئالامەتلەرنى ئاڭلاپ ھەيران قالدى ھەم ئانچە ئىشەنمىدى.

ـــ دېگەنلىرى راستما ئەمىرزادەم، مېنى ئالداۋاتمايدىغانلا ـ ھە؟

ـــ سىلىنى ئالداپ نېمە قىلاي ھەزرىتىم، ـــ دېدى سەييىد ـ ئەلى ئالىپ مەمنۇنلۇق بىلەن كۈلۈپ، ـــ ئىشەنمىسىلە چىرايىمغا سەپسېلىپ باقسىلا.

تېڭىپ يېگىتنىڭ چىرايىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزەتتى، تومۇرىنى تۇتۇپ كۆردى.

ـــ ئاللاھقا يۈز مىڭ قەتلە شۈكۈر، ـــ دېدى تېڭىپ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ، ـــ راستىنلا مۆجىزە يۈز بېرىپتۇ ئەمىرزادەم. كېسەللىرىنىڭ دورىسىنى ئۆزلىرى تېپىپلا.

ـــ ئەمىسە بۈگۈن يەنە قىمىز ئىچىشىمگە ئىجازەت بېرەلا؟

ـــ ئەلۋەتتە ئىجازەت بېرىمەن. بىراق جىق ئىچىۋالسىلا بولمايدۇ.

ـــ ئۇنداق دېمىسىلە، مەستخۇش بولغۇچە ئىچكۈم بار.

ـــ يوقسۇ ئەمىرزادەم، تەنلىرى تولىمۇ ئاجىز، جىق ئىچىۋالسىلا ھەرگىز بولمايدۇ. بۈگۈن پەقەت ئىككى جاملا ئىچىدىلا.

ـــ ئەمىسە تۆت جام ئىچەي.

ـــ مېنى خىجالەتتە قويمىسىلا ئەمىرزادەم، ھەرقانداق دورا چەكتىن ئېشىپ كەتسە زىيان قىلىدۇ.

ـــ ئۈچ جام ئىچسەمغۇ بولار؟

شۇنداق قىلىپ سەييىدئەلى ئالپىنىڭ ھېچقانداق دورا كار قىلمىغان كېسىلىگە قىمىز شىپا بولدى. بىر ئاي ئىچىدە سەللەمازا ساقىيىپ، تولۇق ئەسلىگە كەلدى.

بۇ مىرزا ئۇلۇغبەگ ئەۋەتكەن لەشكەرلەر قەشقەرگە بېرىپ

بولغان مەزگىل ئىدى. شۇ كۈنلەردە مىرزا ئۇلۇغبەگنى دادىسى شاھرۇخ مىرزا ھىراتقا چاقىرتىپ يارلىق ئەۋەتتى. مىرزا ئۇلۇغ-بەگمۇ ھىرات ئوردىسىغا بېرىپ دادىسىغا سالام بېرىش، ماۋەرا-ئۇننەھرنىڭ سەلتەنەت ئىشلىرىدىن مەلۇمات بېرىش تەييارلىقىنى كۆرۈۋاتاتتى. سەييىدئەلى ئالپىنىڭ سەللىمازا ساقايغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان مىرزا ئۇلۇغبەگ: «ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالپقا يەت-كۈزۈڭلار، مەن بىلەن بىللە ھىراتقا بېرىشقا ھازىرلانسۇن» دەپ پەرمان قىلدى.

ھەئە، مىرزا ئۇلۇغبەگ سەييىدئەلى ئالپنىڭ تولىمۇ ئېگىز ھەم بەستلىك قەددى ـ قامىتىگە، كامالەتكە يەتكەن جانبازلىق ماھارىتىگە تولىمۇ ھەۋەس قىلاتتى. ئۆزىنىڭ سەركەردىلىرى ئا-رىسىدا ئاشۇنداق بوي ـ بەستلىك، كۈچ-تۈڭگۈر باھادىرلارنىڭ يوقلۇقىدىن ئەپسۇسلىناتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ سەييىدئەلى ئالپنى تۈيۈقسىز ھىرات ئوردىسىغا بىللە ئېلىپ بېرىشتىكى مەقسىتى، ھىراتتىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەرگە موغۇلىستاندا مۇشۇنداق بوي ـ بەستلىك باھادىرلار بولسىمۇ ئۇلارنى بويسۇندۇرغانلىقى-نى، قەشقەردەك كاتتا شەھەرنى تەسەررۇپىغا كىرگۈزۈپ لەشكەر تۇرغۇزۇشقا مۇۋاپىق بولغانلىقىنى، ھەرقانداق قۇدرەتلىك خان ـ سۇلتانلارنىڭمۇ ئۆزىگە تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى بىلدۇرۇپ قو-يۇش، يەنە بىر تەرەپتىن بىر يىلدىن بېرى تۇتقۇنلۇقتا ياشىغان سەييىدئەلى ئالپقا دوستلۇق قولىنى سۇنۇپ، كۆڭلىنى مايىل قە-لىش، ئارىدىكى غۇم ـ ئاداۋەتنى يۇيۇش، ئاندىن ئۇنى ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن ۋەتىنىگە قايتۇرۇپ، قەشقەردە لەشكەر تۇرغۇزغانلىق سەۋەبىدىن ئىزتىراپقا چۈشكەن موغۇلىستان سۇلتانى بىلەن ئۇ-لۇسىبىگىنىڭ كۆڭلىنى ئەمىن تاپقۇزۇش ئىدى. ئۇ موغۇلىستان سەلتەنەتىدە ھوقۇق ۋە ئىمتىيازى خاندىن قېلىشمايدىغان ئۇلۇس-بېگى خۇدايدادنىڭ ئوينايدىغان رولىغا ئازراقمۇ سەل قارىمىغانە-دى. نەۋرىسىنى قايتۇرۇپ بەرسە، ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ ئۆزىد-دىن خۇش بولىدىغانلىقىنى، قەشقەرنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ئاد-

چە بەك تىركىشىپ كەتمەيدىغانلىقىنى ئۆزىچە تەسەۋۋۇر قىلغانىدى.

مىرزا ئۇلۇغبەگ ھىراتقا تېزرەك يېتىپ بېرىش ئۈچۈن كېچە ـ كۈندۈز توختىماي يول يۈردى. ئۇلار قارشى شەھىرىدىن كېچىدە ئۆتۈپ كەتكەنىدى. بامدات نامىزىغا يېقىن قارشى بىلەن ھىراتنىڭ ئارىلىقىدىكى تاغ باغرىغا چۈشكۈن قىلدى. چوققىسى ئاپئاق قار، بەل ۋە باغلىرى قارىغاي، ئارچا ۋە ئاللىقانداق تاغ ئۆسۈملۈكلىرى بىلەن بېزەلگەن تاغ باغرى سۈتتەك ئايدىڭدا ئاجايىپ كۆرۈنەتتى. جەنۇب تەرەپتىن ئەسكەن غۇر ـ غۇر شامال تاغ گۈللىرىنىڭ ھىدىنى دىماققا ئۇرۇپ، كىشىگە ئاجايىپ ھۇزۇر بېغىشلايتتى. مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ بەش يۈز نەپەر خاس نۆكىرى ئاتلىرىنى ئوتقا قويۇۋېتىپ ياي شەكلىدە كۆزەتتە تۇردى. ئاشپەزلەر ئوچاق ياساپ قازان ـ قومۇشلىرىنى جايلاشتۇرۇشقا، خىزمەتكارلار مىرزا ئۇلۇغبەگ ئۈچۈن جاي راسلاشقا كىرىشتى.

ئىككى كۈندىن بېرىقى سەپەردە مىرزا ئۇلۇغبەگ بىلەن ئۆتكەن ـ كەچكەن ئىشلار ۋە ئۆزلىرى قىزىقىدىغان مەسىلىلەر ھەققىدە كەڭتاشا پاراڭلىشىپ، ماۋەرائۇننەھىر ۋە پەرغانە ۋادىسىنىڭ بۇ كاتتا ھۆكۈمدارىنىڭ ئۆزى ئويلىغىنىدەك ھە دېسىلا قىلىچىدىن قان تامدۇرۇپ تۇرىدىغان قانخور، شەھۋەتپەرەس، تەكەببۇر تاجدار ئەمەس، بەلكى سەلتەنەت ئىشلىرىدىن كۆرە، ئىلىم ـ مەرىپەت ئىشلىرىغا بەكرەك زوقمەن، ئەل ـ ئاۋامنىڭ غېمىنى يەيدىغان، مەسىلىلەر ئۈستىدە ئالىملارغا خاس مۇلاھىزە يۈرگۈزىدىغان، تالىپ مىجەز ئادەم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغان سەييىدئەلى ئالپىنىڭ كۆڭلىدىكى ئۆچمەنلىك ئوتلىرى پەسلەپ، ئاداۋەت كىرىلىرى خىلىلا يۇيۇلۇپ كەتكەنىدى. ھەئە، ئۇ چىن يۈرىكىدىن كۆڭۈل بېرىپ، ئوتتىدا كۆيگەن مەشۇقى زەينەپ بىبىنى تېخىچە ئۇنۇتۇيالمىغان بولسىمۇ، تەقدىرگە تەن بېرىشكە مەجبۇر بولغانىدى. راستتىنى ئېيتقاندا، سەييىدئەلى ئالپ مەشۇقسىز ئاشىق ئىدى. ئۇنىڭ ئىشقى ـ پىراقىدىن زەينەپ بىبىنىڭ قىلچىلىك خەۋىرى يوق ئىدى. تۇرپاندىكى ۋاقىتتا سەييىدئەلى ئالپ ئۇ ئەندىجان گۈ ـ

زىلىنى تاسادىپىي پۇرسەتتە بىرلا كۆرۈپ ئاشىق بولۇپ قالغان، قىزغا كۆڭۈل سىرىنى بىلدۈرۈشكە پۇرسەت تاپالمىغانىدى. ئۇزاق ئۆتمەي مىرزا ئەھمەد ئەندىجانى يۇرتىغا كەتمەكچى بولدى. ئالـ ـدىراپ قالغان سەييىدئەلى ئالپ كۆڭۈل سىرىنى بوۋىسىغا بىلدۈ ـ رۈشكە مەجبۇر بولغانىدى. بەلكىم زەينەپ بىبى تۇرپاندا ئۆزىگە كۆيگەن بىر يىگىتنىڭ بارلىقىنى ئۇلۇسىبىگى خۇدايداد ئەلچـ ـىلىككە بارغاندا خەۋەر تاپقان بولۇشى مۇمكىن. ئەمما بۇ نىكاھ ئىشىغا ئۇنىڭ مەيلىنىڭ قانداقلىقى سەييىدئەلى ئالپقا تېخىچە قاراڭغۇ ئىدى. چۈنكى، تۇرپاندىن ئەندىجانغا بارغۇچە مىرزا ئەھـ ـمەد ئەندىجانى سىڭلىسىنى ھېچقانداق بىر نامەھرەم بىلەن كۆرۈ ـ شۈشكە ئىمكانىيەت بەرمىگەنىدى. سەييىدئەلى ئالپمۇ بولغۇسى قېينىئاغىسىنىڭ ئالدىدا ئەدەپ ساقلاپ مەشۇقى بىلەن كۆرۈ ـ شۈشكە ھەرىكەت قىلمىغان، ئەندىجانغا بارغاندا ھامىنى توي قە ـ لىپ ۋاسالىغا يېتىمەنغۇ دەپ ئۆزىگە تەسەللى بەرگەنىدى. ئەپ ـ سۇس، ئەندىجانغا بېرىپلا ئىش ئۇنىڭ ئارزۇسىدىكىدەك نەتىجـ ـىلەنمىدى. سەييىدئەلى ئالپ ئۇچۇن ئەمدى تەقدىرگە تەن بەرمەيمۇ ئامال يوق ئىدى. زەينەپ بىبى ئاللىقاچان مىرزا ئۇلۇغبەگكە تـو ـ قال بولغان، ئەترابى قاتمۇقات قورشالغان ھەرەمگە كىرىپ بولغا ـ نىدى.

مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرمەكنىكىنى، ئېغىر كېسەلگە گىرىپتار بولغانلىقىنى ئاڭلاپ زىنداندىن چىقىرىپ، ئوردا تېۋىپلىرىغا داۋالىتىپ ھالىدىن خەۋەر ئالغانلىقىنى، شۇ تاپتا بىر تۇتقۇنغا ئەمەس، بىر سەركەردىگە مۇئامىلە قىلغانىدەك مۇئامىلە قىلىپ، ھىراتقا بىللە ئېلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئويلاپ سەييىدئەلى ئالپنىڭ مىرزا ئۇلۇغبەگكە بولغان قارىشى خېلىلا ئۆزگەرگەنىدى. گەرچە چىن يۈرىكىدىن سۆيگەن يارىنى تارتىۋې ـ لىپ، يىگىتلىك غۇرۇرىنى دەپسەندە قىلغان بۇ ھۆكۈمراننى ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمىسىمۇ، قەلبىدىكى ئۆچمەنلىك، ئاداۋەت ئۇچقۇن ـ لىرى سۇسلاپ قالغان، ئۇنىڭ ئورنىنى ئەپۇ، ھۆرمەتتىن ئىبارەت

گىرىمسەن بىر تۇيغۇ ئالغاندى. مىرزا ئۇلۇغبەگ يول بويى ئۇ-
نىڭدىن ئۇلۇسىبىگى خۇدايدادنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ ماڭدى. موغۇ-
لىستاننىڭ ئۇ بۇيۇك سەركەردىسىگە بولغان ھۆرمىتىنى، قايىل-
لىقىنى بىلدۇردى.

ــ سىلىنىڭ بابائى بۇزرۇكلىرى بولمىش ئۇلۇسىبىگى خۇدايداد ھەزرەتلىرى ھەقىقەتەنمۇ ۋاپا، ساداقەت ئەھلىدۇر. ئۇنىڭ تۇغلۇق تۆمۇرخان ئالىيلىرىنىڭ كىچىك خانزادىسى خىزىر خو-جاخان ئالىيلىرىنى تاغىسى ئەمىر قەمەرىددىننىڭ قىرغىنىدىن ساقلاپ ئون ئىككى يىل يوشۇرۇپ ھالىدىن خەۋەر ئالغانلىقى، كېيىن موغۇلىستان تەختىدە ئولتۇرغۇزغانلىقىنىڭ ئۆزىلا جا-ھاندا مەن ـ مەن دېگەن ئادەملەرنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان كاتتا ساداقەتمەنلىك ۋە مەردلىكتۇر. ئەپسۇس، بىزنىڭ سەمەرقەنت تەختگاھىمىزدا ئول زاتتەك ساداقەت ئەھلىنى كۆندۈزى چىراغ يېقىپمۇ تاپقىلى بولمايدۇ.

سەييىدئەلى ئالپ مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ئاغزىدىن بۇۋىسىنىڭ پەزىلەت، تەرىپلىرىنى ئاڭلاپ تولىمۇ سۆيۈندى، ئۆزىنى پەخىرلىك ھېس قىلدى.

«توۋا، بۇ مىرزا ئۇلۇغبەگ قانداق ھۆكۈمداردۇر؟ ھازىرقى گەپ ـ سۆزلىرىدىن، نۆكەر، خىزمەتكارلارغا قىلغان سىلىق ـ سىپايە مۇئامىلىسىدىن بىراۋنىڭ سۆيگەن يارىنى تارتىۋالىدىغان، شەھۋەتپەرەس، قانخور ھۆكۈمدار ئىكەنلىكىگە ئىشەنگۈسى كەل-مەيدۇ كىشىنىڭ. ئىشەنمەي دېسەم زەينەپ بىبى ھازىر ئۇنىڭ ھە-رىمىدە. شۇ تاپتا ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىش، بىر يىللىق دەرد ـ ھەسـ-رىتىمنىڭ، پايخان بولغان يىگىتلىك غۇرۇرۇمنىڭ ئۆچىنى ئې-لىش تامامەن قولۇمدىن كېلىدۇ. ئەمما ھازىر نېمىشقا مۇشۇنداق بىر رەقىبىمگە نىسبەتەن كۆڭلۈمدىكى ئۆچمەنلىك، ئاداۋەت تۇيـ-غۇلىرى يوقاپ كەتتى؟ ياكى مېنى سېھىرلەۋاتامدۇ ـ يا؟ شۇنداق، زەينەپ بىبىنى ئۇ كېلىپ تارتىۋالمىدى. بىراق زەينەپ بىبىنى ئۇنىڭغا تارتۇق قىلىپ، ئۆمۈرلۈك بەختىمنى ۋەيران قىلغان ئەز-

ەجان ئەمرى ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى بەگلەردىنغۇ؟ بىراۋ بەرگەن سوۋغاتنىڭ ئىگىسىنى، كېلىش مەنبەيىنى سورىماي قوبۇل قىلىۋېرىدىغان ئىش نەدە بار؟!...»

ــ ئەنە ئاۋۇ ئاسمان گۈمبىزىنىڭ ئاقىرىشقا باشلىغان تەرىپىدە تۇرغىنى زۆھرە يۇلتۇزى، ــ دەپ سەييىدئەلى ئالپنىڭ دىلىغۇل خىياللىرىنى بۆلدى مىرزا ئۇلۇغبەگ.

سەييىدئەلى ئالپ خىيالىدىن چۆچۈپ باش كۆتۈردى ـ دە، مىرزا ئۇلۇغبەگ كۆرسەتكەن تەرەپكە بويۇنداپ قارىدى، ئەمما مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ كۆرسەتكىنىنىڭ قايسى يۇلتۇز ئىكەنلىكىنى پەرق ئېتەلمىدى.

ــ ئوبدانراق قارىسىلا ئەمىرزادەم، ئەنە زۆھرە يۇلتۇزىدىن يۇقىرىراقتا، سەل نېرىدا تۇرغىنى مۇشتەرى يۇلتۇزى، ــ مىرزا ئۇلۇغبەگ كېچە ئاسمىنىغا قاراپ ھەۋەس بىلەن سۆزلەيتتى، ــ مۇنەججىملەرنىڭ دېيىشىچە، بابائى بۇزرۇك ئەمىر تۆمۇر ساھىبقىران ھەزرەتلىرى بۇ ئىككى يۇلتۇز بىر ـ بىرىگە يېقىن كەلگەن يىلى تۇغۇلغانىكەن.

سەييىدئەلى ئالپ سەمىمىيلىك بىلەن ئېغىز ئاچتى:

ــ كەچۈرگەيلا ئانھەزرىتىم، كەمىنىلىرىنىڭ فەلەكىييات ئىلمى[1]دىن پەقەتلا خەۋىرىم يوق.

ــ ھېچقىسى يوق، فەلەكىيات ئىلمى ھەرقانداق ئادەم ئاسانلىقچە ئۆگىنىۋالالايدىغان ئىلىم ئەمەس، ــ دەيتتى مىرزا ئۇلۇغبەگ ئاسمان گۈمبىزىدىكى تۇمەنلىگەن ئالماسلاردەك چاراقلاپ تۇرغان يۇلتۇزلارغا زوق بىلەن قاراپ.

«ھە، مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ كۈندۈزى كۆپرەك ئارام ئېلىپ، كېچىسى يول يۇرۇشى يۇلتۇزلارنى تاماشا قىلىۋېلىش ئۈچۈن ئىكەن ـ دە. توۋا، جاھاندىكى ئادەملەرنىڭ ھەۋىسى قىسما ـ قىسما بولىدىكەن...»

ــ ئەنە قارىسىلا، ئەڭ ئۈستىدە كۆمتۇرۇلگەن چۆمۈچەك

① فەلەكىييات ئىلمى ــ ئاسترونومىيە.

ئوخشايدىغىنى دۇببى ئەكبەر يۇلتۇزلىرىدۇر. ئۇنىڭ يەنە يەتتە قاراقچى يۇلتۇز تۇركۈمى دەيدىغان نامىمۇ بار. ئۇنىڭدىن سەل پەسرەكتىكىسى ـــ خۇددى چېچىۋەتكەن زەردەك ۋالىلداۋاتقىنى سامانيولى. ئۇنىڭ سەل ئاستىدىراق خۇددى چوغدەك يېلىنجاپ تۇرغىنى ئۇكەر...

سەييىدئەلى ئالپ مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ سۆزلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلايتتى. ئاسمان گۈمبىزىنىڭ ئىشارەت قىلغان تەرىپىگە زەن قويۇپ قارايتتى. لېكىن، مىرزا ئۇلۇغبەگ كۆرسەتكەن يۇلتۇزلارنىڭ قايسىلىقىنى بىلمەيتتى. ئۇنىڭ نەزەردە مىرزا ئۇلۇغبەگ ئاسماندىكى ئاشۇ ساناقسىز يۇلتۇزلارنىڭ ھەممىسىنىڭ نامىنى، سىر ـ ھېكمىتىنى بىلىدىغاندەك ئىدى. ئۇنىڭغا مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ سۆزلىرى تولىمۇ سىرلىق، تولىمۇ قىزىقارلىق تۇيغۇ بېرەتتى. ھەئە، بىر يىللىق ئەشەددىي رەقىبلەر ئىككى كۈندە ئەنە ئاشۇنداق يېقىنلىشىپ كەتكەنىدى. ئوچۇقراق قىلىپ ئېيتقاندا، مىرزا ئۇلۇغبەگ چوڭقۇر بىلىمى، كەڭ نەزەر دائىرىسى، جاھان ئىشلىرىغا بولغان ھېكمەتلىك مۇلاھىزىلىرى، پاساھەتلىك نۇتقى، كاتتا ئالىملارغا خاس خۇش پېئىل، كەمتەر خۇي ـ مىجەزى، سىلىق ـ سىپايە مۇئامىلىسى بىلەن سەييىدئەلى ئالپىنىڭ كۆڭلىنى رام قىلىۋالغانىدى.

بامدات نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن مۇزدەك بۇلاق سۈيىدە تاھارەت ئېلىپ، كۆرپىدەك يۇمشاق چىملىق ئۈستىگە سېلىنغان چاققانغىنا زىلچا جاينامازغا چىققان مىرزا ئۇلۇغبەگ بېلىقنىڭ قورسىقىدەك ئاقىرىشقا باشلىغان ئۇپۇققا قاراپ قويۇپ يېنىدىكى نۆكەر بېشىغا نەزەرىنى ئاغدۇردى:

ـــ ئىنىس ـ جىن يوق بۇ تاغ باغرىدا ئۇنچىۋالا قاتتىق قورۇقچىلىق قىلىش بىھاجەتتۇر. بامداتنىڭ ۋاقتى قىستاپ قالدى. نۆكەرلەر دەرھال تاھارەت ئالغاي، بامدات قازا بولۇپ كەتمىسۇن، ـــ ئاندىن سەييىدئەلى ئالىپقا قاراپ، ـــ تاھارەت ئېلىۋالدىمۇ ئەمىرزادەم؟ـــ دېدى.

ـــ ھەئە، تاھارەت ئېلىۋالدىم ئانھەزرىتىم، ـــ دېدى سەيىدئەلى ئالىپ.

ئىككى كۈندىن بېرى دالىدا نامىاز ئوقۇش توغرا كېلىپ قالسا مىرزا ئۇلۇغبەگ ئۆزى ئىمام بولۇپ بېرەتتى. بارلىق ئەمىر ـ نۆكەرلەر، ھەتتا ئاشپەز ـ خىزمەتكارلارغىچە مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ كەينىدە تۇرۇپ نامىاز ئوقۇيتتى. ھەئە، مىرزا ئۇلۇغبەگ ھەق بەش ۋاق نامازنى قەتئىي قازا قىلمايتتى.

خاندىن پەرمان ئالغان نۆكەرلەر دەرھال قورال ـ ياراغلىرىنى تاشلاپ تاھارەت ئېلىشقا تۇتۇندى. مىرزا ئۇلۇغبەگ ھەمراھلىرىنىڭ تاھارەت ئېلىشىنى كۈتۈپ جايىنامازدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرغىنىچە كەھرىۋا تەسۋىسىنى سىيرىپ دۇرۇت ئوقۇشقا باشلىدى. نۆكەرلەر تەرەت پىشۇرۇش ئۈچۈن تاغ باغرىنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە، دۆڭ، چاتقاللارنىڭ كەينىگە كېتىشكەندى. دەل شۇ چاغدا قاناداتۇر بىر خەۋپنى سەزگەن ئاتلار ئەنسىز پۇشقۇرۇپ كىشنەشكە باشلىدى. ئاتلارنىڭ ئەنسىز پۇشقۇرۇشى مىرزا ئۇلۇغبەگ بىلەن سەييىدئەلى ئالپنى جىددىيلەشتۈردى. ئۇلار دەس ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئەتراپقا ھودۇقۇپ قارىدى.

ـــ يولۋاس!

ئىختىيارسىز بوشقىنا توۋلىۋەتتى مىرزا ئۇلۇغبەگ. سەيىدئەلى ئالپنىڭ بۇركۈتنىڭكىدەك ئۆتكۈر كۆزلىرى ئارچا، چاتقاللىقلار ئارىسىدىن ئۆزلىرىگە قاراپ كېلىۋاتقان يولۋاسنى ئالمىقاچان كۆرۈپ ئۇلگۈرگەنىدى. بۇ يېتىلگەن ئەركەك يولۋاس بولۇپ، بوي ـ بەستى خېلىلا ئېگىز، بېشى بۇقىنىڭ بېشىدىنمۇ چوڭ ئىدى. شۇ دەقىقىدە مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ چىرايى ۋەھىمىدىن تاتىرىپ كەتكەن بولۇپ، يولۋاسقا تىكىلگەن كۆزلىرى چەكچىيىپلا قالغان، پۈتكۈل ئەزايىنى قارا تەر باسقانىدى.

ـــ تۇرغان جايلىرىدىن ھەرگىز مىدىرلىمىسلا ئالىيلىرى.

سەييىدئەلى ئالپ شۇنداق دېدى ـ دە، بايا نامىاز ئوقۇش ئۈچۈن جايىنامازغا چىقىشتىن ئاۋۋال، نامىاز ئوقۇغاندا پۈتلاشمىسۇن

دەپ، جاينامازدىن نېرىراقتا قويۇپ قويغان يا بىلەن ساداقنى چاقماق تېزلىكىدە قولىغا ئالدى. بۇ چاغدا يولۋاس ئۇلارغا ئون بەش ـ يىگىرمە قەدەم يېقىنلاپ قالغانىدى. يولۋاس كېچىدىن بېرى ئوۋ تاپالماي ئېچىرقاپ كەتكەن بولسا كېرەك، ھېيىقماستىن ئۇلارغا قىستاپ كېلىۋاتاتتى. سەييىدئەلى ئالپ چاققانلىق بىلەن بىر تال ئوقنى ئالدى ـ دە، يانىڭ كىرىچىنى كۆچەپ تارتتى. «ۋىڭ» قىلغان سادا بىلەن تەڭ ئوق يولۋاسنىڭ كۆكرىكىگە قادالدى. ئوق زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن يولۋاس غەزەپ بىلەن ھۆركىرەپ نەرە تارتتى. ئەنە شۇ قىسقىغىنا دەقىقىدە سەييىدئەلى ئالپىنىڭ ئاتقان ئىككىنچى ئوقى يولۋاسنىڭ يوغان ئېچىلغان ئاغزىدىن كىرىپ كانىيىغا سانجىلدى. ئەمدى غالجىرلاشقان يولۋاس غەزەپ بىلەن ئۇلارغا قاراپ ئېتىلدى. بۇ دەقىقىدە يولۋاسقا ئۇچىنچى ئوقنى ئېتىش ئىمكانىيىتى يوق ئىدى.

ـــ ئۆزلىرىنى بىر چەتكە ئالسىلا ئانھەزرىتىم!

سەييىدئەلى ئالپ شۇنداق دېگىنىچە مىرزا ئۇلۇغبەگنى چاقماقلىق بىلەن بىر يانغا ئىتتىرىۋەتتى ـ دە، يېنىغا ئېسىۋالغان غىلاپتىن خەنجىرىنى شارتتىدە چىقىرىپ ئەپچىللىك بىلەن ئېڭىشتى ـ دە، كۆكىلەپ كەلگەن يولۋاسنىڭ قورسىقىغا زەرب بىلەن خەنجەر ئۇردى. يولۋاسنىڭ قارنى يېرىلىپ كەتكەنىدى. ئېغىر زەربىگە ئۇچرىغان يولۋاس يەرگە خۇددى تام يىقىلغاندەك چۈشتى. ئەمىر سەييىدئەلى ئالپ چاققانلىق بىلەن يولۋاسنىڭ ئوستىگە مىنىپ، سول قولى بىلەن يولۋاسنىڭ بېشىنى مەھكەم بېسىپ تۇرۇپ بوينىغا ئارقا ـ ئارقىدىن خەنجەر ئۇردى. خېلىلا تىپىرلاپ باققان يولۋاس چىشلىرىنى ھېڭگايتقىنىچە خارتىلداپ يەر قاسىدى. ئۇنىڭغىچە يولۋاسنىڭ ھۆركىرىگىنىنى ئاڭلاپ يۇگۇرۇشكىنىچە يېتىپ كەلگەن نۆكەرلەر مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ سالامەت ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ «خۇداغا شۈكۈر» دېيىشكىنىچە يەڭگىل نەپەس ئېلىشتى. يەردە سۇنايلىنىپ ياتقان يولۋاس بىلەن قولى ۋە كىيىملىرى قانغا بويالغان سەييىدئەلى ئالپقا ھەم ھەيرانلىق، ھەم

قايىللىق نەزەرى بىلەن قاراشتى. لېكىن مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ تا-
تىرىپ كەتكەن چىرايىغا قاراپ ھېچكىم زۇۋان سۇرۇشكە پېتە-
نالمىدى.

ـــ خوداغا شۈكۈر، سەييىدئەلى ئالىپ جېنىمىزغا ئارا تۇر-
دى، ـــ دېدى بىرئاز ئېسىگە كەلگەن مىرزا ئۇلۇغبەگ زۇۋانغا
كېلىپ، ـــ ئول يىرتقۇچ ئۆزلىرىگە زەرەر يەتكۈزمىگەندۇ ئە-
مىرزادەم؟

ـــ ئىلتىپاتلىرىغا رەھمەت، سالامەت تۇرۇپتىمەن ئانھەزرە-
تىم، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ خەنجىرىدىكى قان يۇقىنى
يولۇاسنىڭ تۈكلىرىگە سۈرتۈپ تۇرۇپ.

مىرزا ئۇلۇغبەگ سۈزۈلۈشكە باشلىغان تاڭغا بىر قارىۋې-
تىپ، ئەتراپىدىكىلەرگە بوش بۇيرۇق قىلدى:

ـــ چاققان بولۇڭلار، نامازشامدات قازا بولۇپ كەتمىسۇن، ـــ
سەييىدئەلى ئالىپقا قاراپ كۆيۈنگەن ھالدا ، ـــ كىيىملىرىنى چاق-
قان ئالماشتۇرۇۋالسىلا ئەمىرزادەم. قان يۇقى كىيىمدە نامازمەق-
بۇل بولماس، ـــ دېدى.

نامازدىن كېيىن مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ چىرايى خېلىلا ئېچە-
لىپ قالغانىدى. خىزمەتكارلار بىرەمدىلا يولۇاسنىڭ تېرىسىنى
سويۇپ ئۇلگۇردى. بۇ چاغدا ئاشپەزلەر ناشتىلىق تەييارلاپ بولغا-
نىدى. ئۇلار ئازادە پاراڭلاشقاچ ناشتا قىلىشتى. ئەلۋەتتە پاراڭنىڭ
تېمىسى يولۋاس ۋە يولۋاسنى ئۆزى يالغۇز ئۆلتۇرگەن سەييىدئەلى
ئالىپ ئۇستىدە بولۇۋاتاتتى.

ـــ ئىلگىرى يولۋاس ئوۋلاپ باققانمىدىلە ئەمىرزادەم؟ ـــ
سورىدى مىرزا ئۇلۇغبەگ.

ـــ ئوۋلاپ باققان، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ چىرايىغا تە-
بەسسۇم يۈگۈرتۈپ، ـــ لېكىن بۇگۈنكىدەك يالغۇز ئوۋلاپ باقمە-
غان. بابائى بۇزرۇككە ئەگىشىپ لوپ، تارىم ۋادىلىرىدا بىرقانچە
نۆۋەت يولۋاس ئوۋلاپ باققان.

ـــ ئاڭلىسام تارىم يولۋىسىنمۇ بەكلا يىرتقۇچ دېيىشىدۇ.

— شۇنداق. جۇغى بۇ تەرەپنىڭ يولۋاسلىرىدىن چاغراق بولغىنى بىلەن تولىمۇ ۋەھشىي كېلىدۇ، ئۇۋلىماق تەس.

— بۇ يولۋاس تېرىسى مۆھتەرەم خاقانى سەئىد① ئالىيلىرىغا ئېلىپ بارىدىغان كاتتا سوۋغىمىز بولىدىغان بولدى ئانھەزرىتىم، — دېدى مىرزا ئۇلۇغبەگكە ھەمراھ بولۇپ ھىراتقا ماڭغان ئەمىرلەردىن بىرى خۇشامەتگۈيلۈق بىلەن.

— بۇ غەنىيمەت، — دېدى مىرزا ئۇلۇغبەگ يولۋاس تېرىسىنى بېشى بىلەن ئىشارەت قىلىپ، — سەييىدئەلى ئالىپقا تەئەللۇقتۇر. ئۇنىڭدا بىزنىڭ قىلچىلىك ھەققىمىز يوقتۇر.

— يوقسۇ ئالىيلىرى، ھەرگىز ئۇنداق دېمىگەيلا، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ تەۋازۇ قىلىپ، — ئالىيلىرى قېشىمدا تۇرۇپ مەدەت بەرگەچكىلا ئول ۋەھشىي يولۋاس ئۇستىدىن غالىب كېلىشكە مۇۋەپپەق بولدۇق. بىلمىدۇق، خاقانى سەئىد ئالىيلىرى ئۇشبۇ ئەرزىمەس سوۋغىمىزنى قوبۇل قىلارمىكىن؟

— قوبۇل قىلىدۇ، — دېدى مىرزا ئۇلۇغبەگ مەمنۇنلۇق بىلەن، — جانابى پەدەرۇ بۇزرۇكىمىز يولۋاس ئۇۋلاشقا تولىمۇ ھېرىسمەن. ئوردىسىدا ئۆزى ئۇۋلىغان يولۋاسلارنىڭ تېرىسى ئېسىلىق.

نېمىشقىدۇر ناشتىغا ئولتۇرغاندىن بېرى مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ئوي ـ پىكرى بىر يەردە ئەمەستەك، كۆڭلىنى ئالىقاندىغەم ـ ئەندىشە چۇلغىۋالغاندەك قىلاتتى. تۇرۇپ ـ تۇرۇپ سەييىدئەلى ئالىپقا چاندۇرماي قاراپ قوياتتى.

«ھەقىقەتەن بوي ـ بەستىگە لايىق پالۋان دېسە پالۋان دېگۈچىلىكى بار باھادىر ئەزىمەت ئىكەن. بايا ئۇنىڭ يولۋاس بىلەن ئېلىشقان شىجائىتىگە قارىغاندا، رەسمىي نىيىتى بۇزۇلۇپ قالسا، مېنىڭ بۇ بەش يۈز نەپەر خاس نۆكىرىم ئۇنىڭغا ھەرگىز تەڭ كېلەلمىگۈدەك. ياخۇدا، يولۋاسنىڭ بالاسىدىن قۇتۇلغىنىم بىلەن يولۋاستىنمۇ يامان بىر باھادىرنى يېنىمدا ئېلىپ يۈرۈپتىمەن ئە-

① خاقانى سەئىد — شاھرۇخ مىرزىنىڭ سەلتەنەت نامى.

مەسمۇ؟ تېخى قورال ـ ياراغلىرى بىلەن، ئەجەب ئېھتىيات قىلماپتىمەن دېسە. ئۇنىڭغا نېمىشقا شۇنچىۋالا ئىشىنىپ قورال ـ ياراغ بىلەن يېنىمدا تۇرۇشىغا يول قويغاندىمەن؟ بۇ مېنىڭ غەپلەتتە قالغىنىم ئەمەسمۇ؟ نېمىلا دېگەن بىلەن مەن ئۇنىڭ سۆيگەن مەھبۇبىنى تارتىۋالغان رەقىبىغۇ ئاخىر. ناۋادا نىيىتىنى بۇزسا بىر تال ئوق، ياكى بىر خەنجەر بىلەن ئىشىمنى پۈتتۈرمەمدۇ. ئۇنى بۇنداق قىلمايدۇ دەپ كىم ھۆددە قىلالايدۇ؟ تېخى ئۇنىڭ ئاتىسىنى قەشقەردىن قوغلاپ چىقارغان خوجا شەرىپكە كۆمەك بولۇپ قەشقەرگە لەشكەر ئەۋەتكىنىمدىن ئۇنىڭ زىنھار خەۋىرى يوق. ناۋادا بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ قالسا، قەلبىدىكى دۈشمەنلىك ئوتلىرى قايتىدىن كۆچىيىپ نىيىتىنى بۇزۇشى ئېنىق. زىنھار غاپىل بولما مۇھەممەد تورغاي[1]، خاۋالۇت ئۇيقۇدىن[2] ئويغان. دەرھال بىر قارارغا كېلىپ ئامال تاپ. شۇ تاپىنىڭ ئۆزىدە ئۇنى ئۆلۈمگە بۇيرۇسام نامەردلىك قىلغان بولىمەن. مۇخالىپلىرىم بۇ قىلغىنىمنى ئاڭلىسا مەسخىرە قىلىپ كۈلۈشىدۇ. ھەئە، ئۇنى ھازىر ئۆلۈمگە بۇيرۇپ ئۆلتۈرۈشمۇ ئونچە ئاسان ئەمەس. قارشىلىق كۆرسەتسە ئۇ ئەمەس، مەن ئۆلۈشۈمۇ مۇمكىن. چۈنكى، نۆكەرلىرىم ھېلىلا يولۋاس ئۆلتۈرگەن بۇ باھادىر ئەزىمەتكە تىڭ كۆتۈرۈپ چىقىشقا جۈرئەت قىلالىشمۇ ناتايىن. شۇ تاپتا ئۇنىڭ يېنىدىكى قورال ـ ياراغلارنى تارتىۋېلىشىنىڭ تېخى ئورنى يوق. قانداق قىلسام بولىدىكىن ـ تاڭ؟...

مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ئامال تاپالماي تىت ـ تىت بولغانسېرى كۆڭلىدىكى ۋەھىمىسى كۈچىيىپ كەتكەنىدى. يېنىدىكى ئەمىرلىرىنىڭ خۇشامەتلىرى قۇلىقىغا خۇشياقمايتتى. ئىككى كۈندىن بېرى ھىراتقا تېزرەك يېتىپ بېرىش ئۈچۈن تۆزۈكرەك ئارام ئالماي يول مېڭىۋاتقان خانىنىڭ شۇ تاپتا يولغا چىقىشقا ئالدىرىماسلىقى ئەمرلەرنىڭ دىققىتىنى تارتمىغاندەك قىلاتتى. ئۇلار بىردە

① مۇھەممەد تورغاي ـــ مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ئىسمى.

② خاۋالۇت ئۇيقۇسى ـــ ئۇيقۇ بىلەن ئويغاقلىقنىڭ ئارىسى.

خانغا خۇشامەت قىلاتتى، بىردە سەييىدئەلى ئالپىنىڭ باتۇرلۇقىنى ماختايتتى. بۇ ماختاش سۆزلىرىنىڭ ئىچكى تۈيغۇسىنى يوشۇرۇشقا تىرىشىپ ئولتۇرغان مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ يۈرىكىنى ئېچىشتۇرۇۋاتقانلىقىنى زىنھار خىيالىغا كەلتۈرۈشمەيتتى. سەييىد ئەلى ئالىپ بولسا ئەمىرلەرنىڭ ماختاشلىرىغا كۆمۈلۈپ كۇلۇمسىرىگىنچە ئولتۇراتتى. ھەئە، شۇ تاپتا ئۇ ھىراتقا بېرىپ خاقانى سەئىد شاھرۇخ مىرزا بىلەن كۆرۈشكەندە يولۇاس بىلەن تەڭ ئېلىشىپ، ئوغلى مىرزا ئۇلۇغبەگنى بالا ـ قازادىن قوتۇلدۇرغىنى ئاڭلاپ، ئۆزىگە قانداق ئۇسۇلدا مىننەتدارلىق بىلدۈرىدىغانلىقىنى، ھىرات ئوردىسىدىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ قانداق ھەيران قالىدىغانلىقىنى خىيال قىلاتتى. زىيادە شۆھرەتپەرەسلىك ياش يىگىتنىڭ ۋۇجۇدىنى چىرمىۋالغانىدى. شۇ دەقىقىدە ئۇ مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ قورسىقىدا قوتراۋاتقان شۇملۇقلاردىن خەۋەرسىز ئىدى. مىرزا ئۇلۇغبەگنى ئۆزى ھەققىدە نىيىتىنى بۇزىدىغۇ دەپ خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيتتى.

«شۇنداق قىلاي، بۇنىڭدىن باشقىمۇ چارە يوق. ئۇنىڭ ئىشىنى مىرانشاھ دورغا بىر تەرەپ قىلسۇن. بۇ ئۆز قولۇم بىلەن بىر تەرەپ قىلغىنىمدىن ياخشىراق. زىنھار ئىككىلىنىپ تۇرما مۇھەممەد تورغاي...»

مىرزا ئۇلۇغبەگ قەتئىي نىيەتكە كېلىپ بىرئاز خاتىرجەم بولدى. ھەئە، ئۇ كۆڭلىدە سەييىدئەلى ئالپىنى ئولتۇرۇش ئۈچۈن تەدبىر تۈزۈپ بولغانىدى.

ـــ ئانھەزرىتىمنىڭ مىجەزى يوقمۇ ـ قانداق؟ ـــ سورىدى خانىنىڭ چىرايىغا قاراپ ئىش كۆرۈشكە ئادەتلەنگەن ئەمىرلەر.

ـــ يوقسۇ، مىجەزىم جايىدا، ـــ دېدى مىرزا ئۇلۇغبەگ.

ـــ ئۇنداق بولسا خاتىرجەم بولدۇق، كۆزىمىزگە غەمكىن كۆرۈنۈۋاتىدىلا...

ـــ بايا يولۇاس تېرىسىنى پەدەرۇ بۇزرۇكىمىزنىڭ ھۇزۇرىغا سۈرگەت قىلىپ ئاپىرىدىغانىنىڭ گېپى چىقىۋىدى، خان ئاتامغا

تەييارلىغان مۇھىم بىر سوۋغاتنى ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇپ قالغانلىقىم تۈيۈقسىز ئېسىمگە كېلىپ قالدى، ـــ دېدى مىرزا ئۇلۇغبەگ ئەمىرلىرىگە تەكشى قاراپ، ـــ شۇنچىۋالا يولنى بېسىپ بولغاندا ئارقىمىزغا يېنىشىمىزنىڭ تېخى ئورنى بولمىسا، قانداق قىلىدىغان ئىشكىن؟ شۇ ئىشقا بېشىم قېتىپ قالدى.

ـــ ئۇنداق بولسا دەرھال سەمەرقەنتكە چاپارمەن ماڭغۇزايلى، ئېلىپ ئارقىمىزدىن يەتسۇن، ـــ دېدى ئەمىرلەردىن بىرى ئەقىل كۆرسەتىپ.

ـــ شۇنداق قىلساققۇ بولاتتى، ـــ دېدى مىرزا ئۇلۇغبەگ تەڭلىكتە قالغان قىياپەتتە، ـــ بىراق ئۇ بەكمۇ قىممەت باھالىق نەرسە ئىدى. ئۇنى بىر مۇنچە نۆكەرلەر بىلەن قوغداپ ئېلىپ كېلىشنى ئانچە لايىق كۆرمىدىم. بىرنەچچە ئادەم بىلەنلا داۋراڭ قىلماي ئېلىپ كەلسەكمىكىن، دەپ ئويلايمەن. بىراق بۇمۇ ئاسان ئىش ئەمەس. ھەممىلىرىگە مەلۇملۇق، سەمەرقەنت بىلەن ھىرات ئارىلىقىدا ئوغرى ـ قاراقچىلار تولا.

ـــ ئۇنداق بولسا ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالپنى سەمەرقەنتكە ئەۋەتسەك قانداق بولۇر؟ ـــ دېدى ئەمىرلەردىن بىرى، ـــ بايا ئېيتىلغان ئەمىرزادەمنىڭ باھادىرلىقىنى ھەممەيلەن ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆردۇق. مېنىڭچە بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن پەقەت ئەمىرزادەملا چىقالايدۇ.

بۇ دەل مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ كۆڭلىدىكى گەپ ئىدى.

مۇھىم ئىشنىڭ ئۆزىنىڭ زىممىسىگە يۈكلىنىپ قېلىشىدىن، يەنە كېلىپ ئالدى ـ كەينىگە مېڭىپ ئوشۇقتىن ـ ئوشۇق يول ئازابى تارتىشتىن، ئەڭ مۇھىمى ئېسىل سوۋغاتنى قوغداپ كېلەلمەي قاراقچىلارغا تارتىۇرۇپ قويۇپ خانىنىڭ غەزىپىگە ئۇچراپ قېلىشتىن ئەنسىرىگەن ئەمىرلەر بۇ تەكلىپنى بىر ئېغىزدىن قوللاشتى.

ـــ ئەمىرزادەمگە جاپا سېلىپ قويارمىزمىكىن؟ ـــ دېدى مىرزا ئۇلۇغبەگ.

ـــ ئانھەزرىتىمىنىڭ پەرمانى بىز ئۇچۇن زىنھار جاپا ئەمەس. تۇر، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ قەددىنى رۇسلاپ.

ـــ ئەمىسە ھازىرلا يولغا چىقىپ مۇشكۇلمىزنى ئاسان قىلغايلا.

مىرزا ئۇلۇغبەگ شۇنداق دېدى ـ دە، سەمەرقەنت شەھىرىنىڭ ھاكىمى مىرانشاھ دورغىغا بىر پارچە مەكتۇپ يېزىپ پېچەتلىدى، ئاندىن خەتنى نۆكەر بېشىغا تۇتقۇزدى.

ـــ خەتنى ئوبدان ساقلا. مىرانشاھ دورغىنىڭ ئۆز قولىغا بەر، ـــ مىرزا ئۇلۇغبەگ سەييىدئەلى ئالىپقا يۈزلەندى، ـــ ئەمىرزادەمنى ئالدى ـ كەينىگە ماڭدۇرۇپ قويىدىغان بولدۇق. ناۋادا ئەمىرزادەمنىڭ سەمەرقەنتكە بارغاندىن كېيىن ھىراتقا كەلگۈسى كەلمەي قالسا، زىنھار ئارىسالدى بولماي سەمەرقەنتتە تۇرۇۋەرگەي. ھېلىقى قىممەت باھالىق سوۋغاتنى قورۇقداپ مېڭىشقا مىرانشاھ دورغا باشقىچە ئامال تاپقاي. مەن ھىراتتىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئاندىن سىلىگە ئىجازەت بېرىپ تۇرپانغا يولغا سېلىپ قويىمەن. سىلى بىز بىلەن سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ۋاستە بولۇپ سۇلھى ۋە دوستلۇققا سەۋەب بولغايلا.

ـــ ئالىيلىرى خاتىرجەم بولغايلا، سوۋغاتنى چوقۇم ئۆز قولۇم بىلەن ئېلىپ كېلىمەن، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ.

مىرزا ئۇلۇغبەگ سەييىدئەلى ئالىپقا ئون نەپەر نۆكىرىنى قوشۇپ بەردى.

سەمەرقەنتكە قاراپ كېتىۋاتقان سەييىدئەلى ئالىپنىڭ بىر دىنلا كۆڭلى يېرىم بولدى. ھەئە، ئۇنىڭغا مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ سۆزلىرى تەسىر قىلغانىدى.

«راست، مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرى ئەجەب بىر گەپ قىلدى ـ يا؟ باشتا ئول قىممەت باھالىق سوۋغاتنى بىر مېنىڭ قورۇقداپ مېڭىشىمنى تايىن تاپقانىدى. بىراق خوشلاشقاندا، ناۋادا ھىراتقا كەلگىلىرى كەلمىسە ئارىسالدى بولماي سەمەرقەنتتە تۇ-

رۇۋەرسىلە، دەيدۇ ـ يا؟ ئۇنداق بولسا مېنىڭ سەمەرقەنتكە يېنىپ بېرىشىمنىڭ ھاجىتى يوق ئىدىغۇ؟ سەمەرقەنت ھاكىمى مىرانشاھ دورغا مەخسۇس قورۇقچى ئاجراتسا بولۇۋېرەتتىغۇ؟ ئۇنىڭ مېنى تۇيۇقسىز ھىراتقا ئېلىپ بارماسلىقىدا نېمە ئويى باردۇ؟ ياكى مېنى سەمەرقەنتكە بارغاندىن كېيىن يەنە يول جاپاسى تارتىپ ھىراتقا بېرىشتىن يالتىيىپ قالسا، خىجىل بولۇپ قالمىسۇن، دەپ شۇنداق دېدىمۇ ـ يا؟ ياق، مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ كۆڭلىدە زادى بىر مۇددىئا بار. ياكى مۇنداقلا دەپ قويغان گەپنى مەن ئارتۇقچە مۇلاھىزە قىلىپ كەتتىمۇ ـ يا...»

سەييىدئەلى ئالپ ھەرقانچە ئويلىنىپمۇ بۇ ئىشنىڭ تېگىگە يېتەلمىدى. ئۇ مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ سەمەرقەنت ھاكىمى مىراز شاھ دورغىغا يازغان خېتىدە: «سەييىدئەلى ئالپ سەمەرقەنتكە بارغان ھامان تۇتۇپ قاماقتا ئېلىڭلار» دەپ پەرمان بەرگەنلىكىنى زىنھار خىيالىغا كەلتۇرمەيتتى. لېكىن مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ تۇرۇقسىز سەۋەبلەر بىلەن ئۆزىنى تەڭ يولدىن سەمەرقەنتكە قايتۇرۇۋەتكەنلىكىگە كۆڭلى يېرىم بولغانىدى. يول بويى بىر خىل گۇمان كۆڭلىدىن پەقەتلا نېرى بولمىدى، تۇيغۇلىرى ئۇنى سەمەرقەنتكە بارماسلىققا ئۇندەيتتى.

«بولدىلا، نېمانچە ئىچىمگە ئېلىپ كېتىمەن. ئەسلىدىمۇ مىرزا ئۇلۇغبەگ بىلەن بىللە سەپەر قىلىشقا رايىم يوق ئىدى. يول بويى ئۇنى ئۆلتۇرۇۋېتىشنى پات ـ پات خىيال قىلىپ تۇرۇپ، ئاخىرقى ھېسابتا ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغىنىم قىزىق. ھەي، بەلكىم ئۇ ماڭا شۇنچىۋالا ئىشىنىپ، كۆڭلىنى يېقىن تۇتقانلىقى ئۈچۈن، كۆڭلۈمدىكى شەيتان ۋەسۋەسىسىنى، ئۆچ ـ ئاداۋەتنى بېسىۋالغاندىمەن. شۇنداق، ساڭا ئىشىنىپ دوستلۇق قولىنى سۇنغان ئادەمگە نىيىتىنى بۇزۇش ئەلۋەتتە نامەردنىڭ پەيلىدۇر. بەلكىم ياراتقان ئاللاھ ئىگەم مېنىڭ بۇنداق قىلىشىمنى راۋا كۆرمىگەندۇر. مىرزا ئۇلۇغبەگمۇ مەردلىكنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتكەندۇر. ئەمدى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بارماي

غىنىم تۇزۇكمىكىن. ھىرات ئوردىسىدا ماڭا نېمە بار؟ خاقانى سە-ئىد شاھرۇخ مىرزا كىمىم ئىدى؟ ھەئە، مېنىڭ بارار جايىم مو-غۇلىستان ئوردىسى، تۇرپان تەختگاھى. ئول دەرگاھىتا كېچە ـ كۈندۈز يولۇمغا تەلمۈرۈپ تۇرغان بوۋام ـ مومام، ئاتا ـ ئانام، قېرىنداشلىرىم بار. مىرزا ئۇلۇغبەگ ھىراتتىن يانغاندىن كېيىن ئاندىن تۇرپانغا قايتىشلىرىغا ئىجازەت بېرىمەن دەيدۇ تېخى. ئۇ-نىڭدىن كۆرە شۇ يەردىلا ئىجازەت بېرىۋەتسە بولماسمىدى؟ مىرزا ئۇلۇغبەگ ھىراتتىن قاچان يانىدۇ، ھىراتتىن يانغىچە قانداق چۈشلەرنى كۆرۈپ، كۆڭلىدىن قانداق خىياللار كېچىدۇ. راستىنلا تۇرپانغا قايتىشىمغا ئىجازەت بېرەمدۇ ـ يوق؟ خۇدا ئۆزى بىلىدۇ، ناۋادا نىيىتىدىن يېنىۋېلىپ يەنە قاماققا ئالسچۇ؟ بۇنىڭغىمۇ بىرنېمە دەپ بولغىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە قېچىپ كەتسەمچۇ؟ ھەي... تۇرپانغا قايسى يۈزۈم بىلەن يالغۇز يانارمەن؟ بابائى بۇزرۇكۇم، سىببە ئانام[1] قېنى كېلىنچىكىمىز؟ دەپ سو-رىسا نېمە دەرمەن؟! زەينەپ بىبىنى ھەرەمدىن بۇلاپ قاچقىلى بولسىدى كاشكى. لېكىن سەمەرقەنتتە ماڭا كۆمەكلىشىپ بېرد-ىدىغان بىرمۇ ئادىمىم يوق. تۇرپاندىن بىللە ئېلىپ كەلگەن نۆكەر-لىرىمنىڭ ھالى نېچۈك، بۇنىسى نامەلۇم. تەقدىر ـ ئىرادە شۇنداق ئوخشايدۇ. ئەڭ ياخشىسى، سەمەرقەنتكە بېرىپ بولغۇچە پەيتنى تېپىپ قېچىپ كېتەي...»

سەييىدئەلى ئالپىنىڭ خىيالى چوڭقۇرلاشقانسېرى قېچىپ كېتىش ئارزۇسى شۇنچە كۈچىيىپ كەتكەنىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار سەمەرقەنتكە يېتىپ كېلىپ بىر قونالغۇغا چۈشكۈن قىل-دى. سەييىد ئەلى ئالپ نۆكەرلەرنىڭ غىزا يېپ بولۇپ، سەمەرقەنت ھاكىمى مىرانشاھ دورغىغا خەۋەر يەتكۈزگىلى كەتكەن ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ قونالغۇدىن چىقىپ قېچىپ كەتتى. مىرانشاھ دورغا-نىڭ لەشكەرلىرىنى باشلاپ كەلگەن نۆكەرلەر ئۇنىڭ قونالغۇدىن چىقىپ كەتكەنلىكىنى بىلدى. نۆكەرلەر ئۇنى ئەنە كېلىپ قالار،

① سىببە ئانا ـــ چوڭ ئانا، موما.

مانا كېلىپ قالار دەپ خېلى ساقلاشتى. سەييىدئەلى ئالپىنىڭ قېچىپ كەتكەنلىكىنى بىلىپ، ئەھۋالنى مىرانشاھ دورغىغا مەلۇم قىلىش ئۈچۈن يەنە دەرھال چېپىشتى.

سەييىدئەلى ئالپ ئاتلىق كېچە ـ كۈندۈز توختىماي يول يۈرۈپ، تاشكەنتكە كېلىۋېلىپ سەل خاتىرجەم بولدى. مىنىۋالغان ئېتىنىڭ يەنە يول ماڭغۇدەك ھالى قالمىغانىدى. شۇنىڭ بىلەن ئاتنى تاشلىۋەتتى ـ دە، كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى تارتىپ قويماسلىق ئۈچۈن جاھانكەزدى قەلەندەرلەرگە قوشۇلۇپ سەپىرىنى داۋاملاشتۇردى. قەلەندەرلەر بوي ـ بەستى تولىمۇ ئېگىز بۇ يېڭى ھەمراھىغا ئۇشتۇر ئابدال[2] دەپ لەقەم قويۇشتى. موغۇلىستان چېگرىسىغا يېقىنلاشقانچە سەييىدئەلى ئالپىنىڭ قۇلىقىغا ھەرخىل مىش ـ مىش پاراڭلار كىرىشكە باشلىدى.

ـــ قەشقەردە خوجا شەرىپ توپىلاڭ كۆتۈرۈپتۇ.

ـــ نائىب ئەمىر سەييىد ئەھمەد مىرزىنى قەشقەردىن قوغلىۋېتىپتۇ.

ـــ مىرزا ئۇلۇغبەگ خوجا شەرىپكە كۆمەكلىشىش ئۈچۈن سەمەرقەنتتىن بىر تۈمەن ئاتلىق لەشكەر ئەۋەتىپتۇ.

ـــ ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ئوغلىنىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىش ئۈچۈن تۇرپاندىن قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ كېلىۋېتىپتۇدەك.

ـــ پات يېقىندا سەمەرقەنت لەشكەرلىرى بىلەن ياغى بولغۇدەك.

ـــ قەشقەر تىنچ ئەمەس، ئول تەرەپلەرگە ئۆتمەگەن تۇزۇك.

ـــ ياغى بولمىدىغان يەرگە بېرىپ نېمە بار.

ـــ ھەي، بۇ خان ـ سۇلتانلارنىڭ ئاۋام بىلەن كارى يوق، ياغى قىلسىلا بولدى.

ـــ ...

سەييىدئەلى ئالپ بۇ ئەپقاچتى گەپلەرنى ئاڭلاپ دەسلەپ ئىشەنمىدى، لېكىن ئاتىبېشىدىن ئۆتۈپ ئەركەشتامغا يېقىنلاشقاندا سېرى بۇ گەپلەر راست چىقىشقا باشلىدى. قەشقەرگە كەلگەندە بۇ

① ئۇشتۇر ئابدال ـــ ئابدال تۆگە.

شۇم خەۋەر تولۇق ئىسپاتلاندى. قەشقەر كوچىلىرىدا چاندۇرماي تىلەمچىلىك قىلىپ يۈرۈپ، دادىسىنىڭ ئاقسۇدا ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تاپتى ـ دە، دەرھال ئاقسۇغا قاراپ يولغا چىقتى.

※ ※ ※

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد نەۋرىسىنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى جىمجىت تۇرۇپ ئاڭلىدى.

ـــ ئاللاھنىڭ تەقدىر ـ پېشانگە يازمىشىنى بەندىسىنىڭ ئۆزگەرتىشكە ئامالى يوقتۇر، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى نەۋرىسگە تەسەللى بېرىپ، ـــ سىلىنى كۆز ئالدىمدا ساق ـ سالامەت كۆرۈپ تولىمۇ سۆيۈندۈم. نۇرغۇن ھەرەج تارتقان بولسىلىمۇ ئاخىرقى ھېسابتا مۇشكۈلاتلاردىن ساق ـ سالامەت قۇتۇلۇپلا. مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرى سىلىنىڭ يولۇاس بىلەن ئېلىشقان باھادىرلىقلىرىنى كۆرۈپ، ئۆز بېشىدىن چۆچۈپ قاپتۇ. شۇڭا سىلى بىلەن ھىرات سەپىرىنى داۋاملاشتۇرۇشقا رايى بارماي، ئاشۇنداق بىر سەۋەب كۆرسىتىپ تەڭ يولدىن سەمەرقەنتكە قايتۇرغان گەپ. ئەقىللىرىنى ئىشقا بۇيرۇپ قېچىپ كەلگەنلىكلىرى خويمۇ ياخشى ئىش بوپتۇ. ناۋادا سەمەرقەنتكە بارغان بولسىلا، گەپ ـ سۆزسىز يەنىلا تۇتقۇنلۇققا ئەسىر بولاتتىلا. ئول چاغدا بول ۋەتەنگە يانماقلىرى بەسىي مۇشكۈل بولاتتى. مىرزا ئۇلۇغبەگ قەشقەرنى قولىدا مەھكەم تۇتۇپ تۇرۇش ئۈچۈن سىلىنى تۇتقۇنلۇقتىن ھەرگىز ئازاد قىلمايتتى.

ـــ مىرزا ئۇلۇغبەگنى ئۆلتۈرۈۋەتمىگىنىمگە پۇشايمان قىلىۋاتىمەن، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ، ـــ ھىرات سەپىردە ئۇنىڭغا ھەرقاچان قول سالالىشىم مۇمكىن ئىدى. تېخى ئاشۇ ئاتا دۇشمىنىمنى ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇپ قاپتىمەن دېسىلە.

ـــ زىنھار بۇنداق خىيالدا بولمىسىلا ئەزىز ئوغلۇم، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى، ـــ ھەر بەندە قىلغان گۇناھىنىڭ جازاسىنى تارتماي

قالمايدۇ. زەينەپ بىبىنىڭ ئۇلۇغبەگ ھەرىمگە بېرىپ قېلىشىدىكى بىرىنچى گۇناھكار ئەندىجان ئەمىرىدۇر، ھەم شۇنداقلا مەرھۇم ئاتـ-لىرىنىڭ بېشىغا كەلگەن قىسمەتلەرنىڭ تۇنجى سەۋەبكارى تۇزكـور خوجا شەرىپتۇر. ناۋادا سىلى مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرىنى ئۆلتـۇ-رۇۋەتكەن بولسىلا، ئىككى ئەل ئوتتۇرىسىغا يىغىشتۇرۇپ بولغـۇ-سىز نىزا ـ ئاداۋەت ئۇرۇقىنى چاچقان بولاتتىلا، ھەمدە بۇ ئىش سىلىنىڭ باھادىرلىق پەزىلەتلىرىگىمۇ نۇقسان يەتكۈزەتتى. چۈنكى، ھىرات سەپىرىدە سىلى تۇتقۇن ئەمەس، مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ سە-پەرداش ھەمراھى بولۇپ مېڭىپتىلا. دېمەك، مىرزا ئۇلۇغبەگ سـد-لىگە دوستلۇق قولىنى سۇنۇپتۇ، دوستلۇق ئىزدەپ سۇنۇلغان قول-نى دوستلۇق مېھرى بىلەن سىقىش كېرەككى، زىنھار قىلىچ تەگـ-كۈزگۈلۈك ئەمەس. بۇنداق قىلىش توخۇ يۇرەك نامەردنىڭ ئىشى.

بوۋىسىنىڭ نەسەھەتلىرىگە سەييىدئەلى ئالپ ئانچە قايىل بولمىغان بولسىمۇ، ئەدەپ يۈزىسىدىن لام ـ جىم دېمىدى. ئارىنى بىر پەس سۈكۈت باستى.

ـــ ئەمدى ساقلاپ ئولتۇرۇۋەرمەيلى، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ، ـــ پەرمان چۈشۈرسىلە، دەرھال قەشقەرگە لەشكەر تارتايلى. قەشقەردىن سەمەرقەنت لەشكەرلىرىنى قوغلاپ چىقىرىپ، بەتنىيەت خوجا شەرىپنى تۇتۇپ جەننەتماكان ئاتامنىڭ خۇن ـ قىساسىنى ئالايلى.

ـــ زىنھار ئالدىرىمغايلا ئەمىرزادەم، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى بارماقلىرى بىلەن ساقىلىنى تاراپ تۇرۇپ، ـــ پازىلىلار ئېغىر-لىق ـــ رەھمانلىق، يەڭگىللىك ـــ شەيتانلىق دەپتىكەن. ئې-غىر ـ بېسىقلىق بىلەن ئوبدان ئويلىنىپ كۆرەيلى.

ـــ ئاتا مىراس سۈيۈرغاللىق زېمىنىمىزنى باشقىلار ئاللـ-قاچان ئىگىلىۋالغان تۇرسا، يەنە ئويلىنىپ ئولتۇرامدۇق؟

ـــ ئاگاھ گېپىمگە قۇلاق سالسىلا، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى تەمكىنلىك بىلەن، ـــ سىلىنىڭ ئوردىنىڭ ئىچكى ئەھۋالىدىن تازا خەۋەرلىرى يوق. شول تاپتا شاھزادە ئۇۋەيسخان ئوردىدىن

چىقىپ كېتىپ سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىغا قاتتىق تەھلىكە سېلىۋاتىدۇ. ئوردىدا ئاسايىشلىق قالمىدى. خان ئالىيلىرىمۇ بىزگە ئىشەنمەس بولۇپ كەتتى. مىرزا ئۇلۇغبەگ بولسا تۇزكور خوجا شەرىپىنىڭ ئەرزىمەس تەكلىپىنى باھانە قىلىپ قەشقەردە تۇمەن كىشىلىك لەشكەر تۇرغۇزۇۋالدى. ھازىر قەشقەر گە لەشكەر تارتساق ئول سەمەرقەنت لەشكەرلىرى ھەرگىز بىر ياندا قاراپ تۇرمايدۇ. ئۇلار بىلەن جەڭ قىلىشساق خاھى يېڭەيلى، خاھى يېڭىلەيلى، ئوخشاشلا بىز زىيان تارتىمىز. چۈنكى، ئۇلارنى يېڭىۋالساق مىرزا ئۇلۇغبەگ تېخىمۇ كۆپ لەشكەر ئەۋەتىشى مۇمكىن. ئول چاغدا پۈتۈن ئەس ـ يادى شاھزادە ئۇۋەيسخاننى يوقىتىپ، موغۇلىستان تەختىدە خاتىرجەم ئولتۇرۇشنى نىيەت قىلغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخان مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ شاھزادە ئۇۋەيسخانى قوللىشىدىن ئەنسىرەپ سۇلھى تەلەپ قىلىشى، قەشقەرنى بېرىۋېتىشى تۇرغانلا گەپ. ناۋادا قەشقەردىكى سەمەرقەنت لەشكەرلىرىدىن يېڭىلىپ قالساق، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان: «مەن سىلەرنى خوجا شەرىپنى جازالاشقا ئەۋەتكەن، سەمەرقەنت لەشكەرلىرى بىلەن جەڭ قىلىشقا ئەۋەتمىگەن، ئارتۇقچە جەڭ قىلىپ قوشۇننى چىقىمدار قىلدىڭلار» دەپ بىزنى گۇناھقا جورىشى مۇمكىن. ھېچبولمىغاندىمۇ ئوردىدا ئابرۇيىمىز تۆكۈلىدۇ. دېمەك، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىدا ئىشەنچ يوق. ئۇنىڭ بىزگە بولغان ئىشەنچ ـ قوللىشىغا ھۆددە قىلالمىغان بولساق ئىدۇق، ئول چاغدا كۆچاردا ساقلاپ ياتقان لەشكەرلىرىمىزنى دەرھال قەشقەرگە قاراپ يۈرۈشكە پەرمان چۈشۈرگەن بولاتتۇق. شول كۈنلەردە خان بىزگە ئىشەنمەس، بىزمۇ خانغا كۆپ ئۇمىد باغلىيالماس بولۇپ قالدۇق. شۇڭا ئۆزىمىزنى ئويدانراق دەڭسۈۋالغىنىمىز ئەۋزەل.

ـــ ئەمىسە شۇنداقلا قايتىپ كېتەمدۇق؟ ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ بوۋىسىنىڭ سۆزلىرىگە ئانچە قايىل بولماي، ـــ ھېچ گەپتىن ـ ھېچ گەپ يوقلا تۇرپانغا قايتىپ كەتسىلە، خان ئالىيلىرى سىلىنى قەشقەرنى قايتۇرۇۋالالماپسەن دەپ ئەيىبكە بۇيرىدۇ.

ماسمۇ؟ سەركەردە ـ لەشكەرلەر، ئاۋام ـ رەئىيەت باھادىرلىقى ئا-
لەمگە پۈركەتكەن ئۇلۇسىبگى تۈمەن كىشىلىك سەمەرقەنت لەش-
كەرلىرى بىلەن جەڭ قىلىشقا پىتىنالمىدى، قورقىتى، جەڭدىن
باش تارتتى دەپ پىتنە قىلماسمۇ؟

ـــ بۇ ئىشلارغا سىلى باش قاتۇرمىسلا ئەمىرزادەم، مەن
قەشقەرگە خان يارلىقى بىلەن لەشكەر تارتىپ كەلگەن. خان يارلىق
چۈشۈرمىگىچە ھەرگىز قايتمايمەن.

ـــ ناۋادا خان ئالىيلىرى تۇرپانغا قايتىشلىرىغا يارلىق چۈ-
شۈرمىسچۇ؟

ـــ بۇنداق بولۇشى ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. خان ئالىيلىرى
چوقۇم يارلىق چۈشۈرىدۇ. شول تاپتا خان ئالىيلىرى شاھزادە ئۇ-
ۋەيسخانىڭ تەھلىكىسىدىن خاتىرجەم بولالماي تۇرغان ۋاقتىدا،
شۇنچىۋالا لەشكەر بىلەن سىرتتا ئۇزاق تۇرۇپ قېلىشىمىزنى خا-
لىمايدۇ. دېمەكچىمەنكى، خان ئالىيلىرى بىزنىڭ شاھزادە ئۇ-
ۋەيسخان بىلەن بىرلىشۈپلىشىمىزدىن قاتتىق ئەندىشە قىلىدۇ.
شول سەۋەبتىن بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ ئۆي ئىچىنى
تۇرپاندا تۇتۇپ قالغان. ئەھۋال مانا مۇشۇنداق. خان ئالىيلىرى
تۇرپانغا قايتىشمىزغا يارلىق چۈشۈرسلا ھېچكىم بىزنى سەمەر-
قەنت لەشكەرلىرىدىن قورقۇپ، جەڭ قىلماي قايتىپ كەتتى دەپ
پىتنە قىلالمايدۇ، ئەمما قەشقەر بىر مەزگىل خەقنىڭ قولىدا تۇ-
رۇپ قالىدۇ شۇ.

ـــ ئىشقىلىپ مەن بەتنىيەت خوجا شەرىپتىن رەھمەتلىك
پەدەرىمنىڭ قىساسىنى ئالماي تۇرۇپ ھەرگىز تۇرپانغا قايتمايۋ-
مەن، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ جاھىللىق بىلەن.

ئۇلۇسبىگى نەۋرىسىنىڭ چىرايىغا يالت ئېتىپ قارىدى،
كۆزلىرى مېھىرلىك ئىدى. نەۋرىسىدىن رەنجىگەنلىك ئالامەتلە-
رىنى كۆرگىلى بولمايتتى.

ـــ ئول تۇزكور خوجا شەرىپتىن بۇ ھېسابنى ھامان ئالە-
مىز، ـــ دېدى ئۇلۇسبىگى ۋەزمىن ئاھاڭدا سۆزلەپ، ـــ لېكىن

ھازىر ئەمەس. سىلىنىمۇ مەن بىلەن بىللە تۇرپانغا قايتىشقا تەۋسىيە قىلمايمەن.

سەييىدئەلى ئالىپ تەئەججۇپ بىلەن بوۋىسىغا قارىدى:

— بۇ... بۇ... نېمە دېگەنلىرى؟

— سىلى دەرھال شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ قېشىغا بارىدىلا.

— ئول بەختى قارا قاچقۇن شاھزادىنىڭ قېشىدا نېمە بار ماڭا؟ — دېدى يىگىت بوۋىسىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنمەي، — شاھزادىنى ئەل قىلدۇرۇپ كەل دېمەيۋاتقانلا ھەقىچان؟

— ھازىرچە ئۇنداق مۇددىئايىمىز يوق، — دېدى ئۇلۇسبېگى ھىيلە ـ مىكىرگە تولغان كۆزلىرىنى نەۋرىسىگە تىكىپ تۇرۇپ، — شاھزادە ئۇۋەيسخان ياش بولغىنى بىلەن ئەقىل ـ پاراسەت، ئىستىدات ـ شىجائەتتە تاغىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ. بۈيۈك سەلتەنەتكە پاسىبان بولۇشقا ئۇ ئەڭ مۇۋاپىق. ھازىر پەلەكنىڭ چاقى تەتۇر چۆرگىلەپ، شاھزادە قاچقۇنلۇقتا ياشاۋاتقىنى بىلەن ھامان بىر كۈنى تاجۇتەختنى قولىغا ئالماي قالمايدۇ. شاھزادە تەختتە ئولتۇرسىلا ئۇلۇسبېگىلىك شەۋكىتىمىزنى قايتىدىن نامايان قىلىپ، قەشقەرنى قايتۇرۇۋالىمىز، مۇناپىق خوجا شەرىپتىن ئۆچمىزنى ئالمىمىز بىر دەملىكلا ئىش. بەلكىم شول چاغدا مىرزا ئۇلۇغبەگ بول تەسىرىۋىقا لەشكەر ئەۋەتىش تۇگۇل، كۆز تىكىشكىمۇ پېتىنالماسلىقى مۇمكىن. شۇڭلاشقا سىلى شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۇنىڭ سەلتەنەتنى تارتىۋېلىش ئىشلىرىغا ھەمدەمدە بولسىلا. بۇ ئىش سىلىنىڭلا ئەمەس، جەمەتىمىزنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالى ئۈچۈنمۇ بەك مۇھىم. مەقسىتىم چۈشىنىشلىك بولدىمۇ ئەمىرزادەم؟

سەييىدئەلى ئالپىنىڭ كۆڭلى بىردىنلا ۋاللىدە يورۇپ كەتتى. ئۇ بوۋىسىنىڭ ئالدىن كۆرەرلىك بىلەن قىلغان مۇلاھىزىلىرىگە قايىل بولۇپ قالغاندى.

— مۇددىئالىرى تولۇق ئايان بولدى. كالتە پەملىكىمنى كەچۈرگەيلا.

ئۇلۇسبېگى رازىمەنلىك بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى.

ـــ مەن قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ يولغا چىقماندا شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قېشىغا چاپارمەن ئەۋەتكەنىدىم. ناھايىتىمۇ ئەپسۇسكى، شاھزادىنىڭ بىزگە بولغان ئىشەنچى بار بىلەن يوقنىڭ ئارىلىقىدا ئىكەن، ـــ ئۇلۇسبېگى قويىنىدىن شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ خېتىنى چىقىرىپ نەۋرىسىگە تەڭلىدى، ـــ مانا بۇ شاھزادىنىڭ يازغان خېتى، كۆرۈپ باقسىلا. شاھزادىنىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشىش ئۈچۈن ئىشەنچىلىك بىر ئادەمنى قايتا ئەۋەتىشنى كۆڭلۈمگە پۈككەن، لېكىن بۇ ناھايىتىمۇ نازۇك ئىش بولغاچقا، ئالدىرىماي تۇرغانىدىم.

ـــ مۇۋاپىق ئادەم تاپالماي تۇرۇپتىكەنلا ـ دە، ـــ دېدى سەيىدئەلى ئالپ خەتكە تېزلا كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ.

ـــ ھەئە، ئۆز پەرزەنتىمىزدەك كۆرۈپ ئەتىۋارلىغان خوجا شەرىپىنىڭ قىلغان تۈزكورلۇقى بىزنىمۇ ئالدىراپ بىرىمگە ئىشەنمەس قىلىپ قويدى. مانا ئەمدى ياخشى بولدى. شاھزادىنىڭ قېشىغا بېرىشقا سىلى ئەڭ مۇۋاپىق كىشىلا. ئۇنىڭسىزمۇ ياش پەرقىگىلار ئۇنچە چوڭ ئەمەس. ئوتتۇراڭلاردا بالىلىق چاغلىرىگىلار ـ دىن تارتىپ دوستلۇق بار، گەپ ـ سۆزلىرىگىلارنىڭ بىر يەردىن چىقىشى تۇرغانلا گەپ. شاھزادە سىلىنى كۆرسە بىزنىڭ بىلدۇرگەن دوستلۇق، ساداقىتىمىزگە ئىشىنىدۇ. چۈنكى، ئۇ سىلىنى ئۆزىگە يېقىن تۇتىدۇ. سىلىنىڭ مىرزا ئۇلۇغبەگكە تۇتقۇن بولۇپ قالغانلىقلىرىنى ئاڭلاپ تولىمۇ ئىزتىراپ چەككەن، سىلىنى قۇلدۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن سەمەرقەنتكە بارماقچىمۇ بولغانىدى. كېيىن مەرھۇم بۇزرۇك خانىنىڭ تۈگەپ كېتىشى بىلەن ئوردىدا يۈز بەرگەن بىر تالاي نىزالار سەۋەبلىك بۇ نىيىتىدىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇر بولدى. شاھزادە بىلەن ئۇچراشقاندىن كېيىن شاھزادىگە نەسىھەت قىلسىلا، زىنھار ئالدىراقسانلىق قىلمىسۇن. سەلتەنەتنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن پۇختا تەييارلىق قىلىپ پۇرسەت كۈتۈش كېرەك. ئوتتۇرىمىزدىكى بۇندىن كېيىنكى ئالاقە تولىمۇ

خۇپيانە بولسۇن. سىلىمۇ كۆپ ئېھتىيات قىلسىلا.

ـــ ئەمىسە قاچان يولغا چىقسام بولۇر؟

ـــ ھازىرلا، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى كەسكىنلىك بىلەن.

ـــ ھازىرلا؟ ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ قۇلىقىغا ئىشەنمىگەن ھالدا، ـــ مەن تېخى ئانام، قېرىنداشلىرىم بىلەن كۆرۈشمىگەن تۇرسام؟

ـــ شۇنىڭ ئۈچۈن ھازىرلا يولغا چىقسىلا دەۋاتىمەن، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى قەتئىيلىك بىلەن، ـــ سىلىنىڭ سەمەرقەنتتىن قېچىپ كەلگەنلىكلىرىنى، بىزنىڭ كۆرۈشكىنىمىزنى ھېچكىم بىلمەسۇن. ناۋادا باشقىلار بىلىپ قېلىپ سۇلتان شىرمۇھەممەد خان ئالىيلىرى خەۋەر تاپسا، سىلىنى سوراپ قېلىشى چوقۇم. ئول چاغدا مېنىڭ جاۋاب بېرىمكىم تەسكە چۈشىدۇ. بۇيۇك مەقسەتلىرىمىز ئۈچۈن ئانىلىرى، قېرىنداشلىرى بىلەن دىدارلىشىش پۇرستىدىن ۋاقتىنچە ۋاز كەچسىلە.

سەييىدئەلى ئالپ ئىلاجسىز بېشىنى ئەگدى.

ـــ شاھزادىنى نەدىن تاپىمەن؟

ـــ قوللىرىدىكى مەكتۇپنى ئېلىپ كەلگەن چاپارمەن سىلىنى شاھزادىنىڭ يېنىغا باشلاپ بارىدۇ. يولدا قاتتىق ئېھتىيات قىلسىلا. سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ خۇپىيە ـ پايلاقچىلىرى ھەممە يەردە بار.

6

تۇرپان.

موغۇلستان خانلىرىنىڭ تۇرپانىنىڭ ياز پەسلىدىكى چىدىغۇسىز ئىسسىق ھاۋاسىدىن دالدىلىنىش ئۈچۈن ياساتقۇزغان يەر

ئاستى ئوردىسى تولىمۇ سالقىن ئىدى. تەڭ كېچىگىچە قىلغان شارابىازلىق، تاڭ ئاتقۇچە قىلغان ئىشقىۋازلىق تەسىرىدە كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەن سۇلتان شىرمۇھەممەدخان مۇزدەك شەربەتنى توختىماي سۇمۇرەتتى، شۇنداقتىمۇ بېشىنىڭ چىڭقىلىپ ئاغرىشى، ئۇسسۇلۇقى بېسىلمايۋاتاتتى. ئىككى مەھرەم پەر يېستۇقا يۆلىنىپ يانپاشلاپ ياتقان خانىڭ پۇت ـ قوللىرىنى يۇمشاق تۇتۇۋاتاتتى. يەنە ئىككى مەھرەم ئىككى يېنىدا تۇرۇپ غاز پېيىدا ياسالغان يەلپۇگۈچ بىلەن توختىماي يەلپۇيتتى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بېشىنىڭ ئۇستىدە ساڭگىلاپ تۇرغان چۈچىلىق توپچىنى ئېرىنچەكلىك بىلەن تارتىپ سىلكىدى. شۇ ھامان سارايىنىڭ ئىشكى سىرتىدىكى مىس قوڭغۇراق زىل ئاۋازدا جىرىڭلىدى. ھايال ئۆتمەي كوسا چىراي مەھرەم بېگى ئىككى پۇكلىنىپ كىرىپ كەلدى.

ـــ لەببەي قىبلىگاھىم.

ـــ ئىسسىققا چىدىمىدىم. يۇيۇندۇرۇڭلار، ـــ دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان.

ـــ قىبلىگاھىمنىڭ خىزمىتىگە غۇلام لازىممىكىن، كېنىزەكمىكىن؟

كېچىدىن بېرى ئوبدانلا ئىشقىۋازلىق قىلىپ ھالىدىن كەتكەن سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ شۇ تاپتا كېنىزەكلەرگە زوقى يوقتەك قىلاتتى.

ـــ غۇلاملار تەييار بولسۇن.

ـــ باش ئۇستىگە.

مەھرەم بېگى چوڭقۇر تەزىم قىلىپ چىقىپ كەتتى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان خانلىق تەختىگە ئولتۇرغاندىن بېرى چوڭ ـ كىچىك ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىگە خىزمەتكار ـ مەھرەملىرى بۇيرۇيدىغان بولۇۋالغانىدى. ھەئە، يۇيۇنغاندىمۇ خىزمەتكار ئىشلىتەتتى. خالىسا ئۆزىنى كېنىزەك قىزلارغا، خالىسا ئاختا قىلىنغان غۇلام يىگىتلەرگە يۇيۇندۇراتتى.

ھايال ئۆتمەي سارايغا مەھرەم بېگى يەنە پۇكلىنىپ كىرىپ كەلدى:

ـــ ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، مۇنچا تەييار بولدى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان مەھرەم يىگىتلەرنىڭ يۆلىشى بىلەن ئاستا ئورنىدىن تۇردى. سارايدىن چىقىپ ئۇچ قەدەم كەڭلىكتىكى دەھلىزنى بويلاپ يىگىرمە ـ ئوتتۇز قەدەم ماڭغاندىن كېيىن، قوش قاناتلىق نەقىشلىك ئىشىك كۆرۈندى. ئىشىك تۈۋىدىكى ئىككى خىزمەتكار چوڭقۇر ئېگىلگىنىچە ئىشكىنى ئاستا ئاچتى. تاملىرى رەڭلىك كاھىشلار چاپلىنىپ بېزەلگەن ھاممامنىڭ تۆرىگە ئۇستىگە قات ـ قات كۆرپىلەر، چۆرىسىگە چىلتەك تۇتۇلغان يىپەك ياپقۇچ سېلىنغان نەقىشلىك كات جايلاشتۇرۇلغانىدى. بۇ كاتتا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان يۇيۇنغاندا يېتىپ ئارام ئالاتتى، ياكى بەدىنىنى ئۇۋلىتاتتى. ھاممامنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئون ئادەم بىمالال سىغقۇدەك مەرمەر كۆلچەك بار ئىدى. كۆلچەككە يېڭى ئۇزۇلگەن گۈل بەرگلىرى چېچىلغان بولۇپ، كۆلچەكتىكى ھەم سوغۇق، ھەم سۇزۇك كارىز سۇيى ئاجايىپ رەڭدار كۆرۈنەتتى. ھاممامنى گۈل بەرگلىرىنىڭ خۇشبۇي ھىدى قاپلىغانىدى. خانىنى يۇيۇندۇرۇش ئۈچۈن تەييار بولۇپ تۇرغان 17 ـ 18 ياشلار چامىسىدىكى ئاختا قىلىنغان يىگىتلەر تېز ھەم سىلىق ھەرىكەتلەر بىلەن خانىنى يېشىندۇرۇشكە باشلىدى. ھەمساتتىلا قىپيالىڭاچ بولغان شىرمۇھەممەدخان يىگىتلەرنىڭ يېتىلىشى بىلەن كۆلچەككە چۈشىدىغان پەلەمپەيدىن ئاستا سۇغا چۈشتى. كۆكرىكىگىچە كەلگەن مۇزدەك سۇدا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان خېلىلا راھەتلەنگەندەك قىلاتتى. يىگىتلەر ئۇنىڭ باش، چېكە، بويۇن، غول، مۇرە، بىلەك، دۈمبە، يوتىلىرىنى ئۇۋۇلاپ يۇيۇشقا باشلىدى.

ئالاھازەل بىر چۆگۈن چاي قايىنىمچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە ھاممامغا شىپىرلاپ كىرىپ كەلگەن ھەرەم بېگى كۆلچەكنىڭ لېۋىگە كېلىپ قول باغلىدى:

ـــ قۇدرەتلىك پاناھگاھىمغا مەلۇم بولغاي.

ئالەمچە بىر ھۇزۇرنىڭ پەيزىنى سۈرۈۋاتقان شىرمۇھەممەد خان كۆزىنى لاپپىدە ئېچىپ ھەرەم بېگىگە چەكچەيدى:

ـــ سۆزلە!

ـــ ئاقسۇدىن ئايغاقچى كەلدى ئانھەزرىتىم.

ـــ باشلاپ كىرسۇنلار.

ھايال ئۆتمەي ھەرەم بېگى قەلەندەرلەر سىياقىدىكى ئايغاق چىنى باشلاپ كىردى. ئوتتۇرا ياشلار چامىسىدىكى ئورۇق، ئېگىز بوي، كۆزلىرىدىن قۇۋلۇق چىقىپ تۇرىدىغان ئايغاقچى كۆز ئالدىدىكى بۇ كارامەتكە ھەيران قالغان ھالدا ئېگىلىپ تەزىم قىلدى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، شەپقەتلىك قىبلىگاھىمغا ئېھتىرام بولغاي.

ـــ خوش، ـــ دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئايغاقچىغا كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ قويۇپ.

ـــ ئادالەتپاناھىمنىڭ پەرمانىغا بىنائەن كېچە ـ كۈندۈز توختىماي يول يۈرۈپ ئاقسۇغا يېتىپ باردىم...

ـــ ئەزمەتلىنى ئەزمەي گەپنىڭ پوسكاللىسىنى دە، ـــ دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان قاپىقىنى تۇرۇپ.

ـــ خوش، خوش، ـــ دېدى قورقۇپ كەتكەن ئايغاقچى بېشىنى ئېگىپ، ـــ ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرى ئاقسۇدا ئەمرزادىسى سەييىد ئەھمەد مىرزىنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتىدۇ. خان لەشكەرلىرى تېخىچىلا كۈچاردىن قوزغالغىنى يوق.

ـــ بۇنىڭدىن ئاللىقاچان خەۋەر تاپقانمەن، ـــ دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان تېرىكىپ، ـــ ئۇلۇسبېگى ئاقسۇدا يوچۇن كىشىلەر بىلەن كۆرۈشتىمۇ، خۇپيانە سۆھبەتلەر ئېلىپ باردىمۇ، شۇنى سۆزلە.

ـــ پېقىر كېچە ـ كۈندۈز ئۇلۇسبېگى چۈشكۈن قىلغان سارايىنىڭ دەرۋازىسىدىن نېرى كەتمىدىم. سارايغا ئىككى قېتىم قەلەندەر سىياق، بىر قېتىم سودىگەر سىياق كىشىنىڭ كىرىپ

كەتكىنىنى كۆردۈم، ئۇلار بىرەر ئاش پىشىمدىن ھايال بولۇپ يېـ
نىپ چىقتى.
ـــ تونۇيالمدىڭمۇ؟
ـــ يوقسۇ، تونۇيالمىدىم.
ـــ ئۇلار ئۇلۇسبېگى دەرگاھىدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن
نەگە كەتتى؟
ـــ پېقىر يېڭى ئەھۋال بولسا بىلەرمەن دەپ، ئۇلۇسبېگى
ھەزرەتلىرى چۈشكۈن قىلغان سارايىنىڭ دەرۋازىسىدىن نېرى كېـ
تەلمىدىم، شۇڭا ئۇلارنىڭ نەگە كەتكىنىگە دىققەت قىلماپتىمەن.
ـــ ئۇلۇسبېگى چۈشكۈن قىلغان سارايىنىڭ ئالدىغا باغلاپ
قويغان ئىت بوپسەن ـ دە، كالۋا!
بېشىدا ئۆلۈم ۋەھىمىسى ئەلەڭگىگەن ئايغاقچى دىر ـ دىر
تىترىدى.
ـــ ئاقسۇ، كۈچار، ئۇچ ئەمىرلىرى ھېلىمۇ ئاقسۇدىمۇ؟
ـــ شۇنداق ئالىيلىرى. ئۇلار ھەر كۈنى ئۇلۇسبېگى ھەزرەتـ
لىرى بىلەن بىللە. تېخى يېقىندا ياركەنت ئەمىرىمۇ يېتىپ كەلدى.
ئايغاقچىنىڭ بەرگەن جاۋابى سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ
يۈرىكىنى ئېچىشتۇردى، ئۇلارنىڭ ئۇلۇسبېگى خۇدايىدادنىڭ ئەترا
پىدا پايپېتەك بولۇپ تۇرۇشى ئاللىقانداق بىر شۇملۇقنىڭ ئالامـ
تىدەك تۇيۇلۇپ، كۆڭلىدىكى گۇمانىنى كۈچەيتىۋەتتى. ئۇلارنى
دەرھال يارلىق چۈشۈرۈپ مەنسەپتىن قالدۇرۇش يېكى ئوردىغا
يۆتكەپ كېلىپ، ئورنىغا يېڭى نائىب ئەمىر ئەۋەتىشنى كۆڭلىگە
پۈكتى.
ـــ يوقال! ـــ دېدى شىرمۇھەممەدخان ئايغاقچىغا قاراپ، ـــ
بۇندىن كېيىن ئالدىمغا قۇرۇق گەپ كۆتۈرۈپ كەلگۈچى بولما.
دەرۋازا ئالدىدا لالما سەگدەك يېتىۋالماي، ئۇلۇسبېگىنىڭ خاس
مەھرەملىرىنىڭ ئىزىغا چۈش.
ـــ خوش، خوش.
قارا تەرگە چۆمۈلگەن ئايغاقچى ئۆمىلىگەندەك مېڭىپ چـ
قىپ كەتتى.

ـــ شاھزادە تەرەپكە ئەۋەتكەن ئايغاقچىلاردىن خەۋەر يوقمۇ؟ ـــ سورىدى شىرمۇھەممەدخان يا تۇرۇۋېرىشنى، يا چىقىپ كېتىشنى بىلەلمەي ئىككى تايىن بولۇپ تۇرغان ھەرەم بېگىگە قاراپ.

ـــ تېخىچە جىمجىت، ـــ دېدى ھەرەمبېگى ھودۇققان ھالدا، ـــ بەلكىم ئۇلار شاھزادىنىڭ يوشۇرۇنغان يېرىنى تاپالمىغان بولۇشى مۇمكىن. قۇدرەتلىك پاناھگاھىمىزنىڭ سۇر ـ ھەيۋىسىدىن قورقۇپ كەتكەن شاھزادە چاشقاندەك ئىنىغا كىرىۋېلىپ، ئوچۇق ـ ئاشكارا ھەربىكەت قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايۋاتسا كېرەك.

ـــ قۇرۇق گەپ! ـــ دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان گۈرەن تومۇرلىرىنى كۆپۈشتۈرۈپ، ـــ شاھزادە ئۇنداق توخۇ يۈرەكلەردىن ئەمەس. ئەۋەتكەن پايلاقچىلار دۆت ـ كالۋا بىر نېمىلەر.

ـــ شۇنداق، شۇنداق، ـــ دېدى ھەرەمبېگى.

ـــ پەرمانىمنى يەتكۈز. مىرزا سالى بارلاس نەدىكى قولىدىن ئىش كەلمەس بىرنېمىلەرنى ئايغاقچىلىققا سالماي، تۈزۈكرەك ئادەم تاپسۇن. ئىككى ئاي ئىچىدە شاھزادىنىڭ ئېنىق خەۋىرىنى ئېلىپ كەلمىسە كاللىسىغا ھېزى بولسۇن. يوقال!

ھەرەمبېگى «خوش ـ خوش» دېگىنىچە كەينىچىلەپ چىقىپ كەتتى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئاستا كۆلچەكنىڭ لېۋىگە كېلىپ پەلەمپەيگە دەسسىدى. خانىنىڭ كۆلچەكتىن چىقماقچى بولغانلىقىنى پەملىگەن يىگىتلەر ئۇنى قولتۇقىدىن پەم بىلەن يۆلىۋالدى.

7

سەييىدئەلى ئالپ بوۋىسى قوشۇپ بەرگەن ئون نەپەر نۆكەر بىلەن ئاقسۇ شەھىرىدىن پەم بىلەن يېنىپ چىقتى ـ دە، ئالتۇن

تاغ، لوپ، تارىم ۋادىسىنى خوددى دېگىزدىن يىگىنە ئىزدىگەندەك ئىزدەپ يۈرۈپ، كېتىك شەھرىدە شاھزادە ئۇيغۇرلارنىڭ بىلەن ئۇچراشتى.

ئۆز زامانىسىدا ئۇيغۇر ئېلىنىڭ ئەڭ كاتتا شەھەرلىرىدىن ھېسابلىنىدىغان كېتىك شەھرى ھازىر پۈتۈنلەي خارابىلىققا ئايلانغانىدى. زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن تۈرلۈك تەبىئىي ئاپەتلەر سەۋەبىدىن ۋەيران بولغان بۇ شەھەرنى ئاساسەن قۇم يۇتۇپ كەتكەنىدى. شۇ سەۋەبتىن شەھەر ئاھالىسى تەرەپ ـ تەرەپكە كۆچۈپ كەتكەن بولۇپ، ھاياتلىقتىن تۈزۈك نىشانە قالمىغانىدى. تاغىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىڭ ئىز قوغلاپ تۈتۈشقا ئەۋەتكەن لەشكەر، كاللا كېسەرلىرىدىن، جاسۇس، پايلاقچىلىرىدىن قېچىپ تۈزۈك پاناھگاھقا ئېرىشەلمىگەن ئۇيغۇرلىسان ئاخىرى ئادەمزات ئاسانلىقچە ئاياغ باسمايدىغان بۇ خارابە شەھەرنى ماكان تۇتقانىدى.

شاھزادە ئۇيغۇرلىسان بىلەن سەييىدئەلى ئالپ بالا چاغلىرىدىن تارتىپ بىللە ئويناپ چوڭ بولغان، تۇرپاندىكى خانلىق مەدرىسە ـ سىدىمۇ بىللە ئوقۇغان، لەشكىرىي ئىلىم، جانبازلىق ماھارىتى ـ نىمۇ بىر ئۇستازدىن تەلىم ئېلىپ ئۆگەنگەن ھەمساۋاق دوستلار ـ دىن ئىدى. ئىلگىرى كۆپىنچە ۋاقىتلاردا بىللە ئوۋغا چىقاتتى، مەشرەپ، باراۋەتلەردىمۇ ئايرىلمايتتى. شاھزادە ئۇيغۇرلىسانىڭ دادىسى ـــ لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئەمىر كەبىرى مەرھۇم شىرئەلى ئوغلان سەييىدئەلى ئالپنى ئوغلى ئۇيغۇرلىسانىنى كۆرگەن كۆزىدە كۆرۈپ ئىززەتلەيتتى، قاتتىق تەلەپ قويماتتى. جانبازلىق، لەشكەرىي ئىلىم، ئۇرۇش سەنئىتى ھەققىدە ۋاقىت چىقىرىپ ئۆزى تەلىم بېرەتتى. ئۇلارنى ھەر دائىم قولىدىن ئىش كەلمەس، قۇرۇق سۆلەت بەگزادىلەردىن بولۇپ قالماسلىقىغا ئاگاھلاندۇراتتى. بالا ۋاقىتلىرىدىن تارتىپ جانبازلىق ماھارىتىنىڭ كۆپ جاپاسىنى تارتقان، نۇرغۇن قېتىم كامانداز لىق، شەمشەرۋازلىق، نەيزىۋاز ـ لىق، ئات چاپتۇرۇش ماھارىتىدە بەسلەشكەن بۇ دوستلارنىڭ بىر ـ بىرىگە چوڭقۇر دوستلۇق مېھرى بار ئىدى. ھەئە، ئۇلار ئەمىر

كەبىر شىرئەلى ئوغلانغا ئەگىشىپ موڭغۇللارغا قارشى ئېلىپ بارغان بىرنەچچە قېتىملىق جازا يۈرۈشلىرىگە بىللە ئىشتىراك قىلغانىدى. قىسقىسى، شاھزادە ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالپنى بىر تۇغقان ئاكىسىدەك ياخشى كۆرەتتى. ئاشۇ ۋاقىتتا سەييىدئەلى ئالپ جامالىنى بىر كۆرۈپلا ئاشىق بولۇپ قالغان ئەندىجان گۈزىلى زەينەپ بىبىنىڭ ۋىسالىنى ئىزدەپ، مىرزا ئەھمەد ئەندىجانغا ئەگىشىپ توي قىلىش ئۈچۈن ئەندىجانغا ماڭغان ۋاقىتتا، شاھزادە ئۇۋەيسخانمۇ قولداش بولۇپ بىللە بېرىشقا نىيەت قىلغانىدى. لېكىن ئانىسى مەلىكە سۇلتان خاتۇن ئىجازەت بەرمىگەنلىكى ئۈچۈن ئىلاجسىز سەييىدئەلى ئالپنى ئۈزىتىپ قويۇشقا مەجبۇر بولغانىدى. شۇ چاغدا ئۇ سەييىدئەلى ئالپقا بەكمۇ ھەۋەس قىلغانىدى. سەييىدئەلى ئالپ توي قىلىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، زەينەپ بىبى ئارقىلىق ئەندىجان گۈزەللىرىدىن بىرەرسى بىلەن توي قىلىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئەپسۇس، سەييىدئەلى ئالپ شۇ كەتكەنچە قايتىپ كەلمىدى. كېيىنچە ئەندىجان ئەمىرىنىڭ زەينەپ بىبىنى مىرزا ئۇلۇغبەگ ھەرىمىگە ئەۋەتىپ بېرىپ، سەييىدئەلى ئالپنى زىندانغا سالغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ تولىمۇ ئىزتىراپقا چۈشتى. ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ قەسىرىگە كېلىپ سەييىدئەلى ئالپنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىشنى مۇراجىئەت قىلدى، ھەتتا دوستىنى قۇتۇلدۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن سەمەرقەنتكە بارماقچىمۇ بولدى. بىراق شۇ كۈنلەردە بوۋىسى سۇلتان مۇھەممەدخان تۇيۇقسىز قازا قىلىپ، ئوردىدا تەخت كۈرىشى باشلاندى. شاھزادە ئۇۋەيسخان كۈتمىگەندە بۇ كۈرەشكە بېشىچىلاپ كىرىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلۇسبېگىمۇ، شاھزادىمۇ سەييىدئەلى ئالپنى قۇتۇلدۇرۇپ كېلىش خىيالىدىن بىر مەزگىل ۋاز كېچىشكە مەجبۇر بولدى.

ھەئە، شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن سەييىدئەلى ئالپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. كۆرۈشمىگىلى بىر يىلدىن ئاشقان دوستىنى كۆرۈپ شاھزادە ھەم خۇشال بولدى، ھەم كۆڭلى بىر قىسمىلا بو-

لۇپ قالدى. ئۇ سەييىدئەلى ئالپ بىلەن بۇ يەردە، بۇنداق ھالەتتە كۆرۈشۈپ قېلىشنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. قوغلاپ كېلىۋاتقان لەشكەرلەر، خۇپىيە ـ پايلاقچىلاردىن قېچىپ توختىماي ئۇ يەردىن ـ بۇ يەرگە يۆتكىلىش، يوشۇرۇنۇش، ئۇمىدسىزلىك، چۈشكۈنلۈك شاھزادە ئۇۋۇەيسخاننى ئوبدانلا جۇدەتكەنىدى. ئۇ سەييىدئەلى ئالپقا بىراقلا ئون ياش چوڭىيىپ قالغاندەك، شۇنداقلا خېلىلا پىشىپ تاۋلانغاندەك تۇيغۇ بەردى. ئىلگىرىكى غەمسىز، خۇش چاقچاق، بەزمە ـ باراۋەتكە ئامراق ھەم قارام شاھزادە ھازىر خېلىلا ئېغىر ـ بېسىق، تۇرگۇن بولۇپ قالغانىدى. ئىلگىرىكى بىپەرۋالىق، شوخلۇق بالقىپ تۇرىدىغان كۆزلىرىدىن ئەمدىلىكتە ئويچانلىق، تەمكىنلىك، ھارغىنلىق ھەم بىر ئاز غەمكىنلىك بالقىپ تۇراتتى. ئىككى يىگىت خاس ئولتۇرۇپ ئۇزاق پاراڭلاشتى. بىر يىلدىن بېرى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن كەچۈرمىشلىرىنى تەپسىلىي بايان قىلىشتى. بىر ـ بىرىگە تەسەللى بېرىشتى، ياخشى تىلەكلىرىنى بىلدۇرۇشتى.

ـــ ھەي ئىسىت، سىلى تۇرپاندىن ئەندىجانغا ماڭغان كۈنلەردە، ئەمىرزادەم زەينەپ بىبىنى ئەمرىگە ئېلىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، زەينەپ بىبى ئارقىلىق خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش ئەندىجان گۇزەللىرىدىن بىرەرسىگە ئۆيلىنەرمەن، دەپ ئارمان قىلغانىكەنمەن. مانا ئەمدى ئول ئارمانلار كۆپۈكىكە ئايلانىدى، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپنى كۆرۈپ ئىلگىرىكى غەمسىز چاغلىرىغا قايتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان شاھزادە چاقچاق قىلىپ.

سەييىدئەلى ئالپ شاھزادىنىڭ بۇ چاقچىقىغا ئۆزىنى ھەرقانچە زورلاپ باقسىمۇ كۈلەلمىدى. ھەئە، بۇ چاقچاق ئۇنىڭ يۈرەك يارىسىنى تاتىلاپ قويغانىدى.

ـــ ئاللاھ ئىگەم بۇيرۇمىغانىكەن، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ ھەسرەتلىك ئاھ ئۇرۇپ، ـــ تەقدىر ـ پىشانىمىزگە پۈتۈلگەن بولسا، ئەندىجان گۇزەللىرى بىزدىن قېچىپ قۇتۇلالماس.

شاھزادە ئۇۋۇەيسخان ئويلىمايلا چاقچاق قىلىپ قويغىنىغا

پۇشايمان قىلدى.

ـــ مېنى كەچۈرسىلە ئەمىرزادەم. قاملاشمىغان گەپنى قىلىپ دىلخەستىلىكلىرىنى قوزغاپ قويدۇم. ياراتقان ئىگەم سىلىگە ئول ئەندىجان گۈزىلىدىن قېلىشمىغۇدەك جانان نېسىپ قىلغاي.

ـــ ئىلاھىم شۇنداق بولغاي، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ چىرايىغا سۈس تەبەسسۇم يۈگۈرتۈپ.

ئىككى يىگىت بىر پەس جىمىپ قېلىشتى. سەييىدئەلى ئالپىنىڭ بىردىنلا مۇڭلىنىپ قالغىنىنى كۆرۈپ، ئۇۋەيسخان ئۆزىنى ئەيىبلەشكە باشلىدى.

«قىلىدىغانغا چاقچاق تاپالمىغاندەك نېمىشقىمۇ زەينەپ بىلەن ئىسمىنى تىلغا ئالغاندىمەن يۈرەك يارىسىنى تاتىلاپ، ئاشۇ مەھبۇبە ئۈچۈن تارتقان جاپاسى ئازمىدى ئەمىرزادىنىڭ...»

ـــ ئەھۋالىمىز مانا مۇشۇنداق، ئۆز ئېلىمىزدە پۈت قويغۇدەك يەر تاپالماي قاچقۇن بولۇپ يۈرۈۋاتىمىز، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ ھەسرەتلىك ئۇھ تارتىپ، ـــ تۇرغان دەرگاھىمىز مانا مۇشۇ خارابە شەھەر. بۇران، يامغۇردىن پاناھلانغۇدەك تۇزۇك بىر كەپمىزنىكىمۇ تايىنى يوق. تەقدىرنىڭ رەھىمسىز بورانلىرى يەنە نەگە ئاپىرىپ، نەگە تاشلايدۇ، بۇنىمۇ بىلمەيمىز.

ـــ زىنھار ئۈمىدسىزلەنمىگەيلا شاھزادەم، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ دوستىغا ئىشەنچ بىلەن قاراپ، ـــ ئۈمىدسىزلىك ئىنسانىڭ ئەڭ چوڭ دۈشمىنى، شۇنداقلا ھەرقانداق بەندىنىڭ ئاللاھنىڭ ئىنايەتلىرىدىن ئۈمىدسىزلىنىشكە ھەققى، ئاللاھ ئىگەمنىكىمۇ بەندىسىنىڭ تەلىپىنى ئىجابەت قىلماسلىققا ۋەدىسى يوقتۇر. تەلەپ قىل، سەۋەب قىل دەپتىكەن ئاتا ـ بوۋىلار. شىجائەت كەمىرنى بېلىمىزگە مەھكەم باغلىساق، كۆڭلىمىزگە پۈكەن بۇيۇك ئىشلىرىمىزنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشىمىزغا ئاللاھ مەدەتكار بولغۇسى.

ـــ ئاشۇ كۈنلەر تېزرەك كەلسىكەن ئىلاھىم.

ـــ كېلىدۇ، چوقۇم كېلىدۇ. شول تاپتا سۇلتان شىرمۇھەمەدخان ئۆزىنى ئاجايىپ غالىب چاغلاپ، مەغرۇرلىنىپ جاھانغا پاتماي قېلىۋاتىدۇ. سەن ئەمەس، مەن دەۋاتىدۇ. لېكىن ئەبەدىلئە بەد ئۇنداق بولۇشى ناتايىن. جاھاننىڭ تاماشاسىنى بىر كۈن ئەيسا ئوينىسا، بىر كۈن مۇسا ئوينايدىغانلىقىنى ھەممە بىلىدۇ. چۈنكى، بۇ جاھاننىڭ ئىگىسى بار.

ـــ ئەينى مۇددىئا، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ھاياجانلانغان ھالدا، ـــ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئۇمىدسىزلىك دالىسىدا تەمتىرىگىنىم، ئۆزۈمنى غېرىب، يېگانە ھېس قىلغىنىم راست. شۇ تاپتا ئەمىرزادەم باشقىچە ئۇمىد، كۈچ ـ قۇۋۋەت بېغىشلىدى. ئەمدى بول شەھىرى كېتىكىنىڭ خارابىسىدا خام خىيالغا ئەسىر بولۇپ يېتىۋەرمەي، يۇرت ئىچىگە كىرەيلى. ئاۋام ئارىسىدىن يارىملىق ئەزىمەت يىگىتلەرنى تېپىپ ئالتۇن تاغ، تارىم، لوپ، كۆنچى ۋادىسىدىمۇ بولسا ئىش تەۋرەتكەچ تۇرايلى.

ـــ مېنىڭ خىيالىمۇ شۇ، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ، ـــ گەرچە بول ۋادىلار ئاستانىدىن يىراق، ئاھالىسى شالاڭ بولسىمۇ، ئادەملىرى مەرد، ۋاپادار، ئېسىل كىشىلەردۇر. ئەينى يىللاردا جەنىتەماكان سۇلتان خىزىر خوجا خان ئالىيلىرىغىمۇ مۇشۇ ۋادىلاردىكى ئاۋام باشپاناھ بولۇپ، رىياكار ئەمىر قەمەرىددىنىڭ پايلاقچى، كاللا كېسەرلىرىنىڭ قەستىدىن ساقلاپ قالغانكەن. ئىشىنىمەنكى، ئەمدىلىكتە ئۇلار چوقۇم سىلىگە ئەگىشىدۇ. يېقىندىن بېرى سىلىنى ئىزدەش جەريانىدا شۇنى سەزدىمكى، بۇ ۋادىلاردىمۇ سۇلتان شىرمۇھەمەدخانىڭ جاسۇس، خۇپىيە، ئايغاقچىلىرى ئىتنىڭ قۇرتىدەك مىغىلداپ كېتىپتۇ، شۇڭا تەدبىر بىلەن پۇختا ئىش كۆرەيلى. ئۇلار بىزنىڭ ھەرىكىتىمىزنى زىنھار سەزمىسۇن. بىخۇدلىشىپ خان خوجىسىغا سىلىنى غايىب بولدى، قورقۇپ باشقا ئەللەرگە كەتتى، تاجۇتەخت داۋاسىدىن ۋاز كەچتى، دەپ مەلۇمات بەرسۇن. ئىشقىلىپ ئۇلار قانچىلىك بىخۇدلىشىپ غەپلەتتە قالسا، بىزگە پايدىلىق. بابائى بۇزرۇك ئۇلۇسبېگى ھەز-

رەتلىرى ئاقسۇدا ئۇزاق تۇرماسلىقى مۇمكىن. سۇلتان شىرمۇ-ھەممەدخان ئۆزىنىڭ سايىسىدىنمۇ گۈمانلىنىپ ئۇركۈپ تۇرغاندا، قەشقەرگە ئەۋەتكەن جازا يۇرۇشى قىلغۇچى قوشۇننى پات يېقىندا ئاستانىگە قايتۇرۇپ كېتىدۇ. شۇڭا بابائى بۇزرۇك بىلەن ئالاقىلىشىش ھەمدە ئوردا ۋەزىيىتىدىن پات ـ پات خەۋەر تېپىپ تۇرۇش ئۈچۈن تۇرپانغا يېقىنراق جايغا يۆتكىلەيلى.

ـــ كۆڭلۈمدىكى گەپنى قىلدىلا ئەمىرزادەم، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالپىنىڭ تەكلىپىگە قوشۇلۇپ، ـــ لوپ ۋادىسىغا يۆتكىلەمدۇق؟

ـــ مېنىڭچە ئۇدۇل ئاستانىگىلا بارايلى، ـــ دېدى ئۇلارنىڭ قېشىغا ئوسۇپلا كىرگەن سەركەردە بوران خوجا گەپكە قوشۇق سېلىپ، ـــ ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى ئىچىدىن ماسلاشسا، بىز تېشىدىن ھۇجۇم قىلساق، گەپ ـ سۆز يوق ئاستانىنى قولىمىزغا ئېلىپ، سۇلتان شىرمۇھەممەدخاندىن تەختنى تارتىۋالالايمىز. قانداق دېدىم ئەمىرزادەم؟ شۇ ئاي ـ شۇ كۈنلەردە ئوۋچىدىن قاچقان توشقاندەك قېچىپ ـ مۆكۈپ يۇرۇپ، ئىچىم بەكلا سىقىلىپ كەتتى. قانغۇدەك بىر قىر ـ چاپ قىلسام خۇماردىن چىقاتتىم.

سەييىدئەلى ئالپ سەركەردە بوران خوجىغا ھەم ھۆرمەت، ھەم قايىللىق بىلەن نەزەر تاشلىدى.

ـــ سەركەردە جانابلىرىنىڭ باھادىرلىقىغا پۈتكۈل جاھان قايىل، لېكىن دانىشمەنلەرنىڭ ئۈگۈتلىرىدە مەقسەت ئوقنى تەدبىر ياسىدا ئاتسا دەل تېگىدۇ دەيدىغان ھېكمەت بار. بابائى بۇزرۇكتىن ئاڭلىشىمچە، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئاستانىنىڭ مۇھاپىزىتىنى بەكلا كۈچەيتىۋېتىپتۇ. ھازىرلىقىلىرى ئىنتايىن پۇختا ئىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە سەركەردىلەرنىڭ ئۆزىگە ئاسىيلىق قىلىشىدىن ۋايىم يەپ، ئۇلارنىڭ بىرەردىن پەرزەنتلىرىنى ئوردا يوسۇنلىرىنى ئۆگىنىدۇ دېگەن باھانە بىلەن ئوردىغا ئەكەلدۇرۇپ، نەزەربەند قىلغان ھېسابتا ئايرىم ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ. بابائى بۇزرۇكنىڭ مېنى بۇيانغا ماڭغۇزار ۋاقتىدا، شاھزادە ئالىيلىرىغا ئال-

دىراقسانلىق قىلماسلىقنى، پەيت، پۇرسەت كۈتۈشنى، تەييارلىقنى پۈختا قىلىشنى تاپىلىشمنى ئالاھىدە جېكلىشىنىڭ سەۋەبىمۇ شۇ بولسا كېرەك. پەمىچە، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ھازىر قاپ-قانىنى قۇرۇپ قويۇپ، ئولجىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرغان ھىيلىگەر ئوۋچىغا ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ ھازىر كۈتۈۋاتقىنى شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ سەۋرسىزلىكى. شۇڭا قاراپ تۇرۇپ ئۆز ئايىغىمىز بىلەن قاپقانغا دەسسىسەك بولماس. ئاگاھ لوپ ۋادىسىغا بارايلى، چاپارمەن ئەۋەتىپ بابائى بۇزرۇك بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇرايلى، مەسلىھەت، تەدبىرلىرىنى ئاڭلاپ باقايلى. خاتىرجەم بولسىلا جانابى سەركەردە، راسا خۇماردىن چىققۇدەك قىر ـ چاپ قىلىدىغان پەيتلەر ھامان كېلىدۇ، ـــ سەييىدئەلى ئالپ شاھزادىگە قاراپ چاقچاق قىلدى، ـــ بول دەرگاھتا ھەرقانچە نامراتلىقتا ياشىساڭمۇ مېھمانىنى غىزاسىز كۈتۈۋالمايدىغانلا ئالىيلىرى، قورساقلار ناغرا چالغىلى نەۋاق؟

ـــ شۇنداق قىلايلى. بىزنىڭ قورسىقىمىزدا بىر ناغرا بولۇپ غىنى بىلەن ئەمىرزادەمنىڭ قورسىقىدا ئىككى ناغرا بار، چۈنكى، بوي ـ بەستى ئىككى كىشىلىك كېلىدۇ ئەمەسمۇ، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان قاقاھلاپ كۈلگىنىچە.

ـــ راست دەيدىلا شاھزادەم، خۇراسان تاغلىرىدا مىرزا ئۇلۇغبەگنى چۆچۈتكەن بوي تۇرسا بۇ، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ خىرىلداپ كۈلۈپ.

ـــ شۇنىڭغا ھەيرانمەن ئەمىرزادەم، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان كۈلكىسىنى توختىتىپ، ـــ نېمىشقا ئاشۇ چاغدا يولۋاسنى ئۆلتۈرۈپ مىرزا ئۇلۇغبەگنى قۇتۇلدۇرۇۋالغان بولغىيتىلە، ئۇ سىلىنىڭ ئەڭ ئەشەددىي رەقىبلىرى تۇرسا.

ـــ بۇ ئىشقا ئۆزۈممۇ ھەيرانمەن، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ، ـــ بەلكىم ئۇ چاغدا ھەر ئىككىلىمىزگە خىرىس قىلىپ ئېتىلىپ كەلگەن يىرتقۇچنى كۆرۈپ، يېنىمدىكى ھەمراھىمنىڭ ئەشەددىي رەقىبىم ئىكەنلىكىنى ئېسىمدىن چىقى-

ـرىپ قويغان ئوخشايمەن. ئاشۇنداق قىسمەتكە مەن ئەمەس، سىلى يولۇقسىلىمۇ، ئەجەل ئوقىنى رەقىبلىرىگە ئەمەس، يولۇاسقا ئاتقان بولاتتىلە.

ـــ دۇرۇس، ـــ دېدى شاھزادە قايىل بولغان ھالدا، ـــ ۋۇ-جۇدلىرىدىكى مەردلىك، ئادەمىي پەزىلەت ئاداۋەتخورلۇقتىن غالىب كەلگەن گەپ. ھەقىقىي باھادىر ئەزىمەت دېگەن رەقىبىنى قىيىن ئەھۋالدا قالغاندا پايلىمايدۇ. بۇنداق قىلىش قورقۇنچاق، نامەرد، توخۇ يۇرەكلەرنىڭ پەيلى. قىساسخورلۇق باشقا، مەردۇ مەردانىلىق باشقا. ھەر ئىككىلىسىنىڭ نامايان قىلىدىغان پەيتى، سورۇنى بو-لىدۇ.

ـــ مېنى چۈشەنگەنلىكلىرىگە رەھمەت ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ.

ـــ سەمەرقەنت، خۇراسانىنىڭ يولۇاسلىرىمۇ بىزنىڭ تارىم يولۇاسلىرىدەك بارمىكەن ئەمىرزادەم؟ ـــ قىزىقىپ سورىدى سەركەردە بوران خوجا.

ـــ سىلى ئۇ تەرەپنىڭ يولۇاسلىرىنى مۇشۇكتەك بارمىكىن دەپ قالغان ئوخشىمامدىلا سەركەردە؟ ـــ سورىدى شاھزادە چاقچاق قىلىپ.

ـــ يوقسۇ، ھەرگىز ئۇنداق دېمەكچى ئەمەسمەن، ـــ دېدى سەركەردە بوران خوجا ئوڭايسىزلىنىپ، ـــ ھەر يۇرتنىڭ يولۇسى ئوخشىمايدۇ ـ دە، ئىشەنمىسىلە قاراپ باقسىلا ئەمىرزادەمنىڭ بوي ـ بەستىگە.

ـــ شۇڭمۇ يولۇاستىن ئانچە چۆچۈپ كەتمىگەن مىرزا ئۇ-لۇغبەگ ئەمىرزادەمدىن چۆچۈپ كەتكەن گەپ.

ـــ شۇنىڭغا قارىغاندا مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرىمۇ چاغ-لىقلا ئادەمكەن، ـــ دەپ غۇدۇڭشىدى سەركەردە بوران خوجا، ـــ جېنىغا ئارا تۇرغان ئادەمنى ئەتىۋارلاپ يېنىدا ساقلىماقتا يوق، ئەرزىمەس باھانە بىلەن قايتۇرۇۋەتكىنىنى كۆرمەمدىغان.

بوران خوجا گەپنى دەپ بولۇپ، دەرھاللا خاتا سۆزلەپ قالغا-

ننىنى ھېس قىلدى ـ دە، سەييدئەلى ئالپقا قاراپ ئىزاھات بەردى:

ـــ يەنە گېپىمنى خاتا چۈشىنىپ قالمىسلا ئەمىرزادەم. بىر ھېسابتىنغۇ مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ بۇ قىلغىنىمۇ ياخشى بوپتىكەن. بولمىسا سىلى بىلەن بۇ دەرگاھتا كۆرۈشۈش نېسىپ بولماس ئىدى.

ـــ ھە، ماۋۇ گەپلىرى جايىدا بولدى سەركەردە، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان بوران خوجىغا قايىللىق بىلەن قاراپ، ـــ گەپ ـ سۆزدە بۇنچە ئاۋايلاپ كەتمىسلىمۇ بولىدۇ. ئەمىرزادەمىنىڭ كۆڭلى ـ كۆكسى ئۆزىنىڭ بويىدىنمۇ ئېگىز.

ـــ نەدىمۇ ئادەمنىڭ كۆڭلى ـ كۆكسىنى ئېگىز دەيدىغان گەپ بار شاھزادەم؟ ـــ دېدى بوران خوجا خىرىلداپ كۈلگىنىچە، ـــ كەڭ دېسىلە مۇنداق.

ـــ ئەسلىدە شۇنداق دېمەكچىدىم، لېكىن مەقسەتنى ئەمىرزادەمنىڭ بويىغا تەققاسلاپ سۈپەتلىگۈم كەلدى ـ دە.

ئۇلار چاقچاق قىلىشقاچ تاماق يېيىش ئۈچۈن داستىخان راسلانغان چېدىرغا قاراپ مېڭىشتى. چېدىرنىڭ يان تەرىپىدە نۆكەرلەر بايىلا ئوۋلاپ كەلگەن بۇغا گۆشىدە كاۋاپ قىلىۋاتقان بولۇپ، ئەتراپنى مەززىلىك كاۋاپ ھىدى قاپلىغانىدى.

8

بۇ يىل تۈرپان شەھىرىگە كۆكلەم يىللاردىكىدىن بۈرۈن كەلدى. تېخى نورۇز بايرىمىغا يەنە ھەپتە ۋاقىت بولسىمۇ، زېمىن ئانىنى ياساندۇرۇشقا ئالدىرىغاندەك ئۇرۇكلەر چېچەكلەپ، سۆگەتلەر چوكانتال بولۇپ، چىم، تۆت قۇلاق ۋە ئاللىقانداق ئۆسۈملۈكلەر كۆكلەپ، بۇغداي ئېتىزلىرى نورۇزلۇق پايانداز بولماقچى

بولغاندەك كۆكسىرىپ، بۇ سەلتەنەتلىك شەھەرنى باشقىچە گۈزەل تۈسكە كىرگۈزگەنىدى. بىر ئاي بۇرۇن باشلانغان نوروزلۇق كۆك مەشرىپى، ئوغلاق تارتىشىش، ئات بەيگىسى، چەۋگەن، چېلىشىش، جانبازلىق، شىر ئويۇنى، سارغايدى، ئىلەڭگۈچ ئۇچۇرۇش قىزىپ كەتكەنىدى. ھەرخىل تەبىقىدىكى شەھەر ئاھالىسىنىڭ چېھرىدە بايرام كۈلكىسى جىلۋە قىلاتتى. مەرد، ئاق كۆڭۈل، سەنئەتخۇمار تۇرپان خەلقى يىلنىڭ بېشى، ئىشنىڭ بېشى ھېسابلىنىدىغان نوروز بايرىمىنى ئەسىرلەردىن بېرى ئاجايىپ كاتتا ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەنىدى. ھەممە ئائىلىلەر ئۆي، ھويلا ـ ئارامىلىرىنى سۈپۈرۈپ، يوتقان ـ كۆرپىلىرىنى ئاپتاپقا سېلىپ، گىلەم ـ كىگىز ـ لىرىنى قېقىپ، بايرامىلىق كىيىملىرىنى، ھەتتا توققۇز خىل دانلىق زىرائەتلەردىن ئېتىلىدىغان نوروز ئاشلىرىنىڭ خۇرۇچلىرىنىمۇ تەييارلاپ بولغانىدى. شەھەر كوچىلىرى كۈندۈزى جاز بازلار، سېركچىلەر، سېھرىگەرلەرنىڭ ئويۇنلىرى، ۋائىز ـ مەدداھلارنىڭ جەڭنامە، ھېكايەتلىرى بىلەن، كېچىسى ياش بالىلارنىڭ قاپاق كۆيدۈرۈپ توۋلىغان نوروز قوشاقلىرى بىلەن قىزىپ كەتكەنىدى. سۈپۈرۈپ، سۇ چېچىپ تازىلانغان شەھەر كوچىلىرى پاكىز، ئازادە كۆرۈنەتتى.

ئېرىقلاردا سۈپسۈزۈك كارىز سۈلىرى ئېقىپ تۇراتتى. پەقەت تۆمۈرچىلىك، تىككۈچىلىك دۇكانلىرىدىكى ئۇستا ـ شاگىرتلار كۆڭۈل ئېچىشلاردىن مۇستەسنا ئىدى. ئۇلار كەتمەن، ساپان، ئو تىغۇچ... قاتارلىق دېھقانچىلىق قوراللىرىنى سوقۇش، خېرىدارلارنىڭ بۇيرۇتقان بايرامىلىق كىيىملىرىنى تىكىش بىلەن ئالدىراش ئىدى. گەزمال سودىگەرلىرى شايى، ئەتلەس، تەتىلا، سەگەز، چەكمەن، مەخمەل، دۇخاۋا، خەسە... رەختلەرنى توپ ـ توپى بىلەن كەلتۇرگەن بولۇپ، دۇكانلىرى سودا ـ سېتىق بىلەن قىزىپ كەتكەنىدى...

خېلىدىن بېرى خۇپىيە، پايلاقچىلىرىدىن شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ موغۇلىستان تەۋەسىدىكى يۇرتلارنىڭ بىرەرسىدە ھەربىكەت

ئېلىپ بارغانلىق توغرىسىدا ھېچقانداق مەلۇمات تاپشۇرۇپ ئالمىغان سۈلتان شىرمۇھەممەدخان شۇ كۈنلەردە خېلىلا خاتىرجەم بولۇپ قالغانىدى. شەھەر دەرۋازىسىغا قارايدىغان قاراۋۇللارمۇ شەھەرگە كىرىپ ـ چىقىدىغانلارغا قارىتىلغان تەقىبنى خېلىلا بوشاشتۇرۇپ قويغانىدى. تۇرپان شەھىرىدە نورۇز بايرىمىنىڭ يېقىنلىشىپ كېلىشىگە ئەگىشىپ، باشقىچە ئازادىچىلىك ھۆكۈم سۈرۈشكە باشلىغانىدى.

ئاخشام نامازدىگەر ۋاقتى بىلەن شەھەرگە كىرىپ، كېچىدىن كارۋان سارىيىدا تۇنىگەن ئۇچ نەپەر سودىگەر بۇگۈن ئەتىگەندە ئالدىرىماي ناشتا قىلىشتى، ئاندىن مالىلىرىنى ھارۋىغا رەت ـ رەتى بىلەن تىزىپ، تۇرپان شەھىرىنىڭ ئاۋات رەستىلىرىنى ئايلىنىشقا باشلىدى. بۇ ئۇچەيلەننىڭ ئارىسىدىكى ئوتتۇرا بوي، سېمىزرەك، ئاقپىشماق كەلگەن يىگىرمە ـ يىگىرمە بەش ياشلار چامىسىدىكى يىگىت قويۇق قەشقەر شېۋىسىدە مالىلىرىغا خېرىدار چاقىرىپ توۋلايتتى:

ـــ قەشقەرنىڭ ئۆتۈك، مەسە ـ كالىچى، خوتەننىڭ قاشتېشى بېزىكى، ياركەنتنىڭ يېپەك رومىلى، ھىندىستاننىڭ ئىپار ـ ئەنبىرى، ھىراتنىڭ ئەتىرى، سەمەرقەنتنىڭ سۈرمىسى، ئەندىجانىنىڭ چاچ تەڭگە جالاسى، ئالمىساڭمۇ قايلاپ قوي ئوغاۋالا! چوكىنىڭغا نورۇزلۇق، قىز ـ غۇنچەڭگە نورۇزلۇق، مېھرىبان ئانىلىرىڭغا نورۇزلۇق، كۆيۈمچان ئىگىچە ـ سىڭىللىرىڭغا نورۇز ـ لۇق. قايلاپ قوي، قاش ـ كۆزۈڭنىڭ توپىسىنى قېقىۋېتىپ قايلاپ قوي! قايلىغانغا پۇل ئالمايمەن. بۇگۈن ئاممای ئەتە كېلىپ سورىساڭ يوق دەيمەن! ئەمدى كەتسەم كەلمەيمەن!...

كەكە ساقلىغا ئاق كىرگەن ئەللىك ياشلار ئەتراپىدىكى كىشى بىلەن، بېشىغا سەرپۇش تۇمىقىنى چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان، ياشلىقىغا قارىماي قاپقارا ساقلىنى ئۆستۈرۈۋالغان، بىر قاراشتا ئوتتۇز ياشلارغا كىرگەندەك كۆرۈنىدىغان يىگىت خېرىدارلارغا تۇزۇك گەپ قىلمايتتى، سودا ـ سېتىققىمۇ ئانچە بەك ئارىلىشىپ

كەتمەيتتى. ياش يىگىتنىڭ جاراڭلىق ئاۋازدا سەنئەتلىك تـوۋلاش-لىرى كىشىلەرنى جەلپ قىلاتتى. ھارۋىدىكى مالىلار پۇتۇنلەي ئايال كىشىلەرگە لازىملىق بۇيۇملار ئىدى. ئۇلار بايلار، ئەمەلدارلارنىڭ ھەشەمەتلىك قەسىر ـ سارايلىرىنىڭ ئالدىدا توختاپ خېرىدار چاقىرىشاتتى، قەسىر ـ ساراي دەرۋازىسىدىكى قورۇقچىلارنىڭ قېشىغا كېلىپ سوراپ باقاتتى.

ـــ ئىچكىرىگە كىرىپ سوراپ باقامىلا، ئاغىچا خېنىمغا، خان خېنىملارغا نورۇزلۇق ماللار لازىممىكىن؟

گاھى قەسىرلەردىن ھېچكىم چىقمايتتى، گاھى قەسىرلەر-دىن ئاغىچا خېنىملار قىزلىرىنى، ئايال خىزمەتكارلىرىنى ئە-گەشتۇرۇپ چىقىپ لازىملىق نەرسىلەرنى سېتىۋېلىشاتتى. ئۇلار كۇن چۈش بولغىچە ئەنە ئاشۇنداق ئايلىنىپ مېڭىپ ئۇچكۆزۈك مەھەللىسىدىكى ئەمىر كەبىر قەسىرىنىڭ ئالدىدا توختاشتى. قارا ساقاللىق يىگىت قەسىر دەرۋازىسىغا قارايدىغان بوۋاينىڭ قېشىغا كېلىپ تەۋازۇ بىلەن سالام قىلدى.

ـــ بوۋا، ئىچكىرىگە كىرىپ ئاغىچا ئايىمدىن سوراپ باقام-دىلا، نورۇزلۇق ئالىدىغان كەم ـ كۇتىلىرى بارمىكىن؟

ئاپتاپسىنىپ مۇگدەپ ئولتۇرغان بوۋاي خۇشياقمىغان ھالدا بېشىنى كۆتۇردى ـ دە، ئېرىنچەكلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

ـــ مەلىكە سۇلتان ئاغىچا لازىمەتلىكلىرىنى تەقلەپ بول-غان، باشقا دەرگاھنىڭ قوۋۇقىنى قېقىپ باقسىلا بالام.

قارا ساقاللىق يىگىت بوۋاينىڭ كۆزلىرىگە قاراپ تۇرۇپ يە-لىندى:

ـــ ئاگاھ كىرىپ سوراپ باقسىلا، بەلكىم يەنە لازىملىقلىرى چىقىپ قالۇر.

بوۋاي تەرسالىق بىلەن قاپىقىنى تۇردى:

ـــ دېدىمغۇ سىلىگە، بىزنىڭ ئاغىچا ئايىم ئايەملىك سودا-لىقىنى قىلىپ بولغان، كىرىپ مەلۇم قىلسامۇ بىكار.

ـــ ھەقىچان مەلىكە ئايىمنى ئاۋارە قىلغىلىرى كەلمىدى

بولغاي، ئەمسە مۇنداق بولسۇن، مەن ماللىرىمنى ئاغىچا ئايىمـ
نىڭ ئالدىغا ئۆزۈم ئېلىپ كىرەي. مېنى قەسىرگە كىرگۈزۈۋەتـ
سىلە.

ــ ئەجەبمۇ بىر بۇدۇشقاق ئادەمكەنلا، ــ دېدى بوۋاي غۇـ
دۇراپ، ــ كىرگىلىرى بولسا كىرىۋەرسىلە. تۈججار[1] خەق دېگەن
ئاجايىپ بولىدىكىنا. ماللىرىنى خەق ئالاي دېمىسمۇ زورلاپ...

قارا ساقاللىق يىگىت چاققانلىق بىلەن ھارۋىنىڭ قېشىغا
كېلىپ بىر پەتنۇسقا ئەنبەر، ئەتىر، سۈرمە، چاچ تەڭگە، جالا...
دېگەندەك نەرسىلەرنى تىزدى؛ ئۆتۈكلەردىن ئۈچ ــ تۆت جۈپ، ياغـ
لىق ــ رومالالاردىن بەش ــ ئالتىنى تاللاپ بىلىكىگە ئارتتى ــ دە،
قەسىر ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئۇنىڭغا بۇ قەسىر تونۇشتەكلا بـ
لىنەتتى. شۇڭا تەمتىرىمەيلا ئوتتۇرا ھويلىدىكى كۆلدىن ئايلىنىپ
ئۆتۈپ، ئىچكىرىكى قەسىرنىڭ ئىشىكىدە توختىدى ــ دە، بايامقى
ياش ھەمراھىنى دوراپ بار ئاۋازى بىلەن توۋلىدى:

ــ قەشقەرنىڭ ئۆتۈكى، ياركەنتنىڭ يىپەك رومىلى، خوتەنـ
نىڭ قاشتېشى بېزىكى، ھىندىستاننىڭ ئىپار ــ ئەنبەرى، ھىراتـ
نىڭ ئەتىرى، سەمەرقەنتنىڭ سۈرمىسى، ئەندىجاننىڭ چاچ تەڭگە
جالاسى...

يىگىتنىڭ ئاۋازىنى ئىچكىرى قەسىردىن يۇگۇرۇپ دېگۈدەك
چىققان ئوتتۇرا ياشلىق خىزمەتكار ئايال قوپاللىق بىلەن ئۇزۇـ
ۋەتتى:

ــ نېمانچە ئوتۇنچىدەك توۋلايلا، بىلىپ قويسىلا، بۇ دېگەن
بازار ئەمەس قەسىر، ئادەمنىڭ ئارامىنى بۇزۇپ...

قارا ساقاللىق يىگىت خىزمەتكار ئايالغا ئەدەپ بىلەن سالام
بەردى:

ــ كەچۈرسىلە ئايلا، ئاغىچا ئايىم سودىلىق قىلامدىكىن
دەپ...

ــ ئاغىچا ئايىمنىڭ سودىلىقى يوق، دەرھال يانسىلا!

① تۈججار ــ سودىگەر.

يىگىت بىر ھۆكۈمدارنىڭ بىلەن تىركەشتى:

ـــ ئۇنداق دېمەي كىرىپ سوراپ باقسىلا ئايلا، خويمۇ ئېسىل مالىار بۇ. ئىشىك ئالدىغا ئەكەلگەن مالنى ئالماي پۇشايمان يەپ قالمىسۇن يەنە...

خىزمەتكار ئايالنىڭ جۇدۇنى ئۆرلىدى:

ـــ نېمانچە بىر ھۆكۈمدارنىڭ ئادەم سىلى، دېدىمغۇ لازىم ئەمەس دەپ، دەرھال يانسىلا!

شۇ ئەسنادا ئىچكىرى قەسىرنىڭ دەرۋازىسىدا مەلىكە سۇلتان خاتۇننىڭ نازاكەتلىك گەۋدىسى كۆرۈندى. ھەيران ساقالىق كىشىنىڭ ئاۋازى بەكلا تونۇش بىلىنگەنلىكى ئۈچۈن ئالايىتەن ئۆزى چىققانىدى.

ـــ نېمە ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ بۇ! ـــ دېدى شايى رومال بىلەن يۈزىنى يېرىم توسۇۋالغان سۇلتان خاتۇن ساقالىق كىشىگە مۇنداقلا قاراپ قويۇپ.

سودىگەر يىگىت سۇلتان خاتۇنغا بېشىنى ئېگىپ تەۋازۇ بىلەن سالام بەرگەندىن كېيىن، ئالدىراپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ ئاغىچا ئايىمنى ئىپار ـ ئەنبەر، ئەتىر قاتارلىق خۇش پۇراقلارغا ئالاھىدە زوقى بار دەپ ئاڭلاپ، ئالايىتەن كېلىۋېدىم. مۇنۇ ئايلا لازىمى يوق دەپ يولۇمنى توسۇۋالدى.

مەلىكە سۇلتان خاتۇن ساقالىق يىگىتكە بويىدىن بېشىغىچە سىنچىلاپ قارىدى ـ دە، شۇ ھامان يۈرىكى «جىغغىدە» قىلىپ كەتتى.

«توۋا... بۇ شۇمىدۇ. قاش، كۆز، قاڭشىرى، بوي ـ بەستى، تېخى ئاۋازىنىڭ ئوخشىشىنى دېمەمدىغان. مېنىڭ ئىپار، ئەنبەر، ئەتىرگە ئامراقلىقمنى ئەجەب بىلىدىكىنا...»

ـــ ئالمىسىلمۇ كۆرۈپ باقسىلا خان ئاغىچا، ـــ دېدى ساقالىق سودىگەر يىگىت ئالدىغا بىر قەدەم چامداپ، ـ پۇرىقى كۆڭۈللىرىگە يېقىپ قالسا ئەجەب ئەمەس. ماۋۇ ئەتىرنى پۇراپ باقسىلا، چوقۇم ياقتۇرۇپ قالىلا. سىلى ياخشى كۆرىدىغان گۈلى رەيھانىنىڭ پۇرىقى بار.

سۇلتان خاتۇن يىگىتكە يالت ئېتىپ قارىدى.

«سىلى ياخشى كۆرىدىغان گۈلى رەيھاننىڭ پۇرىقى بار دەيدۇ ـ يا؟ مېنىڭ گۈلى رەيھاننى ياخشى كۆرىدىغىنىمنىمۇ بىلىدىكەن دېسە... ئاھ خۇدا، بۇ شۇكەنغۇ؟ ئوغلۇم، سۆيۈملۈك ئوغلۇم. كېچە ـ كۈندۈز دىدارىغا ئىنتىزار بولغان كۆزۈمنىڭ قارىسى...»

ـــ بۇ جاي بەكلا ئاپتاپ ئىكەن. خانىلىرىغا ئېلىپ كىرىپ كۆرۈپ باقاملا ئاغىچا ئايىم؟

«ئانا، جېنىم ئانا. ئوغۇللىرىنى تۇنۇيالمايۋاتامدىلا؟ ياكى خىزمەتكارلىرىدىن ئېھتىيات قىلىپ تونۇشلۇق بەرمەيۋاتامدىلا؟ مەن ئۇۋەيسخان، سىلىنىڭ ئوغۇللىرى...»

شۇ دەقىقىدە ئانا ـ بالىنىڭ يۈرىكى بىر ـ بىرىنى تونۇغا ـ نىدى. مەلىكە سۇلتان خاتۇن كۆز چاناقلىرىغا لىق تولغان ياشلىرىنى يوشۇرۇشقا تىرىشىپ جاۋاب بەردى:

ـــ ماقۇل، ئىچكىرىگە مەرھەمەت قىلسىلا ئەمىسە، ـــ ئۇ خىزمەتكار ئايالغا بۇرۇلۇپ دېدى، ـــ ھاۋاخان ئايلا، ئۆزلە بېرىپ ئىشلىرىنى قىلىۋەرسىلە.

ـــ خوش.

خىزمەتكار ئايال سۇلتان ئاغىچىغا چوڭقۇر بىر سالام بېرىۋەتكەندىن كېيىن سىرتقا قاراپ ماڭدى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئىچكىرى قەسىرگە كىرىپ ئېڭىكىگە چاپلىۋالغان ساقالىنى سويۇپ ئېلىۋەتتى ـ دە، ئانىسىغا ئېگىلىپ تۇرۇپ سالام بەردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئانا، سالامەت تۇردىلىمۇ؟

ـــ ئوغلۇم، جىگىرىم...

مەلىكە سۇلتان خاتۇن ئوغلىنى باغرىغا باسقىنىچە ئۆپكىدەپ يىغلىۋەتتى. ئانىسىنىڭ ئالدىدا ياش تۆكۈشنى يىگىتلىك سۈباتىغا مۇناسىپ كۆرمىگەن شاھزادە ئۇۋەيسخان چانقىغا لىق تولغان ياشنى توختىتىۋالدى.

ـــ يالغۇز كەلدىلىمۇ ئوغلۇم؟ ـــ سورىدى سۇلتان خاتۇن ئوغلىنى ئاستا باغرىدىن ئاجرىتىپ.

ـــ ياق، يەنە ئىككى ھەمراھىم بار، ـــ دېدى شاھزادە ئانـ
سىنىڭ بىرئاز جۈدەپ قالغان چېھرىگە مېھرى بىلەن قاراپ.
ـــ ئۇلار نەدە قالدى؟
ـــ بۇ چاققا كارۋان ساراينىغا كېتىپ بولغاندۇ، بايا قەسرـ
نىڭ ئىشكى ئالدىدا قالغان.
ـــ بىللە ئېلىپ كىرسىلە بولماسمىدى.
ـــ ھەرھالدا ئېھتىيات قىلدۇق، ـــ دېدى شاھزادە چۈشەنـ
دۈرۈپ، ـــ مەن قەسىردىن پاتلا يېنىپ چىقمىسام ئۇلار سارايغا
يانغاچ تۇرىدىغان بولغان. سىڭلىم ئۇزسۈلتان خېنىم بىلەن مەخـ
تۇمسۇلۇ خېنىم كۆرۈنمەيدىغۇ؟
ـــ سىڭلىلىرىنى بايا مىرزا خېۋىرىگە قىزى چاقىرتىپ
مەپە ئەۋەتىپتىكەن، شۇلارنىڭ قەسىرىگە كەتتى. ئىگىچى ـ سـ
ۈمل ئىككىسى بىللىمىكىن، ھېلىغىچە كېلىپ قالار، ـــ ئانا
ئوغلىغا قانماي قارايتتى، ـــ بىرنەچچە ئايدىن بېرى خەت ـ خە
ۋەرلىرى بولمىغاندىن كېيىن كۆپ ئەنسىرىدىم.
ـــ ئەل ـ يۇرتنىڭ ھېچقانداق يېرى خالىي ئەمەس، ھەممە
يەرنى خانىنىڭ پايلاقچىلىرى قاپلاپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ
لۇسىبىگى ھەرەتلىرى چاپارمەنلىرى ئارقىلىق بىرنەچچە ۋاق ھە
رىكەت قىلماي يوشۇرۇنۇپ تۇرۇشۇمنى بەكلا تەۋسىيە قىلىپ
كەتتى. شۇ سەۋەبتىن يانلىرىغا كىشى ئەۋەتىشتىن ئېھتىيات
قىلدىم.
ـــ گەپلىرىدىن قارىغاندا ئۇلۇسىبىگى ھەرەتلىرى بىلەن
ئالاقە قىلىپ تۇرغان ئوخشىماملا؟ ـــ سورىدى ئانا ئەجەبلىنىپ.
ـــ شۇنداق ئانا، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، ـــ ئۇلۇس
بىگى ھەرەتلىرى بۇ ھەقتە ئۆزلەگە بىر نېمە دېمىگەن ئوخشـ
ىمامدۇ؟
ـــ ئۇلۇسبىگى ھەرەتلىرى تۇرپانغا قايتىپ كەلگەندىن بې
رى ئاغچىسىنى ئەۋەتىپ پات ـ پات ئەھۋال سوراپ تۇردى. ئەمما
بۇ ھەقتە پەقەتلا ئېغىز ئاچمىدى، ـــ دېدى ئانا خىيالچانلىق بـ
لەن، ـــ كۆڭلىدىكىنى ئاسانلىقچە كىشىگە بىلىندۇرمەيدىغان ئۇ

ئادەمنىڭ نېمە مۇددىئاسى بارکىن ـ تاڭ، بىلەلمىدىم.

ـــ ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىگە ئىشەنسىلە بولىدۇ، ـــ دېدى ئۇۋەيسخان، ـــ تېخى بىلمەيدىلا، ھازىر مېنىڭ يېنىمدا ئۇلۇسبېگ. گىنىڭ نەۋرىسى سەييىدئەلى ئالپ بار.

ئانا ئوغلىغا ئەجەبلىنىپ قارىدى.

ـــ ئول بەختى قارا ئەمىرزادە سەمەرقەنتتە مىرزا ئۇلۇغ بەگنىڭ زىندانىدا ئەمەسمىدى، قانداقسىگە...

شاھزادە ئانىسىغا سەييىدئەلى ئالپنىڭ ئەھۋالىنى قىسقىلا قىلىپ چۈشەندۈردى:

ـــ ئۆتكەن يىلى ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى خوجا شەرىپ ئىسيانىنى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن قەشقەرگە جازا يۈرۈشى قىلغاندا، سەييىدئەلى ئالپمۇ تۇنقۇنلۇقتىن قېچىپ سەمەرقەنتتىن ئاقسۇغا كەلگەنكەن. ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى ئۇنىڭ قايتىپ كەلگىنىنى ھېچكىمگە بىلىندۇرمەي مېنىڭ قېشىمغا ئەۋەتىپتۇ، شۇنىڭدىن بېرى ماڭا ھەمراھ بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. سىلىگە ئەۋەتكەن خېتىمدە بۇ ئەھۋالنى دەيمۇ دېگەن، لېكىن ناۋادا خەت خۇپىيە ـ پايلاق چىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالسا، سىر ئاشكارىلىنىپ قالمىسۇن دەپ يازمىغانىدىم.

ـــ ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالپ سىلىگە ھەمدەم بولۇپ يۈرىدا تۇرغان بولسا تېخىمۇ خاتىرجەم بولدۇم، ـــ دېدى ئانا سۆز يۈنگەن ھالدا، ـــ ئەمىرزادە ھەقىقەتەن پەزىلەتلىك، ئېسىل يىگىت بولغان. ئوتتۇراڭلاردىكى دوستلۇقمۇ بەك چوڭقۇر ئىدى. ئەسلىدە بارمۇ، ئاشۇ چاغدا ئەمىرزادىگە قولداش بولۇپ ئەندىجانغا بارماقچى بولغانلىرىدا توسۇپ قويسام بەكمۇ رەنجىگەنىدىلە.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئانىسىغا قاراپ پىسسىكىدە كۈلۈپ قويدى.

ـــ ئېسىمدە بولمايچۇ، ناۋادا توسۇپ قالمىغان بولسىلا، مەن مۇ ئەمىرزادىگە ئەندىجان، سەمەرقەنت زىندانلىرىدا ھەمراھ بولغان بولاتتىم.

ـــ بەلكىم شۇ چاغدا كۆڭلۈم ئاشۇنداق بىر كېلىشمەسلىك

نى ئالدىن تۇيغان بولغىيدى، ـــ دېدى ئانا ئويچانلىق بىلەن، ـــ بۇ ئىشلارنى ئەمىرزادىگە دېمىگەنلا.

ـــ دېمەي قالامتىم، ھەممىنى دېدىم. يوشۇرۇپ نېمە قىلاي.

ـــ ئەمىرزادە نېمە دېدى؟

ـــ شۇ چاغدا ۋالىدەلىرىنىڭ سىلىنى ئەۋەتمىگىنى ياخشى بوپتىكەن، دېدى.

سۇلتان خاتۇن چىرايىغا سۇس كۇلكە يۇگۇرتتى.

ـــ مەن ئاستانىدىن كەتكەندىن بېرى خان تاغام سىلىنى ئاۋارە قىلمىغاندۇ؟

ـــ ئاۋارە قىلماي قالۇرمۇ؟ ـــ دېدى مەلىكە سۇلتان خاتۇن ئىنچىكە قاشلىرىنى ھىمىرىپ، ـــ يالغاندىن كۆيۈنگەن بولۇۋېلىپ ئاغزىمنى كوچىلاپ باقتى. شاھزادە نىيىتىمنى خاتا چۈشىنىپ قالدىيەي، مۇخالىپلىرىنىڭ دامىغا چۈشۈپ كەتتىيەي، بالا كىچىك ئەمەسمۇ، ئازماس ئاللاھ، دەپتىكەن. قايتىپ كەلسە ئورىدىنىڭ دەرۋازىسى ھەرقاچان ئوچۇق. ئاتىسىنىڭ لەشكىرى دىۋاندىكى ئەمىرلىك مەرتىۋىسىنى بېرىمەنەي، دەيدۇ تېخى.

ـــ نېمىدەپ جاۋاب بەردىلە؟

ـــ نېمە دەيتتىم، ئوغلۇمنىڭ نەدىلىكىنى ئۆزلە بىلىدىلا. ئۆزلە تاغىسى بولغاندىكىن ئوغلۇمنى تېپىپ بەرسىلە، دېدىم. كېيىنچە بىزنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويغاندەك كارى بولمايدىغان بولدى. بەلكىم مېنىڭ ئاغزىمدىن گەپ ئالالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن چېغى. خانىش ئانچە ـ مۇنچە يوقلاپ تۇرۇۋاتىدۇ، لېكىن مەن ھەرەمگە ئاياغ بېسىپ باقمىدىم. بىلمىدىم، بۇ قارا كۇنىلەر قاچان ئاخىرلىشاركىن ـ تاڭ، ـــ دېدى ئانا مەيۇسلەنگەن ھالدا.

ـــ كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسلا ئانا، ئارمان قىلغان ئۇ كۇنلەرگىمۇ ئاز قالدى، ـــ دېدى شاھزادە ئانىسىغا تەسەللى بېرىپ، ـــ ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى ھازىرچە ۋاقتى ئەمەس، پۇرسەت كەلگەندە ئۆزۈم خەۋەر بېرىمەن، دەپ توسۇپ قويدى. بولمىسا ئالىلىقاچان ئوردىغا باستۇرۇپ كىرىپ، بېشىمغا كەلگىنىنى كۆرەتتىم.

ـــ ھەرگىز قارامىلىق قىلمىغايلا، ـــ دېدى سۇلتان خاتۇن، ـــ بەلكىم ئۇلۇسىبىگىنىڭمۇ ئويلىغانلىرى باردۇر. تەقدىر تەدبىرگە باغلىق دەپتىكەن. ئىش بۇ دەرىجىگە يەتكەندە ئالدىراقسانلىق قىلمىسىلا. بۇ ئىشتا غەلىبە قىلىشقا بولىدۇكى، زىنھار مەغلۇپ بولۇشقا بولمايدۇ.

سۇلتان خاتۇننىڭ سۆزلىرى سىلىق، ئەمما ۋەزىنلىك ئىدى. ئانىنىڭ كۆڭلىدىكىنى تولۇق چۈشەنگەن شاھزادە شۇ تاپتا بۇنىڭ بۇيرۇق، پەرمان ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلەتتى. ئانا ـ بالا بىر پەس جىمجىتلىقنى بۇزۇپ، ـــ مۇھىم بىر ئىشنى ئۇنتۇغىلى تاس قاپتىمەن. سەمىلىرىگە سالىدىغان مەسلىھەتىم بار ئىدى.

ـــ قېنى دەۋەرسىلە، ـــ دېدى ئانا خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ.

ـــ سىڭلىم ئۇزسۇلتان خېنىمنى ئېلىپ كېتەيمىكىن دەيمەن.

ئانا ئەجەبلىنىپ ئوغلىنىڭ كۆزىگە قارىدى.

ـــ ئۆزلەنىڭ ماڭغان ـ تۇرغان جايلىرىنىڭ قارايى بولمىسا، سىڭىللىرى بۇ جاپاغا چىدىماسمىكىن. سىلىنىڭ يانلىرىدا تۇرغاندىن، مېنىڭ قېشىمدا تۇرسا ياخشىراقمىكىن دەيمەن.

ـــ ئۇنداق راست، ـــ دېدى شاھزادە بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، ـــ قاچقۇنلۇقتىكى تۇرمۇشنىڭ تۇزۇك بىر ئارامچىلىقى يوقكەن كەشىگە. بىراق ئۇزسۇلتان خېنىم بويىغا يېتىپ قالدى. بەربىر يانلىرىدا ئۇزاق ساقلىيالمايلا...

ـــ شۇنداق ئوغلۇم، قىز بالا تالانىڭ ئادىمى، دەيدىغان گەپ بار، ـــ دېدى ئانا ئوغلىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، ـــ ھېلىمۇ ئەلچىلەرنىڭ باش ئاغرىقىدىن قۇتۇلالمايۋاتىمەن. كۆزۈمنى يۇمۇپلا ياتلىق قىلىۋېتىشكە كۆڭلۈم ئۇنىمىدى. ئاتىلىرى رەھمەتلىك ھايات بولغان بولسا بۇ ئىشلارغا بۇنچە باش قاتۇرۇپمۇ كەتمەيتتىم. ھېچبولمىغاندا دادا يوللۇق ئاكىسى ئۇستىدە تۇرمىسا، توي تويدەك بولامدۇ دېسىلە.

ئانا كۆڭلى بۇزۇلغان ھالدا كۆزىگە ياش ئالدى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان بىرئاز سۈكۈتتىن كېيىن يەنە ئېغىز ئاچتى:

ـــ مەن ئۇزسۈلتان خېنىمنى قېشىمغا ئەكېتىپ ياتلىق قىلايمىكىن دەپ ئويلىۋېدىم.

ئانا بېشىنى كۆتۈرۈپ ئوغلىغا ھەيرانلىق، ئەجەبلىنىش ئىلكىدە قارىدى:

ـــ كۆڭۈللىرىگە پۈككەن مۇڭاپىق بىرى بار ئوخشىمامدۇ؟

ـــ شۇنداق، ـــ دېدى ئۇۋەيسخان ئىشەنچ بىلەن، ـــ ئۇزسۈلتان خېنىمنى ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالىپقا نىكاھلاپ قويايمىكىن دەيمەن.

ئانىنىڭ چىرايىدىكى ئەجەبلىنىش مەنۇنلۇققا ئالماشتى.

ـــ ئوبدان ئويلاپتىلا. ئۇلۇسبېگى جەمەتى نەسەبىمىزگىمۇ خوپ كېلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوردىدىكى ھالاۋەتنى تاشلاپ ئۆزلە بىلەن جاپادا بىللە بولۇشقا بەل باغلىغان ئەمىرزادە كۆڭۈلدىكىدەك لايىقتۇر.

ـــ ئەپسۇس، تويدا سىلى بولالماي قالىلا شۇ.

ـــ مەيلى، مەن رازى. سىلى ھازىر ھەم ئاتا، ھەم ئانا.

ئانىنىڭ رازىلىقىنى ئېلىپ خاتىرجەم بولغان شاھزادە ئۇۋەيسخان يەنە قوشۇپ قويدى:

ـــ بىلمىدىم، ئۇزخېنىم بۇ نىكاھقا رازىلىق بېرەرمىكىن؟

ـــ ئۇنىڭ بىلەن ئۆزۈم سۆزلىشىمەن. ھەر ئىككىسىلىمىزى بىر ـ بىرىدىن غەرەز ئۇقىدىغان بالا بولدى، خاتىرجەم بولسىلا.

ـــ كەلگىنىمنى مەختۇمسۇلۇ خېنىمغا بىلدۈرسەك قانداق بولۇر؟ ئۇنى بەكلا سېغىنىپ كەتتىم. كۆرۈشمەي كېتىشكە كۆڭلۈم ئۇنىمايدۇ. كۆرۈشسەم كىچىكلىك قىلىپ بىركىملەرگە دەپ يۈرەرمىكىن دەيدىغان ئەندىشەم بار.

ـــ كۆرۈشمەي كەتسىلە، كېيىن خەۋەر تاپسا بىرنەچچە ۋاق دومسىيىپ قالارمىكىن. خۇدانىڭ كۈنى ئاغام نەگە كەتتى، قاچان

كېلىدۇ؟ دەپ بېشىمنى ئوچاق ئەتكىنى ئەتكەن. ئاتا مېھرىگە قاداماي چوڭ بولدى، ئەمدى ئاغا مېھرىگىمۇ بولسا قانسۇن. ئەھۋالنى تەپسىلىي چۈشەندۈرسەك ئاغزىنى چىڭ تۇتىدۇ. بۇ بىر يىلدىن بېرى ئۇنىڭغا باشقىچە ئەقىل كىرىپ قالدى.

شۇ تاپتا ئۇۋۈەيسخان ئىككى سىڭلىسى بىلەن تېزرەك كۆرۈشۈشكە تەقەززا بولۇپ كەتكەنىدى.

ـــ نېمە تاماق يېگۈلىرى بار ئوغلۇم؟ گەپ بىلەن بولۇپ بەرەر پىيالە چايمۇ بەرمەپتىمەن.

ـــ نېرىن چۆپ يەي، ـــ دېدى ئۇۋۈەيسخان، ـــ نېرىن چۆپ يەپ باقمىغىلى ئۇزۇن بوپتۇ.

※ ※ ※

كەچتە سۇلتان خاتۇن قىزغىن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان ئاغا ـ سىڭىللارنىڭ قېشىغا كىرىپ كەلدى.

ـــ ئاغىلىرى مەختۇمسۇلۇ بىلەن پاراڭلاشقاچ تۇرسۇن، سىلى بۇ يانغا چىقسىلا، ـــ دېدى سۇلتان خاتۇن ئۇزسۇلتان خېنىمغا قاراپ.

ئۇزسۇلتان خېنىم ئانىسىغا ئەگىشىپ ياندىكى ئۆيگە كىردى.

ئانا گەپنى نەدىن باشلىشىنى بىلمەي بىر پەس خىيال سۈرۈپ تۇرۇپ قالدى.

ـــ ئاغىلىرى ئەتە سەھەردە كەتمەكچى.

ـــ بىلىمەن، ـــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم، ـــ ئاستانىدە ئۇزاق تۇرسا پايلاقچىلار سېزىپ قالىدۇ. بىراق، ئەتە يەنە بىر كۈن تۇرسا ئانچە خەتىرى بولماس دەيمەن.

ـــ ئاغىلىرىدىن ئايرىلىشقا قىيمايۋاتىلا ـ ھە؟

ـــ سىلىمۇ شۇنداق، ـــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم ھەسرەتلەنگەن ھالدا.

ـــ ناۋادا سىلىنى ئاغىلىرىغا قوشۇپ قويسام بىللە كېتەمدىلا؟

ئۇزسۇلتان خېنىم ئانىسىنىڭ سىناش نەزەرى بىلەن تەكىلگەن كۆزلىرىگە ئەجەبلىنىپ قارىدى.

ـــ گەرچە يانلىرىدىن ئايرىلغۇم بولمىسىمۇ، ئەمما ئاغام بەلەن بىللە كېتىشنى ھەقىقەتەن خالايمەن.

قىزنىڭ بەرگەن سەممىي جاۋابىدىن ئانىنىڭ يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى.

ـــ ھازىر ئاغىلىرىغا كىمنىڭ ھەمدەمدە بولۇۋاتقانلىقىنى بىلەمدىلا؟

ـــ سەركەردە بوران خوجىدىن باشقا يەنە كىم بولاتتى؟

ـــ ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالپ...

ئۇزسۇلتان خېنىم قۇلاقلىرىغا ئىشەنمىگەن ھالدا ئانىسىغا قارىدى.

ـــ سەييىدئەلى ئالپ؟

ئانا «ھەئە» دېگەننى قىلىپ بېشىنى لىڭشىتتى.

ئۇزسۇلتان خېنىمنىڭ يۈرىكى ھاياجاندىن دۈپۈرلەپ كەتتى. ئەمما ئانا قىزنىڭ ئىچكى تۇيغۇسىنى سەزمىدى.

ـــ ئەمىرزادە سەمەرقەنتتىن قايتىپ كەپتۇما؟

ئانا قىزنىڭ ھاياجانلىق چىراي ئىپادىسىگە ئانچە دىققەت قىلمىدى. سىنچىلاپ قارىغان بولسا، قىزنىڭ كۆزىگە غىلىلىدە ياش كېلىپ قالغانلىقىنى سەزگەن بولاتتى. ھەئە، ئۇزسۇلتان خېنىم سەييىدئەلى ئالپ توي قىلماقچى بولغان ئەندىجان گۈزىلى زەينەپ بىبىنىڭ مىرزا ئۇلۇغبەگ ھەرىمگە كىرىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ خۇش بولغان بولسىمۇ، لېكىن سەييىدئەلى ئالپنىڭ سەمەرقەنت زىندانىغا قامالغانلىقىدىن ھەسرەتلىنىپ، كېچە ـ كۈندۈز ئاھ ـ پەريات چېكىپ يۈرەتتى. ئولتۇرسا ـ قوپسا كۆز ئالدىدىن ئاشۇ ئېگىز بويلۇق يىگىت نېرى كەتمەيتتى. ئۇزسۇلتان خېنىم تا بۈگۈنگىچە ئۆزىنىڭ سەييىدئەلى ئالپقا ئاشىقلىقىنى، يوشۇرۇن كۆيۈپ يۈرگەنلىكىنى ھېچكىمگە بىلدۈرمىگەنىدى، سەييىدئەلى ئالپ ئەندىجانغا ماڭغان كۈنى ئۇزسۇلتان خېنىمنىڭ ئۆز ھۈجرىسىغا سولىنىۋېلىپ، بىر كۈن يىغلاپ چىققىنىنى ئانا

پەقەت بىلمەيتتى.

ـــ شۇنداق، ئەمىرزادە سەمەرقەنتتىن ساق ـ سالامەت قايتىپ كەپتۇ، ـــ دېدى ئانا قىزىنىڭ چىراي ئىپادىسىگە، ھاياجانلىق تۇرقىغا ئانچە پەرۋا قىلمايلا، ـــ مىرزا ئۇلۇغبەگ ئۇنى زىندانىدىن چىقىرىپ ھىراتقا بىللە ئېلىپ ماڭغانىكەن، تەڭ يولدىن قېچىپ كېلىپ، ئاغىلىرى بىلەن ئۇچرىشىپتۇ. شۇ كۈنلەردە ئاغىلىرىغا كۆمەك بولۇپ خان تاغىلىرىغا قارشى لەشكەر توپلاۋاتىپتۇ.

«ھە، ئەسلىدە ئەمىرزادە ئاغام بىلەن بىللە ئىكەن ـ دە، بۇ روناق بىلگەن بولسام ئۆزۈملا بارماسمىدىم. ئېھ قۇدرەتلىك ئاللاھ ئىگەم، نالە ـ پىغانىم دەرگاھىڭغا ئاخىر يېتىپ بىرىپتۇ ـ دە، تەلىپىمنى ئىجابەت قىلىپ، مۇرادىمغا يەتكۈزگىنىڭگە مىڭ مىڭ تەسەننا. ئاغام بىلەن بىللە بارسام ئەمىرزادەم ماڭا قانداقراق تەرىزدە مۇئامىلە قىلار؟ ياكى بۇرۇنقىدەك بىپەرۋا مۇئامىلە قىلارمۇ؟ ياق، ئەمدى قاراپ تۇرمايمەن، كۆڭلۈمنى ئىزھار قىلىمەن...»

ـــ نېمىشقا ئاغىلىرىغا قوشۇپ قويماقچى بولغىنىمىڭ سەۋەبىنى سورىمايلىغۇ؟

ئۇزسۇلتان خېنىم خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ ئانىسىنىڭ كۆزىگە لاپىيىدە قارىدى. ئانىنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىنىڭ تېگىدە بىرەر سىر يوشۇرۇنغانىدەك بىلىنىپ، دەماللىققا جاۋاب بېرىشكە ئالدىرىمىدى.

ـــ ئۆزلەنى سەييىدئەلى ئالىپقا نىكاھلاپ قويايلى دەۋاتىمىز.

«ئانام نېمە دەۋاتىدۇ؟ خاتا ئاڭلاپ قالمىغاندىمەن ـ ھە؟ بۇ چۇشۇم ئەمەستۇ...»

ئۇزسۇلتان خېنىمنىڭ ۋۇجۇدىغا يەنە بىر قېتىم ھاياجان يامرىدى. ئانىسى ئىچكى تۇيغۇسىنى، ئارزۇ ـ خىياللىرىنى بىلىپ قالغاندەك خىجىل بولدى. ئانىسىنىڭ چىرايىغا قاراشقا پېتىنالماي بېشىنى تۆۋەن سالدى. ئانا قىزىنىڭ بۇ تۇرقىنى خاتا چۈشىنىپ قالغانىدى.

«نېمىشقىمۇ گەپنى ئۇدۇللا دەۋەتكەندىمەن. مۇددىئايىمنى

ئەگىتىپراق بىلدۇرسەم بوپتىكەن. خىجىل بولۇپ قالدى مانا. يا-كى ئۇنىڭ ئەمرزادىگە مەيلى يوقمىدۇ؟ ئۇزسۇلتان خېنىممۇ بو-يىغا يېتىپ قالدى، باشقىچە خىيالى بولۇپ قالسا... ياق، ياق، ئۇنداق بولسا بولمايدۇ. ئۇنى چوقۇم ئەمرزادىگە ياتلىق قىلـ-مەن...»

ـــ ئەمرزادە سەييىدئەلى ئالپ پەزىلەتلىك ئېسىل يى-گىت، ـــ دېدى ئانا ئوڭايسىزلانغان ھالدا، ـــ بەلكىم بۇ نىكاھ ئىشى سىلىگە تاسادىپىي تۇيۇلغاندۇ. قىز چوڭ بولسا ھامىنى ياد-لىق بولىدىغان گەپ. لېكىن نەسەبى ئېسىل ئۇنداق يىگىتنى تاپ-ماق تەس. ئۇنىڭ ئۇستىگە شۇ تاپتا ئۇ ئاغىلىرىنىڭ تاجۇتەختىنى قولىغا ئېلىشى ئۇچۇن جېنىنى پىدا قىلىۋاتىدۇ...

شۇ دەقىقىدە ئۇزسۇلتان خېنىمنىڭ قۇلىقىغا ئانىسىنىڭ سۆزلىرى پەقەتلا كىرمەيتتى. ئوي ـ خىيالى ئاللىقاچان سەييىد-ئەلى ئالپنىڭ قېشىغا كەتكەنىدى. ئانا قىزىنىڭ جىمجىت تۇرغـ-ىنىنى كۆرۈپ يەنە ئېغىز ئاچتى:

ـــ نىكاھ دېگەن ئۆمۈرلۈك ئىش. سىلىنىڭ بەختسىز بولۇپ قېلىشلىرىنى مەنمۇ خالىمايمەن. ناۋادا بۇ نىكاھقا رازىلىقلىرى بولمىسا...

ئۇزسۇلتان خېنىم ئانىسىغا لاپپىدە قاراپ قويۇپ، يەنە خـد-جىللىق بىلەن يەرگە قارىۋالدى:

ـــ مەن رازى ئانا، ـــ دېدى ئۇ ئىچكى ھاياجىنىنى بېسىپ تۇرۇپ، ـــ سىلىنىڭ دېگەنلىرىدەك بولسۇن.

ـــ ئەقىللىق قىزىم، ـــ دېدى ئانا كۆزىگە لىق ياش ئالغان ھالدا قىزىنى باغرىغا بېسىپ، ـــ شۇغىنىسى كۆپ مۇشەققەت تارتىپ قالىدىغان بولدىلا.

※ ※ ※

ئەتىسى تۆت كىشىلىك كارۋان ئەتىرىتى ئاش ۋاقىتى بىلەن تۇرپان شەھىرىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئەرەنچە

كىيىنىپ، خىزمەتكارلاردەك ياسىنىۋالغان مەلىكە ئۇزسۇلتان خېنىمغۇ بار ئىدى. ئۇلار شۇ ماڭغانچە ئونىنچى كۈنى پېشىن ۋاقتى بىلەن تارىم ۋادىسىدىكى بۇك ـ باراقسان توغراقلىققا يېتىپ كەلدى. توغراقلىقنىڭ ئىچكىرىسىدە سەييىدئەلى ئالىپ بىلەن سەركەردە بوران خوجا مىڭغا يېقىن نۆكەرلىرى بىلەن ئۇلارنى ساقلاپ تۇرغانىدى.

ـــ ھارمىغايلا شاھزادەم، ـــ دېدى ئۇلار سالام بېرىپ.

ئۇزسۇلتان خېنىم سەييىدئەلى ئالپنى كۆرۈپ ئۇزىنى يوقىتىپ قويغىلى تاس ـ تاسلا قالدى. ئاكىسىدىن خىجىل بولمىغان بولسا، قىزىلىق غۇرۇرى يول قويغان بولسا، ئۆزىنى ئاشكارىلىغاذمۇ بولاردى.

سەييىدئەلى ئالپ شاھزادە بىلەن بىللە كەلگەن ياش يىگىت كە شۇنداقلا بىر قاراپ قويۇپ: «بەلكىم شاھزادىگە ئەگىشىپ كەلگەن يىگىتلەردىن بولسا كېرەك» دەپ ئويلىدى ـ دە، ئارتۇقچە كۆڭۈلشمىدى.

شاھزادە يىگىتلەردەك ياسىنىۋالغان سىڭلىسىنى ئۆزىنىڭ خاس چېدىرىغا باشلاپ قويۇپ، خاس نۆكەرلىرىگە چېدىر ئىچىگە خالىغانچە كىرمەسلىكنى تاپىلىدى. بۇ ئىش سەييىدئەلى ئالپنىڭ دىققىتىنى تارتىپ قويغانىدى.

ـــ ئالىيلىرى بۇ قېتىمقى سەپەردە ئەمىرزادىلەردىن بىرەر سىنى باشلاپ كەلگەن ئوخشىمامدىلا، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ كەچلىك غىزا ئۈستىدە بىر قۇر ئەھۋاللىشىپ بولغاندىن كېيىن گەپ كوچىلاپ، ـــ مېھمانىنى چاقىرىۋالمامدۇق، داستىخانغا بىز بىلەن بىللە داخىل بولسۇن.

ـــ بۇگۈنچە ئايرىم غىزالانغاي، ـــ دېدى شاھزادە قۇۋلۇق بىلەن كۈلۈپ، ـــ ئاللاھ خالىسا ئەتە ـ ئۆگۈن چوقۇم بىللە غىزالىنىدىلا ئەمىرزادەم، ھازىرچە ئالدىرىمىسىلا.

تۇرقىدىن يىگىتلەرگە خاس سۇباتىدىن كۆرە، قىزلارغا خاس نازاكىتى چىقىپ تۇرىدىغان، قاش ـ كۆزلىرى تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان «يىگىتچاق» سەييىدئەلى ئالپنىڭ ئۆتكۈر نەزىرىدىن قېچىپ قۇ-

تۇلالمىغانىدى. لېكىن ئۇ شاھزادىدىن كوچىلاپ سوراۋېرىشنى ئە-دەپسىزلىك بىلىپ لام ـ جىم دېمىدى. بايا ئۇ «يېگىت»نىڭ ئۆزى-گە ئاجايىپ بىر سېغىنىش ئىلكىدە تىكىلىپ قاراشلىرىغا پەرۋا قىلىپ كەتمىگەنىدى. ناۋادا شۇ چاغدا بەكرەك سەپسىلىپ قارىغان بولسا، «يېگىت»نىڭ كۆزلىرىدە لىغىرلاپ قالغان ياشنى ئېنىق كۆرگەن بولاتتى.

ـــ ئاستانىدە ئەھۋال قانداقراق؟ ۋالىدەلىرى، سىڭىللىرى تىنچلىقمىكەن؟ـــ سورىدى سەييىدئەلى ئالىپ.

ـــ ئاستانە نوروز بايرىمىنىڭ تەييارلىقىدا ئاجايىپ قىزىپ كېتىپتۇ. ۋالىدەم بىلەن سىڭىللىرىم سالامەت تۇرۇۋېتىپتۇ، ـــ دېدى ئۇۋەيسخان، ـــ لېكىن شەھەر سېپىلى بىلەن ئەرك[1] سېپىـ-لىدا مىغ ـ مىغ لەشكەر، خۇددى ھازىرلا ئۇرۇش بولىدىغاندەك.

ـــ ئەھۋالدىن قارىغاندا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان تېخىچە ئېھتىيات تەدبىرلىرىنى بوشاشتۇرماپتۇ ـ دە، ـــ دېدى سەييىـد-ئەلى ئالىپ خىيالچانلىق بىلەن، ـــ ھامان ئۇنداق بولۇۋەرمەس. ئاتىسىغۇ ئۇخلايدىغان ۋاقتى بولىدىغۇ ئاخىر. يەنە قانداق يېڭىـ-لىقلار بار؟

ـــ ھەرھالدا خۇش خەۋەر دېگۈچىلىكى بولمىسىمۇ، يېڭىلىق دېگۈچىلىكى بار بىر خەۋەر بار، ـــ ئۇۋەيسخان ھەمراھلىرىغا تەكشى بىر قارىۋېتىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، ـــ تۇركىستان ئەمىرى مىرزا شەيخ نۇرىددىن موغۇلىستاننىڭ بىر قىسىم زېمىنـ-لىرىنى بېسىۋالغان ئوخشايدۇ. خانىنىڭ پات يېقىندا ئۇ تەرەپكە لەشكەر تارتىش ئېھتىمالى بارىدەك قىلىدۇ.

ـــ مىرزا شەيخ نۇرىددىنىڭ زېمىنىمىزغا تەئەررۇز قىلغـ-نى ياخشى ئىش بولمىسىمۇ، لېكىن خانىنىڭ جازا يۈرۈشى قىلىش ئۈچۈن ئوردىدىن چىقماقچى بولغانلىقى ياخشى خەۋەر ئىكەن، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ قولىدىكى غاجىلاپ بولغان ئۇستىخاننى داستىخانغا قويۇپ تۇرۇپ، ـــ كەمىنىلىرى سەمەرقەنتتىكى چې-

① ئەرك ـــ قەسىر، ئىچكى قەلئە، پادىشاھنىڭ شەھەر ئىچىدىكى قورغان ـ سارىيى.

غىمدا مىرزا شەيخ نۇرىددىننىڭ مىرزا ئۇلۇغبەگ سەلتەنەتىگە ئۇ-
تائەت قىلىشتىن يېنىۋالغانلىقىنى ئاڭلىغانىدىم. ئەھۋالدىن قا-
ريغاندا مىرزا ئۇلۇغبەگ ئالىيلىرى كېچە ـ كۈندۈز ئاسمانغا قاراپ
يۇلتۇزلارنى كۆزىتىپ ئولتۇرۇپ، ئۆزىگە ئىتائەت قىلىشتىن باش
تارتقان تۈركىستان ئەمىرى بىلەن كارى بولمىغان ئوخشايدۇ. مې-
نىڭچە، بۇ ئىش بىز ئۈچۈن ياخشىلىقنىڭ بېشارىتى. سۇلتان
شىرمۇھەممەدخان ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بىلەن بولۇپ كەتسە،
بىزنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويىدۇ.

ـــ ئۇنداق بولسا، پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، ئاستانىگە
ھۇجۇم قىلىپ تەختنى تارتىۋالايلى، ـــ دېدى سەركەردە بوران
خوجا، ـــ سۇلتان شىرمۇھەممەدخان جازا يۇرۇشىگە ماڭسا، ئاس-
تانىدە ئانچە كۆپ لەشكەر قالمايدۇ. قېپقالغان لەشكەرمۇ شاھزادە
ئالىيلىرىنىڭ نامىنى ئاڭلىسا جەڭ قىلىشقا، ئاستانىنى قوغداشقا
رايى بارمايدۇ.

ـــ مېنى ۋەتەن تۇپرىقىغا باسقىن قىلغان ياۋ بىلەن كارى
بولماي سەلتەنەتنىڭ كويىدا بولۇشقا ئۇندەۋاتامدىلا، ـــ دېدى
شاھزادە ئۇۋەيسخان بوران خوجىغا مەنىلىك قاراپ، ـــ ئۇنداق
قىلسام خان تاغامغا بولۇپ بېرەر. ئاۋام ـ رەئىيەتكە ۋەتىنى بىلەن
كارى بولماي تەئەررۇزچىلارغا يانتاياق بولدى دېگەن بەتنام بىلەن
تەرغىبات تارقاتسا، ئەل ـ يۇرتنىڭ مەندىن رايى قايتامدۇ؟ كە-
چۈرسىلە، بۇنداق بەتنامنى مەن ھەرگىز كۆتۈرەلمەيمەن. يەنە كې-
لىپ خانىنى ئۇزۇل ـ كېسىل يوقاتماي تۇرۇپ تەختنى تارتىۋال-
غانىنىڭ ھېچ ئەھمىيىتى يوقتۇر، ـــ ئۇۋەيسخان بىردەم تۇرۇۋې-
لىپ چۈشەنچە بەردى، ـــ ئۇنىڭ ئۇستىگە خان تاغام ھەرگىزمۇ
ئازغىنە لەشكەر بىلەن جازا يۇرۇشىگە چىقمايدۇ. بىز تۇرپانغا تې-
گىش قىلساق ئارقىسىغا يېنىشى تەبىئىي. ئول چاغدا ئۇنىڭ بە-
ھىساب لەشكەرلىرىگە تاقابىل تۇرۇشمىزغا توغرا كېلىدۇ.

ـــ توغرا دەيدىلا، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ، ـــ ئالدىراق-
سانلىق قىلماي ئەھۋالنى كۆزىتىپ باقايلى. سۇلتان شىرمۇھەم-
مەدخاننى مەغلۇپ قىلساق ئاستانە، تاجۇتەخت بىر يەرگە قېچىپ

كەتمەيدۇ.

ـــ بولدىلا، بۇ گەپنى بۇگۈنچە قويۇپ تۇرايلى، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، ـــ ئاستاندىن بىرنەچچە كوزا ئېسىل شاراب ئېلىپ كەلدىم. بۇگۈن دەرقەمتە ئولتۇرۇپ تېتىپ كۆرسەك. بىلمىدىم، ئەمىرزادەم بىلەن سەركەردە بوران خوجا جانابلىرىنىڭ كۆڭلى تارتامدىكىن؟

ـــ تارتامدىغان، ـــ دېدى بوران خوجا لەۋلىرىنى تامشىپ.

ـــ بىزگىمۇ تۇرپاننىڭ ئېسىل شارابلىرىنى تېتىپ باقمىغىلى ئىككى يىلچە بولۇپ قاپتۇ، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ.

خىزمەتكارلار ئىككى كوزا مۇسەللەسنى ئېلىپ كېلىپ جامغا قۇيۇشقا باشلىدى. ئىككىنچى كوزىنىڭ ئاغزىنى ئاچقاندا ئۇلار ئوبدانلا كەيپ بولۇشتى. نۆكەرلىرى ئارىسىدىكى سازەندە يىگىتلەرنىڭ ئېيتقان مۇقاملىرىغا ئەسىر بولۇپ مۇڭلىنىشتى.

بىرئازدىن كېيىن سازەندە يىگىتلەر سازلىرىنىڭ پەدىسىنى تۇرپان ناخشىلىرىغا يۆتكىدى. ناخشىغا ئاۋۋال شاھزادە، كېيىن سەييىدئەلى ئالىپ جور بولدى، ئۇلار ئاۋازلىرىنى قويۇۋېتىپ ناخشا توۋلاشتى. ئۇلار خېلىلا كەيپ بولۇپ قالغانىدى. ناخشا نازىرى كومغا يۆتكەلگەندە ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالالماي ئۇسسۇلغا چۈشۈشتى.

كۆڭۈللۈك بەزمە ئېغىر ئەلياتقۇ بىلەن ئاخىرلاشتى.

ـــ ئەمىرزادەم بىردەم تەخىر قىلسىلا، ـــ دېدى شاھزادە ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشەلگەن سەييىدئەلى ئالپنى توختىتىپ، ـــ ئىككى ئېغىز مۇڭدىشايلى.

سەركەردە بوران خوجا ناخشا، ئۇسسۇلغا قېتىلماي ئولتۇرۇپ شاراب ئىچىپ خېلىلا مەست بولۇپ قالغانىدى. ناخشا بىلەن ئۇسسۇل شاھزادە بىلەن ئەمىرزادىنىڭ كەيپىلىكىنى يېشۈەتكەندەك قىلاتتى. ئۇلار يىقىلىپ چۈشكەن قېرى توغراقنىڭ ئۇستىدە ئولتۇرۇشتى. شاھزادە ئۇۋەيسخان بىر پەس خىيال سۈرۈۋالغاندىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ دوستىغا قارىدى:

ـــ ئۆيلەنگۈلىرى بارمۇ ئەمىرزادەم؟ ـــ سورىدى ئۇ گەپ ئەگىتىپ ئولتۇرمايلا.

سەييىدئەلى ئالپ مىيىقىدا كۈلدى.

ـــ كىمنىڭ ئۆيلەنگۈسى يوق دەيدىلا ئالىيلىرى. دېمەتلىكىلىرىمىزنىڭ بىرەر ـ ئىككىدىن پەرزەنتى بولۇپ بولدى شۇ تۇر ـ قىدا. ئۆيلەنگۈمىز بولسىمۇ نېمە ئامال دەيدىلا. ئاللاھ خالىسا كۆڭلىمىزگە پۈككەن بۇيۇك ئىشلىرىمىزنى رويابقا چىقىرىۋالساق ئۆيلىنىپمۇ ئالارمىز. ئەجەب بۇ ئىشنى تىلغا ئېلىپ قالدىلىغۇ؟ ئاستانىدە بىرەر گۈزەلگە كۆڭۈللىرى چۈشۈپ قالغان ئوخشىمامدۇ؟

شاھزادە ئۇۋۇەيسخان خىرىلداپ كۈلدى.

ـــ گەپنى ماڭا بۇرىمىسىلا ئەمىرزادەم، ئۆزلە ماڭا ئاغا يولىلۇق. ئاگاھ ئۆزلەنى ئۆيلەپ قويۇپ، ئاندىن ئۆزۈمنىڭ ئىشىنى ئويلىشىمەن. كۆڭۈل يارلىرىنى تاتلاپ قويسامۇ دەۋېرەي. ھېلىقى ئەندىجان گۈزىلى كۆڭۈللىرىدە ھېلىمۇ بارمۇ؟

سەييىدئەلى ئالپ كېچە قويىنىدا قارىيىپ كۆرۈنگەن توغراقلار ئارىسىدىن بىر نەرسىنى ئىزدەۋاتقاندەك بىرنەچچە دەقىقە قاراپ تۇرغاندىن كېيىن جاۋاب بەردى:

ـــ يۇرەككە ئورناپ كەتكەن ئىشق ئوتىنى ئۆچۈرمەك ئۇنچە ئاسان ئەمەس. لېكىن كۆكتىكى ھارارىتى يوق يۇلتۇزدىن يېنىمىزدىكى يېلىنجاپ تۇرغان چوغنىڭ ئەۋزەللىكىنى بىلگۈچىلىكىمىز بار. ئول ئەندىجان گۈزىلى ھەم تاتلىق، ھەم قاباھەتلىك بىر چۈشتۇر خالاس.

ـــ ئەمىسە ئۆيلىنىپ قالسىلا مەھبۇبلىرىگە چىن يۇرەكلىرىدىن كۆڭۈل بېرەلەرلىمۇ؟

شاھزادە ئۇۋۇەيسخاننىڭ سىناش نەزەرى بىلەن تىكىلگەن كۆزلىرىگە سەييىدئەلى ئالپ دادىل قاراپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ ھالال نىكاھلاپ ئالغان خاتۇنىمىزغا كۆڭۈل بېرەلمىسەك زىنھار ئۆيلەنمەيمىز. ئۆيلەنگەنىكەنمىز، ئەلۋەتتە كۆڭۈل بېرىمىز. چۈنكى، ئاللاھ ئىگەم خاتۇن كىشىنى ئەركىشى ئۇچۇن يارىتىپ، ئۇلارنى بىر ـ بىرىگە مېھىر بېرىشكە ئەمىر قىلغان. ئۇنى ئەمرىمىزگە ئالغانىكەنمىز، چىن يۇرىكىمىزدىن كۆڭۈل بېرىش، كۆيۈنۈش، ئاسراش، قوغداش مەجبۇرىيىتىمىز بارىدۇر. ئۇنداق

قىلالمىغان ئادەمنى ئەركەك سانمىسىمۇ بولۇر.

شاھزادە ئۇۋەيسخان دوستىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ رازىمەنلىك بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى.

ــ ناۋادا ئۆزلەنى ئۆيلەپ قويساي دېسەم رازىلىق بېرەرلىمۇ؟

سەييىدئەلى ئالپ شاھزادىگە تەئەججۇپ بىلەن قارىدى:

ــ بۇگۈنگىچە ئۆزلەنى پاسىبانىم ھېسابلاپ كېلىۋاتىمەن. شۇنداق ئىكەن، كەمىنىلىرى ئاتقان ئوقلىرىدۇرمەن خالاس. كۆڭۈللىرىگە زىنھار شەك چۈشمىسۇنكى، نەگە چەنلەپ ئاتسىلا شۇ يەرگە دەل تېگىمەن.

شاھزادە مەمنۇنلۇق بىلەن كۈلدى:

ــ ئۇنداق بولسا تەييارلىق كۆرسىلە، ئەتە پېشىن نامىزىدىن كېيىن تويلىرى بولىدۇ.

سەييىدئەلى ئالپ ئەمدى ھەيرانلىقنى يوشۇرالمىدى.

ــ شارابنىڭ تەسىرى تارقىمىغان بولسا چاقچاق قىلىۋاتمايدىغانلا ــ ھە ئالىيلىرى؟

ئۇۋەيسخان تەمكىنلىك بىلەن سورىدى:

ــ سىلىچە مەن ھازىر كەيپ بولغاندەك تۇرامدىمەن؟

ــ يوقسۇ، ئىنتايىن سەگەك كۆرۈنىدىلا.

ــ نىكاھ ئىشىدا ئەمىرزادەمنىڭ يۈرىكىنىڭ ئېغىر يارىلانغانلىقىنى بىلمەن، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ۋەزمىن ئاھاڭدا سۆزلەپ، ــ شۇڭا ھەرقانچە چاقچاق قىلغۇم بولسىمۇ نىكاھ ئىشلىرىغا چاقچاق قىلىشقا زىنھار تىلىم بارمايدۇ. ئۆزلەنىڭ كۆڭۈل خۇشلۇقلىرى ــ مېنىڭ شادلىقىمدۇر. بۇ دورەم ئاستانىدىن ئۆزۈمچە باشباشتاقلىق قىلىپ ناھايىتىمۇ نازۇك بىر گۈلنى چېكىلىرىگە قىسىپ قويۇش ئۈچۈن ئېلىپ كەلدىم. بىلمىدىم، قوبۇل قىلىشقا مەيلىلىرى بارمىكىن؟

سەييىدئەلى ئالپنىڭ ۋۇجۇدىغا گۈررىدە ھاياجان ئولاشتى. شۇ تاپتا شاھزادىنىڭ ۋۇجۇدىدىن دوستلۇقنىڭ ئەمەس، بىر قورساق ئىنىنىڭ قېرىنداشلىق مېھرىنى سېزىۋاتاتتى.

ــ ئالىيلىرىنىڭ بۇ كاتتا ھىممىتىگە رەھمەت دېمەكتىن

ئۆزگە چارەم يوقتۇر.

ـ ئول گۈلى رەنانىڭ كىملىكىنى بىلگۈلىرى يوقمۇ ئەمىرزادەم؟

ـ ئەلۋەتتە بىلگۈم بار، ئەمما سوراشتىن ئۈيلىۋاتىمەن.

شۇ دەقىقىدە سەييىدئەلى ئالپىنىڭ كۆز ئالدىغا بايا شاھزادەنىڭ خاس چېدىرىغا كىرىپ كەتكەن ئەرەنچە كىيىنىۋالغان نازاكەت ئىگىسى لىپ قىلىپ كەلدى.

«شاھزادە ئالىيلىرى ئاستانىدىن ئېلىپ كەلگەن گۈلى رەنا شۇ ئىكەن ـ دە، كىم بولغىيتتى؟ شاھزادە ئالىيلىرىغا قانداق ئۇچراپ قالدىكىن، بەلكىم بۇ پەرىزىمدىكىدەك ئۇنچە ئاددىي ئىش بولمىسا كېرەك...»

شاھزادە ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالپىنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى:

ـ سوراشتىن خجىل بولسىلا ئۆزۈم دەپ بېرەي، ئول گۈلى رەنانىڭ ئىسمى ئۇزسۇلتان خېنىم. كەمىنە پاسىبانلىرىنىڭ سىكلىسىدۇر.

سەييىدئەلى ئالپ شاھزادىگە يالت ئېتىپ قارىدى. ۋۇجۇدىدا قايتىدىن بىر لەھزە ھاياجان گۈرۈلدىدى. ھەئە، ئۇ شاھزادىنىڭ ئۆز سىكلىسىنى نىكاھلاپ بېرىشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. شۇ دەقىقىدە كۆز ئالدىغا بۇندىن ئىككى يىل ئاۋۋال تۈركىيەدىكى ۋاقىتلىرىدا ئەمىر كەبىر قەسىرىدە توزدەك كىيىنىپ، قىرىق بىر تال ئۆرۈلگەن چاچلىرىنى نازۇك بەللىرىدە ئويناتىپ، گاھى كىتاب ئوقۇپ، گاھى كەشتە تىكىپ يۈرىدىغان چىرايلىق قىز كەلدى. سەييىدئەلى ئالپ ھەر قېتىم شاھزادىنى ئىزدەپ كەلگىنىدە، ئەمدىلا رەسىدە بولۇشقا باشلىغان بۇ شوخ، ئوماق قىز بىلەن چېقىشاتتى. قولىدىكى كىتاب، كەشتىلىرىنى تارتىۋېلىپ تېرىكتۈرەتتى. «قېنى مەلىكەم، قوللىرى يەتسە ئالسىلا» دەپ بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ تۈرۈۋالاتتى. سەييىدئەلى ئالپىنىڭ قولىدىكى نەرسىلىرىنى ئېلىشقا بويى يەتمىگەن قىز بىردەم جىلە بولغاندىن كېيىن خىزمەتكارلارنى شوتا ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇيتى.

تى. «مۇشۇنداق مەدرىسلىماي تۇرسىلا، ھە، شوتا قويۇپ تۇرۇپ ئا-لىمەن» دەيتتى قىز ژۇلىقلاپ كۈلگىنىچە. تەقدىرنىڭ يازمىشى نېمىدېگەن ئاجايىپ ـ ھە، مانا ئەمدى ئاشۇ ئوماق قىز سەييىدئە-لى ئالپىنىڭ مەھبۇبى بولماقچى. ژۇجۇدى بەختىيارلىققا چۆمۈلگەن سەييىدئەلى ئالپ ھاياجاندىن بىرنەچچە دەقىقە ئۆزىنى يوقىتىپ قويغاندى. ئۇ ئۆزىگە تىكىلىپ قاراپ تۇرغان شاھزادىگە قاراپ دەرھال ئېسىگە كەلدى.

ـــ شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ھەممىتىگە تەشەككۈر. ماڭا كۆر-سەتكەن بۇ مېھىر ـ شەپقەتلىرىنى بىر ئۆمۈر ئېسىمدە تۇتىمەن.

ـــ يۇرسىلە، ئەمدى ئارام ئالايلى.

خۇددى بىر شېرىن چۈش كۆرگەندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان سەييىدئەلى ئالپ ئاجايىپ گۈزەل تۇيغۇلارغا ئەسىر بولغاندى. ئۇ شاھزادىنىڭ خاس چېدىرىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، چېدىرغا تەشنا-لىق ئىلكىدە پەم بىلەن قاراپ قويدى. شاھزادە چېدىرنىڭ ئالدىدا بىرنەچچە دەقىقە تۇرغاندىن كېيىن ئاستا كەينىگە ياندى. ھەئە، ئۇ بويىغا يەتكەن سىڭلىسى بىلەن بىر چېدىردا يېتىشنى بىئەپ كۆرگەنىدى.

ـــ بۈگۈن كېچە ئەڭ ياخشىسى ئۆزلەنىڭ چېدىرلىرىدا قونۇپ قالسام بولغۇدەك، ـــ دېدى شاھزادە ۋە كۆزەتتە تۇرغان نۆكەرلەرگە چېدىرنىڭ مۇھاپىزىتىنى كۈچەيتىش ھەققىدە پەرمان بەردى.

شاھزادە تاپىلىمىسىمۇ نۆكەرلەر كېچىچە نۆۋەت بىلەن ئال-مىشىپ كۆزەتتە تۇراتتى. چۈنكى، بۇ يەردە دۈشمەننىڭ تەھدىتى بولمىسىمۇ، يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ تەھدىتى بار ئىدى.

※ ※ ※

ئەتىسى ئەتىگەندە ئورنىدىن تۇرغان سەييىدئەلى ئالىپ شاھزادىنىڭ ئۇيقۇسىنى بۇزۇۋەتمەسلىك ئۈچۈن پەم بىلەن كە-يىندى ـ دە، بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ، ناشتا قىلىۋالغاندىن كېيىن ئون نەچچە نۆكەرنى ئەگەشتۇرۇپ توغراقلىقنىڭ ئىچكە-

رىسىگە يۈرۈپ كەتتى.

ھەئە، كىچىچە تۇزۇك ئۇخلىيالمىغان سەييىدئەلى ئالپ بۇ-گۈنكى توي ئۈچۈن ئوۋغا چىققان، ئوۋ غەنىيمەتلىرى ئارقىلىق توي ئەھلىگە توي چېيى بېرىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. چۈشكە يېقىن ئىككى بۇغا ۋە ئون نەچچە قىرغاۋۇل ئوۋلاپ كەلدى.

ـــ جىم ـ جىملا يوقاپ كەتسىلە، نەگە كەتتىكىن دەپ قاپ-تىمەن، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپنى كۆرۈپ چىرايىغا كۈلكە يۈ-گۈرتكەن شاھزادە.

ـــ توي چېيىنىڭ ھازىرلىقىنى قىلىپ كەلدىم، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ ئوۋ غەنىيمەتلىرىنى ئىما قىلىپ تۇرۈپ، ـــ بۇلار مېنىڭ بۇ قۇتلۇق تويغا تەييارلىغان ئازغىنە سوۋغىتىم.

ـــ ئويلىماپتىمەن، ناھايىتىمۇ كاتتا سوۋغات بوپتۇ بۇ، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ئوۋ غەنىيمەتلىرىگە قاراپ، ـــ ئەلمە-ساقتىن تارتىپ ھېچكىم توي چېيىنى ئوۋ غەنىيمەتلىرى بىلەن ھازىرلىمىغان بولغىيدى. باھادىرلىقلىرىغا ئاپىرىن، يېرىم كۈن ئىچىدىلا شۇنچىۋالا ئولجىلارغا ئېرىشىپتىلا، بۇنداق ئەلۋەك ئوۋ-نى ئاسانلىقچە قىلغىلى بولمايدۇ.

ـــ بۇگۈن تەلىيىم ئوڭدىن كەلدى ئالىيلىرى.

ـــ ئاللاھ خالىسا بىر ئۆمۈر تەلەيلىك بولغايلا ئەمىرزادەم.

سەييىدئەلى ئالپ ئوۋ غەنىيمەتلىرىنى ئاشپەزلەرگە تاپشۇ-رۇپ بېرىپ، توي ئىشى تەييارلاشقا بۇيرىدى ـ دە، ئۆزى چېدىرىغا كىرىپ، مەھرەملىرىنىڭ چېدىرىنى تازىلاپ، رەتلىشىگە نازارەتچى-لىك قىلدى. تويىنىڭ گېپى تۈيۈقسىز چىقىپ قالغاچقا، يىگىت بىرئاز ئالدىراپ قالغانىدى. شۇ ئارىدا چاچ ـ ساقاللىرىنى قىر-دۇرۇپ، يۇيۇنۇپ، كىيىم ئالماشتۇرۇۋېلىشقا ئاران ئۈلگۈردى.

پېشىن نامىزىدىن كېيىن تارىم ۋادىسىدىكى بۇ قەدىمىي توغراقلىقتا تويىنىڭ نەغمە ـ ناۋاسى ياڭرىدى.

9

كۈز پەسلى ئاخىرلىشاي دەپ قالغان بولسىمۇ، قاراڭغا يىغىلىغ[1] دالىسىدا ئاللىقاچان سوغۇق باشلىنىپ كەتكەنىدى. تۇر-كىستانغا جازا يۈرۈشى قىلىش ئۈچۈن كەلگەن موغۇلىستاننىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ھەپتىدىن بېرى بۇ يەردە يا ئالدىغا، يا كەينىگە يانالماي توختاپ قالغانىدى. قارارگاھ ئىچىگە تىكىلگەن مىڭغا يېقىن چېدىرلاردا ئارام ئېلىپ ياتقان لەشكەرلەر ئىچ پۇ-شۇقى تارتىپ قالغان بولسا كېرەك، كۆپىنچىسى قىمار بىلەن نە-شىگە بېرىلگەنىدى. قىمارۋازلارنىڭ ۋارقىراشقان، نەشىكەشلەرنىڭ ئالا ـ تاغىل توۋلاشقان ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. قايسىبىر چېدىرلاردىن دۇتار، راۋاپ، تەمبۇرغا تەڭكەش قىلىپ ئېيتىلغان ناخشا ئاۋازىمۇ كېلەتتى. تېز سۈرئەتتە جەڭ قىلىپ، تۈركىستا-نىڭ شەھەر ـ قىشلاقلىرىنى بۇلاپ ـ تالاپ، جىقراق مال ـ دۇنيا توپلاش تەمەسىدە تۈرغان سەركەردىلەرمۇ، ئەمىر شەيخ نۇرىددىننى ئىتائەت قىلدۇرۇپ، غەلىبە ـ نۇسرەت بىلەن پايتەخت تۈرپاندىكى ھەشەمەتلىك ئوردىسىغا قايتىشنى كۆڭلىگە پۈككەن، ھەربىرىدىكى ئەيش ـ ئىشرەتلىك بەزمىلىرىنى سېغىنىپ قالغان سۈلتان شىرمۇھەممەدخانمۇ ئالدىراپ قالغانىدى. بىراق ئىشلار ئۇنىڭ كۈتكەن يېرىدىن چىقمايۋاتاتتى. تۈرپاندىن لەشكەر تارتىپ چىققان ۋاقىتتا بىرلا ھۇجۇم بىلەن قولغا كەلتۈرۈشنى خام خىيال قىلغان غەلىبە ـ نۇسرەتتىن تېخىچىلا ئۈمىد يوق ئىدى. شۇنداق، سۈلتان شىرمۇھەممەدخان تۈركىستان ئەمىرى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بە-لەن بىرنەچچە قېتىم جەڭ قىلىپ باقتى، جەڭدە غەلىبە قىلالمە-

① بۇ يەر «قاراڭغۇلۇق» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

غان بولسىمۇ ھەرھالدا يېڭىلىپمۇ قالمىدى. ئۇ ئەمىر شەيخ نۇ-
رىددىننىڭ كۆچىنى سەل چاغلاپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى.
تۈركىستان لەشكەرلىرى مۇداپىئەدە تۇرۇۋاتاتتى، مۇداپىئەسى
ئىنتايىن پۇختا ئىدى. بۇ بىر ھەپتىدىن بېرى سۇلتان شىرمۇ-
ھەممەدخان ياۋ قارارگاھىنىڭ ئالدىغا قوشۇن ئەۋەتىپ، لەشكەر-
لەرنى ناغرا چالدۇرۇپ جەڭگە ئۇندەپ باققان بولسىمۇ، لېكىن
ئۇلار جەڭگە چىقماي يېتىۋالغانىدى. بىرنەچچە قېتىم قارامىلىق
بىلەن ھۇجۇم قىلىپمۇ كۆردى. ئەمما كۆچلۈك يا ئوقى، پالاخ-
مانلارنىڭ زەربىسىدە ئىلگىرىلىيەلمىگەننى ئاز دەپ، لەشكەرلىرى
خېلىلا تالاپەتكە ئۇچرىدى. ئالدىراپ قالغان شىرمۇھەممەدخان تې-
رىككەك بولۇپ قالغانىدى، يوقىلاڭ ئىشلارغا چېچىلىپ غەزەپلە-
نەتتى. مۇشاۋىرلىرىنى كارغا كەلگۈدەك جەڭ تەدبىرلىرىنى تۇ-
زەلمىدىڭ، دەپ ئەيىبلەيتتى. نۇرغۇن جەڭلەرنى بېشىدىن ئۆتە-
كۈزگەن، جەڭ تەدبىرلىرىگە كامىل پىشقەدەم سەركەردىسى ئۇ-
لۇسبېگى خۇدايدادنى بۇ قېتىمقى جازا يۈرۈشىگە بىللە ئېلىۋال-
مىغانلىقىغا قاتتىق پۇشايمان قىلاتتى.

— ماقۇل كۆرسىلە ئالىيلىرى، ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنى
ئوردىدا قالدۇرۇپ قويايلى، — دەپ مەسلىھەت كۆرسەتكەنىدى بىر
قىسىم ئەمىر ـ سەركەردىلىرى، — ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى
نۇرغۇنلىغان نۇسرەتلىك جەڭلەرنى قىلغانمەن، دەپ ئۆزىنى بۇيۇك
سەلتەنەتنىڭ تۈۋرۈكى ھېسابلاپ، بەكلا كۆرەڭلەپ كېتىپ باردۇ.

— بۇ دورەم ئول ئەرزىمەس تۈركىستان ئەمىرىگە شەخسەن
ئۆزلىرى لەشكەر تارتىپ چىققايلا.

— تۈركىستان قانچىلىك بىر يەر ئىدى، قۇدرەتلىك لەش-
كەرلىرىمىزنىڭ بىر پەشۋايىغمۇ يارىمايدۇ.

— ئۇلۇسبېگىگە ئۇنىڭسىزمۇ ئەغيارلىرىمىز ئۇستىدىن
غەلىبە ـ نۇسرەتكە يۈزلىنەلەيدىغانلىقىمىزنى بىلدۈرۈپ قويايلى.

— نۇسرەتسىز قەشقەر يۈرۈشىدىن كېيىن ئۇلۇسبېگىنىڭ
بېشى خېلىلا چۈشۈپ كەتتى. بۇ دورەم ئۆزلىرىنى كۆرسىتىپ

قويسىلا، ئەقىلدارلىق قىلىپ ئاغزىلىرىنى غىرىچلىمايدىغان بو-لىدۇ.

ـــ شۇنداق قىلسىلا ئالىيلىرى، ئۇلۇسىبىگىمۇ، ئول تۇر-كىستان ئەمىرىمۇ ساھىبقىران ئانھەزرىتىمىنىڭ جاسارىتىنى بە-لىپ قالسۇن.

دادىسى سۇلتان مۇھەممەدخان قازا قىلىشى بىلەن ئوردىدا قۇرۇلتاي چاقىرمايلا تاج كىيىپ تەختتە ئولتۇرۇۋالغانلىقى ئۈ-چۈن ئىنىسى شىرئەلى ئوغلانىنىڭ تەرەپدارلىرى بولغان بىر قە-سىم ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ نارازىلىقىنى قوزغاپ، نۇرغۇنلىغان پىتنە ـ پاساتلارغا سەۋەب بولغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭمۇ شۇنداقراق خىيالى بار ئىدى. ئۆزىگە قارشى چىققان، تەختتە ئول-تۇرۇشىغا نارازى بولغان ئاشۇ سەركەردىلەرنىڭ ئۆزىنى بىرەر قە-تىممۇ جەڭ قىلىپ كۆرمىگەن، لەشكىرىي ئىشلارنىڭ، سىپاھ-لىقنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدۇ، دەپ سۆز ـ چۆچەك قىلىشقاد-لىقىدىن خەۋىرى بار ئىدى. شۇڭا يېقىن قوشنىسى تۈركىستانىنى ئىستىلا قىلىپ، ئەمىر شەيخ نۇرىددىننى ئەل قىلسا، تەختتە ئولتۇرغىنىغا نارازى بولغان ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭمۇ، قەش-قەرنى قايتۇرۇۋېلىش ئىشىدا ھەمدەمگە لەشكەر ئەۋەتمەي سۈكۈت قىلىپ تۇرۇۋالغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىدىن ئاغرىنىپ يۈرگەن ئۇ-لۇسىبىگىنىڭمۇ ئاغزى تۇۋاقلىناتتى. ئۇنى بەزمە، ئەيش ـ ئىش-رەتكە ماھىر بولغىنى بىلەن لەشكىرىي ئىشلارنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدۇ، ئاتىسىنىڭ تەختىنى زورلۇق بىلەن ئىگىلەۋېلىپ، تەييارغا ھەييار بولۇۋالدى دېگۈچىلەرنىڭمۇ تاۋۇزى قولتۇقىدىن چۈشەتتى. ئەنە ئاشۇ بىر قاتار سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئۇلۇسىبىگى خۇدايدادنى ئوردىدا قالدۇرۇپ قوي-غاندى. ئۇلۇسىبىگىنىڭ بەش يۈز نەپەر خاس نۆكىرىدىن باشقا بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلەرنى تولۇق ئېلىپ، ئۇلۇسىبىگىنىڭ چوڭ ئوغلى مىرمۇھەممەد شاھنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ، ئۇلۇس-بىگىنىڭ شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن بىرلىشۈېلىپ ئۆزىگە ئا-

سىيلىق قىلىشىدىن خاتىرجەم بولغانىدى. ھەئە، سۇلتان شىر ـ مۇھەممەدخان ئۇلۇسبېگنى قولىدا تۇزۇك لەشكەر بولمىغاندىكىن ماڭا ئاسىيلىق قىلىشقا، شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن تىل بىرىكىتۇرۇۋېلىشقا پېتىنالمايدۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە يېنىمدا ئوغلى مىر ـ مۇھەممەد شاھ بار، ئوغلىنى دەپمۇ بولسا ئالا كۆڭۈللۈك قىلالمايدۇ، ناۋادا شۇنداق قىلىشقا پېتىنغان تەقدىردىمۇ، قولۇمدىكى نەچچە تۈمەن لەشكىرىم بىلەن ئاسانلا ئەدىپىنى بېرەلەيمەن، دەپ چوت سوققانىدى. ناھايىتىمۇ ئەپسۇسكى، شۇ كۈنلەردە ئىشلار ئۇنىڭ ئويلىغىنىدەك يۈرۈشمەيۋاتاتتى. گەرچە تۇرپان تەرەپتىن ئۇلۇسبېگنىڭ ئالا كۆڭۈللۈك قىلغانلىقىغا ئائىت مەلۇمات كەلمىگەن بولسىمۇ، كۆڭلى يەنىلا خاتىرجەم ئەمەس ئىدى. ئۇلۇسبېگنىڭ ئوغلى مىرمۇھەممەد شاھنى ئاتاقتا جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇنىنىڭ يانداش سەركەردىسى دەپ جاكارلىغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ھېچ ئىشقا ئىگە قىلماي يېنىدا قاتتىق نازارەت بىلەن ساقلاۋاتاتتى.

شۇ كۈنلەردە كەچكۈز ئاخىرلىشىپ قالغان بولۇپ، ھاۋا خېلىلا سوۋۇپ كەتكەنىدى. ھە دېگەندە قار يېغىپ قېلىش ئېھتىمالى بار ئىدى. شىرمۇھەممەدخان ھاۋانىڭ تۈيۇقسىز ئۆزگىرىشىدىن ئەنسىرەپ ھەر كۈنى كەچتە يۇلتۇزغا قارايتتى، مۇنەججىملەرنى يۇلتۇزلارنى كۆزىتىپ ئېنىق مەلۇمات بېرىشكە قىستايتتى. ئۇلار لەشكەر تارتىپ چىققاندا گەرچە كۈز پەسلى بولسىمۇ، تۇرپاننىڭ ھاۋاسى يەنىلا ياز پەسلىدەك ئىسسىق ئىدى. شۇڭا لەشكەرلەر نېپىز، يېلىڭ كىيىنىشكەن، قىشلىق كىيىم ـ كېچەكلىرىنى ئېلىۋالمىغانىدى. قاراڭغا ياغلىغ دالىسىدا كۈندۈزى ئانچە بىلىنمىگەن بىلەن كېچىسى سوغۇق ئەدەپ كېتەتتى. ئەگەر ھاۋا ئۆزگىرىپ تۈيۇقسىز قار يېغىپ قالسا، لەشكەرلەرنىڭ جەڭ قىلىقى تەسكە چۈشەتتى. ئۇ چاغدا لەشكەرلەرگە تالاپەت تۇركىستان لەشكەرلىرىدىن ئەمەس، تەبىئەتنىڭ سوغۇقىدىن كېلەتتى. مۇشۇ ئەھۋالنى كۆزدە تۇتقان سۇلتان شىرمۇھەممەدخان لەشكەرلەرگە

قىشلىق كېيىم ـ كېچەك ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن تۇرپانغا چاپار ـ مەن ماڭغۇزغان بولسىمۇ، نەچچە تۈمەن لەشكەرنىڭ قىشلىق كـ ـ يىملىرى بېسىلغان ھارۋا، تۆگىلەر بۇ يەرگە ئەڭ تېز بولغاندىمۇ بىر ئايدا يېتىپ كېلەلەيتتى، ئۇنىڭغىچە قارا قىش باشلىنىپ كېتەتتى. ناۋادا ئەمىر شەيخ نۇرىددىن موغۇلستان لەشكەرلىرى ـ نىڭ بۇ ئەھۋالىنى بىلىپ قالمىغان بولسا، ئىش تېخىمۇ چاتاق بولاتتى. ھېلىمۇ ئۇلار بۇ كېلىشىمسىلىكنى ئالدىن مۆلچەرلىگەن ـ دەك قىلاتتى. مانا بىر ھەپتىدىن بېرى خۇددى ئىنىغا كىرىۋالغان چاشقاندەك قارارگاھىغا مەھكەم بېكىنىۋالغانىدى.

«قانداق قىلسام بولۇر، لەشكەرلەرنى پەم بىلەن تۇرپانغا چې ـ كىندۈرەيمۇ ـ يا؟ ئۇنداق قىلسام ئەغيارلىرىمنىڭ كۈلكىسىگە قالمامدىمەن. ئۇلۇسبېگى ئاغزىدىن چىقارمىغان بىلەن كۆڭلىدە مازاق قىلىدۇ، مېنى تېخىمۇ كۆزگە ئىلمايدۇ، ئابرۇيۇم تۆكۈلىـ ـ دۇ. ئاھ تەڭرىم، ئەجەب بىر تەس كۈنگە قويدۇڭغۇ مېنى. نېمىشـ ـ قىمۇ ئالدىراقسانلىق قىلغاندىمەن؟ پەسلىنىڭ، ھاۋانىڭ ئۆزگـ ـ رىشى نېمىشقا ئېسىمگە كەلمىگەندۇ؟ مەن ئويلىمىسامۇ باشقا ئەمىر ـ سەركەردىلەر ئويلىشى كېرەك ئىدىغۇ؟ ھېچبولمىسا ئۇ ـ لۇسبېگىنى بىللە ئېلىپ كەلسەمچۇ كاشكى...»

ـــ غىزا تەييار بولدى ئالىيلىرى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ، ئالدىدا پۈكلىنىپ تۇرغان بىكاۋۇل ئەمىرگە سەت گۆلەيدى.

ـــ يوقال!

※ ※ ※

بۇگۈن كېچە قاراڭغا ياغلىغ دالىسىدا سوغۇق باشقىچە ئەدەپ كەتتى. لەشكەرلەر گۈلخان يېقىپ چېدىرلىرىنى ئىسسىتىشقا مەجبۇر بولدى. قارارگاھنى چارلاپ توختىماي مېڭىپ يۈرگەن قورۇقچىلار توڭۇپ ـ تىترەپ، شۇمشىيىپ قالغانىدى. گەرچە يا ـ

تىش بېگى[1] قوروقچىلارنىڭ توڭۇپ ھوشيارلىقىنىڭ سۇسلاپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، ھەر قېتىملىق نۆۋەت ئالمىشىدىغان ۋاقىتنى بىر ئاش پىشىمغا قىسقارتقان بولسىمۇ، قوروقچىلار نۆۋەت ئالمىشىشقا چىقىدىغانلار كېلىپ بولغىچە توڭلاپ، كاسىلداپ كېتەتتى، باشلىرىنى يېلىڭ تونلىرىنىڭ يېقىسىغا تىقىۋېلىشاتتى؛ قارارگاھنىڭ سىرتىنى كۆزىتىشكە، ئەتراپىدىكى غەيرىي شەپىنى تېكشاشقا ھەپسىلى يوق ئىدى؛ ئەسلىدىكى كۆزەت قىلىدىغان ۋاقىتنىڭ تېزرەك ئۆتۈشىدە، ئورنىغا ئالمىشىدىغانلارنىڭ پاتراق كېلىشىدە، گۈلخان يېقىلغان چېدىر ئىچىدىكى ئىسسىق يوتقانغا كىرىۋېلىشتا قالغانىدى.

مىڭلارچە چېدىرلاردىن شەكىللەنگەن قارارگاھ زور ۋاقىتغا يېقىن شېرىن ئۇيقۇغا ئەسىر بولدى. ئېرەنسىزلىك بىلەن دۇگدىيىپ تۇرغان قوروقچىلارنىمۇ مۇگدەك باسقانىدى. گەرچە ئۇلار ئاستا مىدىرلاپ تۇروشسىمۇ، ۋۇجۇدىنى خاۋالۇت ئۇيقۇسى ئەسىر قىلغانىدى. شۇ تاپتا ئۇلار قارارگاھقا پەم بىلەن كىرىپ كەلگەن بەش يۈزگە يېقىن قارا كۆلەڭگىلەرنى پەقەتلا سەزمەيتتى. تۇيۇقسىزلا شەپە چىقارماي ئىلگىرىلەۋاتقان بۇ باسقۇنچىلار قارارگاھنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئېگىزرەك دۆڭگە تىكىلگەن سۇلتان شىرى مۇھەممەدخاننىڭ «بارگاھى ئالىي» دەپ ئاتالمىدىغان ھەشەمەتلىك چېدىرغا قاراپ كېتىۋاتاتتى. بارگاھى ئالىينىڭ قوروقچىلىقىنى قىلىۋاتقان نۆكەرلەر قارارگاھ قوروقچىلىرىغا قارىغاندا خېلىلا سەگەك ئىدى. ھەئە، ئۇلارنىڭ كىيىملىرى سوغۇققا دالدا بولغىنى دەك دەرىجىدە قېلىن بولۇپ، سوغۇق ئۇلارنىڭ سەزگۈلىرىنى بەرخۇدلاشتۇرالمىغانىدى. ئۇلار ئۆزلىرىگە قاراپ كېلىۋاتقان قارا كۆلەڭگىلەرنى كۆرۈپ بىرئاز سەگەكلەشتى.

— ئوران![2] — دەپ توۋلىدى نۆكەر بېشى.

① ياتىش بېگى — قارارگاھنىڭ كېچىلىك مۇھاپىزىتى ئىشلىرىغا مەسئۇل بەگ.

② ئوران — پارول.

قارا كۆلەڭگىلەردىن ئاۋاز چىقمىدى. ئۇلار دەقىقە توختىۋال-غاندىن كېيىن قەدەمنى تېخىمۇ ئىتتىكلەتتى. جىددىيلەشكەن نۆكەر بېشى قىلىچىنى قىنىدىن چىقىرىپ توۋلىدى:

ــ جايىڭدا جىم تۇرۇش. ئورانغا جاۋاب بەر!

قارا كۆلەڭگىلەر جاۋاب بېرىشنىڭ ئورنىغا قىلىچلىرىنى تەڭلىگىنىچە ئۇلارغا قاراپ شىددەت بىلەن ئېتىلدى. شۇ ھامان شاھ چېدىرىنىڭ ئەتراپىنى چۇقان ـ سۇرەن قاپلاپ قىر ـ چاپ باشلىنىپ كەتتى. كېچە قاراڭغۇلۇقىدىن پايدىلىنىپ دۇشمەننىڭ شەبخۇن[1] ئۇرغانلىقىنى سەزگەن قورۇقچىلار لەشكەرلەرگە خەۋەر بېرىش ئۈچۈن قوللىرىدىكى مىس تەۋلدىبازنى چالدى. تەۋلدىباز ئاۋازىنى ئاڭلاپ جىددىي ئەھۋال كۆرۈلگەنلىكىنى ھېس قىلىشقان ناغرىچىلارمۇ ئۇيقۇلىرىنى ئېچىپ ناغرا چېلىشقا باشلىدى. تەۋلدىباز، ناغرا ئاۋازىدىن پۈتكۈل قارارگاھ ئۆرە ـ تۆپە بولۇپ كەتتى. شېرىن ئۇيقۇدىكى سەركەردە ـ لەشكەرلەر چۆچۈپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقىنىچە قورال ـ ياراغلىرىنى ئېلىپ سىرتقا يۈگۈرۈشتى.

باش ـ ئاخىرى يوق غەم ـ قايغۇلار بىلەن كېچىدىن بېرى تۇزۇك ئۇخلىيالماي، كۆزى ئەمدىلەتىن ئۇيقۇغا ئىلىنغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخان شۇنداق قاتتىق چۆچۈپ ئويغاندىكى، ۋەھىمىدىن ۋۇجۇدىنى سۇر بېسىپ، نەپىسى ئاغزىغا كەپلەشتى، سوغۇق تەرلەپ، بەزگەكتەك تىترىدى. شاھ چېدىرى ئىچىدە غۇۋا يورۇپ تۇرغان شام يورۇقىدا كىيىملىرىنى تاپالماي ئەتراپىغا ئالاقزەدىلىك بىلەن قارىدى. شاھانە كاتنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە، نېپىز شايى پەردىنىڭ ئارقىسىدا خانىنى قورۇقداپ مۆگدەپ ئولتۇرۇشقان تۆت نەپەر خاس مەھرەم ئاللىقاچان چاچراپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ كەتكەن بولسىمۇ، ھودۇقۇپ كەتكەنلىكىدىن نېمە قىلارىنى بىلەلمەي ھاڭۇېقىپ قېلىشقانىدى. ھەرھالدا دەستارپېچ[2] دەرھال ئېـ-

① شەبخۇن ــ كېچىلىك ھۇجۇم.

②دەستارپېچ ــ خانىنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىگە مەسئۇل مەھرەم.

سىنى يىغدى، ئالدىراپ ـ تېنەپ خانىنىڭ كىيىملىرىنى تېپىپ كىيىنىشىگە ياردەملەشتى. قاتتىق قورقۇپ كەتكەن خانىنىڭ پۈت ـ قوللىرى قولاشماي، ھە دېگەندە كىيىم كىيىشكە ماسلىشىپ بېرەلمەيۋاتاتتى. خان مىڭ بىر جاپادا ئاخىرى كىيىندى. بۇ چاغدا باسقۇنچىلاردىن بىر نەچچىسى شاھ چېدىرىغا باستۇرۇپ كىردى ـ دە، ئالدىنى توسۇشقا جۈرئەت قىلغان مەھرەملەر بىلەن قىلىچلىشىشقا باشلىدى. پۈت ـ قوللىدا جان قالمىغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخان لاغىلداپ تىترىگىنىچە يوشۇرۇنغۇدەك جاي ئىزدەپ تۆت ئەتراپىغا قارايتتى، كىملەردىندۇر مەدەت تىلەيتتى. چاشقان تۆشۈكى ساراي كۆرۈنۈپ، بۇرنىغا ئۆلۈم پۇراپ تۇرغان خان ھايا-تىدىن ئۇمىد ئۈزگەنىدى.

«ئاھ تەڭرىم، ئەجىلىم مۇشۇ يەردە تولغان ئوخشىمامدۇ؟ نېمىشقىمۇ بۇ جازا يۈرۈشىنى ئىختىيار قىلغان بولغىيدىم؟ سېپىللىرى مۇستەھكەم تۇرپان شەھىرىدىن چىقمىسام بوپتىكەن. ئۇلار نېمىشقا يۈزلىرىنى قارا لاتا بىلەن ئورىۋالمدۇ؟ ياكى بۇ تۈركىستان لەشكەرلىرىنىڭ قائىدىسىمىكىنە؟...»

خاننى جان پىدالىق بىلەن قوغداۋاتقان ئىككى مەھرەم ئارقا ـ ئارقىدىن باسقۇنچىلارنىڭ قىلىچىدا يەر چىشلىدى. ئەنە ئاشۇ ھالقىلىق پەيتتە شاھ چېدىرغا خانىنىڭ ئون نەچچە نۆكىرى يوپۇرۇلۇپ كىردى ـ دە، باسقۇنچىلارنى ئارىغا ئېلىۋېلىپ ئۆتكۇر قىلىچلىرى بىلەن يەر چىشلىتىشكە باشلىدى.

ـــ ئالىيلىرى، بۇياققا ماڭسىلا، ـــ دېدى بىرئاز ھوشىنى يىغقان دەستارپىچ مۇرددەك قېتىپ تۇرغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننى شاھ چېدىرنىڭ ئارقا ئىشكى تەرەپكە تارتىپ.

ئالاقزەدىلىكتە خۇددى كىچىك بالىغا ئوخشاپ قالغان خان كۆزىگە نىجاتلىق يولى كۆرۈنگەندەك دەستارپىچنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى. شاھ چېدىرنىڭ ئارقا تەرىپى ھەرھالدا بىخەتەر ئىدى. جان قايغۇسىدا قالغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخان سىرتقا چىققاندىن كېيىن بىرئاز ئېسىگە كەلدى ـ دە، ئەتراپقا ئەلەڭلەپ قارىدى.

دى. خان ئالىيلىرى ئارقامدىن كېلىۋاتىدۇ دەپ ئويلىغان دەستار-پىچ يۈگۈرۈپ ماڭغىنىچە خېلىلا ئۇزاپ كەتكەنىدى. سۇلتان شىر-مۇھەممەدخان بىردىنلا ئۆزىنىڭ يالغۇز قالغانلىقىنى ھېس قىلدى. شاھ چېدىرىنىڭ ئالدى تەرىپىدىن ئاڭلانغان قىر - چاپ سادالىرى كېچە قاراڭغۇلۇقى بىلەن بىرلىشىپ ئۇنى ئىسكەنجىگە ئالغانىدى. جان قايغۇسىدا مۇدۇرۇپ ماڭغىنىچە ئەتراپتىن يوشۇ-رۇنغۇدەك ئەپلىك جاي ئىزدەۋاتقان خانىنىڭ كۆزىگە يوغانلا بىر-ئازگال چېلىقتى. «مۇشۇ يەردە بىردەم دالدىلىناي» ــ سۇلتان شىرمۇھەممەدخان كاللىسىدا تۇيۇقسىز ۋاللىدە پەيدا بولغان ئە-قىلىنىڭ تۇرتكىسىدە ئۆزىنى ئازگالغا تاشلىدى ـ دە، «پولتۇڭ» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ قاتتىق ئەندىكىپ كەتتى، لېكىن مىدىر-لىمىدى. ھەئە، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان سەكرەپ چۈشكەن بۇ يەر خېلىلا چوڭقۇر يۇندى ئازگىلى ئىدى. خانىنىڭ خاس ئاشپەز-لىرى بۇ ئازگالنى يۇندى تۆكۈپ توشقۇزۇۋەتكەنىدى.

بامدات ۋاقتىغا يېقىن قارارگاھتىكى قىر - چاپ بېسىقتى. تۇمەنلىگەن لەشكەرلەرگە تەڭ كېلەلمىگەن باسقۇنچىلارنىڭ كۆپ قىسمى ئۆلۈپ، ئاز بىر قىسمى قېچىپ قۇتۇلغانىدى. سەركەردە ـ لەشكەرلەر باسقۇنچىلارنى خېلى بىر يەرگىچە قوغلاپ قايتىپ كەلگەندە، قاراڭغا ياغلىغ دالىسىدا ئاللىقاچان سۇبھى كۆتۈرۈلۈش-كە باشلىغانىدى. ئۇلار شۇ چاغدىلا سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنى ئېسىگە ئېلىپ ئىزدەشكە كىرىشتى. خان شاھ چېدىرىدىمۇ، باشقا چېدىرلاردىمۇ، ھەتتا ئۆلۈكلەر ئارىسىدىمۇ يوق ئىدى. سەركەردە ـ لەشكەرلەر قايتىدىن پاتپاراق بولۇشتى. قوللىرىغا ئوتقاشنى ئېلىپ خانىنى ئىزدەشكە كىرىشتى.

ــ ئالىيلىرى!

ــ ئانھەزرىتىم!

ــ دۆلەتپاناھىمىز!

يۇندى ئازگىلىدىكى مۇزدەك سۇدا پۈت ـ قوللىرى ئۈيۈشۈپ ھوشىدىن كېتەي دەپ قالغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ قۇلـ

قىغا سەركەردىلەرنىڭ چاقىرغان ئاۋازى ئاڭلاندى، لېكىن ھەرقاچە تىرمىشىپمۇ پۈت ـ قوللىرىنى ھەرىكەتلەندۈرەلمىدى. قوللىرىدا ئوتقاش كۆتۈرۈۋالغان سەركەردە ـ لەشكەرلەر يۈندى ئازگىلىنىڭ ئەتراپىدىن ئۇياق ـ بۇياققا ئۆتۈشەتتى، لېكىن بۇ يۈندى ئازگىلىغا قاراپ ببقىش ھېچكىمنىڭ خىيالىغا كەلمەيتتى. توڭلاپ چىشلىرى كاسىلداپ كەتكەن خان مىڭ تەستە زۇۋانغا كەلدى:

ـــ مەن بۇ يەردە...

خانىنىڭ ئاۋازى بەكمۇ جانسىز ئىدى، شۇنداقتىمۇ ئازگالنىڭ لېۋىگە كېلىپ قالغان نۆكەر بۇ ئاۋازنى ئاڭلىدى. ئوتقاشنى ئازگالغا تۇتتى ـ دە، خانىنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى.

ـــ خان ئالىيلىرى بۇ يەردىكەن!

نۆكەرنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ سەركەردىلەر يۈگۈرۈپ كېلىشتى. ئازگالغا سەكرەپ چۈشۈپ خانىنىڭ قولتۇقىدىن يۆلىدى. قايتىدىن نجاتلىققا ئېرىشكەندەك تۇيغۇغا كەلگەن سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ھوشىدىن كەتكەنىدى.

سەركەردىلەر خانىنى كۆتۈر ـ كۆتۈر قىلىشقىنىچە شاھ چېدىرىغا ئېلىپ كىرىشتى ـ دە، چۆپ ـ چۆپ بولۇپ كەتكەن كىيىملىرىنى سالدۇرۇپ يوتقانغا يۆگەشتى. ئۇنىڭغىچە تېۋىپلار خانىنىڭ چېكىسىنى ئۇۋلاپ، كالپۇكلىرىنى بېسىپ، پۈت ـ قوللىرىنى ئىشقىلاپ ھوشىغا كەلتۈرۈشكە تىرىشتى.

ـــ خۇداغا شۈكۈر، خان ھوشىغا كەلدى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بېشىدا قاراپ تۇرغان سەركەردىلىرىنى دەسلەپ غۇۋا، كېيىن ئېنىق كۆردى.

«ھەرنېمە بولسا تېخى ھاياتكەنمەن، قارارگاھ قولدىن كەتمەپتۇ. يا خۇدا، نېمىدېگەن دەھشەت ـ ھە؟! شۈكۈر، كۆرىدىغان كۈنۈم، يەيدىغان رىزقىم تېخى تۈگىمىگەن ئوخشايدۇ...»

ـــ ئانھەزرىتىمگە ئېھتىرام بولغاي!

ـــ قىبلىگاھىمىزنىڭ ئالتۇن بويىغا سالامەتلىك تىلەيمىز!

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئەتراپىدا قول باغلاپ تۇرغان

سەركەردىلەرگە بىرقۇر كۆز يۇگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن ئاستا پىچىرلىدى:

ـــ ماڭا ئۇسسۇلۇق بېرىڭلار.

تېڭىپ باياتىن بېرى قاينىتىپ تەييارلىغان دورىلىق چاينى بىر قوشۇق ـ بىر قوشۇقتىن ئىچكۈزۈشكە كىرىشتى.

ـــ ئۇسسۇلۇقۇم قانمىدى، سوغۇق سۇ بېرىڭلار.

ـــ سوغۇق سۇ ئىچسىلە سالامەتلىكلىرىگە زەرەر يېتىدۇ قىبلىگاھىم. ھازىرچە مۇشۇ دورىلىق چاينى ئىچىۋەتسىلە، ـــ دېدى تېڭىپ تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتىجا قىلىپ.

ـــ نېمە بولسام مەيلى، بىر يۇتۇم سوغۇق سۇ ئىچەي، ـــ دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان قەتئىيلىك بىلەن.

تېڭىپ خانغا سۇ بېرىشكە مەجبۇر بولدى.

سۇنى ئىچىپ خان بىرئاز جانلانغاندەك بولدى، لېكىن مەدىرلىيالمىدى.

ـــ مەدىرلىيالمىدىم، ـــ دېدى خان، ـــ ئۇستۇمدىكى نەرسىلەرنى ئېلىۋېتىڭلار.

ئۇلار خاننىڭ ئۇستىگە ئۇچ قات يوتقان يېپىپ قويغاندى، دەرھال ئىككى قات يوتقانىنى ئېلىۋەتتى.

ـــ چىدىرغا ئوت قالمىدىڭلارمۇ؟ نېمانچە سوغۇق.

سەركەردىلەر نېمىدەپ جاۋاب بېرىشىنى بىلەلمەي بىر ـ بىرىگە قاراشتى. ئەمەلىيەتتە ئاللىقاچان ئوت قالمىغان بولۇپ، چىدىرنىڭ ئىچى تونۇردەك ئىسسىپ كەتكەنىدى.

ـــ يوتقانىنىڭ ئىچىگە سەندەل قويۇڭلار، ـــ دېدى مىرمۇھەممەد شاھ.

مەھرەم يىگىت لىق چوغ سېلىنغان سەندەلنى يوتقانىنىڭ ئىچىگە سالدى.

ـــ ئەمدى ئىسسىغاندەك تۇرامىلا ئالىيلىرى؟

ـــ ياق، ـــ دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بېشىنى چايقاپ، ـــ مۇزلاپلا تۇرىمەن، ـــ ئۇ كۆزىنى يۇمۇپ بىرئاز تۇرۇۋالـ

غاندىن كېيىن، تۇيۇقسىز بىر ئىش يادىدىن كەچكەندەك كۆزىنى لاپىدە ئاچتى:

ـــ ئول مولھىد[1]لارنى تۇتتۇڭلارمۇ؟

ـــ مۇھتەرەم قىبلىگاھىمغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى ياندىش ئەمىرلەشكەر مىرمۇھەممەدشاھ قول باغلاپ تۇرۇپ، ـــ ئول مولھىدلارنىڭ ئاز بىر قىسمى قېچىپ كەتتى. قالغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى قىلىچتىن ئۆتكۈزدۇق.

شىر مۇھەممەدخانىنىڭ كۆز ئالدىدىن يۈزىنى قارا لاتا بىلەن ئورىۋالغان قاتىللار لىپ قىلىپ ئۆتتى.

ـــ مۇناپىق ئەمىر شەيخ نۇرىددىنىنىڭ شەبخۇنچىلىرىمىكەن؟

ـــ يوقسۇ پادىشاھىم، ـــ دېدى سەركەردە مىرزا گايىت تۆرە قول باغلاپ، ـــ تۇزكور شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ نۆكەرلىرىكەن.

ـــ شاھزادە ئۇۋەيسخان؟...

سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ يۈرىكى قارتتىدە قىلىپ كەتتى، چېكىسىدىن پۇررىدە تەر تەپچىرەپ چىقتى، كۆزلىرى ئالاقزەدىلىك بىلەن چەكچەيدى.

ـــ ئۆزىنى تۇتالمىدىڭلارمۇ؟

ـــ گۇناھىمىزدىن كەچكەيلا ئالىيلىرى، قېچىپ كەتتى.

ـــ قېچىپ كەتتى؟ قوغلىمىدىڭلارمۇ؟

ـــ كۆز ئالدىمىزدىن ھەمساتتىلا غايىب بولۇپ كەتتى. قايسى تەرەپكە قاچقىنىنى بىلەلمىدۇق، لەشكەرلەر ئىزدەۋاتىدۇ.

شۇ تاپتا سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ غەزەپلەنگۈدەكمۇ ماغدۇرى يوق ئىدى، ئاچچىق يۇتۇپ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى. چىرايىنى پۇرۇشتۇرگىنىچە كۆزىنى يۇمۇۋالدى.

«ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىر توپ نان قېپىلار، ئۇلارنىڭ شاھزادە ھەققىدە بەرگەن يالغان ـ ياۋداق مەلۇماتلىرىغا ئىشىنىپ يۈرۈپتىمەن تېخى. كۆرسىتىمەن ئۇلارغا يالغانچىلىقلىرىنى. خەپ، خەپ...»

① مولھىد ـــ «لەھەتكە، ئۆلۈمگە مەھكۇم» دېگەن مەنىدە.

قورقۇپ تۇرغان سەركەردىلەر شۇ تاپتا نېمە ئويلاۋاتقانلىقىنى بىلمەۋالماقچى بولغاندەك خانىمنىڭ چىرايىغا يوشۇرۇن سەپسېلىشتى. سەركەردىلەرنىڭ ئارىسىدا خانىمنىڭ نەزەرىگە چۈشۈپ قالماسلىق ئۈچۈن كىرپىدەك تۇگۈلۈۋالغان ياتىش بېگى لاغ ـ لاغ تىترەيتتى. چۈنكى، قارارگاھىنىڭ مۇھاپىزىتىنىڭ پۈختا بولماسلىقىدىن كېلىپ چىققان بۇ ۋەقەدە ياتىش بېگىنىڭ مەسئۇلىيىتى ئەڭ ئېغىر ئىدى. ھە دېگەندە خانىمنىڭ بۇ مەسئۇلىيەتنى سۇرۇشتە قىلىپ، ئۇنى ئۆلۈمگە بۇيرۇش ئېھتىمالى بار ئىدى.

شاھ چېدىرىنىڭ ئىچى چۈن ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك دەرىجىدە تىمتاسلىققا چۆمگەنىدى. سەركەردىلەر يا چىقىپ كېتىشنى، يا تۇرۇپبېرىشنى بىلەلمەي تېخىچە ئۆرە تۇرۇشاتتى. بىر چاغدا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئاستا كۆزىنى ئاچتى. ئۇنىڭ كۆڭلىنى بىر ـ بىرىدىن ۋەھىمىلىك خىياللار چىرمىۋالغانىدى.

«ئول بەختى قارا تۇزكور شاھزادە بۇ يەرگە قانداق كەلگەندۇ؟ كېچىدە قارارگاھنى باسقىن قىلىشقا قانداق پېتىنىغاندۇ؟ نۆكەرلىرى ئاز ئوخشايدۇ، بولمىسا... ھەئە، ئۇنىڭ قەستلىمەكچى بولغان ئادىمى مەن. شۇڭا ئۇدۇل شاھ چېدىرىغا تېگىش قىلغان گەپ. خەپ، بۇ دورەم ئۇنى تۇتماي ھەرگىز تىنچىمايمەن. ئاسمانغا چىقىپ كەتسە تاپىنىدىن، يەرگە كىرىپ كەتسە كوكۇلىسىدىن تۇتۇپ، كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلمىغۇچە ماڭا ھەرگىز ئارامچىلىق يوق. ئۆز ۋاقتىدا، تاجۇتەختىنى قولىغا ئېلىپلا گۇناھسىز جىيەننىي ئۆلتۈردى دېگەن بەتنامغا قېلىشتىن ۋايىم يەپ، ئاياپ قويغانلىقىمنىڭ جازاسىغۇ بۇ. ئەھۋالدىن قارىغاندا شاھزادە ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بىلەن كۆمەكلەشمەپتۇ، ناۋادا كۆمەكلەشكەن بولسا بۇنچە ئاز نۆكەر بىلەن شەبخۇن ئۇرمىغان بولاتتى. ناۋادا شۇنداق قىلغان بولسا... ياخۇدا، ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغىنىڭغا شۈكۈر. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى تۇركستان ئەمىرى بىلەن جاندىن ئۆتتىددىغان سوغۇقتىن ئىبارەت ئىككى رەقىب بىلەن ئېلىشقانىدىم، مانا

ئەمدى بۇ يەرگە شاھزادىنىڭ ئايىغى يېتىپتۇ. دېمەك، رەقىبىم كۆپىيىپ ئۇچ بوپتۇ. شاھزادە قېچىپ قۇتۇلغان بولسا، ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ دەرگاھىغا پاناھ تارتىپ بېرىشى ئېنىق. شاھزادە لەشكەرلىرىمىزنىڭ ئەڭلىنىڭ يېلىڭ ـ يوپۇڭلۇقىنى چوقۇم بىلىپ قالدى. ئۇ بۇ ئەھۋالنى تۈركىستان ئەمىرىگە دېمەي قويمايدۇ. ئەمىر شەيخ نۇرىددىن لەشكەرلىرىمنىڭ سوغۇقتا قېلىنلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ قالسا، قارارگاھىغا تېخىمۇ مەھكەم بېكىنىۋېلىپ سوغۇقنىڭ كۈچىيىشىنى ساقلايدۇ. بۇنىڭ دەھشىتى ھەممىدىن يامان. قېرىشقاندەك سوغۇقمۇ بارغانسېرى ئەدەۋاتىدۇ. ئەگەر قار يېغىپ كېتىدىغان بولسا تۈركىستانلىقلارنى مەغلۇپ قىلىش ئەمەس، جاننى ساقلىماقمۇ تەسكە توختايدۇ، قاتتىق سوغۇقتا لەشكەرلەرنىڭ جەڭ قىلمىقى تەس، ھېلىتىن سوغۇقتىن قورقۇپ چېدىرلىردىن چىققىلى ئۇنىمايۋاتىدۇ. شۇڭا كېچىدىن شاھزادىنىڭ نۆكەرلىرى قارارگاھقا بىمالال كىرەلىگەن گەپ. ئەڭ ياخشىسى، ئاستانىگە قايتقان تۈزۈكتەك قىلىدۇ. دۇشمەنلىرىم كەينىمدىن مازاق قىلىدىغان بولدى ـ دە، ئەمدى. ئەجەب بىر رەسۋايى ئەزىم بولدۇمغۇ؟ مەيلىلا، ئۇلار نېمە دېسە دېسۇن. ھەممىدىن جانىنى، تاجۇتەختىنى ساقلاپ قالماق ئەۋزەل. ھە، شۇنداق قىلاي، لەشكەرلەرنى دەرھال چېكىنىدۇرەي...»

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان قەتئىي بىر قارارغا كەلگەنىدى.

— پەرمان! — دېدى ئۇ ئاۋازىنى چىڭراق چىقىرىشقا تىرىشىپ، — ھەرقايسى قوشۇن كەچ كىرگىچە چېكىنىشىنىڭ تەييارلىقىنى قىلسۇن. ئەلياتقۇ بىلەن قوزغىلىمىز!

— قوشۇننى نەگە چېكىندۇرىمىز ئالىيلىرى؟ — ئېھتىيات بىلەن سورىدى مىرمۇھەممەد شاھ.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ بۇ ئوغلىنى ئادەتتىمۇ ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمەيتتى. ئۇلۇسبېگىنىڭ ئۆزىدىن يۇز ئۆرۈشىدىن ئېھتىيات قىلىپ ئامالىنىڭ يوقىدىن بىللە ئېلىۋالغانىدى.

ـــ ئاستانىگە بولماي نەگە بولاتتى، ـــ دېدى شىرمۇھەممەد خان مىرمۇھەممەد شاھقا سەت گۆلىيىپ.

شاھ چېدىرىنىڭ ئىچىنى ۋەھىمە ئارىلاش سۈكۈت قاپلىدى.

ـــ قوشۇن چېكىندۈرگىنىمىزنى ياۋ قارارگاھى ھەرگىز بىلمەپ قالمىسۇن، ـــ دېدى سۈلتان شىرمۇھەممەدخان يەنە ئېغىز ئېچىپ، ـــ ھەرىكىتىمىز ھەم چاققان، ھەم پۇختا بولسۇن.

ـــ باش ئۇستىگە، ـــ دېدى سەركەردىلەر قول باغلاپ.

ـــ ئىجازەت، يانسۇنلار، ـــ دېدى سۈلتان شىرمۇھەممەدخان ئەمىرلەرنى چىقىپ كېتىشكە بۇيرۇپ.

شۇ تاپتا سۈلتان شىرمۇھەممەدخان ماغدۇرسىزلىنىپ كېتىپ باراتتى. بېشى ھازىرلا يېرىلىپ كېتىدىغاندەك ئېسىلىپ، چېكە تومۇرلىرى چىڭقىلىپ كەتكەندى. پۈتكۈل ئەزايى ئۇرۇپ چىقىۋەتكەندەك ئاغرىيتتى. توڭۇپ جاقىلداپ تىترىگەندەك قىلغان بىلەن قىزىتمىسى ئۆرلەپ كەتكەندى. ئۇنىڭ قىزىپ قالغىنىنى سەزگەن تېۋىپلار يەنە پايپېتەك بولۇشقا باشلىدى.

※ ※ ※

دەرۋەقە، كېچىدە قارارگاھنى باسقىن قىلغانلار شاھزادە ئۇۋەيسخانىڭ يىگىتلىرى ئىدى. سۈلتان شىرمۇھەممەدخاننى كېچە قاراڭغۇلۇقىدىن پايدىلىنىپ پەم بىلەن ئەسىرگە ئېلىش پىلانى ئەمەلگە ئاشمىغانلىقى ئاز دەپ، بىر مۇنچە ئادەملىرىنى چىقىم تارتقان شاھزادە ئۇۋەيسخانىڭ يېنىدا ھازىر ئەمىرزادە سەيىدئەلى ئالىپ، سەركەردە بوران خوجىدىن باشقا ئاران ئەللىككە يېقىن نۆكىرى قالغانىدى. بۇلارنىڭمۇ خېلى كۆپ قىسمى يارىدار بولغانىدى. بېقىنىنى نەيزە تېشىۋەتكەن بوران خوجىنىڭمۇ ئەھۋالى خېلى ئېغىر ئىدى.

ـــ سۈلتان شىرمۇھەممەدخانىڭ يەيدىغان رىزقى، كۆرىدىغان كۈنى تېخى تۈگىمەپتىكەنمۇ دەيمەن، ـــ دېدى سەيىدئەلى

ئالپ ئەپسۇسلانغان ھالدا، ـــ ئەجەبمۇ بىر ياخشى پۇرسەت كەلگەنىدى، ئەپسۇس لەشكەرلىرىمىز ئاز كېلىپ قالدى.

ـــ خان لەشكەرلىرىنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى تۆۋەن مۆلچەرلەپ قاپتىمىز، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان مەيۇسلەنگەن ھالدا، ـــ خانغا يېقىنلىشىشقا بىرنەچچە قەدەملا قالغانىدۇق.

ـــ ئىچلىرىنى پۇشۇرمىسىلا ئالىيلىرى، خۇدايىم بۇيرىماپتىكەنمۇ دەيمەن، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ ئويچانلىق بىلەن، ـــ بۇنداق پۇرسەت يەنە كېلىدۇ، نېمىلا دېگەن بىلەن سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننى بىر قېتىم قاتتىق چۆچۈتۈپ قويدۇق. ئەمدى قانداق قىلساق بولۇر؟

ـــ ئەجەبمۇ ئېسىل، باھادىر يىگىتلەر ئىدى، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۆلۈپ كەتكەن نۆكەرلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ، ـــ قاراپ تۇرۇپ ئۆلۈمگە تۆتۈپ بەردىم دېسە.

ـــ جەڭ دېگەندە ئۆلۈم ـ يېتىم بولۇپ تۇرىدۇ، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ تەسەللى بېرىپ، ـــ ئۆزلىرىنى ئەيىبلەۋەرمەسلە، ئۇلار جانابلىرىغا ساداقەت كۆرسىتىپ ئۆز بۇرچىنى ئادا قىلدى.

ۋۇجۇدىنى قايغۇ ـ ھەسرەت چۇلغىۋالغان شاھزادە لام ـ جىم دېمىدى. سەييىدئەلى ئالپ بىر پەس خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

ـــ بۇنداق ئولتۇرۇۋەرمەيلى، ھېلىغىچە سۇلتان شىرمۇھەممەدخان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى بىزنى ئىزدەپ تېپىشقا ئەۋەتىشى مۇمكىن. ئۇلار يېنىمىزدا تۇزۇك نۆكەر قالمىغانلىقىنى بىلىپ بولدى. ناۋادا ئىزدەشكە لەشكەر ئەۋەتسە، ئاسانلا ئاشكارلىنىپ قالىمىز. بۇ ئازغىنە نۆكەر بىلەن ئۇلاردىن قېچىپ قۇتۇلمىقىمىز ئاسانغا چۈشمەيدۇ.

شاھزادە ئاستا بېشىنى كۆتۈردى.

ـــ راست دەيدىلا، ئەمىرزادەم. ئەمدى بۇ يەردە يوشۇرۇنۇپ يېتىشىمىزنىڭ ھاجىتى قالمىدى. خان لەشكەرلىرى ئىزدەپ تې-

پىۋالغۇچە ئاستا كېتىۋالايلى.

ـــ نەگە بارساق بولۇر؟

ـــ مېنىڭچە، ـــ دېدى شاھزادە بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ، ـــ چالىش[1] ياكى كۆنچى ۋادىسى[2] تەرەپلەرگە بارايلى. بەلكىم ئاشۇ يۇرت بەگلىرىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىپ قالۇرمىز.

ـــ مېنىڭچە، ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىغا بارايلىمىكىن دەيمەن.

شاھزادە ئۈۋەيسخان سەييىدئەلى ئالىپقا ئەجەبلەنگەن ھالدا قاردى.

ـــ چاقچاق قىلىۋاتامايدىغانلا ئەمىرزادەم؟

سەييىدئەلى ئالىپ تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

ـــ يوقسۇ، زىنھار چاقچاق قىلمىدىم.

شاھزادە ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى:

ـــ ئەمىر شەيخ نۇرىددىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى ئەسلىرىدىن چىقىرىپ قويمىغانلا ـ ھە؟ گەرچە ئۇ ھازىر سۈلتان شىرمۇھەممەدخان بىلەن ياغى قىلىۋاتقان بولسىمۇ، ئەما بىزنىڭ دوستىمىز ئەمەستۇر. چۈنكى، ئۇ تەسەررۇپىمىزغا تەئەررۇز قىلغان ئەشەددىي دۈشمەندۇر. مۇشۇنداق ئادەمنىڭ دەرگاھىغا پاناھ تارتىپ بارساق، ئەل ـ يۇرت بىزگە دۈشمەننىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتتى دەپ لەنەت ئوقۇماسمۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەمىر شەيخ نۇرىددىنىڭ بىزنى قوبۇل قىلىشى، بىزگە ئىشىنىشى ھەم بىز بىلەن كۆمەكلىشىشكە ياردەم قولىنى سۇنۇشمۇ بىر گەپ.

ـــ شول تاپتا بىزگە بۇنىڭدىن باشقا يول يوق ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ تەمكىنلىك بىلەن سۆزلەپ، ـــ ھازىر قىش كىرىپ قالدى. سىلىمۇ كۆردىلە، خان لەشكەرلىرىنىڭ ئۈستىبېشى بەكمۇ يېلىڭ ئىكەن. سوغۇق ئەدىگەنسىپرى ئۈلارنىڭ جەڭگىۋارلىقى سۇسلىشىدۇ، ياغى قىلىشتىن رايى يانىدۇ. يۇرتقا

① چالىش ـــ ھازىرقى قاراشەھەر.

②كۆنچى ۋادىسى ـــ ھازىرقى كورلا تەۋەسى.

قايتىشقا ئالدىرايدۇ. بىز بۇ ئەھۋالنى تۈركىستان ئەمىرىگە چۈ-
شەندۈرسەك چوقۇم لەشكىرىي كۆمىكىگە ئېرىشىمىز. ئول چاغدا
سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننى مەغلۇپ قىلماق بەكمۇ ئاسان. بۇ
بىزنى كۈتۈپ تۇرغان يەنە بىر پۇرسەت. ناۋادا بۇ پۇرسەتنى قولدىن
بېرىپ قويساق، بۇنداق ياخشى پۇرسەت قايتا كەلمەسلىكى مۇم-
كىن. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھېلىغىچە سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىڭ
بىزنى ئىزدەپ تۈتۈشقا ماڭدۇرغان لەشكەرلىرى كېلىپ قېلىشى-
مۇ مۇمكىن. يەنە كېلىپ بىز تەنھا ئەمەس، قورۇقداپ ماڭىدىغان
خوتۇن ـ بالىلىرىمىز بار. خەق بىزنى دۇشمەننىڭ قوينىغا ئۆزى-
نى ئاتتى دېسە دەۋەرسۇن، ھامىنى بىر كۈنى چۈشىنىپ قالىدۇ.

سەييىدئەلى ئالپىنىڭ «قورۇقداپ ماڭىدىغان خوتۇن ـ بالى-
لىرىمىز بار» دېگەن سۆزى شاھزادىگە تېزلا تەسىر قىلدى. دېمى-
سىمۇ، شاھزادىلا بويتاق ئىدى، خېلى كۆپ نۆكەرلەر خوتۇن ـ با-
لىلىرىنى بىللە ئېلىۋالغانىدى.

ـــ ناۋادا تۈركىستان لەشكەرلىرى بىلەن كۆمەكلەشسەك،
سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننى يوقاتقاندىن كېيىن ئۇلارنى ۋەتەندىن
چىقىرىۋەتمەك تەس بولۇرمىكىن؟ كېيىنچە ئەمىر شەيخ نۇرىددىن-
نىڭ كۆزىگە قارايدىغان ئىش بولۇپ قالمىسۇن دەيمىنا؟ ـــ دېدى
شاھزادە ئەندىشىسىنى يوشۇرماي.

ـــ بۇمۇ بىر ئېھتىماللىق، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ
ئويلانغان ھالدا، ـــ ئەمما بۇ كېيىنكى ئىشلار. شۇنىڭغا ئىشەن-
سىلە ئالىيلىرى، بىز ھايىاتلا بولىدىكەنمىز، بۇنداق بولۇشغا
ھەرگىز يول قويمايمىز. بىز پەقەت ئامالىنىڭ يوقىدىن دۇشمىنى-
مىزنىڭ دۇشمىنىگە موھتاج بولۇۋاتىمىز. ناۋادا ئەمىر شەيخ نۇ-
رىددىن مۇشۇنى باھانە قىلىپ ۋەتىنىمىزگە كۆز تىكمەكچى بولى-
دىكەن، ئەلۋەتتە نامەردلىك قىلغان بولىدۇ. ئول چاغدا بۇنداق نا-
مەردلىككە قارشى چىقساق ۋاپاغا جاپا قىلغان بولمايمىز. ھازىرچە
ئاق يەردە خامان تالاشمايلى.

ـــ ئەمىسە شۇنداق قىلايلى. بۇنىڭدىن باشقا ئامالمۇ يوقتەك

قىلىدۇ، ـــ دېدى شاھزادە سەييىدئەلى ئالپىنىڭ پىكرىگە ھۆرمەت قىلىپ.

ـــ ئالىيلىرى بىردەم ئارام ئېلىڭ، ـــ دېدى سەييىد ـ ئەلى ئالپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ـــ مەن سەركەردە بوران خوجىنىڭ جاراھىتىنى كۆرۈپ باقاي.

ـــ مەنمۇ بىللە باراي، ـــ دېدى شاھزادە خاتىرجەم بولال ـ ماي، ـــ سەركەردىنىڭ ئەھۋالى قانداقراقكىن.

ـــ ئاگاھ سەركەردىنىڭ جاراھىتىنى تېڭىپ قويغاچ تۇرايـ لى، ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ قارارگاھىغا بارغاندىن كېيىن شۇلارنىڭ تېۋىپلىرى ئەملەپ قويار.

10

تۇركىستان ئەمىرى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن شاھزادە ئۇۋەيس ـ خاننى ئاجايىپ كاتتا ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋالدى. شاھزادىگە ئەلچى بولۇپ كەلگەن سەييىدئەلى ئالپنى قوبۇل قىلىپ ئۇلارنىڭ ھا ـ زىرقى ئەھۋالى، مەقسەت ـ مۇددىئاسىنى بىلگەندىن كېيىن، ئۇي ـ لىنىپ تۇرمايلا شىغاۋۇل بەگ[1]نى شاھزادە ئۇۋەيسخاننى باشلاپ كېلىشكە بۇيرىدى، ئۆزى سەركەردىلىرى بىلەن قارارگاھىنىڭ ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالدى. ئۇ شاھزادە ئۇۋەيسخانغا بىر ئەلنىڭ سۇلتانىنى كۈتۈۋالغاندەك ھۆرمەت بىلدۇرگەندى. شاھزادىنىڭ شەرىپىگە ئۇيۇشتۇرغان بارگاھى ئالىيدىكى زىياپەتتە بولسا شاھزادىنى ئۆزى بىلەن بىللە تۆرده ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ، ھۆرمەت ـ ئېھتىرامىنى ئېڭ يۇقىرى چەككە يەتكۈزدى.

ـــ شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا ئىتا ـ

① شىغاۋۇل بەگ ـــ چەت ئەللىك مېھمانلارنى كۈتۈشكە مەسئۇل بەگ.

ئەت گەردىنىنى سۇنۇشنى ھار ئېلىپ، ئوردىدىن چىقىپ كەتكەنىدىن خەۋەر تاپقانىدۇك، ـــ دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن كۆرۈشۇش يوسۇنلىرى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن سۆزىنىڭ تېمىسىنى ئەسلىي مەقسەتكە يۆتكەپ، ـــ كېيىن تۇرپانغا ئەۋەتكەن ئايغاقچىلىرىمىز شاھزادە ئالىيلىرى ھەققىدە ھېچقانداق مەلۇمات يەتكۈزۈپ بېرەلمىدى. گەرچە تۇركىستان كىچىككىنە تەسەررۇپ بولسىمۇ، شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ قەدەم تەشرىپ قىلىپ، بول دەرگاھنى ئاۋات قىلىپ بېرىشىنى تولىمۇ تەمە قىلاتتۇق. چۈنكى، ئۆز ئېلىدە رەنجۇ ئەلەمگە يولۇققاندا قوشنىلار بىلەن بىر مەزگىل ھال ـ مۇڭ بولۇش ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كەلگەن قائىدە ـ ئۇدۇم ئەمەسمۇ. ياراتقان ئاللاھ ئىگەم ۋاقىت ـ سائەتنى بۇگۈنگە بۇيرۇغانىكەن. مانا ئاخىر تىنچ ـ ئامان دىدار ـ مۇلاقاتتا بولۇشقا نېسىپ بولدى. شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ دەرگاھىمىزنى يات كۆرمەي قەدەم تەشرىپ قىلغىنىدىن زىيادە بەختىيارمىز.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئورنىدىن تۇرۇپ ئەمىر شەيخ نۇرىددىنغا قايتىدىن مىننەتدارلىقىنى بىلدۈردى:

ـــ جانابلىرىنىڭ كەمىنىلىرىنى بىر لاماكان كۆرمەي، كاتتا ئىززەت كۆرسەتكەنلىكلىرىگە مىڭلارچە تەسەننا.

ـــ ئۇنداق دېمەسلە شاھزادەم، قېنى ئولتۇرسىلا. شەۋكەتلىرىگە چۈشلۈق ھۆرمەت بىلدۈرەلىگەن بولساق شۇنىڭغا خۇشالمىز.

ھەئە، ئەمىر شەيخ نۇرىددىنىنىڭمۇ كۆڭلىگە پۈككىنى بار ئىدى. ئۇ قوشنا يۇرت بەگلىرى بىلەن يايلاق تالىشىپ ئارازلىشىپ قالغان بىرقانچە يۇرت بەگلىرىنىڭ: «بۇ يۇرتلار ئەسلىدىنلا تۇركىستانغا تەۋە ئىدى» دەپ ئەرز قىلىشى بىلەن موغۇلىستانىنىڭ تۇركىستانغا قوشنا بولغان بىرقانچە يۇرتلىرىغا لەشكەر تارتىپ بېرىپ، ئۆز تەسەررۇپىغا ئالغانىدى. ئۇنىڭ بۇ يۇرتلارنىڭ نېرىسىغا باستۇرۇپ كىرىش خىيالىمۇ يوق ئىدى، ھەمدە ئۇ موغۇلستانىنىڭ زېمىنى كەڭرى، بۇنچىلىك زېمىنغا ئانچە پەرۋا قىلىپ

كەتمەيدۇ دەپ ئويلىغانىدى. كۈتمىگەندە سۇلتان شىرمۇھەممەدخان نۇرغۇنلىغان سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن جازا يۈرۈشى قىلىپ كەلدى. شۇ چاغدىلا ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئۆزىنىڭ چوڭ بىر خاتالىققا يول قويغانلىقىنى، كىچىككىنە زېمىننى دەپ، موغۇلىستاندەك كاتتا بىر خانلىقنىڭ چىشىغا تېگىپ قويغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇنىڭسىزمۇ ئۇ ماۋەرائۇننەھر سەلتەنەتىگە ئىتائەت قىلىشتىن باش تارتقانىدى. مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ھە دېگەندە لەشكەر ئەۋەتىشى مۇمكىن ئىدى. مانا مۇشۇنداق تەڭقىسلىقتا تۇرغان ۋاقىتتا شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ ياردەم سوراپ كېلىشى ئۇنى بەكلا خۇشال قىلىۋەتكەنىدى.

ـــ مانا كۆرۈپ تۇرۇپتىلا، ـــ دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بىر قاتار تەۋازۇدىن كېيىن، ـــ بىرنەچچە ھەپتىدىن بېرى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بىلەن توقۇنۇشۇۋاتىمىز. غەلىبە ـ نۇسرەتتىن تېخىچە بىر نىشانە يوق. لەشكەرلىرىمىز ئاز بولغانلىقى ئۈچۈن قارامىلىق بىلەن ياغى قىلىشقا پېتىنالمىدۇق، شول بائىستىن ئۇلارنىڭ سوغۇققا بەرداشلىق بېرەلمەي چېكىنىشىنى كۈتۈپ تۇرۇپتىمىز.

ـــ ھەزرەتلىرىنىڭ موغۇلىستان لەشكەرلىرىنىڭ ئەھۋالىدىن قانچىلىك خەۋىرى بارکىن؟

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بىرنەچچە دەقىقە ئويلىنىۋېلىپ جاۋاب بەردى:

ـــ ئۇلارنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ ھەددى ـ ھېسابى يوقلۇقىنىلا بىلىمىز.

ـــ ئۇنىسى راست، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، ـــ سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ تامامى لەشكەرلىرىنى ئېلىپ يۈرۈش قىلىشىدا، بىرنەچىدىن، ئۆزلىرىگە تەڭ كېلەلمەسلىكىدىن ئەنسىرىگەن، ئىككىنەچىدىن، ئاستانىدا لەشكەر قالدۇرۇپ قويسا ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرىنىڭ كەمىنە بىلەن بىرلىشۋېلىشىدىن ئەنسىرىگەن. گەرچە موغۇلىستان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ

ئارىسىدا ئاجايىپ باھادىر ئەزىمەتلەر خېلى كۆپ بولسىمۇ، ئول ئىستېداتسىز خانىنىڭ لەشكىرىي ئىشلاردىن قىلچىلىك خەۋىرى يوقتۇر. بىز بۇگۈن تاڭغا يېقىن ئۇلارنىڭ قارارگاھىغا بىر قېتىم شەبخۇن ئۇردۇق.

ـــ مۇنداق كارامەتلەرمۇ بار دېسىلە؟ ـــ دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن قىزىقىپ، ـــ جەڭنىڭ نەتىجىسى قانداق بولدى؟

شاھزادە ئۇۋەيسخان جەڭنىڭ ئەھۋالىنى قىسقىلا بايان قىلىدى:

ـــ نۆكەرلىرىمىز ئاز بولغانلىقى ئۈچۈن خانىنىڭ چېدىرىنى ھۇجۇم نىشانى قىلغانىدۇق. قورۇقچىلار تۈيۇپ قېلىپ ھۇجۇمىمىز نەتىجىسىز بولۇپ قالدى. خېلى كۆپ تالاپەتكە ئۇچراپ كەتتۇق.

ـــ جەڭ دېگەندە يېڭىش ـ يېڭىلىش بولۇپ تۇرىدۇ، ـــ دېدى ئەمىر شاھزادىگە تەسەللى بېرىپ، ـــ كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسلا.

ـــ موغۇلىستان لەشكەرلىرىنىڭ ئەڭلى تولىمۇ يېلىڭ ئىكەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئوزۇق ـ تۈلۈكلىرىمۇ تۆگەي دەپ قاپتۇ، ناۋادا ئەمىر جانابلىرى بىزگە كۆمەكلىشىش ئۈچۈن لەشكەر بېرىشنى خالىسا، ئۇلار بىلەن مەيدان جېڭى قىلىشىپ كۆرسەكمەكتىن دەيمىز، چۈنكى، سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ لەشكىرىي تەدبىرگە ئېپى يوق. ياغى قىلساق چوقۇم نۇسرەت قازىنىمىز.

«ئەسلىدە شاھزادە بىزنى پاناھ تارتىپ ئەمەس، لەشكىرىي كۆمەك سوراپ كەلگەنىكەن ـ دە! ياغى دېگەننى ئېغىزدا قىلماق ئاسان. گەرچە سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئىستېداتسىز ئادەم بولسىمۇ، لېكىن قول ئاستىدا نۇرغۇن جەڭلەرنى كۆرگەن سەركەردىلىرى بار. ياغى بولسا ئۇلار ئۆز پاسبانى ئۈچۈن جاسارەت كۆرسەتمەي قالمايدۇ. ئۇلار شاھزادىنى قوللىغان بولسا، خانىنىڭ قېشىدا تۇرمىغان بولاتتى، ئەڭ ياخشىسى، بۇ ئىشتا يەڭگىللىك قىلمىغان تۇزۇك...»

ــ تولا بەلەن، ــ دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن خىيالىنى يەغىشتۇرۇپ، چىرايىغا تەۋازۇ بىلەن كۆلكە يۈگۈرتۈپ، ــ بۇگۈن ئوبدانراق ئارام ئالسىلا، لەشكىرىي ئىشلارنى ئەتە خاس ئولتۇرۇپ مەشۋەرەت[1] قىلايلى.

يەنە گەپ قىلسا تۈركىستان ئەمىرىگە يېلىنغاندەك تۇيغۇ بېرىپ قويۇشىدىن ئەنسىرىگەن شاھزادە بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ لام ــ جىم دېمىدى.

پاراڭغا ئارىلاشماي ئولتۇرغان سەييىدئەلى ئالپ ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بىلەن شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ سۆھبىتىنىڭ ئاساسىدىن پىشىپ قالغانلىقىنى سېزىپ ئېغىز ئاچتى:

ــ ئاخشامقى ياغىدا سەركەردە بوران خوجا قاتارلىق ئون نەچچە بۇرادىرىمىز ئېغىر يارىلانغانىدى، ئالىيلىرى ئۇلارنىڭ جاراھىتىنى ئەملەشكە تېڭىپ بۇيرۇپ بەرگەن بولسا...

ــ ئۇلار ھازىر نەدە ئەمىرزادەم؟

ــ تاغ كەينىدىكى قارارگاھىمىزدا.

ــ نېمىشقا ئۇلارنى بىللە ئېلىپ كەلمىدىلە؟ ــ سورىدى ئەمىر شاھزادىگە قاراپ.

ــ ئالىيلىرى بىلەن مۇلاقاتتا بولۇشقا ئالدىراپ، ئۆزى ئېچىمىز بىلەن يارىدارلارنى قالدۇرۇپ قويغانىدۇق، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ جاۋاب بېرىپ.

ــ مۇنداق قىلايلى، تېڭىپتىن بىرى بارسۇن، لېكىن خاتۇن ــ بالىلار بىلەن يارىدارلارنى دەرھال لەشكەرگاھقا يانداۇرۇپ كەلسىلە.

ــ ئالىيلىرىنىڭ ئىلتىپاتىغا رەھمەت، ــ دېدى شاھزادە.

※ ※ ※

شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن سەييىدئەلى ئالپ تۈركىستان ئەمىرىنىڭ قارارگاھىدىن خوشلىشىپ چىققاندا قاراڭغۇ چۈشۈپ

① مەشۋەرەت ــ مەسلىھەت.

بولغانىدى. ئەتىسى ئۇلار ئاش ۋاقتى بىلەن نۆكەر، خىزمەتكار، ئائىلە ـ تاۋابئاتلىرىنى ئېلىپ تۈركىستان ئەمىرى قارارگاھىغا يېتىپ كەلدى. ھەئە، شۇ ئارىلىقتا چارلىغۇچىلار سۇلتان شىر-مۇھەممەدخاننىڭ لەشكەرلىرىنى چېكىندۈرۈپ كەتكەنلىك خەۋىرىنى مەلۇم قىلىشتى.

كۈتۈلمىگەن بۇ ئىشتىن شاھزادە ئۇۋەيسخانمۇ، ئەمىر شەيخ نۇرىددىنمۇ ئوخشاشلا ھەيران قالدى.

ـــ ئۇلار قاچان چېكىنىپتۇ؟ ـــ سورىدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن.

ـــ ئېنىق بىلەلمىدۇق، ـــ دېدى مەلۇمات يەتكۈزگەن سەركەردە، ـــ بايا ياۋ قارارگاھىنى كۆزىتىشكە كەتكەن لەشكەرلەر ياۋ قارارگاھىنىڭ يەر يۈتۈپ كەتكەندەك غايىب بولغانلىقىنى كۆرۈپ-تۇ. تېخى ئاخشاملا بار ئىدى ئۇلار.

ـــ قارارگاھ قۇرۇقمىكەن ياكى ئىزىدىن يوقمىكەن؟

ـــ قارارگاھ ئىزىدىن يوق ئالىيلىرى. پەقەت قارارگاھ ئورنىدا تاشلاپ قويغان ئەسكى ـ تۈسكى، لاقا ـ لۇقمىلار بار ئىكەن.

ـــ ئىچكىرىلەپ تەكشۈرمىدىڭلارمۇ؟

ـــ لەشكەرلەر بەك نېرىسىغا بېرىشقا پېتىنالماپتۇ.

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن قاپىقىنى تۈردى:

ـــ تەپسىلىي ئېنىقلاپ مەلۇمات بەرسۇنلار.

ـــ باش ئۇستىگە!

نېمىنىدۇر خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بىر چەتتە قول باغلاپ تۇرغان ياتىش بېگىگە بۇيرۇق قىلدى:

ـــ قارارگاھىمىزنىڭ سىرتىدىكى ئىككى ـ ئۈچ پەرسەخ[1] دائىرىگە قوروقچىلار ئورۇنلاشتۇرۇلسۇن. قىلچىلىك بىخۇدلۇق قىلىشقا يول قويۇلمىسۇن!

ياتىش بېگى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئەمىر شەيخ نۇرىددىن

① پەرسەخ ـــ ئۇزۇنلۇق ئۆلچىمى. بىر پەرسەخ تەخمىنەن ئالتە كىلومېتىرغا تەڭ.

شاھزادە ئۇۋەيسخانغا قاراپ سورىدى:

ـــ سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ تۇيۇقسىز لەشكەر چېكىندۈرۈشىنى قانداق چۈشەنسەك بولۇر شاھزادە ئالىيلىرى؟

ـــ مېنىڭچە كۈندىن ـ كۈنگە ئەدەپ كەتكەن سوغۇققا لەشكەرلەرنىڭ بەرداشلىق بېرەلمەسلىكىدىن ئەنسىرىدى بولغاي، ـــ دېدى شاھزادە ئويلانغان ھالدا، ـــ خان لەشكەرلىرىنىڭ ئەڭلى تولمۇ يېپلىڭ، بۇ دالىدا تۇرۇۋەرسە سوغۇققا بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ. چېكىنگەن لەشكەرلەرنىڭ جاسارىتى تۆۋەن بولىدۇ، پەمىچە، ئۇلار تېخى ئانچە ئۇزاپ كەتمىدى، دەرھال قوغلاپ ھۇجۇم قىلايلى.

ـــ ناۋادا بۇ سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ ھىيلىسى بولۇپ قالسچۇ؟

شاھزادە كېسىپلا جاۋاب بەردى:

ـــ ھىيلە ئىشلىتىشى مۇمكىن ئەمەس، لەشكەر چېكىندۈرگىنى راست.

ـــ ئالدىراقسانلىق قىلمىغىنىمىز ئەۋزەل، ـــ دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن مۇلاھىزە قىلغان ھالدا، ـــ سۇلتان شىرمۇھەممەدخان نەچچە ۋاقىتتىن بېرى كۈندە دېگۈدەك بىزنى جەڭگە ئۇدەپ تۇرغان بولسىمۇ، قارارگاھىمىزدىن چىقماي تۇرۇۋالغانىدۇق. مەقسىتىمىز سوغۇقنىڭ تېزرەك چۈشۈشىنى، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئوزۇق ـ تۇلۇك، يەم ـ خەشەكنىڭ تۈگىشىنى كۈتۈش ئىدى. سوغۇق بىلەن ئاچلىق تەبىئىيلا بىزگە ھەمدەم بولاتتى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان شۇنچە دەبدەبە بىلەن لەشكەر تارتىپ كېلىپ، ھېچ ئىشنىڭ تايىنى يوقلا قايتىپ كەتسە يۈزىگە سەت بولىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىدۇ. شۇڭا بىزنى قارارگاھتىن چىقىرىش ئۈچۈن مۇشۇ تەدبىرنى قوللاندىمكىن دەيمەن. ناۋادا شۇنداق بولۇپ قالسا، ئۇلارنىڭ بۆكتۇرمىسىگە ئۇچراپ قالمىز، يەنىلا چارلىغۇچىلارنىڭ ئېنىق مەلۇماتىنى ساقلايلى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان تۇركىستان ئەمىرىنىڭ زىيادە ئېھتى-

ياتچانلىقىنى ياقتۇرمىغان بولسىمۇ، زورلاۋېرىشكە ئامالسىز قالـ
دى. ئۆزىنىڭ ئەللىككە يەتمىگەن نۆكىرى بىلەن نەچچە تۈمەن خان
لەشكىرىگە قوغلاپ زەربە بېرەلمەيتتى. ھەئە، ئۇ تاغىسى سۇلتـان
شىرمۇھەممەدخاننىڭ لەشكەر چېكىندۈرگىنىگە شەكسىز ئىشەنـ
گەنىدى. ئەگەر چېكىنىش ھېيلىسى ئىشلىتىپ تۈركىستان لەشـ
كەرلىرىنى تۈزاققا دەسسەتمەكچى بولسا، كۈندۈزى ئۇلارغا چېـ
كىنمەكچى بولغاندەك تۇيغۇ بېرىپ، قارارگاھنى ئوچۇق ـ ئاشـ
كارا يېغىشتۇرغان بولاتتى. شاھزادە ئۇۋەيسخان ئويلىغانلىرىنى
بۇ ئېھتىياتچان ئەمىرگە دېيىشنى خالىمىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئـە
مىر شەيخ نۇرىددىنىڭ ئاغزىغا قارىماقتىن باشقا ئامالى يوق ئىدى.

پېشىن ۋاقتى بىلەن بارگاھى ئالىيغا كىرىپ كەلگەن سەر
كەردە ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ راستىنلا پۇتۇنلەي چېكىنىپ كەتكەنـ
لىكىدىن مەلۇمات بەردى.

ـــ ئۇلار راستىنلا چېكىنىپتىمۇ؟ ـــ قايىتىلاپ سورىدى
ئەمىر شەيخ نۇرىددىن تازا ئىشەنچ قىلالماي.

ـــ شۇنداق ئالىيلىرى، موغۇلىستان لەشكەرلىرىنىڭ ئاياغ
ئىزىنى بويلاپ خېلى ماڭدۇق. ئەتراپتىكى چارۋىچىلاردىن سۇـ
رۇشتۇردۇك. ياۋ لەشكەرلىرى ئاۋۇال ئاخشامدىلا چېكىنگەنىكەن،
پەمىمچە، خېلى ئۇزاپ كەتتى بولغاي.

ـــ ئىسىت، ياخشى پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويۇپتۇق ـ
دە، ـــ دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئەپسۇسلىنىپ ۋە شاھزادە ئۇـ
ۋەيسخانغا قارىدى، ـــ ئەمدى قانداق قىلساق بولار؟ ھېيلىگەر
شىرمۇھەممەدخان شەپە چىقارماي قېچىپ كېتىپتۇ، قوغلاپ بـا
قامدۇق ـ يا؟

ـــ پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويدۇق. ئەمدى قانىتىمىز
بولسىمۇ ئۇلارغا يېتىشەلمەيمىز، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان
مەيۇسلەنگەن ھالدا، ـــ ئەمدى ئالدىرىمايلى.

كۆچلۇك ياۋنىڭ چېكىنگەنلىكىدىن ئەمىر شەيخ نۇرىددىن
ئېغىر بىر يۈكتىن قۇتۇلغاندەك يەڭگىللەپ قالغانىدى.

ـــ شۇنداق قىلايلى، ئالدىراقسانلىق ئۆزىگە دۇشمەن دەپتـ-
كەن، ـــ دېدى ئۇ شاھزادىنىڭ پىكرىگە ئاۋاز قوشۇپ، ـــ ئۇنىڭ
ئۈستىگە ھازىر سوغۇق بارغانسېرى ئەدەۋاتىدۇ. قارا قىشتا لەش-
كىرىي يۇرۇش قىلماقمۇ تەس. ئايغاقچى ئەۋەتىپ سۈلتان شىر-
مۇھەممەدخانىنىڭ ئەھۋالىنى تەپسىلىي ئىگىلەيلى. قىشچە پۇختا
تەييارلىق قىلىۋېلىپ، كېلەر يىلى يازدا لەشكەر تارتامىز.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويدى. شۇنداق
قىلمايمۇ ئامال يوق ئىدى. قولىدا تۇزۇك لەشكىرى بولمىغانلىقى
ئۈچۈن ئەمىر شەيخ نۇرىددىننى جەڭ قىلىشقا ئالدىرىتالمايتتى.

«ئۇنىڭ چىن كۆڭلىدىن مەن بىلەن كۆمەكلەشكۈسى يوق.
بىر ھېسابتا بۇمۇ ئوبدان بولدى، ناۋادا تۇركىستان لەشكەرلىرىنى
باشلاپ بېرىپ تاغام بىلەن جەڭ قىلغان بولسام، جەڭنىڭ تۆھپە-
سى ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ بولاتتى، مەن بولسام ئۆز ۋەتىنىگە
ياتلارنى باشلاپ كىرگەن ئاتاققا قالاتتىم. بوپتۇلا، ئاگاھ قىشچە
لەشكەر جۇغلاي، ئۆزۈمنىڭ لەشكىرىگە ئىگە بولغاندىن كېيىن
ئاندىن تۇركىستان ئەمىرى بىلەن كۆمەك قىلاي. ئول چاغدا خەق-
مۇ پىتنە قىلالمايدۇ، مېنىڭ گېپىمۇ چوڭ بولىدۇ. خان تاغام
يەنە بىرەر مەزگىل تاجۇتەختىنىڭ پەيزىنى سۈرۈۋالغاچ تۇر-
سۇن...»

ئەمىر شەيخ نۇرىددىنىڭمۇ كۆڭلىگە پۈككىنى بار ئىدى.
شاھزادە ئۇۋەيسخانغا يارەملىشىمەن دەپلا قولىدىكى لەشكەرلىرى-
نى پۈتۈنلەي جەڭگە سېلىپ بېرىشنى خالىمايتتى. چۈنكى، ئارقا
تەرىپىدىن ماۋەرائۇننەھر ھۆكۈمدارى مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ھەر-
قاچان لەشكەر تارتىپ كېلىش ئېھتىمالى بار ئىدى. ناۋادا شاھزا-
دە ئۇۋەيسخاننىڭ قولىدا ئاز ـ تولا لەشكەر بولغان بولسىدى، ئا-
ساسلىق قوشۇننى ساقلاپ قالغان ئاساستا شاھزادىنىڭ تاغىسى-
نىڭ قولىدىن موغۇلىستان سەلتەنىتىنى تارتىۋېلىشىغا قولىدىن
كېلىشچە كۈچ چىقارغان بولاتتى. ئۇ چاغدا موغۇلىستان تەختىدە
ئولتۇرغان ئۇۋەيسخان ئۇنىڭدىن مىننەتدار بولاتتى ۋە كېيىنچە

ئۇمۇ مىرزا ئۇلۇغبەگ تەھلىكىسىگە ئۇچراپ قالسا ياردەمنى ئا-يمايتتى، بەلكىم شۇ ئارقىلىق مىرزا ئۇلۇغبەگ تەھلىكىسىدىن تولۇق قۇتۇلۇپ كېتەتتى. ئەمما ھازىر شاھزادىنىڭ قولىدا نە لەشكەر، نە تەخت ـ سەلتەنەت يوق ئىدى. شۇڭا ئاغزىدا ھە دەپ قويۇپ، ئەمەلىيەتتە قارامىلىق قىلىشتىن باش تارتىۋاتاتتى، ئۇ-رۇنلۇق سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ، لەشكەر چىقىرىشتىن ئۆزىنى قاچۇرۇۋاتاتتى.

ئىككى كۈندىن كېيىن ئۇلار سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىڭ تۇرپانغا قاراپ توختىماي چېكىنىۋاتقانلىقى ھەققىدە مەلۇمات تاپ-شۇرۇۋالدى.

ـــ ئەمدى بىزمۇ تۇركىستانغا قايتايلى، ـــ دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن.

شاھزادە ئۇۋەيسخانمۇ ئەمىر شەيخ نۇرىددىنغا ئەگىشىپ تۇركىستانغا بېرىشقا مەجبۇر بولدى.

※ ※ ※

قىشتىن بېرى موغۇلىستانىڭ چالىش، كۆنچى ۋادىلىرىغا بېرىپ لەشكەر يىغىشنى كۆڭلىگە پۈككەن شاھزادە ئۇۋەيسخانىڭ كۆكلەم پەسلى كېلىشى بىلەن تۇركىستاندىن ئايرىلغۇسى كەلمەي قالدى. ھەئە، تۇركىستان ئۇنىڭ ۋەتەندىن، مېھرىبان ئانىسىدىن ئايرىلىش ئازابىنى، تاجۇتەختنى قولىغا ئېلىشتىن ئىبارەت ئار-مانلىرىنى ئۇنتۇلدۇرۇۋەتكەندەك قىلاتتى. شۇ كۈنلەردە ئۇ ئىشق ئوتىغا مۇپتىلا بولغان، تۇركىستان ئەمىرىنىڭ ئەتىۋارلىق مەل-كىسى دۆلەتسۇلتان خېنىمغا ئاشىق بولغانىدى.

ھەقىقىي ئەركەك ئۇچۇن ئىشق ئازابىغا مۇپتىلا بولۇش بەخت. كۆيۈك ئوتى مۇھەببەت ئەھلىنى تاۋلايدۇ، چىن ئىنسان قەلبىپ يېتىلدۇرىدۇ.

شاھزادە ئۇۋەيسخان دەسلەپتە تۇركىستانغا كېلىشنى ئانچە

خالاپ كەتمىگەنىدى. پەقەت سەركەردە بوران خوجا قاتارلىق يا-
ردىمارلارنىڭ جاراھەتىنى داۋالىتىش، قارا قىشتا ئىللىق بىر ما-
كانغا ئېرىشىش ئۈچۈن ئامالسىز ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ تەك-
لىپىگە قوشۇلغانىدى. دېمىسىمۇ سەركەردە بوران خوجا قاتارلىق
بىرقانچە ھەمراھلىرىنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرى، سەييىدئەلى ئالىپقا
نىكاھلاپ بەرگەن سىڭلىسى ئۇزسۇلتان خېنىم توختىماي يۆتكە-
لىپ، مۆكۈنۈپ يۇرۇشلەردە قىينىلىپ قالغانىدى. قارا قىشتا
ئۇلار تېخىمۇ بەك قىينىلىپ كېتەتتى.

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئۇلارغا زىيادە قىزغىن مۇئامىلە قىلـ
دى. شاھزادە ئۇۋەيسخان، سەييىدئەلى ئالىپ ۋە سەركەردە بوران
خوجىلارنى ئايرىم ـ ئايرىم قەسىرلەرگە ئورۇنلاشتۇردى. خىزمەـ
تىگە مەخسۇس خىزمەتكارلارنى بەلگىلىدى. ئاندىن ئۇلارنى ئوردا
يوسۇنى بويىچە زىياپەت بېرىپ كۈتۈۋالدى. ئەنە ئاشۇ زىياپەتتە
شاھزادە ئۇۋەيسخان تۈركىستان مەلىكىسى دۆلەتسۇلتان خېنىم
بىلەن تۇنجى قېتىم ئۇچراشتى. داستىخاندا ئەمىر شەيخ نۇرىددىن
شاھزادە ئۇۋەيسخانغا ئالاھىدە ھۆرمەت كۆرسىتىپ ئوڭ يېنىدىن
ئورۇن بەردى. شاھزادىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە سەييىدئەلى ئالىپ،
سەركەردە بوران خوجا، ئاندىن تۈركىستان ئوردىسىدىكى يۇقىرى
دەرىجىلىك ئەمىر ـ سەركەردىلەر ئورۇن ئېلىشقانىدى. ئەمىر
شەيخ نۇرىددىنىنىڭ سول تەرىپىدە خانىش، خانىشنىڭ يېنىدا
شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ سىڭلىسى ئۇزسۇلتان خېنىم، ئۇنىڭ يې-
نىدا ئەمىر شەيخ نۇرىددىنىنىڭ ئەتىۋارلىق مەلىكىسى دۆلەتسۇلتان
خېنىم، ئاندىن سەركەردە بوران خوجىنىڭ ئاغچىسى، تۈركىستان
ئوردىسىدىكى ئەمىرلەرنىڭ ئاغچىلىرى ئورۇن ئېلىشقانىدى. ئا-
يالار يۇزلىرىنى نېپىز ھېلىلە رومال بىلەن يېپىۋېلىشقان بولـ
سىمۇ، ھېلىلە رومال ئۇلارنىڭ چىرايلىرىنى يوشۇرالمىغانىدى.
شاھزادە ئۇۋەيسخان مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ ھېلىلە رومال
ئىچىدىكى خۇددى تۇمان ئارىسىدىكى ئايدەك گۈزەل جامالىغا بىر
قاراپلا كۆزىنى ئۈزەلمەي قالدى. ھازىرلا پارتلاپ كېتىدىغاندەك

سەمرىگەن خانىشنىڭ ئەكسىچە، مەلىكە تولىمۇ نازۇك ئىدى. بېـ
شىدىكى ئالتۇن تاج، قۇلاق، بويۇن، بىلەك، بارماقلىرىدىكى ئالـ
تۇن زىبۇ زىننەتلەر گۈزەل جامالىنى بىرئاز خىرەلەشتۈرۈپ قويـ
غانىدى.

شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمدىن كۆـ
زىنى ئۈزەلمەيۋاتقانلىقىنى سەزگەن سەييىدئەلى ئالىپ شاھزادىنى
چاندۇرماي بېقىنداپ قويدى. ئەمىر شەيخ نۇرىددىن قايسىبىر يىلى
مەرھۇم سۇلتان مۇھەممەدخان، ئۇلۇسبېگى خۇدايدادلار بىلەن
بىللە سايرام ئەتراپىدا قىلغان ئوۋ تاماشاسى ھەققىدە قىزغىن
پاراڭغا چۈشۈپ كەتكەنىدى. خانىش بىلەن ئۈزسۇلتان خېنىمنىمۇ
ئاللىقانداق بىر ئىشلار ھەققىدە كۈسۈرلىشۋاتاتتى. گىلاستەك
چىرايلىق لەۋلىرىنى يىمىرىپ، چوڭ ـ چوڭ قوي كۆزلىرىنى
داستىخانغا تىكىپ ئولتۇرغان دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ دادىسىنىڭ
پارىڭىغا ياكى ئانىسى بىلەن ئۈزسۇلتان خېنىمنىڭ كۈسۈرلاشلـ
رىغا قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. شاھزا ـ
دە ئۇۋەيسخان ئۇنىڭ بىر پارچە سۇرەتتەك نازاكەتلىك تۇرقىغا
چاندۇرماي پات ـ پات نەزەر تاشلايتتى.

«يا خۇدا، جەننەتۇل رىزۋانىنىڭ ھۆرلىرى ھەرقانچە بولسا
شۇنچىلىك باردۇر. شۇ تاپتا نېمىنى خىيال قىلىۋاتىدىكىن؟ ئۇـ
نىڭ ئاشۇ ھېچنېمىنى نەزەرىگە ئىلمىغاندەك ئولتۇرۇشى شەرم ـ
ھايادىنمىدۇ ياكى تەكەببۇرلۇقىدىنمىدۇ؟ مېنى كۆرۈپ قانداقراق
خىيالغا كەلگەندۇ؟ ئۇمۇ مەن ھەققىدە خىيال سۇرۇۋاتامدىغاندۇ؟
بىر دەقىقە بولسىمۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ قاراپ قويسىچۇ كاشكى...»

شاھزادىنىڭ خىيالى تاش چۈشكەن كۆل سۈيدەك داۋالغۇپ
كەتتى. شۇ دەقىقىدە مەلىكە بىرئاز قىمىرلاپ بېشىنى كۆتۈرگەن
شاھزادىگە مۇنداقلا بىر قاراپ قويغانىدى، ئىككى جۈپ كۆزنىڭ
ئۇچرىشىشىدىن شۇ ھامان چاقماق چېقىلدى. چاقماق شاھزادىنىڭ
ۋۇجۇدىنى «ۋىزىلدە» كۆيدۈردى. مەلىكە ئۆزىگە مەپتۇنلۇق بىلەن
تىكىلگەن ئوتلۇق كۆزگە نازلىق بىر تەبەسسۇم يوللىدى ـ دە،

دەرھال يەنە ئەسلىي ھالىتىگە قايتىپ، بېشىنى تۆۋەن سالدى. ئەمما ناۋات رەڭ سۈزۈك چىرايىغا قىزىللىق يۈگۈردى. ئاشۇ بىر دەقىقە ئىچىدە شاھزادىنىڭ كۆزىدىن ئېتىلغان سانسىزلىغان مۇ-ھەببەت ئوقلىرى مەلىكىنىڭ دەل يۈرىكىگە بېرىپ سانجىلغانىدى. كۈچلۈك بىر ھاياجاندىن ۋۇجۇدى لەرزىگە كەلگەن شاھزادە ئۇۋۇەيسخان ئىختىيارسىز قىمىرلاپ قويدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ گالىلىرى قۇروپ كەتكەنىدى. بىرئاز سوۋۇپ قالغان چاينى بىر تىنىقتىلا غۇرتۇلدىتىپ ئىچىۋەتتى ۋە پىيالىنى قويغان بولۇپ مەلىكىگە يەنە بىر قارىۋالدى. ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بىلەن سەييىد-ئەلى ئالپ قىزغىن سۆھبەتكە چۈشۈپ كەتكەنىدى. ئەمما ئۇلارنىڭ پاراڭلىرى شاھزادىنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى. شۇ تاپتا مەلىكىدىن باشقا ھەممە نەرسە شاھزادە ئۈچۈن مەۋجۇتلۇقىنى يوقاتقانىدى. مەلىكە بىلەن شاھزادىنىڭ كۆزلىرى يەنە بىر قېتىم ئۇچراشتى. مەلىكە يىگىتىنىڭ ئوتتەك يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىگە بەرداشلىق بېرەلمەي دەرھال كۆزىنى ئېلىپ قاچتى، خىجىللىق ئىلكىدە گىلاستەك لەۋلىرىنى چىشلىدى. ھەئە، شۇ دەقىقىدە مەلىكىنىڭ ۋۇجۇدىنىمۇ كۈچلۈك ھاياجان چىرمىۋالغانىدى.

«نېمانچە تىكىلىپ قارايدىغاندۇ، كۆزى ئەجەبمۇ ئوتلۇقكىنا؟ توۋا، نېمە بولغاندىمەن. ئەجەب ئۇنىڭغا قارىغۇم كېلىپلا تۇرىدۇ ـ يا؟ ئۆزۈمنى تۇتۇۋالاي، باشقىلار سېزىپ قالسا سەت تۇرىدۇ، مەسخىرە قىلىدۇ، لېكىن ئۇنىڭ كۆزلىرى... ئەجەب ئىسسىپ كېتىپ بارىمىنا، ئەڭ ياخشىسى، ئەمدى ئۇنىڭغا قارىماي، ھازىرمۇ ئۇ ماڭا تىكىلىپ قاراۋاتامدىغاندۇ؟ قاراۋاتىدۇ، كۆزىنى ئۆزمەي قاراۋاتىدۇ، ئاتام بىلەن ئانام بىلىپ قالمىسا بولاتتى. بوي ـ بەستى، چىراي ـ تۇرقى نېمانچە كېلىشكەن ـ ھەا! ئاتام ئۇنى نېمىشقا بۇنچىۋالا ھۆرمەتلەيدىغاندۇ، ياكى...»

مەلىكە ئاخىرقى خىياللىرىنى شاھزادە بىلىپ قالغانىدەك بوينىنىغچە قىزىرىپ كەتتى. شۇ تاپتا كۆزلىرى ئىرادىسىگە بويسۇنمايۋاتاتتى. ئۆزىنى ھەرقانچە ئاگاھلاندۇرۇپ تۇرسىمۇ، يۈرەك

كىنىڭ بىر يەرلىرى بېشىنى كۆتۈرۈشكە، شاھزادىنىڭ ئوتلۇق كۆزلىرىگە يەنە بىر قېتىم قاراشقا ئۇندەيتتى. شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۇن ـ تىنسىز ئولتۇرغىنى بىلەن كۆزلىرى ئارقىلىق مەلىكىنىڭ يۈرىكىگە ئىشق ئوتىنى يېقىۋەتكەنىدى.

مەلىكە دۆلەتسۈلتان خېنىم ئىختىيارسىز شاھزادىگە يەنە قارىدى، قارىدى ـ يۇ، شۇ ھامان ھودۇقۇپ كەتتى. شاھزادە ئۇ ـ نىڭغا تاتلىق بىر كۈلكە يوللىغانىدى. قىز ئوڭايسىزلاندى، خە ـ جىللىقتىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولدى.

«قارىمىسام بويتىكەن، مېنى نېمىدەپ ئويلاپ قالغاندۇ، ھا ـ ياسىزكەن، دەپ قالمىسا بولاتتىغۇ؟ ئاھ، ئۇنىڭ كۆلۈشلىرىنى، يۈرىكىم نېمانچە سېلىپ كېتىدىغاندۇ ـ ھە...»

مەلىكىنىڭ خىياللىرىنى يېنىدا ئولتۇرغان ئۇزسۈلتان خە ـ نىم بۇزۇۋەتتى، ئۇ ئىچكى تۈيغۇلىرىنى بېسۋېلىپ، ئۇزسۈلتان خېنىم بىلەن پىچىرلىشىپ مۇڭدىشىشقا باشلىدى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۇچۇن ھەم ئازابلىق، ھەم لەززەتلىك زىياپەت خېلى ئۇزۇندا ئاخىرلاشتى. پۈتكۈل زىياپەت جەريانىدا ئۇ تۇزۇك ئىككى ئېغىز گەپ قىلمىدى. ئەمىر شەيخ نۇرىددىنىڭ تۇيۇقسىز سورىغان سوئاللىرىغا خۇددى مۇگدەپ ئولتۇرغان ئا ـ دەمدەك مەڭدەپ، قىسقىلا جاۋاب بېرەتتى. شاھزادىنىڭ روھى ھالىتىنى كۆزىتىپ ئولتۇرغان سەييىدئەلى ئالىپ ئۇنىڭ جاۋابلە ـ رىنى تولۇقلاپ، ئۇنى مۇشكۈلاتتىن قۇتۇلدۇراتتى.

دۇئا قىلىنىپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقاندىن كېيىن شاھزادە ئەدەپ يۇزىسىدىن ئەمىر شەيخ نۇرىددىنغا مىننەتدارلىقىنى بىلـ ـدۇردى. ئەمما كۆزلىرى خانىشىنىڭ يېنىدىكى مەلىكە دۆلەتسۈلتان خېنىمدا ئىدى.

«ئۇنىڭ بىلەن يەنە كۆرۈشكىلى نېسىپ بولۇرمۇ؟ ئۇمۇ مېنى ياخشى كۆرۈپ قالغانمىدۇ؟ ئەجەب قاراپمۇ قويمايدىغۇ، مېنى ياخ ـ شى كۆرۈپ قالغان بولسا ماڭا يەنە بىر قېتىم قارايدۇ. ناۋادا قارە ـ مايي قويسا...»

مەلىكە ئانىسىغا ئەگىشىپ سارايىنىڭ ئىشكى تۆۋىگە كەلگەندە شاققىدە كەينىگە قايرىلىپ شاھزادىگە قايتا بىر نەزەر تاشلىدى ـ دە، بوسۇغىدىن ئاتلىدى. شۇ ھامان يۇرىكىگە ئوق تەگكەندەك تۇيغۇغا كەلگەن ئۇۋەيسخانىنىڭ تومۇر ـ تومۇرلىرىدا بىر ھاياجان كۈۋەجەپ، ۋۇجۇدىنى تەسۋىرلىگۈسىز بىر خۇشاللىق، بەختىيارلىق چىرمىۋالدى. مەلىكىنىڭ نازۇك قامىتىنى تەتىلا نەمچىغا ئورىنىۋالغان خانىشىنىڭ سىمىز گەۋدىسى توسۇۋالدى. شاھزادە بىتاقەتلىك بىلەن ھەرقانچە بويۇنداپ قاراپمۇ يۇرىكىگە تۇنجى ئىشق ئوتىنى ياققان قىزنى كۆرەلمەي سەدپارە بولدى، لېكىن ئۆزىنى تۇتۇۋالدى.

توي ـ تۆكۈن، باراۋەت، مېھماندارچىلىقلاردا ئاۋۇال ئاياللارغا يول بېرىش تۈركىي قوۋملارنىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتى ئىدى. شۇ تاپتا ئەرلەر ئاياللارنىڭ سارايدىن چىقىشىنى كۈتۈپ ئۆرە تۇرۇشقىنىچە پاراڭلىشىۋاتاتتى. ۋۇجۇدىنى ھەم خۇشاللىق، ھەم ئازابلىق ھېس ـ تۇيغۇلار چىرمىۋالغان شاھزادە ئۇۋەيسخان ئالىلىقاندىق بىر تۇيغۇدا بابا مەلىكە ئولتۇرغان تەتىلا كۆرپىگە نەزەر تاشلىدى. كۆرپە قۇيقۇرۇق ئىدى. تۇيۇقسىز شاھزادىنىڭ كۆزى داستىخانىنىڭ لېۋىدىكى مەلىكە چاي ئىچكەن قاشتېشى پىيالىگە چۈشتى. بابا مەلىكىنىڭ ئاشۇ پىيالىدە چاي ئىچكەنلىكىنى شاھزادە ئېنىق كۆرگەنىدى. پىيالە مەلىكىنىڭ لېۋىدەك، مەلىكە ئاشۇ گۈزەل لېۋىنى داستىخانغا قالدۇرۇپ قويغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان شاھزادىنىڭ ۋۇجۇدىدا تۇيۇقسىز كۈچلۈك بىر ئىستەك غەلىيان كۆتۈردى. ئۇ كۆڭلىدە پەيدا بولغان خىيالدىن ھودۇقۇپ ئەتراپقا قارىدى. ئەمىر شەيخ نۇرىددىن مىرزا ئۇلۇغبەگ بىلەن ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن قىزغىنلىق بىر ئىشنى سۆزلەپ بېرىۋاتقان بولۇپ، ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ تۇرۇشاتتى. شاھزادە غايىبتىن كەلگەن بىر جاسارەتنىڭ تۇرتكىسىدە شاققىدە كەينىگە ئۆرۈلدى ـ دە، دەققە ئىچىدە بېرىپ ھېلىقى قاشتېشى پىيالىنى قولىغا ئالدى، ئاندىن يۇرىكىنىڭ ھاياجا

جانلىق سېلىشىنى بېسىپ تۇرۇپ پىيالىنى پەم بىلەن قويىنىغا يوشۇردى. بۇ ئىش ھازىرلا ئاشكارىلىنىپ قالىدىغانىدەك تۇيغۇغا كېلىپ، ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بىلەنمۇ دەككە ـ دۈككە ئىچىدە خوشلاشتى.

※ ※ ※

قەسىرگە قايتىپ كەلگەن شاھزادە قېشىغا كىيىملىرىنى سالدۇرۇش ئۈچۈن كىرگەن دەستارپىچقا بۇيرۇق قىلدى:

— مەھرەملەرگە ئېيتسىلا، چاي دەملەپ كىرسۇن.

شاھزادە قولىدىكى پىيالىگە قاراپ تاتلىق خىياللارغا ئەسىر بولدى.

«مەلىكە شۇ تاپتا نېمىش قىلىۋاتىدىغاندۇ؟ مېنى ئويلاۋاتامدىغاندۇ؟ ھە، چوقۇم ئويلاۋاتىدۇ. ئەتە ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكىلى بولۇرمۇ ؟...»

— چاي ئىچىۋالسىلا ئالىيلىرى.

شېرىن خىيالدىن چۆچۈپ باش كۆتۈرگەن شاھزادە كۈمۈش پەتنۇستا چاي تەڭلەپ تۇرغان مەھرىمگە نارازلىق بىلەن تىكىلىدى:

— چاينى قۇيۇپ قويۇپ چىقىپ كەتسىلە.

مەھرەم چىقىپ كېتىشى ھامان شاھزادە يۈگۈرۈپ بېرىپ پىيالىدىكى چاينى قولىدىكى قاشتېشى پىيالىگە تۆكتى ـ دە، چايدىن بىر يۇتۇم ئوتلاپ شۇ ھامان يانىدۇرۇۋەتتى. ئەس ـ يادى مەلىكە چاي ئىچكەن قاشتېشى پىيالىدە چاي ئىچىش بىلەن بولۇپ كەتكەن شاھزادە ھازىرلا دەملەپ ئەكىرگەن چاينىڭ قىزىقلىقىنى ئۇنتۇغان بولۇپ، ئاغزىنى كۆيدۇرۇۋالغانىدى. كۆيۈك ئازابىدا تىلى ئېچىشىپ تۇرغان شاھزادە پىخىلداپ كۈلۈۋەتتى. كۈلكە بىلەن تەڭ پۈتكۈل ۋۇجۇدىغا شېرىن بىر لەززەت تارىدى. شۇ دەقىقىدە ئۇ تىلىنى قىزىق چاي ئەمەس، گۈزەل مەلىكىنىڭ لەۋلىرى كۆيۈ-

دۇرۇۋەتكەندەك تۇيغۇغا كېلىپ، ئۆزىنى تولىمۇ بەختىيار ھېس قىلغاندى. بۇ قېتىم ئۇ لەۋلىرىنى پىيالىنىڭ لېۋىگە ئاۋايلاپ تەگكۈزدى. چاي خېلىلا سوۋۇغاندى. چاينى خۇددى پىيالىسى بىلەن قوشۇپ ئىچىۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا سۈمۈردى. تومۇر ـ تومۇرلىرىدا قىيان ياسىغان شېرىن بىر تۇيغۇدىن پۈتكۈل ئەزايى لەرزىگە كەلدى.

«ئاشقىلىق دېگەن ئاجايىپ بولىدىكەن. ئۇ ئادەمنىڭ يۈرىكىدە مۇشۇنداق تۇيۇقسىز پەيدا بولىدىكەن، راست، بۈگۈن مەن ھەقىقەتەن ئاشىق بولدۇم. يۈرىكىمگە مۇھەببەت ئوقى تەگدى، ئېھ تەڭرىم، مېنى ئاشۇ جاناننىڭ ۋىسالىغا يېتىشكە، لەۋلىرىدىن ۋىسال شارابى ئىچىشكە نېسىپ قىلغايسەن...»

ھۇجرىغا پاپپاسلاپ كىرگەن مەھرەم شاھزادىنىڭ شېرىن خىيالىنى يەنە بىر قېتىم بۇزۇۋەتتى.

ـــ ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالپ جانابلىرى ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشسەم دەيدۇ ئالىيلىرى.

«بۇ چاغ بولغاندا ئەمىرزادىنىڭ كۆرۈشكۈسى كەپقاپتا ئەجەب، بىرەر مۇھىم ئىشى بارمىدۇ ـ يا؟»

ـــ ئىجازەت، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان خىياللىرىنى يىغىشتۇرۇپ.

ھايال ئۆتمەي سەييىدئەلى ئالپ كۈلۈمسىرىگەن پېتى كىرىپ كەلدى.

ـــ كەلسىلە ئەمىرزادەم، ـــ دېدى شاھزادە تۆردىكى تەتىلا كۆرپىدىن جاي كۆرسىتىپ.

ـــ ئالىيلىرىنى ھەقاچان چاي ئىچىۋاتىدۇ دەپ ئويلىۋېدىم، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ شاھزادىنىڭ قولىدىكى قاشتېشى پىيالىگە مەنىلىك قاراپ قويۇپ.

ـــ ھەئە، ـــ شاھزادە ئۇۋەيسخان ھودۇققان ھالدا قولىدىكى قاشتېشى پىيالىنى يوشۇرۇشقا تىرىشتى، ـــ بىرئاز ئۇسساپ قاپتىمەن. ئۆزلەمۇ بىرەر پىيالە چاي ئىچەمدىلا؟

ـــ رەھمەت، ئۇسسىمىدىم. قاشتېشى پىيالىدە چاي ئىچسىلە ئۇسسۇلۇقلىرى بېسىلماقتا يوق، تېخىمۇ ئېشىپ كېتىرمىكىن ئالىيلىرى؟

«بۇ ئەمىرزادىنىڭ نېمە دېگىنىدۇ؟ چاقچاق قىلىۋاتامدۇ ياكى بىر نەرسىنى بايقاپ قالدىمۇ...»

شاھزادە ئىچكى تۇيغۇسىنى يوشۇرۇپ، ھېچنېمىنى بىلمىگەن قىياپەتتە سورىدى:

ـــ خوش، بىرەر زۆرۇرلىرى بارمىدى؟ زىياپەتىنىڭ نېسى قالغان شارابىنى مەندىن ئالاي دېمەيدىغانلا ـ ھە؟

ـــ شول تاپتا شاراب خۇمارى ئۆزلەنى مەندىن بەكرەك تۇتۇۋاتىدىغۇ دەيمەن. ئەپسۇس، مېنىڭ ھازىر چايغىمۇ، شارابقىمۇ زوقۇم يوق، ـــ سەييىدئەلى ئالپ چىرايىغا قەستەن جىددىي تۈس بېرىپ شاھزادىنىڭ كۆزىگە تىكىلدى، ـــ ئۆزلەگە يەتكۈزۈپ قويىدىغان مۇھىم بىر ئىش چىقىپ قالدى ئالىيلىرى.

شاھزادە بىردىنلا جىددىيلەشتى.

ـــ قېنى خوش، قانداق مۇھىم ئىشكەن ئۇ؟

سەييىدئەلى ئالپ رەنجىگەننى قىلىپ قاپىقىنى تۈردى.

ـــ ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرى تازىمۇ بىر چاكىنا ئادەمىمۇ ـ نېمە ؟

شاھزادە يالت ئېتىپ سەييىدئەلى ئالپقا قارىدى.

ـــ قانداق دەيدىلا؟

سەييىدئەلى ئالپ شاھزادىنىڭ بىردىنلا جىددىيلەشكىنىنى كۆرۈپ، بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن قەستەنگە يۆتىلىپ قويۇپ، ئالدىرىماي جاۋاب بەردى:

ـــ قەسىرىمىزگە چاپارمەن ئەۋەتىپتۇ، مەلۇم بولۇشچە، باياماقى ئوردا زىياپىتىدە ئەمىرنىڭ ناھايىتىمۇ ئەتىۋارلىق تەۋەرۈك نەرسىسى يوقاپ كېتىپتۇدەك. شۇ نەرسىسىنىڭ دېرىكىنى قىلىپ كەپتۇ، ـــ سەييىدئەلى ئالپ قەستەنگە غۇدۇراپ قويىدى، ـــ بۇ بىزگە ھۆرمەتسىزلىك قىلىپ ئەتەي ئوغرى تۇتقىنى ئەمەسمۇ؟

شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى، ئۆزىگە غەيرەت بېرىپ تۇرۇپ سورىدى:

ـــ يوقاپ كەتكەن تەۋەررۈكى قانداق نەرسىكەن ئەمىرزادەم؟

سەييىدئەلى ئالىپ شاھزادىنىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ تولىمۇ نەپىس ياسالغان قاشتېشى پىيالىكەن.

شاھزادىنىڭ يۈرىكى «قارت» قىلىپ قالدى، ھەرقانچە قىلىپمۇ ئوڭايسىزلانغىنىنى يوشۇرالمىدى.

ـــ قاشتېشى پىيالە دېدىلىما ؟

شۇ تاپتا سەييىدئەلى ئالپنى قاتتىق كۈلكە قىستاپ كەتكەنىدى، شۇنداقتىمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ ھەئە، ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىنىڭ ئۇلۇغ مومىسىدىن تەۋەررۈك قالغان پىيالىمىش. ئادەتتە ئۇ پىيالىدە ئەمىرىنىڭ ئەتىۋارلىق مەلىكىسى سۇلتان دۆلەت خېنىمدىن باشقا ھېچكىم چاي ئىچىشكە، ھەتتا تۇتۇپ بېقىشقىمۇ جۈرئەت قىلالماسمىش.

شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. خۇددى ئوغرىلىق قىلىپ تۇتۇلۇپ قالغاندەك تۈيغۇغا كېلىپ، يۈرىكى سىلىپ كەتتى.

«ئەستاغپۇرۇللا، ماۋۇ قاملاشمىغان ئىشنى كۆرۈڭ. قانداقمۇ قىلارمەن ئەمدى؟! پىيالىنى قايتۇرۇپ بەرسەم ‹ئوغرى› دېگەن بەتنامغا قېلىشىم ئېنىق. ناۋادا مەلىكە پىيالىنى مېنىڭ ئېلىۋالغانلىقىمنى بىلىپ قالسا نېمىدەپ قالار؟ موغۇلىستان شاھزادىسى ئەسلىدە بىر چاكىنا ئوغرىكەن دەپ كۆزگە ئىلمايۋالارمۇ؟ بۇ ئىشنى قانداقمۇ چۈشەندۈرەرمەن ئەمدى؟ ناۋادا پىيالىنى ئېلىۋالغىنىمنى دېمىسەمچۇ؟ ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىنىڭ شەخسەن ئۆزى سۇرۇشتۇرگىنىگە قارىغاندا، بۇ تەۋەررۈك گۆھەرنى كۆرمىگۈچە ھەرگىز بولدى قىلمايدىغاندەك قىلىدۇ. زىيادەتكە داخىل بولغان باشقا مېھمانلارمۇ گۇمانلىق بولۇپ قالىدۇ. تېخى

بىكاۋۇل بەگ، خىزمەتكار، مەھرەملەرمۇ بالاغا قېلىشى مۇمكىن. قاراپ تۇرۇپ باشقىلار ئۇۋالچىلىق تارتىپ قالۇرمۇ ئەمدى؟ كىم بىلىدۇ، مېنىڭ قاشتېشى پىيالىنى ئېلىۋالغىنىمنى بىرەرسى كۆرۈپ قالدىمۇ تېخى، قەسىرگە چاپارمەن ئەۋەتكىنىگە قارىغاندا بۇنىمۇ يىراق دېگىلى بولمايدۇ. نېمىشقىمۇ ئالغان بولغىيتتىم؟ ئېھ تەڭرىم، بۇ توقۇناق بالادىن قۇتۇلۇشۇمغا ئاسانچىلىق بەرگەيسەن. تېزرەك بىر ئەقىل كۆرسەتكەيسەن...»

شاھزادىنىڭ بايىلا قاشتېشى پىيالىدە چاي ئىچىپ تىلى كۆيگەندە ۋۇجۇدىدا پەيدا بولغان شېرىن، ھاياجانلىق تۇيغۇلار تاماقمەن غايىب بولغانىدى. شۇ دەقىقىدە ئۆزىنى كۆتۈرۈپ قوپقۇسىز بىر تاشنىڭ ئاستىدا مىجىلىپ كېتىپ بارغاندەك سەزدى. مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم گىلاستەك چىرايلىق لەۋلىرىنى ئۇشلاپ، ئاھۇ كۆزلىرىدىن غەزەپ ياغدۇرۇپ شاھزادىنى ئەيىبلەۋاتاتتى...

«ئوغرى، پىيالە ئوغرىسى! شاھزادىمۇ شۇنداق چاكىنا ئىشنى قىلامدۇ؟!...»

«تۇگىدى، ھەممىسى تۇگىدى. مەلىكە ئەمدى ماڭا ھەرگىز قارىمايدۇ...»

شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ ۋۇجۇدىنى كۆچلۈك ئۇمىدسىزلىك تۇيغۇلىرى چىرمىۋالدى، ئەمدىلا قانات قېقىشقا باشلىغان سۆيگۈ ھېسلىرى تۇنجۇقتى. سەييىدئەلى ئالپقا بىچارىلىك بىلەن قارىدى. تىلىنىڭ ئۇچىغا كەلگەن گەپنى ئاغزىدىن چىقىرىشقا ئۇيالدى.

«ئەمىرزادىگە قانداقمۇ چۈشەندۈرەرمەن، ئەجەب بىر ئوسال بولدۇمغۇ...»

شاھزادە قولىدىكى قاشتېشى پىيالىنى سەييىدئەلى ئالپقا تەڭلەپ بولۇپ، يەنە دەرھال يېڭىنىڭ ئىچىگە يوشۇردى.

ــ ئەجەب چىرايلىق پىيالىكىنا بۇ، ئىلگىرى ئالىيلىرىنىڭ بۇنداق پىيالىدە چاي ئىچكىنىنى پەقەتلا كۆرمەپتىكەنمەن، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ ھېچنېمىنى بىلمىگەن قىياپەتتە.

ــ بۇ... بۇ...

شاھزادە ئۇۋەيسخان گەدىنىگىچە قىزىرىپ كەتتى. ئىلاجسىز پىيالىنى سەييىدئەلى ئالىپقا تەڭلىدى.

ـــ ھوي، بۇ بايا مەلىكە چاي ئىچكەن پىيالىگە ئەجەب ئوخشايدىكەنا، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ پىيالىگە سىنچىلاپ قاراپ، ـــ ئەسلىدە ئالىيلىرىدىمۇ بۇ پىيالىنىڭ جۇپتى بار ئىكەن ـ دە. بايا مەلىكە چاي ئىچكەندە مۇنداقلا كۆزۈم چۈشۈپ قالغاندى. ھەي ئىسسىت، ئۇ پىيالە ئوغرىلانمىغان بولسا بۇنىڭ بىلەن بىر جۇپ بولارىكەندۇق.

شاھزادە ئۇۋەيسخان يوشۇرۇۋېرىشكە ئەمدى بەرداشلىق بېرەلمىدى.

ـــ بۇ ئاشۇ پىيالىنىڭ نەق ئۆزى شۇ، ـــ دېدى ئوڭايسىزلانغان ھالدا.

ـــ توۋا دېسىلە ئالىيلىرى، بۇ پىيالە قانداقسىگە سىلىنىڭ قوللىرىغا چىقىپ قالىدۇ، ھە... ئەسلىدە...

سەييىدئەلى ئالىپ قەستەنگە گېپىنىڭ ئايىغىنى توختىتىۋالدى.

ـــ ماڭا ئىشەنسىلە ئەمىرزادەم، ـــ دېدى ئۇۋەيسخان تەڭقىس بولۇپ، ـــ مەن... مەن... ئىچىم كۆيۈپ... مۇنداق بىر كۆرۈپ باقاي دەپ...

سەييىدئەلى ئالىپ خىرىلداپ كۈلگىنىچە شاھزادىنىڭ گېپىنى بۆلۈۋەتتى:

ـــ ئالىيلىرىنىڭ پىيالىگە ئىچى كۆيگەن بولغىيمىدى ياكى پىيالە ئىگىسىگىمۇ؟

ئۇۋەيسخان خىجىللىق بىلەن بېشىنى تۆۋەن سالدى. جىددىيلەشكەنلىكىدىن مەقسىتىنى قانداق چۈشەندۈرۈشنىمۇ بىلەلمەي قالدى:

ـــ پىيالىنى ئاچچىقىپ تاپشۇرۇپ بەرسىلە ئەمىرزادەم... ياق، ئەڭ ياخشىسى ئۆزۈم تاپشۇرۇپ بېرەي...

ـــ كىمگە تاپشۇرۇپ بېرەي دەيلا ئالىيلىرى؟ ئەمىر شەيخ

نۇرىددىن ھەزرەتلىرىگىمۇ ياكى مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمغىمۇ؟

شاھزادە ئۇۋەيسخان بىرنەچچە دەقىقە زۇۋان سۇرەلمەي تۇرۇپ قالدى. ئاغزىدا شۇنداق دېگەن بىلەن پۈتلىرى مىخلىنىپ قالغاندەك مىدىرلىمايتتى.

«ئاشقىلىق سىلىنى بىردەمدىلا كېچىك بالىغا ئايلاندۇرۇپ قويۇپتۇ شاھزادە. بولدىلا، سىلىگە قىلغان چاقچىقىم مۇشۇنچىلىك بولسا بولۇر...»

سەييىدئەلى ئالپ قاقاھلاپ كۈلۈۋەتتى.

ـــ نېمانچىلا ھودۇقىلا ئالىيلىرى؟ مەلىكىنىڭ مۇبارەك لەۋلىرى تەگكەن پىيالىنى ئوغرىلىۋالغان چاغدىكى جۈرئەتلىرى نەگە كەتتى؟

ئۇۋەيسخان بىردىنلا ئېسىنى يىغدى.

«ھە، ئەسلىدە ئەمىرزادە مېنى قەستەن كولدۇرلىتىۋېتىپتۇ ـ دە، نېمىشقا باشتىلا ئويلىمىدىم؟ ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرى ھەرقانچە چاكىنا ئادەم بولسىمۇ بىر پىيالە ئۈچۈن ئالايىتەن چاپارمەن ئەۋەتىپ يۇرمەستى...»

ـــ ئۆزلە... ئۆزلە...

ئۇۋەيسخان يا كۈلۈشنى، يا ئاچچىقلىنىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى. سەييىدئەلى ئالپ كۈلكىسىنى توختىتىپ شاھزادىنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ سورىدى:

ـــ بىلمىدىم، ئالىيلىرىنىڭ پىيالىنىڭ ئېگىسىنىمۇ ئوغرىلاپ ئەكېلىشكە جۈرئىتى بارمىكىن؟

ئۇۋەيسخان خىرىلداپ كۈلدى.

ـــ باياتىن بېرى مېنى ئوبدانلا كولدىرلىتىپلا ـ دە.

ـــ ئەڭ ياخشىسى ئوچۇق جاۋاب بەرسىلە.

ئۇۋەيسخان دادىللىق بىلەن جاۋاب بەردى:

ـــ ناۋادا ئول گۈزەلنى ئۇشبۇ پىيالىنى ئوغرىلىغاندەك ئوغرىلىغلى بولسىدى، ئاباياملا ئوغرىلىغان بولاتتىم ئەمىرزادەم.

ـــ ئەمەلىيەتتە ئۆزلە ئاشۇ مۇھەببەت ئوتلىرى گۈلخانلاپ

تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ئول مەلىكىنىڭ كۆڭلىنى ئاللىقاچان ئوغرىلاپ بولدىلا ئالىيلىرى.

ئۇۋەيسخان مەمنۇنلۇق بىلەن كۈلدى:

ـــ ئۆزلەگە قول قويدۇم ئەمرزادەم، كۆزلىرىدىن ھېچنېمنى سىر تۇتقىلى بولمىغۇدەك، ـــ شاھزادە خۇرسىنغان ھالدا گېپىنى داۋاملاشتۇردى، ـــ راستىنلا ئاشىق بولدۇم. يۇرىكىمگە ئول مەلىكىنىڭ ئىشق ئوتى تۇتاشتى. ئەسلىدە دەرگاھىمغا مۇشۇ ئىشنى بىلمەكچى بولۇپ كىرىپتىكەنلا ـ دە.

ـــ ئارى، كۆڭلۇمدىكىنى تاپتىلا.

ـــ ئەمىسە مۇددىئالىرىنى ئۇدۇللا دېمەي، نېمە دەپ ئادەمنى پىيالە ئوغرىسى تۇتۇپ يۇرىيدىلا؟

ـــ ئۇششۇقلۇق قىلمىسلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەييدئەلى ئالپ كۈلۈپ، ـــ مەنمۇ سىلىنى ناھايىتى شۇ پىيالە ئوغرىسى تۇتتۇم. ئەتە ـ ئۆگۈن قويۇپ مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم ئۆزلەنى يۇرەك ئوغرىسى تۇتۇپ دەۋا قىلسا قانداق قىلىدىلا؟

ئۇۋەيسخان ھۇزۇرلىنىپ كۈلدى، دوستىنىڭ بۇ چاقچىقى ئۇنىڭغا بەكلا ياققانىدى.

ـــ مانا بىردەمدىلا پىيالە ئوغرىسىدىن يۇرەك ئوغرىسىغا ئايلىنىپ قالدىمۇ ئەمدى؟ يېڭىلىشتىلا ئەمرزادەم، پىيالە ئوغرىسىنى تۇتالمغانلىرى بىلەن يۇرەك ئوغرىسىنى تۇتالامدىلا؟

ـــ قانداق دەيلا ئالىيلىرى؟ ـــ سورىدى سەييدئەلى ئالىپ قىزىقىپ.

ئۇۋەيسخان تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

ـــ يۇرەك ئوغرىسى مەن ئەمەس، دىل ئاشۇ مەلىكىنىڭ ئۆزى.

ـــ ھە، ئەسلىدە قاشتېشى پىيالىگە يۇرەكلىرىنى تېگىشىپ تىكەنلا ـ دە.

ـــ شۇنداق، يۇرىكىمنى ئوغرى ئالدى ئەمرزادەم. بوپتۇ ئالسىلا، قاشتېشى پىيالىنى ئاپىرىپ بېرىپ يۇرىكىمنى قايتۇرۇپ ئەكىلىپ بەرسىلە.

ـــ ماۋۇ گەپنى كۆرۈڭ، ئۆزلەنى ئۇششۇقمىكىن دېسەم، تا-زىمۇ بىر مۇتەھەمكەنلىغۇ؟

ـــ ئەمىسە ئۆزلەنى كىم پىيالىنىڭ دەۋاسىنى قىلسۇن دەپ-تۇ.

ـــ ئۆزۈم تاپقان بالاغا، نەگە باراي دەۋاغا!

سەييىدئەلى ئالىپ شۇنداق دېگىنىچە قاقاھلاپ كۈلدى. ئۇنىڭ كۈلكىسىگە شاھزادە ئۇۋۇيسخانمۇ جور بولدى.

ـــ باياتىن مېنى راستىنلا قورقۇتۇۋەتتىلە ئەمىرزادەم، ـــ دېدى ئۇۋۇيسخان كۈلكىسىنى توختىتىپ، ـــ ئەمىر شەيخ نۇرىدىن ئالىيلىرى راستىنلا پىيالىنىڭ دېرىكىنى قىلغان ئوخشايدۇ دەپ، تولىمۇ ئەندىشە قىلدىم. مۇشۇنداقمۇ چاقچاق قىلامدىلا؟

ـــ ئۇنداق قىلمىسام، يۈرەكلىرىنى ئوغرىغا ئالدۇرغانلىق-لىرىنى قانداقسىگە تەن ئالاتتىلە؟

ـــ ئول مەلىكىنىڭ ۋىسالىغا يەتسەم دەيمەن، ـــ دېدى ئۇ-ۋۇيسخان ھەسرەتلەنگەن ھالدا، ـــ بىلمىدىم، ئەمىر شەيخ نۇرىدىن ئالىيلىرى بۇ تەلىپىمىزنى قوبۇل كۆرەرمىكىن؟

ـــ مەلىكىنىڭ قوبۇل كۆرىدىغىنىغا ئىشەنچلىرى بارمۇ؟

ـــ ئىشەنچىم بار، ـــ دېدى شاھزادە قەتئىيلىك بىلەن.

ـــ ئۇنداق بولسا، ئارتۇقچە غەم يېمىسىلە. پەمىچە، ئەمىر ئالىيلىرى ئەتىۋارلىق مەلىكىسىنىڭ كۆڭۈل رايىغا باقار دەيمەن. ئۆزلەدەك كۈيۈئوغۇلنى كۈندۈزى چىراغ يېقىپمۇ تاپالماس.

ـــ ئىلاھىم شۇنداق بولغاي، ـــ ئۇۋۇيسخان بىر پەس خىيال سۈرۈپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن سەييىدئەلى ئالىپتىن سورىدى، ـــ بىرەر ئوتلامدىن شاراب ئىچىشكە مەيلىلىرى بارمۇ؟

ـــ شاراب ئىشق ئوتىنى پەسلىتەلمەيدۇ ئالىيلىرى.

ـــ ھېچبولمىسا ئىچ پۇشۇقۇم پەسلەپ قالار. بەربىر بۇ كېچە كۆزۈمگە ئۇيقۇ كېلىدىغاندەك ئەمەس.

ـــ مەيلى ئەمىسە، ئاشقلارغا ئۇلپەت بولۇش مەن ئۈچۈن شەرەپ.

ئۇلار شاراب ئىچكەچ تاڭ ئاتقىچە مۇڭدىشىپ چىقتى.

※ ※ ※

ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ ئاشۇ مېھماندارچىلىقىدىن كېيىن باشقا سەركەردە ـ بەگلەرمۇ مەرتىۋىسى بويىچە ئۇلارنى مېھماندارچىلىققا چاقىرىشقا باشلىدى. ناھايىتىمۇ ئەپسۇسكى، ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بۇنداق مېھماندارچىلىققا پەقەت خانىشىنلا ئېلىپ كېلەتتى. بۇنداق چاغدا شاھزادىنىڭ چەكسىز تەمە، ئۇمىد بىلەن تىكىلگەن كۆزلىرى مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنى ئىزدەيتتى، يۇرەك ـ باغرى ھىجران ئازابىدا پۇچۇلىناتتى. ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ مېھماندارچىلىققا قىزىنى قەستەن ئالماي كەلگەنلىكىنى پەقەتلا بىلمەيتتى. مېھماندارچىلىقلاردا شاھزادە ئۇۋەيسخانىڭ ئېچىلالماي ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، تەگسىز خىيالىلارغا ئەسىر بولۇپ ئۇلتۇرۇشىنىڭ سەۋەبىنى پەقەت سەييىدئەلى ئالىلا بىلەتتى.

«شاھزادە بۇنداق يۇرۇۋەرسە تۇگىشىپ كېتىدۇ، ئۇنىڭغا يار ـ دەم قىلىشىم كېرەك. ئىشق ئازابىغا چىدىماق تەس...»

ـــ مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم بىلەن خېلى ئوبدان دوستلىشىپ قالدىلىمۇ مەلىكەم؟ ـــ سورىدى بىر كۈنى سەييىدئەلى ئالىپ ئايالى ئۇزسۇلتان خېنىمدىن.

ئېرىنىڭ تومتاقلا سورىغان سوئالىدىن ئۇزسۇلتان خېنىم غەلىتىلىك ھېس قىلدى:

ـــ قانداق دەيدىلا؟

ـــ يېقىندىن بېرى ئاغىلىرىدا بىرەر ئۆزگىرىشىنىڭ بولۇۋاتقانلىقىنى سەزمىدىلىمۇ؟

ئۇزسۇلتان خېنىم ئېرىگە قاراپ چىرايلىق قاش ـ قاپاقلىرىنى سۇزدى.

ـــ ئەجەبمۇ بىر باش ـ ئاخىرى يوق سوئاللارنى سوراپ كەت-

تىلىغۇ؟ ئاغامغا بىرەر ئىش بوپتىمۇ؟
ـــ شاھزادە ئالىيلىرى ئاشىق بوپتۇ.
ـــ كىمگە؟
ـــ مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمغا.
ئۇزسۇلتان خېنىم پىخىلداپ كۈلۈۋەتتى.
ـــ سىلى قانداق بىلدىلە؟
ـــ ئەلۋەتتە بىلىمەن ـ دە.
ـــ سەييىدئەلى ئالىپ ئايالىغا ئەمىر شەيخ نۇرىددىنىڭ ئور-دىسىدىكى زىياپەتتە بولغان ئىشلارنى بىرقۇر سۆزلەپ بەردى.
ـــ توۋا، ئاغام مەلىكىنىڭ چاي ئىچكەن پىيالىسىنى ئوغرى-لىۋاپتۇ دېسىلە.
ـــ ھەئە، مانا بۇنى ھەقىقىي ئاشقىلىق دەيمىز. مەن بۇنى شۇ چاغدىلا سېزىپ قالغان. ئۆزلە بولسا ھېچنېمىدىن خەۋەرلىرى يوق، مەلىكە بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇۋەردىلە.
ـــ ئۆزلە ئاشقىلىقنى خويمۇ ئوبدان چۈشىنىدىلا، ـــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم ئەركىلەپ.
ـــ ئەلۋەتتە چۈشىنىمىز ـ دە، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ مەغرۇرلۇق بىلەن، ـــ ئاشقىلىقنى ئاشىق بولغان ئادەم چۈشى-نىدۇ.
ـــ بىلىمەن، ـــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم سۇرمە سۇرگەن قاپىقىنى تۇرۇپ، ـــ ئۆزلەمۇ ئاشىق بولغان. ئاشۇ يىلى ئەندىجان گۇزىلىنىڭ كەينىدىن ئاشىقلىق دەۋاسى قىلىپ سەمەرقەنتكىچە بارغان ئەمەسمىدىلە.
سەييىدئەلى ئالىپ مۇددىئاسىنى خوتۇنىنىڭ خاتا چۈشەنگە-لىكىنى سېزىپ تۇرۇپلا قالدى.
ـــ نەدىكى گەپنى قىلىدىلا مەلىكەم، كونا خامانىنى سورۇپ.
ـــ كونا خامانىنى سورىمىسامۇ راستقۇ، ـــ ئۇزسۇلتان خې-نىم تەتۇر قارىۋالدى، ـــ ئەپسۇس، ماڭا بۇنداق بەخت نەدە تۇ-رۇپتۇ.

ـــ ئول چاغدا ئۆزلە... مەلىكەم...

سەييدئەلى ئالپىنىڭ تىلى تۇتۇلدى، كۆڭلىدىكىنى چۈشەندۈرەلمەي جىلە بولدى.

ـــ دېمەمدىلا، ئول چاغدا مەن قانداقكەنمەن؟ ئۆزلەنىڭ ئاشىق بولۇشلىرىغا ئەرزىمەمدىم؟

ـــ ئۇنداق دېمىسىلە مەلىكەم، ئول چاغدا ئۆزلە تېخى كىچىك ئىدىلە.

ـــ يالغان سۆزلىمىسىلە، زەينەپ بىبىنى بىلمەمدىم؟! مەندىن ئاران بىر ياش چوڭ ئىدىغۇ شۇ، ئەمما سىلىنىڭ كۆزلىرى ئۇنىڭغا چۈشتى.

ئۇزسۇلتان خېنىمنىڭ كۆزلىرىدىن ئىختىيارسىز تارامىلاپ ياش تۆكۈلدى.

سەييدئەلى ئالپ خوتۇنىغا قانداق تەسەللى بېرىشنى بىلەلمەي تۇرۇپلا قالدى. ھەئە، ئۆزىدىن يەتتە ـ سەككىز ياش كىچىك ئۇزسۇلتان خېنىمنى سەييدئەلى ئالپ ئۇ چاغلاردا سىڭلىسىدەك كۆرۈپ كەلگەنىدى. دېمىسىمۇ ئۇ چاغدا ئۇزسۇلتان خېنىم رەسمىدە بولۇشقا باشلىغان بولسىمۇ، سەييدئەلى ئالپنىڭ نەزىرىدە يەنىلا لاتا قورچاق ئويناىدىغان كىچىككىنە قىز ئىدى. ئەمما ئۇزسۇلتان خېنىم ئاكىسىنىڭ بۇ يېقىن دوستىنى ئاشۇ چاغلاردا ۋۇجۇدىدا بىخلىنىشقا باشلىغان باشقىچە بىر قىزلىق تۇيغۇسى بىلەن ياخشى كۆرۈپ قالغانىدى، ئەمما بۇ خىل تۇيغۇنىڭ ئاشىقلىق ئىكەنلىكىنى تازا بىلمەيتتى. سەييدئەلى ئالپ ئاكىسىنى ئىزدەپ قەسىرگە كەلسە باشقىچە خۇش بولۇپ كېتەتتى. ئۇنىڭ ئۇزاقراق تۇرۇشىنى، ئۆزى بىلەن پاراڭلىشىشىنى، قولىدىكى كىتاب، كەشتىلىرىنى تارتىۋېلىپ تېرىكتۇرۇشىنى ئارزۇ قىلاتتى. ئەمما كۆپىنچە ۋاقىتلاردا سەييدئەلى ئالپ ئۇزسۇلتان خېنىمنى خۇددى كىچىك بالىنى ئەركىلەتكەندەك مۇنداقلا ئەركىلەتسە ياكى قولىدىكى كىتاب، كەشتىلىرىنى تارتىۋېلىپ تېرىكتۇرۇپ قويۇپ، شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن بىللە چىقىپ كېتەتتى.

قىزنىڭ ئۇلارغا ئەگىشىپ بىللە بارغۇسى بولسىمۇ ئامالسىز قېپ-
قېلىشقا مەجبۇر بولاتتى. سەييىدئەلى ئالپ ئىككى كۈن كەلمەي
قويسا، ئاكىسىدىن چاندۇرماي سۈرۈشتە قىلاتتى. كېيىن سەييىد-
ئەلى ئالپىنىڭ زەينەپ بىبى بىلەن توي قىلىش ئۈچۈن ئەندىجانغا
ماڭغانلىقىنى ئاڭلىدى. ئۇ زەينەپ بىبى بىلەنمۇ ئوبدانلا تونۇشات-
تى. ھەر تۈرلۈك زىياپەت، باراۋەتلەردە خانىش، ئاغىچا ـ ئايىملار
ئۆز پاراڭلىرى بىلەن بولۇپ كەتكەندە، قىزلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ
تۈرلۈك ئويۇنلىرىغا، پاراڭلىرىغا مەشغۇل بولاتتى. ئۇ سەييىدئەلى
ئالپىنىڭ زەينەپ بىبىگە ئاشىق بولغانلىقىنى، توي قىلىش ئۈچۈن
ئەندىجانغا ماڭغانلىقىنى ئاڭلىغىنىدا ۋۇجۇدىدا قوزغالغان رەشك
ئازابىغا بەرداشلىق بېرەلمىدى. ئۆزىنىڭ سەييىدئەلى ئالپقا ئاشىق
بولۇپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى. ھۇجرىسىغا بېكىنىۋېلىپ ياش
تۆكتى. كېيىنچە سەييىدئەلى ئالپ بىلەن زەينەپ بىبىنىڭ توي
قىلالمىغانلىقىنى، زەينەپ بىبىنىڭ مىرزا ئۇلۇغبەگ ھەرىمىگە
ئەۋەتىلىپ، سەييىدئەلى ئالپىنىڭ زىندانغا تاشلانغانلىقى ھەققىد-
كى شۇم خەۋەرنى ئاڭلىدى. سەييىدئەلى ئالپىنىڭ زەينەپ بىبى
بىلەن توي قىلالمىغانلىقىدىن خۇش بولغان بولسىمۇ، لېكىن
چىن يۈرىكىدىن سۆيگەن يىگىتىنىڭ زىندانغا تاشلانغانلىقىدىن
قاتتىق ئازابلاندى. يىگىتىنىڭ تەقدىرىدىن ئەندىشە قىلدى. ئاكىسى
شاھزادە ئۇۋەيسخاننى سەييىدئەلى ئالپنى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ ئامال-
نى قىلىشقا دەۋەت قىلدى. كېيىن ئاكىسى خان تاغىسى بىلەن
تەخت دەۋاسىغا چۈشتى. شۇنىڭ بىلەن سەييىدئەلى ئالپنى قۇ-
تۇلدۇرۇپ كېلىش ئىشى ئانچە تىلغا ئېلىنمايدىغان بولدى. ئەمما
ئۇزسۇلتان خېنىم ئولتۇرسا ـ قوپسا سەييىدئەلى ئالپنى ياد ئې-
تەتتى. يۈرىكىدە ئەمدىلا بىخلىنىشقا باشلىغان نازۇك تۇيغۇلار ئۇ-
نى ئازابلايتتى. تەختۇشلىرى بىلەن نىكاھ، ئائىلە ھەققىدە پاراڭ
سېلىشقاندا ياكى قايسىبىر دوستىنىڭ قايسىبىر ئەمرزادىگە كۆ-
يۈپ قالغانلىقىنى، قايسىبىر دوستى بىلەن قايسىبىر ئەمرزاد-
نىڭ تويىنى قىلىش ئۈچۈن چاي ئىچۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلىغىنىدا

سەييدئەلى ئالپنى ئىختىيارسىز كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى، ھەسـ
رەتلىك ئاھ ئۇراتتى. ئۆزىنىڭ تويلاشماقچى بولغان يىگىتىنى
سەييدئەلى ئالپقا ئوخشىتىپ خيال قىلاتتى.

ئاشۇ كۈنى ئانسى مەلىكىگە، مەلىكىنىڭ ئاكىسى بىلەن
ئاستانىدىن مەخپىي چىقىپ كېتىپ سەييدئەلى ئالپ بىلەن توي
قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىۋېدى، مەلىكە قۇلىقىغا ئىشەنمەيلا قالدى.
ئانسىنى ئارتۇق سۆزلەتمەيلا رازىلىق بەردى. يۈرىكىدىكى ھايا ـ
جانىنى ئانسىغا سەزدۈرمەسلىككە تىرىشتى. ئاكىسى بىلەن تارىم
ۋادىسىدىكى توغراقلىققا يېتىپ كېلىپ، سەييدئەلى ئالپ بىلەن
قايتا ئۇچراشقاندا ئۆزىنى قاتتىق تۇتۇۋالدى. يىگىتلەردەك ياسـ
ىنۋالغانلىقى ئۈچۈن سەييدئەلى ئالپ ئۇنى تونۇمىغاندى. ئۇ
توغراقلىققا يېتىپ كەلگەن كۈنىنىڭ ئەتىسىلا تويى بولىدىغانلىـ
قىنى خىيالىغمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. ھەئە، ئۇنىڭغا سەييدئەلى
ئالپ بىلەن سىردىشىش، يۈرىكىدىكى ئىشق ئوتىنى يىگىتىنىڭ
يۈرىكىگىمۇ تۇتاشتۇرۇپ، ئاندىن توي قىلىش نېسىپ بولمىدى.
تويدىن كېيىنمۇ ئۇلار كەمدىن ـ كەم پاراڭلاشتى. شاھزادە ئۇ ـ
ۋەيسخان بىلەن چوڭ ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئۈچۈن تەييار ـ
لىق قىلىۋاتقان سەييدئەلى ئالىپ كۆپىنچە ۋاقىتلاردا سىرتتا
بولاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بىر يەردە ئۇزۇن تۇرمايتتى. تۇختىماي
كۆچۈپ يۈرەتتى. «نېمىدېگەن ئوماق سىز ـ ھە مەلىكەم. جاھاـ
ىدىكى ئەڭ نازۇك بىر گۈلنىڭ تۈيۇقسىز ماڭا نېسىپ بولۇشىنى
خىيالىمغمۇ كەلتۈرمەپتىكەنمەن!» دەيتتى سەييدئەلى ئالپ ئۇ ـ
نى باغرىغا بېسىپ. بۇنداق ۋاقىتتا ئۇزىسۇلتان خېنىم ئۆزىنى
ھەرقانچە بەختىيار سەزسىمۇ، زەينەپ بىبى خىيالىغا كىرىۋالسلا
ئاللىقاندىق بىر رەشك ئازابىدا تولغىناتتى. زەينەپ بىبىنىڭ تو ـ
لىمۇ يىراقتا، مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ ھەرىمىدە ئىكەنلىكىنى بىلىپ
تۇرۇپمۇ بۇ رەشك ئازابىدىن قۇتۇلالمىغانىدى. ئۇ سەييدئەلى
ئالپنىڭ ئۆزىگە خۇددى زەينەپ بىبىگە ئاشىق بولغاندەك ئاشىق
بولۇشىنى ئارزۇ قىلاتتى. ئەمما بۇ ئارزۇسىنى تىلى ئارقىلىق

بىلدۇرۇشكە ئاجىزلىق قىلاتتى، ئاياللىق غۇرۇرى يول قويمايتتى. كىچىكىدىن باشلاپ ئىشق ـ مۇھەببەت تەسۋىرلەنگەن شېئىرلارنى، كىتابلارنى ئوقۇپ چوڭ بولغان قىز ئەنە ئاشۇنداق ھېسسىياتقا باي ھەم غۇرۇرى كۈچلۈك ئىدى. سەييىدئەلى ئالپىنىڭ ئويلىمايلا مەقسەتسىز ھالدا: «ئاشىقلىقنى ئاشىق بولغان ئادەم چۈشىنىدۇ» دېگەن سۆزى ئۇنىڭ غۇرۇرىغا قاتتىق تەگكەن، يۈرىكىدىكى رەشك ئازابىنى قايتا قوزغاپ قويغانىدى.

ـــ ماقۇل دېسىلە مەلىكەم، بۇ ئىشلارنى ئەمدى تەگشىمەيلى، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ كۈچلۈك بىلەكلىرى بىلەن ئايلىنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ، ـــ ئۇ دېگەن ئاللىقاچان ئۆتمۈشكە ئايلانغان ئىشلار. ئەمما، مەيلى ئىشەنسىلە، مەيلى ئىشەنمىسىلە، مەن ئۆزلەگە ھەقىقىي ئاشىق. ھازىر ئول زەينەپ بىبىدىن ئونى بولسىمۇ ئۆزلەگە تەڭ قىلمايمەن.

ئۇزسۇلتان خېنىمنىڭ يۈرىكى شۇرراىدە ئېرىپ كەتتى. كۈچلۈك بىر ھاياجاندىن ۋۇجۇدى تىترىدى، ئۆزىنى ئالەمچە بەخت ئىلكىدە سەزدى. ھەرقانداق ئايال كىشى ئۆز ئېرىدىن: «مەن سىزگە ئاشىق» دېگەن جاۋابنى ئاڭلاشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىدۇ. ئۇزسۇلتان خېنىم كېچە ـ كۈندۈز ئارزۇ قىلغان بۇ جاۋابقا ئاخىر ئېرىشتى.

ئۇزسۇلتان خېنىم سەييىدئەلى ئالپنىڭ بوينىغا گىرە سېلىپ، كۆزىگە مۇھەببەت بىلەن تىكىلىپ تۇرۇپ سورىدى:

ـــ بۇ دېگەنلىرى راستمۇ، ھەقىقىي يۈرەك سۆزلىرىمۇ؟

ـــ شۇنداق مەلىكەم، ھەقىقىي يۈرەك سۆزۈم، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ ئايالىنى مېھرى بىلەن باغرىغا بېسىپ. ئۇزسۇلتان خېنىم ئېرىنىڭ كەڭ كۆكرىكىگە بېشىنى قويۇپ بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى.

ـــ نېمىگە يىغلايدىلا مەلىكەم؟ ـــ دەپ سورىدى سەييىدئەلى ئالپ ئايالىنىڭ چاچلىرىنى ھىدلاپ تۇرۇپ.

ـــ يىغلىغىلى قويسىلا، ـــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم تاتلىق

كۆلۈمسىرەپ، ـــ خۇشاللىقتىن، بەختتىن يىغلاۋاتىمەن. بىلەمدىلا ئەمىرزادەم، مەن ئۆزلەگە خېلىدىن بېرى ئاشىق ئىدىم. قەسىرىمىزگە ئاغامنى ئىزدەپ كېلىپ ئوقۇۋاتقان كىتابلىرىمنى، گۈل تىكىۋاتقان كەشتىلىرىمنى تارتىۋالغان ۋاقىتلىرىدىن تارتىپ ئاشىق ئىدىم...

ھاياجانلانغان سەييىدئەلى ئالپ ئايالىنى سۆزلىگىلى قويماي لەۋلىرىگە لەۋ ياقتى...

11

ئۇزسۈلتان خېنىم ئېرى سەييىدئەلى ئالپنىڭ تاپشۇرۇقىغا بىنائەن تۈركىستان مەلىكىسى دۆلەتسۈلتان خېنىم بىلەن تېزلا چىقىشىپ، دوستلىشىپ قالدى.

ھەئە، ئاشۇ كۈندىكى ئوردا زىياپىتىدە شاھزادىنىڭ ئىشق ئوتى يېلىنجاپ تۇرغان كۆزلىرى تۈركىستان مەلىكىسىنىڭ يۈرىكىگە مۇھەببەت ئوتىنى تۇتاشتۇرۇپ، كۆڭۈل ئارامىنى بۇزۇۋەتكەنىدى. ئۇ ھەرەمدىكى قەسىردە شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن خىيالىي مۇڭدىشىپ ئولتۇرۇشقا پەقەت ھەپتە بەرداشلىق بېرەلمىدى. بىر ئامال قىلىپ شاھزادە بىلەن يەنە بىر ئۇچرىشىشنىڭ كويىغا چۈشتى. ئەمما قېرىشقاندەك دادىسى بىلەن ئانىسى ئۇنى ئەمىر ـ سەركەردىلەر قەسىرىدىكى شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ شەرىپىگە ئۇيۇشتۇرۇلغان مېھماندارچىلىقلارغا پەقەتلا بىللە ئېلىپ بارمىدى.

ـــ بويىغا يېتىپ قالغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە تېخى بېشى باغلانمىغان قىزنىڭ ھەدىسىلا مېھماندارچىلىقلارغا قاتىرىشى، نامەھرەملەرگە كۆرۈنۈشى ياخشى ئەمەس، ـــ دېدى خانىش ئۇنىڭ

مېھماندارچىلىقلارغا بىللە بېرىش تەلىپىنى كەسكىن رەت قىلىپ، ـــ خالىغانچە ھەرەمدىن چىقمىسىلا، بۇ خان ئاتىلىرىنىڭ پەرمانى.

مەلىكە نارازىلىق بىلەن دومسايدى، لېكىن قارشىلىق بىلدۈرەلمىدى.

ئاشۇ كۈندىكى ئوردا زىياپىتىدە شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ ھېچقانداق پاراڭغا ئارىلاشماي، قىزىغا تىكىلىپ ئولتۇرغىنىنى سەزگەن ئەمىر شەيخ نۇرىددىن سەركەردە ـ بەگلەرنىڭ شاھزادىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن چىللىغان مېھماندارچىلىقلىرىغا قىزىنىڭ ببرىشىنى چەكلەپ قويغانىدى. كۆڭلىدىكىنى دېگەندە، ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بۇ ئەتىۋارلىق مەلىكىسىنى شاھزادە ئۇۋەيسخانغا نىكاھلاپ ببرىشنى بەكمۇ خالايتتى. لېكىن، ھېچبىر ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرالماي قاچقۇنلۇقتا ياشاۋاتقان شاھزادىنىڭ ئىستىقبالىدىن گۇمانلىناتتى.

«نەسەبى ماس كېلىدۇ دەپلا يۈرەك پارەم بولمىش قىزىمنى ئول شاھزادىگە بەرسەم قانداق بولۇر؟ سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئەلىپازىدىن قارىغاندا، بۇ يېقىنلاردا موغۇلىستان تەختىنى بۇ جىيەنىگە ببرىشى مۇمكىن ئەمەس. ھەئە، ئۆز ئىختىيارى بىلەن ھەرگىز بەرمەيدۇ. شاھزادىنىڭ ئەھۋالى بولسا ئاشۇ شۇ. پات يېقىندا تاغىسىدىن سەلتەنەتنى سويۇپ ئالالىشىدا ئۇمىد يوق. نە تەسەررۇپى، نە سەلتەنەتنىڭ تايىنى يوق بۇ قاچقۇن شاھزادىدىن تۈركىستاندىكى مەرتىۋىسىمۇ، مال ـ دۇنياسىمۇ بار ئەمىرزادىلەر مىڭ ھەسسە ياخشى ئەمەسمۇ؟ ئەڭ ياخشىسى، مەلىكىنى شاھزادىدىن پىنھان تۇتاي. كۆرۈشۈۋېرىپ ئىسسىق ئۆتۈشۈپ قالمىسۇن يەنە. كۆڭۈل ئىشىغا بىر نېمىدېپ بولمايدۇ. ھەي ئىسىت، ھايات بېغىمنىڭ ئول نازۇك گۈلىنى پەقەت شاھزادىلا چېكىسىگە قىسىشقا لايىق كېلەتتى...»

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم يوشۇرۇن كۆيۈك ئازابىدا پۇچىلىنىپ يۈرگەن كۈنلەردە ئويلىمىغان يەردىن ئۇزسۇلتان خېنىم

يوقلاپ كېلىپ قالدى.

ـــ مەرھابا، ـــ دېدى مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ سىڭلىسىنى قۇچاقلاپ، مەڭزىنى مەڭزىگە يېقىپ تۇرۇپ، ـــ ئەزىز قەدەملىرىگە مۇبارەك بولسۇن.

ـــ ماشائاللاھ، ئالتۇن بويلىرى ئامان بولسۇن مەلىكەم، ـــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم، ـــ خېلى بولدى كۆرۈشەلمىدۇق، ئىككى ئېغىز ھال ـ مۇڭ بولاي دەپ كەلدىم.

مەلىكە كېنىزەكلىرىگە بۇيرۇپ داستىخان راسلاتتى، ئالتۇن پىيالىدە ئۆز قولى بىلەن چاي تۇتتى.

ـــ ئەسلىدە مېنىڭ يوقلاپ بېرىش يولۇم بار ئىدى. مەن بېرىپ بولغۇچە ئۆزلىرى يوقلاپ كەپتىلا. تولىمۇ خجىلمەن، مېھماندوست ساھىبخانىلىققا يارىمىغىنىمنى ئەپۇ قىلغايلا.

ـــ يوقسۇ، ھەرگىز ئۇنداق دېمىسىلە مەلىكەم، ـــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم تەۋازۇ بىلەن، ـــ بىلىمەن، مەلىكەمنىڭ ھەرەمدىن ئۆز مەيلىچە ئايرىلمىقى ئاسان ئەمەس. شۇڭا ئاگاھ ئۆزۈم سالامغا كېلىپ يول سېلىپ قويماي دېدىم.

ئۇلار ئاشۇ يوسۇندا ئۇزاق پاراڭلاشتى. كىچىك پېئىل، خۇش خۇي، بىرئاز ئەركە مىجەز بۇ مەلىكە ئۇزسۇلتان خېنىمغا يارماپ قالغانىدى. بولۇپمۇ مەلىكىنىڭ گۈزەل ھۆسن ـ جامالى ئۇنى تاڭ قالدۇرغانىدى.

«ئاغامنىڭ بىر كۆرۈپلا ئاشىق بولۇپ قېلىشى بىكار ئەمەس ـ كەن ـ دە، ئاۋۇ كۈندىكى زىياپەتتە تۇنجى كۆرۈشكەن ۋاقىتتا چىرايىغا ئانچە سەپسالمىغانىكەنمەن. تەڭرىم بەندىسىنى شۇنداقمۇ چىرايلىق يارىتىدىكەن دېسە. ئاغام مېنى سەييىدئەلى ئالپقا نەكاھلاپ بېرىپ مۇرادىمغا يەتكۈزگەنىدى. ئەمدى مەنمۇ بۇ ئىككى ئاشىق ـ مەشۇقنى تېزرەك ۋىسالىغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن بىر ئىش قىلاي. مەلىكىنىڭمۇ ئاغامغا مەيلى بار ئىكەن. بايا قەستەنگە ئاغامنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالسام بىردىنلا ھودۇقۇپ، تەمتىرەپ كەتتى. چاندۇرمىغاندەك قىلغان بىلەن ئاغام ھەقىدە كۆپرەك

پاراڭ قىلىپ بېرىشىمنى خالايدىغانلىقى ئاۋۇ بىر جۈپ چىرايلىق ئاھۇ كۆزلىرىدىن چېنىپ قالدى. ئاشقىلىق دېگەن شۇ. تۇيۇقسىز پەيدا بولىدۇ، ئەمما يۈرەكنىڭ قات ــ قېتىغا ئورناپ كېتىدۇ... ئۇنىڭغا مۇپتىلا بولغان كىشىنىڭ بۇ ئازابىنى تارتماي ئامالى يوق...»

ئۇزسۇلتان خېنىم خوتەننىڭ بىر كىيىملىك ھاۋا رەڭ شالىسى بىلەن يارکەنتنىڭ بىر كىيىملىك خانىئەتلىسىنى مەلكىنىڭ ئالدىغا قويدى:

ــ لايىقلىرىدا بولمىسىمۇ قوبۇل قىلسىلا مەلىكەم. يۇرتىتىن ــ يۇرتقا ئاتلاپ، قېچىپ ــ مۆكۈپ يۈرگەن ئادەمنىڭ بىسىتىدا تۇزۇك بىر نەرسە بولمايدىكەن.

ــ ھەشقاللا، ھېلىمۇ كۆپ جۇۋاپتىلا. بەكمۇ ئېسىل سۇۋغاتكەن بۇ، ــ دېدى مەلىكە شايى بىلەن ئەتلەسنى سىلاپ تۇتۇپ بېقىپ، ــ ئەجەبمۇ سېپتا توقۇلۇپتۇ. مەن موغۇلستاننىڭ ئەتلەس، شايىلىرىنى كۆرگەن، لېكىن بۇنىڭدەك ئېسىللىرىنى كۆرمەپتىكەنمەن. ئەندىجان، تاشكەنت ئەتلەسلىرىدىن نەچچە ھەسسە ئېسىلكەن.

دۆلەتسۇلتان مەلىكە زۆرۈرىيەت يۈزىسىدىن ئەمەس، چىن يۈرىكىدىن ماختاۋاتاتتى. دېمىسىمۇ يارکەنتنىڭ ئەتلىسى، خوتەنىنىڭ يىپەك رەختلىرىنىڭ ھەقىقەتەن يىراق ــ يېقىنلاردا داڭقى بار ئىدى. سودىگەرلەر بۇ شەھەرلەردىن توپ ــ توپ يىپەك، شايى، ئەتلەسلەرنى ئېلىپ دۇنيانىڭ ھەر تەرەپلىرىگە يۆتكەيتتى. ئۇزسۇلتان خېنىم مەلىكىگە سوۋغا قىلغان شايى بىلەن ئەتلەس بولسا مەخسۇس بۇيرۇپ توقۇتۇلغان ھەقىقىي ئوردا بۇيۇمى ھېسابلىناتتى. ئۇنى ئۇزسۇلتان خېنىم ئاكىسى بىلەن تۇرپاندىن ئايرىلار ۋاقتىدا ئانىسى تويلۇق كىيىم قىلىپ تىكتۇرۇپ كىيىشى ئۈچۈن بەرگەنىدى.

ــ بىز تەرەپلەرگىمۇ بېرىپ ئولتۇرۇپ كەلسىلە مەلىكەم، ــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم بىلەن خوش-

لىشىدىغان چاغدا ئالاھىدە تەكلىپ قىلىپ، ـــ ئادەم يالغۇزچە-لىقتا ئىچ پۇشۇقى تارتىپ قالىدىكەن.

ـــ بارىمەن. چوقۇم بارىمەن، ـــ دېدى مەلىكە ۋەدە بېرىپ.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم ئۇچۇن مۇشۇنچىلىك باھانە يې-تەرلىك ئىدى. ئۇ بۇ كېچىنى مىڭ تەستە تاڭغا ئۇلىدى. ئەتىسى تاشتىدا ئانىسى خانىش ئايىمدىن ھەرەمدىن چىقىشقا ئىجازەت سورىدى:

ـــ ئۇزسۇلتان خېنىم بىلەن كۆرۈشۈپ كېلەي، ـــ دېدى ئا-نىسىغا تۇنۇگۇن ئۇزسۇلتان خېنىمنىڭ يوقلاپ كەلگەنلىكىنى با-يان قىلغاندىن كېيىن ئەركىلەپ تۇرۇپ، ـــ ھېلىمۇ خېلى ۋاقىت بولۇپ قالدى، قائىدە بويىچە ئۇنى يوقلاپ، ھەرەمگە تەكلىپ قە-لىپ قويۇش يولىمىز بار ئىدى. ئۇزسۇلتان خېنىم نېمىلا دېگەن بىلەن موغۇلىستان سۇلتانىنىڭ نەۋرىسىدۇر. بېرىپ يوقلاپ قوي-مىساق كۆڭلىدە بىزنى ئادەمگەرچىلىك يوسۇنلىرىنى بىلمەيدىغان تومپاي ئادەملەركەن دەپ قالمىسۇن يەنە.

ـــ ئوبدان ئويلاپلا مەلىكەم، ـــ دېدى خانىش قىزىنىڭ كۆرسەتكەن ئورۇنلۇق سەۋەبلىرىگە قايىل بولۇپ، ـــ ئەسلىدە مەنمۇ يوقلاپ قويسام بولاتتى، لېكىن تازا تاۋۇم يوق تۇرىدۇ، مې-نىڭ ئورنۇمدا سىلى بېرىپ كەلسىلە. سالامىنى يەتكۈزۈپ قو-يارلا، ۋاقتى چىققاندا ھەرەمگە كېلىپ مېھمان بولۇپ يانغاي. بەك ئۇزاق ھايال بولۇپ قالمىغايلا.

ـــ ماقۇل ئانا.

خانىش سارايدىن چىقىشقا تەمشەلگەن قىزىنى يەنە توختە-تىۋالدى:

ـــ شۇنداقلا بارماي، ياخشىراق سوۋغات تەييارلاپ ئېلىپ بارسىلا.

ئېسىگە كەلمىگەن بۇ ئىشنى ئانىسىنىڭ ئەسكەرتىپ قويغە-نىدىن مەلىكە باشقىچە خۇش بولۇپ كەتتى.

ـــ قانداق سوۋغات ئېلىپ بارسام بولۇر؟

ـــ ئۆزلىرى بىلسىلە مەلىكەم. سىلى ياقتۇرغاننى ئول مەلىكمۇ ياقتۇرۇپ قالار دەيمەن.

ـــ ماقۇل ئانا، ئەمسە مەن ياندىم.

ـــ ئاللاھقا ئامانەت، ـــ دېدى خانىش قىزغا ئىجازەت بېرىپ.

※ ※ ※

ئۇزسۇلتان خېنىم مەلىكىنىڭ ئۆزىنى بۇنچە تېز ھەم بۇنچە ئەتىگەن يوقلاپ كېلىشىنى خىيالىغمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. ئۇ مەلىكىنى كۆرۈپ ھەم خۇشال بولدى، ھەم بىرئاز تەمتىرىدى. خىزمەتكارلارغا داستىخان سېلىشنى بۇيرۇپ، ئاشپەزلەرگە ئېتىدىغان تاماقلارنى ئالاھىدە جېكىلىدى.

ـــ ھۆرمەتلىرىگە لايىق كەلمىسمۇ قوبۇل قىلسىلا مەلىكە ئايىم، ـــ دېدى دۆلەتسۇلتان خېنىم كېنىزەكلەرگە كۆتۈرتۈپ ئەكىرگەن سوۋغاتلارنى داستىخانغا قويۇپ.

ـــ ۋاي نېمانچە كايىيدىغانلا، ـــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈپ، ـــ بەك ئاۋارە بولۇپ كېتىپتىلا ئەمەسمۇ؟

ـــ ئاۋارە بولدى دېگۈچىلىكى يوق، ـــ دېدى مەلىكە.

ـــ قېنى، چايغا باققاچ تۇرسىلا مەلىكەم، مەن ھازىرلا كىرىمەن.

ئۇزسۇلتان خېنىم دەرھال دەھلىزنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى ھۇجرا ئۆيگە كىردى، تۇنۇگۈن قايسىبىر ئەمىرنىڭ قەسىردە تەڭكېچىگىچە شارابازلىق قىلغان سەييىدئەلى ئالىپ تېخىچە ئېزىلىپ ئۇخلاۋاتاتتى. ئۇزسۇلتان خېنىم ئېرىنىڭ بۇركۇتنىڭ تۇمشۇقىنى ئەسلىتىدىغان قاڭشىرىنى چىمدىپ تۇرۇپ ئويغاتتى:

ـــ تۇرسىلا ئەمىرزادەم ئۇخلاۋەرمەي.

سەييىدئەلى ئالىپ ئۇيقۇغا قانمىغان كۆزلىرىنى تەستە ئاچتى:

ـــ ئادەمنى ئوخلىغىلى قويسىلاچۇ مەلىكەم.
ـــ تۇرسىلا چاققان، ئۆيگە مېھمان كەلدى.
ـــ كىمكەن ئۇ بۇنچە ئەتىگەندە كەلگەن؟ ـــ سورىدى سەيـ-
يىدئەلى ئالپ خۇشياقمىغان ھالدا.
ـــ ھېلىقى يۇرەك ئوغرىسى، ـــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم
پىخىلداپ كۇلگىنىچە.
ئۇيقۇسى ئېچىلمىغان سەييىدئەلى ئالپ ئايالىنىڭ چاقچىقـ-
نى چۇشىنەلمىگەندى.
ـــ يۇرەك ئوغرىسى؟
ـــ شارابنى ئازراق ئىچسىلە ئەمىرزادەم. مۇشۇ كۇنلەردە
ئەس ـ ھوشلىرى تازا جايىدا بولمايۋاتىدۇ. ئەتىگىنى بامدات نا-
مىزىنى قازا قىلىپ ئۇخلاۋاتقىلىمۇ خېلى كۇنلەر بولۇپ قالدى.
ئۇنداق قىلمىسىلا، ئاجايىپ تېتىك، سۆز ـ ھەرىكەتلىرى چاق-
ماقتەك يىگىت ئىدىلە. قارىسىلا تۇرقلىرىغا، بارغانسېرى ئېزد-
لەڭگۇ بولۇپ كېتىپ بارىدىلا، ـــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم ناز ئا-
رىلاش قاش ـ قاپىقىنى ئۇچۇرۇپ، ـــ ئۆزلە قايسى كۇنى ئاغا-
نىڭ يۇرىكىنى بىرنىڭ ئوغرىلىۋالغانلىقىنى ئېيتقانىدىلىغۇ؟
ـــ ھە...ھە...، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ كېرىلىپ.
ـــ ئاشۇ يۇرەك ئوغرىسى ئۆيىمىزگە مېھمان بولۇپ كەلدى
دەۋاتىمەن.
ـــ مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم كەلگەن ئوخشىمامدۇ؟ ـــ
دېدى بىردىنلا ھوشىنى يىغقان سەييىدئەلى ئالپ جىددىيلىشىپ،
ـــ كەلگىلى خېلى بولدىمۇ؟
ـــ ھېلىراقتا كەلدى. سارايغا باشلاپ ئالدىغا بىر پىيالە چاي
قۇيۇپ ئۆزلەنى ئويغىتتىشىم.
سەييىدئەلى ئالپ ئالدىراپ ـ تېنەپ كىيىملىرىنى كىيىش-
كە باشلىدى.
ـــ ئەمىسە مەن شاھزادەمگە خۇش خەۋەر يەتكۇزەي، كېلىپ
مەشۇقى بىلەن دىدارلاشسۇن.

ـــ خۇش خەۋەرنى سەل تۇرۇپراق يەتكۈزسىلە بولۇرمىكىن، ـــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم ئېرىنىڭ كەمزۇل كىيىشىگە يارەملىشىپ تۇرۇپ، ـــ مەلىكە يانپېشىنى ئەمدىلا كۆرپىدە قويۇپ بولغۇچە ئاغام ئۈسۈپ كىرسە مەلىكىنى ئوڭايسىزلاندۇرۇپ قويمىز، ھەم بىزنىڭمۇ بۇ ئىشنى ئەتەي ئورۇنلاشتۇرغىنىمىز چېنىپ قالىدۇ، ئول چاغدا مەلىكە مېنىڭ دوستلۇقىمدىن گۇمانلىنىدۇ. ئاغىسى بىلەن كۆرۈشتۇرۇش ئۈچۈنلا مېنى يوقلاپ بېرىپ، ئۆيگە چىللاپتىكەن، دەپ قالىدۇ.

ـــ ئەمىسە قاي ۋاقىتدا كىرسە بولۇر؟

ـــ بىر ئاش پىشىمدىن كېيىن.

ـــ خوپ، پەرمانبەردارمەن، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ چاقچاق قىلىپ.

ئۇزسۇلتان خېنىم كەينىگە ياندى.

※ ※ ※

سەييىدئەلى ئالپ كىرىپ كەلگەندە شاھزادە ئۇۋەيسخان قەسرىنىڭ ھويلىسىدا قىلىچۋازلىق ماھارىتىنى مەشىق قىلىۋاتاتتى. سەييىدئەلى ئالپ ئوڭ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ سالام بەردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئالىيلىرى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دېدى شاھزادە مەشىق قىلىشنى توختاتماي تۇرۇپ.

گەرچە ھازىر قاتتىق سوغۇق چۈشۈپ كەتكەن، تالاغا جۇۋا كىيمەي چىققىلى بولمىسىمۇ، شاھزادە ئۇۋەيسخان خېلىلا يېلىنىڭ كىيىنىۋالغان بولۇپ، قاتتىق مەشىق قىلغانلىقى ئۈچۈن تەرلەپ كەتكەنىدى. بويۇنلىرىدىن سۇس ھور كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى.

ـــ شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ئىرادىسىگە قايىلمەن، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ كۈلۈپ، ـــ بۇ چاغقىچە بىرەر قېتىمىمۇ ئەتىگەنلىك مەشىقتىن قالغانلىقلىرىنى كۆرۈپ باقمىدىم.

شاھزادە سەييدئەلى ئالپىنىڭ گەپلىرىگە پەرۋا قىلماي مەشقىنى داۋاملاشتۇرۇۋەردى.

ــ ئۆزلەگە يەتكۈزىدىغان بىر خۇش خەۋەر بار ئالىيلىرى.

ــ قۇلىقىم ئۆزلەدە، ــ دېدى شاھزادە قىلىچىنى ئويناتقاچ.

ــ سۆيۈنچىسىنى بەرسىلە ئاندىن دەيمەن، ــ دېدى سەييدئەلى ئالپ شاھزادە بىلەن چېقىشىپ.

ئۇۋەيسخان مەشقتىن توختاشقا مەجبۇر بولدى.

ــ سۆيۈنچىسىنى ئېلىپ ئاندىن دەيدىغان قانداق خۇش خەۋەركەن ئۇ، ئەمىرزادەم؟

ــ ئاگاھ سۆيۈنچە ۋەدە قىلسىلا.

سەييدئەلى ئالپىنىڭ مۇشۇنداق چاقچاقلىرىغا كۆنۈپ كەتكەن ئۇۋەيسخان بىپەرۋالىق بىلەن جاۋاب بەردى:

ــ ئۆزلەدىن سۆيۈنچە ئايلانسۇن ئەمىرزادەم، بىساتىمدا بار نەرسىدىن خالىغانچە تاللىۋالسىلا.

ــ ئۇنداق بولسا يۈرسىلە، ئۆيگە كىرەيلى.

ــ دەۋەرسىلە، مەن تېخى پۇخادىن چىققۇدەك مەشىق قىلالمىدىم.

ــ ماقۇل دەپ ئۆيگە كىرسىلە، ــ دېدى سەييدئەلى ئالپ شاھزادىگە كۆيۈنگەن ھالدا، ــ شۇ تاپتا چېكىلىرىدىن تەر تەپچىرەپ تۇرۇپتۇ، ئۇستىباشلىرى يېلىڭ ئىكەن. سوغۇق تېگىپ تومۇداپ① قالمىسىلا يەنە.

شاھزادە ئۇۋەيسخان سەييدئەلى ئالپىنى ھەم ئاغا، ھەم دوست، ھەم كۈيۈ ئوغۇل تەرىقىسىدە ھۆرمەتلەيتتى. ئانچە ــ مۇنچە چاقچاقلاشقان بىلەن گەپ ــ سۆزگە بەك دىققەت قىلاتتى. سەييدئەلى ئالپىنىڭ گېپىنى ئالدىراپ يىرمايتتى.

ــ يۈرسىلە ئەمىسە، ــ دېدى شاھزادە قىلىچنى قىنىغا سېلىپ تۇرۇپ.

تام مەش شاھزادىنىڭ ھۇجرىسىنى ئوبدانلا ئىسسىتقانىدى.

① تومۇداپ ــ زۇكامداپ.

شۇنداقتىمۇ مەھرەم يىگىت چويۇن ئاتەشداندا قارىغاي ئوتۇنىنىڭ يېلىنجاپ تۇرغان چوغىنى ئېلىپ كىردى.

شاھزادە سەييىدئەلى ئالپقا «قېنى، خۇش خەۋەرنى ئېيتمامـدىلا؟» دېگەننى قىلىپ قاراپ قويدى. ئەمما نېمىشقىدۇر سەييىدئەلى ئالپ بۇ خۇش خەۋەرنى ئېيتىشقا ئالدىرىمىدى.

— يۇز ـ قوللىرىنى يۇيۇپ، كىيىم يۆتكۈۋالسىلا، ئاندىن مۇڭدىشايلى، — دېدى سەييىدئەلى ئالپ قۇۋلۇق بىلەن كالتە يۆتىلىپ قويۇپ، — ھەقىچان ئالىيلىرى ناشتا قىلىپ بولدىغۇ دەيمەن، شۇ تاپتا كەمىنىلىرى تېخى ناشتىسىزدۇر.

— خاتۇنلىرى ناشتىلىق بەرمەي ئۆيدىن قوغلاپ چىقارمىغاندۇ؟ — دېدى شاھزادە چاقچاق قىلىپ.

سەييىدئەلى ئالپ خىرىلداپ كۈلدى:

— شۇكۇر، بۇ چاغقىچە ئاللاھ ئىگەم ئول كۈنلەرنى تېخى كۆرسەتمىدى. خېلىلا قاراپ باقتىم، بىزنىڭ قەسىرنىڭ ئۆگزىسىدە پاختەك ئۇۋۇلىغاندەك ئەمەس①.

— ئەمىرزادەمنىڭ تەڭداشسىز مەرگەنلىكى پۈتكۈل ئالەمگە مەشھۇر تۇرسا، كۈنگە مىڭ پاختەك ئۇۋا سالسىمۇ ئۆگزىلىرىدە بىرىمۇ تۇرالمايدۇ.

— بۇ ئوپئوچۇقلا تۆھمەت بولدى، — دېدى سەييىدئەلى ئالپ، — ئەتە ـ ئۆگۈن كىمنىڭ ئۆگزىسىدە پاختەك ئۇۋۇلايدىغانلىقىنى كۆرۈپمۇ قالارمىز ئالىيلىرى.

— يېڭىلىشتىلا ئەمىرزادەم، بويتاقنىڭ ئۆگزىسىدە پاختەك ئۇۋۇلىمايدۇ.

— ئۇۋۇلاپمۇ قالار، ئۆزلەمۇ بۇنداق بويتاق ئۆتۈۋەرمەسلا ئالىيلىرى.

بۇ چاقچاققا شاھزادە ئۇۋەيسخان كۈلەلمىدى. بېشىنى تۆۋەن

① ئۆگزىسىدە پاختەك ئۇۋۇلاش — خوتۇنىدىن قورقىدىغان ئەرلەرگە قارىتىلغان تەمسىل. بۇ يەردە سەييىدئەلى ئالپ بۇ گەپنى قىلىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ خوتۇنىدىن قورقىدىغان ئەرلەردىن ئەمەسلىكىنى شىپى كەلتۈرگەن.

سېلىپ ھەسرەتلىك ئۇھ تارتىپ قويدى. ھەئە، مەلىكە دۆلەتسۇل-تان خېنىمنىڭ ئىشق ئوتىغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن شاھزادە ئۇ-ۋەيسخان شۇ كۈنلەردە دەردمەن بولۇپ قالغانىدى. يۈرىكىدىكى ئىشق ئازابىنى بېسىش ئۈچۈن بىرەر ـ ئىككى كاسا شاراب ئى-چىۋالغاندىن كېيىن، دۈتار چېلىپ ناخشا توۋلايدىغان بولۇۋالغا-نىدى. ئۇ مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ جامالىنى يەنە بىر قې-تىم كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن ھەرخىل ئامال ـ تەدبىرلەرنى تۈزۈپ باقتى، لېكىن ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشمىدى. قىزىنى بىللە ئېلىپ كېلەرمىكىن دېگەن تەمەدە ئەمىر شەيخ نۇرىددىننى قەسىرىگە مېھماندارچىلىققا تەكلىپ قىلىپ باقتى.

ـــ شاھزادە ئالىيلىرى ئالدىرىمسۇنلار، ـــ دېدى تۇركىس-تان ئەمىرى شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ تەكلىپىنى سىلىقلا رەت قى-لىپ، ـــ سىلى دېگەن تۇركىستان ئېلىگە مېھمان، ئاۋۋال سا-ھىبخانىلارنىڭ مېھماندارچىلىقى تۇگىسۇن. قارىسىلا، ئوردىدىكى چوڭ ـ كىچىك ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرىگە مېھماندارچىلىق قىلىش ئۈچۈن نۆۋەت كۈتۈپ تۇرۇشۇپتۇ. ئاۋۋال مۇشۇ مېھماندارچىلىقلار تۇگىسۇن، ئاندىن شاھانە چايلىرىغا داخىل بولايلى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئوردىدىكى بارلىق سەركەردە ـ ئەمىر-لەرنىڭ قەسىرىگە كۈندە بىر قېتىمدىن مېھماندارچىلىققا بارسا، يەنە ئىككى ئايىسز ئەمىر شەيخ نۇرىددىننى تۇرالغۇسىغا چىللە-يالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. شۇ كۈنلەردە ئەمىر شەيخ نۇرىد-دىن مېھماندارچىلىقلارغا خانىشىنلا ئېلىپ كېلەتتى. ھەر قې-تىمقى مېھماندارچىلىقتا شاھزادە ئەمىرنىڭ مەلىكىسىنى بىللە ئېلىپ كېلىشىنى شۇنداق ئارزۇ قىلاتتىكى، تاكى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن كېلىپ بولغۇچە كۆزىنى ئىشكىتىن ئۈزمەيتتى. ئى-شىكتىن كىرىپ كېلىۋاتقان ئەمىر بىلەن تۇلۇمدەك سەمرىگەن خانىشنى كۆرۈپ لاسسىدە بولۇپ قالاتتى. يېگەن تائاملار ئاغزىغا تېتىمايتتى، پاراڭلار قۇلىقىغا خۇش ياقمايتتى، ئىشتىھاسىز،

كەيپسىز ئولتۇراتتى. يۇرىكىنى ئىشق ئوتى رەھىمسىزلىك بىلەن كۆيدۈرەتتى. جىمغۇر، كەم سۆز بولۇپ قالاتتى. مېھماندارچىلىق-تىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۆزىنى شارابقا، ناخشا ـ سازغا، ماھارەت مەشىق قىلىشقا زورلايتتى. مۇشۇ ئۇسۇل ئارقىلىق ۋۇ-جۇدىنى چىرمىۋالغان ئىشق ئازابىنى يەڭگىللەتمەكچى بولاتتى.

شاھزادىنىڭ چىرايىدىكى دەرد ـ ھەسرەتنى كۆرۈپ ئۇنى يە-نە قىيناۋېرىشكە سەيىدئەلى ئالپىنىڭ يۈرىكى چىدىمىدى. خىز-مەتكار ناشتىلىق ئۈچۈن ئېلىپ كىرگەن قايماقلىق ئەتكەن چاي-دىن تازا ھۇزۇرلىنىپ سۈمۈرۈۋالغاندىن كېيىن شاھزادىگە قارە-دى:

ـــ خۇش خەۋەرنى ئاڭلىغۇلىرى بارمۇ؟

شاھزادە دوستىنىڭ كۆزىگە گۇمانسىراپ قارىدى. چىرايىدىن ئاللىقانداق بىر كۈچلۈك تەقەززالىق، ئىزتىراپ بالقىدى.

ـــ تېخىچە قۇلىقىم سىلىدە ئەمىرزادەم.

ـــ ئول يۈرەك ئوغرىسى قەسىرىمىزگە قەدەم كەلتۈردى ئا-لىيلىرى.

شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ يۈرىكى خۇشاللىق، ھاياجاندىن كۆكرىكىگە پاتماي قالدى. چىرايىدىكى ھەسرەت، غەم، مۇڭ تۇماز-لىرى تارقاپ، ئورنىغا ياللىدە كۈلكە پارلىدى. كۆزلىرىنى سەي-يىدئەلى ئالپقا ئىشەنچسىزلىك بىلەن تىكتى:

ـــ بۇ ھېلىقىدەك چاقچاق ئەمەستۇر ھە ئەمىرزادەم؟

ـــ خاتىرجەم بولسىلا ئالىيلىرى، بۇ چاقچاق ئەمەس، چىن سۆزۈم، ـــ دېدى سەيىدئەلى ئالپ دانىمۇدانە جاۋاب بېرىپ، ـــ شول تاپتا مەلىكە ساريىمىزدا ئاغىچام ئۇزسۇلتان خاتۇن بىلەن مۇڭدىشىپ ئولتۇرۇپتۇ. مەن قارامنىمۇ كۆرسەتمەي ئۆزلەگە خە-ۋەر يەتكۈزگىلى غىپىدە يېنىپ چىقتىم.

ـــ ئاغىزلىرىغا ناۋات ئەمىرزادەم، ـــ دېدى شاھزادە خۇشال-لىقتىن بىر ئىزدا تۇرالماي، ـــ يۈرسىلە ئەمىسە، چىقايلى.

ـــ ئالدىرىمىسىلا، ـــ دېدى سەيىدئەلى ئالىپ ئورنىدىن

قوزغالماي، ـــ ئېغىر ـ بېسىق بولسىلا، ھازىر مۇشۇ تۇرقىدا يۇگۇرۈپ كىرىدىغان بولسىلا مەلىكىنى ئوڭايسىزلاندۇرۇپ قويىدىلا. بەلكىم خىجىل بولۇپ قايتىشقا ئالدىرىشىمۇ مۇمكىن، شۇڭا يەنە بىرئاز تەخىر قىلايلى.

ـــ نېمىشقا؟ ـــ دېدى شاھزادە تەقەززالىقىنى يوشۇرماي، ـــ ناۋادا بىز چىقىپ بولغىچە كېتىپ قالسا قانداق قىلىمىز؟

ـــ ھەرگىز كەتمەيدۇ. خاتىرجەم بولسىلا، ئۇزسۇلتان خاتۇن كەتكۇزمەيدۇ.

ـــ كەتمەيدىغانلىقىنى ئۆزلە قانداق بىلىدىلا؟

ـــ بايا خاتۇن شۇنداق دېگەن.

ـــ مەلىكىنىڭ كېلىدىغانلىقىدىن ئۆزلەنگەن خەۋەرلىرى بار ئىكەن ـ دە.

ـــ ئەلۋەتتە، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ مەغرۇرلۇق بىلەن قەددىنى رۇسلاپ، ـــ بىراق، بۇگۇن كېلىپ قېلىشىنى ئويلىمىغان. ئۆزلەنى دەپ تۇنۇگۇن ئۇزسۇلتان خاتۇن ئالايىتەن ھەرەمگە كىرىپ مەلىكە بىلەن قەسىرىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىغا يول سېلىپ چىقتى. شول سەۋەبتىن مەلىكە قەسىرىمىزگە كەلگەن گەپ. ئەھۋالدىن قارىغاندا، مەلىكىمۇ ئۆزلەگە ئاشىق بولغان ئوخشايدۇ، بولمىسا بۇگۇن ئەتىگەندىلا كەلمەس ئىدى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۆزىنى دەپ سىڭلىسى بىلەن بۇ كۆيۈمچان دوستىنىڭ قانداق ئەپچىل پىلان تۇزگەنلىكىنى دەرھال پەملىدى. قېرىنداشلىق، دوستلۇق مېھرى ۋۇجۇددا گۈرۈلدەپ، يۈرىكىنى شۇرىدە ئېرىتىۋەتتى.

ـــ رەھمەت، ھەر ئىككىلىرىگە رەھمەت، ـــ دېدى ھاياجانلانغان ھالدا.

شاھزادە ئۇۋەيسخانغا ھازىرقى بىر ئاش پىشىملىق كۈتۈش نەچچە ۋاقىتتىن بېرىقى قارايى يوق كۈتۈش، تەلمۈرۈش، داۋاسى يوق ھىجران ئازابىدىن نەچچە ھەسسە ئۇزۇن تۇيۇلدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ ئۈچۈن ۋاقىت تولمۇ ئاستا، بەلكىم توختاپ قالغاندەك

بىلىنەتتى. بىر دەقىقە ئارتۇق كۈتۈشكە تاقىتى يوق ئىدى. پات ـ پات سەييىدئەلى ئالىپقا «ئەمدى چىقساق بولۇرمۇ؟» دەپ يېلىنغاندەك قارايتتى.

شاھزادە ئۇۋىسخان مەلىكە بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئالايىتەن كىيىم يۆتكىمەكچى بولۇۋېدى، سەييىدئەلى ئالىپ توسۇپ قويدى:

ـــ مۇشۇنداق چىقىۋەرسىلە، ئۆزلەنى مەلىكە بىلەن كۆرۈشۈتۈرۈشكە تەييارلىق قىلغىنىمىز چېنىپ قالمىسۇن. مەلىكىگە قۇرۇق سۆلەت شاھزادىلەردەك تۈيغۇ بېرىپ قويمىغانلىرى ئەۋزەل.

ئۇۋىسخان دوستىنىڭ بۇ تەكلىپىنى لايىق كۆردى.

ـــ ئەمدى چىقايلى، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ.

شاھزادىنىڭ چىرايىغا ياللىدە كۈلكە يۈگۈردى.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم مەلىكە ئۇزسۇلتان خېنىم بىلەن غىزالانغاچ قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كەتكەنىدى. سارايغا كىرىپ كەلگەن خىزمەتكار ئايال تاپسىدا قول باغلاپ تۇرۇپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ مەلۇم بولغاي، شاھزادە ئالىيلىرى بىلەن ئەمىرزادەم قايتىپ كەلدى.

شۇ ھامان مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم يالت ئېتىپ ئىشكەكە قارىدى ـ دە، ئولتۇرغان ئورنىدا قىمىرلاپ قويدى. كۆزلىرى ۋۇجۇدىدىكى ھاياجانلىق تۈيغۇلارنى ئاشكارىلاپ قويغانىدى.

ـــ ئاغام كەلگەن ئوخشايدۇ، ئالدىغا چىقاي، ـــ دېدى ئۆزسۇلتان خېنىم مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ چىرايىدىكى ئۆزگىرىشكە يوشۇرۇن نەزەر تاشلاپ.

ـــ چىقىۋەرسىلە، ـــ دېدى مەلىكە.

شۇ تاپتا مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭمۇ ئۇزسۇلتان خېنىم بىلەن بىللە سىرتقا چىققۇسى، كۆزلىرى ئارقىلىق يۈرىكىگە ئىشق ئوتى يېقىۋەتكەن شاھزادىنىڭ دىدارىنى بىر كۆرۈۋالغۇسى

بار ئىدى، لېكىن قىزلىق شەرم ـ ھاياسى كۆڭۈل ئارزۇسىغا يول قويمايتتى.

«خۇداغا شۈكۈر. ئۇنى كۆرەلمەي كېتىپ قالارمەنمۇ دەپ ئەنسىرىگەنىدىم، ئاخىر كۆرۈشىدىغان بولدۇم. راست، ئۇنىڭ بىلەن قانداق كۆرۈشەرمەن، يا ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىققىلى بولمىسا، قېشىمغا كىرەرمۇ؟ مېنىڭ بۇ يەردە بارلىقىمنى ئاڭلىسا چوقۇم كىرىدۇ. ناۋادا كىرمەي قالسىچۇ؟ ماڭا مەيلى بارمىدۇ؟ ھېلىقى كۈنىغۇ كۆزلىرىدىن ئاشۇنداق مەنەنى سەزگەنىدىم.»

ھايال بولمايلا قايتىپ كىرگەن ئۇزۇلتان خېنىم مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ چىگىش خىياللىرىنى ئۇزۇپ قويدى. مەلىكە خىياللىرىنى يىغىشتۇرۇپ ئىشىككە تەلمۈرۈپ قارىدى، ئەمما كۆرۈشنى ئارزۇ قىلغان كىشىسى كۆرۈنمەيتتى.

ـــ ئاغامغا مەلىكىنىڭ بىزنى ئالايىتەن يوقلاپ كەلگەنلىكىنى ئېيتىۋېدىم، بەكلا خۇشال بولدى، ـــ دېدى ئۇزۇلتان خېنىم ئېھتىرام بىلەن، ـــ مەلىكە ئىجازەت بەرسە، قېشىغا كىرىپ سالام بەرگەچ ئۆز ئاغزىم بىلەن تەشەككۈر بىلدۈرۈۋالسام دەيدۇ، شۇڭا ئىجازەت سوراپ كىرىشىم.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ يۈرىكى خۇشاللىقتىن دۈپۈلدەپ كەتتى.

ـــ شاھزادە ئالىيلىرى خويمۇ قائىدە ـ يوسۇنلۇق ئىكەن. ئىجازەت سورىشىنىڭ ھاجىتى يوققۇ، كىرىۋەرسۇن.

ـــ ئەمىسە مەن ئىجازەتلىرىنى يەتكۈزەي، ـــ دېدى ئۇزۇلتان خېنىم كەينىگە يېنىپ.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ يۈرىكى يەنە قايتىدىن سېلىپ كەتتى. ۋۇجۇدىنى تەسۋىرلىگۈسىز بىر ھاياجان چۈلغىۋالغانىدى.

ھايال ئۆتمەي مېھمانخانىغا ئاۋۋال شاھزادە ئۇۋەيسخان، ئاندىن سەييىدئەلى ئالىپ، ئەڭ ئارقىسىدا مەلىكە ئۇزۇلتان خېنىم كىرىپ كەلدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان مەلـ-
كىنى كۆرۈش بىلەن قايتىدىن قوزغالغان ھاياجىنىنى زورىغا بې-
سىپ، قولىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ تۇرۇپ، ـــ مەلىكەمنىڭ مۇبا-
رەك قەدەملىرىگە مەرھابا!

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دېدى مەلىكە ئورنىدىن تۇرۇپ.

ـــ قوزغالمىسىلا، قېنى بەھۇزۇر جاي ئالسىلا مەلىكەم، ـــ دېدى ئۇۋەيسخان

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم كۆزىنى ئۇۋەيسخانىنىڭ ئوتلۇق كۆزلىرىدىن قاچۇرۇشقا تىرىشىپ قايتىدىن جايلىشىپ ئولتۇر-دى.

ـــ قېنى ئۆزلەمۇ جاي ئالسىلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەيـ-
يىدئەلى ئالىپ يا ئولتۇرۇشىنى، يا ئۆرە تۇرۇشنى بىلەلمەي تۇرغان شاھزادىنى كۆرپىگە تەكلىپ قىلىپ.

ھەئە، شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ ئولتۇرغۇسى، كېچە ـ كۈندۈز كۆرۈشكە تەشنا بولغان مەلىكىنىڭ جامالىغا قېنىۋالغۇسى بار ئىدى. بىراق مەلىكىنىڭ قېشىدا ھېچنېمىدىن ـ ھېچنېمە يوق ئولتۇرۇۋالسا قائىدە ـ يوسۇنغا ئۇيغۇن كەلمەيتتى. چۈنكى، ئۇ مەلىكىگە پەقەت سالام بېرىش، تەشەككۇر بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈ-چۈنلا كىرگەنىدى.

ـــ رەھمەت، ھازىرلا يانىمەن ئەمىرزادەم، ـــ دېدى ئۇۋەيسـ-
خان، ـــ مەلىكەمنىڭ ئارامىنى بۇزۇپ قويماي يەنە.

ـــ ھامىنى كىرگەندىكىن بىردەم ئولتۇرسىلا ئاغا، ـــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم ئاكىسىنى ئولتۇرغۇزۇشقا بىھانە كۆرسـ-
تىپ، ـــ قورساقلىرى ئېچىپ قالغاندۇ، بىللە ھەمداستىخان بولغاچ گۇڭگۇر ـ مۇڭگۇر پاراڭلاشمامدۇق، قانداق دېدىم مەلىكەم؟

شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ ھازىرلا چىقىپ كېتىشىدىن ئەنسـ-
رەپ ئولتۇرغان مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم ئالدىراپ ـ تېنەپ جاۋاب بەردى:

ـــ شۇنداق قىلايلى، بىردەم ئولتۇرسىلا ئالىيلىرى.

ـــ مەيلى ئەمسە، ـــ ئۇۋەيسخان شۇنداق دېگىنىچە ئۆتۈكـ
نى سېلىپ كۆرپىگە چىقتى.
ئۇنىڭغىچە سەييىدئەلى ئالپ ئاپتۇۋا ـ چىلاپچا كۆتۈرۈپ
كىردى.
ـــ قول چايقىسلا ئالىيلىرى.
ـــ ئۆزلەگە قول تۇتسام قانداق بولىدۇ؟ خىزمەتكارغا بەرسـ
لە، ـــ دېدى شاھزادە قول چايقىغىلى ئۇنىماي.
ـــ بۇگۈن بۇ شەرەپلىك خىزمەتتىن كەمىنەلىرىنى مەھرۇم
قىلمىسلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ تەۋازۇ بىلەن.
ئۇۋەيسخان يەنە بىر قېتىم تەكەللۇپ قىلغاندىن كېيىن قول
چايقىدى.
ئۇزسۇلتان خېنىم هورى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان، ئۈستىگە
پاقلان گۆشى، بېھى، گۈلە، قۇرۇق ئۇزۇم باسقان بىر تاۋاق پولۇنى
شاھزادە ئۇۋەيسخانىڭ ئالدىغا قويدى.
ـــ رىزقلىرى بار ئىكەن، ـــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم، ـــ
مەخسۇس مەلىكەم ئۇچۇن ئەتتۇرگەنىدىم بۇ ئاشنى.
ـــ ياراتقان ئىگەم شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ھەرقانداق رىزقـ
نى زىيادە قىلغاي، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ، ـــ خوش، ئاشقا
باقسىلا.
ـــ كەلسىلە ئەمىرزادەم، بىللە ئېغىز تېگەيلى، ـــ دېدى ئۇ ـ
ۋەيسخان سەييىدئەلى ئالپنى تاماققا تەكلىپ قىلىپ.
ـــ بەھۇزۇر بېقىۋەرسىلە ئالىيلىرى، مەن ھازىرلا كىرىـ
مەن، ـــ سەييىدئەلى ئالپ شۇنداق دېگىنىچە چىقىپ كەتتى.
ئاغىسىغا بىر پىيالە چاي تۇتقان ئۇزسۇلتان خېنىم مەلىكـ
نىڭ پىيالىسىگە چاي جىقلاۋېتىپ، يالغاندىن غۇدۇراپ قويدى:
ـــ خىزمەتكارلارمۇ قاشاڭ بولۇۋالدى، يېڭى چاي دەملەپ
كىرىڭلار دېسەم تېخىچە كىرمەيۋاتىدۇ. ئۆزۇم چىقىپ باقاي، قېنى
مەلىكەم تارتىنماي غىزاغا باقسىلا.
ئۆيدە مەلىكە بىلەن شاھزادە يالغۇز قالدى. شۇ دەقىقىدە مە ـ

لىكىگە پۈتۈنلەي ئەسىر بولغان شاھزادە ئېسىنى يوقىتىپ قويغا-
نىدى. ئۇۋەيسخانىنىڭ مەجنۇنلارچە تىكىلىشىدىن ئۈيالغان مەل-
كىنىڭ چىرايىغا سۇس قىزىللىق يۈگۈردى. مەلىكە شۇ تاپتا ئۆ-
زىنى ئۇلۇغ بىر ئوتنىڭ ئىچىدە قالغاندەك سېزەتتى، ئەمما بۇ
ئوتنىڭ كۆيدۈرۈشىدىن ئازاب ئەمەس، ھۇزۇر ھېس قىلاتتى.

ـــ قېنى، تاماققا باقسىلا ئالىيلىرى، ئاش سوۋۇپ قالمە-
سۇن.

ئۇۋەيسخان چۆچۈپ ئېسىنى يىغدى، ئاشتىن ئىككى كاپام
ئاغزىغا سالدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ئۆزىگە پەقەتلا بويسۇنمايۋاتاتتى.
قولى ئاشتا بولغىنى بىلەن كۆزى مەلىكىدە ئىدى. مەلىكىگە نې-
مىدەپ سۆز تاشلىشىنى بىلەلمەي جىلە بولاتتى. نەچچە ۋاقىتتىن
بېرى مەلىكىگە ئاتىغان تاتلىق ـ تاتلىق سۆزلەر پۈتۈنلەي غايىب
بولغانىدى.

«ئەجەب بىر ئالتە ئاي ئاچ قالغان ئادەمدەك ئاش بىلەنلا بو-
لۇپ كەتتىما. سۆزنى تاپقاندا يار يوق، يارنى تاپقاندا سۆز دەپ، تې-
لىم تۇتۇلۇپ قېلىۋاتىدۇ دېسە. چاققان بول ئۇۋەيسخان، دەرھال
بىر گەپ قىل. يېگىتلىك جاسارىتىڭ نەگە كەتتى...»

شاھزادىنىڭ بۇ مەجنۇنلارچە تۇرقىغا قاراپ مەلىكە ئۆزىنى
تولىمۇ بەختىيار سەزدى.

ـــ ئاغزلىرىنى تاپالماي قالمىسلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى
مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم پىسكىكىدە كۈلۈپ سۆز باشلاپ.

ـــ يوقسۇ، ـــ دېدى يىگىت قىزدىن كۆزىنى ئۈزمەي تۇرۇپ،
ـــ قېشىمدا قەلب ئاسمىنىمنىڭ يېگانە ماھى[1] تۇرغان يەردە،
قانداقسىگە ئاغزىمنى تاپالماي قالغۇدەكمەن؟!

شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ مەردانىلىق بىلەن بەرگەن جاۋابى
مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ يۈرىكىنى ئوينىتىۋەتتى.

ـــ بىلمىدۇق، شاھزادەمنىڭ كۆزلىرى ھەرقاچان مۇشۇنداق
ئىختىيارىدىن چىقىپ كېتەمدىغاندۇ؟

① ماھ ـــ ئاي.

ئۇۋەيسخان ئەمدى ئۆزىنى خېلىلا توختىتىۋالغاندى، شۇڭا تەمكىنلىك بىلەن چاقماقتەك جاۋاب بەردى:

ـــ كۆز دېگەن كۆڭۈلنىڭ دېرىزىسى ئەمەسمۇ مەلىكەم، كۆڭۈل نېمىنى ياقتۇرسا كۆز شۇنى كۆرىدۇ. دېمەك، ئىختىيار كۆڭۈلدە.

ـــ شاھزادەمنىڭ كۆڭلىنىڭ بۇنچىۋالا بەڭباشلىقىنى ئويلىماپتىمەن، ـــ دېدى مەلىكە بوش كەلمەي.

قىزنىڭ خۇشچاقچاقلىقى، سۆزمەنلىكى يىگىتنىڭ ۋۇجۇدىغا غەيرەت بېغىشلىدى.

ـــ ئەزەلدىن بۇنداق بەڭباش كۆڭۈل ئەمەستى بۇ، ـــ دېدى يىگىت قىزنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ، ـــ كۆڭۈل دېگەن پادىشاھ، كۆيگەن كىشىگە تارتىشا، دەيدىغان گەپ بار ئەمەسمۇ. كۆيۈپ تارتىشقان كۆڭۈلنى باشقۇرماق ئاشۇنداق تەسكەن. خالىسىلا يۈگەن سېلىپ قويسىلا مەلىكەم.

ـــ يۈگەننى سېلىپ قويغانغىلا ھېساب ئەمەس، تىزگىنىنى تۇتالىساق ھېساب.

ـــ يۈگەننى سالغان ئادەم، تىزگىنىنىمۇ تۇتالايدۇ.

قىز خجىللىق بىلەن يەرگە قارىۋالدى:

ـــ سىلىگە گەپ تېپىپ بېرەلمىگۈدەكمەن، بەكلا گەپدان ئىكەنلا.

ئۇۋەيسخان ھاياجېنىنى زورىغا بېسىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ گەپدانلىق قىلمىدىم مەلىكەم. يۈرەك سۆزۈمنى ئىزھار قىلدىم.

ـــ بۇ گەپلەرنىڭ يۈرەك سۆزلىرى ئىكەنلىكىگە قانداق ئىشىنىمەن؟

ـــ شۇ تاپىنىڭ ئۆزىدە دەلىللەشكە ئامالىم يوق، ـــ دېدى شاھزادە تەمكىنلىك بىلەن، ـــ لېكىن شۇنى ئەسلىرىدە تۇتسىلا، تىل دىلنىڭ ئەلچىسى.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم بېشىنى كۆتۈرۈپ شاھزادە ئۇ-

ۋەيسخانغا يالت ئېتىپ قاردى ـ دە، يەنە يەرگە قاراپ، چىرايلىق لەۋلىرىنى چىشلىدى. قىزدىن ئوچۇقراق جاۋاب ئېلىشقا تەققەززا بولۇپ تۇرغان يىگىت يەنە ئېغىز ئاچتى:

ـــ شۇ تاپتا ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىمىزگە تىلمىزنى ئەلچى قىلىۋاتقان بىچارە يۇرىكىمنى مەلىكەمگە خېلىلا تونۇشلۇق بولسا كېرەك، دەپ ئويلايمەن.

ـــ يۇرەكلىرى ئۆزلىرى بىلەن بىللە تۇرسا، بىزگە قانداقمۇ تونۇشلۇق بولسۇن؟ ـــ دېدى دۆلەتسۇلتان خېنىم شاھزادە ئۇ ـ ۋەيسخاننىڭ تولىمۇ مەنىلىك سۆزلىرىدىن ھاياجانلىنىپ.

ـــ يۇرىكىم ھەرگىزمۇ ئۆزۈمدە ئەمەس مەلىكەم.

ـــ ئەمىسە كىمدە؟

ـــ سىلىدە.

ـــ مەندە؟

ـــ ھەئە، سىلىدە.

ـــ تۆھمەت قىلمىسىلا، ـــ دېدى مەلىكە پىخىلداپ كۈلگىنىچە.

ئۇۋەيسخان مەلىكىنىڭ كۆزلىرىگە تەشنالىق بىلەن تىكىلىپ جاۋاب بەردى:

ـــ بۇ تۆھمەت ئەمەس، ھەقىقەت مەلىكەم. ئاشۇ كۈنى خان ئاتىلىرى ئوردىسىدا شەرىپىمىزگە بەرگەن زىياپەتتە سىلى شۇنداقلا بىر نىگاھ تاشلاش بىلەن يۇرىكىمنى سۇغۇرۇپ ئېلىۋالغان. ياق، بۇنداق دېسەم توغرا بولمىغۇدەك، يۇرىكىمنى ئوغرىلاپ ئېلىپ كەتكەن. سىلى ئاشۇ يۇرەك ئوغرىسىنىڭ دەل ئۆزى شۇ.

ـــ ئۇنداقتا مەن يۇرەك ئوغرىسى بولسام، سىلى يۇرەك قاراقچىسىكەنلا.

ـــ مەن قانداقسىگە يۇرەك قاراقچىسى بولغۇدەكمەن؟

ـــ بۇ دەۋانى ئەسلىدە باشتا مەن قىلسام توغرا بولاتتى. بىراۋنىڭ يۇرىكىنى بىر قاراشتىلا ئەسىر ئېلىپ تۇگىمەس ئازابقا مۇپتىلا قىلىپ قويۇپ، يەنە تېخى بىخارامان يۇرگەن ئادەمنى يۇ ـ

رەك قاراقچىسى دېمەي نېمە دەيمىز؟ تېخى مېنى يۇرەك ئوغرىسى دەيدىلا.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ جاۋابىدىن ئۈزۈيسخانىنىڭ تومۇر ـ تومۇرلىرىدا بىر شېرىن تۇيغۇ قىيان ياسىدى. چاچراپ بېرىپ مەلىكىنى باغرىغا بېسىشتىن، چىرايلىق لەۋلىرىگە سۆيۈشتىن ئۆزىنى ئاران تۇتۇۋالدى.

ـــ ئۇنداقتا، ئوغرىنى قاراقچى سوققانداك ئىش بويتۇمۇ نېمە؟!

ـــ ھە، ماۋۇ گەپلىرى جايىدا بولدى، ـــ دېدى مەلىكە كۈلۈپ.

ـــ ئۇنداق بولسا ھەر ئىككىمىزنىڭ ئولجىسى ئۆزىمىزگە قالسۇن. سىلى يۇرەكلىرىنى ماڭا ئامانەت قويدۇم دەپ بىلسىلە.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن جاۋاب بەردى:

ـــ بىلمىدىم، ئول ئامانەتنى خىيانەت قىلماي ساقلىيالارلەمۇ؟

شاھزادە قەددىنى رۇسلىدى:

ـــ ئىمانىم بىلەن كېپىللىك قىلمەنكى، ئول ئامانەتنى كۆز قارىچۇقۇمنى قوغدىغاندەك قوغداپ، ھاياتىمنى قەدىرلىگەندەك قەدىرلەيمەن. زىنھار خىيانەت قىلمايمەن.

ـــ مەنمۇ ھەم شۇ، ـــ دېدى مەلىكە يەرگە قارىغىنىچە پەس ئاۋاز بىلەن.

ئارىنى بىر پەس سۈكۈت قاپلىدى. يۇرەك سىرلىرىنى بىر ـ بىرىگە تولۇق ئىزھار قىلىشىپ، سۆيگۈ لەززىتىدىن ھاياجانلانغان بۇ ئىككى ياشنىڭ چېھرىدە شۇ دەقىقىدە بەختىيارلىق ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى...

ئۇزسۇلتان خېنىم بىلەن سەييىدئەلى ئالپىنىڭ كىرىپ كېلىشى بىلەن مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم خۇددى ئوغرىلىق ئۈستىدە تۇتۇلۇپ قالغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ سەل ھودۇقتى، تەمتىرە-

دى، بويۇنلىرىغچە قىزىرىپ كەتتى. شاھزادە ئۇۋەيسخانىڭ كۆزلىرىدىن بولسا ئالەمچە بىر قۇۋۇناقلىق بالقيىتتى.

ـــ چاي قاينىغچە ھايال بولۇپ قالدىم، ـــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم ھېچنېمىنى سەزمىگەن قىياپەتتە سۆزلەپ، ـــ ئۆز قولۇم بىلەن دەملەپ كىردىم.

مەلىكە لام ـ جىم دېمىدى. ئۇ ئوڭايسىز ھالەتتىن تېخىچە قۇتۇلالمايۋاتقاندەك قىلاتتى.

ـــ تۈركىستانىڭ ھاۋاسى تۈرپانىڭ ھاۋاسىغا پەقەتلا ئوخشىمايدىكەن، ـــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم مەلىكىنى ئوڭايسىز ھالەتتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن گەپنى قەستەن باشقا ياققا بۇراپ.

ئۇنىڭ بۇ تەدبىرى دەرھال ئۇنۇمىنى كۆرسەتتى.

ـــ ئاڭلىشىمچە، تۈرپاندا قىشتىمۇ تۈزۈك سوغۇق بولمايمىش. يازدا گۆشنى ئاپتاپتا قويۇپ قويسا كاۋاپ بولۇپ قالارمىش. بۇ راستمۇ؟ ـــ دېدى مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم تۈرپان ھەققىدە ئاڭلىغان پاراڭلارنى ئېسىگە ئېلىپ.

ـــ ئۇنچىمۇ ئەمەس، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان سىڭلىسىنىڭ ئورنىدا جاۋاب بېرىپ، ـــ لېكىن يازدا پىژغىرىم ئىسسىق بولىدىغىنى راست، ئەمما گۆش كاۋاپ بولغۇدەك دەرىجىدە ئەمەس. بۇنى بىراۋ بەكمۇ مۇبالىغە قىلىۋېتىپتۇ، مانا ئاڭلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەلا دەپتىكەن، قالغىنىنى ئۆزلە تۈرپانغا بارغاندا بىلىۋالىدىلا.

شاھزادىنىڭ گېپىنى مۇشۇ يەرگە كېلىشى ھامان مەلىكە ۋىلىدە قىزارغىنىچە يەرگە قارىۋالدى. شاھزادە ئويلىمايلا سىرنى ئاشكارىلاپ، مەلىكىنى خىجىل قىلىپ قويغانىدى. سىڭلىسىنىڭ نارازىلىق بىلەن تىكىلىپ قاراشلىرىدىن بۇنى سەزگەن شاھزادە ئۆزىمۇ ئوڭايسىزلىنىپ كەتتى.

«سىڭلىم، ئەمرزادىنىڭ ئالدىدا دېمەيدىغان گەپنى دەپ سېلىپ مەلىكىنى خىجىل قىلىپ قويۇپتىمەن ـ دە، ھەي مېنىڭ مۇشۇ ئاغزىمزە. خۇشاللىقتىن خۇدۇمنى يوقىتىپ قويۇپتىمەن

ئەمەسمۇ، بۇ ئىشلارنى سىڭلىم بىلەن ئەمىرزادىنىڭ بىلدىغانلىـ
قىنى مەلىكە تېخى بىلمەيتتى ـ دەپ بۇ ئىككىسىغۇ گېپىمگە دىقـ
قەت قىلمىغاندەك چاندۇرماي ئولتۇردى بولمىسا. بولۇڭلار، چاپـ
سان بىر ئامال تېپىپ مەلىكىنى خىجىللىقتىن، مېنى ئوڭايسىزـ
لىقتىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىڭلار...»

سەييىدئەلى ئالپ شاھزادىنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكىـ
نىنى ھېس قىلىپ، چاندۇرماي سۆز قاتتى:

ـــ تۇرپانىڭ ئىسسىقىدا گۆش پىشماسلىقى مۇمكىن، لېـ
كىن يالقۇنتاغنىڭ قۇمىغا تۇخۇم كۆمۈپ قويسا پىشىپ قالىدۇ.

مەلىكە ئەمدى گەپ قىلماي تۇرۇۋالدى، ئۇ ئۇزسۇلتان خېـ
نىم بىلەن سەييىدئەلى ئالپتىن قاتتىق ئىزا تارتقانىدى.

«قالغىنىنى تۇرپانغا بارغاندا بىلۈۋالىدىلا، دەپ سىرنى ئېـ
چىپلا تاشلىدىغۇ ئادەمنى خىجىل قىلىپ. بۇلار نېمىدەپ ئويلاپ
قالغاندۇ؟ بىر دەمدىلا تۇرپانغا بىللە بارىدىغانغا ۋەدىلىشىپ بوپتۇ
دەپ قالغانمىدۇ؟ نېمىشقىمۇ بۇ گەپنى ئويلاشمايلا دېگەنلا شاھـزاـ
دەم. مەلىكە ئۇزسۇلتان خېنىم بىلەن كۆيۈسى بۇ ئىشنى ھامان
بىلمەي قالمايدۇ، لېكىن ھازىرچە بىلمەي تۇرغىنى ياخشىدى..
ئاستا كېتىۋالايمىكىن؟ ياق، ئۇنداق قىلسام بولمىغۇدەك. شاھزادە
مېنى رەنجىپ قالغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلىمىسۇن يەنە. شۇ تاپتا
ئۆزىمۇ قاتتىق ئوڭايسىزلىنىپ كەتتى ئەنە. بولدىلا، بۇنداق تۇـ
رۇۋالسام شاھزادىنى تېخىمۇ ئوڭايسىزلاندۇرۇپ قويغۇدەكمەن،
گەپ قىلىپراق ئولتۇراي. مۇشۇنداقلا كەتسەم شاھزادە بىلەن يەنە
قاچان كۆرۈشىمەن؟ شاھزادە ھەرەمگە ھەرگىز كىرەلمەيدۇ. مېنىڭ
چىقمىقىمۇ ئاسان ئەمەس...»

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم شاھزادە ئۇۋەيسخاننى ئوڭايـ
سىزلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئۆزى ئېغىز ئاچتى.

ـــ تۇركىستاننىڭ ھاۋاسىغا كۆنەلمىدىلىمۇ ؟

ـــ كۆندۇق، ـــ دېدى ئۇزسۇلتان خېنىم دەرھال جاۋاب بېـ

ىرىپ، ـــ تۈركىستاننىڭ ھاۋاسى ئىلى، ئالمالىق، بېشبالىق، ئۈچ تەرەپنىڭ ھاۋاسىغا ئوخشاپ كېتىدىكەن.

شۇنداق قىلىپ كەيپىيات قايتىدىن جانلاندى. مەلىكە دۆ-لەتسۈلتان خېنىم ئامال بار شاھزادىگە قارىماسلىققا تىرىشىپ ئولتۇراتتى.

ـــ ئالىيلىرى بىرەر پەدە ساز چېلىپ بەرسىلە، ـــ دېدى ئا-ربدا غىپپىدە سىرتقا چىقىپ كەتكەن سەييىدئەلى ئالىپ دۇتار كۆ-تۈرۈپ كىرىپ.

ـــ مېنى ئوسال قىلاي دەملا ئەمىرزادەم؟ ـــ دېدى ئۈۋەيسخان دۇتارنى ئالغىلى ئۇنىماي.

ـــ خېلى ئوبدان چالىلىغۇ ئاغا، ـــ دېدى ئۈزسۈلتان خېنىم ئەركىلەپ، ـــ خىجىل بولماي چېلىپ بەرسىلە، ھەممەيلەن ئۆز ئادەم بولغاندىكىن.

مەلىكە دۆلەتسۈلتان خېنىم شاھزادىنىڭ دۇتار چېلىشىغا قىزىقىپ قالغانىدى.

ـــ چالالىشلىرىچە چالسىلا ئالىيلىرى، ھەممە ئادەمنىڭ قو-لىدىن ساز چېلىپ، ناخشا ئېيتىش كېلىۋەرمەيدۇ، ـــ دېدى ئۇ شاھزادىگە قاراپ.

شاھزادە ئىلاجسىز دۇتارنى قولىغا ئالدى.

ـــ ئەمىسە ياخشى چالالمىسام زاڭلىق قىلىشمىسىلا، ـــ دې-دى دۇتارنىڭ پەدىسىنى تەڭشەپ تۇرۇپ.

مەلىكە بىرەدە شاھزادىگە، بىرەدە شاھزادىنىڭ قولىدىكى نە-قىشلىك دۇتارغا زوق بىلەن قاراپ قويدى.

«شاھزادىنىڭ مۇنداقمۇ ھۇنىرى بار ئىكەن ـ دە تېخى، ئوي-لىمىغانىكەنمەن...»

مەلىكىنىڭ خىيالىنى دۇتارنىڭ مۇڭلۇق ساداسى بىلەن شاھزادىنىڭ يېقىملىق ئاۋازى ئۈزۈپ قويدى. مەلىكە دىققىتىنى يىغىپ ناخشىغا قۇلاق سالدى.

ئېگىز تەختتە سەن ياتساڭ،
ئاياغىڭدا ياتاي مەشۇق.
قولۇم سۇنسام ساڭا يەتمەس،
كۆزۈمگە تۇتىيا مەشۇق.
جېنىم مەشۇق، خېنىم مەشۇق،
ۋىسالىڭغا يېتەرمەنمۇ؟
كويلىرىدا زار ـ زار يىغلاپ،
ئەجەل يەتمەي ئۆلۈرمەنمۇ؟
.....

تۇرپان خەلق ناخشىلىرىنىڭ مۇڭى مەلىكىنىڭ يۇرىكىگە بېرىپ تەگكەنىدى. شۇ تاپتا شاھزادە دۇتارنىڭ تارىنى ئەمەس، مەلىكىنىڭ يۈرەك تارىنى چېكىۋاتاتتى. ناخشىسى ئارقىلىق يۈرەك سىرلىرىنى مەلىكىنىڭ قۇلىقىغا شۇرلاۋاتاتتى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئارقىمۇئارقا ئىككى پەدە ناخشا ئورۇنلاپ توختىدى.

ـــ بىلىدىغان پەدىلىرىم مانا مۇشۇنچىلىك، ـــ دېدى دۇتارىنى تامغا يۆلەپ قويۇپ، ـــ ئاغىل ـ تاغىل كارىكىراپ زېرىكتۇرۇپ قويغان بولسام ئەپۇ سورايمەن.

ـــ يوقسۇ، بەكمۇ ياخشى چالدىلا، ـــ دېدى مەلىكە مەمنۇنلۇق بىلەن. ئەسلىدە ئۇنىڭ شاھزادىنى بەكرەك ماختىغۇسى بار ئىدى، ئۇزۇلتان خېنىم بىلەن سەييىدئەلى ئالپتىن خىجىل بولۇپ گېپىنى توختىتىۋالدى.

ـــ ناخشا ـ ساز يۈرەكتىكى دەردنى ئالىدۇ، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ شاھزادە ئۇۋەيسخانغا كۆز قىسىپ قويۇپ، ـــ تۇركىستانغا قەدەم كەلتۈرگەندىن بېرى ئالىيلىرىنىڭ ماھارىتى خېلى ئۆسۈپ قالدى. چالغان سازىدىمۇ، ئاۋازىدىمۇ مۇڭ كۆپىيىپ قالدى.

دۆلەتسۇلتان خېنىم شاھزادىگە لاپىيدە قاراپ قويۇپ، كۆزىدىنى دەرھال ئېقاچتى. ئۇ سەييىدئەلى ئالپنىڭ بۇ گەپىنى ئۆزىگە

قارىتىپ دەۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغانىدى.

ـــ مەن چىقاي، ـــ دېدى مەلىكە ئاستا ئورنىدىن قوزغىلىپ، ـــ ھەر بىرلىرىنى خويمۇ كايىتىپ قويدۇم.

ـــ نېمىگە ئالدىرايدىلا مەلىكەم؟ ـــ دېدى ئۇزۇلتان خېنىم، ـــ كۈن تېخى بالدۇرغۇ، يەنە بىردەم ئولتۇرسىلا. ئىككىمىز تېخى قانغۇدەك مۇڭداشمىدۇق.

ـــ ھېلىمۇ خېلى ئۇزۇن ئولتۇردۇم، ـــ دېدى مەلىكە تەۋازۇ بىلەن ئۆزرە ئېيتىپ، ـــ ئانامغا بېرىپلا كېلىمەن، دەپ ۋەدە بەرگەنىدىم. پېشىنىڭ ۋاقتى بولاي دەپ قاپتۇ. تېزرەك كۆرۈنۈمىسەم ئانام رەنجىپ قالىدۇ. ھە راست، ئانام سىلىنى تەكلىپ قىلىپ قويۇشۇمنى تاپىلىغانىدى، قەدەم كەلتۈرۈپ بېرەرلا.

ـــ ئىنشائاللاھ، ـــ دېدى ئۇزۇلتان خېنىم، ـــ خانىش ئايىمنى زىيارەت قىلىش مەن ئۈچۈن شەرەپ. سىلىمۇ پات ـ پات كېلىپ تۇرسىلا مەلىكەم.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم شاھزادە ئۇۋەيسخانغا لاپپىدە بىر قارىۋېلىپ جاۋاب بەردى:

ـــ زېرىكىپ قالمىسىلا چوقۇم كېلىمەن.

شاھزادە چاندۇرماي كۈلۈپ قويدى، لېكىن لام ـ جىم دېمىدى. ئىككى ئاشىق ـ مەشۇق ئايرىلىشقا قىيمىغان ھالدا كۆزلىرى ئارقىلىق خوشلاشتى.

12

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن شاھزادە ئۇۋەيسخانغا قىزى دۆلەتسۇلتان مەلىكىنى سوراپ ئەلچى بولۇپ كەلگەن سەييىدئەلى ئالىپقا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي دېلىغۇللۇق ئىچىدە ئولتۇراتتى. شۇنداق، ئۇ قىزىنى شاھزادە ئۇۋەيسخانغا نىكاھلاپ بېرىشنى

خالايتتى، ئەمما تېخىچىلا ئوردىسىدا پاناھلىنىۋاتقان شاھزادىنىڭ كەلگۈسىگە تازا ئىشەنچ قىلالمايتتى. سەييىدئەلى ئالپىنىڭ بولسا مۇشۇنىڭ بىلەن ئۇچىنچى قېتىم ئەلچىلىككە كېلىشى ئىدى. ئەمدى ئېنىق بىر جاۋاب بەرمىسە سەت تۇراتتى. ئۇنىڭسىزمۇ خانىشتىن شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن مەلىكىسى توغرۇلۇق بولۇنغان چىتتى ـ پىتتىك گەپلەرنى ئاڭلاپ قالغانىدى.

«مۇشۇ كۈنلەردە مەلىكىنى تازا باشقۇرالمايۋاتىمەن، ـــ دېگەنىدى خانىش دادلاپ، ـــ ھە دېسە ھېلىقى موغۇل مەلىكىسىنىڭ قەسىرىگە يۈگۈرەيدۇ. كېنىزەكلىرىدىن ئىچكىرىلەپ سورىسام، مەلىكە يالغۇز ھېلىقى موغۇل مەلىكىسى بىلەنلا ئەمەس، ئۇنىڭ ھېلىقى شاھزادە ئاغىسى بىلەنمۇ كۆرۈشۈپ يۈرگەنمىش. تازا خاتىرجەم بولالمايۋاتىمەن، ئالمادىس ئول شاھزادە بىلەن ئىچ ـ پەش تارتىشىپ قالسا، بۇنىڭ ئاقىۋىتىنى مۆلچەرلىمەك تەس. خەۋەرلىرىدە بار، ئىشكىئاغىسى تېكە ئەمىرنىڭ ئاغىچىسى مەلىكىنى ئوتتۇرانچى ئەمىرزادىسىگە سوراپ باش ئاغرىقى قىلغىلى خېلى بولدى. مەلىكىنىڭ توي ئىشىنى ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلىپ، باش ئاغرىقىدىن قۇتۇلمىساق بولمايدىغاندەك قىلىدۇ. بۇنداق قىلساق مەلىكىگمۇ، بىزگىمۇ ياخشى...»

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئەتىۋارلىق مەلىكىسىنى قول ئاستىدىكى ئەمىرنىڭ ئوغلىغا بېرىشنى خالىمايتتى. كىچىكرەك بولسىمۇ بىرەر ئەلنىڭ خان ـ سۇلتانى بىلەن قۇدىلىشىشنى ئارزۇ قىلاتتى. ئەمما شۇ چاغقىچە ئۇنداق ئەلچىلەردىن شەپە يوق ئىدى. گەرچە شاھزادە ئۇۋەيسخان نەسەب، مەرتىۋە جەھەتتە ئۇنىڭ دىتىدىكىدەك لايىق بولسىمۇ، بىراق ئۆز ۋەتىنىدىن قېچىپ چىقىپ سەلتەنەت سايىسىدا ياشاۋاتقان بۇ شاھزادىنىڭ ئېتى ئۇلۇغ بولغىنى بىلەن سۈپرىسى قۇرۇق ئىدى.

«شاھزادە ئۇۋەيسخان تاغىسى سۇلتان شىر مۇھەممەدخاندىن تەخت ـ سەلتەنەتنى سويۇپ ئالالارمۇ زادى؟ ئول تەسەررۇپىنىڭ بۇيۇك ئۇلۇسىبىگى بولمىش خۇدايداد ھەزرەتلىرىنىڭ نەۋرىسى

شاھزادە بىلەن بىللە بولغانلىقى ئۈچۈنلا، ئۇنىڭ تاغىسىدىن تاجۇ-تەختىنى سويۇپ ئالالىشىغا ئىشەنگەنىدىم. بىراق، ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى بۇ ھەقتە ئۇلارغا ھازىرغىچە بىرەر شەپە بەرگەنىدەك ئەمەس. ياكى ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرى شاھزادە بىلەن كۆمەكلىشىشتىن يالتىيىۋالغانمىدۇ؟ يېقىندىن بېرى شاھزادىمۇ موغۇلىستان تەرەپتىن لەشكەر توپلاش ئىشىنى ئانچە تىلغا ئالمايدىغان بولۇۋالدى. قارا قىشنىڭ ئاخىرلىشىشىنى كۈتۈۋاتامدىكىن دەپتىكەنمەن، مانا كۆكلەمۇ كېلەي دەپ قالدى، ھېچبىر مىدىرلاي دېمەيدۇ. ئەمدى بولسا ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالپنى ئەلچى قىلىپ ئەۋەتىپتۇ. بۇ ئىشقا قانداق جاۋاب بەرسەم مۇۋاپىق بولۇر؟ كېسىلا رەت قىلىۋەتسەم شاھزادىنىڭ دىلى رەنجىيدۇ. كونىلارنىڭ: «بۇ دۆلەت سەندە تۇرماپتۇ، بۇ مەينەت مەندە» دەيدىغان تەمسىلى بار. كىم بىلىدۇ، شاھزادە پات يېقىندا موغۇلىستان سەلتەنىتىنى قولىغا ئالامدۇ تېخى. ناۋادا شۇنداق بولۇپ قالسا، پۇشايمان قىلىدىغان ئىش چىقىدۇ. ناۋادا كۇيۇ ئوغلۇم بۇيۇك موغۇلىستان سەلتەنىتىنىڭ سۇلتانى بولسا ئىدى، ئول چاغدا مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ تەھلىكىسىدىنمۇ ۋايىم يېمىگەن، ئاخىرقى ئۆمرۇمنى خەقكە بېقىنماي خاتىرجەم ئۆتكۈزگەن بولاردىم. ھەي، ئارمان دېگەن ئارمان ـ دە. پات يېقىندا موغۇلىستان تەختىنىڭ تاجدارى بولىدۇ دەپ يۈرگەن شاھزادە بولسا تېخىچە مېنىڭ ھامىيلىقىمدا. ئەجەبمۇ بىر بېشىمنىڭ ئىچىمۇ، تېشىمۇ قاتتى دېسە. ئوردا ئىشكىنى غىسى تىكە ئەمىرنىڭ ئوتتۇرانچى ئەمىرزادىسىغۇ خېلى تۇزۇك يېگىت بولغان، بىراق نەسەبى ماس كەلمەيدۇ. گەرچە تۇركىستان كىچىكرەك ئەل بولسىمۇ، مەن يەنىلا بۇ تەسەررۇپنىڭ ھۆكۈمدارىمەن. شۇنداق ئىكەن، مەن بىلەن قۇدىلاشماقچى بولغانلارنىڭ نەسەب ـ مەرتىۋىسىمۇ ماڭا ماس كېلىشى كېرەك ـ تە. قوشنا ئەلنىڭ سۇلتانلىرىغا قۇدىلىشايلى، قىزىمنى كېلىن قىلىۋالسىلا دېگىلى تېخى بولمىسا. تازىمۇ بىر ئىش بولدى ـ دە، بۇ. ئاشۇ چاغدا مەلىكىنى ئوردا زىياپىتىگە قاتناشتۇرمايدىغان، شاھزادە

بىلەن كۆرۈشتۈرمەي پىنھان ساقلايدىغان ئىشكەنتۇق. ھەئە، شۇ چاغدىلا مەلىكىگە شاھزادىنىڭ كۆزى چۈشكەنىدى. كۆڭۈل دېگەنغۇ شۇنداق نەرسە زادى، ئۇنى ھەرقانداق قىلىپمۇ تەقىب قىلىۋالغىلى بولمايدۇ. خانىش ئايىمنىڭ ئەندىشىسىمۇ ئورۇنلۇق. ناۋادا مەلىكە سەييىدئەلى ئالپىنىڭ ئاغىچىسىنى ۋاستە قىلىپ شاھزادە بىلەن ئۇچرىشىپ يۈرگەن بولسا ئىش تېخىمۇ مۇرەككەپلىشىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە سەييىدئەلى ئالپىنىڭ ئاغىچىسى شاھزادىنىڭ سىڭلىسى ئەمەسمۇ. ئۇلارغا ئىسسىق ئۆتۈشۈپ، بىر ـ بىرىگە كۆڭۈل بېرىشىپ ۋەدىلەشكەن بولسا، كۆڭۈل رايىنى ياندۇرماقمۇ تەس، جاھاندا ئاشىق ـ مەشۇقلارنى كىممۇ ئايرىۋېتىش مۇددىئا. سىغا يېتەلىگەن؟! توسقانسېرى ئىرادىسى چىڭىپ كېتىدۇ تېخى! راست، ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالپىنىڭ ئارقىمۇئارقا ئەلچىلىككە كەلگىنىدىن قارىغاندا ئۇلار ئاللىقاچان كۆرۈشكەن، تويلىشىشقا پۈتۈشكەن گەپ. ئەمىرزادە مەلىكىنىڭ يۈزىگە سەت بولمىسۇن، بىزنى خىجىل بولۇپ قالمىسۇن دەپ بۇ ئىشلارنى تىلغا ئالمىغان بولۇشى مۇمكىن...»

ـــ ئىشكىنى قايتا ـ قايتا چەككەن ئادەم ئاندىن ئۆيگە كىرەلەيدۇ، دەيدىغان گەپ بار، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ ئەمىر شەيخ نۇرىددىنىنىڭ چىگىش خىياللىرىنى بۆلۈپ، ـــ شۇڭا ئىشەنچىمىزنى بوشاشتۇرماي ئالىيلىرىنىڭ ئىشكىنى قايتا ـ قايتا قېقىشقا جۈرئەت قىلدۇق. نىكاھ غايىب دەپتىكەن بابائى بۇزرۇكلىرىمىز. بەلكىم بارلىق مەۋجۇداتلارنى جۈپتى بىلەن ياراتقان قۇدرەتلىك تەڭرى شاھزادە ئالىيلىرى بىلەن مەلىكەمنىڭ پېشانىسىگە بۇ غايىب نىكاھنى پۈتكەن بولۇشى مۇمكىن. شاھزادەم ئەمىر ھەزرەتلىرىگە كۆيۈپ ئۆغۈل بولۇپ ئاياغلىرىدا بىر ئۆمۈر خىزمەت قىلىشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىدۇ. ئاللاھ خالىسا پات يۇرىسەتتە موغۇلىستان سەلتەنىتىمۇ شاھزادە ئالىيلىرىغا كۆلۈپ بېقىشى مۇمكىن. ئەلۋەتتە، بۇ ئىشلاردىمۇ ئالىيلىرىنىڭ چەكسىز مەدىتىگە تايىنىمىز دەيدىغان ئىشەنچىمىز بار. ئۆزلە تۇركىستاندا

يۆلەنچۈك، ئاتا بولۇپ بەرسلە، شاھزادە ئالىيلىرى موغۇلستاندا پەرزەنتلىك ساداقىتىنى ئادا قىلسا، يىراق ـ يېقىندىكى ئەغيارلىرىمىز ئىككى ئەلنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتىگە زىنھار كۆز تىكەلمەيدۇ.

«ئىشلار سىلىنىڭ دېگەنلىرىدىكىدەك بولسا خويمۇ كۆڭلىمىزدىكىدەك ئىش بولاتتى ئەمىرزادەم. گەپنى قىلماق ئاسان، بىراق بىر ئەلنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتىنى سويۇپ ئالماق بەسىي مۇشكۈلدۇر. قايسىبىر ئاتا ئەتىۋارلاپ باققان قىزىنىڭ بىر ئەلنىڭ سەلتەنەت ساھىبىغا خانىش بولۇشىنى خالىمىسۇن. ئەمما شاھزادە بۇنداق چوڭ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالارمىكىن؟...»

ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ كۆڭلى جايىدا ئەمەس ئىدى، ھەدېگەندە ئېغىز ئېچىشقا ئالدىرمايۋاتاتتى. ئەمىرنىڭ چىراي ئىپادىسىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ ئولتۇرغان سەييىدئەلى ئالپ تىت ـ تىت بولاتتى. ئۇنىڭ جاۋابىنى، كۆڭلىدىكى ئوي ـ خىياللىرىنى پەرەز قىلىشقا تىرىشاتتى.

«بىلىمەن، سىلى شاھزادىنىڭ بۇيۇك ئۇيغۇر ئېلىنىڭ سەلتەنىتىنى سويۇپ ئېلىشىغا ئىشەنچ قىلالمايۋاتىدىلا. ئۇنى كۆيۈ ئوغۇل قىلغىلىرى باريۇ، ئەمما بىر قاچقۇن شاھزادىگە قېيىنئاتا بولۇشنى كۆڭۈللىرىگە سىغدۇرالمايۋاتىدىلا. شۇنداق، سىلى ئەتىۋارلىق مەلىكىلىرىنى ئۆزى سۆيگەن كىشىسىگە ئەمەس، تاجۇتەخت ئىگىسىگە بېرىشنى ئارزۇ قىلىدىلا. ياخشى ئويلانسىلا، ھەرگىز خاتا ھۆكۈم چىقىرىپ قالمىسىلا ئالىيلىرى. ئاينىڭ ئون بەشى ئايدىڭ بولسا، ئون بەشى قاراڭغۇ بولىدۇ. شاھزادە ئالىيلىرى ھازىر دەل ئاشۇ ئون بەش كۈنلۈك قاراڭغۇلۇقتا تۇرۇۋاتىدۇ. ئۇنىڭ نۇر ـ زىياغا كۆمۈلگەن ئون بەش كۈنلۈك ئايدىڭغا چىقىشىغا ئاز قالدى. خاتا ھۆكۈم چىقىرىپ قويۇپ، ئۆزلىرى پۈشايمان يېگەننى ئاز دەپ، ئىككى ئاشىق ـ مەشۇقىنى ئۆمۈرلۈك دەرد ـ ھەسرەتكە مۇپتىلا قىلىپ قالمىسىلا. توۋا، كۆڭۈل دېگەن ئاجايىپ نەرسىكەن. ئادەمنى تەخت ـ سەلتەنەتتىن، راھەت ـ پاراغەتتىن

ۋاز كەچتۇرىدىكەن. مەنمۇ ئۆز ۋاقتىدا زەينەپ بىبىنى دەپ قانداق مۇشەققەتلەرگە مۇپتىلا بولمىدىم ـ ھەي! ھاياتىمدىن ئايرىلغىلى قىل قالدىم تېخى. شۇنداق ئۇچۇن، شاھزادە ئالىيلىرىنى سۆيگەن ياردىن ۋاز كېچىپ ۋەتەنگە قايتىشقا زورلىيالمايۋاتىمەن. شۇ كۈنلەردە شاھزادەمۇ ئەل ـ يۇرت، تەخت ـ سەلتەنەتنى پۈتۈنلەي ئېسىدىن چىقاردى. ئەس ـ يادى مەلىكە بىلەن تېزرەك باش قوشۇپ، ۋىسال شارابى ئىچىشتە. ئەمىر جانابلىرى ئول ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ كۆڭۈل ئارزۇسىنى چۈشىنەمدىكىن؟ ناۋادا ئەمىر ئالىيلىرى بۇ قېتىمقى مېنى جاۋابسىز ياندۇرسا قانداق قىلار ـ مەن؟ شاھزادە ئالىيلىرىغا نېمىدەپ بارارمەن؟ شۇ تاپتا خۇش خەۋەر ئېيتىپ كېلىشىمنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ ئولتۇرۇپتۇ. ناۋادا بۇ قېتىمقى ئەمرىنىڭ جاۋابىنى ئالالمىسام، شاھزادىنى مەلىكە بىلەن توي قىلىش نىيىتىدىن ۋاز كېچىشكە نەسىھەت قىلىپ، ۋەتەنگە قايتىپ تاجۇتەختنى قولغا ئېلىشقا ھەركەت قىلىشنى تەۋسىيە قىلسام قانداق بولۇر؟ شاھزادە بۇ مەسلىھەتىمگە كۆنەرمۇ؟ ناۋادا شاھزادە يۇرتقا قايتىپ تەخت ـ سەلتەنەتنى قولغا ئالسا، مۇنۇ ئەمىر مەلىكىسىنى تۇرپانغا ئۆزى ئېلىپ باراتتى، چوقۇم شۇنداق قىلاتتى...»

سەييىدئەلى ئالپىنىڭ خىيالىنى ئەمىر شەيخ نۇرىددىنىڭ ئاۋازى بۆلۈۋەتتى.

ـــ ئەمىرزادەمنى تولا يول ماڭدۇرۇپ قويغىنىمىزغا كۆپ خىجىلمىز، ـــ دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن چىرايىغا قۇۋلۇق بىلەن كۈلكە يۈگۈرتۇپ، ـــ مېنىڭچە بولسا شاھزادىنى ھازىرلا كۈيۈ ئوغۇل قىلىۋالغۇم بار. ئەمما مەلىكىنى توققۇز ئاي توققۇز كۈن قورساق كۆتۈرۈپ، يامان سېزىك، ئاچچىق تولغاق ئازابى تارتىپ تەۋەللۇت قىلغان ئانىسىنىڭمۇ مەسلىھەتىنى ئېلىشىم كېرەكقۇ ئاخىر. تېخى مەلىكەمنىڭمۇ كۆڭۈل رايىغا باقمىغان گەپ دېسەم. شۇڭا ئالدىرىمسۇنلار، ئەتە ـ ئۆگۈنگىچە ئۆزۈم جاۋابىنى بېرۈرمەن.

سەييدئەلى ئالپ ئوچۇن يەنە ئولتۇرۇۋېرىشنىڭ ئورنى قالـمىغانىدى، شۇڭا ئورنىدىن تۇرۇپ خوشلىشىشقا مەجبۇر بولدى.

ــ ئەمسە قۇلىقىم ئۆزلەدە قالدى ئالىيلىرى. ئىشق ئازابىدا كىيگىنى كېپەن، يېگىنى زوقۇم[1] بولۇپ قىينىلىۋاتقان، باغرى كاۋاپ شاھزادەم ئوچۇن ھەممەتلىرىنى ئايىمىغايلا. ئاللاھ ئىگەم خۇش خەۋەرلىرىنى ئىشتىشىمىزگە نېسىپ قىلغاي.

ــ ئاللاھ خالىسا، ــ دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن گەپنى قىسقا قىلىپ.

※ ※ ※

قەسىرنىڭ دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلگەن سەييدئەلى ئالپنى كۆرۈپ شاھزادە ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقتى:

ــ قانداق بولدى؟ نېمە دېدى ؟ رازىلىق بەردىمۇ؟

شاھزادىنىڭ يامغۇردەك سوئاللىرى ئالدىدا سەييدئەلى ئالپ بىر پەس تېڭىرقىدى. ئەمما ئۆزىنى روھلۇق، ئۇمىدۋار تۇتۇشقا تىرىشىپ جاۋاب بەردى:

ــ خانىش بىلەن مەسلىھەت قىلىپ، مەلىكىنىڭ كۆڭۈل رايىنى ئېلىپ بېقىپ ئاندىن جاۋابىنى بېرەي دېدى.

قاتتىق ئۇمىدسىزلەنگەن شاھزادە لاسسىدە بولۇپ قالدى.

ــ يەنە جاۋاب بەرمەپتۇ ــ دە.

ــ ئۇمىدسىزلەنمىسىلە، ــ دېدى سەييدئەلى ئالپ تەسەللى بېرىشكە تىرىشىپ، ــ بۇ قېتىمقى جاۋابىنى ئالدىنقى ئىككى قېتىمدا بەرگەن جاۋابىغا سېلىشتۇرغاندا ھەرھالدا خۇش خەۋەر دېيىشكە بولىدۇ.

ــ بۇنى قانداقسىگە خۇش خەۋەر دېگىلى بولسۇن؟ ــ دېدى شاھزادە جىلە بولۇپ.

سەييدئەلى ئالدىرىماي چۇشەندۇردى:

① زوقۇم ــ زەھەر.

ـــ ئويلاپ باقسىلا، ئالدىنقى ئىككى دورەم ئەلچىلىككە بار-غىنىمدا ئەمىر ئالىيلىرى شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ بىزگە كۆيۈ ئوغۇل بولۇشنى ئارزۇ قىلغىنى خويمۇ بەلەن ئىش بولۇپتۇ، لې-كىن ئالدىرىمسۇن، ئاللاھ خالىسا ئالدىمىزدىكى كۆزدە بىر مەس-لىھەت قىلايلى، دەپ مۇجمەللا جاۋاب بېرىپ ياندۇرغانىدى. مانا بۇگۈن خانىش بىلەن مەسلىھەت قىلىدىغان، مەلىكىنىڭ كۆڭۈل رايىنى بىلىپ باقىدىغان بولدى. دېمەك، ئىشىمىزدا خېلى ئىلگە-رىلەش بولدى دېگەن گەپ. ناۋادا خانىش بۇ تويغا رازىلىق بەرمىدى دېگەندىمۇ، مەلىكە رازىلىق بېرىدۇ. بەلكىم ئۆزلەگە مەيلى بارلە-قىنى، ئۆزلە بىلەن توي قىلىشنى خالايدىغانلىقىنى ئاتا ـ ئانىسى-غا بىلدۈرۈپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. ئەمىر ئالىيلىرى بولسا دەمال-لىققا بىر قارارغا كېلەلمەي دېلىغۇل بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. ئاڭلە-شىمچە، ئەمىر ئالىيلىرى مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمغا بەكلا ئامراقمىش، ھەرقانداق ئىشتا دىلىنى چىگىشنى خالىمايمىش. شۇنداق ئىكەن، مەلىكىنىڭ كۆڭۈل مەيلىنى رەت قىلالمايدۇ. سەۋر قىلسىلا ئالىيلىرى، بەلكىم ئەتە ـ ئۆگۈنگىچە خۇش خەۋەر ئاڭلاپ قېلىشىمىز چوقۇم.

ـــ ئېيتقانلىرى كەلسۇن ئىلاھىم، ـــ دېدى ئۇيغۇر ھەسرەتلىك تىنىپ.

ئارىنى بىر پەس سۈكۈت قاپلىدى. سەييىدئەلى ئالپىنىڭ سۆزلىرى شاھزادىنىڭ قەلبىدىكى ئاجىز يېنىپ تۇرغان ئۈمىد شامىنى بىرئاز پىلىلدىتىپ قويغانىدى. ئەس ـ يادى مەلىكە بىلەن تېزرەك توي قىلىشتا قالغان ئۇيغۇر ئوغۇللىرىنىڭ ئوي ـ خىياللىرىنىڭ باش ـ ئاخىرى يوق ئىدى. ۋۇجۇدىنى چىرمىۋالغان ئۈمىدسىز-لىك، ھىجران ئازابى يۈرىكىنى قۇرتتەك غاجىلايتتى.

ـــ كۆكلەم كېلەي دەپ قالدى، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ تەگسىز خىياللارغا غەرق بولۇپ ئولتۇرغان شاھزادىگە قاراپ، ـــ بىرنەچچە ئايدىن بېرى تۇرپان تەرەپ بىلەن ئالاقە قىلالمىدۇق. پا-ناھلىنىۋاتقان دەرگاھىمىزنى بىلەلمىگەچكىمۇ بابائى بۇزرۇكتىن

خەۋەر بولمايۋاتىدۇ. ھېچبولمىغاندا سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ھازىرقى ئەھۋالىدىن، مەقسەت ـ مۇددىئاسىدىن خەۋەر تاپساق ياخشى بولاتتى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۇندىمىدى، ئۇنىڭ تۇرقىدىن بۇ ئىشلارنى سۆزلەشكۈسى يوقتەك قىلاتتى.

«شاھزادىنىڭ قۇلىقىغا ھازىر بۇنداق گەپلەر خۇشياقماس بولۇپ كەتتى. تۈركىستان مەلىكىسىنى دەپ تاجۇتەخت، سەلتەنەتنى ئېسىدىن چىقاردى...»

سەييىدئەلى ئالپ شاھزادىگە يەنە گەپ قىلىشقا تەمشىلىپ توختىۋالدى.

«بولدىلا، ھازىر كەيپى تازا جايىدا ئەمەس. كۆڭلى بىئارام بولۇپ تۇرۇۋاتقاندا بۇ گەپلەر قۇلىقىغا خۇشياقماسلىقى مۇمكىن، ئەتىگىنچە سۆزلىشەرمەن.»

ـــ يەپ ـ ئىچىپ يېتىۋېرەمدۇق بۇ دەرگاھتا؟ ـــ دېدى شاھزادىنىڭ خىلۋەتخانىسىغا ئۇسۇپلا كىرگەن سەركەردە بوران خوجا چېچىلغان ھالدا، ـــ ھاۋا ـ جاھانمۇ ئىسسىپ قالدى. ئاخىرلاشمايدىغان مېھماندارچىلىق يوق بۇ جاھاندا. ئېغىرىمىزنى خەقكە سېلىۋەرمەي ئاستا يۈرت ـ ماكانىمىزغا قايتىپ، لەشكەر توپلاپ سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلايلى ئەمدى.

شۇ كۈنلەردە تىغ يارىسى سەللىمازا ساقىيىپ سالامەتلىكى ئەسلىگە كەلگەن سەركەردە بوران خوجا موغۇلىستانغا كېتىش توغرۇلۇق غەلۋە قىلىدىغان بولۇۋالغانىدى. ئىچ پۈشۈقىنى بېسىش ئۈچۈن ئاز ـ تولا شاراب ئىچكەن بولسا كېرەك، بىرئاز كەيپ كۆرۈنەتتى. سەييىدئەلى ئالپ ئۇنىڭغا لاپپىدە قاراپ قويۇپ لام ـ جىم دېمىدى.

ـــ ئالدىرىمىسىلا سەركەردە، موغۇلىستانغا چوقۇم قايتىمىز، ـــ دېدى شاھزادە ئۆزىنى بېسىۋېلىپ تۇرۇپ.

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم بىلەن ئىككىنچى قېتىم كۆرۈ-

شۇپ، يۇرەكلىرىدىكى ئىشق ـ سۆيگۈسىنى ئىزھار قىلىشقاندىن بېرى ئۇۋۇەيسخانىنىڭ قۇلىقىغا موغۇلىستانغا قايتىش دېگەن سۆز ئانچە ياقمايدىغان بولۇپ قالغانىدى.

ـــ قاچانغىچە ئالدىرىمايمىز ئالىيلىرى؟ ـــ دېدى بوران خوجا شاھزادىنىڭ كەيپىياتىغا دىققەت قىلماي، ـــ ئالدىرىمىساق ۋاقىت ئۆتۈۋېرىدۇ، ئۆزلە ئالدىرىمىسىلا...

ـــ ئالدىرىسىلا ئۆزلە ماڭغاچ تۇرسىلا ئەمىسە، ئالدىلىرىنى توسۇۋالغىنىمىز يوق، ـــ دېدى شاھزادە تەرىنى تۇرگىنىچە بوران خوجىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ.

شاراب تەسىرىدە كاللىسى قىزىپ قالغان سەركەردە بوران خوجا پەرۋاسىز ھالدا غۇدۇرىدى:

ـــ ئەلۋەتتە مەن ئالدىرايمەن، ماڭغاچ تۇرسام بولۇۋېرىدىغۇ ئالىيلىرى، سەركەردە دېگەن جەڭگە يارالغان. دۇشمەندىن قورقۇپ خەقنىڭ دەرگاھىدا پاناھلىنىش ھەقىقىي سەركەردىنىڭ ئىشى ئەمەس...

ـــ سەركەردە كەيپ بولۇپ قالغاندەك قىلىلا، چىقىپ ئارام ئېلىۋالسىلا، بۇ ئىشلارنى ئەتە مەسلىھەتلىشەيلى. شاھزادە ئالىيلىرىمۇ مۇشۇ ئىش ئۈچۈن باش قاتۇرۇۋاتىدۇ، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ بوران خوجىنى سىرتقا تارتىپ.

بوران خوجىنىڭ سۆزلىرى شاھزادە ئۇۋۇەيسخانىنىڭ يۈرىكىگە بىگىز بولۇپ سانجىلغاندى، ئۇنىڭ ۋۇجۇدى ئاچچىق ـ ئاچچىق سىلكىندى، يىگىتلىك غۇرۇرى غەلىيان كۆتۈردى.

«توغرا ئېيتتىلا بوران خوجا. سەركەردە دېگەن جەڭگە يارالغان، لېكىن مېنىڭ جەڭدىن قاچقىنىم يوق، ھەم ئۇنداق قورقۇنچاقلاردىنمۇ ئەمەسمەن. مېنى سۇلتان شىرمۇھەممەدخاندىن قورقۇپ بول دەرگاھتا پاناھلىنىۋاتىدۇ دېسىلە، ئۇۋال قىلغان بولىدىلا. ئۆزلەگە بۇ دەردىمنى، بۇ تەڭقىسلىقىمنى قانداقمۇ چۈشەندۈرەرمەن؟ چىن يۈرىكىمدىن سۆيگەن يارىمنى قانداقمۇ تاشلاپ كېتەلەيمەن؟ ئول دىلرەباسىز ئۇنداق تاجۇتەختىنىڭ نېمە كېرىكى

ماڭا؟ مېنى بول دەرگاھتا لاماكان بولۇپ تۇرغۇسى بار دەمدىلا؟ ئامال يوق دېۋانە، يەنە كېلىپ ئىشق دېۋانىسى بولدۇم. ئول يارنىڭ ۋىسالىغا يەتسەملا موغۇلىستانغا دەرھال ماڭاتتىم. تۇركستان تەختگاھىنى بەرگەن تەقدىردىمۇ بول دەرگاھتا ھەرگىز تۇرماسدىم. ئېھ تەڭرىم، بۇنچە قىينىماي ئول جانانىنىڭ ۋىسالىغا تېز-رەك يەتكۈزسەڭ نېمە بولۇر ـ ھە؟! بوپتۇلا، يەنە بىرنەچچە كۈن تەخىر قىلاي. پەقەت بولمىسا مەلىكە بىلەن يەنە بىر سۆزلىشىپ باقارمەن. ئۇنى تاشلاپ كېتىشكە يۈرەك چىدارمىكىن ـ تاڭ..»

ـــ كەچۈرسىلە ئالىيلىرى، سەركەردە بوران خوجا كەيپ بولۇپ قاپتۇ، ـــ دېدى بوران خوجىنى يولغا سېلىۋېتىپ كىرگەن سەييىدئەلى ئالپ شاھزادىنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ.

ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالپقا يالت ئېتىپ قاراپ قويۇپ ئۇنچىقمىدى.

«ئۆزلەنگىمۇ بوران خوجىغا ئوخشاش مېنى ئەيىبلىگۈلىرى بار. ئەمما ئاغزلىرىدىن چىقىرالمايۋاتىدىلا، كۆڭلۈمنى ئاياۋاتىدىلا..»

ـــ ئەمىسە مەن چىقاي، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ كەينىگە يېنىپ.

ـــ توختاپ تۇرسىلا، ـــ دېدى شاھزادە سەييىدئەلى ئالپنى توختىتىپ، ـــ ھازىرلا تۇرپانغا چاپارمەن ماڭغۇزسىلا، بىزمۇ ھەر ئېھتىمالغا قارشى سەپەرگە تەييارلىق قىلغاچ تۇرايلى.

شاھزادىنىڭ چىرايىدىكى ئۇمىدسىزلىك، چۈشكۈنلۈكنى ھېس قىلغان سەييىدئەلى ئالپنىڭ يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى.

※ ※ ※

شاھزادە ئۇۋەيسخانغا زارىقىش، تەلمۈرۈش، ئۇمىد ۋە ئۈمىدسىزلىك ئىلكىدە ئۆتكۈزگەن ئىككى كۈن ئىككى يىلدەك

ئۇزاق تۇيۇلدى. بۇ ئىككى كۈن ئىچىدە يا ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ـ نىڭ ئوردىسىدىن، يا مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمدىن ھېچبىر خەۋەر كەلمىدى. كۈنىگە نەچچە ۋاق قېشىغا كىرىپ ئەھۋاللىشىپ تۇرىدىغان سەييىدئەلى ئالپمۇ بۇ ئىككى كۈندىن بېرى ئۇنىڭدىن ئۆزىنى قاچۇرغاندەك قىلاتتى.

«بىرەر خەۋەر كېلەيمۇ دېمەيدۇ ـ يا؟ نېمىلا بولمىسۇن ئە ـ مىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرى بىر جاۋاب ئەۋەتىشى كېرەك ئى ـ دىغۇ ئاخىر؟ مەلىكىگە نېمە بولغانىدۇ؟ ئەجەب بۇيان كېلەيمۇ دې ـ مەيدۇ، ياكى ئۇنىمۇ ھەرەمدىن چىققىلى قويمايۋاتامدىكىن؟ بەلكىم ئەمىر ئالىيلىرى بۇ توي ئىشىنى ماقۇل كۆرمىگەن بولسا، قىزى ـ نى تەقىب ئاستىغا ئالغاندۇ، ئۆزى كېلەلمىسىمۇ خېتى بولسىمۇ كەلسە بولاتتى. مەلىكىنىڭ دىدارىنى كۆرەلمەي يۇرتقا كېتەرمەن ـ مۇ؟ ھېچبولمىسا يولغا چىققۇچە بىر كۆرۈشۈۋالسام بولاتتى. ئەم ـ دى يەنە تىرەجەپ تۇرۇۋالسام يالغۇز سەركەردە بوران خوجىلا ئە ـ مەس، سەييىدئەلى ئالپمۇ، نۆكەرلىرىمۇ مەندىن ئۈمىدسىزلىنى ـ دۇ. ئاغزىدىن چىقارمىغان بىلەن كۆڭلىدە ئاغرىنىدۇ. شۇنداق، ئۇلار ئەل ـ يۇرتنى سېغىنغاندەك مەنمۇ سېغىندىم. ئانام بىلەن سىڭلىم مەختۇمسۇلۇ خېنىم قانداقراق تۇرۇۋاتقاندۇ؟..»

شاھزادە ئۇۋەيسخانىڭ ئانىسىنى ئېسىگە ئېلىشى ھامان يۇرىكى شۇررىدە ئېرىپ كەتتى، بۇرنى ئېچىشىپ، كۆز چاناقلى ـ رىغا ياش كەلدى، كۆز ئالدىدا ئانىسى سۇلتان خاتۇننىڭ سولغۇن چىرايى زاھىر بولدى. ئانا ئوغلىنى بوشاڭ، ئىرادىسىز، غەيرەت ـ سىز دەپ ئەيىبلەۋاتقاندەك بىلىنىپ كەتتى.

«كەچۈرسىلە ئانا، مەن راستىنلا بوشاڭكەنمەن. شۇ چاغقى ـ چە ھېچبىر ئىشنى رويابقا چىقىرالمىدىم، كۈتكەن ئۈمىدلىرىنى ئاقلىيالمىدىم. ئارزۇ ـ ئارمانلىرىمغا بىر قىزنىڭ پىراق ـ ھەسرىتى قوشۇلدى. ئوغۇللىرىنى چۈشەنسىلە ئانا. ئەل ـ يۇرت ـ تىن، تەخت ـ سەلتەنەتتىن مەھرۇم بولۇپ، لاماكانلىقتا پۈچىلى ـ نىۋاتقان نىمجان يۇرىكىمگە سۆيگۈ ـ مۇھەببەتتىن تەسەللى، مە ـ

دەت ئىزدەۋاتىمەن. ئوغۇللىرى ئۇچۇن ئول گۈزەل مەھبۇب خۇددى قايتىپ بېرىشنى ئارزۇ قىلغان ۋەتىنىمدەك، قولغا ئېلىشنى ئار-مان قىلغان تەخت ـ سەلتەنەتتەك مۇھىم. قانداق قىلسام بولۇر؟ يول كۆرسەتسىلە ئانا. شۇ تاپتا يېنىمدا بولغان بولسىلا بۇ ھالىم-نى كۆرۈپ سەدپارە بولغان، مۇرادىمغا يەتكۈزۈش ئۇچۇن ھەربىرىدە قىلغان، ئامال ـ چارە ئىزدىگەن بولاتتىلە. ئىلاجسىز قالدىم، يۈ-رىكىمنى تۇركىستاندا قالدۇرۇپ كېتىشكە مەجبۇر بولۇۋاتىمەن. شۇنداق قىلسام بولارمۇ ئانا؟..»

شاھزادە ئۇۋەيسخان قارايى يوق كۈتۈشكە ئاخىرى بەرداشلىق بېرەلمىدى. غۇرۇر، ھايانى قايرىپ قويۇپ سىكلىسىغا يېلىندى:

ـــ ئۆتۈنۈپ قالاي، مەن ئۇچۇن ھەرەمگە بىر بېرىپ كەلسە-لە سىكلىم، مەلىكىنى ئاخىرقى قېتىم كۆرۈۋالاي.

ئاكىسىنىڭ ئەپتىگە قاراپ ئۇزۇلتان خېنىمنىڭ كۆزىگە غەلىلىدە ياش كەلدى.

ـــ كەچۈرسىلە ئاغا، ـــ دېدى ئۇ ئۆزىنى يىغىدىن ئاران تۇ-تۇپ تۇرۇپ، ـــ ئۆزلەنى ئالداشنى خالىمايمەن، تۇنۇگۈن ھەرەمگە ئىككى قېتىم بېرىپ كەلدىم.

شاھزادىنىڭ يۈرىكى جىغىدە قىلدى. ئۈمىدسىز تۇيغۇلار ۋۇجۇدىغا قايتىدىن چاڭگال سالدى.

ـــ مەلىكە بىلەن كۆرۈشەلىدىلىمۇ؟

ـــ ياق.

ـــ نېمىشقا؟

ـــ مەلىكە بىلەن كۆرۈشتۈرمىدى.

ـــ سەۋەبى نېمىكەن؟

ـــ مەلىكە بىتاپ بولۇپ قاپتىمىش. تېۋىپ ھېچكىم بىلەن كۆرۈشمىسۇن دېگەنمىش.

شاھزادە ئۆزىنى بېسىۋالالماي ۋارقىرىۋەتتى:

ـــ يالغان! ئۇلار ئۆزلەنى مەلىكە بىلەن قەستەن كۆرۈشتۈر-مىگەن گەپ.

ـــ مېنىڭچىمۇ شۇنداق. بەردەم بولسىلا، ھامان ئامال تېپىلىدۇ. قانداقلا بولمىسۇن ئۆزلەنى مەلىكە بىلەن چوقۇم كۆرۈشىتۇرىمەن.

قاتتىق روھى چۈشۈپ كەتكەن شاھزادە سىڭلىسىنىڭ قېشىدىن قانداق يېنىپ چىققانلىقىنىمۇ بىلمىدى.

13

ئىككى كۈندىن بېرى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بىلەن خانىشنىڭ گېپى بىر يەردىن چىقمايۋاتاتتى. قىزىنى ئوردا ئىشكىئاغىسى تىكە ئەمىرنىڭ ئوتتۇرانچى ئەمىرزادىسىگە بېرىشنى قارار قىلىپ بولغان خانىش توختىماي ئەزۈەيلەيتتى:

ـــ ئول لاماكان شاھزادە بولسا نېمە بوپتۇ؟ نام ـ نەسەبى شاھزادە بولسىلا ھېسابمىكەن؟ ھېلىمۇ نەچچە ئايدىن بېرى ئەزىز مېھمان قاتاردا ھۆرمەتلەپ مېھماندارچىلىق قىلىۋاتىدىلا. تۇرۇدىغانغا كاتتا قەسىر بېرىپ، قورسىقىنى بېقىۋاتىدىلا. كۆرسەتكەن ئىززەت ـ ئىكرام قارىنىنى ئەسكەن ئوخشايدۇ، ھەددىدىن ئېشىپ قىز سوراۋاتقىنىنى كۆرمەمدىغان. ھەدەپ بەرسەك ئەتە ـ ئۆگۈن تاجۇتەختلىرىنىمۇ سورايدىغان ئوخشايدۇ. بىزگە پەش قىلمىسۇن ئۇنداق شاھزادىلىكىنى، ئۇنىڭدىن تىكە ئەمىرنىڭ ئوتتۇرانچى ئەمىرزادىسى مېڭ ھازا ياخشى. نەسەبى خوپ كەلمىسە نېمە بوپتۇ؟ جاھاندىكى مەلىكىلەرنىڭ ھەممىسىلا شاھزادىلەرگە ياتلىق بولغانمىكەن؟

خانىش توختىماي چالۋاقلايتتى. ئادەتتە تولىمۇ رايىش، ياۋاش ـ يۇمشاق بۇ ئايال بۇگۈن ئەنە شۇنداق چېچىنى چۈۋۈپ چىققانىدى.

ـــ بىراق مەلىكىلىرى ئول شاھزادىدىن باشقا ھېچكىمگە تەگمەيمەن دەۋاتسا، ـــ دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئىمكان بار ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن خانىشنى قايىل قىلىشقا تىرىشىپ.

ـــ ھەددى ئەمەس! ـــ دېدى خانىش شالىنى چېچىپ، ـــ ئۇ ـ نى ئاشۇنداق يامان ئۆگىتىپ قويغان ئۆزلىرى. نېمە دېسە رايىغا بېقىپ ئاخىرى بولغان يېرى مۇشۇ. ئەمدى رايىغا باقساق بولمايدۇ ئالىيلىرى. ماقۇل، ئول شاھزادىگە بەردۇكمۇ دەيلى، ئەتە قوپۇپ ئۆگۈنلۈككە يۇرتىغا ماڭسا، بىچارە قىزىمىز ھەرەج تارتىپ قال ـ ماسمۇ؟ سەرسان ـ سەرگەردان بولۇپ يۇرمەسمۇ؟ شاھزادە تاجۇ ـ تەخت ئۈچۈن خان تاغىسى بىلەن ياغى قىلىپ قالسا، مەلىكىنىڭ ھاياتى تەھلىكە ئىچىدە قالماسمۇ؟ بۇ تەرەپلىرىنى ئويلاپ باقتى ـ لىمۇ؟

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن خانىشى كۆرسەتكەن بۇ ئورۇنلۇق سە ـ ۋەبلەر ئالدىدا دەمالىلىققا لام ـ جىم دېيەلمەي تۇرۇپ قالدى.

ـــ سىلىدىن ئۆتۈنۈپ قالاي، دەرھال پەرمان بەرسىلە ئالىي ـ لىرى، مەلىكە ئەمدى ھەرەمدىن چىقمىسۇن. شاھزادىنىڭ ھېلىقى سىڭلىسى بىلەنمۇ كۆرۈشمىسۇن، ھەممە بالانىڭ بېشى ئاشۇ مو ـ غۇل مەلىكىسى.

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن خانىشنىڭ تەلىپىنى قاندۇرۇشقا مەج ـ بۇر بولدى، ئەمما ئىش بۇنىڭ بىلەن بېسىقمىدى. شاھزادە ئۇ ـ ۋەيسخان بىلەن توي قىلىشقا ئاتا ـ ئانىسىنىڭ قوشۇلمىغانلىقى ـ نى بىلگەن مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم غوۋغا كۆتۈردى، شاھزادە ئۇۋەيسخاندىن باشقا ھېچكىمگە تەگمەيمەن دەپ تۇرۇۋالدى. ئەمما بۇ چارە ئانىسىنىڭ ئالدىدا ئاقمىدى. بۇ چارىنىڭ تازا ئۇنۇم بەر ـ مىگەنلىكىنى ھېس قىلغان مەلىكە تاماق يېمەي يېتىۋالدى. ئىك ـ كى كۈندىن بېرى ئاغزىغا بىر تال گىياھ، بىر تېمىم سۇ چاغلىق نەرسە سالمىدى. كېنىزەكلەرنىڭ يېلىنىش، يالۋۇرۇشلىرىغمۇ پەرۋا قىلمىدى. ئىككى كۈنلۈك ئاچلىق ھەم ئۇسسۇزلۇققا مەلە ـ كىنىڭ نازۇك تېنى بەرداشلىق بېرەلمىدى ـ دە، بۇگۈن ئەتىگەندە

ئاخىرى ھوشىدىن كەتتى.

مەلىكىنىڭ ھوشىدىن كەتكەنلىكىنى ئاڭلىغان ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئۆڭ ـ سۆلى ئۆچكەن ھالدا ئالدىراپ ھەرەمگە كەلدى. تاشقىرىقى ھۇجرىدا ئولتۇرغان خانىش مىشىلداپ يىغلاۋاتاتتى. تاتىرىپ كەتكەن چىرايىدىن قاتتىق چۆچۈپ كەتكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ئەمىر ئورنىدىن تۇرۇپ ئېھتىرام بىلدۇرگەن خانىشقا قاراپ بىرنى گۆلەيدى ـ دە، گەپ قىلمىدى. شۇ تاپتا ئۇ مەلىكىنىڭ قېشىغا كىرىشكە ئالدىراپ قالغانىدى.

ـــ مەلىكە ھوشىغا كەلدى ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئىچكىرىكى ھۇجرىدىن چىقىپ كەلگەن تېۋىپ قول باغلاپ تۇرۇپ.

ـــ ئەھۋالى قانداقراق؟

بايانىن بېرى قىزىدىن ئايرىلىپ قېلىش ۋەھىمىسىدىن يۈرىكى سىرقىراپ، پۈت ـ قوللىرىدا جان قالماي، گاللىرى قۇرۇپ كەتكەن ئەمىر تېۋىپكە ئۈمىد بىلەن قارىدى.

ـــ مەلىكىنىڭ مۇبارەك تېنى بەك زەئىپلىشىپ كېتىپتۇ. تومۇرىنىڭ سوقۇشىمۇ بەك ئاجىز. قۇۋۋەت شەربەتلىرىنى ئىچىپ، ئاز ـ تولا غىزاغا كىرىشسە ياخشىلىنىپ كېتىدۇ...

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن تېۋىپنىڭ گېپىنىڭ ئاخىرىنى كۈتمەيلا ئىچكىرى ھۇجرىغا كىردى. مەلىكە يۇلۇپ تاشلىۋەتكەن گىياھتەك سولىشىپ ياتاتتى. ئىككى مەڭزى قەغەزدەك ئاقىرىپ كەتكەن بولۇپ، لەۋلىرى قورۇلۇپ قالغان، چوڭ ـ چوڭ كۆزلىرىنىڭ نۇرى قېچىپ، ئولتۇرۇشۇپ كەتكەندى. ئەمىر كېنىزەكنىڭ قولىدىكى شەربەت قۇيۇلغان پىيالىنى ئېلىپ مەلىكىنىڭ يېنىدا ئولتۇردى. بىر قوشۇق شەربەت ئۇسۇپ مەلىكىنىڭ لېۋىگە يېقىن ئەكەلدى:

ـــ قېنى بىر يۇتۇم ئوتلىسىلا.

ـــ مېنى زورلىمىسىلا ئاتا، ـــ دېدى مەلىكە كۆز ياشلىرىنى توختىتىۋالالماي، ـــ ھەرگىز ئىچمەيمەن.

قىزىنىڭ كۆز يېشى ئەمىرنىڭ يۈرىكىنى شۇررىدە ئېرىتىۋەتكەن

ۋەتتى. شۇ دەقىقىدە ئۇنىڭ ئاتلىق مېھرى قوزغىلىپ كەتكەندى. ئۇ قىزنىڭ نازۇك قوللىرىنى مېھرىبانلىق بىلەن ئالقانلىرى ئارىسىغا ئالدى:

ــ دورىلىق شەربەتنى ئىچمىسىلە شاھزادە بىلەن قانداق توي قىلالايدىلا قىزىم؟ توي قىلىش ئۈچۈنمۇ تەننىڭ ماغدۇرى بولۇشى كېرەك ــ تە.

مەلىكىنىڭ يېرىم يۈمۇلغان كۆزلىرى يوغان ئېچىلدى. دادىسىغا گۇمانسىراپ قارىدى. شۇ تاپتا قۇلىقىغا ئىشەنمەي قالغانىدى.

ــ مېنى ئالداۋاتمايدىغانلا ــ ھە ئاتا؟

ــ يوقسۇ، زىنھار ئالدىمىدىم. سىلى مېنىڭ بارلىقىم، جىگىرىم، كۆزۈمنىڭ قارىسى تۇرسىلا، نېمىشقا ئالدىغۇدەكمەن؟ خۇشاللىقلىرى، سالامەتلىكلىرى ئۈچۈن بۇ جېنىم قۇربان بولسۇن قىزىم. خاتىرجەم بولسىلا، شاھزادىگە ھازىرلا خەۋەر بېرىۋېتىمەن. ھەممە ئىش سىلىنىڭ ئارزۇلىرىدەكدەك بولىدۇ.

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن شۇنداق دېگىنىچە پىيالىنى قىزنىڭ لېۋىگە يېقىن ئەكەلدى. پەر ياستۇققا يۆلىنىپ ياتقان مەلىكە پىيالىدىكى شەربەتنى تولۇق ئىچىۋەتتى.

ــ رەھمەت ئاتا، ــ دېدى ئۇ چىرايىغا تاتلىق كۈلكە يۈگۈرتۈپ.

ــ ئەمىسە ھازىردىن باشلاپ غىزا يېمىسىلە، ــ دېدى ئەمىر قىزىغا ئىچكۆيەرلىك بىلەن قاراپ، ــ كاجلىق قىلمىسىلا ــ ھە؟

ــ ماقۇل، ــ دېدى مەلىكە ۋەدە بېرىپ.

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن تاشقىرىقى ھۇجرىغا چىقىپ دەككە ــ دۈككىدە ئولتۇرغان خانىشقا قاراپ قاپىقىنى تۇردى.

ــ بولسىلا ئايىم يىغلاپ ئولتۇرۇۋەرمەي، تەييارلىق قىلسىلا.

تاسادىپىيلىق ھېس قىلغان خانىش ئەمىرگە گۇمانسىراپ قارىدى:

ـــ نېمىگە تەييارلىق قىلىمەن ئالىيلىرى؟

ـــ تويغا، ـــ دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن كەسكىنلىك بىلەن، ـــ مەلىكە بىلەن شاھزادە ئۇۋۇەيسخانىنىڭ تويىغا. ئەمدىغۇ چۈشىنىشلىك بولغاندۇ؟

ئەمىرنىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ خانىش لام ـ جىم دېيەلمىدى.

※ ※ ※

ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ چاقىرتقانلىقىنى ئاڭلاپ تۇرلۇك خىياللار ئىلكىدە ئوردىغا ئالدىراش يېتىپ كەلگەن سەييىدئەلى ئالپ، ھۆدەيچىنىڭ يول باشلىشى بىلەن شاھنىشىنىغا كىرىپ كەلدى ـ دە، تەختتە خىيالغا پېتىپ ئولتۇرغان تۇركىستان ھۆكۈمدارىغا ئېگىلىپ سالام بەردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئانھەزرىتىم، ئالتۇن بويلىرى ئىسەنمىكىن؟

ئەمىر خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ سالامنى ئىلىك ئالدى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، قېنى جاي ئالسۇنلار.

سەييىدئەلى ئالپ تەختنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى خاس مېھمانلار ئۈچۈن تەييارلانغان كۇرسىغا بېرىپ ئولتۇردى.

«ئەمىر ھەزرەتلىرىنىڭ چىرايى ئەجەب خاپا كۆرۈنىدىغۇ، بۇ چاقىرتىشى ياخشىلىقتىنمىدۇ ياكى يامانلىقتىنمىدۇ؟ شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ نىكاھ ئىشى ياخشىلىققا تەۋسىپ تېپىپ قالار ئىلاھىم...»

ـــ بىزنىڭ دەرگاھىمىزدا يەر يۈزىنىڭ تەكەبىبۇرلىرى خۇرۇزار ۋە بىئېتىبارداۇر، ـــ دەپ سۆز باشلىدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئاۋازىغا ۋەزمىن تۇس بېرىپ، ـــ پېقىرلىق ۋە ئاجىزلىق ياۋاندا تەمتىرەپ يۈرگۈچىلەرگە ساخاۋەت داستىخىنىمىزدىن نېسىۋە ـ رىزىق بېرىش بىزگە ئابائى ئەجدادلىرىمىزدىن ئۇدۇم ـ دۇر. شول بائىستىن گەرچە شاھزادە ئۇۋۇەيسخان ئالىيلىرى ئاتا

مىراس تەسەررۇپىدا قارا نىيەت تاغىسىنىڭ تەھلىكىسىگە ئۇچراپ دەرگاھىمىزنى پاناھ تارتىپ كەلگەندىن بېرى ئۆز قېرىنداشىمىز ـ دەك كۆرۈپ، دوستلۇق پەرھىزلىرىنى مېھماندارچىلىق يوسۇنلىرى بىلەن ئادا قىلىشقا تىرىشىپ كەلدۇك. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە شاھزادە ئالىيلىرى ھايات بېغىمىزنىڭ تولىمۇ نازۇك بىر غۇنچىسىنى ئۈزۈپ چېكىسىگە قىستىش ئارزۇسىدا بىزگە پەرزەنت بولۇش مۇددىئاسىنى بىلدۈردى. قىز چوڭ بولسا ياتلىق قىلىش ئەلمىساقتىن تارتىپ بار ئىش. شاھزادە ئالىيلىرى بىزگە پەرزەنت بولۇشنى ئارزۇ قىلغانكەن، بىزمۇ پەرزەنت قىلىۋېلىشنى ئەلۋەتتە خالايمىز، ئەمما ھەرقانداق نىكاھ ئەزەلدىن مەلۇم شەرت، پۈتۈم بىلەن ۋۇجۇدقا كەلگەن. شول بائىستىن بىزمۇ شاھزادە ئالىيلىرىغا شەرت قويۇشنى لايىق كۆردۇك. ئەمىرزادەم ئەلچىلىك مەجبۇرىيەتلىرىنى تولۇق ئادا قىلىپ، شاھزادە ئالىيلىرىغا يەتكۈزسىلە.

سەييىدئەلى ئالىپ ئۇستىدىن تۈگمەن تېشى غۇلاپ چۈشكەندەك يەڭگىل نەپەس ئالدى.

ـــ مۆھتەرەم ئالىيلىرى شۇ قەدەر ساخاۋەت ۋە ۋاپا ئەھلىدۇركى، كۆرسەتكەن مېھىر ـ شەپقىتىدىن غەمناك ۋە نىمجان كۆڭلىمىزگە ئىقبال قۇياشى نۇر چېچىپتۇر. كەمىنىلىرى بەختىيار شاھزادىمىز ئۈچۈن ۋەدە بېرىمەنكى، ئالىيلىرىنىڭ ھەرقانداق شەرتىنى بەجا كەلتۈرۈشكە تەييارمىز.

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن مەمنۇنىيەتلىك بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى.

ـــ دەپىنە ـ دۇنيا بۇ ئالتە كۈنلۈك ئالەمدە ھېچكىمگە ۋاپا قىلغان ئەمەس، بىر ۋاقلىق جانغا ئارام بېغىشلىغۇچى ئۇزۇقنىڭ دەسمايىسى بولغان ئىككى تەڭگە پۇل ئىنسانىنىڭ شەۋكىتىگە ھېچقاچان جۇلا بولالماس. مال ـ دۇنيانى ئىنسان ھەر يول بىلەن، يەنى ھۇنەرۋەن ـ كاسىپ ھۇنىرى بىلەن، دېھقان ـ چارۋىدار مېھنىتى بىلەن، مەنسەپدار ھۆكمى بىلەن، تىلەمچى ـ سائىللار

ئىشكىمۇ ئىشىك بېرىپ تىلەش يولى بىلەن تاپىدۇ، ئەمما مال ـ دۇنيا يېغىش، راھەت ـ پاراغەت ئىزدەش، ئېسىل نازۇنېمەتلەرنى يەپ ـ ئىچىش بىلەن ھاياتىغا زىننەت بېرىش ھەقىقىي ئىنسانىيلىك پەزىلىتى ئەمەس. شۇڭلاشقا بىز مەلىكىنىڭ تويلۇق مېھرى ئۈچۈن ئول بەختسىيار شاھزادىدىن قىل چاغلىق مال ـ دۇنيا تەلەپ قىلمايمىز. شەرتىمىز شولكى، شاھزادە ئالىيلىرى مەيلى ھازىر، مەيلى كېيىن بولسۇن موغۇلستان سەلتەنىتىنى قولغا ئېلىشى، ئول زېمىندىكى ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ ئاسايىشلىقى ئۈچۈن ئەدلى ـ ئادالەت ياقلىشى، يېگىتلىك شانۇ شەۋكىتىگە تەخت ـ سەلتەنەت ئارقىلىق جۇلا بېرىشى شەرت، چۈنكى، ئۆز تەسەررۇپىنى زالىم بىر ھۆكۈمدارنىڭ زۇلۇمىدىن ئازاد قىلىشمۇ ھەقىقىي يېگىتلىك بۇرچى، پەزىلىتىدۇر. ئەگەر ئۇنداق قىلمايدىكەن، شاھزادە ئالىيلىرىنى بىر ئۆمۇر پەرزەنتىمىز ھېسابلىماسمىز ھەمدە بەرگەن تۇزىمىزغا ھەر ئىككى ئالەمدە رازى بولماسمىز.

سەييىدئەلى ئالپىنىڭ ۋۇجۇدى ھاياجاندىن تىترەپ كەتتى. ئەمىر شەيخ نۇرىددىننى بىر ئەلنىڭ ھۆكۈمدارىلا ئەمەس، ئەقىل ـ پاراسەتتە، پەزىلەتتە كامالەتكە يەتكەن دانىشمەن، ئەۋلىيادەك ھېس قىلدى. پەرزەنتىنى ئۆز ئېلىنىڭ شانۇشەۋكىتى ئۈچۈن، ئىنسانلىق غۇرۇرى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا ئۇندەش ھەقىقىي بىر ئاتا ـ نىڭ مەجبۇرىيىتى ئەلۋەتتە. ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بولغۇسى كۈيۇ ئوغلىغا توي شەرتى قويۇش ئارقىلىق بۇ ئاتىلىق مەجبۇرىيىتىنى تولۇق ئادا قىلغانىدى. ھەئە، سەييىدئەلى ئالىپ شاھزادە ئۇۋەيىس ـ خاننىڭ مەلىكە بىلەن توي قىلغاندىن كېيىن موغۇلستانغا قايتىش، تەخت ـ سەلتەنەتنى قولغا ئېلىش ئارزۇسىدىن ۋاز كېچىپ قىلىشىدىن بەكمۇ ۋايىم يەيتتى، شۇڭا ھازىر خىلىلا خاتىرجەم بولدى.

ـــ جانابى قىبلىگاھىمىز رەھنەما بولۇپ بەرسە، شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ئاتقان ئوقلىرى بولۇپ، بۇ شەرتنى تولۇق ئادا قىلىشقا جان ـ ئىمانىمىز بىلەن كاپالەت بېرىمىز.

ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ كۆڭلىدىكى دىلىغۇللۇق تارقاپ خىلىلا ئېچىلىپ قالغانىدى.

ـــ ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، ـــ دېدى ئۇ گەپ تۇتۇشقىدى، دېگەننى قىلىپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ـــ بېرىپ شاھزادە ئالىيلىرىغا خۇش خەۋەر يەتكۈزسۇنلار. توينىڭ ۋاقتىنى ئۆزى بېكىتسۇن، ھازىردىن باشلاپ تۇركىستان ۋادىسىدا توي.

ـــ ھەممەتلىرىگە يەنە بىر قېتىم تەشەككۇر ئالىيلىرى. ئەمىسە مەن ياناي.

ـــ ئامان بولسىلا.

※ ※ ※

ـــ دېگەنلىرى راستمۇ ئەمىرزادەم؟ يەنە چاقچاق قىلىۋاتمايدىغانلا ـ ھە؟ توي ئىشىمىزغا راستىنلا رازىلىق بەردىمۇ؟

مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم بىلەن توي قىلىش تەلىپىگە ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ رازىلىق بەرگىنىنى ئاڭلاپ شاھزادە ئۇ ـ ۋەيسخان خۇشاللىقتىن ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالدى. قۇلىقىغا ئىشەنمەي، سەييىدئەلى ئالىپتىن قايتا ـ قايتىلاپ سورىدى، ئىچ ـ ئىچىدىن ھۇزۇرلىنىپ كۈلدى.

سەييىدئەلى ئالىپ ئەمىر شەيخ نۇرىددىننىڭ قويغان توي شەرتىنى شاھزادىگە ئالاھىدە يەتكۈزدى.

ـــ توي شەرتىنى يادلىرىدا مەھكەم تۇتسىلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئۇ ئەسكەرتىپ.

ـــ خاتىرجەم بولسىلا ئەمىرزادەم، ئاللاھ خالىسا بۇ شەرتنى چوقۇم ئادا قىلىمىز. ئەمىر ئالىيلىرى شەرت قىلمىسىمۇ ئادا قىلىشقا تېگىشلىك مەجبۇرىيىتىمىز ـ دە بۇ.

ـــ ئەمدى ئەمىر ئالىيلىرى دېمەي جانابى قېيىنئاتام دېسىلە، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ.

ـــ ماقۇل، ماقۇل، ـــ دېدى شاھزادە قاقاھلاپ كۈلگىنىچە، ـــ

يەنە تاپلايدىغان، ئۆگىتىدىغان ئىشلار بارمۇ ئەمىرزادەم؟

سەييىدئەلى ئالپ شاھزادىگە چاقچاق قىلىشقا تەمشىلىپ توختىۋالدى. ھەئە، شۇ تاپتا ئۇ شاھزادىنىڭ سىكلىسىنىڭ كۈيۈسى بولمىغان بولسىدى، تىلىنىڭ ئۇچىغا خويمۇ ئوبدان گەپلەر كەلگەنىدى.

ـــ شاھزادە ئالىيلىرى قابىلىيەتلىك، ھەممە ئىشتا يېتىشكەن، ئۆگىتىشىنىڭ ھاجىتى يوق، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ قۇۋلۇق بىلەن كۈلۈپ.

دوستىنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى پەملىگەن شاھزادە ئۇۋەيسخان پىخىلداپ كۈلۈۋەتتى.

شۇ كۈنلەردە تۈركستان ئوردىسىنىڭ ئىچ ـ تېشى توي تەييارلىقىغا چۈشۈپ كەتكەنىدى.

14

تۈرپان تەختگاھى تولىمۇ سۈكۈتلۈك ئىدى. سۇلتان شۇھەممەدخانىنىڭ ئېغىر كېسەل ئازابىدا ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغىنىغا خېلى ئايلار بولغانىدى. ئەمىرلەر، سەركەردىلەر، خىزمەتكارلار قاتتىقراق شەپە چىقىپ كەتسە بېشىغا بالا ـ قازا ياغىدىغاندەك، پۇتىنىڭ ئۇچىدا دېگۈدەك ئاۋايلاپ مېڭىشاتتى، ئېھتىيات بىلەن سۆزلىشەتتى، ئوردىدا كۈلكە ـ چاقچاق، ناخشا ـ ساز پۈتۈنلەي غايىب بولغانىدى.

ھەئە، شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ قاراڭغا ياغلىغدىكى كېچىلىك ھۈجۈمىدا جېنىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئەينەكتەك مۈز تۇتقان يۇندى كۆلچىكىدە تاڭ ئاتقۇچە چىلىنىپ ياتقان سۇلتان شىرمۇھەممەد خانغا قاتتىق سوغۇق تەگكەنىدى. سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى شە

پە چىقارماي پەم بىلەن تۇرپانغا چىكىنىشكە پەرمان بەرگىنى بـ
لەن قىزىتمىسى بارغانسېرى ئۆرلەپ، پۈت ـ قوللىرى ماغدۇر ـ
سىزلىنىپ، ئات ئۈستىدە ئولتۇرالماي مەپدە يېتىپ مېڭىشقا
مەجبۇر بولدى. تېۋىپلار ھەرقانچە تىرىشچانلىق كۆرسىتىپمۇ
قىزىتمىسىنى چۈشۈرەلمىدى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئەنە ئا ـ
شۇنداق ئەھۋالدا تۇرۇپمۇ شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن تۇركىستان
ئەمىرىنىڭ قوغلاپ كېلىشىدىن ۋايىم يەپ، ئۇچ كۈنگىچە قوشۇن ـ
نىڭ توختاپ ئارام ئېلىشىغا يول قويمىدى. قوشۇن بىلەن تۇخ ـ
تىماي يول يۈرۈشكە مەجبۇر بولغان تېۋىپلار دورا قاينىتىشقا ئا ـ
مالسىز قالغانىدى. خان مەپدە ياتقىنى بىلەن ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل
يوللاردا مەپە تولا سىلكىنىپ ئوبدان ئارام ئالالمىدى. تېۋىپلار يۈ ـ
رۈشنى توختىتىپ بىرەر كۈن تىنچ ئارام ئېلىشنى، بۇ ئارىلىقتا
زۆرۈر دورىلارنى قاينىتىپ تەييارلىۋېلىشنى ئېيتقان بولسىمۇ،
قاتتىق قورقۇپ كەتكەن سۇلتان شىرمۇھەممەدخان پەقەتلا قو ـ
شۇلمىدى. تۈركىستان ئەمىرىنىڭ قوغلاپ كېلىش ۋەھىمىسىدىن
ئاز ـ تولا قۇتۇلغان بولسىمۇ، كۆڭلى يەنىلا خاتىرجەم ئەمەس ئە ـ
دى. شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ ئۆزىدىن بۇرۇن تۇرپانغا يېتىپ بېرىپ
ئاستانىنى ئىگىلىۋېلىشىدىن، ئۇلۇسبېگى خۇدايداد بىلەن تىل
بىرىكتۈرۈۋېلىشىدىن قاتتىق ۋايىم يەۋاتاتتى. ئەھۋالىنىڭ ناچار ـ
لىقىنى سەركەردىلەرگە بىلىندۇرمەسلىك ئۈچۈن، ئەزايى ـ بەدەنى
قاتتىق ئاغرىپ تۇرسىمۇ بەرداشلىق بېرىۋاتاتتى. قورقۇنچ، ۋەھە ـ
مە، گۇمانخورلۇق ئۇنى ھېچكىمگە ئىشەنمەس قىلىپ قويغانىدى.
تۇرپانغا بېرىۋالسالا كېسىلىم سەللىمازا ساقىيىپ كېتىدۇ، دەپ
ئويلايتتى ئۇ. پۈتكۈل ئەزايى ئوت ـ كاۋاپ بولۇپ قىزىپ، بۇرنـ ـ
دىن سۇ ئېقىپ، بېشى ئېسىلىپ ئاغرىپ، توختىماي يۆتىلىپ
تۇرسىمۇ جاھىللىق قىلىپ، كېسىلىگە سەل قارىغانىدى. سەر ـ
كەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ ئۆزىنى قاتتىق ئاغرىپ قاپتۇ دەپ
ئويلاپ، غەيرىي خىيالىلاردا بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن گاھىدا مە ـ
پىدىن چىقىپ ئاتمۇ مىنىپ قويىاتتى، لېكىن بېشى قېيىپ، كۆزى

قاراڭغۇلۇقتا ئاتا ئانىچە ئۇزۇن ئولتۇرالمايتتى. تېڭىپلار ئىلاجسىز قوشۇندىن قېچىپلىپ دورا قاينىتاتتى ـ دە، تەييارلىغان دورىلارنى چەۋەندازلاردىن تېز سۇرئەتتە خانغا يەتكۈزۈپ بېرەتتى. لېكىن خان ياخشى ئارام ئالالمىغانلىقى، ئۇنىڭ ئۇستىگە سەركەردە ـ لەشكەرلەرگە كېسىلىنىڭ ئانچە ئېغىر ئەمەسلىكىنى بىلدۈرۈپ قويۇش مەقسىتىدە پات ـ پات ئات مىنىۋالغانلىقى ئۈچۈن، چەۋەندازلار يەتكۈزۈپ كېلىپ بولغۇچە سوۋۇپ، مۇزلاپ كەتكەن دورىلارنىڭ ئۈنۈمى يوق دېيەرلىك ئىدى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئەنە ئاشۇنداق مىڭ بىر مۇشەققەتتە تۇرپانغا يېتىپ كەلدى، لېكىن كېسىلى بەك ئېغىرلىشىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن شاھنىشىندىكى ئالتۇن تەختتە ئولتۇرالمىدى، ئولتۇرغۇدەكمۇ ماجالى قالمىغانىدى. قىزىتمىسى بىرئاز چۈشكەن بولسىمۇ، يۆلەپ قويىسا ئولتۇرالمايدىغان، بىر يۆتىلىپ كەتسە يۆتىلىنى توختىتالماي قېقىلىپ كېتىدىغان، قان تۈكۈرىدىغان بولۇپ قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ كاللىسى سەگەك ئىدى. ئوردا ئىشلىرىنى ئۇلۇسبېگى خۇدايدادقا تاپشۇرۇپ بېرىشكە خاتىرجەم بولالماي، ھەممە ئىشلارنى يېتىپ تۇرۇپ نازارەت قىلاتتى. ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ كۈندىلىك سالامىنىمۇ يېتىپ تۇرۇپ قوبۇل قىلاتتى. مەلۇماتلارنى ئاڭلاپ، پەرمان چۈشۈرەتتى. خانىڭ ئېغىر كېسەل تۇرۇپمۇ ھەممە ئىشلارغا چات كىرىۋېلىشىدىن، ئۆزىگە ئىشەنمىگەنلىكىدىن رەنجىپ قالغان ئۇلۇسبېگى خۇدايدادمۇ بېشىنى ئىچىگە تىقىۋېلىپ، بىر چەتكە چىقىۋالغانىدى.

ئۇزۇن قىش ئەنە ئاشۇ يوسۇندا ئۆتۈپ كەتتى. بىراق سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ كېسىلىدە قىلچىلىك ياخشىلىنىش بولمىدى. كۆكلەم كېلىشى بىلەن يۆتەلمىسىمۇ قان تۈكۈرىدىغان بولۇپ قالدى. كېسىلىنىڭ ساقايمىغانلىقىدىن ئىچى پۇشۇپمۇ ياكى شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ دېرىكىنى تېخىچە ئالالمىغانلىقىدىنمۇ ۋە ياكى كۈندىن ـ كۈنگە ئەدەۋاتقان زىيادە گۇمانخورلۇقىدىنمۇ ئەيتاۋۇر تېرىككەك، سەپرا بولۇپ قالغانىدى. ئەمىر ـ سەركەردىلەر ـ

نىڭ يوشۇرۇن تىل بىرىكتۇرۇۋېلىشىدىن، ئۆزىگە قارشى ھەرىكەت پىلانلىشىدىن ئەنسىرەپ، بارلىق چوڭ ـ كىچىك ئەمىر ـ سەر ـ كەردىلەرنى كۈنىگە ئىككى ۋاق، گاھىدا ئۈچ ـ تۆت ۋاق يېنىغا چاقىرتاتتى، يوقىلاڭ سەۋەبلەر بىلەن كىملەرنىدۇر تىللايتتى؛ كىملەرنىڭدۇر مەنسىپىنى تۆۋەنلىتىپ، كىملەرنىڭدۇر مەنسىپىنى ئۆستۈرەتتى؛ كىملەرنىدۇر جازاغا بۇيرۇپ، كىملەرگىدۇر ئىنئام بېرەتتى. ئىشقىلىپ ھېلى دېگەن گېپى ھېلى يوق ئىدى. ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى يۇرەكئالدى قىلىۋەتكەنىدى. «شاھزادە ئۇۋەيسخاننى ھازىرغىچە تۇتۇپ ئالدىمغا ئەكېلەلمىدىڭ» دەپ ياتىش بېگى بىلەن ئاستانە ھاكىمىنى ئىككى قېتىم دۇمبالاتتى. ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ ھەممىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخاندىن بىزار بولۇشقا باشلىغانىدى، لېكىن ھېچقايسىسى كۆڭلىدىكىنى تېشىغا چىقىرىشقا پېتىنالمايتتى.

ئۆرۈك ئالا بولۇشقا باشلىغاندا قومۇلدىن ئوردىغا مەلۇمات كەلدى.

ـــ خان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ئەتىگەنلىك قوبۇلدا كېسەل ئازابىدا ياتقان خانغا يېقىنلاپ كېلىپ، ـــ قومۇل نائىب ئەمىرى سۈيۇرگە مىرزىدىن جىددىي مەلۇمات كەلدى. مەلۇماتتا دېيىلىشىچە، موڭغۇللار بارسكۆلنى[1] بېسىۋېلىپ، قومۇلغا تەھلىكە سېلىۋېتىپتۇدەك.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئولتۇرۇشۇپ ئوڑىغا ئوخشاپ قالغان گۈنسىز كۆزلىرىنى ئاۋۋال ئۇلۇسبېگىگە، ئاندىن باشقا ئەمىرلەرگە تىكتى، لېكىن زۇۋان سۇرمىدى.

يوللىغان مەلۇماتىغا خانىڭ تازا ئىشەنمەيۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان ئۇلۇسبېگى قوينىدىن قومۇل ئەمىرى سۈيۇرگە مىرزىنىڭ يازغان مەلۇماتىنى چىقىرىپ ئېھتىرام بىلەن ئۇزاتتى. خان تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن مەلۇماتنى ئېلىپ شۇنداقلا كۆز يۇگۈرتۇپ بىر يانغا تاشلاپ قويدى.

① بارسكۆل ـــ ھازىرقى باركۆل ناھىيەسى.

ـــ موڭغۇللار خېلىدىن بېرى سەلتەنەتىمىزگە تەئەررۇز قىلىشقا پېتىنالماي كەلگەنىدى، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى يەنە ئېغىز ئېچىپ، ـــ كۆكلەم كىرەـ كىرمەيلا بارسكۆلنى بېسىۋاپتۇ. ئەھۋالدىن قارىغاندا ئۇلار بۇنىڭلىق بىلەن بولدى قىلمايدىغانىدەك قىلىدۇ. ئول ئاپەتكە باشتىلا چارە ـ تەدبىر كۆرمىسەك، ئەتە ـ ئۆگۈن قومۇلنىمۇ قولدىن بېرىپ قويۇشىمىز مۇمكىن. قەشقەر تېخىچىلا مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ قولىدا تۇرۇپتۇ. بۇ دورەم موڭغۇللارغا قاتتىقراق تېگىپ قويمىساق، بۇيۇك تەسەررۇپىمىزنىڭ تېخىمۇ كۆپ تەئەررۇزغا ئۇچرىشى تۇرغانلا گەپ. شۇڭا ئالىيلىرى پەرمان بەرسە، بىر تۇمەن سەركەردە ـ لەشكەرنى دىلخاھلاپ قومۇل ئەمىرى بىلەن بىللە جازا يۈرۈشى قىلىپ، موڭغۇللارنىڭ قولىدىن بارسكۆلنى قايتۇرۇۋالغايمىز.

ـــ خان ئالىيلىرى پەرمان بەرسىلە، ـــ دېدى باشقا سەركەردىلەرمۇ ئۇلۇسبېگىنى قوللاپ، ـــ قومۇلنى موڭغۇل تەھلىكىسىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، بارسكۆلنى قايتۇرۇۋالايلى.

سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ھېچنېمىنى ئاڭلىمىغاندەك ئىپادىسىز ياتاتتى. ھەئە، جىمجىت ياتقاندەك قىلغان بىلەن كۆڭلى تىنچ ئەمەس ئىدى.

«مېنىڭ ئەھۋالىم بۇ، ئۆزۇمنىڭ ھاجىتىمدىن ئۆزۈم چىقالمايمەن. ئۇلۇسبېگىگە لەشكەر تارتىشقا پەرمان بەرسەم لەشكەر لەرنى دىلخاھلىۋالسا ئاستانىنىڭ مۇداپىئەسى ئاجىزلاپ كېتىدۇ. لەشكىرىي يۈرۈشكە يارلىق ئېلىۋالغان ئۇلۇسبېگىنىڭ ساداقىتىگە بىرنېمىدەپ بولغىلى بولمايدۇ. ھاۋا ئىللىپ قالدى. قىشتىن بېرى مىدىرلىمای مۆكۈپ ياتقان شاھزادىمۇ ئاشۇ بەتبەخت موڭغۇللارغا ئوخشاش ئىنىدىن چىقتى ئەتىمالىم. ئەمدى جىم يېتىۋەرمەيدۇ. ناۋادا پەم بىلەن كېلىپ ئاستانىگە تېگىش قىلىپ قالسا، قېپقالغان لەشكەرلەر بىلەن قانداق تاقابىل تۇرىمەن؟ سەركەردىلەر مەندەك ئەزرائىلنىڭ دەرگاھىغا يېقىنلاپ قالغان خانغا

ساداقەت كۆرسەتكەن يالتىيىپ، كۈچ ـ قۇدرىتى ئۇرغۇپ تۇرغان شاھزادىگە ئەل بولۇشنى خالىمايدۇ دەپ كىم ھۆددە قىلالايدۇ؟ مەيلىلا، موڭغۇللار بارسكۆلگە شۇكۇر قىلمىسا قومۇلغا قانائەت قىلۇر. ئەمما سەللىمازا ساقايمىغچە لەشكىرىي يۇرۇشكە پەرمان بېرىش ئاقىلانىلىك بولماس. ئاھ تەڭرىم، مۇشۇنداق بىر پەيتتە بۇ نەجىس كېسەل ئەجەبمۇ چاپلاشتىغۇ ماڭا؟ تېزرەك شىپا تاپسام بولاتتى، ياكى ئوردىدىكى ھەكىملەر كېسىلىمگە ياخشىراق دورا قىلمايۋاتامدىغاندۇ؟ خەپ، خەپ... ھېلىمۇ ئوردا سىرتىدا، ئەل ـ يۇرتتا قانداق پىتنە ـ پاسات پەيدا بولدى، بۇنى بىر ئاللاھ بىلىدۇ. بۇلار تىل بىرىكتۈرۈپ مېنى ئالداۋاتىدۇ، ئاۋام ـ رەئىـ يەتنىڭ ئەھۋالىدىن، ئۇي ـ خىيالىلىرىدىن مەلۇمات بەرمەيۋاتىدۇ. ئوردىدا تەپرىقچىلىكنىڭ باش كۆتۈرۈۋاتقانلىقىنى كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرۇپتۇ. كېسەلدىن ساقىيىۋالايچۇ قېنى، ئۇلارنى ئالدامچىلىق قىلغىنىغا، ساداقەتسىزلىك قىلغىنىغا، تاجۇتەختىمىنىڭ ئۇلىنى كولىغىنىغا تۇيغۇزمەنغۇ. خەپ، شاھزادە ئۇۋەيسخاننى ئۆز قولۇم بىلەن تۇتۇپ كەلمەيدىغان بولسام...»

ـــ ئالدىرىمسۇنلار، يەنە بىرنەچچە ۋاق تەخىر قىلسۇنلار، ـــ دېدى دېمى كېسىلىپ ئۆپكىسى غىژىلداپ تۇرغان سۇلتان شىرـ مۇھەممەدخان كۆڭلىدىكىنى چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ، ـــ گەرـ چە ھازىر كۆكلەم پەسلى بولۇپ، ئاستانە ئىللىپ قالغىنى بىلەن، بارسكۆل تەرەپلەر تېخى سوغۇق، بۇ لەشكىرىي يۇرۇشنىڭ مۇۋاپىق پەيتى ئەمەس، سوغۇقتا لەشكەر تارتقانىنىڭ دەردىنى يەتكۈچە تارتـ تۇق، ئالدىراقسانلىق قىلمايلى.

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد يەنە گەپ قىلسا، ئاسان ئاچچىقلىنىدىـ غان بولۇپ قالغان خانىنىڭ تېرىكىپ قېلىشىدىن، قوپاللىق بىلەن سىلكىۋېتىشىدىن ئەنسىرەپ باش ئېگىپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. يەنە بىر تەرەپتىن خانىنىڭ كۆرسەتكەن يوقىلاڭ باھانىسىدىن ئۇـ مىدسىزلىنىپ قالغانىدى. لېكىن كۆڭلى تولىمۇ پاراكەندە ئىدى. ئۇ قەشقەرنى مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ تارتىۋالغىنىدىن قانچىلىك ئۆـ

كۈنسە، شۇ تاپتا موڭغۇللارنىڭ بارسكۆلنى بېسىۋالغىنىدىنمۇ شۇنچىلىك ئۆكۈنەتتى، تىت ـ تىت بولاتتى. موڭغۇللارنىڭ بارسـكۆلدەك كىچىككىنە يۇرتقا قانائەت قىلمايدىغانلىقىغا، مۇشۇنداق قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇۋەرسە، ئەتە ـ ئۆگۈن قومۇلنىمۇ قولدىن بېرىپ قويىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. ئېغىر كېسەل ئازابىدا ئىڭراپ ياتقان خانىنىڭ نېمە ئۈچۈن تۇتۇرۇقسىز سەۋەبلەر بىلەن مۇڭغۇللارغا قارشى لەشكەر تارتىشقا پەرمان بەرمىگەنلىكىنىڭ سەۋەبىنى قىياس قىلاتتى.

«بۇيۇك خانىدان مۇشۇنداق بىر ئىستېداتسىز خانىنىڭ قولىدا ۋەيران بولۇپ كېتەرمۇ؟ ئۆز تەسەررۇپىنى، ئەل ـ ئۇلۇسىنى ياتلارنىڭ تەئەررۇزىدىن قوغدىيالمىغان ئادەمنىڭ سەلتەنەت سـاھىبى بولۇشقا قانداقمۇ لايىقتى بولسۇن؟ بۇ دېگەن ئەجدادلار ئالدىدا نومۇس، ئەۋلادلار ئالدىدا جىنايەت. ھە راست، خان ھازىر ماڭا ئىشەنمەيدۇ، ھېلىغۇ مەنكەنمەن، يېقىنلىرىغمۇ ئىشەنمەيدۇ. شول سەۋەبتىن لەشكەر تارتىش ئىشىغا پەرمان بەرمەيۋاتىدۇ، موڭغۇللار ناۋادا قومۇلنى بېسىۋالسا يۇرىكى تېخىمۇ يوغىنايدۇ. ئول چاغدا قومۇلغىلا شۇكۇر ـ قانائەت قىلماي، تۇرپانغىمۇ كۆز تىكىدۇ. ھەئە، بۇيۇك تەسەررۇپىمىزنى تولۇق ئىستېلا قىلىشتىن مۇ يانماسلىقى مۇمكىن. تۇرپاننى مۇھاپىزەت قىلىشتا قومۇل مۇھىم ئۆتكەل، قومۇلنى قولدىن بېرىپ قويساق تۇرپاننى ساقلاپ قالماق بەسىي مۇشكۇل. خان ئالىيلىرى بۇنى چۈشەنمەمدىغاندۇ؟ راستىنى ئېيتسام، خان ئالىيلىرىنىڭ ئىستېداتسىزلىقىنى پەقەتلا ياقتۇرمايمەن. شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ بۇيۇك سەلتەنەتكە پاسسبان بولۇپ يۇرتدارچىلىق قىلىشىنى ئارزۇ قىلمەن. بىراق ھازىر موڭغۇللار زېمىنىمىزغا تەئەررۇز قىلىپ تۇرغاندا، باسقۇنچىلارنى تاشلاپ قويۇپ، نەدىلىكى، ھايات ـ تىرىكلىكى ئائىنىق شاھزادىنى ئىزدىشىم مۇمكىنمۇ؟ ئۇنداق قىلسام خەلقئالەم ئالدىدا رىياكار، بەتنىيەت، تۇزكور دېگەن ئاتاقنى قالمامدىمەن؟ ئۇلۇسىبىگىلىك شان ـ شۆھرىتىمگە داغ تەگكۈزۈۋالمامدىمەن؟ ماڭا

قۇل، خاننى ماڭغۇ ئىشەنمىدى دەيلى، ئۇنداقتا ئۆزى ئىشىنىدۇ. غان سەركەردىسىگە بىر تۈمەن لەشكەر بىلەن قومۇل ئەمىرىگە ھەمدەم بولۇشقا، قومۇلنى مەھكەم ساقلاشقا پەرمان بەرسە بولاتتى. تىنغۇ. قومۇلدا لەشكەر، ئوزۇق ـ تۇلۇك يېتەرلىك ئەمەس. ناۋادا موڭغۇللارنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ قالسا ئۇزاققا بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ. قومۇلنى قولدىن بېرىپ قويساق ئورنىنى تولدۇرۇۋالغۇسىز زىيان، پۇشايمانغا قالىمىز. شۇ تاپتا شاھزادە ئۇۋەيسخان نەدىكىن؟ نېمە ئىش قىلىۋاتىدىكىن؟ ھېچبولمىغاندا نەۋرەم سەيىدئەلى ئالپ بەرەر خەۋەر بېرىشى كېرەك ئىدىغۇ ئاخىر؟ ئۇلارنىڭ نەدىلىكىنى بىلسەم خانىنىڭ ئەھۋالىنى، ئەل ـ يۇرتىنىڭ، تەخت ـ سەلتەنەتنىڭ بېشىغا كېلىش ئېھتىمالى بولغان خەۋپنى بىلدۇرۇپ قويسام بولاتتى. شۇ تاپتا شاھزادە ئالىيلىرى ئاستانىگە كەلسە، خانىنىڭ ئەھۋالى ياخشى بولمىغاندىكىن، بارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلەر بىلەن ئوردىدا قۇرۇلتاي چاقىرىپ خانىنى تەختتىن چۈشۈرۈپ، شاھزادىنى خانلىق تەختىتە ئولتۇرغۇزۇشنىڭ ئامالىنى قىلغىلى بولاتتى. خان ئېغىر كېسەل بولغان ئەھۋالدا قۇرۇلتاي چاقىرىش ئارقىلىق خان ئالماشتۇرۇش ئەزەلدىن بار قائىدىغۇ؟ بۇ ئىش سەلتەنەت يوسۇنلىرىغا ھەرگىز مۇخالىپ كەلمەيتتى. ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ كۆپىنچىسى بۇ تەكلىپنى قوللايتتى...»

ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ ئوي ـ خىياللىرىنىڭ تېگى يوق ئىدى. مۇڭاپىق بىر چارە ـ ئامال تاپالماي تىت ـ تىت بولاتتى. ئوردا تېۋىپلىرىدىن خانىنىڭ ئەھۋالىنى تەپسىلىي سوراپ باقتى.

ـــ ئالىيلىرىنىڭ ئۆپكىسى يىرىڭدىغان، كېسىلىنىڭ سىلغا ئۆزگىرىپ كېتىش ئېھتىمالى چوڭ. ئۇندىن باشقا بۆرەك بىلەن يۇرەكتە ئېغىر زەئىپلىك بار. بۇ يېقىندا ساقىيىپ كېتەلىشىگە ئىشەنچ قىلالمايمىز، ـــ دېيىشتى تېۋىپلار ئامالسىزلىقىنى بىلدۇرۇپ.

ئۇلۇسبېگىنى قاتتىق غەم بېسىۋالغانىدى. چۈنكى، ناۋادا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان مۇشۇنداق يېتىپ تۇيۇقسىز قازا قىلىپ

كەتسە، موڭغۇللارغا قارشى تۇرۇش ئىشلىرى بىر يانغا قايرىلىپ قېلىپ، ئوردىدا ئىچكى قالايمىقانچىلىق، نىزا ـ بۆلۈنۈش كېلىپ چىقاتتى. بۇ موغۇلىستان سەلتەنەتى ئۈچۈن بارسكۆلنى بېسىۋالغان موڭغۇللارنىڭ تەھدىتىدىنمۇ نەچچە ھەسسە خەتەرلىك ئىدى. ئوردىدىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەر پەقەت مەرھۇم خان تۇغلۇق تۆمۈرنىڭ جەمەتىگىلا بويسۇناتتى. ئۇلۇسبېگىگە ھەرگىز بويسۇنمايتتى. گەرچە سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ ئىككى ئوغلى بولسىمۇ، تېخى يېشى كىچىك ئىدى، سەلتەنەت ئىشلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايتتى. ناۋادا ئۇلاردىن بىرەرىنى دادىسىنىڭ تەختىگە ئولتۇرغۇزۇپ قويسا، ئوردىدىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەر بالا خانىنىڭ گۆدەكلىكىدىن پايدىلىنىپ ئۆز مەقسەت ـ مۇددىئالىرىغا يېتىشكە ئۇرۇناتتى. يەنە بىر تەرەپتىن تەخت ساھىبى قانۇنلىشىپ قالاتتى ـ دە، شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ تەخت ـ سەلتەنەتنى قولغا ئېلىشى تەسكە چۈشەتتى. تاجۇتەخت ماجراسى قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ بەھۈدە قان تۆكۈلەتتى. مانا مۇشۇ بىر تالاي ئېھتىمالنى ئەقلار تۇيەيلىدىن ئۇلۇسبېگى خۇدايداد شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ دېرىكىنى ئېلىشقا ئالدىراپ قالغانىدى.

※ ※ ※

ئوردىدىن خېلىلا كىچىك سېلىنغان ئۇلۇسبېگى قەسىرى بېزىلىشى، ھەشەمەتلىكلىكى جەھەتتىن ئوردىدىن قېلىشمايتتى. ئۈستىدە تولۇق قوراللانغان ئىككى نۆكەر بىمالال ئۇياقتىن ـ بۇياققا ئۆتۈشەلەيدىغان 15 ـ 16 گەز ئېگىزلىكتىكى قورۇق تام خۇددى قەلئە سېپىلىدەك قەسىرنى مۇستەھكەم ئوراپ تۇراتتى. نۆكەرلەر قورۇق تامنىڭ ئۈستىدە كېچە ـ كۈندۈز كۆزەتتە تۇراتتى. ئۇلۇسبېگى قەسىرىمۇ تاشقىرىقى ھويلا، ئوتتۇرا ھويلا ۋە ئىچكىرىكى ھويلا دەپ ئۈچ قىسىمغا بۆلۈنەتتى، تاشقىرىقى ھويلىدا خىزمەتكارلار، نۆكەرلەر تۇراتتى. ئوتتۇرا ھويلىغا تۇرپانىنىڭ

كىلىماتىغا ماس كېلىدىغان تۈرلۈك مېۋىلىك دەرەخلەر قويۇلۇپ بىنا قىلىنغان باغچە بىلەن بىرلەشتۈرۈلگەن ھەشەمەتلىك سارايى جايلاشقانىدى. ئىچكىرىكى ھويلا ھەرەم ئىدى.

قەسىرنىڭ ئىچى ئاجايىپ تىمتاسلىقتا چۆمگەنىدى. ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ئارا ھويلىدىكى سارايىنىڭ ئىچكىرىسىگە جايلاشقان ئېتىكاپخانىسىدا چازا قۇرۇپ ئولتۇرغىنىچە ئالدىدىكى رېھىلگە ئېڭىشىپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىۋاتاتتى. شۇ ئەسنادا مەھرەم يىگىت ئېتىكاپخانىغا پەم بىلەن كىرىپ كەلدى ۋە قۇرئان ئوقۇۋاتقان ئۇلۇسبېگىنىڭ دىققىتىنى بۆلمەسلىك ئۈچۈن ئىشىك تۈۋىدە بىر پەس قول باغلاپ تۇردى. ئۇلۇسبېگى مەھرەمنىڭ زۆرۈر ئىش بولمىسا كىرمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇنداقتىمۇ ئوقۇپ بېرىۋاتقان ئاشقان پارىنى توگىتىۋېتىش ئۈچۈن دىققىتىنى بۆلمىدى. مەھرەم يىگىت كۈمۈش شامداندىكى شامنىڭ پىلىكى چېچەكلەپ تازا يورۇق بەرمەيۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ، پۇتىنىڭ ئۈچىدا مېڭىپ كېلىپ شامنىڭ پىلىكىنى پەرلەپ قويدى. ئارىدىن بىر چۆگۈن چاي قاينىمچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە، ئۇلۇسبېگى قۇرئاننى يېپىپ قويۇپ، قىسقىلا دۇئا قىلىۋالغاندىن كېيىن «نېمە ئىش؟» دېگەننى قىلىپ مەھرەم يىگىتكە قاراپ قويدى.

ـــ ھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى مەھرەم يىگىت قول باغلاپ تۇرۇپ، ـــ ئەمىرزادە مىرمۇھەممەدشاھ جانابلىرى بىلەن سالى غوجىدار ئىجازەتلىرىنى كۈتۈپ تۇرىدۇ.

ـــ باشلاپ كىرسۇنلار.

ـــ خوش.

مەھرەم يىگىت چىقىپ كېتىپ دەقىقە ئۆتمەي ئۇلۇسبېگىنىڭ چوڭ ئوغلى مىرمۇھەممەدشاھ بىلەن سالى غوجىدارنى باشلاپ كىردى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ـــ دېدى ئۇلار سالام بېرىپ.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ ئۇلۇسبېگى ئۇلارغا يېنىدىن ئورۇن كۆرسەتتى، ـــ خوش، جاي ئالسۇنلار.

ئۇلار سۇپىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى تەتىللا يىكەنداز‌دا يۇكـۇ-
نۇپ ئولتۇرۇشتى.
ـــ خوش، مەلىكە سۇلتان خاتۇن شاھزادە ئالىيلىرىدىن خە-
ۋەر بەردىمۇ؟
ـــ پەرمانلىرىغا بىنائەن، ـــ دېدى مىرمۇھەممەدشاھ جاۋاب
بېرىپ، ـــ ئەمىركەبىر قەسىرىگە ئوتتۇرانچى كېلىنلىرىنى ئە-
ۋەتكەنىدىم. مەلىكە سۇلتان خاتۇن بىلەن كۆرۈشۇپ شۇنداق خە-
ۋەر ئېلىپ كەلدىكى، شاھزادە ئۇۋەيسخان ئالىيلىرىنىڭ بۇ تـۆت -
بەش ئايدىن بېرىقى ئەھۋالىدىن ئۇلارمۇ خەۋەرسىز ئىكەن.
«بۇ قانداق ئىش بولۇپ كەتتى ئەمدى، شاھزادە ئالىيلىرى يا
ئانىسى بىلەن ئالاقىلاشماپتۇ، يا مەن بىلەن. كۆتۈلمىگەن بىرەر
ئىش بولۇپ قالدىمۇ ـ يا؟ خۇدا ئۆز پاناھىدا ساقلىغايسەن...»
ئۇلۇسبېگى خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ ئوغلىغا قارىدى.
ـــ ئاغىچىلىرىدىن سوراپ باقتىلىمۇ؟ مەلىكە سۇلتان خا-
تۇننىڭ ئەھۋالى قانداقراقكەن؟ سالامەتلىكىنى دەيمەن.
ـــ مەلىكە سۇلتان خاتۇننىڭ ئەھۋالى ياخشىكەن. بىراق،
كىچىك مەلىكىسى مەختۇمسۇلۇ خېنىم بىتاپ بولۇپ قالغان
ئوخشايدۇ.
ـــ كېسىلى ئېغىرمىكەن؟
ـــ شۇنداق ئوخشايدۇ. مەلىكە سۇلتان خاتۇن، ئۇلۇسبېگى
ھەزرەتلىرىگە يەتكۈزۈپ قويسىلا، مۇمكىن بولسا قەسىرىمىزگە
ئوردا تېۋىپلىرىدىن بىرەرسىنى ئەۋەتىپ مەلىكەمنىڭ كېسىلىنى
داۋالىتىپ قويغان بولسا، شەھەردىكى تېۋىپلارنىڭ دورىسى تازا
كار قىلمايۋاتىدۇ، دەپتۇ.
ئۇلۇسبېگى بىلدىم، دېگەننى قىلىپ بېشىنى لىڭشىتتى.
ـــ باشقا ئىش بولمىسا ئارام ئالسۇنلار.
ـــ خوش.
مىرمۇھەممەدشاھ بىلەن سالى غوجىدار ئاستا ئورنىدىن تۇ-
رۇشتى.

ـــ ئاغىچىلىرىغا تاپىلىسىلا، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى ئوغلىغا قاراپ، ـــ تىل ـ زەبانىغا ھېزى بولغاي. مەلىكە سۇلتان خاتۇن ـ دىن شاھزادە ئالىيلىرىنى دېرەكلىگىنىمىزنى ھېچكىمگە تىنمە ـ غاي.

ـــ خاتىرجەم بولسىلا بۇزرۇكۇارىم.

ـــ مەزلۇم كىشىنىڭ ئىچىدە گەپ ياتمايدۇ. ھەرھالدا قاتتىق جېكىلىسىلە، كۇنداشلىرى[1] گىمۇ بۇ توغرۇلۇق ئېغىزلانمىغاي.

مىرمۇھەممەدشاھ بىلەن سالى غوجىدار چىقىپ كەتتى.

ـــ ئۇسسۇلۇققا تاۋىلىرى بارمىكىن ھەزرىتىم؟ ـــ سورىدى مەھرەم يىگىت.

ـــ ئۇسسىمىدىم، پۇتۇم سەل ئۇيۇشۇپ تۇرىدۇ.

مەھرەم يىگىت ئۇلۇسبېگىنىڭ پۇتىنى يۇمشاق تۇتۇشقا كـ ـ رىشتى. ئادەتتە ئۇلۇسبېگى ئارام ئالمىغۇچە مەھرەم يىگىت ئۇخ ـ لىمايتتى.

«نەۋرەم سەييىدئەلى ئالپمۇ جىمىپ كەتتى، ياكى ئۇ شاھزادە ئالىيلىرى بىلەن بىللە ئەمەسمىدۇ؟ ئۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئە ـ مەس. كۇزدە ئاخىرقى قېتىم خەۋەر ئېلىپ كەلگەن چاپارمەن شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ سىڭلىسى ئۇزسۇلتان خېنىمنى سەييىدئە ـ لى ئالپقا نىكاھلاپ بەرگەنلىكىنى ئېيتقانىدى. شۇنداق ئىكەن، ئۇ شاھزادە ئالىيلىرىدىن تېخىمۇ ئايرىلمايدۇ. زادى نېمە ئىش قە ـ لىۋاتىدىغاندۇ؟ ئەجەب جىمىپ كېتىشتىغۇ. بۇ چاغقىچە ئاز دې ـ گەندە ئىككى قېتىم چاپارمەن كېلىشى كېرەك ئىدى...»

ھەئە، ئۇلۇسبېگى نەۋرىسى سەييىدئەلى ئالپنىڭ شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ يېنىدا ئىكەنلىكىنى ھەتتا ئوغلى مىرمۇھەممەد شاھتىنمۇ سىر تۇتقانىدى.

ئۇزاق ئۆتمەي ئىشىك تۆۋىدە سالى غوجىدارنىڭ يۆتەلگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. بۇ ئۇنىڭ ئۇلۇسبېگىگە يەتكۇزىدىغان مۇھىم گېپى چىقىپ قالغانلىقىنى بىلدۇرەتتى. ئۇلۇسبېگىنىڭ ئىجازـ

① كۇنداشلىرى ـــ مىرمۇھەممەد شاھنىڭ باشقا خوتۇنلىرىنى دېمەكچى.

تىسىز مەھرەم يىگىتتىن باشقا ھېچكىم خالىغانچە ئۇسۇپ كـ-
رەلمەيتتى. مەھرەم يىگىت دەس ئورنىدىن تۇرۇپ سىرتقا چىقتى،
ئىشىك تۈۋىدە سالى غوجىداردىن باشقا يەنە بىر يوچۇن كـشىمـۇ
بار ئىدى.

ـــ ھەزرىتىمگە يەتكۈزسىلە، شاھزادە ئۇۋەيسخان ئالىيلىرد-
ىنىڭ قېشىدىن چاپارمەن كەلدى.

مەھرەم يىگىت دەرھال قايتىپ كىردى ـ دە، سالى غـو-
جىدارنىڭ گېپىنى يەتكۈزدى. شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قېشىدىن
چاپارمەن كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ئۇلۇسبېگى بىردىنلا روھلاندى.

ـــ دەرھال كىرسۇن.

ئاۋۋال سالى غوجىدار، ئاندىن شاھزادىنىڭ چاپارمىنى ئـد-
شىكتىن كىرىپ ئۇلۇسبېگىگە سالام بەردى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى بىرئاز قـد-
ىمرلاپ قويۇپ ۋە شام يورۇقىدا چاپارمەن يىگىتىنىڭ چىرايىغا
سىنچىلاپ قاراپ خېلىلا خاتىرجەم بولدى. بۇ شاھزادە ئۇۋەيسخان
بىلەن ئۇلۇسبېگىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئالاقىچىلىك قىلىۋاتقان يـد-
گىت ئىدى.

مەھرەم يىگىت بىر پەتنۇستا ئىككى پىيالە شەربەت ئېلىپ
كېلىپ سالى غوجىدار بىلەن چاپارمەن يىگىتكە تۇتتى.

ـــ باشقا ئىش بولمىسا مەن چىقاي، ـــ دېدى سالى غـو-
جىدار. ئۇ ئۇلۇسبېگىنىڭ ھەر دائىم چاپارمەن بىلەن خاس سۆز-
لىشىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى، شۇڭا ئۆزىنى سورىغانىدى.

ـــ چىقىۋەرسىلە، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى سالى غوجىدارغا
ئىجازەت بېرىپ، ـــ ئەمما سەگەكرەك ياتارلا.

ـــ ئاستانىگە قاچانراق كەلدىلە ئالچىنبەگ؟ ـــ سورىدى ئۇ-
لۇسبېگى چاپارمەنگە نەزەرىنى ئاغدۇرۇپ.

ـــ پېشىن بىلەن ئەسىرنىڭ ئارىلىقىدا، ـــ دېدى ئالچىنبەگ
قەددىنى رۇسلاپ، ـــ خۇپىيە ـ پايلاقچىلارنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ

قالماي دەپ دەڭدە ئارام ئېلىپ ھازىر كېلىشىم.

ئۇلۇسبېگى ئالچىنبەگنىڭ چېچەنلىكىگە قايىل بولۇپ، رازىمەنلىك بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى.

ـــ ئېھتىيات قىلغانلىرى بەلەن بوپتۇ. خوش، شاھزادە ئالىلىرى ھازىر نەدە پاناھلىنىۋاتىدۇ؟

ـــ تۈركىستاندا ھەزرىتىم.

ـــ تۈركىستاندا؟ ـــ ياندۇرمىلاپ سوردى ئۇلۇسبېگى تەئەججۈپلەنگەن ھالدا.

ـــ شۇنداق ھەزرىتىم، شاھزادە ئالىلىرى بىلەن ئەمىرزا دەم ھازىر ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىلىرىنىڭ دەرگاھىدا.

«توۋا خۇدايىم. ماۋۇ يىگىتلەرنىڭ قىلغان ئىشىنى كۆرمەمدىغان، ئۇلارنىڭ تۈركىستان ئەمىرىنىڭ دەرگاھىنى پاناھ تارتىپ بېرىشىنى خىيالىمغىمۇ كەلتۈرمەپتىمەن دېسە، شۇڭا خېلىدىن بېرى ئەل ـ يۇرت تىنچىپ قاپتىكەن ـ دە. سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ ئايغاقچى، جاسۇسلىرىنىڭ ئۇلارنىڭ دېرىكىنى ئالالمىغىنى بىكار ئەمەسكەن...»

ـــ شاھزادە ئالىلىرى قاچاندىن بېرى ئول دەرگاھتا تۇرۇۋاتىدۇ؟

ـــ سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىلىرى قاراڭغا ياغلىغدىن لەشكەر چېكىندۈرگەندىن بېرى، ـــ دېدى ئالچىنبەگ گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ـــ شۇ چاغدا بىزمۇ قاراڭغا ياغلىغقا بارغانىدۇق. كېچىسى خانىنىڭ قارارگاھىغا شەبخۇن ئۇرۇپ مۇددىئايىمىزغا يېتەلمىدۇق. خان شاھزادە بىلەن ئەمىرزادەمنىڭ ئەجەل قىلىچىدىن قۇتۇلۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بىز چېكىنىپ، ئەتىسى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىلىرىنىڭ قارارگاھىغا باردۇق.

ئۇلۇسبېگى قاراڭغا ياغلىغدا سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ چېدىرىغا قىلىنغان كېچىلىك ھوجۇمنىڭ ئەھۋالىنى ئوغلى مىرزا مۇھەممەد شاھتىن ئاڭلىغان ھەمدە تۇرپانغا قايتىپ كەلگەن سۇلتان شىرمۇھەممەدخانمۇ بۇ ھوجۇمنى كۆپتۇرۇپ سۆزلەپ، ھۇ

جۇمنى شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قىلغانلىقىنى ئېيتىپ دادلاپ بەر-گەندى. ئەمما ئۇلۇسبېگى: «خان ئالىيلىرى گېلىغا تاماق تۇرۇپ قالسىمۇ، كۆتىگە يەل كەپلىشىپ قالسىمۇ شاھزادىدىن كۆرىدۇ. بۇ بەلكىم تۈركىستان ئەمىرىنىڭ قىلغان كېچىلىك ھۇجۇمى بو-لۇشى مۇمكىن. خان ئالىيلىرى قوشۇن چېكىندۈرۈشكە باھانە تا-پالماي، شاھزادە ئالىيلىرىغا دۆڭگەپ قويۇۋاتىدۇ. مەقسىتى ــ سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ ئارىسىدا مەن جاپا تارتىپ ۋەتىنىمىزگە تەھلىكە سېلىۋاتقان ياۋغا تاقابىل تۇرۇۋاتسام، شاھزادە بىز تەرەپتە تۇرماي ياۋغا كۆمەكلەشتى، دەپ شاھزادە ئالىيلىرىغا بەتنام سۇۋاپ، ئابرۇيىنى تۆكمەكچى» دەپ ئويلاپ ئىشەنمىگەنىدى.

«قاپلاننىڭ يۇرىكىنى يەۋالغانلارنىڭ قىلغان قارامىلىقىنى قا-رىمامدىغان، نەچچە تۇمەن لەشكەر جايلاشقان قارارگاھقا تەپ تارتـ-ماي شەبخۇن ئۇرۇپتۇ ـ دە. ئەسلىدە خان ئالىيلىرى شۇلارنىڭ سەۋەبىدىن يۇندى كۆلچىكىدە مۆكۈپ يېتىپ كېسەل تېپىۋالغان ئىكەن. كېچىسى شەبخۇن ئۇرۇپ خاننى قاتتىق چۆچۈتكەن ئادەم نېمىشقا ئەتىسى تۈركىستان ئەمىرى بىلەن بىللە خانىنى قوغلـ-مىغان بولغىيدى؟ بەلەن پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ...»

ــ شاھزادە ئالىيلىرى بىلەن ئەمىرزادەم سالامەتمۇ؟

ــ خۇداغا شۈكۈر، تىنچ ـ ئامان تۇرۇۋاتىدۇ.

ــ خەۋەر بەرمەي شۇنچە ئۇزۇن جىمىپ كېتىشتىغۇ ئۇلار؟

ــ ھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، ــ دېدى ئالچىنبەگ، ــ تۈركىستانغا بارغاندىن كېيىن شاھزادە ئالىيلىرى ئاشقىلىق كە-سىلىگە گىرىپتار بولدى.

ــ ئاشقىلىق كېسىلىگە؟ ــ ئەجەبلىنىپ سورىدى ئۇلۇس-بېگى.

ــ شۇنداق ھەزرىتىم، شاھزادە ئالىيلىرى تۈركىستانغا بار-غاندىن كېيىن ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىنىڭ مەلىكىسى دۆلەتسۇلتان خېنىمغا ئاشىق بولۇپ قالدى.

ئالچىنبەگ تۈركىستاندا بولغان ئىشلارنى يېپىدىن ـ يېڭـ-

نىسىغچە سۆزلەپ بەردى.

ـــ بۇ چاغقىچە ئول ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ تويىمۇ بولۇپ بولدى ئەتىمالىم، ـــ دېدى ئالچىنبەگ گېپىنى خۇلاسلەپ.

شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ توي قىلماقچى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ ئۇلۇسبېگى ھەم ئەجەبلەندى، ھەم خۇشال بولدى.

«شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ھەر يەرلەردە قاڭقىپ يۈرۈپ ئاخىرىدا تۈركىستان ئەمىرىگە كۆيۈ ئوغۇل بولۇپ قالغىنى ئاجايىپ ئىش بوپتۇ. بۇمۇ تەقدىر ـ ئىرادە. نىكاھ غايىب دەپتىكەن. ئىنسان پېشانىسىگە پۈتۈلگىنىنى كۆرمەي ئىلاجى يوق. بەلكىم بۇ شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ كۆڭلىگە پۈككەن ئىشلىرىنىڭ ئۈتۈقلۇق بولۇشىنىڭ بىر بېشارىتىدۇر. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئېغىر بىتاپ بولۇپ ياتقان مۇشۇ كۈنلەردە تۈرپانغا تېزرەك يېتىپ كەلسە، ئىشلار ئاسانغا چۈشەتتى. شاھزادە قېيىنئاتىسىدىن لەشكەر سوراپ يۈرمەس ـ ھە؟ ناۋادا تۈركىستان لەشكەرلىرىنى باشلاپ كەلسە، ئوردا ئىچى ـ سىرتىدا ئۇنى ۋەتىنىگە ياتلارنى باشلاپ كەلدى دەپ پىتنە بولىدۇ. ھازىرقى ئەھۋالدا ئۇنىڭ لەشكەر باشلاپ كېلىشىنىڭمۇ ھاجىتى يوق. سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ ھازىر سەلتەنەتنى تىزگىنلەپ تۇرغۇدەك مادارى قالمىدى. بۇنى بىر قىسىم ئەمىر ـ سەركەردىلەر ھېس قىلىپ يەتتى ئەتىمالىم. ھېلىتىن ماڭا خۇشامەت قىلىشقا باشلىدى، قۇرۇلتاي چاقىرىپ خانىنى ئالماشتۇرۇش مۇددىئايىمنى بىلدۇرسەم ھېچكىم قارشى چىقىشقا پېتىنالمايدۇ. نېمىلا دېگەن بىلەن لەشكىرىي دىۋان يەنىلا مېنىڭ ئىلكىمدە...»

ئۇلۇسبېگى خىيالىنى يېغىشتۇرۇپ، مەھرىمگە قەغەز ـ قەلەم ئەكەلدۈردى ـ دە، خەت يېزىشقا كىرىشتى.

ـــ شاھزادە ئالىيلىرىغا تېزدىن يەتكۈزۈپ بەرسىلە، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى خەتنى ئالچىنبەگكە بېرىپ، ـــ ئۆزلەنى سالى غوجىدار ھازىرلا شەھەر قوۋۇقىدىن چىقىرىپ قويسۇن. شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ قېشىغا قانچە تېز بارسىلا شۇنچە ياخشى.

ـــ ئەمىرزادەمنىڭ ئاغىچىسى ئۇزسۇلتان خېنىم ۋاللىدەسىگە بىر پارچە خەت يېزىپ بەرگەنىدى. ئەمىرزادەمۇ ئول قېيىنئانىسى بىلەن چوقۇم كۆرۈشۈپ كېلىشىمنى تاپىلىغان...

ـــ ئۆزلە بۇ ئىشلاردىن خاتىرجەم بولۇپ مېڭىڭ، ھەرسىلە، خەتنى ئۆزۈم يەتكۈزۈپ بېرىمەن، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى، ـــ شاھزادە ئالىيلىرىغا بۇ مەكتۇپنى يەتكۈزۈش ھەممىدىن مۇھىم. يولدا ھەرگىز ھايال بولمىسىلا، قاتتىق ئېھتىيات قىلغايلا.

15

تۈركىستان. ئۇجمە ئالا بولغان مەزگىل.

ۋاسال لەززىتىدىن بىھوش بولغان شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۇۋۇنمۇ، ماھارەت مەشىق قىلىشنىمۇ تاشلىغانىدى. سەييىدئەلى ئالپ بىلەن كۆرۈشۈشكىمۇ كەمدىن ـ كەم ۋاقىت چىقىراتتى. شۇ كۈنلەردە ئۇ ۋەتەنگە قايتىپ تاغىسىدىن تەخت ـ سەلتەنەتنى تارتىۋېلىشتىن ئىبارەت مەقسەت ـ مۇددىئاسىنىمۇ ئېسىدىن چىقىرىپ قويغاندەك قىلاتتى.

تۈرپانغا چاپارمەن ماڭغۇزغىنىغا ئىككى ئايدىن ئاشقان بولسىمۇ تېخىچىلا خەۋەر بولمىغانلىقى ئۈچۈن سەييىدئەلى ئالپمۇ شاھزادە بىلەن بۇ ئىشلار توغرۇلۇق سۆزلىشىشنى ئانچە لايىق كۆرمىدى. شاھزادىگە گەپ قىلىشقا پېتىنالمىغان سەركەردە بوران خوجا پات ـ پات سەييىدئەلى ئالپنىڭ قېشىغا كېلىپ بېشىنى ئاغرىتاتتى.

ـــ شاھزادە ئالىيلىرى ئاغىچىغا سەلتەنەتنى تېگىشەرمۇ ئەمىرزادەم؟ بىر گەپ قىلسىلا بولاتتى. ئاشقىمۇ بولدى، توي قىلىپ مۇرادىغىمۇ يەتتى. ئەمدى يۇرتقا قايتىپ تاجۇتەختنى قولىغا ئېـ

لىشىنىڭ كويىغا چۈشسە بولاتتى. ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرى بۇ ھەقتە توي شەرتىمۇ قويۇپتىكەن، ئۆزلەمۇ شاھزادىگە ۋاكالىتەن ۋەدىمۇ بېرىپتىكەنلا. بۇ شەرتنى شاھزادىنىڭ سەمىگە سالدىلىمۇ زادى؟ قاچانغىچە خەقنىڭ دەرگاھىدا يەپ ياتۇرمىز؟ ــ دەيتتى بوران خوجا ئاغرىنىپ.

ــ ئالدىرىمسىلا سەركەردە، ئاستانىگە كەتكەن چاپارمەن قايتىپ كەلسىلا شاھزادە ئالىيلىرىنى يۇرتقا قايتىشقا دەۋەت قىلىمىز، ــ دەيتتى سەييىدئەلى ئالپ تەسەللى بېرىپ.

شۇنداق دېگىنى بىلەن سەركەردە بوران خوجىدىن بەكرەك تىت ـ تىت بولاتتى، ئالچىنبەگنىڭ يولىغا بىتاقەتلىك بىلەن قارايتتى. گاھى ۋاقىتلاردا ئۇمىدسىزلىنىپمۇ قالاتتى.

«سەۋر قىلاي، ئاگاھ ئالچىنبەگ قايتىپ كەلسۇن. شۇ چاغىدىمۇ شاھزادە ئالىيلىرى يەنە يۇرتقا قايتىشقا كۆڭۈلشىمسە، ئاندىن ئۆزۈم كېتىۋېرىمەن. ھەرقانچە بولسىمۇ شاھزادە ئەل ـ يۇرتنى، ئانىسىنى، قېرىنداشلىرىنى ئۇنتۇپ كەتمەس...»

سەييىدئەلى ئالپ ئەنە شۇنداق دېلىغۇللۇق ئىچىدە تۇرغان كۈنلەردە ئالچىنبەگ ئاخىرى يېتىپ كەلدى.

ــ سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئېغىر كېسەلكەن، ــ دېدى ئالچىنبەگ ئەمىرزادىگە بوۋىسىنىڭ سالامىنى يەتكۈزگەندىن كېيىن، ــ مانا بۇ ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ يازغان مەكتۇپى.

سەييىدئەلى ئالپ مەكتۇپنى قولىغا ئالدى. مەكتۇپ پېچەتلەكلىك ئىدى. ئۇ بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن خەتنى قويىنىغا سالدى ـ دە، شاھزادىنىڭ قەسرىگە قاراپ ماڭدى.

※ ※ ※

شاھزادە ئۇۋەيسخان مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم بىلەن توي قىلغاندىن كېيىن ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئۇلارغا ئوردىسىغا يانداش سېلىنغان تېخمۇ كاتتا قەسىردىن بىرنى ئالاھىدە جابدۇپ بەرگە-

نىدى. مانا مۇشۇ سەۋەبتىنمۇ ئەيتاۋۇر شاھزادە ھەمراھلىرى بـ-
لەن كۆندە دېگۈدەك كۆرۈشەلمەيدىغان بولۇپ قالغانىدى.
شاھزادە سەييىدئەلى ئالپنى بىر ئاش پىشىم ساقلاتقاندىن كېيىن قەسىرنىڭ مېھمانخانىسىدا كۆرۈشتى.
ـــ ئەجەب كەم دىدار بولۇپ كەتتىلىغۇ ئەمىرزادەم؟ ـــ دېدى شاھزادە سەييىدئەلى ئالپ بىلەن سالاملىشىپ بولغاندىن كېيىن.
ئۇلار بىر ھەپتىدىن بېرى كۆرۈشمىگەنىدى. سەييىدئەلى ئالپ شاھزادە ئۇۋۇەيسخانىنىڭ ئۇيقۇسىراپ تۇرغان كۆزلىرىگە بىر قارىۋېتىپ جاۋاب بەردى.
ـــ بىزنىڭغۇ كۈندە كېلىپ كۆرۈشكىمىز بار، بىراق ئالىيـ-
لىرىنىڭ شېرىن دەملىرىگە ھالاقەت يەتكۈزمەيلى دېدۇق.
سەييىدئەلى ئالپنىڭ نېمىگە ئىشارە قىلىپ سۆزلەۋاتقانلـ-
قىنى چۈشەنگەن شاھزادە خىرىلداپ كۈلۈۋەتتى.
ـــ ئەيىب ئارتىشقا ئۇستا ـ دە ئۆزلە. كېچە بىلەن كۈنـدۈز-
نىڭ پەرقىنى ئايرىغۇچىلىكىمىز بار بىزنىڭ.
ـــ راست شۇنداقكەن، بىر ئاش پىشىمدا ئاران ئويغاندىلا، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ باياتىن بېرى ساقلىغىنىنى شاھزادىنىڭ يۈزىگە سېلىپ.
ـــ رەنجىمىسلە، ئۆزلەنگىمۇ ئۇخلاپ قالغان چاغلىرى بول-
غانغۇ ئەمىرزادەم؟
سەييىدئەلى ئالپ توغراقلىقتا مەلىكە ئۇزسۈلتان خېنىم بىلەن يېڭى توي قىلغان كۈنلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى ـ دە، خىرىلداپ كۈلۈۋەتتى.
ـــ تۈرپانغا ئەۋەتكەن چاپارمەن قايتىپ كەلدى، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ ئۆزىنى ئوڭايسىزلىقتىن قوتۇلدۇرۇشقا تىرى-
شىپ ۋە قوينىدىن ئالچىنبەگ ئېلىپ كەلگەن خەتنى ئېلىپ تەڭ-
لىدى.
ـــ قاچان قايتىپ كەلدى؟ ـــ دېدى شاھزادە بىردىنلا دىققە-
تىنى يىغىپ.

ـــ ھېلىراقتا، كۆرۈشۈپلا دەرگاھلىرىغا يۈگۈردۈم.
شاھزادە مەكتۇپنى ئېچىپ ئوقۇدى.

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم
سەلتەنەت بۇرجىنىڭ نۇرانە يۇلتۇزى بولمىش شاھزادە ئۇۋۇەيسخان ئالىيلىرىغا بىھىساب سالاملار يوللاش بىلەن مۇبارەك ئالتۇن بويلىرىغا ساقلىق تىلەيمەن. ساداقەتمەن نۆكىرىمىز ئالچىنبەگدىن ئالىيلىرىنىڭ تۇركىستانغا قەدەم كەلتۈرگەندىن كېيىن ئىشق ئوتىغا مۇپتىلا بولغانلىقلىرىنى، قۇدرەتلىك ئاللاھنىڭ ئىنايىتى بىلەن ئول مەھبۇبنىڭ ۋىسالىغا يېتىش ئالدىدا تۇرغانلىقلىرىنى ئاڭلاپ بىھىساب سۆيۈندۇق. ئالىيلىرىنىڭ چىن يۈرىكىدىن كۆڭۈل بەرگەن مەھبۇب بىلەن نىكاھلىق بولۇشى ئەل ـ يۇرتنىڭ، سەلتەنەتنىڭ بەختىدۇر. ئاللاھ ئىگەم بەندىسىنى بىر ھۆكمى بىلەن غەمگە دۇچار قىلسا، يەنە بىر ھىممىتى بىلەن بەخت ـ ساائادەتكە ئېرىشتۈرىدىكەن.

ئالىيلىرى خەۋەرسىز قالمىغايلاكى، ئۇشبۇ كۈنلەردە سۇلتان شىر مۇھەممەدخان ئالىيلىرى ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ قالدى. ئاشۇ نۇسرەتسىز تۇركىستان يۈرۈشىدىن قايتىپ كەلگەندىن بېرى ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغانچە پەقەتلا ئۆرە بولالمىدى. كېسەل ئاسارىتىدىنمۇ ياكى باشقا سەۋەبتىنمۇ ئەيتاۋۇر تېخىمۇ گۇمانخور، تېخىمۇ خۇيلۇق، تېخىمۇ زالىم بولۇپ قالدى. بىزدەك ئۇلۇسبېگى تۈگۈل، ئۆز ۋاقتىدا تەختكە ئولتۇرۇشىغا ھەمدەمدە بولغان ئەك يېقىن ئەمىر ـ سەركەردىلىرىگىمۇ ئىشەنمەيدۇ. خۇدا ئۇرغانىنى خۇدابەندە قوشلاپ ئۇرۇپتۇ دېگەندەك، يېقىنىدىن بېرى موڭغۇللار بارسكۆلنى بېسىۋېلىپ كۆزىنى قومۇلغا تىكمەكتە. لەشكەر تارتىپ بېرىپ ياۋغا تاقابىل تۇرايلى دېسەك نەزەمبىللا يارلىق چۈشۈرمەي تۇرۇۋالدى. ئەل ـ يۇرت ياۋنىڭ تەھلىكىسىدە تۇرۇۋاتىدۇ، ئەما ئىلاجسىزمىز. ئەل ـ

رەئىيەتنى زالىمنىڭ زۇلمىدىن، يۇرت ـ زېمىننى ياتلارنىڭ ئىستىلاسىدىن قوتۇلدۇرماق ئىبادەتنىڭ ئەڭ كاتتىسىدۇر. ئول باغىستىن ئولتۇرغان بولسىلا قوپقايلا، قوپقان بولسىلا ماڭغايلا، ماڭغان بولسىلا يۈگۈرگەيلا. بۇنى ساداقەتمەن ئە ـ مىر ـ سەركەردىلەرنىڭ، ئەدلى ـ ئادالەتكە ھامىي بولغۇچى پاسىبانغا تەشنا ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ ئەرزى دەپ بىلگەيلا.

ھازىر سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئۆزىنىڭ ھاجەتىدىن ئۆزى چىقالمىغۇدەك ماجالى يوقتۇر، بۇ ئۆزلە ئۈچۈن ياخشى پۇرسەتتۇر. تېزدىن ئاستانىگە كەلسىلە. خان ئېغىر كېسەل بولۇپ ياتقاندا، سەلتەنەت ئىشلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىغاندا، قايتىدىن تەخت ساھىبى بەلگىلەپ خان ئالماشتۇرۇش ئابائى ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان سەلتەنەت يوسۇندۇر. ھازىرقى ئەھۋالدا قۇرۇلتاي چاقىرىپ خانلىق تەختكە ئۆزلەنى ئولتۇرغۇزۇش تامامەن يوللۇق ئىش. بەلكىم بىر قىسىم ئەمىر ـ سەركەردىلەر مۇخالىپەت سېپىدە تۇرۇشىمۇ مۇمكىن، لېكىن ئېغىر كېسەلدە ياتقان سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئۇلارغا ھامىي بولالمىغۇچىلىكى يوق. ئۆزلە پەقەت ئازغىنە لەشكەر بىلەنلا ئاستانىگە كېلىپ سۇر ـ ھەيۋە كۆرسىتىپ قويسىلا كۇپايە، قالغان ئىشلارنى ئۆزۈم بىر ياقلىق قىلىمەن.

مۇبارەك ئاياغلىرىدىن توزىغان چاڭلارنى كۆزىمىزگە سۈرتۈشكە تەشنا بولۇپ تۇرغۇچى ئۇلۇسبېگى خۇدايدادتىن دەپ بىلۇرلا.»

شاھزادە ئۇۋەيسخان خەتنى ئوقۇپ بولۇپ، بىردىنلا خىيالغا پاتتى. تاغىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولغىنىدىن نېمە ئۈچۈندۇر ئانچە خۇشال بولالمىدى.

«ئۆزىنىڭ ھاجىتىدىنمۇ چىقالماي ياتقان بىر ئادەمگە قارشى لەشكەر تارتىپ بارسام قانداق بولۇر؟ جاھان سۇلتانلىرى مېنى

نامەردلىكتە ئەيىبلىمەسمۇ؟ ئۇلۇسىپگى ھەزرەتلىرى راست ئېيتىدۇ. ئەلۋەتتە بۇ تەخت ـ سەلتەنەتنى سويۇپ ئېلىشنىڭ ئەڭ ياخشى پۇرسىتى، لېكىن رەقىب بولغۇچىنىڭ ماڭا قارشى قىلىچ يالىڭاچلىغۇدەك ماجالىمۇ بولمىسا، بۇنداق پەيتتە ئاستانىگە مەيلى كۆپ، مەيلى ئاز لەشكەر بىلەن باراي نامەردلىك بولىدۇ. جاھاندىكى باھادىر ـ ئەزىمەتلەر مېنى مازاق قىلىدۇ. ئەلۋەتتە، تەخت ـ سەلتەنەتنى قولۇمغا ئالغۇم بار. لېكىن خان تاغامنى باتۇرلۇقۇم بىلەن يېڭىپ، قايىل قىلىپ ئاندىن ئالغۇم بار. ھازىر خان تاغام ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ، ئۆزىنىڭ ھاجىتىدىن ئۆزى چىقالمايۋاتقان، ھەتتا يۇزىگە قونغان چىۋىنىنىمۇ قوروشقا ماجالى يەتمەيۋاتقان ۋاقىتتا، يەنە كېلىپ موڭغۇللار بارسكۆلنى بېسىۋېلىپ، قومۇلغا تەھدىت سېلىۋاتقان چاغدا تاج كىيىپ تەختتە ئولتۇرۇشقا ئالدىرىسام ئەل ـ رەئىيەت نېمىدەپ قالۇر؟ خان تاغامنىڭمۇ ساداقەتمەن سەركەردىلىرى بار، ئۇلارمۇ بىر چەتتە قاراپ تۇرماس. ئۇلار بىلەن ياغى قىلسام چوقۇمكى قان تۆكۈلمەي قالمايدۇ. سەلتەنەتنىمىزگە تەئەررۇز قىلغان ياۋ بىلەن كارىمىز بولماي، ئۆزئارا قىرغىن قىلىشساق، سەركەردە ـ لەشكەرلەرنىڭ ئىشەنچىدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىنى ئاز دەپ، مۇناپىق دېگەن بەتنامغا قالمامدىمەن...»

— نېمىنى خىيال قىلىۋاتىدىلا ئالىيلىرى؟ — سورىدى سەييىدئەلى شاھزادىنىڭ چوڭقۇر خىيالغا پېتىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ.

شاھزادە ئاستا بېشىنى كۆتۈردى.

— ئول مەكتۇپنى ئۆزلەمۇ ئوقۇپ باقسىلا ئەمىرزادەم.

سەييىدئەلى ئالىپ مەكتۇپنى قولىغا ئېلىپ تېزلا كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى.

— ئۆزلەنىڭ ئويلىرىنى بىلىپ باققۇم بار، — دېدى شاھزادە سالماقلىق بىلەن.

ـــ تاجۇتەختنى قوللىرىغا ئالىدىغان پۇرسەت ئاخىرى پەـ
شىپ يېتىلىپتۇ، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ، ـــ ئەمدى ئاستانەـ
گە زىيادە كۆپ لەشكەر توپلاپ بېرىشىمىزنىڭمۇ ھاجىتى قالماپـ
تۇ. ئالدىراپ قالساق قېيىنئاتىلىرى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيـ
لىرىدىن بىرەر ـ ئىككى مىڭ لەشكەر سورارمىز.

ـــ مېنىڭ قېيىنئاتامنىڭ سايىسىدا، تۈركىستان لەشكەرـ
لىرىگە تايىنىپ تاجۇتەختنى ئالغۇم يوق، ـــ دېدى شاھزادە گەپنى چورتلا كېسىپ.

ـــ ئۇنداق بولسا، ئاستانىگە بارغۇچە ئاز ـ تولا لەشكەر توپلايلى. پەمىچە تۆت ـ بەش مىڭ لەشكەرنى كۇچىمەيلا جۇغلىـ يالايمىز.

شاھزادە ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالپنىڭ كۆزىگە قاراپ تۇـ رۇپ سورىدى:

ـــ ئۆزلەچە ھازىر تاجۇتەخت شۇنچە زۆرۇرمىدۇ ئەمىرزادەم؟

سەييىدئەلى ئالپ تەئەججۇپلەندى:

ـــ بۇ نېمە دېگەنلىرى ئالىيلىرى ؟

ـــ مەكتۇپنىڭ مەزمۇنىدىن تولۇق خەۋەر تاپتىلا، ئول ھىمـ مەتسىز خان تاغامنىڭ شول تاپتا ئېغىر كېسەل ئاسارىتىدە چىـ ۋىن قورىغۇدەكمۇ ماجالى يوق ئىكەن. بۇنداق ئەھۋالدا ئۇ بىزگە قانداقمۇ رەقىب بولالىسۇن؟ رەقىب دېگەن گەرچە ئاجىز بولسىمۇ ساق، بەردەم بولغىنى تۈزۈكتۇر. مۇشۇنداق ئەھۋالدىكى ئادەمگە تىغ تەڭلەپ بېرىش نامەردلىك بولماسمۇ؟ ئۇنىڭ ئۇستىگە ياغى دېگەن ئۆلۈم ـ يېتىمگە سەۋەب بولىدۇ. ئويلاپ باقسام ئەمىرزاـ دەم، مەن تۈركىستان لەشكەرلىرىنى مەيلى جىق، مەيلى ئاز باشلاپ باراي، بەربىر ئۆز ئېلىمگە يەتلارنى باشلاپ بارغان ئاتاققا قالىـ مەن. ئول چاغدا ئوردىدىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەرلا ئەمەس، ئادەتـ تىكى ئاۋام ـ رەئىيەتمۇ مېنى مۇناپىقلىقتا، تۈزكورلۇقتا ئەيىبـ لەيدۇ. ھەقىقىي باھادىر دېگەن ئۆزىگە، ئۆز قوۋمىغا تايىنىشى

كېرەك. مەن تۈركىستان سۇلتانىنىڭ كۈيۈ ئوغلى بولساممۇ، لېكىن ئۆز پەرزەنتى ئەمەسمەن. مەيلى مەن نەدىلا بولماي، ئۆزۈمنى بۈيۈك ئۇيغۇر ئېلىنىڭ پەرزەنتى دەپ ھېسابلايمەن. شۇڭا ھەر قانداق باھانە ـ سەۋەب بىلەن ئانا ۋەتىنىمگە يات ئەلنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى باشلاپ بارالمايمەن. ئۇنداق قىلسام باھادىرلىق، ئوغلانلىق شەۋكىتىمگە داغ تەگكۈزۈۋالىمەن. ئول چاغدا ئەل ـ رەئىيەتمۇ مېنى پاسىبان بولۇش لاياقىتى يوق دەپ ھمايە قىلمايدۇ. بايا ئەل ـ يۇرتتىن تۆت ـ بەش مىڭ لەشكەر توپلىماق ئانچە تەس ئەمەس دېدىلە. راست، بۇ مۇمكىن، لېكىن مەن بۇ لەشكەرلەر بىلەن ئاشۇ نىمجان تاغامغا قارشى ياغى قىلسام ئۆز ـ لەچە بولۇرمۇ؟ مەيلى ئوردىدىكى خان لەشكەرلىرى بولسۇن، مەيلى بىز توپلىغان لەشكەرلەر بولسۇن، ھەممىسى ۋەتەنداشقۇ؟ ئۇلار بىر ـ بىرىنىڭ قېنىنى تۆكسە، بېشىنى كەسسە تۇغرا بولۇرمۇ؟ ۋاقتى كەلگەندە بىز بارسكۆلگە بېسىپ كىرگەن مۇڭغۇللار بىلەن، قەشقەرنى بېسىپ ياتقان سەمەرقەنت لەشكەرلىرى بىلەن كىمگە تايىنىپ ياغى قىلىمىز؟

سەييىدئەلى ئالپ تېڭىرقىدى، ۋۇجۇدى بىر قېتىم سىلكىندى.

— ئەمىسە قانداق قىلساق بولۇر ئالىيلىرى؟ سۇلتان شىر ـ مۇھەممەدخانىنىڭ نىمجان ئەھۋالىنى دەپ تەخت ـ سەلتەنەتتىن ۋاز كەچسىلمۇ بولماس، بابائى بۇزرۇكنىڭ خېتىدە قەيت قىلىنىشچە، شىرمۇھەممەدخان سەركەردىلەرنىڭ مۇڭغۇللارنىڭ تەر ـ ئەررۇزىغا قارشى جازا يۈرۈشى قىلىشىغا پەرمان بەرگىلى ئۇنماپتۇ. ئاشۇنداق تۇرۇۋېرىدىغان بولسا مۇڭغۇللار قومۇلنىمۇ بېسىۋالىدۇ.

— ئەينى مۇددىئا، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان چوڭقۇر خىيالغا پاتقان ھالدا، — مېنىڭچە، ئۆز ھاجىتىدىن چىقالمىغۇدەك ئەھۋالدا ياتقان خان تاغام ھازىرچە بىزگە رەقىب بولالماس. شۇڭا

ھازىرچە تەخت ـ سەلتەنەت دەۋاسىنى نەزەردىن ساقىت قىلىپ، ئاۋام ـ رەئىيەتنى موڭغۇل تەئەررۇزىغا تاقابىل تۇرۇشقا دەۋەت قىلايلى. بېسىپ ئۆتكەنكى يۇرتلاردىن قانچىلىك لەشكەر توپلىساق، شۇنچىلىكنى ئېلىپ تۇرپانغا ئەمەس، ئۇدۇل قومۇلغا بارايلى. قومۇل ئەمىرى سۈپۈرگە مىرزا مەردۇ مەردانە، ساداقەتمەن كىشى، ئۇ چوقۇم تەئەررۇزچىلارنى قوغلاپ چىقىرىش ئۈچۈن بىز بىلەن كۆمەكلىشىدۇ. تەسەررۇپىمىزدىن باسقۇنچىلارنى قوغلاپ چىقارغاندىن كېيىن، ئاندىن باشقا ئىشلارغا باش قاتۇرارمىز.

سەييىدئەلى ئالپ شاھزادىگە قايىللىق بىلەن نەزەر تاشلىدى.

ـــ ئالىيلىرىنىڭ مۇلاھىزىسى كۆڭلۈمدىكى تۇمانلارنى پۈتۈنلەي سۈپۈرۈپ تاشلىدى. بايا تەخت ـ سەلتەنەتنى ئېلىش سەۋداسىدا تولىمۇ كالتە پەملەرچە ئويلاپتىمەن. ئۇنداقتا قاچانراق يولغا چىقساق بولۇر؟

ـــ دەرھال ھازىرلىق كۆرەيلى، كېچىككەندىمۇ ئىككى كۈن ئىچىدە يولغا چىقايلى.

ۋۇجۇدى قايتىدىن ئۇمىد ـ ئىشەنچكە تولغان سەييىدئەلى ئالپ شاھزادە بىلەن خوشلاشتى.

※ ※ ※

تۇركىستان ھۆكۈمدارى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ تۇيۇقسىزلا يۇرتقا قايتماقچى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ دەماللىققا بىر نەرسە دېيەلمەي تۇرۇپ قالدى. ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ كۆيۈ ئوغلىغا ئەۋەتكەن خېتىنى يېنىش ـ يېنىشلاپ ئوقۇدى. كۆيۈئوغلىنىڭ ئۇدۇل تۇرپانغا لەشكەر تارتىپ بېرىپ چۈن قورۇشقىمۇ ماجالى يەتمەي ياتقان تاغىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخاندىن تاجۇتەختنى تارتىۋالماي، قومۇلغا بېرىپ موڭ-

غوللار بىلەن جەڭ قىلماقچى بولغانلىقىغا ئانچە قايىل بولمىدى.
«شاھزادىنىڭ نېمە قىلغىنى بۇ؟ ئۇلۇسبېگى گەپنى ئوچۇ
قىلىپتىغۇ مانا. ئۇدۇل تۇرپانغا بېرىپ تاجۇتەختنى قولىغا ئالس
ئۇلۇسبېگىدەك كۆچلۈك قوللىغۇچىسى بولغاندىكىن كىممۇ غە
قىلالايدۇ؟ كېسەل يانقان شىرمۇھەممەدخانىڭ قولىدىن نېمە كې
لەتتى...»

— ئاۋۋال تۇرپان تەختگاھىنى قوللىرىغا ئالغانلىرى ياخ
شىدى، — دېدى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن مەسلىھەت تەرىقىسىدە
سۆزلەپ، — ناۋادا قومۇلغا بارغانلىقلىرى سۇلتان شىرمۇھەم
مەدخانىڭ قولىقىغا يەتسە، ئارقىلىرىدىن لەشكەر ئەۋەتمەيدۇ دې
گىلى بولمايدۇ. ئول چاغدا موڭغۇللار بىلەن خان لەشكەرلىرىنىڭ
ئارىسىدا قالماسلىمۇ؟ ئاۋۋال تاجۇتەختنى قوللىرىغا ئېلىۋېلىپ،
ئاندىن موڭغۇللارغا جازا يۈرۈشى قىلسىلىمۇ كېچىككەن بولمايتۇ
تىلە. ناۋادا تۇرپاندىكى سەركەردىلەرنىڭ ئىتائەتسىزلىكىدىن
ۋايىم يېسىلە، سىلى — پەرزەنتىمىز ئۈچۈن بىرەر تۇمەن لەش
كەرنى زىنھار ئايىمايمەن.

— ھىممەتلىرىگە رەھمەت ئالىيلىرى، — دېدى شاھزادە
قېيىنئاتىسىغا تەۋازۇ بىلەن مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ، — ئۆز ئې
لىنى ياتلارنىڭ تەئەررۈزىدىن قوغدىماي تاجۇتەخت غېمىدە بولۇش
ھەقىقىي باھادىرلارنىڭ پەزىلىتى ئەمەس. غۇرۇرىنى پايخان قىلىش
بەدىلىگە باشقا كىيگەن تاج ھۆكۈمدارغا ھارامدۇر. شۇڭا كېسەل
ئازابىدا ئىڭراپ يانقان زەئىپ خانىڭ بېشىدىكى تاجنى ئېلىش
تىن، زېمىنىمىزغا تەئەررۈز قىلىشقا پېتىنغان باسقۇنچىلارنىڭ
قانلىق قىلىچىغا روبىرو كېلىشنى مۇناسىپ كۆردۈم. ئاگاھ ئانا
ۋەتىنىمىز ياتلارنىڭ ناپاك ئايىغىدىن خالىي بولسۇن. تاجۇتەخت
ئىشىنى ئاندىن ئويلىشارمەن. ئاللاھنىڭ ئىجازىتىسىز قىل تەۋ
رىمەس دەپتىكەن. تەقدىرنىڭ پىشانىمگە پۈتكىنى بارىدۇر. ئالىي
لىرى چەكسىز ھىممەتلىرى بىلەن ئېغىر كۈنلەردە بېشىمىزغا

چۈشكەن كۈلپەتلەرنى دەپئى قىلدىلا. يەنە تېخى بىزنى لاماكان، سايات كۆرمەي ئۆزلىرىگە كۈيۈ ئوغۇل ـ پەرزەنت قىلىپ مېھىر ـ شەپقەتلىرىنى ھەقدادىغا يەتكۈزدىلە. ئەمدىلىكتە بىر تۇمەن لەشكەر ئىلتىپات قىلماقچى بولۇۋاتىدىلا، ھەممەتلىرىگە كۆپتىن ـ كۆپ رەھمەت. لېكىن بۇنى قوبۇل قىلالمايمىز. چۈنكى، بىر تۇمەن تۈركىستان لەشكىرى موغۇلستانغا قەدەم باسسا، موڭغۇللارنىڭ تەھلىكىسىدە تۇرغان ئەل ـ يۇرت يەنە بىر ياۋغا دۇچ كەلگەندەك تۇيغۇغا كېلىپ ئېھتىيات قىلىدۇ، كۆڭلىدە ۋەھىمە پەيدا بولىدۇ، مېنى ۋەتىنىگە ياتلارنى باشلاپ كەلدى دەپ ئىزتىراپ چېكىدۇ، كۆڭلى سوۋۇيدۇ. ئول چاغدا مېنى ئەمەس، سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننى قوللايدۇ. شۇڭا ھەرنە كۆرسەم ئەل ـ ئۇلۇسۇم بىلەن كۆرەي، قايتىشىمغا ئىجازەت بەرگەيلا.

ئەمىر شەيخ نۇرىددىن شاھزادە ئۇۋەيسخانغا گەپ تېپىپ بېرەلمەي بىردەم تۇرۇپ قالدى.

ــ ئاغىچىلىرىنى قانداق قىلىلا؟

شاھزادە ئۇۋەيسخان قېينىئاتىسىنىڭ كۆزىگە يالت ئېتىپ بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

ــ پەزىلەتلىك خاتۇن ئۆز كۈيۈسى بىلەن بىللە تېتىغان سىركىنى ھالگا[1] دەپ بىلىدۇ. مەلىكەم ئەنە ئاشۇنداق پەزىلەتلىك خاتۇنلار تائىپىسىدىندۇر. ئالىيلىرىنىڭ قۇياشتىن ھارارەتلىك ئاتلىق مېھرىدە غەمسىز ئۆسكەن ئول نازۇك گۈلىنىڭ كەمىنلىرىنىڭ پېشىنى تۇتۇپ سەپەر مۇشكۈلاتلىرىدا رىيازەت چېكىشى ئېنىق. لېكىن ئىمكانمىنىڭ يېتىشچە ئۇنى رىيازەت تارتقۇزمايمەن، كۆز قارىچۇقۇمنى ئاسرىغاندەك ئاسرايمەن. شۇڭا، ئالىيلىرىنىڭ مەلىكىنىڭمۇ مەن بىلەن بىللە كېتىشىگە ئىجازەت بېرىشلىرىنى سورايمەن.

ــ بىز مەلىكىنى شاھزادە ئالىيلىرىغا ئۆز رازىلىقىمىز بە-

① ھالگا ــ ھالۋا (تۇرپان شىۋىسى).

لەن نىكاھلاپ بەرگەنمىز. گەرچە مەلىكە بىزنىڭ يۈرەك پارىمىز بولسىمۇ، لېكىن ھازىر سىلىنىڭ ئەھلى ئايالىرىدۇر. شۇڭا ئۇنى سىلىدىن ئايرىۋېلىشقا ھەققىمىز يوقتۇر. پەقەت ئۇنىڭ رىيازەت چېكىشىدىن ۋايىم يەيمىز. ناۋادا مەلىكىمىز شاھزادە ئالىيلىرى بىلەن بىللە رىيازەت چېكىشنى ئىختىيار قىلسا، بىزمۇ رازى، ئاق يول تىلەشتىن ئۆزگە ئامالىمىز يوقتۇر.

شاھزادە ئۇۋەيسخان يېنىدا يەرگە قاراپ تۇرغان مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمغا يالت ئېتىپ قارىدى.

ـــ مەن شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ نىكاھىغا ئۆتكەن ئىكەنمەن، شاھزادە ئۇچۇن چەككەن ھەرقانداق رىيازەت ـ مۇشكۈلاتنى راھەت دەپ بىلىمەن. خان ئاتامنىڭ رازى بولۇشىنى تىلەيمەن، ـــ مەلىكە بىر چەتتە كۆزىگە ياش ئېلىپ تۇرغان ئانىسىغا قاراپ ئېيگىلىدى، ـــ سىلىمۇ رازى بولسىلا ئانا.

خانىش بۇقۇلداپ يىغلىغىنىچە تەتۇر قارىۋالدى.

ـــ مەن رازى قىلىم، ـــ دېدى يۇرىكى ئېچىشىپ تۇرغان ئەمىر شەيخ نۇرىددىن بوغۇق ئاۋازدا، ـــ كۆيۈلىرىنىڭ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئالسىلا، دىلىنى رەنجىتمىسىلە، ـــ ئەمىر بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن شاھزادىگە يۈزلەندى، ـــ ھەر قانداق مۇشكۈلاتقا دۇچار بولسىلا دەرھال خەۋەر ئىبەرسىلە، قولۇمدىن كېلىشىچە ھەمدەم بولىمەن. لەشكەر ئېلىۋېلىشنى خالىمىسىلا، ھېچبولمىسا بىرەر يۈز نۆكەر بولسىمۇ ئېلىۋالسىلا، نۆكەرلىرىمنىڭ ئەڭ باھادىرلىرىنى دىلخاھلاپ بېرەي. ئۇلارنى ئۆزلىرىگە ھەمدەمچى دەپ بىلمەي، مەلىكىنىڭ قوروقچىلىرى دەپ بىلسىلە. ھېچبولمىسا سەپەر ئۈستىدە ئايالىلار، بالىلارغا قوروقچىلىق قىلسۇن.

ـــ ئالىيلىرىنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان يۈز نەپەر قوروقچى ئېلىۋېلىشقا ماقۇل بولۇپ.

شۇنداق قىلىپ شاھزادە ئۇۋەيسخان قېينىئاتىسى بىلەن

خوشلىشىپ تاڭ سەھەردە ئانا ۋەتىنىگە قاراپ يولغا چىقتى.

16

قومۇل.

تېخى ئەمدىلا باشلانغان كۈز پەسلى بۇ مېھرى ئىسسىق قەدىمىي بوستانلىقنى خۇددى تولغان جۈۋانغا ئوخشاش ئاجايىپ جەلپكار، نازاكەتلىك تۈسكە كىرگۈزگەنىدى. شەرقىي تەڭرىتاغ تىزمىلىرىدىن ئەسكەن غۇر - غۇر شامال ئاللىقاياقلاردىنىدۇر مەززىلىك قوغۇن ھىدىنى دىماغقا ئۇرۇپ، خۇددى نازىنىنىڭ راھەتلىك تىنىقىدەك جانغا ھۇزۇر بېغىشلايتتى. ئاق كۆڭۈل، تۈز مىجەز، تۈغما باھادىر قومۇل خەلقى شۇ كۈنلەردە بارسكۆلدىن قومۇلغا قاراپ كېلىۋاتقان موڭغۇللارنىڭ يولىنى توسۇپ جەڭ قىلىۋاتقان بولغاچقا، پىشىپ مەي باغلاپ، ساپىقىدىن ئۈزۈلۈپ كەتكەن قوغۇنلار ئېتىزلىقلاردا يىغقىسىز قالغانىدى. شۇ سەۋەبتىن پۈتكۈل قومۇل ۋادىسىنى قوغۇن ھىدى قاپلاپ كەتكەنىدى.

قومۇل ئەمىر مەھكىمىسىنىڭ لەشكەرلىي ئىشلار كېڭەشخانىسىنى ئېغىر سۈكۈت قاپلىغانىدى. كېڭەشخانىنىڭ تۆر تەرىپىدە شاھزادە ئۇۋەيسخان، سەييىدئەلى ئالپ، سەركەردە بوران خوجا، پەگا تەرىپىدە قومۇلنىڭ نائىب ئەمىرى سۈپۈرگە مىرزا، ئەمىر لەشكەر راجى خوجىنىياز، ئىشىكئاغا ئاخۇنبەگ، سەركەردە مەڭلىك ئاقىنىيازلار ئورۇن ئېلىشقانىدى. شۇ تاپتا شاھزادە ئۇۋەيسخان ئەمىر سۈپۈرگە مىرزىدىن تەقەززالىق بىلەن جاۋاب كۈتۈۋاتاتتى.

ئەمىر سۈپۈرگە مىرزا ئولتۇرغان ئورنىدىن بىرئاز قىمىرلاپ قويۇپ گېپىنى قىردى. قىزغۇچ شالاڭ ساقال باسقان ئاق سېرىق چىرايىدىن ئاللىقانداق مۇھىم بىر ئىشتا بىر قارارغا كېلەلمەي

ئىككى تايىن بولۇپ تۇرغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ يەنە بىر قېتىم گېپىنى قىرىۋالغاندىن كېيىن ئېغىز ئاچتى:

ـ ئوردىنىڭ شاھزادە ئالىيلىرىنى تۇتۇش پەرمانى چىقارغانلىقىغا بىرنەچچە يىل بولۇپ قالدى. سەلتەنەت قانۇنى بويىچە شاھزادە ئالىيلىرىنى تۇتۇپ ئوردىغا ئەۋەتىپ بېرىشىمىز كېرەك ئىدى. ئەمما، شاھزادە ئالىيلىرى ھازىر دىيارى قومۇلغا بىر قاچقۇن تەرىقىسىدە ئەمەس، ئەل ـ يۇرتنىڭ بېشىغا كەلگەن ياغىنىڭ ياغى بولۇش ئۈچۈن سەركەردە، سىپاھ تەرىقىسىدە قەدەم كەلتۈرۈپتۇ. خان ئالىيلىرىنىڭ ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغىنىغا خېلى ئايلار بولۇپ قالدى. موڭغۇللارنىڭ بارسكۆلىنى بېسىۋېلىپ قومۇلغا تەھلىكە سېلىۋاتقانلىقى ھەققىدە بىرنەچچە ئايدىن بېرى ئوردىغا ئۇزۇلدۈرمەي مەلۇمات يوللاپ تۇرۇۋاتىمىز. تا بۈگۈنگىچە ئوردىدىن ھېچقانداق يارەمگە ئېرىشەلمىدۇك. يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغان ئەركەك زاتلىنىڭ ھەممىسى قولىغا ياراغ ئېلىپ باسقۇنچىلارنىڭ يولىنى توسۇۋاتىدۇ. ئالىيلىرىنىڭ ئەل ـ يۇرتنىڭ بېشىغا كەلگەن ئېغىر كۈلپەتتىن خەۋەر تېپىپ، يىراق تۇركىستاندىن يولغا چىقىپ، ئەتراپىغا يۇرت سۆيەر ئەزىمەتلەرنى يىغىپ، بىزلەرگە كۆمەكلىشىش ئۈچۈن كەلگىنىدىن راستىنلا سۆيۈنۈپ كېتىۋاتىمىز. شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ بۇ باھادىرلىق جاسارىتى بىزلەرگىم قومۇل رەئىيىتىنىڭ غەيرىتىنى ھەسسىلەپ ئاشۇردى. گەرچە بۈيۈك سەلتەنەتىمىزنىڭ پاسىبانى سۇلتان شىر مۇھەممەدخان ئالىيلىرى بىلەن شاھزادە ئالىيلىرى مۇخالىپلاردىن بولسىمۇ، ھازىرقى پەيتتە ئول باسقۇنچىلار ئول مۇخالىپلارنىڭ ئورتاق ئەغيارىدۇر. ئەل ـ يۇرتنى يىغىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئوتتۇرىدىكى نىزا ـ ئاداۋەتلەرنى توختىتىپ، كۆمەكلەشمەك ئەلۋەتتە پەرزدۇر. ئەمما كى، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىنىڭ ئاداۋەتنى قايرىپ قويۇپ، باسقۇنچىلارغا قارشى تۇرغۇدەك رىغبىتى بارمۇ ـ يوق، بۇنىسى بىزگە قاراڭغۇدۇر. شاھزادە ئالىيلىرى تاجۇتەخت ئۈچۈن ئەمەس،

ئەل ـ يۇرت ئۈچۈن لەشكەر تارتىپ كەلگەنكەن، خان يارلىقىغا خىلاپلىق قىلىش كاللا كېتىدىغان ئېغىر گۇناھ بولسىمۇ، يەنىلا يارلىققا خىلاپلىق قىلىشنى لايىق كۆردۈك. جانابى بەگلىرىم، ـــ دېدى ئەمىر سۈپۈرگە مىرزا ئەتراپىدىكى بەگ، سەركەردىلىرىگە قاراپ، ـــ كەمىنە نائىب ئەمىرلىرىنىڭ كالتە پەمىچە، ھازىر خان يارلىقىغا ئىتائەت قىلىپ شاھزادە ئالىيلىرى بىلەن قارشىلاشقاندىن كۆرە، شاھزادە ئالىيلىرى بىلەن بىر نېيەتتە ھەمدەم بولۇپ، باسقۇنچىلارغا تاقابىل تۇرۇش ئەۋزەلدۇر. ئول سەۋەبتىن خان ئالىيلىرى قانچىلىك غەزەپ قىلسا بارلىق مەسئۇلىيەتنى ئۆز گەردىنىمگە ئالۇرمەن. مادامىكى، جانابى بەگلىرىم كەمنەنىڭ بول تەكلىپىنى لايىق كۆرمىسە، ھازىرلا ئاستانىگە بېرىپ خان ئالىيلىرىغا ئەرز قىلسا بولىدۇ. قىلچىلىك رەنجىمەيمەن ھەم يولىنىمۇ توسمايمەن. ئىختىيار ئۆزلەدە. كەمىنە ئۈچۈن دۈشمەن بىلەن بوستان ـ چىمەندە بولغاندىن كۆرە دوستلار بىلەن كىشەندە بولغىنىم مىڭ ئەۋزەل.

ئەمىر سۈپۈرگە مىرزىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ چىرايىدا تەبەسسۇم جىلۋە قىلدى ۋە كۆزىنى باشقا قومۇل بەگلىرىگە تىكتى.

ـــ جانابى ئەمىر شۇنداق نېيەتكە كەلگەنكەن، بىز ئەلۋەتتە پەرمانبەردارلىقتىن باش تارتمايمىز، ـــ دېدى ئەمىرلەشكەر راجى خوجىنىياز.

ـــ جانابى ئەمىر كۆڭلىمىزدىكى گەپنى قىلدى، ـــ دېدى ئىشىكئاغا ئاخۇنبەگ، ـــ ئاگاھ باسقۇنچىلارنى تەسەررۇپىمىزدىن قوغلاپ چىقىرىپ، رەئىيەتنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلايلى. شاھزادە ئالىيلىرى بىلەن كۆمەكلەشكىنىمىز ئۈچۈن خان ئالىيلىرى غەزەپ قىلسا، بىر ئۇلۇش جازانى بىزمۇ گەردىنىمىزگە ئالۇرمىز.

ـــ ئۆزلە نېمە دېسىلە بىز شۇ، ـــ دېدى سەركەردە مەڭلىك ئاقنىياز سۈپۈرگە مىرزىغا قاراپ، ـــ بىرنەچچە ئايدىن بېرى

ئوردىنىڭ ھېچقانداق لەشكىرىي ياردىمىنى كۆرمىدۇق. باسقۇنچىلار بىلەن بولغان بىرنەچچە قېتىملىق ياغىدا باھادىر لەشكەرلىرىمىزلا ئەمەس، ئاۋام ـ رەئىيىتىمۇ ئاز تالاپەتكە ئۇچرىمىدى. ھېلىمۇ ئاۋام يەيدىغىنىنى بىزگە ئەكىلىپ بېرىۋاتىدۇ. ۋاقىت مۇشۇنداق سوزۇلۇۋەرسە بەرداشلىق بېرەلمەي قالاتتۇق. تەلىيىمىزگە شاھزادە ئالىيلىرى ئەل ـ يۇرتتىن مىڭلىغان شىر پەنجىلىك ئەزىمەتلەرنى يىغىپ كۆمەكلىشىشكە كەپتۇ، بۇ ئاللاھ تائالانىڭ بىزگە قىلغان كاتتا ئىنايىتىدۇر.

ـــ جانابى بەگلىرىمىنىڭ جاسارىتىگە تەسەننا، ـــ دېدى ئەمىر سۈپۈرگە مىرزا مەمنۇن بولغان ھالدا، ـــ ئەمدى ئاۋام ـ رەئىيەتكىمۇ، ئەجدادلىرىمىزغىمۇ يۈز كېلەلەيدىغان بولدۇق.

ـــ تۈركىستاندىكى چېغىمدىلا قومۇل دىيارىدىكى جانابى ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ ساداقىتىدىن قىلچىلىك گۇمانلانمىغانىدىم، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان رازىمەنلىك بىلەن، ـــ خاتىرجەم بولۇشسىلىكى، ئول باسقۇنچىلارنى تۈپرىقىمىزدىن قوغلاپ چىقارغاندىن كېيىن ھەربىرلىرىنى قىلچىلىك تەڭقىسلىقتا قويماي قومۇلدىن دەرھال كېتىمەن، ھەم شۇنىمۇ بىلىپ قېلىشسىلىكى، گەرچە جانابى خان تاغام بىلەن تاجۇتەخت سەۋەبىدىن ئاداۋەتلەشكەن، كېلىشتۇرگىسىز مۇخالىپلارغا ئايلانغان بولساقمۇ، ئېغىر كېسەل ئازابىدا ئۆز ھاجىتىدىن چىقالماي ياتقان رەقىبىتىن تاجۇتەختنى تارتىۋېلىش نىيىتىدە بولمايمەن. چۈنكى، رەقىب ئاجىز، زەئىپ ۋاقتىدا جەڭگە ئۇندەش نامەردلىكتۇر. ئۇنىڭ تېزرەك شىپا تېپىپ كەمىنە بىلەن روبىرو ياغى قىلالىشىنى كۈتۈمەن. شۇ چاغدا جانابى بەگ ـ سەركەردىلەر خالىسا خان تاغامنى، خالىسا كەمىنە ئۇۋەيسخاننى پاسىبانلىققا دىلخاھلىسىلا بولىدۇ.

ـــ ئادىل، رەئىيەتپەرۋەر، شىر سۈپەتلىك پادىشاھلار ئاللاھ تائالانىڭ يەر يۈزىدىكى رەھمەت سايىسىدۇر. ئۇنىڭدىن ئۇلۇغ ـ ئۇششاق ئەل ـ ئۇلۇس پاناھلىنىپ بەھرىمەن بولىدۇ، ـــ دېدى ھاياجانلانغان سۈپۈرگە مىرزا، ـــ گەرچە سۇلتان شىرمۇھەممەد ـ

خان ئالىيلىرىنى رەھمەت سايىمىز بىلىپ كەلگەن بولساقمۇ، بىـ شىمىزغا كەلگەن موڭغۇللارنىڭ كۈلپىتى شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ جاسارىتى بىلەن دەپئى بولغىسىدۇر. شول تاپتا شاھزادە ئالىيلـ ـرىغا كىچىككىنە تەكلىپىم بار، قوبۇل قىلىشلىرىنى ئۆتۈنىمەن.

ـــ خوش، قۇلىقىم ئۆزلەدە، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان.

ـــ گەرچە ئوردىدىن تۇتۇش بۇيرۇقى چىقىرىلغان بولسىمۇ، ئۆزلەنىڭ شاھزادىلىك مەرتىۋىلىرى باردۇر. بىز قومۇل ۋىلايىتىـ ـنىڭ نائىب ئەمىرى بولساقمۇ، مەرتىۋىمىز تەڭ ئەمەستۇر. شۇڭلاشقا شاھزادە ئالىيلىرى جازا يۇرۇشى قىلغۇچى قوشۇنمىزـ ـنىڭ ئەمىر لەشكىرى بولۇپ بەرسە، بىز ئاتقان ئوقلىرى بولۇپ سەركەردىلىك مەجبۇرىيىتىمىزنى ئادا قىلساق.

ـــ ئۇنداق قىلساق قانداق بولىدۇ جانابى ئەمىر؟ ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلماي، ـــ ئۆزلە دېگەن مەرھۇم جەننەتماكان بابائى بۇزرۇك سۇلتان مۇھەممەدخان ئالىيـ ـلىرى يارلىق چۈشۈرۈپ مەنسەپكە تەيىنلىگەن ئوردا ئەمىرى، گەرچە بىز نەسەب جەھەتتىن شاھزادە بولساقمۇ، خان تاغام مەنـ ـسىپىمىزنى تۆۋەنلىتىۋەتكەن. شۇڭا قوشۇنغا يەنىلا ئۆزلە رەھنەما بولغانلىرى تۇزۇك.

ـــ بىز ئاللىقاچان خان يارلىقىغا سەركەشلىك قىلىشقا پىـ ـتىنداۇق. ئەمدى ئوردا يوسۇنى، سەلتەنەت قانۇنلىرىنى سۇرۇشتە قىلىپ ئولتۇرۇشقا ھاجەت قالمىدى. بولۇپمۇ ھازىرقى مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە، ـــ دېدى سۇپۇرگە مىرزا، ـــ بايا ئېيتقىنىمدەك، گەرچە مەنسەپ جەھەتتە بىز ئۇستۇن تۇرساقمۇ، نەسەب جەھەتتە يەنىلا ئۆزلە ئۇستۇن تۇرىدىلا. ئۆزلە رەھنەما بولسىلا پۇتكۇل قوـ ـشۇننى ئىتتىپاقلاشتۇرۇشقىلا ئەمەس، جاسارىتىنى ئۇرغۇتۇشقىـ ـمۇ كۆپ پايدىسى بار. شۇڭا تەكلىپىمىزنى رەت قىلمىغايلا.

ـــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلمىغايلا ئالىيـ ـلىرى، ـــ دېدى باشقا سەركەردىلەرمۇ.

ـــ ئەمىر جانابلىرىنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل كۆرسىلە ئالىيـ

لىرى، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىمۇ ئېغىز ئېچىپ، ـــ ئاۋام ـ رەئىيەت شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ باسقۇنچىلارغا قارشى ياغى قىلـ ماق ئۈچۈن كەلگىنىنى بىلسە روھى كۆتۈرۈلىدۇ، جاسارىتى ئۇر ـ غۇيدۇ.

ـــ جانابى ئەمرلەرنىڭ ئارزۇسى شۇ بولسا رەت قىلىشقا ئا ـ مالىم يوقتۇر، ـــ دېدى شاھزادە ئۈۋەيسخان.

ـــ ئۇنداق بولسا، تېزرەك پەرمان بەرسىلە ئالىيلىرى، ـــ دېدى بايانىن بېرى گەپ قىلماي ئولتۇرغان سەركەردە بوران خو ـ جا، ـــ بۇ يەردە قۇرۇق پاراڭ سېلىپ ئولتۇرۇۋەرمەي، ئول ياغـ ـ نىڭ ئۈستىگە لەشكەر تارتايلى.

شاھزادە ئۈۋەيسخان بۇ قوپال، ئالدىراڭغۇ سەركەردىسىگە ھۆرمەت بىلەن قاراپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ ئۇنداق بولسا جانابى سەركەردىلەر پەرمان قوبۇل قىلـ غاي.

ھەممەيلەن شاھزادىنىڭ ئاغزىغا قاراپ قەددىنى رۇسلاپ تىك ئولتۇرۇشتى.

ـــ ئەمىر سۈيۈرگە مىرزا جانابلىرى پۈتكۈل قوشۇننىڭ يانداش ئەمىر لەشكىرى بولۇپ قەلب[1]دە تۇرغاي. ئەمىرزادە سەيـ ـ يىدئەلى ئالىپ بەرانغار[2]، جەۋانغار[3] قوشۇننىڭ سەركەردىلىكىنى، سەركەردە راجى خوجىنىياز بەرانغار قوشۇننىڭ يانداش سەركەردە ـ لىكىنى، سەركەردە بوران خوجا جەۋانغار قوشۇننىڭ يانداش سەر ـ كەردىلىكىنى، ئىشىكئاغا ئاخۇن بەگ چاغداۋۇل[4] قوشۇننىڭ سەركەردىلىكىنى، سەركەردە مەڭلىك ئاقنىياز يەزەك[5] قوشۇننىڭ سەركەردىلىكىنى ئۈستىگە ئالغاي، لەشكىرى ياساق قاتتىق

① قەلب ـــ قوشۇننىڭ ئوتتۇرى، يۈرىكى.
②بەرانغار ـــ سول قانات.
③جەۋانغار ـــ ئوڭ قانات.
④چاغداۋۇل ـــ ئارقا مۇھاپىزەت قوشۇنى.
⑤يەزەك ـــ ئالدىن يۈرۈپ چارلىغۇچى قوشۇن.

ئىجرا قىلىنغاي، باشباشتاقلىققا زىنھار ئورۇن بېرىلمىگەي!

ـــ پەرمانبەردارمىز! ـــ دېيىشتى بارلىق سەركەردىلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ.

ـــ جاي ئالسۇنلار، ـــ دېدى شاھزادە سەركەردىلەرنى ئولتۇرۇشقا بۇيرۇپ.

ـــ قۇرۇق مۇلاقات قىلىپ ئولتۇرۇۋەرمەي ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەركەردە بوران خوجا، ـــ ئەمدى ھۇجۇم قىلىشقا پەرمان بەرگەيلا.

ـــ ئالدىرىمىغايلا سەركەردە، ـــ دېدى شاھزادە تەمكىنلىك بىلەن، ـــ ئاگاھ پۇختىراق تەدبىر تۇزۇۋالايلى. بىزنىڭ ياۋنىڭ ئەھۋالاتىدىن تېخى تۇزۇك خەۋرىمىز يوقتۇر. ئەمىر لەشكەر سۈپۈرگە مىرزا جانابلىرىنىڭ تەكلىپىنى ئاڭلاپ باقساق. ئۆزىمىز-نىمۇ، ئۆزگىنىمۇ بىلگەندە ئاندىن غەلىبە ـ نۇسرەتكە يۈزلەنگىلى بولۇر.

ـــ ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ سانى بىزنىڭكىدىن كۆپ بولۇپلا قالماستىن، ئوزۇق ـ تۇلۇك، يەم ـ خەشىكىمۇ ھەم تولۇقتۇر، ـــ دېدى ئەمىر سۈپۈرگە مىرزا، ـــ ئۇنىڭ ئۇستىگە لەشكەرلىرىنىڭ پىيادىلىرى ئاز، ئاتلىقلىرى كۆپ، بىزنىڭكى بولسا دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە. نەچچە ئايدىن بېرى ئوردىدىن ھېچقانداق يارداەم بېرىلمىگەنلىكى ئۈچۈن زاپاس ئوزۇق ـ تۇلۇك، يەم ـ خەشىكىمىز تۈگەيلا دەپ قالدى. ئاۋام ـ رەئىيەتمۇ ياغىنىڭ تەھلىكىسى بىلەن بولۇپ، دېھقانچىلىقى ياخشى بولمىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئاۋامنىڭ قولىدىمۇ ئوزۇق ـ تۇلۇك كەمچىل. ئەگەر مۇشۇنداق تىركىشىپ تۇرۇۋېرىدىغان بولساق، لەشكەرلەر بىلەن ئاۋام ياغىدا قىرىلمىغان تەقدىردىمۇ، قارا قىشتا ئاچلىقتىن قىرىلىپ كېتىدۇ. شۇڭا كېيىنكى ئايەتنىڭ ئالدىنى ئالىمىز دەيدىكەنمىز، تېز جەڭ قىلىپ، تېز غەلىبە قىلغىنىمىز ئەۋزەل.

ـــ پەمىچە، ياۋ سەركەردىلىرى قومۇلنىڭ يەر شارائىتى بىلەن ئانچە تونۇش ئەمەسقۇ دەيمەن، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ

سۈپۈرگە مىرزىغا قاراپ.

ـــ راست دەيدىلا ئەمىرزادەم، ـــ دېدى سۈپۈرگە مىرزا، ـــ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بىز پەقەت ئەۋزەل يەر شارائىتىمىزدىن پايدىلىنىپلا ياۋنىڭ ئىلگىرىلەش يولىنى توسۇپ تۇرالمىدۇق، شۇڭا قومۇل شەھىرى ھازىرغىچە ئامان قالدى.

ـــ ئۇنداق بولسا بىز مۇشۇ ئەۋزەل شارائىتىمىزدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنايلى، ـــ دېدى سەيىدئەلى ئالپ ئولتۇرغانلارغا تەكشى قاراپ، ـــ بىز ھازىرغىچە مۇداپىئە ھالىتىدە تۇرۇپ كەلگىنىمىز ئۈچۈن تەشەببۇسكارلىق بىلەن ھۇجۇم ھالىتىدە تۇرغان ياۋ لەشكەرلىرى بىرئاز بىخۇد بولسا كېرەك. مانا بۇ تەرىپى بىز ئۈچۈن پايدىلىق. ئەمدى بىز ياۋنىڭ كۈتمىگەن يېرىدىن چىقىپ تەشەببۇسكارلىق بىلەن ھۇجۇم قىلايلى.

ـــ ھەببەللى، ماۋۇ گەپ جايىدا بولدى، ـــ دېدى سەركەردە بوران خوجا، ـــ شاھزادە ئالىيلىرى پەرمان بەرسە كەمىنە تۇرشاۋۇل[1] بولۇشنى خالايمەن.

ـــ مەنمۇ سەركەردە بوران خوجىغا ھەمدەم بولۇپ تۇرشاۋۇل[1] بولاي، ـــ دېدى سەركەردە مەڭلىك ئاقنىياز.

ـــ نەچچەن ۋاقىتتىن بېرى مۇداپىئەدە تۇرۇپ لەشكەرلىرىمىزنىڭ ئىچى پۇشۇپ كەتتى، ـــ دېدى سەركەردە راجى خوجىنىياز، ـــ بىزمۇ تۇرشاۋۇل بولۇشقا تەييارمىز، ئول باسقۇنچىلار بىز قومۇللۇقلارنى ئىنىغا كىرىۋېلىپ مۆكۈنۈۋېلىشتىن باشقىغا يارىمايدىغان چاشقان ئوخشايدۇ دەپ قالمىسۇن يەنە.

ـــ جانابى سەركەردىلەرنىڭ جاسارىتىگە تەسەننا، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، ـــ بىراق، قارا كۈچكىلا تايانساق بولماس. بايا سۈپۈرگە مىرزا جانابلىرى ياۋنىڭ پىيادىلىرى ئاز، ئاتلىقلىرى كۆپ دەپ مەلۇمات بەردى. بىزنىڭ بولسا ئاتلىقلىرىمىز بار بىلەن يوقنىڭ ئارىلىقىدا، پىيادىلىرىمىز بىلەن ئاتلىق ياۋغا ھۇجۇم قىلساق تالاپەت كۆپ بولىدۇ. شۇڭلاشقا ياخشىراق بىر تەدبىر تۇ-

① تۇرشاۋۇل ـــ ئالدىن ھۇجۇم قىلغۇچى.

زەيلى. ياغىنىڭ بىرى جەڭ، توققۇزى رەڭ دەپتىكەن. رەڭ تەدبىرى ھەققىدە ئەقىل كۆرسەتكەيسىزلەر.

ــ ئاتلىقلارغا تاقابىل تۇرۇشنىڭ ئەڭ ياخشى چارىسى ئوقيا، ــ دېدى ئىشكىئاغا ئاخۇنبەگ، ــ لەشكەرلىرىمىز ئارىسىدىن ئەڭ مەرگەنلىرىنى تاللاپ تۇرشاۋۇل قىلايلى.

ــ ئارى[1]، ئىشكىئاغا جانابلىرىنىڭ تەدبىرى مۇۋاپىق، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ، ــ ئەمما، سەلدەك باستۇرۇپ كەلگەن ئاتلىقلارغا ئوقيا بىلەن ئۇنۇملۇك زەربە بېرىپ بولماس. كالتە پەمىچە، ئاۋام بىلەن لەشكەرلەرنى ھەربىكەتلەندۈرۈپ ئەتە تاڭ يورۇغۇچە ھەم كەڭرى، ھەم چوڭقۇر قىلىپ خەندەك قازايلى. ئاندىن خەندەكنى لاي ـ پاتقاق بىلەن تولدۇرايلى. بىز خەندەكنىڭ بۇ تەرىپىدە تۇرۇپ ياۋ لەشكەرلىرىنى جەڭگە ئۈندەيلى. ياۋ لەشكەرلىرى بىزنى قوغلاپ ئات سالغان ھامان بىز چېكىنەيلى. مانا بۇ چاغدا جان ـ جەھلى بىلەن بىزگە يوپۇرۇلۇپ كەلگەن ئاتلىق ياۋ لەشكەرلىرى ئاتلىرى بىلەن قوشۇلۇپ خەندەككە موللاق ئاتىدۇ ـ دە، سارايسىمگە چۈشۈپ سېپى بۇزۇلىدۇ. ئۇلار ئۆزىنى ئوڭشاپ بولغۇچە مەرگەنلىرىمىز كارامىتىنى كۆرسىتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ياۋ نىڭ ئاتلىقلىرىنى مەجبۇرىي پىيادە قىلىمىز ـ دە، ئول چاغدا پىيادە تۇرشاۋۇللىرىمىزغا ئوڭۇشلۇق شارائىت يارىتىلىدۇ، ــ سەييىدئەلى ئالىپ ھەمراھلىرىغا تەكشى بىر قارىۋالغاندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى، ــ شۇنىڭ بىلەن بىرگە جەۋانغار ۋە بەرانغار قوشۇننىڭ سەركەردىلىرى تۇن كېچىسىدىن پايدىلىنىپ تۈيدۇرماي ياۋنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتۈۋالىدۇ. جەڭ باشلىنىپ ناغرا چېلىنغان ھامان ياۋغا ئارقا تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ پارا-كەندە قىلىدۇ.

ــ چەبدەس يىگىتلەر ياۋنىڭ ئوزۇق ـ تۈلۈك، يەم ـ خەشەكىگە ئوت قويۇۋەتسۇن، ــ دېدى ئىشكىئاغا ئاخۇنبەگ، ــ ئوتنى كۆرسە ياۋ تېخىمۇ پاراكەندە بولىدۇ.

① ئارى ــ شۇنداق، توغرا، دۇرۇس.

— ئۇنداق قىلىشقا زىنھار بولماس، — دېدى سۈپۈرگە مىرزا، — قومۇل دىياردا ھازىر ئوزۇق - تۈلۈك ئىنتايىن كەمچىل، ناۋادا ياۋنىڭ ئوزۇق - تۈلۈكىنى غەنىيمەت ئالالىساق، لەشكەرلىرىمىز بىلەن ئاۋامنىڭ قىشلىق ئوزۇق - تۈلۈك مەسىلىسىنى ھەل قىلىۋالالايمىز.

— ئارى، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، — ئوزۇق - تۈلۈك غەملەش ئىنتايىن مۇھىم.

— شۇنداق بولسۇن، ئەمىرزادەمنىڭ كۆرسەتكەن تەدبىرى بويىچە تەييارلىق قىلايلى، — دېدى ئەمىر سۈپۈرگە مىرزا.

— پەرمان، — دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان قەددىنى رۇسلاپ، — ئىشكىئاغا ئاخۇنبەگ بىلەن سەركەردە مەڭلىك ئاقنىياز تۆت مىڭ لەشكەر بىلەن كۆز باغلانغاندا يولغا چىقىپ تاڭ يورىغىچە ياۋنىڭ ئارقا تەرىپىگە يوشۇرۇنغاي. سەركەردە بوران خوجا بىلەن سەركەردە راجى خوجىنىياز ئىككى مىڭ ئوقياچى، ئۈچ مىڭ قىلىچۋاز لەشكەرنى دىلخاھلاپ تۇرشاۋۇل بولغاي. بۇلار قورساقنى ياخشى توقلاپ، تاڭ ئاتقۇچە ئوبدان ئارام ئالغاي، قالغان لەشكەر لەر بىلەن ئاۋامغا ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالىپ باش بولۇپ تاڭ يورۇغۇچە لاي - پاتقاق خەندەكى ياسىغاي، جەڭگە ئەمىر سۈپۈرگە مىرزا جانابلىرى باشچىلىق قىلغاي.

— باش ئۇستىگە.

مەسلىھەت پىشقاندىن كېيىن ھەممەيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

※ ※ ※

تاڭ سەھەردە موغۇلىستان لەشكەرلىرىنىڭ جەڭگە ئۇنىدەپ چالغان ناغرا ساداسى تېخى ئەمدىلا ئېرىنچەكلىك بىلەن ناشتا قىلىپ ئولتۇرغان موڭغۇل سەركەردىلىرىنى چۆچۈتۈۋەتتى. كېچىدىن بېرى شارابازلىق قىلىپ تېخىچە ئۇخلاۋاتقان بۇيۇك

سەركەردە ئىسان تايشى چۆچۇپ ئويغاندى. ئۇنىڭغىچە باشقا سەر-كەردىلەرمۇ ئالدىراپ ـ تېنەپ ئالتۇن رەڭ تۇغ قادالغان شاھ چېدىرىغا كىرىشكە باشلىدى.

ـــ ياۋ جەڭگە ئۇندەۋاتىدۇ، بۇيۇك خان ئالىيلىرى، ـــ دەپ مەلۇمات بېرىشتى يەر سۆيۈپ تەزىم قىلىپ.

ـــ ئۇلار بىر كېچىدە يولۋاسنىڭ يۇرىكىنى يەۋالمىغاندۇ؟ ـــ دېدى ئىسان تايشى ئويقۇغا قانماي قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ تەكەببۇرلۇق بىلەن، ـــ مەن تېخى ئۇلارنىڭ ئوزۇق-تۈلۈك، يەم ـ خەشەكمىزنىڭ تۈگىشىنى كۈتۈپ، مۇداپىئەدىلا تۇرىدىغان ئوخشايدۇ دەپتىكەنمەن.

ـــ ئۇلارغا ھەمدەمگە لەشكەر كەلگەن بولسا، جەڭ قىلىشنى خالاپ قالدىمكىن دەيمەن، ـــ دېدى تولىمۇ بەستلىك كەلگەن بىر سەركەردە ئېھتىياتچانلىق بىلەن، ـــ ھەرھالدا جەڭگە چىقىشقا ئالدىرىماي، ياۋنىڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىپ باقايلىمىكىن.

ـــ بىزگە ئۇلارنىڭ مۇشۇنداق پۈتكۈل لەشكەرلىرى بىلەن جەڭگە چىقىشىنى كۈتۈپ ياتقىلى ئۇزۇن بولدى، ـــ دېدى بىر كۆزى قۇيۇلۇپ كەتكەن يەنە بىر يەكچەشمە سەركەردە چوڭچىلىق بىلەن، ـــ ئۇلارغا ھەمدەمگە لەشكەر كەلگەن تەقدىردىمۇ يېڭىلىمەس چەۋەندازلىرىمىزغا تەڭ كېلەلىشى مۇمكىنمۇ؟ يارلىق چۈشۈرگەيلا بۇيۇك خان، دەرھال جەڭگە ئاتلىنايلى.

ـــ شۇنداق قىلايلى، ـــ دېدى يەنە بىر ياش سەركەردە ئىسان تايشىغا ئېھتىرام بىلدۈرۈپ تۇرۇپ، ـــ لەشكەرلىرىمىز ئۇزۇندىن بېرى پۇخادىن چىققۇدەك جەڭ قىلماي زېرىكىپ كەتتى. پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ ئۇدۇل قومۇل شەھىرىگە باستۇرۇپ كىرەيلى. قومۇلنىڭ قىز ـ چوكانلىرىنى بەكمۇ چىرايلىق دېيىشىدۇ. لەشكەرلەر قانغۇچە بىر كۆڭۈل ئېچىۋالسۇن.

ياش موڭغۇل سەركەردىسىنىڭ گېپى بىلەن تەڭ باشقا سەر-كەردىلەرنىڭ كۆزلىرىدىن شەھۋەت ئۇچقۇنلىرى چاچرىدى. قو-مۇلغا باستۇرۇپ كىرگەندىن كېيىن بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ ئالـ-

دىغان غەنىيمەتلەر كۆز ئالدىغا كېلىشكە باشلىدى.

ـــ ئۇيغۇرلار ئوقيا ئېتىشقا ماھىر بولغىنى بىلەن قىلىچۇازلىقتا بىزگە يەتمەيدۇ، ـــ دېدى يەكچەشمە سەركەردە، ـــ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى مۇستەھكەم سېپىل ۋە ئوقياسىغا تايىنىپلا ئالدىمىزنى توسۇپ قويدى. مانا ئەمدى ئۆزلىرى جەڭگە ئۇنداۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ لەشكەرلىرى ئاساسەن پىيادە، ئاتلىقلىرى بەكمۇ ئاز، قىلىچمىزنى ئىشلەتمەسكەمۇ ئاتلىرىمىزلا ئۇلارنى پېتىقلاپ جەھەننەمگە ئۇزىتىدۇ.

ئىسان تايشىمۇ مۇشۇنداق بىر كەڭ دائىرىدە جەڭ قىلىشنى ئارزۇ قىلاتتى. چۈنكى، بارسكۆلنى ئاسانلا ئىشغال قىلغىنى بىلەن قومۇلنى ھە دېگەندە ئالالمايۋاتاتتى. بىرنەچچە قېتىملىق شىددەتلىك ھۇجۇمنى قومۇل لەشكەرلىرى ئوقيا، مەنجانىقلىرى بىلەن چېكىندۈرگەنىدى. شۇڭلاشقا قومۇل لەشكەرلىرىنىڭ ئوزۇق ـ تۈلۈكىنىڭ تۈگىشىنى كۈتۈپ يېتىشقا مەجبۇر بولغان، لېكىن بۇنداق كۈتۈشلەردىن زېرىكىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ دەرھال قومۇلنى ئېلىپ قىش كىرگىچە تۇرپانغا ھۇجۇم قىلىش پىلانى بار ئىدى.

ـــ پەرمان، ـــ دېدى ئىسان تايشى قەددىنى رۇسلاپ، ـــ پۈتكۈل قوشۇن دەرھال جەڭگە ئاتلانسۇن. بۇگۈن قومۇلنى ئالمىساق ھېساب ئەمەس. شەھەرگە ئەڭ ئاۋۋال كىرگەن سەركەردە ـ لەشكەرلەر خەزىنىدىكى بارلىق مال ـ دۇنيانىڭ ئىگىسى بولىدۇ.

ئەزەلدىن جەڭ غەنىيمەتلىرىگە تايىنىپ كۈن كەچۈرۈشكە ئادەتلەنگەن موڭغۇل سەركەردە ـ لەشكەرلىرىگە خانىنىڭ پەرمانى ياغدەك ياقتى. تېخى قولىغا كىرگۈزمىگەن ئولجىلارنى بىر ـ بىرىدىن قىزغىنىشىپ خان چېدىرىدىن يۈگۈرۈپ دېگۈدەك چىقىشتى. بىردەمدىلا موڭغۇل قارارگاھىدا ئاتلارنىڭ چاپچىپ دۈپۈر ـ لەشلىرى، كىشنەشلىرى پەلەككە يەتتى.

※ ※ ※

سەركەردە بوران خوجا بىلەن راجى خوجىنىياز مەرگەنلىرى. نى لاي خەندىكىنىڭ ئەتراپىدا بۆكتۇرمىدە قويۇپ ئۈچ مىڭ پىيا. دە قىلىچۋاز لەشكەر بىلەن موڭغۇل قارارگاھىغا قىستاپ كەلگە. نندى.

ـــ ئەسلىرىدە بولسۇن سەركەردە، ـــ دېدى راجى خوجىنى. ياز بوران خوجىنى ئاگاھلاندۇرۇپ، ـــ ياۋ لەشكەرلىرى قارارگا. ھىدىن ھۇجۇم قىلىپ چىقىشى ھامان لەشكەرلەرنى تېزدىن چې. كىنىدۇرەيلى. ئۇلار لاي خەندىكىگە پاتقاندىن كېيىن ئاندىن قىلىچ يالىڭاچلايمىز.

ـــ بولدى ـ بولدى. بۇ گەپنى ئەتىگەندىن بېرى شاھزادە ئا. لىيلىرى، سۈپۈرگە مىرزا، يەنە تېخى ئەمىرزادە سەييىدئەلى ئالپ تولا جېكىلەپ قۇلىقىمنى پاڭ قىلىۋەتتى. ئەمدى ئۆزلە جېكىلەپ يۈرمىسىلمۇ بولۇر، ـــ دېدى بوران خوجا تېرىكىپ.

ـــ شاھزادە ئالىيلىرى بۇ گەپنى ئۆزلەگە مۇشۇنداق توختى. ماي جېكىلەپ تۇرۇشۇمغا پەرمان بەرگەن، ـــ دېدى سەركەردە راجى خوجىنىياز كۈلۈپ، ـــ ئۇلار ئۆزلەنىڭ ھەم قارام، ھەم ئال. دىراقسان مىجەزلىرىنى ئوبدان بىلىدىغان چېغى.

سەركەردە بوران خوجىمۇ پىخىلداپ كۈلۈۋەتتى.

ـــ ياۋ لەشكەرلىرى ئاتلىق چىقسا ئاگاھلاندۇرۇشلىرىنى ئاڭلايمەن، ناۋادا پىيادە چىقىپ قالسا مەندىن رەنجىمىسىلە.

ـــ ئول چاغدا مەنمۇ ئۆزلەنى ئاگاھلاندۇرۇپ يۈرمەيمەن، ـــ دېدى راجى خوجىنىياز.

ئۇلارنىڭ گېپى تۈگە ـ تۈگىمەيلا ياۋ قارارگاھى تەرەپتىن ئاۋۋال ئاسمان ـ پەلەك چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈلدى، ئاندىن تۈمەن. لىگەن ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازى زېمىننى تىترەتتى. دەقىقە ئۆتمەي بۇلۇتتەك كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توزانلار ئارىسىدىن سەلدەك باستۇ. رۇپ كېلىۋاتقان موڭغۇل چەۋەندازلىرىنىڭ قارىسى كۆرۈندى.

— ھېلىقى ئاگاھلاندۇرۇشنى يەنە بىر تەكرارلايمەنمۇ سەر-كەردە؟ — دېدى راجى خوجىنىياز سەركەردە بوران خوجىغا قاراپ.

— ھاجەتسىز، — دېدى سەركەردە بوران خوجا قولىنى سىلكىپ، — لەشكەرلەر تېزدىن چېكىنسۇن، بولمىسا ئۇلگۇرەلمەي قالىمىز!

— تېزدىن چېكىنىڭلار، — دەپ ۋارقىرىدى راجى خوجىنىياز لەشكەرلەرگە قاراپ.

لەشكەرلەر قەستەن قورققان، ساراسىمىگە چۈشكەندەك بولۇپ قوللىرىدىكى توغ ـ ئەلەم، ناغرا ـ دۇمباقلىرىنى تاشلاپ ئارقىسىغا قاراپ قېچىشقا باشلىدى. قومۇل شەھىرىگە ئەڭ ئاۋۋال باستۇرۇپ كىرىپ خەزىنىنى ئولجا ئېلىش ۋەسۋەسىسىگە چۈشكەن موڭغۇل چەۋەندازلىرى ياۋنى قورقۇپ قاچتى، دەپ ئويلىدى ـ دە، ئاتلىرىنى جان ـ جەھلى بىلەن قامچىلاشقا باشلىدى.

تۇياقلىرىدىن ئوت چاچرىتىپ خۇددى سەلدەك باستۇرۇپ كەلگەن موڭغۇل چەۋەندازلىرىنىڭ ئاتلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن لاي خەندەكىگە موللاق ئاتتى. ھەئە، لاي خەندەكى ھېيلىسى كارامىتىنى كۆرسەتكەنىدى. ئاچچىق قامچا زەربىسىدە ئوقتەك چېپىپ كېلىۋاتقان ئاتلار خۇددى ئارقىسىدىن غايەت زور بىر كۈچ ئىتەرگەندەك بىرىنىڭ ئۈستىگە بىرى يېقىلاتتى. قومۇلدىكى تۇمەنلىگەن لەشكەر ۋە خەلقىنىڭ بىر كېچە ئۇخلىمايا ياسىغان لاي خەندەكى كەڭ ھەم چوڭقۇر بولۇپ، موڭغۇل ئاتلىق لەشكەرلىرىنىڭ يېرىمىنى دېگۈدەك يوتۇۋالغانىدى. قالغان ئاتلىقلار ئۆزلىرىنىڭ ئالدىنغانلىقىنى سېزىپ، ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى ئارقىغا تارتىشقا ئۇلگۇرگەندە تامامەن كېچىككەنىدى. ئىككى مىڭ مەرگەننىڭ ئاتقان ئوقلىرى ئاسماندىن يامغۇر بولۇپ تۆكۈلۈشكە باشلىدى.

— قېنى يىگىتلەر، ئەمدى نۆۋەت بىزگە كەلدى، — دەپ ۋارقىرىدى قىلىچىنى يالىڭاچلىغان سەركەردە بوران خوجا ياۋ

لەشكەرلىرىنىڭ پاتىپاراق بولغىنىنى كۆرۈپ.

شۇ ئەسنادا ياغاچتىن ياسالغان 10 ـ 15 گەز ئېگىزلىكتىكى كۆزىتىش مۇنارىدا جەڭ ۋەزىيىتىنى كۆزىتىپ تۇرغان سۈپۈرگە مىرزا كېچىدىن موڭغۇل قارارگاھىنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتۈپ كەتكەن ئىشكىئاغا ئاخۇنبەگ بىلەن سەركەردە مەڭلىك ئاقنىيازغا ناغرا چالدۇرۇپ بەلگە بەردى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ سەييىدئەلى ئالپ قالدى ـ قاتتى لەشكەرلەرنى باشلاپ تۇرشاۋۇل قوشۇنىنىڭ كەينىدىن جەڭگە ئاتلاندى. پۈتكۈل زېمىننى قىر ـ چاپ سادالىرى قاپلىدى. تۇرشاۋۇل قوشۇندىكى بىر قىسىم لەشكەرلەر ئىگىسىز قالغان موڭغۇل ئاتلىرىنى مىنىپ ئۇلگۇرگەنىدى. ئالدى ۋە ئارقا تەرىپىدىن زەربىگە ئۇچرىغان ياۋ لەشكەرلىرى قاتتىق ساراسىمىگە چۈشۈپ قالدى. مۇستەھكەم جەڭ سەپلىرى بۇزۇلدى، ئۆلۈم ۋەسۋەسىسىدە ھەرقايسىسى ئۆز جانلىرىنى ئېلىپ قېچىش ھەلەكچىلىكىدە قالغانىدى.

ئۆز قارارگاھىدىكى كۆزىتىش مۇنارىدا تۇرۇپ جەڭ ۋەزىيىتىنى كۆزىتىۋاتقان ئىسان تايشى ئالدى سەپنىڭ قالايمىقانلاشقانلىقىنى، ئارقا تەرىپىنىڭمۇ خۇددى يەردىن ئۇنۇپ چىققاندەكلا پەيدا بولۇپ قالغان موغۇلىستان لەشكەرلىرىنىڭ شىددەتلىك ھۇجۇمىغا ئۇچرىغانلىقىنى كۆرۈپ، ئالاقزەدىلىك ئىچىدە ئالدىراپ ـ تېنەپ پەسكە چۈشتى ـ دە، سەركەردە ـ لەشكەرلىرىگە جاڭ چالدۇرۇپ چېكىنىش پەرمانى بەردى. ئۇ بۇنداق تېز مەغلۇپ بولۇشىنى خىيالىغمۇ كەلتۈرمىگەنىدى، پەقەت ئاز بىر قىسىم لەشكەرلىرىلا قېچىپ قۇتۇلدى. موغۇلىستان لەشكەرلىرى پىيادە بولغاچقا قوغلاپ زەربە بېرىشكە ئامالسىز قالدى.

پاتقاقتا پېتىپ قالغان نەچچە مىڭلىغان ئاتلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۆلگەنىدى. ئۆلمىگەنلىرىنمۇ دەمالىلىققا مىنگىلى بولمايتتى. بىرەر مىڭچە موڭغۇل ئېتىنى غەنىيمەت ئالغان سەركەردە بوران خوجا بىلەن مەڭلىك ئاقنىيازنىڭ تۇرشاۋۇل قوشۇنى ياۋنى

جان ـ جەھلى بىلەن قوغلاشقا كىرىشكەنىدى. لېكىن سەييىدئەلى ئالىپ ئۇلارنىڭ ئامان قالغان نەچچە مىڭلىغان موڭغۇل لەشكەرلىرىگە تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى پەملەپ تاۋاچى بەگنى[1] دەرھال ئەۋەتىپ، ئۇلارنى قوغلاشتىن توسۇۋالدى. جەڭ غەلىبە بىلەن ئاخىرلاشتى. موڭغۇللارنىڭ چېدىر ـ بارگاھلىرى، ئوزۇق ـ تۇلۇك، يەم ـ خەشەكلىرى تولۇق غەنىيمەت ئېلىنغانىدى.

※ ※ ※

ـــ غەلىبە قىلغان تۇرۇقلۇقمۇ جەڭنى ئاگاھ توختاتقان نەدە بار ئالىيلىرى؟ ـــ دېدى چىلىق ـ چىلىق تەرلەپ كەتكەن سەركەردە بوران خوجا تېرىكىپ، ـــ ئەمدى بىر خۇماردىن چىقاي دەپ تۇرغاندا...

ـــ يولۋاسنى تاغقا قويۇۋەتكەندەك ئىش بولدى ـ دە بۇ، ـــ دېدى سەركەردە راجى خوجىنىياز بوران خوجىنىڭ تەرىپىنى ئېلىپ.

ـــ ئۆزلىرىنى بېسۇېلىشسىلا، ھېلىمۇ ئوبدانلا خۇماردىن چىقۇېلىشتىلا، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ كۈلۈپ، ـــ ئول قاچقۇن ياۋنىڭ سانى ئۆزلەنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ سانىدىن نەچچە ھەسسە كۆپ. ناۋادا ئۇلار ئارقىسىدىن ئازلا لەشكەرنىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى بىلسە، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى كەينىگە بۇرايدۇ. ئول چاغدا پىيادىلىرىمىز ھەمدەمدە بولۇشقا ئۇلگۈرەلمەيدۇ.

سەركەردە بوران خوجا گەپ قىلىشقا ئاغزىنى ئۆمەللىۋىدى، شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۇنى ئېغىز ئاچقۇزمىدى.

ـــ ئىككى سەركەردە ھېلىمۇ كۆپ باھادىرلىق كۆرسىتىشتىلە، ـــ شاھزادە ئۇۋەيسخان گېپىدىن توختاپ پۇتۇكچىسىگە قارىدى، ـــ بۇ قېتىمقى جەڭنىڭ بىرىنچى ئەجىر تۆھپىسى ئە-

① تاۋاچى بەگ ـــ جەڭ مەزگىلىدە بۇيرۇق يەتكۈزگۈچى بەگ.

مىرزادە سەييىدئەلى ئالىپ، سەركەردە بوران خوجا، سەركەردە راجى خوجىنىيازلارغا يېزىلسۇن. غەنىيمەت ئېلىنغان بارلىق جەڭ ئاتلىرى ئول ئۇچ سەركەردىگە تارتۇق قىلىنسۇن.

ئۇچ سەركەردە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

ــ شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ھىممىتىگە تەسەننا.

ــ قانچىلىك ئات غەنىيمەت ئېلىنىپتۇ؟ ئېيتىلاپ چىقىلىدىمۇ؟ ــ سورىدى سۈيۈرگە مىرزا ياراغبەردار بەگ[1] كە قاراپ.

ــ مەلۇم بولغاي، دەماللىققا مىنگىلى بولىدىغىنى ئۇچ مىڭ تۇياقتىن ئاشىدۇ، ــ دېدى ياراغبەردار بەگ، ــ لاي خەندىكىگە پېتىپ قالغان ئاتلارنىڭ بىر قىسىملىرى ئۆلۈپتۇ، بىر قىسىملىرى ناكار بوپتۇ، كارغا كەلگۈدەكلىرى بەش يۈزگە يېتەر دەيمەن. ياخشى ئەملىسەك بىرەر ــ ئىككى ئايدا كارغا كېلۈرمىكىن.

ــ ئۇنداق بولسا ئاشۇ ئۇچ مىڭ ئاتنى ھەربىر سەركەردە مىڭدىن ئۇلۇشكەي. ئەملەيدىغان ئاتلارنىڭ ئىشىنى كېيىن بىر تەرەپ قىلۇرمىز، ــ دېدى ئەمىر سۈيۈرگە مىرزا.

ــ ھەي ئىسىت، بىرمۇنچە ئېسىل ئاتلار لاي خەندىكىدە ھالاك بولدى ــ دە، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان.

ــ ئۇنداق بولسا خەندەك ھېيلىسىنى ئويلاپ تېپىپ شۇنچىۋالا ئاتلارنىڭ ئۆلۈشىگە سەۋەبچى بولغان ئەمىرزادەمگە تارتۇق قىلىنغان ئاتلارنى سەركەردە راجى خوجىنىياز جانابلىرى بىلەن ئىككىمىز تەڭ ئۇلىشەيلى، ــ دېدى سەركەردە بوران خوجا چاقچاق قىلىپ.

ــ مەيلى، ئات ئۆزلىدىن ئايلانسۇن سەركەردە، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ كۈلۈپ.

ــ ئۆلگەن ئاتلارنىڭ تېرىسىنى سويۇۋېلىپ ئاشۇ خەندەكنى كىلا كۆمۈۋېتەيلى. ئەملىسەكمۇ كارغا كەلمەيدىغان ئاتلارنىمۇ بو-

① ياراغبەردار ــ قورال ــ ياراغ باشقۇرغۇچى.

غۇزلاپ تېرىسىنى سويۇۋالايلى. گۆشىنى ئاۋامغا ئۇلەشتۇرۇپ بېرەيلى، ـــ دېدى سۇپۇرگە مىرزا، ـــ بولۇپمۇ ئاتلارنىڭ تاپىنى بىر تەرەپ قىلىدىغان ئىشلارغا تېزرەك تۈتۈش قىلايلى، بولمىسا تېرىسى زايا بولۇپ كېتىدۇ.

ـــ ئۆلگەن ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ تېرىسىنىمۇ شىلىۋالامدۇق قانداق؟ ـــ دەپ چاقچاق قىلدى سەركەردە مەخسۇم ئاقنىياز.

ـــ ئىختىيارلىرى، ـــ دېدى سۇپۇرگە مىرزا كۈلۈپ، ـــ لېكىن ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ ئۆلۈكىنى كۆمۈشكە ئۆزلە مەسئۇل بولسىلا.

ـــ ئاغزىمدىن بالاغا قالدىممۇ نېمە؟ ـــ دېدى مەخسۇم ئاقنىياز، ـــ ئۆلتۈرمىسە تېخى بولمىسا، كۆممىسە تېخى بولمىسا.

ئولتۇرغانلار پاراققىدە كۈلۈشۈپ كەتتى.

ـــ ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، ـــ ھەرقايسى سەركەردىلەر ئىشلارنى ئىلدام پۈتكۈزۈپ، قوشۇننى تەرتىپكە سېلىۋالغاي. ئىككى كۈندىن كېيىن بارسكۆلگە قاراپ يولغا چىقىمىز.

ـــ باش ئۇستىگە، ـــ دېدى سەركەردىلەر ئورۇنلىرىدىن دەس تۇرۇشۇپ.

17

كۈز كىرىشى بىلەن تۇرپان شەھىرى خېلىلا سالقىنداپ قالغان بولسىمۇ، موغۇلىستاننىڭ باشقا يەرلىرىگە سېلىشتۇرغاندا خېلىلا ئىسسىق ئىدى. كۈزلۈك يەل ـ يېمىشلەر كوچا ـ رەستىلەردە تۆكمە بولغان بولسىمۇ، خېرىدارسىز باققالىلار چۈشىن قورۇيتتى. ياز پەسلىدە كۈندۈزى ئادەمسىز كۆرۈنىدىغان كوچا ـ

رەستىلەردە ھازىر ئادەم مىغلدايتتى. خەنزۇ، پەرەڭ، ھىندى سو-دىگەرلىرى ماڭدامدا بىر ئۇچرايتتى. سۈپسۈزۈك كارىز سۇلىرى ئېرىقلاردا شىرىلداپ ئاقاتتى. قەلەندەرلەر، يالقاۋلار تام تۇۋلىرىدە ئاپتاپ سىنىشاتتى. ئوردا سېپىلىنىڭ ئۈستىدە ئۈياقتىن ـ بۇياقتا ئېرىنچەكلىك بىلەن مېڭىپ يۈرگەن قاراۋۇللار ئوردىنى تېخىمۇ سىرلىق ھەم سۇرلۇك تۇسكە كىرگۈزگەنىدى. ئوردا ئىچىنى گۆرىستان جىمجىتلىقى قاپلىغان بولۇپ، ئەمىرلەردىن تارتىپ ئاددىي خىزمەتكارلارغىچە ھەممىنىڭ چىرايىدا ئاللىقانداق چۈشىنىكسىز ھاياجان ھۆكۈم سۈرەتتى. ئۇلارنىڭ تەشۋىشلىك كۆزلىرىدىن ئىچكى تۈيغۇلىرىنى ئاشكارىلاش تەقەززالىقى بالقىيتتى، ئەمما ھېچكىم كۆڭلىدىكى تەشۋىش، گۇمان، قىياسلىرىنى بىر ـ بىرىگە بىلدۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمايتتى. ھەئە، ھەپتىدىن بېرى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان زۇۋاندىن قالغانىدى. خانىنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقان بارلىق ئوردا ئەھلى ئۇنىڭ ئۇزاق ياشىيالمايدىغانلىقىنى ئاللىقاچان جەزملەشتۈرۈپ بولغانىدى. شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ لەشكەر تارتىپ قومۇلغا بارغانلىقى، قومۇل ئەمىرى سۈپۈرگە مىرزا بىلەن بىرلىشىپ، قومۇل شەھرىنىڭ بوسۇغىسىغا باستۇرۇپ كەلگەن موڭغۇللارنى تەلتۆكۈس تارمار قىلىپ چېكىنىدۈرگەنلىكى، ھازىر موڭغۇللار بىلەن بارسكۆلدە جەڭ قىلىۋاتقانلىقى ئۇلارغا سىر ئەمەس ئىدى. شاھزادە ئۇۋەيسخانغا مۇناسىۋەتلىك ھەرخىل ئەپقاچتى خەۋەرلەر تۇرپان شەھىرىدە ئېقىپ يۈرگىنىگە بىر ئايدىن ئاشقان بولسىمۇ، بۇنداق پاراكەلار بېسىلىش تۇگۈل كۈندىن ـ كۈنگە ئاۋۇپ قالغانىدى.

ـــ شاھزادە ئۇۋەيسخان قومۇلغا لەشكەر تارتىپتۇدەك.

ـــ قاچانقى گەپ بۇ؟

ـــ ئەسلىدە تۇرپانغا لەشكەر تارتماقچىكەنمىش.

ـــ خان ئالىيلىرىنىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ قاپتۇدەك.

ـــ ياق، ئەسلىدە ئۇدۇل ئاستانىگە لەشكەر تارتىپ كەلمەكچىكەندۇق، خان ئالىيلىرى ئېغىر كېسەل بولغاچقا پەيلىدىن يېـ

نىپتۇدەك.

ـــ شاھزادىنىڭ لەشكەرلىرى ھەرقانچە جىق بولسىمۇ خان لەشكەرلىرىگە تەڭ كېلەلمەيدۇ.

ـــ خاتالىشىۋاتىدىلا تەقسىر، شۇنچىۋالا كۈچلۈك مۇڭغۇللارنى تىرىپىرەن قىلغان يەردە خان لەشكەرلىرىگە تەڭ كېلەلمەسما؟

ـــ ئاگاھ ياتلارنىڭ ئەدىپىنى بېرەي دېگەن گەپ.

ـــ كېسەل ياتقان خان بىلەن جەڭ قىلسا باھادىرلىق شەۋكىتىگە نۇقسان يېتىشىدىن ئەنسىرىگەن گەپ.

ـــ ۋالىدەسى سۇلتان خاتۇن شاھزادىنى تۇرپانغا لەشكەر تارتىشتىن توسۇپ قاپتۇدەك.

ـــ ئاگاھ مۇڭغۇللارنى تەسەررۇپىمىزدىن قوغلاپ چىقارماي تۇرۇپ ئاستانىگە قەدەم باسساڭ بەرگەن سۆزتۇمگە رازى ئەمەسمەن دەپتۇدەك.

ـــ شاھزادىنىڭ لەشكەرلىرى ئاجايىپ پەھلىۋان يىگىتلەر مىش.

ـــ يۇرت ـ يۇرتلارنىڭ ئەڭ نوچى يىگىتلىرى شاھزادىنىڭ ئەتراپىغا توپلانغانمىش.

ـــ سانى تۇمەندىن ئاشارمىش.

ـــ ئول لەشكەرلەرنىڭ ئارىسىدا قەشقەر، يەركەنتلىك نوچىلار جەمئىش.

ـــ خوتەنلىكلەرمۇ بارمىش.

ـــ ئاقسۇ، كۇچا، ئۈچ، چالىشلىقلارمۇ بارمىش.

ـــ چەرچەن، لوپ، كۆنچىلىكلەرمۇ ھەم بارمىش.

ـــ ئىلى، بېشبالىق، ئالمالىقتىنمۇ خېلى كۆپ يىگىتلەر كېلىپ قوشۇلغانمىش.

ـــ يېقىندىن بېرى تۇرپاندىن قومۇلغا قاراپ ماڭغانلارنىڭمۇ ئايىغى ئۈزۈلمەيۋاتىدۇ.

ـــ شۇنداق قىلىپ شاھزادە تەختنى تارتىۋالارمۇ؟

ـــ تۇزۇك گەپ قىلسۇنا، شاھزادىنىڭ تەختنى تارتىۋالغۇسى بولسا ئاباياملا تارتىۋالماسمىدى قومۇلغا لەشكەر تارتىپ يۇرمەي.

ـــ شاھزادىنىڭ مۇددىئاسىنى بىلگىلى بولمىدىغۇ ـ تاڭ.

ـــ قول ئاستىدىكى يىگىتلەر ئاجايىپ باھادىرلارمىش.

ـــ ھەربىرى بىردىن ياۋ لەشكىرىنى ئات ـ پاتلىرى بىلەن قوشۇپ لايغا پاتۇرۇپ چۆكتۇرۇۋەتكەنمىش.

ـــ لاپ ئۇرمىسۇنا.

ـــ راست دەيمەن، ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلەردىن ئاڭلىدىم. ياۋ ئاتلىرىنىڭ ئۆلۈكى تاغدەك دۆۋىلىنىپ كەتكەنمىش.

ـــ يا پەرۋەردىگار.

ـــ ئۇلار ئاشۇنداق باھادىر يىگىتلەر بولمىسا، سەلدەك باستۇرۇپ كەلگەن ئاتلىق موڭغۇللارغا قانداقمۇ تەڭ كېلەلىسۇن؟!

ـــ ئامان قالغان موڭغۇللار ئۇدۇل بارسكۆلگە قاراپ قېچىپ تىمىش.

ـــ ھازىر شاھزادە موڭغۇللار بىلەن بارسكۆلدە جەڭ قىلىۋېتىپتىمىش.

ـــ جەڭ قىلغىنى نەۋاقتىكى گەپ، بارسكۆلنىمۇ تارتىۋېلىپ ئۇلارنى ئۆز دەرگاھلىرىغا قوغلىۋېتىپتۇدەك.

ـــ موڭغۇللارنى ئىككىنچىلەپ بۇ تەرەپلەرگە قارىيالمىغۇدەك قىلىۋېتىپتۇدەك.

ـــ ياق، ئۇنداق ئەمەسكەن، شاھزادە بارسكۆلدە موڭغۇللاردىن يېڭىلىپ قاپتۇدەك.

ـــ بارسكۆلنى موڭغۇللارغا تاشلاپ بېرىپ، قومۇلغا قېچىپ كەپتۇدەك.

ـــ بۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس جۇمۇ.

ـــ مەنمۇ ئىشەنمەيمەن.

ـــ ئۇ دېگەن ئەمىركەبىر شىرئەلى ئوغلانىنىڭ ئوغلى تۇرسا.

ـــ ئاڭلىشىمچە، شاھزادە ھازىر ئاستانىگە قاراپ كېلىۋې-

تىپتىمىش.

ـــ مېنىڭ ئاڭلىشىمچە، شاھزادە خان ئالىيلىرى كېسەلدىن ساقىيىپ قويمىغۇچە ئاستانىگە ھەرگىز بارمايمەن، دەپ ئانت ئىچىپتىكەنمىش.

ـــ ئىشقىلىپ ياراتقان تەڭرى ئەل ـ يۇرتقا ئاسايىشلىق بېرەر.

ـــ تەختنى ئۇلار تالىشىپ جەڭ قىلغىنى بىلەن، جاپاسىنى بىز تارتىمىز.

ـــ خان ئالىيلىرى كېسەل بولغاندىكىن، تاجۇتەختىنى شاھزادىگە ئۆتۈنۈپ بېرسىمۇ بولاتتى.

ـــ ھاي، پەسرەك گەپ قىلسىلا. بۇ گەپنى ئوردىنىڭ پايلاقچىلىرى ئاڭلاپ قالسا ئىشلىرى چاتاق.

ـــ تىللىرىنى كېسۋېتىدۇ.

ـــ خۇدايىم ساقلا.

ـــ خۇدايىمغۇ ساقلايدۇ، لېكىن تىلىمىزنى يېغىمساقمۇ بولمايدۇ. بىرنەچچە ئاي ئاگال جاكارچىلارنىڭ سەلتەنەت ئىشلىرى ھەققىدە خالىغانچە گەپ قىلماسلىقنى جاكارلىغانلىقىنى ئاڭلىمىغانمۇ ئۆزلە؟

ـــ تىلىمىزلا ئەمەس، كاللىمىزمۇ كېتىدۇ.

ـــ ئەمدى دەيمىنا، خان ئالىيلىرى ئېغىر كېسەل ياتسا.

ـــ ۋوي، نېمانچە شۆپۈك ئېغىز ئۆزلە. ئوردىنىڭ خان ئالىيلىرىنىڭ كېسىلىنى يوشۇرۇۋاتقانلىقىنى بىلمەمدىلا؟

ـــ ئۇنىغۇ بىلمەن.

ـــ بىلگەن بولسىلا بولدى، ئاغزلىرىدىن چىقارماي ئىچىلىرىدە بىلسىلە.

ـــ شۇ كۈنلەردە ئوردا تىنچ ئەمەسمىش.

ـــ ئەمرلەرنىڭ كۆڭلى جايىدا ئەمەس ئىكەن.

ـــ خان ئالىيلىرى زۇۋاندىن قاپتۇ دەپ ئاڭلايمەنغۇ.

ـــ خۇدا بىلىدۇ.

ـــ ئۇلۇسبېگى ئوردا ئىشلىرىنى قاتتىق باشقۇرۇۋاتقۇدەك.
ـــ ئۇلۇسبېگىنى خاندىن رەنجىپ قاپتۇ دەپ ئاڭلىۋېدىمغۇ؟
ـــ ئۇ قاي زاماندىكى گەپ.
ـــ خان شۇ ئەھۋالدا ياتسا، ئۇلۇسبېگى باتناپ يۇرۇۋەرسە بولماس.
ـــ ئىشقىلىپ بىر ئادەم جوڭقۇرۇپ تۇرمىسا، ئوردىدا نىزا كېلىپ چىقىدۇ.
ـــ ئۇلۇسبېگىدىن خان ئالىيلىرىمۇ خېلى تەپ تارتامىشىكەن.
ـــ باشقا ئەمىرلەرمۇ ئۇلۇسبېگىدىن قاتتىق ئېھتىيات قىلارمىش.
ـــ ئۇلۇسبېگىنى پەقەتلا كۆلمەيدىكەن دەپ ئاڭلايمەنغۇ؟
ـــ قاپىقى يامان بولغىنى بىلەن دىلى يۇمشاق ئادەمىمىش.
ـــ ئۇلۇسبېگى شاھزادە ئالىيلىرىنى قوللارمۇ؟
ـــ بىر نېمىدەپ بولمايدۇ.
ـــ مېنىڭچە خان ئالىيلىرىنى قوللايدۇ. ئۇزا يىلى خان ئالىيلىرى شاھزادىنى ئاستانىدىن قوغلۇۋەتكەندە ئۇلۇسبېگى ھېچنېمە دېمەپتىكەنمىش.
ـــ شاھزادىنى ئاستانىدىن قوغلۇۋېتىشكە خان ئالىيلىرىنى ئۇلۇسبېگى كۆشكۈرتۈپتىكەنمىش.
ـــ بىراق، ئۇلۇسبېگىنىڭ چوڭ نەۋرىسى سەييىدئەلى ئالىپ ھازىر شاھزادىنىڭ سەركەردىسىكەنغۇ؟
ـــ ماۋۇ گەپنى كۆرۈڭ.
ـــ ئىشەنمەيۋاتىدىلا ـ ھە. شاھزادىنىڭ چوڭ سىڭلىسى ئۇزسۇلتان مەلىكە ھازىر ئاشۇ ئەمىرزادىنىڭ ئاغچىسىمىش.
ـــ ئەمىرزادىنى سەمەرقەنتتە زىنداندىكەن دەپ ئاڭلىۋېدىم.
ـــ ھەي، ئول ئىشلارنىڭ راست ـ يالغىنىنى كىم بىلىدۇ.
ـــ ئەمىرزادىنى شاھزادىنىڭ يېنىدا كۆرگەنلەر بار ئىكەن.
ـــ ئۇلۇسبېگىنىڭ بۇنىڭدىن خەۋىرى يوقمىدۇ؟

ـــ ئوردىدىكى ئەمىرلەر كۆڭلىدىكىنى ھېچكىمگە دېمەيدۇ.
ـــ كاللىسىدىن ئەنسىرەيدۇ.
ـــ شۇنداق، پۈت يۈگۈرۈكى ئاشقا، ئېغىز يۈگۈرۈكى باشقا ئەمەسمۇ.
ـــ ۋاللاھۇ ئالەم، بىر ياخشىلىق بولۇپ قالۇر ئىلاھىم.
ـــ تەختكە كىم ئولتۇرسا مەيلى، ئەل ـ يۇرت ئامان بولسىلا بولدى.
ـــ ...

ئوردىدىكى چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسى كوچىدا ئېقىپ يۈرگەن بۇ پاراڭلاردىن تولۇق خەۋەردار ئىدى. لېكىن ئوردا ئىچىدە بۇنداق گەپ ـ سۆزلەر پەقەتلا تىلغا ئېلىنمايتتى. ئۇلار ھەم گاس، ھەم گاچا بولۇۋېلىشقانىدى. خېلىدىن بېرى تەمىناتسىز، مائاشسىز قالغان خۇپىيە ـ پايلاقچىلار كوچىدا ئېقىپ يۈرگەن بۇ گەپلەرگە پەرۋاسىز بولۇپ قالغانىدى، يەتكۈزسىمۇ ئوردىدا ئاڭلايدىغان ئادەم يوق ئىدى. ئەمىرلەر بىر ـ بىرىدىن ئېھتىيات قىلىشاتتى، ھەممىسىنىڭ كۆڭلىدىكىنى ئۆزلىرىگە چۈشلۈق سوققان چوتلىرى بار ئىدى. ئۇلار خانىنىڭ پات يېقىندا قازا قىلىدىغانلىقىغمۇ، شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ پات يېقىندا تۇرپانغا كېلىپ تەختتە ئولتۇرىدىغانلىقىغمۇ ئىشىنەتتى. ھېچنېمىنى ئاڭلىمىغان، بىلمىگەن بولۇۋېلىپ، بىپەرۋا قىياپەتكە كىرىۋالغىنى بىلەن ئوردىدا پات يېقىندا يۈز بېرىدىغان ئۆزگىرىشنى ئۆزلىرىچە مۆلچەرلىشەتتى، دەڭسەيتتى. ئوردىدا ئۆزگىرىش بولۇپ تەخت ئىگىسى ئالماشسا، ھازىرقى مەنسىپىنى ساقلاپ قېلىش ـ قالالماسلىقىنى مۇلاھىزە قىلىشاتتى. شاھزادە ئۇۋەيسخانغا كىمنىڭ يېقىنلىقىنى، كىمنىڭ شاھزادە بىلەن ئالاقە قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىۋالماقچى بولۇشاتتى. بۇرۇنراق ئەقلىنى جورۇپ شاھزادىنىڭ دېرىكىنى قىلىپ، ساداقىتىنى بىلدۈرۈپ قويمىغىنىغا پۇشايمان قىلىشاتتى. ھەئە، شەھەرنىڭ ئۇچ كۆۋرۈك مەھەللىسىگە جايلاشقان ئەمىركەبىر قەسىرىگە يوشۇرۇنچە بېرىپ مەلىكە سۇلـ

تان خاتۇنغا سالام بېرىشكە ئۇرۇنغانلارمۇ بولدى. لېكىن مەلىكە سۇلتان خاتۇن ھېچكىم بىلەن كۆرۈشمىدى. ئەۋەتكەن سوۋغا ـ سالاملارنىمۇ قوبۇل قىلمىدى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىڭ ئىككى ئوغلىدىن بىرىنى نائىب خان قىلىپ كۆتۈرۈشنى پىلانلىغانلارمۇ بار ئىدى. بۇلار ئۆز ۋاقتىدا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان تەرەپتە تۇرۇپ، ئۇنىڭ خانلىق تەختتە ئولتۇرۇشىغا ئالاھىدە كۈچ چىقارغان، كېيىنكى ۋاقىتتا ئۇنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكەن ئەمەلەر ئىدى. ناھايىتى ئەپسۇسكى، ئۇلارنىڭ قوللىرىدا سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىڭ ئوغۇللىرىنى ۋەلىئەھدلىككە تەيىنلىگەن ۋەسىيەت يوق ئىدى. ئۇلار مۇددىئاسىنى خانىشقا بىلدۈردى، لېكىن خانىش بۇنداق ۋەسىيەتنىڭ يوقلۇقىنى ئېيتتى. شۇ تاپتا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ھەربىكەتسىز، زۇۋانسىز ئىدى، شۇڭا ۋەسىيەت يازدۇرۇشنىڭ ئىمكانىيىتى يوق ئىدى. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان مەڭگۈ ئۆلمەيدىغاندەك ۋەلىئەھد بەلگىلىمىگەن، ۋەسىيەتمۇ قالدۇرمىغانىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ بۇ پىلانى ئەمەلگە ئاشمىدى. بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا قۇرۇلتاي چاقىرىش ئارقىلىق نائىب خان بەلگىلەشتىن باشقا چارە يوق ئىدى. لېكىن نېمە ئۈچۈندۇر ئۇلۇسبېگى خۇدايداد قۇرۇلتاي چاقىرىشنىڭ، نائىب خان بەلگىلەشنىڭ ھاجىتى يوقتەك بەخىرامان يۈرەتتى. مۇشۇنداق قاتمال ۋەزىيەتتە ئۇلۇسبېگىدىن باشقا ھەرقانداق بىر ئەمىرنىڭ قۇرۇلتاي چاقىرىشقا پەرمان بېرىش ھوقۇقى يوق ئىدى. بىراق ئۇلار ئالدىراپ قالغانىدى، ئالدىرىمىسىمۇ بولمايتتى. شاھزادىلەردىن بىرەرىنى دەرھال نائىب خان قىلىپ تىكلىۋالمىسا، كېيىن شاھزادە ئۇۋەيسخان تەخت دەۋاسى قىلىپ ئاستانىگە كەلسە، ئۇلارنىڭ ھەرقانداق گېپىنى ئاقمايتتى. ناۋادا شاھزادە ئۇۋەيسخان تەختتە ئولتۇرۇپ قالسا، مەنسەپلىرىنى ساقلاپ قېلىش ئۇياقتا تۇرسۇن، كاللىلىرىنىمۇ ساقلاپ قالالمايتتى. شۇڭا ئۇلار ئاخىرى ئەتىگەنلىك قوبۇلدا ئېغىز ئاچتى.

ـــ جانابى قىبلىگاھىمىز ئۇزۇندىن بېرى ئورۇن تۇتۇپ يې-

تىپ قالغانلىقى ئۈچۈن تاجۇتەخت پاسبانسىز قېلىۋاتىدۇ. بۇنداق كېتىۋەرسە سەلتەنەت ئىشلىرىغا دەخلى يېتىپ قالىدۇ. خانىش ئايىم قۇرۇلتاي چاقىرىپ شاھزادىلەردىن بىرەرىنى نائىب خانلىققا كۆتۈرسەك دەيدۇ.

— ئۆزلەچە قانداق قىلساق بولۇر جانابى ئەمىرلەر؟ — سورىدى ئۇلۇسبېگى ھېچنېمىنى بىلمىگەن قىياپەتكە كىرىۋېلىپ.

— بىزمۇ خانىش ئايىمنىڭ تەكلىپىنى لايىق كۆردۇق، — دېيىشتى ئەمىرلەر تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ، — جانابى ئالىيلىرىنىڭ مۇبارەك تېنىنىڭ قاچان شىپا تېپىشىنى بىلمەيمىز. شۇڭلاشقا شاھزادىلەردىن بىرەرىنى نائىب خانلىققا كۆتۈرسەك، ئالىيلىرىنىڭ كۆڭلىدىكىدەك ئىش قىلغان بولىمىز ھەم بۇ سەلتەنەتنىمىز ئۈچۈن ئاسايىشلىقىغا پايدىلىق.

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد رەنجىگەن قىياپەتتە ئۇلارغا قاپىقىنى تۇرۇپ تىكىلدى.

— جانابى ئەمىرلەرگە ھېلىتىن خان ئالىيلىرىنىڭ كېرىكى قالماپتۇ ـ دەۋ!

— يوقسۇ، يوقسۇ، بىزنىڭ مۇددىئايىمىز ھەرگىز ئۇنداق ئەمەستۇر ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى، — دېيىشتى قاتتىق چۆچۈپ كەتكەن ئەمىرلەر تىللىرىنى چاينىپ، — ئالىيلىرى ھەرىكەتسىز، زۇۋانسىز بولۇپ قالغاچقا..

— بىز قىبلىگاھىمىزنىڭ مۇبارەك تېنىنىڭ شىپالىق تېپىپ، كېسەل ئازابىدىن قۇتۇلۇپ كېتىشىدىن چەكسىز ئۈمىدۋارمىز، — دېدى ئۇلۇسبېگى تەمكىنلىك بىلەن ئۇلارنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، — گەرچە خان ئالىيلىرى زۇۋاندىن قالغان بولسىمۇ، ئەسلى ھوشىنى يوقاتقىنى يوق، زېھنىي قۇۋۋىتى جايىدىدۇر. ئويلاپ باقسۇنلار جانابى ئەمىرلەر، مۇشۇنداق چاغدا قۇرۇلتاي چاقىرىپ نائىب خان بەلگىلىسەك، ئالىيلىرىنىڭ دىلى ئازار يېمەسمۇ؟ ئاۋام رەئىيەت ئارىسىدا ئالىيلىرىنىڭ ئەھۋالى توغرۇلۇق پىتنە ـ پاسات پەيدا بولماسمۇ؟ سەلتەنەتىمىزنىڭ ئەغيارلىرى بۇنىڭدىن

پايدىلىنىپ، ئاۋام ـ رەئىيەتنى سەلتەنەتكە قارشى ئىش كۆرۈشكە قۇتراتماسمۇ؟ ھازىر قومۇل، بارسكۆل دىيارى موڭغۇللارنىڭ تەھ ـ لىكسىدە تۇرۇۋاتىدۇ. ئوردىدا بۇنداق ئىشلار يۈز بەرسە، ياۋ بىلەن ياغى قىلىۋاتقان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىزنىڭ كۆڭلى بۆلۈنۈپ كەتمەسمۇ؟

ئەمرلەر ئۇلۇسبېگىگە گەپ تېپىپ بېرەلمەي لاسسىدە بو ـ لۇپ قېلىشتى.

ـــ بۇنداق بىمەنە خىياللارنى ئاز قىلىپ، خان ئالىيلىرىنىڭ كېسەل ئازابىدىن تېزرەك ساقىيىپ كېتىشىنى تىلىسۇنلار. كە ـ مىكى ئاغزىغا كەلگەنچە جۆيلۈپ، ئوردىدىكى ئىشلارنى سىرتقا يايسا، ئەل ـ يۇرتتا پىتنە ـ پاسات پەيدا بولۇشقا سەۋەب بولسا، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ كۆڭلىنى بىئارام قىلسا، خانغا ئاسىيلىق قىلغانلار قاتاردا قاتتىق بىر تەرەپ قىلىنىدۇ.

ئۇلار قۇرۇلتاي چاقىرىپ نائىب خان بەلگىلەش تەكلىپىنى بەرسەك، ئوردىدىكى كۆپ سانلىق ئەمرلەرنىڭ قوللىشىغا ئېرە ـ شىمىز، دەپ ئويلاشقانىدى. بىراق، ھېچكىم ئۇلارنى قوللاپ بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى. ئۇلۇسبېگىنىڭ سۆزلىرىنى چۆچۈپ تۇ ـ رۇپ ئاڭلاشتى ۋە ئالمان ـ تالمان قوللاپ ئىپادە بىلدۇرۇشتى.

ـــ بەرھەق، ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى ھەق ئېيتىدۇ.

ـــ جانابى ئانھەزرىتىمىنىڭ مۇبارەك تېنىنىڭ تېزرەك شىپا ـ لىق تېپىشىنى تىلەيمىز.

ـــ قىبلىگاھىمىزغا ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەيمىز.

ـــ ھازىر قۇرۇلتاي چاقىرىدىغان پەيت ئەمەس.

ـــ ئەل ـ يۇرتنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىش ھەممىدىن مۇھىم.

※ ※ ※

خىلىدىن بېرى سۇلتان شىرمۇھەممەدخاندىن رەنجىپ يۈر ـ گەن ئۇلۇسبېگى خۇدايداد بارلىق ئۇمىدىنى شاھزادە ئۇۋەيسخانغا

باغلاپ، ئوردا ئىشلىرىغا ئانچە ئارىلاشماي يۈرگەنىدى. بىراق كۈتكەن قەرەلدە شاھزادە ئۇۋەيسخاندىن خەۋەر بولمىدى. بۇ ئىش ئۇنى خىلىلا ئەندىشىگە سېلىپ قويغانىدى. شاھزادە ئۇۋەيسخان قومۇلغا رەسمىي يۈرۈش قىلغاندىن كېيىنلا، ئاندىن ئالچىنبەگنى ئۇلۇسبېگىگە خەۋەر يەتكۈزۈشكە ئەۋەتتى. ئۇ ساداقەتمەن نۆكىرى ئالچىنبەگ بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، ئاندىن ئۇلۇسبېگىلىك مەرتىۋىسىگە تايىنىپ خانلىق ئەتراپىنى ئوراپ ئالغان ئەمىرلەرنى بىر - بىرلەپ خاندىن يىراقلاشتۇردى. كېسەل ئازابىدا قىينىلىپ، غېرىبسىنىپ قالغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخانمۇ ئۇلۇسبېگىگە ئىلگىرىكىدەك سوغۇق مۇئامىلە قىلمايدىغان بولۇپ قالغانىدى. شۇنداق قىلىپ ئۇلۇسبېگى ئوردىدىكى نوپۇزىنى قايتىدىن تېزلا ئەسلىگە كەلتۈرۈۋالدى. شۇ ئارىلىقتا شاھزادە ئۇۋەيسخانلىق قومۇلغا كەلگەنلىك خەۋىرى يېتىپ كەلدى. ھەرقانداق ئەمىرنىڭ سىرتتىكى ئىشلارنى خانغا مەلۇم قىلىشىنى قاتتىق چەكلىگەن ئۇلۇسبېگى بۇ خەۋەرنى خانغا ئۆز ئاغزى بىلەن يەتكۈزدى. بۇ خەۋەردىن سۇلتان شىرمۇھەممەدخان خۇددى بېشىغا چاقماق چۈشكەندەك چۆچۈدى، چىرايى كۆكىرىپ، بىر ھازا گەپ قىلالماي قالدى.

— دەرھال يارلىق چۈشۈرۈلسۇن، — دېدى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئاران - ئاران سۆزلەپ، — قومۇل ئەمىرى سۈيۈرگە مىرزا ئول تۈزكور شاھزادىنى دەرھال تۇتۇپ ئوردىغا ئەۋەتسۇن، كاللىسىنى ئەۋەتسىمۇ مەيلى.

ئىككى كۈن ئۆتكەندە ئۇلۇسبېگى سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن سۈيۈرگە مىرزىنىڭ بىرلىشىپ قوشۇن تەشكىللەپ، موڭغۇللارغا قارشى جەڭ قىلماقچى بولغانلىقىدىن مەلۇمات بەردى، بۇ قېتىم خان تېخىمۇ قاتتىق غەزەپلەندى:

— پەرمانىمغا خىلاپلىق قىلغان ئول تۈزكور سۈيۈرگە مىرزىنىڭمۇ كاللىسى ئېلىنسۇن، دەرھال ئىجرا قىلىنسۇن! — دېدى

جالاقلاپ تىترەپ.

ئىككى ھەپتە ئۆتكەندە ئۇلۇسبېگى سۇلتان شىرمۇھەممەد خانغا شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن سۈپۈرگە مىرزىنىڭ موڭغۇللارنى تارمار قىلىپ، كەينىدىن بارسكۆلگە قوغلاپ كەتكەنلىك خەۋىرىنى يەتكۈزدى.

بۇ مەلۇماتنى ئاڭلاپ سۇلتان شىرمۇھەممەدخان نەپەس يېتىشمەي ئۇستىگە ئۆرىدەپ تىنىپ خارقىرىدى، كۆزىنىڭ قارىقى تارتىلىپ قالدى، چىشلىرى كىرىشىپ ئاغزىدىن كۆپۈك كەلدى، تېۋىپلار ئاران تەستە ئۇنى تىنچلاندۇردى. ئەپسۇسكى، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان زۇۋاندىن قالغاندى. مانا ھەپتىدىن بېرى زۇۋانسىز ياتاتتى، گەپ قىلىش ئۇچۇن ئاغزىنى ئۆمەلەيتتى ـ يۇ، لېكىن ئاۋازى سىرتقا چىقمايتتى. مىڭ تەستە تاۋۇش چىقىراتتى، لېكىن نېمە دېمەكچىلىكىنى ھېچكىم ئاڭقىرالمايتتى.

ـــ ئالىيلىرىنىڭ قېشىغا بۇندىن كېيىن تېۋىپتىن باشقا ھېچكىم خالىغانچە كىرمىسۇن، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى پەرمان جاكارلاپ، ـــ چۇنكى، خان ئالىيلىرى ھازىر زۇۋاندىن قالدى. قېشىغا كىرىپ ـ چىقىپ يۇرسەڭلار سىلەر بىلەن مۇڭداشقۇسى كېلىدۇ، گەپ قىلاي دېسە تىلى زۇۋانغا كەلمىگەندىكىن تېخىمۇ بەك بىئارام بولىدۇ، بۇ ئالىيلىرىنىڭ كېسىلىنىڭ تېزرەك شىپا تېپىشىغا پايدىسىزدۇر.

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد مۇشۇ ئىشنى باھانە قىلىپ سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بىلەن باشقىلارنىڭ ئالاقە قىلىشىنى چەكلىگەن ۋە ئوردا ئىشلىرىنى پۈتۈنلەي قولىغا ئالغاندى. ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي خېلىلا تېتىك يۈرىدىغان، ئالدىراپ قاپىقى ئېچىلمايدىغان بۇ قېرى ئەمىردىن ئوردىدىكى چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسى ئەزەلدىن ھېيىقاتتى. شۇڭا ئۇنىڭ پەرمانىغا ھېچكىم غىڭ ـ پىڭ قىلالمىدى. ھېلىقى ئەمىرلەرنىڭ قۇرۇلتاي چاقىرىپ نائىب خان بەلگىلىمەكچى بولۇشىنىڭ سەۋەبىمۇ ئۇ

لۇسىبچىنىڭ كۆچىيىپ كەتكەن ھوقۇق ـ ئىمتىيازىنى چەكلەش ئىدى. ئەپسۇس، ئۇلارنىڭ بۇ ئۇرۇنۇشىنى ئۇلۇسىبچىگى ئىككى ئېغىز گەپ بىلەنلا يوق قىلىۋەتتى. ھەئە، ئۆز غېمى بىلەن قالغان باشقا ئەمىرلەرمۇ مۇشۇنداق ئىنچىكە ۋەزىيەتتە ئۇلۇسىبچىنىڭ چىشىغا تېگىپ قويۇشنى خالىمايتتى، شۇڭلاشقا ئۇلۇسىبچىنى قوللاپ ساداقەت بىلدۈرۈشكە باشلىغانىدى.

※ ※ ※

ئۇلۇسىبچىگى خۇدايداد كۆڭلىدىكىنى ھېچكىمگە بىلىندۈرمەي تولىمۇ خاتىرجەم يۈرگەندەك قىلغىنى بىلەن ئالدىراپ قالغانىدى. چۈنكى، سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىمادىس تۇيۇقسىز قازا قىلىپ كەتسە، قۇرۇلتاي چاقىرىپ ئىككى خانزادىدىن بىرىنى تەختكە ئولتۇرغۇزۇشقا مەجبۇر بولاتتى. ئۇ چاغدا ئۇلۇسىبچىگى ھەرقانچە قىلىپمۇ سەلتەنەتنىڭ بۇ مۇھىم ئىشىنى كەينىگە سۈرۈشكە سەۋەب تاپالمايتتى. يېڭى خان تىكلىنىپلا قالسا شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ تەختنى تارتىۋېلىش ئىشىغا ھەمدەمدە بولۇشقا ئىلاجى قالمايتتى. يېڭى خانغا ھەمدەم بولۇپ تەختنى قوغداشقا، شاھزادىگە قارشى تۇرۇشقا مەجبۇر بولاتتى. چۈنكى، ئەزەلدىن داۋاملاشقان ئۇدۇم بويىچە، ئۇلۇسىبچىگى مەيلى قانداق ئىش يۈز بېرىشتىن قەتئىينەزەر، خانغا چەكسىز سادىق بولۇشى كېرەك ئىدى. ئۇنداق قىلمىسا ئۇلۇسىبچىگىلىك مەرتىۋىسىگە، شان ـ شۆھرىتىگە يۈز كېلەلمەيتتى، ئەل ـ ئۇلۇسنىڭ لەنىتىگە قالاتتى. قېرىپ ئىككى پۇتى گۆرگە ساڭگىلىغاندا خانغا ئاسىيلىق قىلىدىغان ھاقارەتنى كۆتۈرەلمەيتتى. شۇڭا، دەسلەپتىلا شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ تەختنى تارتىۋېلىش ئىشىغا مۇتىدىل پوزىتسىيە تۇتقان، سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا بولغان ساداقىتىنى ساقلاپ قالغانىدى. مانا ئەمدى پۈرسەت پىشىپ يېتىلگەنىدى، مۇشۇ پەيتـ

تە شاھزادە ئۇۋەيسخان ئاستانىگە يېتىپ كەلسە، خانىنىڭ ئېغىر كېسەللىكىنى، ئىككى خانزادىنىڭ گۆدەكلىكىنى سەۋەب قىلىپ، ئۇنىڭ تەختتە ئولتۇرۇشىغا، سەلتەنەتنى قولىغا ئېلىشىغا يول ئېچىپ بېرەلەيتتى ـ دە، ھېلىقىدەك ھاقارەتلەردىن، توقا ـ لە ـ نەتلەردىن قۇتۇلۇپ قالاتتى. زىخمۇ كۆيمەيدىغان، كاۋاپمۇ كۆيمەيدىغان ئەڭ ياخشى ئامال مۇشۇ ئىدى. ناھايىتىمۇ ئەپسۇسكى، شاھزادە ئۇۋەيسخان تەخت ـ سەلتەنەتتىن مەردلىك، باھادىرلىقنى ئۇستۇن بىلىپ، بىچارە ئۇلۇسبېگنى كالىنى ئۆگزىگە ئاچىقىپ شاپاق يېگۈزۈشكە مەجبۇرلاۋاتاتتى[1].

زىددىيەتلىك خىياللاردىن باش ئالالمىغان ئۇلۇسبېگى چوڭقۇر خورسىنىپ قويدى.

«ھېچبولمىسا شاھزادە ئالىيلىرى تۇرپان تەرەپكە كەلگەچ تۇرسا بولاتتى. بارسكۆلدىكى موڭغۇللار بىلەن قىلغان جېڭى قانداق نەتىجىلەنگەندۇ؟ غەلىبە ـ نۇسرەتكە يۈزلىنەلىگەنمىدۇ؟ سۆيۈملۈك نەۋرەم سەييىدئەلى ئالپ قاناقراق تۇرغاندۇ؟ خويمۇ سېغىنىدىم. ئۇلار ئاستانىگە تېزرەك كەلسە، شاھزادە ئالىيلىرى تەخت ـ سەلتەنەتنى قولىغا ئالسا، مەنمۇ ئۇلۇسبېگىلىك مەرتىۋەمنى ئول نەۋرەمگە تاپشۇرۇپ بېرىپ، مەككە ـ مۇكەررەمنى تاۋاپ قىلىشقا مېڭىۋالسام بولاتتى. ياشىنىپ قالدىم، پۇت ـ قولۇمدا ئىلگىرىكىدەك ئۇنداق ماغدۇر، قۇۋۋەت يوق. ھېچبولمىسا ساداقەتمەن چاپارمىنىم ئالچىنبەگ بىر خەۋەر ئېلىپ كەلسە

① بىر يۇرتتا ياشىنىپ قالغان بىر جۈپ ئەر ـ خوتۇن بار ئىكەن. بىر كۈنى ئۇلار كۈزدە ئاپتاپقا سالغان قوغۇنىدىن بىرنى ئۆگزىدىلا پىچپ يەپتۇ ـ دە، قوغۇنىنىڭ شاپىقىنى سېغىن ئىنىكىگە بەرمەكچى بولۇشۇپتۇ. كەچكۈز مەزگىلى بولغىنىغا قارىماي ھاۋا تولىمۇ ئوچۇق بولۇپ، ئاپتاپ بەكمۇ راھەتلىك ئىكەن. ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ سېغىن ئىنىكىنىڭ سوغۇق ئېغىلدا شاپاق يېگىنىدىن كۆرە ئۆزلىرى بىلەن ئۆگزىدە ئاپتاپ سىنغاچ شاپاق يېيىشنى ئەۋزەل كۆرۈپتۇ ـ دە، كالىنى ئۆگزىگە ئاچىقىپ شاپاق يېگۈزمەكچى بولۇشۇپتۇ.

بولاتتى. ئەمدى شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ رايىغا باقسام بولمايدۇ، ئۇنى بىر ئامال قىلىپ ئاستانىگە تېزرەك كېلىشكە مەجبۇرلاي. ئوردىدىكى ئەمىرلەرنىڭ مۇددىئاسىدىن خەۋەرلەندۇرسەممىكىن ـ يا؟ شۇنداق قىلاي. نەۋرەم سەييىدئەلى ئالپقا كۆڭلۇمدىكىنى تەپسىلي بايان قىلىپ مەكتۇپ يوللاي، شاھزادە ئالىيلىرىنى ئاستا-ئاستا ئەكېلىشنىڭ ئامالىنى شۇ قىلسۇن. بولدىلا، ئالچىنبەگنى ساقلاپ نېمە قىلىمەن؟ شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ نەدىلىكى ماڭا ئايدىڭغۇ؟ قومۇلدا بولمىسا بارسكۆلدە، ئىشقىلىپ ئىككىسىنىڭ بىرىدە بار. كىمنى ماڭغۇزسام بولۇر، ئوغلۇم مىرمۇھەممەدشاھنى ئەۋەتەيمۇ ـ يا؟ ياق، ئۇنداق قىلسام بولمىغۇدەك، بۇ دېگەن بىر ـ ئىككى كۈنلۈك سەپەر ئەمەس. مىرمۇھەممەدشاھ ئوردىدا بولمىسا ئۇلار گۇمانلىنىپ قالىدۇ. ئەجەبا قەسىرىمدە ئالچىنبەگدەك ساداقەتمەن نۆكەردىن يەنە بىرى يوقمىدۇ؟ ئادەم قېرىغاندا گۇمانخور، بىراۋغا ئىشەنمەس بولۇپ قالامدۇ ـ نېمە؟ مېنى تۇزكور خوجا شەرىپ مۇشۇنداق گۇمانخور قىلىۋەتكەن ئوخشايدۇ...»

ئۇلۇسبېگنىڭ ئېسىگە خوجا شەرىپ كېلىشى ھامان خوجا شەرىپنىڭ ساتقىنلىقى سەۋەبىدىن ۋاقىتسىز ئۆلۈپ كەتكەن ئوغلى سەييىد ئەھمەد مىرزا كۆز ئالدىغا كېلىپ يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى، ۋۇجۇدى پەرزەنت ئوتىدا ئۆرتەندى، كۆزىگە غىلالىدە ياش كەلدى. ئۇلۇسبېگى پەرزەنتلىرى ئارىسىدا تىلى كەمتۇك ھەم گاس ئاشۇ ئوغلىنى باشقىچە ياخشى كۆرەتتى. بەلكىم مېيىپ پەرزەنتىنى باشقا پەرزەنتلىدىن بەكرەك ئەتىۋارلاش، بەكرەك كۆيۈنۈش ھەممە ئاتا ـ ئانىلارغا ئورتاق ئۇدۇم بولسا كېرەك. شۇ سەۋەبتىن مۇ ئۇلۇسبېگى خوجا شەرىپنى مەڭگۇ كەچۈرمەيتتى، قولىدىن كەلسە ئۇنى ھازىرلا بۇردا ـ بۇردا قىلىۋەتكۈسى كېلەتتى.

باشقا ساراي ئۆيلىرىگە سېلىشتۇرغاندا ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ ھەشەمەتلىك بېزەلگەن، ئويۇقچىلىرىغا «قۇرئان كەرىم»،

«ھەدىس شېرىپ» قاتارلىق دىنىي كىتابلار تىزىلغان، تاملىرىغا قىلىچ، ئوقيا قاتارلىق جەڭ قوراللىرى ئېسىلغان ئېتىكاپخانىغا پەم بىلەن كىرىپ كەلگەن مەھرەم يىگىت ئۇلۇسبېگىنىڭ تەگ-سىز خىياللىرىغا بەرھەم بەردى. يىگىتنىڭ قولىدا بىر پىيالە چاي بار ئىدى.

ـــ ئۇسسۇلۇق ئىچىڭالسىلا ھەزرىتىم، ـــ دېدى يىگىت چاي پىيالىسى قويۇلغان پەتنۇسنى ئېھتىرام بىلەن تەڭلەپ.

چايغا قولىنى ئۇزاتقان ئۇلۇسبېگىنىڭ كۆزى يىگىتكە چۈشۈشى بىلەن كۆڭلى بىردىنلا ۋاللىدە يورۇپ كەتتى.

«باياتىن بېرى ئىشەنچلىك، ساداقەتمەن نۆكەر ئىزدەپ باش قاتۇرۇپ كېتىپتىمىنا، كۆز ئالدىمدىكسىنى كۆرمەي...»

ئاتا ـ ئانىسىدىن كىچىكلا قالغان مەھرەم يىگىتنى ئۇلۇس-بېگى بالىچىلاپ بېقىۋالغانىدى، ئۇنى نەۋرىلىرى بىلەن بىللە خانلىق مەدرىسىسىدە ئوقۇتتى، بالا بەكمۇ چېچەن چوڭ بولدى. مەيلى قەلەم، مەيلى ئەلەم ماھارىتىدە بولسۇن، تەڭتۇشلىرىدىن خېلى ئۈستۈن تۇراتتى. ئەمما قىزلارغا ئوخشاش يۇزى تۆۋەن ئىدى، تەڭتۇشلىرىدەك ئورۇنسىز شوخلۇق قىلمايتتى، ئۇلۇسبېگىنى بەكمۇ ھۆرمەتلەيتتى. تىك بېقىپ قارىمايتتى، ئالدىدىن توغرا ئۆتمەيتتى. شۇ سەۋەبتىن ئۇلۇسبېگى ئۇنى ئۆزىگە خاس مەھرەم قىلىۋالغانىدى. يىگىت ياشىنىپ قالغان بوۋاينىڭ قولى، پۇتى ئىدى. قەسىردە ئۇلۇسبېگى ئۇنىڭسىز ھېچ ئىشنى قىلالمايتتى. شۇ تۈپەيلى يىگىتنى ئەركىلىتىپ «قاناتبەگ» دەپ چاقىراتتى. كېيىنچە قەسىردىكىلەرمۇ ئۇنى قاناتبەگ دەپ چاقىرىدىغان بولدى. بارا ـ بارا ئۇنىڭ ئەسلىي ئىسمىنى ئۇنتۇپ كېتىشتى.

ـــ ئولتۇرسىلا، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى يىگىتكە يېنىدىن جاي كۆرسىتىپ.

يىگىت يا ئولتۇرۇشقا پېتىنالماي، يا ئۇلۇسبېگىنىڭ بۇيرۇ-

قىدىن چىقالماي تەڭقىس ھالەتتە تۇرۇپ قالدى.

ـــ كەلسىلە ئوغلۇم، يېنىمدا ئولتۇرسىلا، ـــ دېدى ئۇلۇۋ-بېگى يىگىتكە مېھرىبانلىق بىلەن قاراپ.

يىگىت قورۇنۇپقىنىچە سۇپىنىڭ لېۋىدە ئولتۇردى.

ـــ قومۇل، بارسكۆل تەرەپلەرگە يالغۇز بارالارلىمۇ ؟ قاناتبەگ دەس ئورنىدىن تۇردى:

ـــ كەمىنىلىرى ھەزرىتىمىنىڭ ئاتقان ئوقىدۇرمەن.

ئۇلۇسبېگى مەمنۇنلۇق بىلەن بېشىنى لىڭشىتتى.

ـــ بۇنى بىلىمەن ئوغلۇم. بىراق ئۆزلە مۇشۇ ياشقا كەلگىچە ئول تەرەپلەرگە بېرىپ باقمىدىلا، مەن بىلەن بىللە سەپەر قىلغانلىرى باشقا. بۇ دورەم ئۆزلىرى يالغۇز، يەنە كېلىپ يوللىرى ناتونۇش بىر يۇرتقا بارىدىلا. ئۇنىڭ ئۈستىگە تېز بېرىپ، تېز يانمىسلا بولمايدۇ.

ـــ ھەزرىتىمىنىڭ پەرمانىنى جان ـ دىلىم بىلەن ئورۇنلاشقا تەييارمەن!

ئۇلۇسبېگى يىگىتنىڭ بۇ ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن تولۇق چىقالايدىغانلىقىغا ئىشەنچ باغلىغانىدى، شۇڭا ئۇنىڭدىن يەنە ئاتۇقچە گەپ سوراپ يۇرمىدى.

ـــ ئۇنداق بولسا ماڭا قەغەز ـ قەلەم تەييارلاپ بېرىپ ئوبدان ئارام ئېلىۋالسۇنلار. ئەتە بامداتتىن يېنىپ يولغا چىقىدىلا.

يىگىت بۇلۇڭدىكى چاقماقنىغا شىرەنى كۆتۈرۈپ كېلىپ ئۇلۇسبېگىنىڭ ئالدىغا قويىدى. ئاندىن قەغەز ـ قەلەم ئەكېلىپ، سىياھدانىنى ئازراق نەمدەپ سىياھ ئېزىشكە كىرىشتى.

قاناتبەگنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىنى تەپسىلىي كۆزىتىپ ئولتۇرغان ئۇلۇسبېگى ئەتە ئەتىگەن ئۇنىڭغا قومۇل يولىنى تەپسىلىي چۈشەندۈرۈپ قويۇشنى كۆڭلىگە پۈكتى.

18

گۈزەل بارسكۆل يايلىقى تۈمەنلىگەن لەشكەرلەر بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان قومۇلدىن لەشكەر تارتىپ كېلىپ بولۇغۇچە ئىسان تايشى موڭغۇل دالىسىدىكى ھەرقايسى ئىتتىپاقداش قەبىلىلەردىن يارەدەم سوراپ چاپارمەن ماڭغۇزغان ۋە لەشكەرلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ، قارارگاھلىرىنى مۇستەھكەملەپ ئۇلگۈرگەنىدى. شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن ئەمىر سۈيۈرگە مىرزىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ياۋ قارارگاھى بىلەن بىر پەرسەخ ئارىلىق قالدۇرۇپ قارارگاھ قۇردى ۋە كېچە ـ كۈندۈز پىيادە يول يۈرگەن لەشكەرلەرنى ئارام ئالدۇرۇش ئۈچۈن ئالدىراپ ياۋغا ھۇجۇم قوزغىمىدى، ھەمدە موڭغۇللارنىڭ كېچىدە قارارگاھقا باسقىن قىلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن قاتتىق ئېھتىيات تەدبىرلىرىنى كۆردى. قومۇلدا قاتتىق زەربە يېگەن ئىسان تايشىمۇ ھەمدەمگە كېلىدىغان قوشۇننى كۈتۈپ، قارامىلىق قىلىشقا پېتىنالمىدى. شۇ تاپتا ھەر ئىككى تەرەپ بىر ـ بىرىنىڭ ئەھۋالىنى قاتتىق كۆزىتىۋاتاتتى. شاھزادە ئۇۋەيسخان ئىسان تايشىنىڭ تومۇرىنى تۈتۇپ بېقىش ئۈچۈن بىرنەچچە قېتىم جەڭگە ئۈندەپ باققان بولسىمۇ، لېكىن جەڭگە چىقماي قويدى.

ـــ يەنە نېمىگە ساقلايمىز ئالىيلىرى، ـــ دېدى بارگاھى ئالىغا ئۈسۈپلا كىرگەن سەركەردە بوران خوجا، ـــ ئەسلىدە بارسىكۆلگە كەلگەن كۈنىمىزنىڭ ئەتىسىلا ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ئول مەلئۇنلارنى سۈر ـ توقاي قىلساق ياخشى بولاتتى، مانا ئەمدى ئۇلارغا ھەمدەمچى قوشۇن كەلگىلى تۇرۇپتۇ.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئەمىر سۈپۈرگە مىرزا، سەييىدئەلى ئالىپ قاتارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلەرگە بىر قارىۋېتىپ بوران خوجىغا يۈزلەندى:

ـــ بۇ مەلۇمات ئىشەنچلىكمۇ سەركەردە، ياۋۇغا راستتىنلا ھەمدەمچى قوشۇن كەپتىمۇ؟

ـــ راست بولماي ئەمسە، ـــ دېدى سەركەردە بوران خوجا تېرىكىپ، ـــ چارلىغۇچىلىرىمىز ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپتۇ.

ـــ ئۇنداق بولسا بەك ياخشى بوپتۇ، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ كۈلۈپ.

بوران خوجا تەئەججۈپلىنىپ سەييىدئەلى ئالىپقا تىكىلدى:

ـــ بۇ نېمە دېگەنلىرى ئەمىرزادەم؟

ـــ ئاگاھ ئولتۇرسىلا سەركەردە، ـــ دېدى ئەمىر سۈپۈرگە مىرزا سەييىدئەلى ئالىپنىڭ ئورنىدا جاۋاب بېرىپ، ـــ ياۋۇنىڭ قارارگاھى تولىمۇ پۇختا، ئۇنىڭ ئۇستىگە قاتتىق مۇداپىئە ھالىدە تۇرغانلىقى ئۈچۈن ئالدىراپ ھۇجۇم قىلساق سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىزگە زىيادە تالاپەت يېتىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەندۇق. ئۆزلەگىمۇ ئايان، بىرنەچچە قېتىم جەڭگە ئۇندەپ باققان بولساقمۇ ئۇلار قارارگاھىنىڭ سىرتىغا چىقماي قويدى، لەشكەر ـ لىرىمىزگە يا ئوقى بىلەن زەربە بېرىشكە ھازىرلاندى. ئۆزلەمۇ كۆردىلە، ياۋ قارارگاھىنىڭ ئىچىدە ئېپلىك، دالدا جايلاردا تۇرۇپ ئوق ئاتىدۇ. بىزنىڭ لەشكەرلىرىمىز بولسا ئوچۇقچىلىقتا، بۇنداق ئەھۋالدا بىزنىڭ كامانداز لىرىمىزنىڭ ئاتقان ئوقلىرى زايا كېتىشى، ياۋ كامانداز لىرىنىڭ ئاتقان ئوقى تالاپەت يەتكۈزۈشى ئېنىق. شول بائىستىن ھۇجۇم قىلىشقا ئالدىرىماغانىدۇق. مانا ئەمدى ئۇلارغا ھەمدەمچى لەشكەر كەلگەن بولسا، لەشكەرلىرىمىزنىڭ تامامى دېگۈدەك پىيادە ئىكەنلىكىنى، ئۆزلىرىنىڭ ئاتلىق ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ جەڭ قىلىشقا ئالدىرايدۇ...

ـــ ئەمدى قومۇلدىكىدەك لاي خەندەكى ھېيلىسى ئاقماسمىكىن جانابلىرى، ـــ دېدى سەركەردە بوران خوجا، ـــ تۆت ئەترا-

پىمىز تۆپتۇز يايلاق، ياۋنى ئالدىراپ خەندەككە سەكرەتمەك تەس.

ـــ راست ئېيتىدىلا سەركەردە، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ سۆز ئېلىپ، ـــ ياغاچ قازاندىمۇ بىر قېتىم ئاش پىشىدۇ، خەر[1] جېنىدا بىر قېتىم پۇتى سېپىلغان تۆشۈككە ئىككىنچىلەپ قەدەم باسمايدۇ. شۇڭا ئەمدى لاي خەندىكى ھېيلىسىنى ئىشلەتمەيمىز.

ـــ ياۋنى ئاتلىق دەپ ئۆزىمىزنىڭ جاسارىتىنى سۇندۇرمايلى، گەرچە بىزنىڭ ئاتلىقلىرىمىز ئاز بولسىمۇ بىرى ئونغا تېتىيدۇ، ـــ دېدى بوران خوجا شاھزادە ئۇۋەيسخانغا قاراپ.

ـــ ئەتە ئالىيلىرى پەرمان بەرسە سەركەردە راجى خوجىنىياز بىلەن بىللە ئاتلىق يىگىتلىرىمىزنى باشلاپ تۇرشاۋۇل بولاي. غەلىبە ـ نۇسرەت دېگەن لەشكەر ـ سەرەمجانلارنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكى بىلەن ئەمەس، جاسارىتىگە قاراپ يۇز ئاچىدۇ.

ـــ ئەلۋەتتە تەدبىرمۇ بار، ـــ دېدى سۈپۈرگە مىرزا كۈلۈپ، ـــ چۈنكى، باتۇرلۇق ئوقىنى تەدبىر ياسىدا ئاتسا دەل تېگىدۇ ئەمەسمۇ.

ـــ راست ئېيتىدىلا ئەمىر جانابلىرى، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، ـــ ياۋغا كۆمەك كەلگەن بولسا، ئەمدى قارارگاھىنى ساقلاپ يېتىۋەرمەس. يۇرىكىدىكى مەغلۇبىيەت تەشۋىشلىرى تارقاپ، دىماقلىرى غالىبلىق خورەكلىرى بىلەن ئۇستۇن بولۇر، نۇسرەت تەمەسى كۆڭلىنى پۈتۈن قىلۇر. ئەمماكى، ياردەم غالىبلىقنىڭ بىردىنبىر سەۋەبكارى بولالماس. تەدبىر ـ ھېكمەت بىلەن ئىش كۆرگەندىلا، ئاندىن غالىبلىق تۇغنى ئەبەدىي لەپىلدەتكىلى بولۇر. شۇنى جەزم قىلغىلى بولىدۇكى، ئەتە بىز جەڭگە ئۇندىمەسەكمۇ ئول ياغى بىزنى جەڭگە ئۇندەر. قومۇلدا ئۇلارنى يېڭىپ سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىزنىڭ جاسارىتى ھەسسىلەپ ئاشتى، بۇ جەڭدە تەدبىرىمىز غالىبلىقىمىزغا ئاساس بولدى. لېكىن ھازىر ياۋ بىلەن ئوتتۇرىمىز ئۇ چېتىگە تۇخۇم قويسا، بۇ چېتى كۆرۈنگۈدەك تەپتەكشى يايلاقتۇر، بۇ ھال ياۋنىڭ ئاتلىقلىرى ئۇچۇن

① خەر ـــ ئېشەك.

تولىمۇ پايدىلىقتۇر. ئەتىكى جەڭدە سەل ـ پەللا كەتكۈزۈپ قويىدىغان بولساق، جان ساقلىمىقىمىز بەسىي مۇشكۈلدۇر.

شاھزادە ئۇۋۇەيسخانىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ سەركەردە بوران خوجا جىمىپ قالدى. «ھە، تەدبىرىڭ بولسا كۆرسەتمەمسەن» دېگەننى قىلىپ سەييىدئەلى ئالپقا يەر تېگىدىن قاراپ قويدى.

ـــ قارارگاھىمىزنى بۇگۈن كېچە يېرىم پەرسەخ كەينىگە چېكىندۇرەيلى، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، ـــ ئەتە ئاتلىقلىرىمىز تۇرشاۋۇل بولمىغاي.

سەركەردە بوران خوجا سەييىدئەلى ئالپنىڭ كۆزىگە يالت ئېتىپ قاراپ، گەپ قىلىش ئۈچۈن ئاغزىنى ئۆمەلىتىپ توختاپ قالدى.

ـــ بۇنىڭ بائىسى نېمىكەن؟ ـــ سوردى سۈپۈرگە مىرزا.

ـــ بۇ نۆۋەت پىيادىلەرنى تۇرشاۋۇل قىلايلى. سەركەردە بوران خوجا بىلەن سەركەردە راجى خوجىنىيازنىڭ ئاتلىق يىگىتلىرى ئىككى تەرەپتە بۆكتۇرمىدە تۇرغاي، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ چۈشەندۈرۈپ، ـــ بۇنداق قىلساق ياغى قارارگاھىمىزنى چېكىنىدۈرگەنلىكىمىزنى ھەمدە پىيادىلەرنى تۇرشاۋۇل قىلغىنىمىزنى كۆرۈپ، يۇرىكى تېخىمۇ يوغىنايدۇ ـ دە، بىخۇدلىشىدۇ. غەلىبە تەمەسىدە ھېچنېمىگە قارىماي ھۇجۇمنى تېزلىتىدۇ.

ـــ ئول چاغدا شىددەت بىلەن باستۇرۇپ كەلگەن ئاتلىقلارغا تاقابىل تۇرماق تەسكە توختارمىكەن، ـــ دېدى سەركەردە راجى خوجىنىياز.

ـــ تاقابىل تۇرۇش ئۇياقتا تۇرسۇن، پىيادىلىرىمىز ياۋنىڭ ئات تۇياقلىرىدا دەسسىلىپ كېتىدۇ، ـــ دېدى ئىشكىئاغا ئاخۇندىبەگ.

ـــ ئاتلىقلارنى ئاتلىقلىرىمىز توسۇپ بەرسە، پىيادىلىرىمىزنىڭ تاقابىل تۇرمىقى ئاسانغا چۈشەتتى، ـــ دېدى سەركەردە مەڭلىك ئاقنىياز.

شاھزادە ئۇۋۇەيسخان بىلەن ئەمىر سۈپۈرگە مىرزا نېمە دەيدۇ

دىكىن دەپ سەييىدئەلى ئالىپقا تەڭلا قارىدى.

ــ ھازىر كۈز پەسلى بولغاچقا، يايلاقنىڭ ئوت ـ چۆپلىرى بەكمۇ بولۇق. مەن خېلى ئوبدان كۆزەتتىم، ئەڭ پاكار ئوت ـ چۆپلەرمۇ ئادەمنىڭ قاق پاقالچىكىگە كېلىدىكەن. ئېگىز ئۆسكەن لىرى تىزدىن ئاشىدىكەن. ئاشۇ ئوت ـ چۆپلەر ئارىسىغا قوزۇق قېقىپ تانا تارتايلى، قۇيۇندەك چېپىپ باستۇرۇپ كەلگەن ئاتلار ـ نىڭ ئاشۇ قوزۇق، تانىلارغا پۈتلاشمىغىنىنى مەن بىر كۆرەي.

شاھزادە ئۇۋەيسخان بىلەن ئەمىر سۈپۈرگە مىرزىنىڭ چىرا ـ يىغا ۋىللىدە كۈلكە يۈگۈردى.

ــ پىيادىلىرىمىز يالغاندىن ھۇجۇم قىلىپ راستىتىن قاچ ـ دىكەن ـ دە، ــ دېدى سەركەردە مەڭلىك ئاقنىياز.

ــ دۈرۈس ئېيتتىلا سەركەردە، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ.

ــ ئول تانا ـ قوزۇقلارغا تۈمەنلىگەن ئاتلارنىڭ پۈتلىشىشى ناتايىن، ــ دېدى سەركەردە بوران خوجا تازا قايىل بولماي، ــ پۈتلاشماي باستۇرۇپ كەلگەنلىرىنچۇ؟

ــ ئۇلارنى بادرا قوزۇق[1] بىلەن توسۇيمىز، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ئىشەنچ بىلەن، ــ يەردىن ئىككى ـ ئۈچ گەز ئېگىزلىكتە چوقچىيىپ چىققان بادرا قوزۇقلار قۇيۇندەك چېپىپ كەلگەن ئاتلارنىڭ دەل كۆكرىكىگە سانجىلىدۇ.

ــ ئەينى مۇددىئا، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ مەمنۇنلۇق بىلەن كۈلۈپ، ــ مانا مۇشۇ چاغدا پىيادىلىرىمىز ئالدىدىن، بۆك ـ تۈرمىدە تۇرغان ئاتلىقلىرىمىز ئىككى ياندىن شىددەتلىك ھۇ ـ جۇمغا ئۆتىدىغان بولسا ياۋنىڭ ئاتلىرى قۇدرىتىنى يوقىتىدۇ.

ــ تەمتىرەپ، سېپى بۇزۇلغان ئاتلىقلار پىيادىلىرىمىزنىڭ ئالدىدا ئىلاجسىز قالىدۇ، ــ دېدى ئەمىر سۈپۈرگە مىرزا.

ــ ئەمىسە شۇنداق قىلايلى، ــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان بۇ تەدبىرنى قوبۇل كۆرگەنلىكىنى جاكارلاپ، ــ جانابى سەركەردىلەر

[1] بادرا قوزۇق ــ ئىككى ـ ئۈچ مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى بادرىنىڭ ئۇچىنى ئۇچلاپ ياسىغان قوزۇق.

ھازىردىن باشلاپ ئول تەدبىر بويىچە ھازىرلىق كۆرسۈنلار.

ـــ پەرمانبەردارمىز!

سەركەردىلەر ئېگىلىپ سالام بېرىۋېتىپ بارگاھ ئالىدىن يېنىپ چىقىشتى.

※ ※ ※

بۇگۈن بارسكۆل ئاسمىنىدا ئالقانچىلىكمۇ بۇلۇت يوق ئىدى. قۇياش ئاتەشلىك نۇرلىرىنى بۇ يايلاققا سېخىيلىق بىلەن چاچاتتى، خۇددى بىر مەيدان ھايات ـ ماماتلىق جەڭنى باشلاش ئالدىدا تۇرغان تۇمەنلىگەن رەقىبلەرنىڭ قەلبىدىكى دۈشمەنلىك مۇزلىرىنى ئېرىتىۋەتمەكچى بولغاندەك. بىپايان يايلاقتىكى پايانداز سالغاندەك تەكشى ئۆسكەن ئوت ـ چۆپ، گۈل ـ گىياھلار كەچكۈزنىڭ غۇر ـ غۇر شامىلىدا يېنىك تەۋرىنەتتى، خۇددى تۇمەنلىگەن ئاتلارنىڭ ئايىغى ئاستىدا دەسسىلىپ، چەيلىنىشتىن ۋايىم يېگەندەك. ھەئە، بارسكۆل دالىسى جەڭ دۇمبىقىنىڭ گۈمبۈرلەشلىرى، لەشكەرلەرنىڭ نەرە ساداسىدا لەرزىگە كەلگەنىدى.

قومۇلدىكى مەغلۇبىيىتىنى غەلىبىگە ئايلاندۇرۇش ئىشەنچىگە تولغان موڭغۇل سەركەردە ـ لەشكەرلىرى رەقىبلىرى ئۈستىگە ھازىرلا باستۇرۇپ بارىدىغان ئەلپازدا چۇقان سالاتتى، ئاستىدىكى شاش ئارغىماقلار بىر ئىزىدا چاپچىپ تۇرالمايتتى.

تەسەررۇپ زېمىنىدىن ياتلارنى قوغلاپ چىقىرىشنى ۋىجدانەن بۇرچى دەپ بىلگەن موغۇلستان سەركەردە ـ لەشكەرلىرى تەسىۋىرلىگۈسىز بىر غۇرۇرنىڭ تۇرتكىسىدە قىلىچلىرىنى مەھكەم تۇتقىنىچە ۋۇجۇدىدىكى كۈچ ـ جاسارىتىنى ياۋغا بىلدۇرۇپ قويماقچى بولغاندەك جان ـ جەھلى بىلەن نەرە تارتاتتى.

ھەر ئىككى قوشۇننىڭ جەڭ سېپى خۇددى توغاننى بۇزۇپ تاشلاش ئالدىدا تۇرغان كەلكۈندەك تەۋرەيتتى.

ئېسىل تورۇق ئارغىماققا مىنىۋالغان موڭغۇل سەركەردىسى

ئىسان تايشى ئەتراپىنى يۇلتۇزدەك ئورىۋالغان سىپاھ، سەركەردىلىرىنىڭ ئارىسىدا غەيۇر ئىستېلاچىلارغا خاس جاسارەت بىلەن تەمكىن تۇراتتى. قومۇلدىكى مەغلۇبىيەتتىن چۆچۈپ قالغان بۇ سەركەردە تەكەببۇر، كۆرەڭلىكىنى پۈتۈنلەي تاشلىغان بولۇپ، چىرايىدىن ئېھتىياتچانلىق ئىپادىسى بالقيتتى. رەقىبلىرىنىڭ تامامى دېگۈدەك پىيادە ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، جەڭ قىلىشقا ئالدىراپ قالغان سەركەردىلىرىنىڭ ھۇجۇم قىلىش تەلەپلىرىگە سوغۇققانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىۋاتاتتى. چاندۇرماي تۇرغىنى بىلەن ۋۇجۇدى زىددىيەتلىك خىياللارغا تولغانىدى. بۇ قېتىم يېڭىلىپ قالىدىغان بولسا، ئۆزىگە تەۋەلىك بىلدۇرگەن قەبىلە ئاقساقاللىرى ئۇنى كۆزىگە ئىلمايلا قالماستىن، بۇيۇك موڭغۇل دالاسىدىكى شانۇ شەۋكىتىگە داغ چۈشەتتى. رەقىبىنىڭ قارارگاھىنى بىر كېچىدىلا يېرىم پەرسەخ چېكىندۈرگەنلىكى كۆڭلىگە گۇمان پەيدا قىلىپ قويغانىدى. ئەمما سەركەردىلىرى بۇنى رەقىبلىرىنىڭ قورقاقلىقىنىڭ ئالامىتى دەپ چۈشەنگەنىدى. چۈنكى، تۇنۇگۈندىن بېرى تولۇق كېيىپ ئۇلگۈرگەن ھەمدەمچى قوشۇن ئۇلارنىڭ يۈرىكىنى توم، ئۆزلىرىنى كۆرەڭ قىلىپ قويغانىدى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان موڭغۇل خانىنىڭ بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى قارارگاھتىن چىقارغان بولسىمۇ، جەڭ سېپىنى مۇستەھكەم تۇزۇپ، ئالدىغا بىر قەدەم چامدىمايلا تۇرغىنىنى كۆرۈپ بىرئاز تەئەججۈپلەندى.

ـــ ئۇلار قوزۇق ـ تاناب ھېيلىمىزنى بىلىپ قالدىمۇ نېمە، ئەجەب ھۇجۇمغا ئۆتەي دېمەيدىغۇ؟ ـــ دېدى كۆڭلىدىكى گۇماننى يوشۇرماي.

ـــ ھېيلىمىزنى بىلىپ قېلىشى ناتايىن، ئېھتىيات قىلىۋاتامدىكىن، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ ئىشەنچ بىلەن.

ـــ مېنىڭچە تۇرشاۋۇللىرىمىز ھۇجۇمغا ئۆتكەي، ـــ دېدى ئەمىر سۈپۈرگە مىرزا، ـــ بۇنداق تۇرۇۋەرسەك ياۋنىڭ گۇماننى كۈچەيتىپ قويىمىز.

— شۇنداق قىلايلى، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ ۋە ئىشكىـ ئاغا ئاخۇنبەگ بىلەن سەركەردە مەڭلىك ئاقنىيازغا قارىدى، — جانابى سەركەردىلەر تۇرشاۋۇللارنى باشلاپ ھۇجۇمغا ئۆتكەي، لېكىن ياۋغا بەك يېقىنلىشىپ كەتمىگەي. بولۇپمۇ قوزۇق ـ تاناب قېقىلغان دائىرىگە كىرىپ قېلىشتىن قاتتىق ئېھتىيات قىلغاي. ياۋ ھۇجۇم باشلىشى بىلەنلا قورققان بولۇپ بەدەر قاچقاي.

ئەمىر سۇيۇرگە مىرزا ناغرىچىلارنى ناغرا چېلىپ ھۇجۇمغا ئۆتۈش سىگنالى بېرىشكە پەرمان بەردى. نەچچە ئونلىغان ناغرىچىلار ناغرا ـ دۇمباقلىرىنى ھۇجۇم پەدىسىگە چېلىشقا باشلىدى. شۇ ھامان ئىشكىئاغا ئاخۇنبەگ بىلەن سەركەردە مەڭلىك ئاقنىيازنىڭ باشچىلىقىدا تۇرشاۋۇل قوشۇن چۇقان ـ سۇرەن سالغىنچە ھۇجۇمغا ئۆتتى.

رەقىبلىرىنىڭ ھۇجۇمغا ئۆتكىنىنى كۆرۈپ موڭغۇل سەركەردىلىرى تۇرالماي قالدى، ئەمدى يەنە قاراپ تۇرۇۋېرىشكىمۇ بولمايتتى، قاراپ تۇرۇۋەرسە لەشكەرلەرنىڭ جاسارىتى سۇناتتى.

— پەرمان بەرسىلە بۇيۇك خان. دۇشمەنلىرىمىزنى خۇددى چۆپ ئورۇغاندەك ئورۇپ، ئاتلىرىمىزغا پېتىقلىتىۋېتەيلى.

— پەرمان بەرسىلە ئالىيلىرى.

ئىسان تايشىنىڭ كۆڭلىدىكى ئەندىشىلەر بىردىنلا غايىب بولدى. ۋۇجۇدىدا جاسارەت قانلىرى كۆۋجەپ، كۆزىگە قىزىللىق تېقىلدى ۋە قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ۋارقىرىدى:

— قېنى باھادىرلىرىم، ھۇجۇمغا ئۆتۈڭلار! دۇشمەنلىرىمىزنىڭ بىرىمۇ تىرىك قالمىسۇن!

پەرمان بىلەن تەڭ مەڭلىغان موڭغۇل ئاتلىرى ئاچچىق قامچا زەربىسىدىن خۇددى يار ئالغان كەلكۇندەك ئېتىلىپ چېقتى. ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازىدىن پۇتكۇل بارسكۆل دالاسى لەرزىگە كەلدى.

موڭغۇل سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ ھۇجۇم قىلىپ كېلىگىنىنى كۆرگەن شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ تۇرشاۋۇل قوشۇنى يا ئوقى بىلەن ھۇجۇمنى توسۇماقچى بولغاندەك قىياپەتتە تەرتىپلىك

ھالدا بىرنەچچە قېتىم ئوق ئۇزدى، ئەمما قۇيۇندەك چېپىپ كېـ
لىۋاتقان ئاتلىقلارغا ھېچقانچە تالاپەت يەتكۈزەلمىدى. ئۇلار ئوق
ئېتىشنى توختىتىپ، قورققان قىياپەتتە سەپلىرىنى قالايمىقان
قىلىپ كەينىگە قاراپ قېچىشتى. بۇ ھېيلە ئوبدانلا ئۇنۇمىنى
كۆرسەتتى، موغۇلىستان لەشكەرلىرىنى قورقۇپ قاچىتى دەپ
ئويلاپ قالغان موڭغۇل سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئاتلىرىغا تېخـ
مۇ كۈچەپ قامچا سالدى. ھايال ئۆتمەي ئوت ـ چۆپلەر ئارىسىغا
قېقىلغان قوزۇقلار، تارتىلغان تانىلار كارامىتىنى كۆرسىتىشكە
باشلىدى. ئوقتەك چېپىپ كېلىۋاتقان ئاتلار قوزۇق ـ تانىلارغا
پۈتلىشىپ ئۈستىدىكى چەۋەندازلار بىلەن تەڭلا تىك موللاق چۈـ
شەتتى. بار ئەس ـ يادى قېچىپ كېتىۋاتقان رەقىبلىرىنى قىلىچـ
تىن ئۆتكۈزۈپ، ئۇلارنىڭ قارارگاھىنى تىرىپىرەن قىلىشتا قالـ
غان موڭغۇل سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ قويۇق ئوت ـ چۆپلەر
ئارىسىدىكى قوزۇق ـ تانىلارنى كۆرۈشكە ھەپسىلىسى يوق ئىدى.
پۈتلىشىپ، مۇدۇرۇپ كەتمىگەنلىرى ئاتلىرىغا جان ـ جەھلى بىـ
لەن قامچا سالاتتى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ جەڭ سەپلىرى قالايمىقاـ
لىشىپ كەتكەن، ئون ئاتنىڭ ئىككى ـ ئۈچى سەپتىن چۈشۈپ
قېلىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ھۇجۇمنى توختاتمىغانىدى. چاپقاـ
سىرى قىزىپ كەتكەن ئاتلارغا ئەمدى قامچىنىڭ كىرىكى قالمىغاـ
نىدى. ئاتلار ياۋ قارارگاھىغا قاراپ قۇيۇندەك چاپاتتى. موڭغۇل
چەۋەندازلىرىنىڭ ئارىلىقى 10 ـ 15 قەدەم قالغاندا، غاز قانىتىـ
دەك سەپ تۈزۈپ ئىزىدا مىدىرلىماي سۈرەن سېلىۋاتقان موغۇـ
لىستان لەشكەرلىرى چاقماقلىق بىلەن كەينىگە چېكىنىشتى. شۇ
ھامان ئۇلارنىڭ كەينىدىكى بىر ئۈچى يەرگە كۆمۈلۈپ، ئۇچلانغان
ئۇچى يانتۇ ھالەتتە تىكلەپ قويۇلغان ئىككى ـ ئۈچ گەز ئېگىزـ
لىكتىكى سانجاق ـ سانجاق بادرا قوزۇقلار جان ـ جەھلى بىلەن
چېپىپ كېلىۋاتقان ئاتلارنىڭ كۆكرىكىگە توغرىلاندى. موڭغۇلـلار
ئەمدى ئاتلىرىنى توختىتىۋېلىشقا ئۇلگۈرەلمىدى. بىلەكتەك، پاـ
قالچەكتەك تومۇقتىكى قوزۇقلار ئاتلارنىڭ كۆكرىكىگە زەرب بىـ

لەن سانجىلاتتى. كەينىدىكى ئاتلار قوزۇققا زىخلىنىپ قالغان ئاتلارغا كېلىپ سوقۇلاتتى ۋە ئۇستىدىكى لەشكەرلەرنى يەرگە ئاتاتتى. موڭغۇللارنىڭ جەڭ سېپى پۈتۈنلەي قالايمىقانلىشىپ كەتتى. ئاتلار ئاتلارغا سوقۇلاتتى، يىقىلىپ چۈشكەن لەشكەرلەرنى پېتىقلايتتى. كەلكۈندەك باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ئاتلىقلار ئالدى تەرىپىدە نېمە ئىش بولۇۋاتقانلىقىنى بىلەلمەي، ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى تارتىشقىنىچە يا ھۇجۇمنى داۋاملاشتۇرۇۋېرىشنى، يا چېكىنىشنى بىلەلمەي تەمتىرەپ قېلىشقانىدى. شۇ ئەسنادا موغۇلىستان ئېلىنىڭ پىيادە لەشكەرلىرى ئالدى تەرەپتىن، سەركەردە بوران خوجا بىلەن راجى خوجىنىياز باشچىلىقىدىكى ئاتلىق لەشكەرلەر ئوق ـ سول تەرەپتىن تەڭلا ھۇجۇمغا ئۆتۈشتى.

لەشكەرلەرنىڭ جاسارىتىنىڭ سۇسلاپ قېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئىسان تايشى قىلىچ يالتىڭلاپ جەڭگە كىردى. قىر ـ چاپ سادالىرى، تىغ زەربىسىدە بېشىدىن، پۇت ـ قوللىرىدىن ئايرىلغان لەشكەرلەرنىڭ ئېچىنىشلىق نالىلىرى پەلەككە يەتكەندى. ئىسان تايشىنىڭ جەڭگە كىرگەنلىكىنى كۆرگەن موڭغۇل سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ جاسارىتى قايتىدىن ئۇرغۇدى.

شاھزادە ئۇۋەيسىخان، ئەمىر سۈپۈرگە مىرزا بىلەن بىللە جەڭ ۋەزىيىتىنى كۆزىتىپ تۇرغان سەييىدئەلى ئالپ موڭغۇل سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنىڭ ئىسان تايشىنىڭ ئەتراپىغا ئۆيۈشۈپ، ئاستا ـ ئاستا جەڭ سېپى تۈزۈۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. ئەگەر موڭغۇللار قالايمىقانلاشقان جەڭ سېپىنى قايتىدىن تۈزۈۋالىدىغان بولسا، تەڭ كەلمەك تەسكە چۈشەتتى ـ دە، لەشكەر چېكىنىۋەرمەكتىن باشقا چارە قالمايتتى. سەركەردە بوران خوجا بىلەن راجى خوجىنىيازنىڭ ئاتلىقلىرى جان پىدالىق بىلەن جەڭ قىلىپ، موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ سەپ تۈزۈۋېلىشىنى توسۇۋاتاتتى.

«ياۋۇغا جەڭ سېپىنى قايتا تۈزۈۋېلىشقا پۇرسەت بەرمەسلىك كېرەك...»

سەييىدئەلى ئالپ تاۋاچى بەگكە ناغرىچىلارنى ھۇجۇم ناغرىدا

سىنى تېخىمۇ قاتتىق چالدۇرۇشقا پەرمان بېرىپ، ئۆزى ئەترايدىكى يۇز نەپەر ئاتلىق نۆكىرىنى باشلاپ ئۇدۇل ئىسان تايشىغا قاراپ ئات سالدى. ئىسان تايشىنىڭ ئەترايىغا جۇغلاشقان موڭغۇل چەۋەندازلىرى سەركەردىسىنى قوغدىغاچ جەڭ قىلىۋاتاتتى. ئۇلار-نىڭ سېپى بەكلا تەرتىپلىك ئىدى. ئالدىغا دۇچ كەلگەن رەقىبلىرىگە چاقماقتەك سوقۇپ زەربە بېرەتتى. سەييىدئەلى ئالپىنىڭ نۆكەرلىرى خۇددى تۆگۈلگەن مۇشتەتەك تۈلا يوپۇرۇلۇپ كېلىپ ئۇلارنىڭ ئارىسىغا كىردى. تۇيۇقسىزلا يوپۇرۇلۇپ كەلگەن ئاتلىقلارغا دۇچ كەلگەن ئىسان تايشىنىڭ نۆكەرلىرى ئەمدى جەڭگىۋارلىقىنى خىيالا يوقاتقاندى. ھەئە، سەييىدئەلى ئالپ بىلەن ئىسان تايشى روبىرو كېلىپ قالغاندى. ئات ئۈستىدە ئولتۇرسىمۇ خۇددى ئۆرە تۇرغاندەك كۆرۈنىدىغان زىيادە بەستلىك سەييىدئەلى ئالپنى كۆرۈپ، ئىسان تايشى بىرنەچچە دەقىقە تەمتىرىدى ـ دە، ئۆزىنى دەرھال ئوڭشۇالدى. ئېتىنىڭ بېشىنى رەقىبىگە توغرىلاپ، قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈردى. گەرچە ئىسان تايشى خېلىلا بوي ـ بەستلىك يىگىت بولسىمۇ، زىيادە بەستلىك سەييىدئەلىگە سېلىشتۇرغاندا يەنىلا ۋۈجۇك كۆرۈنەتتى. ئەمما كىچىكىدىن تارتىپ موڭغۇل دالىسىدا ئات چاپتۇرۇپ چوڭ بولغان بۇ سەركەردىنىڭ چەۋەندازلىق ماھارىتى ئاجايىپ يۇقىرى ئىدى. ئۇنىڭغا سېلىشتۇرغاندا سەييىدئەلى ئالپنىڭ ھەربىتى كالانپايراق كۆرۈنەتتى. ئىسان تايشىنىڭ ئۆتكۈر نەزەرى بۇنى ئاسانلا پەملىدى ـ دە، چاققانلىقىغا تايىنىپ بۇ دۈۋە سۈپەت رەقىبىنى تەمتىرەتمەكچى، ئات ئۈستىدىن غۇلىتىپ تاشلاپ، بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلماقچى بولدى.

ئىسان تايشىنىڭ چاقماق تېزلىكىدە قىلغان بىرنەچچە قېتىملىق ھۇجۇمى ئۇنۇمىنى كۆرسەتتى. سەييىدئەلى ئالپ ناھايىتى تېزلا مۇداپىئەگە چۈشۈپ قالغاندى. ئۇنىڭ مۇداپىئە قىلىپ تۇرۇپ ئۇرغان قىلىچىدىن ئىسان تايشى ئۆزىنى چەبدەسلىك بىلەن قاچۇراتتى. بىر ـ بىردىن ئېھتىيات قىلىشقا باشلىغان ئىككى

رەقىب سەركەردە بىر ـ بىرىنىڭ ماھارىتىگە كۆڭلىدە قايىل بو-لۇشۇپ قالغانىدى.

«يا ھەزرىتى، نېمانداق مايمۇنەك چېپەس باھادىر بۇ. ئات ئۈستىدە خۇددى يەردە تۇرغاندەكلا بىمالال ھەرىكەت قىلىدىكىنا. كۆزۈڭ ئۆتكۇر بولسۇن سەييىدئەلى، بولمىسا ئۇنىڭ قىلىچى بېشىڭنى خۇددى قوغۇن ئۈزگەندەك ئۈزۈپ تاشلايدۇ...»

«ئۆزى دېگەندەك بولغىنى بىلەن كۆزى بۇركۇتنىكىدەك ئۆتكۈر يىگىتكەن، ئىنكاسىمۇ شۇنداق تېز. تازىمۇ بىر ماھارەتلىك رەقىبكە دۇچ كەلدىمۇ نېمە؟ ئويلىماپتىمەن، ئۇيغۇرلاردىمۇ مۇ-شۇنداق چەۋەندازلار بار ئىكەن. ئېھتىيات قىلاي...»

سەييىدئەلى ئالپىنىڭ پەملەپ تۇرۇپ زەرب بىلەن ئۇرغان قىلىچىدىن چەبدەسلىك بىلەن ئۆزىنى يانغا تاشلاپ قۇتۇلغان ئىسان تايشى ھۇجۇم نىشانىنى سەييىدئەلى ئالپتىن ئۇنىڭ ئاستىدىكى قارا ئارغىماقنى قارىتتى ـ دە، رەقىبىگە قىلىچ چاپقانىدەك بىر پەنت ئىشلىتىپ، چاققانلىق بىلەن ئۆزىنى ئېتىنىڭ يان تەرىپىگە تاشلىدى، ئاندىن قىلىچ بىلەن قارا ئارغىماقنىڭ ئالدى پۇتىغا زەرب بىلەن چاپتى. ئېتىنىڭ تىغ زەربىسىگە ئۇچراپ مۇدۇرۇۋاتقانلىقىنى سەزگەن سەييىدئەلى ئالپ ئات يىقىلىشتىن بۇرۇن بىر سەكرەپلا يەرگە چۈشۈۋالدى. بۇ چاغدا ئۇ ئىسان تايشىنىڭ ئېتىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ قالغانىدى. سەييىدئەلى ئالپ بىر ئېچىشىپلا تورۇق ئارغىماقنىڭ ئارقا پۇتىنى تۇتتى ـ دە، «يا خۇدا!» دەپ توۋلىغىنىچە بارلىق كۈچى بىلەن تارتتى. بۇ كۈچلۈك زەربىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن تورۇق ئارغىماق يىقىلدى. سەييىدئەلى چاچراپ بېرىپ ئات بىلەن تەڭ يىقىلغان ئىسان تايشىنىڭ بوغۇزىغا قىلىچ تەڭلىدى. ئۇنىڭغىچە سەييىدئەلى ئالپنىڭ نۆكەرلىرى ئىسان تايشىنى باغلاپ ئۈلگۈردى. موڭغۇل سەركەردىلىرى ئىسان تايشىنىڭ ياۋ سەركەردىسىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغىنىنى كۆرۈپ، ئۇنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن خېلىلا پىداكارلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ، مەقسىتىگە يېتەلمىدى. باش سەركەردىسى-

دىن ئايرىلىپ قالغان موڭغۇللارنىڭ ئەمدى جەڭنى داۋاملاشتۇ-رۇشقا رەغدى قالمىغاندى. كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە جەڭ ۋەزدە-يىتىدە ئۆزگىرىش بولدى، موڭغۇل لەشكەرلىرى پىتىراپ كەتتى.

※ ※ ※

بىر ئاش پىشىمچە ۋاقىت داۋاملاشقان ئۇرۇشتا ئامان قالغان موڭغۇل لەشكەرلىرى قارارگاھلىرىنى تاشلاپ تەرەپ ـ تەرەپكە قېچىپ كەتتى. پۈتكۈل جەڭ مەيدانى ئۆلگەن ۋە يارىدار بولغانلار بىلەن تولۇپ كەتكەندى. بۇ جەڭدە ھەر ئىككى تەرەپتىن خېلى كۆپ لەشكەرلەر جېنىدىن ئايرىلغاندى، يارىدار بولغانلارمۇ خېلى بار ئىدى.

ـــ ئول جەننەتماكان شېھىتلەرنىڭ نامىزىنى چۈشۈرۈپ مۇشۇ جەڭگاھقا دەپنە قىلايلى، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان.

لەشكەرلەر سەپداشلىرىنىڭ مېيىتىنى رەتلىك تىزىپ چىقتى، ئاندىن ئىمامنىڭ باشچىلىقىدا بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلەر سەپ بولۇپ مېيىت نامىزى ئوقۇشتى. كۆز باغلانغۇچە مېيىتلار تولۇق يەرلىكىدە قويۇلۇپ بولدى.

ـــ ياۋنىڭ جەسىتىنى قانداق قىلىمىز ئالىيلىرى؟ ـــ سورىدى سۈپۈرگە مىرزا مېيىت نامىزىدىن كېيىن غەمكىن بولۇپ قالغان شاھزادە ئۇۋەيسخانغا قاراپ.

ـــ ئۆزلەچە قانداق قىلساق بولۇر؟

ـــ بۇ جەسەتلەرنى ئايدالادا مۇشۇنداق تاشلاپ قويساقمۇ بولماس، لەشكەرلەر ئۇلارنىمۇ كۆمۈۋەتسۇن.

ـــ شۇنداق قىلايلى، كۆمۈۋېتەيلى، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، ـــ بىراق ئۇلارنى كۆمگەن جاي مۇنۇ جەننەتماكان ئوغلانلىرىمىزنىڭ ياتقان تۇپرىقىدىن تۆۋەنرەك ھەم يىراقراق بولسۇن.

ـــ ئول ياۋ خانى ئىسان تايشىنى قانداق قىلىمىز ئالىيلە-

رى؟ ـــ سورىدى سەييىدئەلى ئالىپ.

ـــ ئول مەلئۇننى پېقىرغا تاپشۇرۇپ بېرىشكەيلا، ئۆز قولۇم بىلەن يۇرىكىنى سۇغۇرۇۋالاي، ـــ دېدى ئوڭ دولىسىغا موڭغۇل سەركەردىسىنىڭ قىلىچى تېگىپ ئۆلۈمدىن ئاران قۇتۇلۇپ قالغان ئىشىكئاغا ئاخۇنبەگ ئاغرىق ئازابىدا چىشلىرىنى كىرىشتۇرۇپ تۇرۇپ.

ـــ جانابى سەركەردە يارىلانغان تۇرسىلا، ئول موڭغۇل خانىڭ يۇرىكىنى قانداق سۇغۇرۇۋالايدىلا؟ ـــ دېدى ئەمىر سۇپۇرگە مىرزا كۇلۇپ.

ـــ ئاگاھ ئىجازەت بەرسىلە، ئوڭ قولۇمنى مىدىرلىتالمىغىنىم بىلەن سول قولۇمنىڭ يۇرەك سۇغۇرغۇدەك ماغدۇرى بار.

سۇپۇرگە مىرزا «قانداق قىلىمىز؟» دېگەن مەنىدە شاھزادە ئۇۋەيسخانغا قارىدى.

ـــ سەركەردە جاراھەتىنى ئوبدان ئەملىتىپ ئارام ئالغاي، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان بىر پەس ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، ـــ ئول موڭغۇل خانىڭ ئىشىنى ئەتە ناشتىدىن كېيىن بىر تەرەپ قىلۇرمىز، ئۇنىڭ ھالىدىن ئەمىرزادەم ئۆزلە خەۋەر ئالغايلا.

ـــ مۇبارەك بولسۇن ئەمىرزادەم، موڭغۇل خانغا خىزمەت قىلىش شەرىپىگە مۇشەررەپ بولدىلا ئەمدى. رەنجىمىسىلە، ئۆزلە تاپقان بالا بۇ، ـــ دېدى سەركەردە بوران خوجا سەييىدئەلى ئالىپ بىلەن چېقىشىپ.

ـــ ناۋادا ئول موڭغۇل خانى غىزا يېگىلى ئۇنىمىسا چاينىاپ يېگۈزۈپ قويغايلا، ـــ دېدى سەركەردە راجى خوجىنىياز.

بۇ چاقچاقنى ئاڭلاپ شاھزادە ئۇۋەيسخان پىخىلداپ كۇلۇۋەتتى.

ـــ ناۋادا ئەمىرزادەمنىڭ ئول موڭغۇل خانىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالغۇسى بولمىسا زورلىمايمىز، ـــ دېدى شاھزادە كۇلكىسىنى توختىتىپ.

ـــ يوقسۇ ئالىيلىرى، ـــ دېدى شاھزادىنىڭ مەقسىتىنى

چۈشەنگەن سەييىدئەلى ئالىپ، ـــ گەرچە ئىسان تايشى ھازىر بىز-نىڭ تۇتقۇنىمىز بولسىمۇ، يەنىلا بىر ئەلنىڭ خانىدۇر. ئۇنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلىپ بولغۇچە ئىززەت كۆرسىتىپ خەۋەر ئېلىش يولىمىز ھەم باردۇر.

※ ※ ※

بۇگۈنكى ئەتىگەنلىك ناشتا كۈندىكىدىن سەل ۋاقچىراق قىلىندى. بارلىق سەركەردىلەر قائىدە بويىچە ھەر كۈنى ئەتىگىنى شاھزادە ئۇۋەيسخانغا سالام بەرگەچ، ئۇنىڭ چېدىرىدىلا بىللە ناشتا قىلاتتى. مانا مۇشۇ ناشتىدا ئەسىرگە چۈشكەن ئىسان تايشىنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش ھەققىدە قىسقىغىنا تالاش ـ تارتىش بولدى.

ـــ ئۇنى ئۆلتۈرۈپ تەسىرىنى يوقىتىمىزغا تەڭ كېلىدۇ، ـــ دېدى سەركەردە بوران خوجا.

ـــ شۇنداق قىلىش كېرەك، ـــ دېدى ئىشكىئاغا ئاخۇنبەگ.

بۇ تەكلىپكە سەركەردە راجى خوجىنىيازمۇ قوشۇلدى. سۈپۈرگە مىرزا بىلەن سەييىدئەلى ئالىپ ئالدىراپ ئىپادە بىلدۈرمىدى.

ـــ ئەلۋەتتە، ئول موڭغۇل خانىنى ئۆلتۈرۈشكە ھەقىمىز بار، ـــ دېدى بىردەم ئويلىنىۋالغان شاھزادە ئۇۋەيسخان تەمكىنلىك بىلەن، ـــ بىراق ئۇنى ئۆلتۈرۈش بىلەنلا تەسىرىنى يوقىتىمىزغا تەڭ قىلىشقا پېتىنغانلارغا ئىبرەت قىلىپ كېتەلىشىمىز ناتايىن. ناۋادا مۇددىئايىمىز كۈتكەن يېرىمىزدىن چىقماي قالسا، ئىش تەتۈرىگە يېنىپ كېتىدۇ ـ دە، موڭغۇللار بىلەن ئوتتۇرىمىزدا قىساسخورلۇق پەيدا بولىدۇ. ئەزەلدىن ئاتا ـ ئەجدادلىرىمىز ئىتتائەت گەردىنىنى سۇنغان رەقىبلىرىگە زۇلۇم ۋە ئۆلۈمنى راۋا كۆرگەن ئەمەس.

ـــ ئاري، ـــ دېدى سۈپۈرگە مىرزا شاھزادە ئۇۋەيسخانىنى

قوللاپ، ـــ ناۋادا ئول موڭغۇل خانى ئىتائەت گەردىنىنى سۇنۇپ، قىلمىشىغا پۇشايمان قىلسا، ياخشى سۆزلەر بىلەن ئۆز دەرگاھىغا قايتۇرغىنىمىز ئەۋزەل. بۇ ئىشىمىزنىڭ ئىنايىتىدىن موڭغۇللار بىلەن ئوتتۇرىمىزدا ئىناق ـ ئىتتىپاقلىق قۇت تېپىپ، ھۇدۇد-لۇقىمىزنىڭ ئاسايىشلىقى، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ خاتىرجەملىكى رويابقا چىقىپ قالسا ئەجەب ئەمەس.

ـــ ناۋادا ئول خان ئىتائەت گەردىنىنى سۇنۇشنى راۋا كۆر-مىسىچۇ؟ ـــ سوردى سەييىدئەلى ئالپ.

ـــ ئول چاغدا ئۆز ۋابالى ئۆزىگە، ـــ دېدى شاھزادە قولىنى گېلىغا سۈركەپ تۇرۇپ.

شۇ ئەسنادا چېدىرغا كىرىپ كەلگەن ياتىش بېگى شاھزادە ئۇۋۇەيسخانغا ئېگىلىپ سالام بەردى.

ـــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، بارسكۆلنىڭ ئاقساقاللىرى سالام بېرىشكە كەپتۇ.

ـــ باشلاپ كىرسۇنلار، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋۇەيسخان ئىجازەت بېرىپ.

ھايال ئۆتمەي چېدىرغا بارسكۆلنىڭ يۇرت ئاقساقاللىرى كىرىپ كەلدى. ئۇلار بىر جۇپ يولۋاس تېرىسى، ھەر بىرى ئەل-لىك مىسقاللىقتىن ئون تال چوكا ئالتۇن، ئون توپ تاۋار ـ دۇر-دۇن، مىڭ قوي، بەش يۈز كالا ئېلىپ كېلىشكەنىدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، شاھزادە ئالىيلىرىغا ئېھتىرام بول-غاي، ـــ دېدى ئاقساقاللار قول باغلاشقىنىچە سالام بېرىپ.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ـــ دېدى شاھزادە سالامنى ئىلىك ئېلىپ ۋە تۆۋەن تەرەپتىكى ئورۇندىن جاي كۆرسەتتى، ـــ قېنى جاي ئالسۇنلار.

ـــ شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ئىلتىپاتىغا ھەشقاللا.

ئاقساقاللار ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن موڭغۇللار بارس-كۆلنى بەسۋالغاندىن كېيىن يۇرتىنى قانداق بۇلاڭ ـ تالاڭ قىل-غانلىقىنى، شاھزادە ئۇۋۇەيسخان بىلەن ئەمىر سۈپۈرگە مىرزا

لەشكەر باشلاپ كېلىپ مۇڭغۇللارنى قوغلاپ چىقارغانلىقىدىن بارسكۆل خەلقىنىڭ بىھېساب خۇشاللىقىغا چۆمگەنلىكىنى بايان قىلىشتى.

ـــ ئەل ـ يۇرتنى قوغداپ، ئاۋام ـ رەئىيەتنى غەمدىن خالاس قىلىش بىزنىڭ مەجبۇرىيىتىمىزدۇر، ـــ دېدى شاھزادە ئاقسا ـ قاللارنىڭ سۆزىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن، ـــ بارسكۆلدىكى ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ ئەھۋالىدىن ھازىرچە بىزنىڭ تولۇق خەۋەر ئېلىپ كېتەلمىشىمىز ناتايىن. بولۇپمۇ ئوزۇق ـ تۇ ـ لۇق مەسلىسىدە بىزنىڭمۇ غېمىمىز بار، شۇڭا جانابى يۇرت ئاقساقاللىرى ئاۋامنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ، ئاچ ـ ئوروقلار ـ نىڭ بېشىنى ئۆزلە سىلاشقايلا.

ـــ ئوبدان، ئوبدان، ـــ دېدى ئاقساقاللار.

ـــ ھەرقايسىلىرىنىڭ بىساتلىرىدا ئاۋامنى قىشتىن چىقار ـ غۇدەك ئوزۇق ـ تۇلۇكنىڭ بارلىقىنى بىلىمىز، ـــ دېدى ئەمىر سۇيۇرگە مىرزا، ـــ ئۇنى ئاۋامغا تولۇق ساخاۋەت قىلىشقايلا.

ئۆزلىرىدىن ئاشلىق، پۇل ـ پۇچەك تەلەپ قىلىدۇ دەپ ئەن ـ دىشە قىلغان ئاقساقاللار بۇ گەپنى ئاڭلاپ خاتىرجەملىك بىلەن قول باغلىدى.

ـــ خاتىرجەم بولسىلا، بېشىمىز بىلەن بەجا كەلتۇرىمىز.

ـــ ئەڭ ياخشىسى ئۇچ يىلغىچە ئاۋامدىن ھېچقانداق باج ـ سېلىق ئېلىنمىسۇن، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان.

ئاقساقاللار قايتا ـ قايتا ۋەدە بېرىپ چىقىپ كېتىشتى.

※ ※ ※

ھاياتىدىن پۇتۇنلەي ئۈمىد ئۈزگەن ئىسان تايشى بارگاھى ئا ـ لىدا شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ شاھانە داستىخان راسلاپ ئولتۇرغا ـ نىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. بارگاھى ئالىيغا: «موغۇلستان سەر ـ كەردىسى ماڭا ھەرگىز رەھىم قىلمايدۇ، ھامىنى بىر ئۆلۈم. رە ـ

قىبىمگە ھەرگىز يېلىنمايمەن...» دەپ جەسۇر سەركەردىلەرگە خاس غۇرۇر بىلەن بېشىنى تىك تۇتۇپ كىرگەن ئىسان تايشى شاھزادە ئۇۋەيسخانىڭ ئۆتكۇر كۆزلىرىگە شۇنداقلا قاراپ تەمتىرىدى، ئىختىيارسىز شاھزادىگە سالام بېرىشكە مەجبۇر بولدى.

ـــ قېنى ئولتۇرسۇنلار، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۇنىڭ سالامىنى ئولتۇرغان پېتى ئىلىپ ئېلىپ.

ـــ شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا، يەنىلا ئۆزە تۇرۇۋۇبرەي، ـــ دېدى ئىسان تايشى ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇشقا تىرىشىپ، ـــ جەڭگاھقا قوزۇق قېقىپ، تانا تارتىپ قويغان يەردە، ئولتۇرۇشقا بۇيرۇغان جايغا يەنە نېمە قويۇپ قويدىلا، تەڭرىم بىلىدۇ.

ئىسان تايشىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ، شاھزادىنىڭ ئىككى يېنىدا ئولتۇرغان سۈپۈرگە مىرزا بىلەن سەييىدئەلى ئالىپ خىرىلداپ كۈلۈۋەتتى.

ـــ جانابلىرى شۇبھىلەنمەي خاتىرجەم ئولتۇرسۇنلار، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، ـــ ھازىر ئۆزلە جەڭگاھتا ئەمەس، بىزنىڭ دەرگاھىمىزدا تۇرۇۋاتىدىلا. شۇنى بىلىپ قالسۇنلاركى، دوستلۇقنى ئىختىيار ئەيلەپ داستىخان ئۈستىگە تۇز كەلتۈردۇق. تۇزنىڭ ھۆرمىتى بەكمۇ زىيادىدۇر، تۇزغا ھىيلە ـ مىكىر، سۇيىقەست ئارىلاشتۇرۇش بىزنىڭ پەزىلىتىمىزگە ياتتۇر.

ـــ سۇتتە ئاغزى كۆيگەن ئادەم قېتىقنى پۈۋلەپ ئىچىدۇ، شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ تولىمۇ ئەپچىل ھىيلە ـ مىكرى بار ئىكەن. ئىككى نۆۋەت داملىرىغا چۈشۈپ قاتتىق يېڭىلدۇق، شۇل سەۋەبتىن شۇبھىلەنمەي ئىلاجىمىز يوقتۇر، ـــ دېدى ئىسان تايشى جەڭدە ھىيلە ـ مىكىر ئىشلىتىپ مېنى يېڭۈالدىڭ، دېگەننى قىلىپ.

ـــ ھەرقانداق ياغىنىڭ توققۇزى رەڭ، بىرى جەڭ بولىدىغانلىقىنى جانابلىرى ئوبدان بىلسە كېرەك، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ئىسان تايشىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ قاراپ تۇرۇپ، ـــ

شۇڭا جەڭدە رەڭۋازلىق قىلدىڭ دەپ بىزدىن ئاغرىنىشلىرى بـ-
ھۇددۇر. يېڭىلگەنلىكلىرىنى تەن ئالسۇنلار.
ئىسان تايشى گەپ تېپىپ بېرەلمەي جىم بولدى.
ـــ جاي ئالسۇنلار، ـــ دېدى شاھزادە ئۇنى يەنە ئولتۇرۇشقا
بۇيرۇپ.
ئىسان تايشى ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. بىكاۋۇل بەگ ئۇ-
نىڭغا چاي تۇتتى. ئىسان تايشىنىڭ كۆڭلى خاتىرجەم ئەمەس ئـ-
دى، ۋۇجۇددىكى گۇمان، ئىزتىراپ تۇيغۇلىرى كۆزلىرىدىن بـ-
لىنىپ قالغاندى. ئۇ شاھزادە ئۇۋەيسخان، ئەمىر سۇيۇرگە
مىرزا، سەييىدئەلى ئالپلارغا تەكشى قارىۋالغاندىن كېيىن ئېغىز
ئاچتى:

ـــ بىز دېگەن يېڭىلىپ ئەسىرگە چۈشكەن رەقىبلىرىدۇر-
مىز. ھەرقانداق زۇلۇم بىلەن جازالاش ئىختىيارلىرىدىدۇر. ئەمما
دەرگاھلىرىدا داستىخان ھازىرلاپ ھىممەت كۆرسىتىشلىرىنىڭ
سەۋەبىنى بىلگۈم بار.
ـــ جانابلىرىنىڭ ھەقىقەتەن باھادىرلارغا خاس جاسارىتى بار
ئىكەن، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان تەمكىنلىك بىلەن ئېغىز
ئېچىپ، ـــ ئەلۋەتتە، ئۆزلە بىلەن بىز بىر داستىخاندا ئولتۇرغـ-
نىمىز بىلەن دوست ئەمەسمىز. داستىخان ئۈستىدە يار ـ بۇرا-
دەرچىلىكتىن لاپ ئۇرغان كىشىنى ھەم دوست سانىماسمىز. جا-
نابلىرى تەسەررۇپىمىزغا باستۇرۇپ كېلىپ، ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭ
ئاسايىشلىقىنى بۇزۇپ غۇرۇرىمىزنى پايخان قىلدىلا، ئەلۋەتتە بۇ
كەچۈرگۈسىز گۇناھتۇر. گەرچە ئۆزلە موڭغۇلىنىڭ بۇيۇك خانى
بولسىلىمۇ، لېكىن ھازىر بىزگە ئەسىر. ئەسىرنىڭ ئورنى دەرگا-
ھىمىزدا ھەرقانداق مۇلازىمدىنمۇ تۆۋەندۇر. دۇشمەنلىك نەزەرد-
مىزدىن ئېيتساق، ئۆزلەنى نۆكىرىمىز قاتارىدىمۇ ئىززەتلىگۈمىز
ھەم يوقتۇر. بۇندىن سەككىز ـ ئون يىل مۇقەددەم ئاستانە تۇر-
پاندىكى ئوقۇل[1]دا ئۇستازلىرىمىنىڭ: «تۇنجى گۇناھ ئۇقماسلىق-

① ئوقۇل ـــ مەكتەپ.

تىن بولىدۇ. ئۆزرە ئېيتىپ قالسا ئۇنى ئەپۇ قىل، گۇناھىغا تۆۋە قىلسىلا كۇپايە» دېگەن تەلىمى ھېلىمۇ ئېسىمدە. شول تاپتا ئۆزلە بىزدىن جازانىڭ ئورنىغا ھىممەت دەسسەتكىنىمىزنىڭ سەۋەبىنى ئوچۇق سورىغانلىقلىرى ئۈچۈن جاۋابىنى ئوچۇق بېرەي: بىز ئۇستازىمىزنىڭ ئۇشبۇ تەلىمىنى جانابلىرىنىڭ گۇناھىغا تەدبىق-لىماقچىمىز.

شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەن ئىسان تايـ-شىنىڭ قارامتۇل چىرايىدا سۇس تەبەسسۇم جىلۋە قىلدى.

ـــ شىرغا خىرىس قىلىش ۋە قىلىچقا مۇشت ئېتىش ئا-قىللارنىڭ ئىشى ئەمەس، ـــ دېدى ئىسان تايشى بىرنەچچە دەقىقە سۈكۈتتىن كېيىن سۆز ئېلىپ، ـــ ناۋادا شاھزادە ئالىيلىرى ئە-پۇ كەمىرىنى بېلىگە باغلىماقنى ئىرادە قىلغان بولسا، ئەلۋەتتە تەشەككۇر بىلدۇرىمەن، مەنمۇ دوستلۇق كەمىرىمنى بېلىمگە باغلاشقا تىرىشىمەن.

ئىسان تايشىنىڭ جاۋابىدا تۆۋە قىلىش، گۇناھىنى تىلەش ئەمەس، سۈلھى تەلەپ قىلىش پۇرىقى بار ئىدى. بۇنى سەزگەن سەييىدئەلى ئالپىنىڭ چىرايى غۇرۇرلۇدى. سۈپۈرگە مىرزا سۆھبەتنىڭ نەتىجىسىنى كۈتۈپ چاندۇرماي ئولتۇردى.

ـــ بىزنىڭ دەرگاھىمىزدا يەر يۈزىنىڭ تەكەببۇرلىرى خا-رۇزار ۋە بىئېتىبارلىرى، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان قاپىقىنى تۇرۇپ، ـــ نادان ۋە تەكەببۇر ئادەملەرگە مەردلىك كۆرسىتىش ئەلۋەتتە گۇناھتۇر. بىز جانابلىرىنى نادان ۋە تەكەببۇر سانمىد-غانلىقىمىز ئۈچۈنلا ئىززەت كۆرسىتىپ ئۇشبۇ سۆھبەتكە داخىل قىلدۇق. موڭغۇل خانلىرى ئۇرۇندىن بېرى ئۆزلىرىنى بۈيۈك قا-غان چىڭگىزنىڭ قوۋمى ھېسابلاپ تەسەررۇپىمىزغا تەكرار ـ تەكرار تەئەررۇز قىلىپ كەلدى. گەرچە ئول بابائى بۇزرۇكىمىز موڭغۇلغا باش بولۇپ نۇرغۇن نۇسرەتلىك يۇرۇشلەرنى قىلىپ، ئون سەككىز مىڭ ئالەمگە قاغان بولغان بولسىمۇ، ئەمما بىز بۈ-يۈك قاغان چىڭگىزنىڭ ھەقىقىي نەسلىدىندۇرمىز. شۇڭا مۇڭ-

غۇللارنىڭ ئۆزىنى چىڭگىز قوۋمى دەپ دەۋا قىلىشى، قوشنا ھۇ-
دۇدلۇقلارغا تەئەررۇز قىلىشنى يوللۇق ھېسابلىشى بىھاجەتتۇر،
ئەمدى ئۇنداق دەۋالارنى تاشلىغاي. گەرچە قەدىمدە شۇنداق بولغان
بولسىمۇ، ھازىر ئول مەرتىۋىلەر قالماپتۇ، بولۇپمۇ بۈيۈك پەدەرۇ
بۇزرۇكلىرىمىزدىن تۇغلۇق تۆمۇرخان ئالىيلىرى بىلەن ئەمىر
ئۆمۇر ساھىبقىران ئالىيلىرى ئىستېلاسىدىن كېيىن، سەلتەنەت
بۇرجىدا موڭغۇللارنىڭ يۇلتۇزلىرى خىرەلىشىپ، تۈركىي
قوۋملارنىڭ يۇلتۇزلىرى جۇلالاشقا باشلىدى. خارەزىم، ماۋەرائۇن-
نەھر، پەرغانە، تۈركىستان، ئىدىل ۋادىسى ۋە موغۇلىستان زې-
مىنلىرىغا تۈركىي قوۋملاردىن بولغان سۇلتانلار سەلتەنەت تىز-
گىنىنى تۇتۇپ پاسىبانلىق قىلماقتا. گەرچە ئول خان ـ سۇل-
تانلار ئوتتۇرىسىدا گاھى ـ گاھىدا زېمىن ـ تەسەررۇپ تۇپەيلى
نىزا ـ ئاداۋەتلەر بولۇپ تۇرسىمۇ، لېكىن نەسل ـ يىلتىزى بىر-
دۇر. شول بائىستىن ئۇلار ئاغا ـ ئىنى، قېيىنئاتا ـ كۈيۈئوغۇل
بولۇشۇپ، تۇغقاندارچىلىق مېھرى بىلەن دەۋران سۈرۈشمەكتە. بىز
شول تاپتا ئىسان تايشى جانابلىرىغا ئەسىر ئەمەس، موڭغۇل خانى
تەرىقسىدە مۇئامىلە قىلىپ ئىززەت كۆرسىتۋاتىمىز. مۇددىئايى-
مىز: جانابلىرى، ئىلگىرىكى موڭغۇل خانلىرىنىڭ يولىنى تۇتماي،
ئۇرۇشقاقلىقنى تاشلىغاي، شۇنداقلا بېلىگە دوستلۇق كەمىرىنى
باغلاشقا تىرىشقاي ئەمەس، بەلكى مەھكەم باغلىغاي. مەگەركى
ئۇنداق قىلالمايدىكەن، يەنە بىر نۆۋەت ئەپۇغا ئورۇن قالمايدۇ.

شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قىلچىلىك سۇلھى ـ سالاغا يول
قويماي ئېيتقان سۆزلىرى ئىسان تايشىنى ئوبدانلا تەرلەتتى. سەي-
يىدئەلى ئالپ بىلەن ئەمىر سۇپۇرگە مىرزا بولسا قاتتىق ھايا-
جانلاندى. ئادەتتە يۇمشاق مىجەزلىك كۆرۈنىدىغان شاھزادە ئۇ-
ۋەيسخاننىڭ ئۆتكۈرلۈكىگە يەنە بىر قېتىم قايىل بولدى.

ـــ شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەندىم، ـــ دېدى
ئىسان تايشى دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ـــ ئاگاھلىرىنى ئېيسمىدە
تۇتىمەن. دوستلۇق كەمىرىنى بېلىمگە مەھكەم باغلاپ، ئۆز قۇۋ-

مەنى بۇيۇك موغۇلستان ئېلىگە تەئەررۇز قىلىشتىن قەتئىي توسۇيمەن. ئەگەر خالىسلا بىتەم تۇزۇپ مۆھۈرلىشەيلى.

ـــ جەڭدە يېڭىلىپ ئەسىرگە چۈشكەن خانىنىڭ بىتەم تۇ-زۇش سالاھىيىتى يوقتۇر، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋۇيسخان قىلچە-لىك يۇز ـ خاتىر قىلمايلا، ـــ بىتەم دېگەن ھەر ئىككى تەرەپ باراۋەر بولغاندا ئاندىن تۇزۇلىدۇ. بىزدە «لەۋز ھالال» دەيدىغان بىر ھېكمەت بار. شۇڭا ئىسان تايشى جانابلىرىنىڭ لەۋز قىلغان ۋەدىسگە ئىشەنمەسلىك، جانابلىرى خالىغان ۋاقىتتا ئۆز دەرگاھىغا قايتىسا بولىدۇ.

ـــ شاھزادە ئالىيلىرىغا كۆپ رەھمەت! شاھزادە ئالىيلىرى ئىجازەت بەرسە ھازىرلا يانسام دەيمەن، ـــ دېدى ئىسان تايشى.

ـــ يول بولسۇن، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋۇيسخان ۋە نەزەرىنى سەييىدئەلى ئالىپقا ئاغدۇردى، ـــ ئەمىرزادەم، ئىسان تايشى جانابلىرىنى دەرگاھىمىزغا ئۆزلە ئەكەلگەنىدىلە، ئەمدى يەنە ئۆزلە ئۇزىتىپ قويسىلا. ئەسىرگە چۈشكەن موڭغۇل سەركەردە ـ لەشكەر-لىرىمۇ خالىسا ئۆز پاسىبانى بىلەن بىللە كەتكەي. ئات ـ پاتلا-رىنىمۇ قوشۇپ بەرگەيلا، پىيادە يولغا سېلىپ قويساق شەۋكىتى-مىزگە ماس كەلمەس.

ـــ ئىسان تايشى جانابلىرىنىڭ تورۇق ئارغىمىقى بىلەن ئال-تۇن دەستىلىك قىلىچىنىڭ ئورنىغا باشقا ئات بىلەن قىلىچ تې-گىشىپ بەرسەم بولۇرمۇ ئالىيلىرى؟ ـــ سورىدى سەييىدئەلى ئالپ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ.

ـــ قانداق دەيدىلا ئەمىرزادەم ؟

ـــ چۈنكى، ئىسان تايشى جانابلىرىنىڭ ئاشۇ ئېسىل ئارغا-مىقى بىلەن قىلىچىنى تۇتۇپ قالاي دەيمەن، ئول ئارغامىق بىلەن قىلىچ دوستلۇقىمىزغا يادىكار بولسا ئەجەب ئەمەس.

سەييىدئەلى ئالپنىڭ ئات بىلەن قىلىچنى ئەپقېلىش ئارقا-لىق، ئىسان تايشىنىڭ بەرگەن ۋەدىسىنى ھەرقاچان ئېسىگە سې-لىپ قويماقچى بولغانلىقىنى چۈشەنگەن شاھزادە كۈلۈپ تۇرۇپ

ئىجازەت بەردى:

ـــ مېنىڭ باشقا گېپىم يوق. بىلمىدىم، ئىسان تايشى جانابـ لىرى ئات بىلەن قىلچىنى يادىكار قىلىشنى خالامدىكىن؟

ـــ ئەلۋەتتە خالايمەن، ـــ دېدى ئىسان تايشى سەييىدئەلى ئالپقا قاراپ، ـــ ئات بىلەن قىلىچ باھادىر سەركەردىگە يادىكار بولسۇن.

※ ※ ※

چېدىردا يالغۇز قالغان شاھزادە ئۇۋەيسخاننى بىردىنلا زىدـ دىيەتلىك خىياللار چىرمىۋالدى.

«مانا، موڭغۇللارنى بارسكۆلدىنمۇ ھەيدىۋەتتۇق، ئەمىر سۈـ پۈرگە مىرزىغا موڭغۇللارنى تەسەررۇپىمىزدىن قوغلاپ چىقارغاذـ دىن كېيىن قومۇلدىن كېتىشكە ۋەدە بەرگەنىدىم، قانداق قىلسام بولۇر؟ ئەمدى بارسكۆلدىمۇ، قومۇلدىمۇ تۇرۇشقا بولمايدۇ، بولمىـ سا بەرگەن ۋەدەمگە خىلاپلىق قىلغان بولۇپ قالىمەن. ھېلىمۇ ماـ ڭا كۆپ ھۆرمەت بىلدۈرۈپ پەرمانىمغا ئىتائەت قىلدى. موغۇلىسـ تاندىكى ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭدەك ساداقەتمەن، ۋىجدانلىق بولسا ئىدى... بەلكىم ئۇ بىر سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ مېنى قۇـ مۇلدا قېپقېلىشقا ئۇندىشىمۇ مۇمكىن. ئەمما، قومۇل خەلقىنىڭ تۇمەنلىگەن لەشكەرلەرنى ئوزۇق ـ تۇلۇك بىلەن تەمىنلەپ قىشـ تىن ئۆتكۈزۈشى تەسكە توختايدۇ. ھېلىمۇ يازدىن بېرى ياۋغا تاقاـ بىل تۇرۇش ھەلەكچىلىكىدە دېھقانچىلىق قىلالمىدى، يىغقان ئاز ـ تولا كۇزلۇك ھوسۇلى ئۆزلىرىنىڭ قىشتىن چىقىۋېلىشىغا يەتسە چوڭ گەپ، ئوردا بىزگە ھەرگىزمۇ ئوزۇق ـ تۇلۇك بەرمەيدۇ. ئەـ مىر سۈپۈرگە مىرزىنى تەڭقىسلىقتا قويۇپ، قومۇل خەلقىنى قىيناپ يۈرگىچە، بىر قىسىم لەشكەرلەرنى تارقىتىۋېتىپ كۆزـ چى، تارىم ۋادىسىغا كېتەيمىكىن. ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىـ رىغۇ شۇ تاپتا ئاستانىگە لەشكەر تارتىشىمنى تۆت كۆزى بىلەن

كۈتۈپ تۇرىدۇ. تاغام شىر مۇھەممەدخان بىكۆيۈم، شەپقەتسىز ئا-دەم، ئۇنىڭ ئابا ـ ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان بۇيۇك سەلتەنەتكە پاسىبان بولغۇدەك ئىستېداتىمۇ يوق. ئەگەر ئۇ ئورۇن تۈتۈپ يې-تىپ قالمىغان بولسا، ئۇدۇللا ئاستانىگە لەشكەر تارتىپ بارغان بولسام بولاتتى. ئول چاغدا ئوزۇق ـ تۈلۈكىنىڭ غېمىنىمۇ قىل-مايتتىم. ئېغىر كېسەلدە ياتقان، قورال كۆتۈرۈش تۈگۈل، غىزا يېيىش ئۈچۈن قوشۇق كۆتۈرەلمەيدىغان ئادەمنى جەڭگە چاقىر-سام، خەلقىنىڭ كۈلكىسىگە قالۇرمەن تايىنلىق. شۇنداق، ئالدى ـ ئارقامدىن: ‹قارىغۇنى تار يەردە قىستىغاندەك ئىش قىلدى› دەپ گەپ تېپىشىدۇ. ئەجەب بىر ئىش بولدى ـ دە بۇ. سۆيۈملۈك خا-تۇنۇم مەلىكە دۆلەتسۈلتان خېنىم قومۇلدا قانداقراق تۇرۇۋاتىدە-كىن؟ ھېلىمۇ ئېغىر ئاياغ پېتى ماڭا ئەگىشىپ كۆپ رىيازەت چەكتى. ئاي ـ كۈنى يېقىنلىشىپ قېلىۋاتىدۇ، تىنچ ـ ئامان يەڭگۈالغىچە ئىسسىق ئۆيدىن ئايرىمىسام، سەپەر مۇشەققىتىنى تارتقۇزمىسام بولاتتى...»

ياتىش بېگىنىڭ كىرىپ كېلىشى شاھزادىنىڭ خىيالىنى بۆ-لۈۋەتتى.

ـــ مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى ئۇ ئېگىلىپ سالام بېرىپ، ـــ ئاستانىدىن چاپارمەن كەلدى ئالىيلىرى.

ـــ كىمكەن؟ ـــ سورىدى شاھزادە ئېرىنچەكلىك بىلەن.

ـــ ئىسمى قاناتبەگكەن. ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنىڭ خۇ-سۇسىي مەكتۇپىنى ئېلىپ كەلدىم دەيدۇ.

شاھزادە ئۇۋەيسخان دەرھال دىققىتىنى يىغدى.

ـــ چاپسان باشلاپ كىرسۇنلار.

توختىماي يول يۈرۈپ چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن قا-ناتبەگ خېلىلا جۈدەپ قالغان بولۇپ، كىيىم ـ كېچەكلىرىمۇ رەتسىز ئىدى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، شاھزادە ئالىيلىرىغا ئېھتىرام بولغاي، ـــ دېدى بارگاھى ئالىيغا كىرگەن قاناتبەگ ئېگىلىپ سالام بېرىپ.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۇلۇسبېگنىڭ خاس مەھرىمىنى بىر قاراپلا تونۇدى.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى تىنچ ـ ئامانمىكىن؟

ـــ خۇداغا شۈكۈر، ـــ دېدى قاناتبەگ ۋە پاختىلىق تونىنىڭ قويۇن ئەستىرىدىن ئۇلۇسبېگنىڭ يازغان مەكتۇپىنى سۆكۈپ ئېلىپ، ئېھتىرام بىلەن تەڭلىدى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان خەتنى ئېلىپ تېزلىك بىلەن كۆز يۈ-گۈرتتى.

«... تىل ـ زۇۋاندىن قالغان سۇلتان شىرمۇھەممەد ـ خانىنىڭ ئەھۋالى شۇ كۈنلەردە تولىمۇ خەتەرلىك، قىشتىن ساق چىقىشىغا كۆزىمىز يەتمەيدۇ. بىر قىسىم ئەمىرلەر قۇرۇلتاي چاقىرىپ خانىنىڭ ئىككى خانزادىسىدىن بىرىنى نائىب خانلىققا كۆتۈرۈش تەكلىپىنى بېرىپ يامان قىستاپ كەتتى. ھېلىمۇ بىر ئامالىلارنى قىلىپ ئۇلارنى توسۇپ تۇ-رۇۋاتىمەن. ئالمادىس قازايى ـ قەدەر يېتىپ سۇلتان شىر مۇھەممەدخان باقىيغا سەپەر قىلسا، قۇرۇلتاي چاقىرىپ خان ئالىيلىرىنىڭ پۇشتى بولمىش ئىككى خانزادىدىن بە-رىنى تەختتە ئولتۇرغۇزماي ئامالىمىز يوقتۇر. شۇ كۈنلەر-دە بەكمۇ تەڭقىسلىقتا قېلىۋاتىمەن. ناۋادا بارسكۆلنى موڭ-غۇلىنىڭ تەئەررۇزىدىن خالاس قىلغان بولسىلا، ئارتۇقچە ئوي ـ خىيالىلاردا بولماي دەرھال ئاستانگە قاراپ يولغا چىققايلا. ھېلىمۇ باھادىرلىقنى، مەردلىكنى ئەلا بىلىپ، خان تاغىلىرىنىڭ قىلغان گۇناھسىزلىقىنى كۆڭۈللىرىدىن چىقىرىۋېتىپ، ئادەمگەرچىلىكنى ۋايىغا يەتكۈزدىلە. ئۆزلە قىلغان مەردلىكنى ئۆزگىلەر بىلمىسە بىز بىلىمىز، پۈر-سەت قولدىن كېتىپ قالسا ئىشلار مۇشكۈللىشىدۇ. ئىككى خانزادىدىن بىرىنى تەختتە ئولتۇرغۇزۇپ بولغاندىن كە-

يىن، شاھزادە ئالىيلىرىغا يارىدەم قولۇمنى سۇنمىقىم تەس بولىدۇ. چۈنكى، قېرىغان جېنىمدا (ئاسىي)، (تۆزكور) دېگەن بەتنامغا قېلىشنى زىنھار خالىمايمەن. ۋاقتىدا كېلىپ تەخت ـ سەلتەنەتنى قوللىرىغا ئالسىلا، ئوردىدىكى باشقا ئەمىرلەر قاتارىدا ئالىيلىرىغا ئىتائەت گەردىنىمنى سۇنسام، ئول بەتنامىلار قېشىمغا يېقىن يولىماس دەيمەن. سۇلتان شىرمۇھەممەدخان نېمىلا دېگەن بىلەن ئۆز تاغىلىرىدۇر. جىيەننىڭ كېسەل ياتقان تاغىسىنى يوقلاش يولى بار-دۇر. تاغىلىرىنى يوقلاش باھانىسىدا ئاستانىگە كەلسىلە، ئۆزگىلەر ئالىيلىرىغا: (كېسەل ياتقان كىشىگە سەلتەنەت دەۋاسى قىلدى، دەپ يالا چاپلىيالماس. قۇدرەتلىك ئاللاھ ھەرقانداق خەيرلىك ئىشقا بىر باھانىنى سەۋەب قىلىپ بېرىدۇ. تاغىلىرىنىڭ كېسىلىنى يوقلاش تەڭرى بەرگەن ئەڭ ئوروڭلۇق سەۋەبتۇر. سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن تېز-دىن ئاستانىگە قاراپ يول ئالغايلا. ئۆزلە كېلىپ بولغۇچە سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرى بەرداشلىق بېرە-لەمدۇ ـ يوق؟ بۇنىسى قاراڭغۇ. تولىمۇ ئەنسىرەپ قېلىۋا-تىمەن...»

شاھزادە ئۇۋۇەيسخان يۇقىرىدىكى قۇرلارنى يېنىش ـ يېنىشلاپ ئوقۇدى.

ـــ بۇگۈنچە غىزالىنىپ ئوبدان ئارام ئالسۇنلار، جاۋابىنى ئەتە بېرۈرمەن، ـــ دېدى قاناتبەگكە قاراپ.

ـــ قۇللۇق، ـــ دېدى قاناتبەگ تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ.

ـــ قاناتبەگنى ئوبدان كۈتسۇنلار، ـــ دېدى شاھزادە ياتىش بېگىگە قاراپ، ـــ ئەمىر سۇپۇرگە مىرزا بىلەن سەييىدئەلى ئالىپ دەرگاھىمغا كەلگەي.

شاھزادە ئۇۋۇەيسخان ئەمىر سۇپۇرگە مىرزا، سەييىدئەلى ئالىپلار بىلەن ئۇزاق مەسلىھەت قىلىشتى.

ـــ ئالىيلىرى ئەمدى ئارىسالدى بولمىسلا، ـــ دېدى ئەمىر سۈيۈرگە مىرزا، ـــ ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى ھەممە گەپنى مەكـ ـتۈپقا ئوچۇق يېزىپتۇ. خان ئالىيلىرىنىڭ كېسىلىنى يوقلاش باھا ـ نىسى بىلەن ئاستانىگە بارسىلا، بۇ ئىشنى ھېچكىم ئەيىبلىمەيدۇ.

ـــ ناۋادا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان قازا قىلىپ كەتسە، ئوردىدىكىلەرنىڭ ئىككى خانزادىدىن بىرىنى تەختتە ئولتۇرغۇز ـ ماي ئامالى يوق. ئول چاغدا ئوردىدىكى ئالىيلىرىغا مايىللىقى بار ئەمىرلەرمۇ يېڭى خاننى ھىمايە قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. ئول چاغدا تەختنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن لەشكەر تارتسىلا، ئاستاندا بىر مەيدان ياغى بولۇپ قان تۆكۈلىدۇ. گەپ تاپقۇسى كەلگەنلەر شۇ چاغدىمۇ گەپ تاپىدۇ، پىتنە ـ پاسات تارقىتىدۇ.

ـــ مەن خان تاغامنى ئېغىر كېسەل دەپ ئاياپ، سۈكۈت قىلغان تۇرسام، يەنە گەپ تاپۇرمۇ؟

ـــ ئەلۋەتتە، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ، ـــ ئۆزلەنى خان تاغىسنىڭ ئېغىر كېسەل ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ تاجۇتەختنى سو ـ يۇپ ئالدى، دەپ گەپ تاپماقچى بولغانلار نەۋرە ئىنىلىرىدىن تەختنى تارتىۋالسىلا، باھادىرلىق شەۋكىتى ئالەمگە مەشھۇر شاھزادە ئۇۋەيسخان بالىسى دېمەتلىك گۆدەك خاننى ئانىسى تېپىپ تەختنى سويۇپ ئالدى، دەپ پىتنە قىلىۋېرىدۇ. شۇنى ئۇنتۇمىسلا ئالىيلىرى، ھېلىقى بىر قىسىم ئەمىرلەر قۇرۇلتاي چاقىرىپ تەختتە ئولتۇرغۇزماقچى بولغان ئول ئىككى خانزادە ئۆزلەدىن ئون نەچچە ياش كىچىك، بىر ھېسابتا پەرزەنتلىرى دېمەتلىكتۇر. بۇ بەتنام باشتىكى بەتنامدىن يامانراقتۇر.

ـــ يا ھەزرەت، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ھەيران بولغان ھالدا، ـــ شۇنداق پىتنە ـ پاساتقىمۇ قالۇرمەنمۇ؟

ـــ ھەركىم گۆدەك بىلەن تۇتۇشسا، گەرچە گۇناھ گۆدەكتە بولسىمۇ يەنىلا چوڭ ئادەم ئەيىبلىك سانىلۇر، ـــ دېدى سۈيۈرگە مىرزا سەييىدئەلى ئالپنىڭ قارىشىنى قوۋۋەتلەپ.

شاھزادە ئۇۋەيسخان بىر قارارغا كېلەلمەي خىيالغا پېتىپ

ئولتۇرۇپ قالدى.

ـــ تېزرەك بىر قارارغا كەلسىلە ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەيىدئەلى ئالىپ ئىككى تايىن بولۇپ تۇرغان شاھزادىنى ئالدىرىتىپ، ـــ مەنچە مۇھتەرەم بابائى بۇزرۇك كۆرسەتكەن كېسەل يوقلاش باھانىسى ئاقىلانە چارىدۇر. قومۇل لەشكەرلىرى بىر مەزگىل بارسكۆلنى قورۇقداپ بۇ يەردە قېپقالغاي. بىز ئۆزىمىزنىڭ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ ئاستانگە بارايلى ـ دە، شەھەر سىرتىدا بارگاھ قۇرۇپ، ئاۋامغا خانىنىڭ كېسىلىنى يوقلاپ كەلگەنلىكلىرىنى بىلدۇرەيلى. شۇنداق قىلساق ئوردىدىكى ئەمىرلەر قۇرۇلتاي چاقىرىپ نائىب خان بەلگىلەش نىيىتىدىن يانىدۇ. بابائى بۇزرۇك ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىمۇ تەڭقىسلىقتىن قۇتۇلىدۇ. ناۋادا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىغا ئەجەل يېتىپ قازا قىلسا، تەزىيە بىلدۇرۇش باھانىسى بىلەن بىمالال ئوردىغا كىرىپ تەختنى قوللىرىغا ئالالايدىلا. ئول چاغدا بىھۇدە قان تۆكۈلۈش، ئۆلۈم ـ يېتىمنىڭ ئالدى ئېلىنىدۇ، ئاستانىنىڭ ئاسايىشلىقىمۇ بۇزۇلمايدۇ. ھەرقايسى ۋىلايەتلەردىكى ئەمىرلەرنىڭ كۆڭلى ئارام تاپىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاستانىگە بېرىۋالساق، لەشكەرلىرىمىزنىڭ ئوزۇق ـ تۇلۇكىدىنمۇ غەم قىلمايمىز.

ـــ مەيلى، شۇنداق قىلايلى، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان بىر قارارغا كېلىپ، ـــ لەشكەرلىرىمىزنىڭ ئوزۇق ـ تۇلۇك مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈنمۇ بولسا ئاستانىگە يېقىنراق بارغىنىمىز تۇزۇك ئوخشايدۇ. ئەمما شۇنى دەپ قويايكى، خان تاغام قازا قىلماي تۇرۇپ مېنى ئوردىغا كىرىشكە تەۋسىيە قىلمىسۇنلار.

سەييدئەلى ئالىپ ئەتىسى ئەتىگەندە بوۋىسىغا ئالدىن خەۋەر يەتكۈزۈش ئۈچۈن قاناتبەگنى دەرھال يولغا سالدى. ئىككى كۈندىن كېيىن بىر قىسىم قومۇل لەشكەرلىرىگە سەركەردە مەڭلىك ئاقىنىياز بىلەن سەركەردە راجى خوجىنىيازنى باش قىلىپ بارسكۆلنى بىر مەزگىل قوغداشقا قالدۇرۇپ قويۇپ، قالغان لەشكەرلەرنى

ئېلىپ قومۇلغا قاراپ يولغا چىقتى. ھەئە، شاھزادە ئۇۋەيسخان ئاي ـ كۈنى يېقىنلاپ قالغان ئايالى مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنى ئېلىپ ئاندىن تۇرپانغا بېرىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى.

19

ئىككى كۈندىن بېرى توختىماي ياغقان قار تۇرپان شەھرىنى ئاپئاق لىباس بىلەن چۈمكىگەنىدى. قاردا دان تاپالمىغان قۇشقاچلار كىشىلەرنىڭ ھويلا ـ ئارامليرىغا، ئېغىللىرىغا، ئەخلەت، قىغ دۆۋىلىرىگە گۇر ـ گۇر قونۇشاتتى. شوخ بالىلار ھويلا ـ سەينالارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كىگىز ئورنىدەك يەرنىڭ قارلىرىنى سۈپۈرۈۋېتىپ، ئازغىنە كېپەك، بۇغدايلارنى چېچىپ قويۇپ، سېۋەت، ئەلگەك، ئۆتكەملەردىن ياسىۋالغان باسمىقلىرىدا قۇشقاچ تۇتۇشاتتى. ئۇنىڭدىن زېرىكسە تەلپەك قويدى، ۋالىلەي، چۈككالەتەك، كالۋا... دېگەندەك ئويۇنلارنى ئوينىشاتتى. قارنىڭ سوغۇقىدا توڭلاپ كەتكەن چوڭلار بولسا ئۆيلىرىدە تام مېشى، مورا ئوچاق، سەندەل، ئاتەشدانلىرىنىڭ ئەتراپىغا تىقىلىۋېلىشقان بولۇپ، زۆرۈرىيىتى بولمىسا سىرتقا كەمدىن ـ كەم چىقاتتى. شۇ كۈنلەردە «شاھزادە ئۇۋەيسخان شەھەرگە ھۇجۇم قىلارمىش» دېگەن ۋەھىمەلىك خەۋەر ئۆيدىن ـ ئۆيگە كۆچۈپ يۈرەتتى. كىشىلەرنىڭ چىرايلىرى تەشۋىشلىك ئىدى، پىچىرلىشىپ دېگۈدەك سۆزلىشەتتى. شەھەر سىپىلىنىڭ ئۈستىدە كۆزەتتە تۇرۇۋاتقان لەشكەرلەر يوغان جۇۋىلارغا قىمدالغىنىچە قوللىرىنى يەڭلىرىنىڭ ئىچىگە تىقىشىپ، پۇتلىرىدىكى يوغان پىيىملارنى سۆرەپ ئېرەنسىزلىك بىلەن ئۇيان ـ بۇيانغا مېڭىشاتتى. تۇرقىدىن شەھەرنى ياۋدىن مۇداپىئە قىلىۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. ئۇلار خۇددى تىنچ

ۋاقىتلاردىكىدەك تولىمۇ غەمسىز، پەرۋاسىز كۆرۈنەتتى.

شەھەردىن ئون نەچچە چاقىرىم يىراقلىققا جايلاشقان شاھزادە ئۇۋەيسخان لەشكەرلىرىنىڭ قارارگاھىمۇ ئادەتتىكىدەك تىمتاسلىققا چۆمگەنىدى. لەپىلدەپ چۈشۈۋاتقان قاردا خۇددى يوغان ـ يوغان قار دۆۋىسىدەك كۆرۈنىدىغان نەچچە يۈزلىگەن چېدىرلاردىكى لەشكەرلەر كىشىگە خۇددى قىشلىق ئۇيقۇغا كەتكەندەك تۇيغۇ بېرەتتى. قارارگاھنى مۇھاپىزەت قىلىۋاتقان قوروق چىلار قېلىن قار بىلەن چۈمكەلگەن چېدىرلارنىڭ ئارىسىدا ئاندا ـ ساندا كۆزگە چېلىقاتتى. قىش ئاخىرلىشاي دەپ قالغاندا ياغقان قارنىڭ سوغۇقى كىيىم ـ كېچەكلىرى خېلىلا يېلىڭ بۇ لەشكەر ـ لەرنى ئىسسىق چېدىرلارغا بېكىنىۋېلىشقا مەجبۇر قىلغانىدى. ھەئە، شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قومۇلدىن سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ بۇ يەردە قارارگاھ قورغىنىغا ئىككى ھەپتە بولاي دەپ قالغانىدى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان قومۇلدىن يولغا چىقىپ تۇرپانغا يېقىنلاشقاندىن كېيىن، شەھەردىكى خەلقنى ئۇرۇش ۋەھىمىسىگە سېلىپ قويماسلىق ئۈچۈن، شەھەرگە ئانچە يېقىن بولمىغان جايغا قارارگاھ قۇرغان ۋە سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى قارارگاھتىن خالىغانچە ئايرىلماسلىققا، شەھەرگە ۋە ئەتراپىتىكى يېزا ـ قىشلاقلارغا يېقىنلاشماسلىققا پەرمان چۈشۈرگەنىدى. ئۇنىڭسىز مۇ كىيىم ـ كېچەكلىرى تولىمۇ يېلىڭ بۇ لەشكەرلەر سوغۇقتىن دالدىلىنىش ئۈچۈن چېدىرلىرىدىن سىرتقا چىقمايتتى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان قارارگاھنى جايلاشتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، سەييىدئەلى ئالپىنىڭ قايتا ـ قايتا تەۋسىيە قىلىشى بىلەن كېسەل ياتقان خان تاغىسىنى يوقلاش مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈپ ئوردىغا مەكتۇپ يوللىغان بولسىمۇ، لېكىن ھازىرغىچە ئوردىدىن جاۋاب كەلمىگەنىدى. شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ لەشكەر باشلاپ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان ئەمىرلەر دەسلەپتە قاتتىق چۆچۈپ ۋەھىمىدە قېلىشتى، شاھزادىنىڭ تاغىسىنىڭ كېسىلىنى يوقلاشتىن

باشقا مۇددىئاسى يوقلۇقى بايان قىلىنغان مەكتۇپنى كۆرگەندىن كېيىن ئۇرۇش ۋەھىمىسى يەڭگىللەپ، بىرئاز خاتىرجەم بولۇشـ
تى. شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ مۇددىئاسىمۇ ئاشۇ مەكتۇپ ئارقىلىق شەھەردىكى خەلقنى ۋە ئوردىدىكى ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى خاـ
تىرجەم قىلىش ئىدى، ئۇنىڭ تاغىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخاـ
نىڭ كېسىلىنى يوقلاش نىيىتى يوق ئىدى. تاغىسىنىڭ تېزرەك ئۆلۈشىنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتۈۋاتاتتى. شاھزادىنىڭ مەقسـ
تىنى تولۇق چۈشەنگەن ئۇلۇسبېگى خۇدايداد يالغاندىن شاھـزادـ
نىڭ تەلىپىنى چەكلىگەن بولۇۋېلىپ، جىم تۇرۇۋالغاندى. بىراق قېرىشقاندەك گەپ ـ سۆزدىنلا ئەمەس، ئاش ـ تاماقتىنمۇ قالغان سۇلتان شىرمۇھەممەدخان تېخىچىلا ھايات ئىدى. كۆزىنىد پارـ
قىراتقىنىچە جان تالىشىپ ياتاتتى. ئوردىدىكى چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەر يا شاھزادىگە قارشى لەشكەر تارتىشقا پېتىنالماي، ياكى شاھزادىنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىپ ئەكىرىشكە جۈرئەت قىلالماي، كۈنلىرىنى ۋەھىمە، ئىزتىراپ ئىچىدە ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. ھېچكىمگە چىراي ئاچماي، خۇددى ھېچ ئىش بولمىغاندەك خاتىرجەم يۈرۈۋاتـ
قان ئۇلۇسبېگىنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلەلمەي تىت ـ تىت بولـۇـ
شاتتى. ئۇلۇسبېگى قاتتىق چەكلىگەن بولغاچقا، ھېچكىم خانىنىڭ قېشىغا كىرىشكە جۈرئەت قىلالمايتتى. مەلىكە سۇلتان خاتـۇن قىزى مەختۇمسۇلۇ خېنىمنى ئېلىپ ئوغلى شاھـزادە ئۇۋەيسخاـ
نىڭ قارارگاھىغا بېرىپ كەلگەندىن بېرى ئوردىدىكىلەرنىڭمۇ، شەھەردىكى ئاددىي خەلقنىڭمۇ نەزەرى ئۈچ كۆۋرۈك مەھەللىسـ
ىدىكى ئەمىر كەبىر قەسىرىگە مەركەزلەشكەنىدى. شۇ كۈنلەردە ئەـ
مىر كەبىر قەسىرى ئوردىدىن بەكرەك سۈرلۈك ھەم سىرلىق كۆـ
رۈنەتتى. ئۇلۇسبېگى خۇدايداد كۈتۈلمىگەن ھادىسىلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئەمىر كەبىر قەسىرىنى مۇھاپىزەت قىلىشقا مەخـ
سۇس قورۇقچى ئاجراتقاندى. كىشىلەر ئەمىر كەبىر قەسىرىگە ئەيمىنىپ قارىشاتتى، ئالدىدىن ئېھتىيات بىلەن ئۆتەتتى. ئېسىل ئات قوشۇلۇپ، ھەشەمەتلىك بېزەلگەن مەپىلەر كۈندە دېگۈدەك

ئەمىر كەبىر قەسىرنىڭ ئالدىدا پەيدا بولىدىغان بولۇپ قالغانـ
دى. ھەئە، بۇ مەپىلەردە ئوردىدىكى ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ ئاغچىـ
لىرى بار ئىدى.

ئوردىدىكى شاھنىشىننىڭ تەسكەي تەرىپىگە، لەشكىرىي دىۋاننىڭ يۇقىرىسىغا ئۇلۇسبېگى دىۋانى جايلاشقانىدى. سۇلتان شىر مۇھەممەدخان تىل ـ زۇۋاندىن قالغاندىن ببرى شاھنىشىن چۆلدەرەپ قالغان بولسىمۇ، ئۇلۇسبېگى دىۋانى ئاۋاتلىشىپ قالغانىدى. ئەمىر خۇدايداد ئوردا ئىشلىرىنى شاھنىشىندا ئەمەس، ئۇلۇسبېگى دىۋانىدا بېجىرىۋاتاتتى. ئۆرۈك ئوتۇنىنىڭ چوغى سېلىنىدىغان تۆت دانە چويۇن ئاتەشدان شاھنىشىندىن خېلىلا كىچىك ئۇلۇسبېگى دىۋانىنى خۇددى باھاردەك ئىللىتىۋەتكەنىدى. سارايغا پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ ئاۋايلاپ كىرىپ كەلگەن سارای ھۆدەيچىسى يەڭگىل يۆتىلىپ، سەندەلگە پۇتىنى تەقىپ ئولتۇرۇپ قۇرئان ئوقۇۋاتقان ئۇلۇسبېگىنىڭ دىققىتىنى بۆلدى. ئۇلۇسبېگى بېشىنى كۆتۈرۈپ ھۆدەيچىگە قارىدى.

— مەلۇم بولغاي، ئابدۇلباسىت ھەكىم مەلۇم قىلىدىغان جىددىي ئىشىم بار، دەيدۇ.

ئابدۇلباسىت ھەكىمنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ ئۇلۇسبېگى خۇدايداد بىردىنلا جىددىيلەشتى. چۈنكى، ئوردا شپاخانىسىنىڭ بۇ باش تېۋىپىغا سۇلتان شىرمۇھەممەدخاننىڭ يېنىدىن كېچە ـ كۈندۈز ئايرىلماسلىقنى، كۈتۈلمىگەن ئىش يۈز بەرسە ئەڭ ئاۋۋال ئۆزىگە مەلۇم قىلىشنى قاتتىق جېكىلىگەنىدى.

— دەرھال باشلاپ كىرسۇنلار.

دەقىقە ئۆتمەي يېشى ئۇلۇسبېگىدىن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيدىغان ھەكىم ھۆدەيچى بىلەن بىللە ئۇلۇسبېگىنىڭ ئالدىدا پەيدا بولدى. ئۇنىڭ ئاپئاق ساقال باسقان مىس رەڭ چىرايى تولمۇ قايغۇلۇق ئىدى. ئۇ گەپ قىلىش ئۈچۈن ئاغزىنى ئۆمەللەپ تۇرۇشىغا، ئۇلۇسبېگى ئۇنى «گەپ قىلماي تۇرسىلا» دېگەننى قىلىپ كۆز يۇمۇشلىدى.

ـــ خوش، باشقا ئىش بولمىسا ئۆزلەگە ئىجازەت، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى ھۆدەيچىگە قاراپ.

ھۆدەيچى ئۇلۇسبېگىگە چوڭقۇر بىر سالام بېرىۋېتىپ چىقىپ كەتتى.

ـــ ھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى ئابدۇلباست ھەكىم يىغلامسىرىغان ھالدا، ـــ جانابى قىبلىگاھىمىز ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە كەتتى.

ئۇلۇسبېگى ھەكمىنىڭ ئۆڭۈ ـ سۆلى ئۆچكەن چىرايىغا قاراپ، بۇ شۇم خەۋەرنى ئاللىقاچان مۆلچەرلەپ بولغانىدى.

ئۇلۇسبېگى قايغۇرغان قىياپەتتە: «بىز ئەلۋەتتە ئاللاھنىڭ ئىگىدارچىلىقىدىمىز، چوقۇم ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز»[1] دېگەن ئايەتنى ئوقۇغاندىن كېيىن:

ـــ سەۋر قىلغايلا ھەكىم ھەزرەتلىرى، ئۆلۇم شەرىتىنى تېتىش، تۇغۇم شەرىتىنى تېتىغان ھەربىر بەندىنىڭ بېشىدا بار ئىش. جانابى قىبلىگاھىمىزنىڭ مۇسىبىتى كىچىك ئىش ئەمەس، شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ ئاستانە سىرتىدا قارارگاھ قۇروپ تۇرۇۋاتقىنىنى دېمىسەممۇ ئۆزلەگە چۈشىنىشلىك. ئوردىدا كۆتۈلمىگەن غوۋغانىڭ يۈز بېرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئۇشبۇ مۇسىبەت ۋاقتىنچە سىر تۇتۇلغاي.

ـــ خوش؟ ـــ دېدى ئۇلۇسبېگىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنمىگەن تېۋىپ تەئەججۈپلەنگەن ھالدا.

ـــ ئۆزلە ئول جەننەتماكان ئانھەزرىتىمنىڭ مېيىتىگە ھەمراھ بولغايلا. ھەرقانداق كىشىنى كىرگۈزمىسۇنلار. ئالاھازەل ئىككى ئاش پىشىم ئىچىدە مەنمۇ يانلىرىغا ھازىر بولۇرمەن. شول چاغدا ئاندىن ئۇشبۇ مۇسىبەتنى ئاشكارا قىلغايمىز.

خانىنىڭ كېسىلىگە ئامال قىلالمىغانلىقى ئۈچۈن ئۆزىنى ئەيىبلىك ھېسابلاۋاتقان بۇ بىچارە تېۋىپنىڭ شۇ تاپتا ئۇلۇسبېگى ۋە باشقا ئەمىرلەرنىڭ ئەيىبلەپ، گۇناھقا بۇيرۇپ قىلىشىدىن

[1] «قۇرئان كەرىم» سۈرە بەقەر، 156 ـ ئايەت.

باشقا غەم ـ ئەندىشىسى يوق ئىدى، شۇڭا ئۇلۇسبېگىنىڭ پەرمانىغا ياۋاشلىق بىلەن قوللۇق بىلدۈردى.

ھەكىم چىقىپ كېتىشى ھامان ئۇلۇسبېگى ھۆدەيچى بەگنى چاقىرتتى.

ـــ پەرمانىمنى يەتكۈزسۈنلار، بارلىق ئەمىرلەر دەرھال ھۇزۇرۇمغا جەم بولغاي!

بىر چۆگۈن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىت ئىچىدە ئوردىدىكى بارلىق ئەمىرلەر ئۇلۇسبېگى دىۋانىغا يىغىلدى. ئۇلار تۈيۈقسىز جىددىي چاقىرتىلىشىنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمەي، بىر ـ بىرىگە گۇمانسىراپ قارىشاتتى. ئۇلۇسبېگى بولسا تۆردىكى يولۋاس تېرىسى سېلىنغان كۆرسىدا قولىدىكى كەھرىۋا تەسۋىسىنى تىنىمسىز سىيرىغىنىچە كۆزىنى يېرىم يۇمۇپ ئۇنسىز ئولتۇراتتى. سارايـ نىڭ ئىچى چۈشۈن ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك تىمتاس ئىدى. ئۇلۇسبېگى تۈيۈقسىز تەسۋى سىيرىشتىن توختاپ كۆزىنى لاپپىدە ئاچتى ـ دە، پەستە ئولتۇرغان ئەمىرلەرگە تەكشى نەزەر تاشلاپ چىقتى، ئاندىن كالتە يۆتىلىپ گېپىنى قىرىۋالغاندىن كېيىن سۆز باشلىدى:

ـــ جانابى ئەمىرلەرنى جىددىي چاقىرتىشىمنىڭ ۋەجى شولىكى، زامانىنىڭ قابىلىيەت ئىگىسى، ئىز باسارلىق مەرتىۋىسىنىڭ ساھىبى بولمىش جانابى ئالەمپاناھ قىبلىگاھىمىز ئاغرىپ يېتىپ قالغاندىن بېرى ھەربىرلىرىنىڭ بىر نىيەتتە ھەمدەمدە بولۇشلىرى بىلەن سەلتەنەت ئىشلىرىغا باشچىلىق قىلىپ كەلگەنىدۇك. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە جانابى قىبلىگاھىمىزنىڭ جىيەنى بولمىش شاھزادە ئۇۋەيسخان ئالىيلىرى ئاستانىمىزنىڭ بوسۇغىسىغا كېلىپ، ئاتا يوللۇق تاغىسىنىڭ كېسىلىنى يوقلاش، دىدارىغا قېنىۋېلىش مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈپ مەكتۇپ ئەۋەتتى. جانابى ئالەمپاناھ تىلدىن قالغان بولغاچقا، بىز شاھزادىنىڭ بۇ ئەرزىگە ئۆز ئالدىمىزغا جاۋاب بېرەلمىدۇك. ئەلۋەتتە، قىبلىگاھىمىز بىلەن شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا نىزا ـ ئاداۋەتلەرنىڭ بارلىقى ھەممىمىزگە ئايان. مەگەر شول تاپتا جانابى قىبلىگاھىـ

مىزىنىڭ كېسىلى شىپا تېپىپ، مەقسەت ـ مۇددىئالىرىنى بايان قىلالىغان بولسا ئەردى، ئول چاغدا نىزا ـ ئاداۋەتنى ئۇچ كۈندىن ئارتۇق ساقلاشنى مۇسۇلماندارچىلىق ئەھكاملىرىغا يات قىلمىش ھېسابلاپ، جىيەن پەرزەنتى بولمىش شاھزادىنىڭ گۈناھلىرىنى كەچۈرۈپ ئەپۇ قىلغان، قان ـ قېرىنداشلىق مېھرىنى كۆرسەتتىپ، دەرگاھىغا چاقىرتىپ كۆرۈشكەن، ئوردىدا ئالىي مەرتىۋە لەرگە ئىگە قىلغان بولۇردى. ناھايىتىمۇ ئەپسۇسكى، جانابى ئالەمپاناھ ھازىر مەقسەت ـ مۇددىئالىرىنى بىلدۇرۇشكە، ئىككى تاشنىڭ ئارىسىدا قىسىلىپ نېمە قىلارىنى بىلەلمەي تۇرغان بىز كەبى قابىلىيەتسىز ئەمىرلىرىگە ئەقىل كۆرسىتىپ، رەھنەمالىق قىلىشقا ئامالسىزدۇر. شاھزادە ئۇۋەيسخان بولسا قىبلىگاھىمىزغا بولغان چەكسىز ھۆرمىتىنى، ياشلىقتا ئۆتكۈزگەن گۈناھلىرىنى تىلەش مۇددىئاسىنى بىلدۇرۇش ئۈچۈن ئىككى ھەپتىدىن بېرى ئايدالادا قارا قىشنىڭ سوغۇقىغا بەرداشلىق بېرىپ، ئىجازىتىمىزنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. جان تەندە ئامانەتتۇر. ئاللاھ تائالا تۈغۈلماق ۋە ئۆلمەكنىڭ ۋاقتى ـ سائىتىنى بەندىسىگە بىلدۈرگەن ئەمەس. گەرچە بىز جانابى ئالەمپاناھىمىزنىڭ كېسىلىنىڭ شىپا تېپىشىدىن چەكسىز ئۈمىدۋار بولساقمۇ، لېكىن ناۋادا ياخشى كۈننىڭ يامىنى بولۇپ قالسا، قېرىنداشلارنى نىزا ـ ئاداۋەت كىرلىرىنى يۇيۇپ دىدار ـ مۇلاقات بولۇشتىن توسۇپ قويغانلىقىمىز ئۈچۈن كەچۈرگۈسىز گۇناھقا مەھكۇم بولۇپ قالۇرمىزمىكىن، دەپ ئەندىسىرەيمەن.

ئۆلۈسبېگى خۇدايداد گېپىنى توختىتۇپلىپ، ئەمىرلەرنىڭ چىرايىغا تەكشى نەزەر تاشلىدى. ئۇلارنىڭ چىرايىدا گۇمان، تەشۋىش، ئىزتىراپ بار ئىدى. ھەممەيلەن ئۆلۈسبېگىنىڭ مۇددىئاسىنى بىلىپ بېقىپراق ئاندىن ئىپادە بىلدۈرۈشنى كۆڭلىدە ھاۋاتاتتى.

ـــ ھەربىرلىرىگە مەلۇم، ـــ دېدى ئۆلۈسبېگى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ـــ شاھزادە ئۇۋەيسخان سەلتەنەتىمىزگە بولغان

ساداقىتىنى، قىبلىگاھىمىزغا بولغان ھۆرمەت ـ ئىكرامىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن ئۇدۇل ئاستانىگە كەلمەي، ئاگال قومۇل، بارسكۆلگە بېرىپ، باسقۇنچى موڭغۇللارنى قوغلاپ چىقىرىپ، تەسەررۇپىمىزنى ياۋنىڭ تەھلىكىسىدىن قۇتۇلدۇردى. ھازىر مىڭلىغان باھادىر سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن بوسۇغىمىز تۆۋىدە ساقلاپ يېتىپتۇ. ناۋادا قىبلىگاھىمىز ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە مۇشەررەپ بولۇپ باقىيغا سەپەر قىلىپ قالسا، خان تاغىسى بىلەن دىدارلاشتۇرمىغىنىمىز ئۈچۈن بىزدىن قاتتىق رەنجىيدۇ. ئاچچىقىغا ھاي بېرەلمەي ئاستانىگە باستۇرۇپ كىرىپ قالسا، شاھزادىنىڭ ھۈجۈمىنى توسۇپ قالالمىشىمىز بەسىي مۇشكۈلدۇر. ئول چاغدا ئاستانىنى ساقلاپ قېلىشىمىز ئۇياقتا تۇرسۇن، ئىسسىق جېنىمىزنى ساقلاپ قېلىشىمىزمۇ تەسكە چۈشىدۇ. شۇڭا، جانابى ئەمىرلەرنىڭ بۇ ئىشقا كېڭەش بىلەن ئاقىل قارار چىقىرىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

ئەمىرلەر بىرەملىك پىچىر ـ پىچىردىن كېيىن، يەنە جەمىپ قېلىشتى. ئۇلۇسبېگنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى ئۇلارنى ۋەھىمگە سېلىپ قويغانىدى. ناۋادا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان قازا قىلىپ كەتسە، شاھزادە ئۈۋەيسخاننىڭ مۇشۇ ئىشنى باھانە قىلىپ ئاستانىگە ھۈجۈم قىلىدىغانلىقى ئۇلارغا ئايان ئىدى. شاھزادىنىڭ تاغىسىنى يوقلاش تەلىپىنى ئالدىراپ قوللىسا، باشقىلار ساداقەتسىز دەپ ئەيىبلەيتتى، قوللىمىسا، شاھزادىنىڭ غەزىپىگە ئۇچرىشى ئېنىق ئىدى. ئۇلۇسبېگى بۇ مۇھىم ھەم قىيىن مەسىلىنى ئۇلارنىڭ قارار قىلىشىغا قويۇپ بېرىپ، مەسئۇلىيەتتىن ئۇستىلىق بىلەن ئۆزىنى چەتكە ئالغانىدى.

ئۇلۇسبېگنىڭ چوڭ نەۋرىسى سەييىدئەلى ئالپىنىڭ شاھزادە ئۈۋەيسخان بىلەن بىللە ئىكەنلىكىدىن خېلى بۇرۇنلا خەۋەر تاپقان ھەمدە ئۇلۇسبېگنىڭ ھازىرقى سۆزىنىڭ ئورامىدىن شاھزادىنىڭ ئوردىغا كىرىپ خانىنى يوقلاش تەلىپىنى قوللايدىغانلىقىنى پەملىگەن ئوردا ئىشكئاغىسى سۇلايمان مىرزا كالتە يۆتىلىپ

ئېغىز ئاچتى:

ـــ گەرچە بىز جانابى قىبلىگاھىمىزنىڭ بىھىساب مېھىر ـ شەپقىتىگە نائىل بولۇپ، يۈرتدارچىلىق ئىشلىرىغا پەرمانبەردار بولۇپ كەلگەن بولساقمۇ، قان ـ قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلار ـ نىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشالماسمىز. ئەزەل ـ ئەزەلدىن تاغا كېسەل بولسا، جىيەننىڭ يوقلاش يولى بار، بۇنى ھېچكىمنىڭ توسۇش ھەققى يوقتۇر. ھېلىمۇ شاھزادە ئالىيلىرىنى خېلى ئۇزاق ساقلاتتۇق، مېنىڭ تەكلىپىم شولكى، شاھزادە ئالىيلىرى پاسىبا ـ نىمىز بىلەن دىدار ـ مۇلاقاتتا بولغاي.

باشقا ئەمىرلەرمۇ خۇددى مۇشۇنداق جاۋابنى كۈتۈپ تۇرغاندەك، ئىشكئاغىسىنىڭ تەكلىپىنى بەس ـ بەستە قوللاشتى. شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ ئوردىغا كىرىشىنى خالىمايدىغان ئەمىر ـ لەرمۇ نائىلاج ماقۇللۇق بىلدۈرۈشكە مەجبۇر بولدى.

ـــ جانابى ئەمىرلەر مۇشۇ قارارغا كەلگەن بولسا، مېنىڭمۇ باشقا سۆزۈم يوقتۇر، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى گەپنى قىسقارتىپ، ـــ ئۇنداق بولسا، شاھزادە ئالىيلىرىنى ئوردىغا چىللاپ ھازىرلا تەكـ لىپ ئەۋەتەيلى، تەكلىپنى يەتكۈزۈشكە جانابى ئىشكئاغىسى سۇلايمان مىرزا مەسئۇل بولغاي. قالغان ئەمىرلەر شاھزادە ئالىيـ لىرىنىڭ ئىستىقبالىغا چىقىشقا ھازىرلىق كۆرگەي.

ـــ پەرمانبەردارمىز! ـــ دېيىشتى ئەمىرلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ.

※ ※ ※

شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قارارگاھى ئەتىگەندىن بېرىقى جەمـ جىتلىقىغا يات ھالدا ئۆرە ـ تۆپە بولۇپ كەتكەنىدى. قارارگاھتا قورۇقچىلىق قىلىۋاتقان نۆكەرلەردىن تارتىپ، ھېلىدىن ـ ھېلىـ غا ئۇ چېدىرىدىن ـ بۇ چېدىرغا كىرىپ ـ چىقىپ تۇرغان مۇلا ـ زىملارغىچە ھەممىسىنىڭ چىرايلىرىدا ئادەتتىن تاشقىرى بىر

جەددىيلىك ھۆكۈم سۈرەتتى. شاھزادە ئۇۋەيسخان سەيىدئەلى ئالپ، سەركەردە بوران خوجا قاتارلىق بىرقانچە سەركەردىلىرى بىلەن بارگاھى ئالىينىڭ يان تەرىپىدىكى مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم ئۈچۈن تىكلىگەن ھەشەمەتلىك چېدىر ھەرەمنىڭ ئىشىكى تۈۋىدە ئاللىقانداق تەقەززالىق، تەشۋىش ئىلكىدە جىمجىت تۇرۇشاتتى. ئىچكى ھاياجېنىنى يوشۇرالمىغان شاھزادە ئۇۋەيسخان تىت ـ تىتلىق ئىلكىدە ئۆتۈكى بىلەن يەردىكى قارنى توختىماي تېپەتتى، بارلىق سەزگۈلىرىنى جەملەپ، چېدىر ھەرەمنىڭ ئىچىگە قۇلاق سالاتتى. ھەئە، شۇ دەقىقىدە ئاي ـ كۈنى توشقان مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىم قاتتىق تولغاق يېۋاتاتتى. ئاش ۋاقتىدىن باشلاپ تۈتقان تولغاق ھېلى كۈچەيىپ، ھېلى پەسەيىپ، ئانا بوۋ لۇش ئالدىدا تۇرغان مەلىكىنى قىيناۋاتاتتى. مەلىكە ئۇزسۇلتان خېنىم سەركەردە بوران خوجىنىڭ ئاغىچىسى قاتارلىق ئاياللار، ئەش ئانا[1]نىڭ بۇيرۇقى بويىچە ھەرخىل ئامالالارنى قىلىۋاتاتتى.

— چىداشلىق بەرسىلە مەلىكەم، بەختىمىزگە بالا ئوڭكەن. كۈچەپ ئىنجىقلىسلا، — دەيتتى ئەش ئانا مەلىكىدىن بەكرەك چىپ ـ چىپ تەرلىگەن ھالدا.

— ئەنسىرەپ كەتمىسلە ئالىيلىرى، خۇدايىم ئاق يوللۇق قىلار. تۇغۇتنىڭ ئاسىنى يوق دەپتىكەن، — دەپ تەسەللى بېرەتتى سەييدئەلى ئالپ شاھزادىنىڭ تەشۋىشلىك چىرايىغا قاراپ.

ئەمما، شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ قۇلىقىغا گەپ كىرمەيتتى. ئەس ـ يادى تۇغۇلۇش ئالدىدا تۇرغان بالىسىدا، تولغاق ئازابىدا قىينىلىۋاتقان خوتۇنىدا قالغانىدى. ئايالىنىڭ تولغاقتا بەرداشلىق بېرەلمەي پەرياد كۆتۈرگەن قىياپىتىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرسە، ئاللىقانداق بىر ۋەھىمىدىن ۋۇجۇدىنى ئاچچىق تىترەك باساتتى. بۇ دۇنياغا كۆز ئېچىش ئالدىدا تۇرغان بالىسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرسە، تومۇر ـ تومۇرلىرىغا بىر شىبرىن ھاياجان تارقايتتى. پايپاسلاپ كەلگەن ياتىش بېگى شاھزادە ئۇۋەيسخانىڭ ئەبـ

① ئەش ئانا — تۇغۇت ئانىسى.

جەش تۇيغۇلىرىغا بەرھەم بەردى:

ـــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ئىشكىئاغىسى سۇلايمان مىرزا ئوردىدىن مەكتۇپ ئېلىپ كەپتۇ.

بۇ خەۋەر ھەممەيلەننىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى.

ـــ ساقلاپ تۇرسۇن، ـــ دېدى بىئارام بولۇپ تۇرغان شاھزادە بىئەپ ۋاقتىدا كەلگەن مېھمانىنى دەرھال قوبۇل قىلغۇسى كەلمەي.

ـــ جىددىي ئىش بولمىسا ئىشكىئاغىسىنى ئەۋەتمەي يۇر - مەستى، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ نېمىندۇر خىيالىدىن ئۆتكۇ - زۇپ، ـــ ۋاقىتنى كەينىگە سۇرمەي كۆرۈشۈپ باقسىلا ئالىيلىرى.

ـــ توققۇز قىزنىڭ تولغىقى تەڭ تۇتۇپتۇ دەپ، بۇ گاخ[1] تا ئوردىدىن خەۋەر كەلگىنىنى قارىمامدىغان، ـــ غودۇرىدى سەركەر - دە بوران خوجا.

ـــ بارگاھى ئالىيغا باشلاپ كىرسۇنلار، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالپىنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلالماي.

بارگاھى ئالىيغا كىرگەن سۇلايمان مىرزا شاھزادىگە سالام بېرىپ ئۇزۇندىن - ئۇزۇن ھۆرمەت - ئېھتىرام ئارىلاشقان خۇشا - مەت سۆزلىرىنى قىلىشقا باشلىۋېدى، ئۇنى شاھزادە سىلكىۋەتتى:

ـــ بولدى، بۇ گەپلەرنى قويۇپ، گەپنىڭ پوسكاللىسىنى دې - سىلە جانابى ئەمىر.

ـــ خوش... خوش...

ئىشكىئاغىسى سۇلايمان مىرزا نەقىشلىك ئېسىل كۆن قاپ - چۇقىدىن ئوردىنىڭ تەكلىپنامىسىنى ئېلىپ شاھزادىگە ئېھتىرام بىلەن قوش قوللاپ تۇتتى:

ـــ ئۇلۇسبېگى قاتارلىق بارلىق ئۇلۇغ - ئۇششاق ئەمىرلەر شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ئوردىغا كىرىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۇ - تۇپ تۇرىدۇ.

شاھزادە ئۇۋەيسخان تەكلىپنامىگە شۇنداقلا كۆز يۇگۇرتكەن -

① گاخ ـــ ۋاق.

دىن كېيىن ئىشكئاغىسى سۇلايمان مىرزىغا قاراپ دېدى:
ـــ جانابى ئەمىر ئارام ئالغاچ تۇرغاي، سەل تۇرۇپ چاقىرتەمەن.
ـــ خوش.
ئىشكئاغىسى سۇلايمان مىرزىنى ياتىش بېگى باشلاپ چىقىپ كەتتى.
ـــ ئەھۋالدىن قارىغاندا سۇلتان شىرمۇھەممەدخان قازا قىلغان ئوخشايدۇ، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ.
ـــ ناتايىن، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، ـــ قاراپ باقسىلا ئەمىرزادەم، تەكلىپنامىدە بۇنداق ئىبارە يېزىلماپتۇ.
ـــ ئۇلۇسبېگى بۇ خەۋەرنى ئوردىدىكى ئەمىرلەردىن سىر تۇتقان بولۇشى مۇمكىن، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ ئۆز قارىشىنى شەرھلەپ، ـــ تەكلىپنامىدە: «شاھزادە ئالىيلىرى تەكلىپىنامىنى تاپشۇرۇپ ئالغان ھامان تەخىرسىز ئوردىغا قەدەم كەلتۈرگەي» دەپ يېزىلغىنىغا قارىغاندا، ئالدىراپ قالغانىدەك قىلىدۇ. مەيلى نېمىلا بولمىسۇن، ئالىيلىرى دەرھال جابدۇنغايلا. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى قارا سوغۇقتا ساقلاپ پۇرسەت كۈتتۇق، ئەمدى بۇ پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويمايلى.
ـــ مەلىكە تولغاق ئازابىدا قىينىلىۋاتسا، مەن قانداقمۇ بۇ يەردىن ئايرىلالايمەن؟ ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ئىككى تايىن بولغان ھالدا.
ـــ ۋاقتى ـ سائىتى يەتسە ئالىيلىرى بولمىسلىمۇ مەلىكىنىڭ كۆزى يورۇۋېرىدۇ، ـــ دېدى سەركەردە بوران خوجىمۇ ئالدىراپ، ـــ لېكىن ئوردىغا كىرىدىغان ئىشنى ئەمدى كېچىكتۈرگىلى بولماس.
شاھزادە ئۇۋەيسخان راستىنلا تەڭقىسلىقتا قالغاندى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ تولغاق ئازابىدا قىينىلىۋاتقان ئايالىغا ھەمراھ بولغۇسىمۇ، شۇنداقلا ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا نەچچە يىلدىن بېرى تەقەززا بولغان ئوردىغا كىرگۈسىمۇ بار ئىدى، ئۇ ئاخىر ئوردىغا كىرىش-

نى قارار قىلدى.

ـــ سەييىدئەلى ئالىپ مەن بىلەن بىللە ئوردىغا كىرگەي. سەركەردە بوران خوجا قارارگاھقا پاسبانلىق قىلغاي، قىلچىلىك بىخۇدلۇققا يول قويۇلمىغاي، ـــ دېدى ئۇ كەسكىنلىك بىلەن.

ـــ ھەر ئىھتىمالغا قارشى، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ سۆز ئىلىپ، ـــ لەشكەرلەرنىڭ يېرىمى قارارگاھنى قوروقداپ، قالغان يېرىمى ئاستانە قوۋۇقىغا يېقىنراق بېرىپ ئىھتىياتتا تۇرغاي. ئۇندىن باشقا ئالىيلىرىنىڭ خاس نۆكىرىدىن بەش يۈز يىگىتنى ھەمراھ قىلىۋالايلى.

ـــ شۇنداق قىلىشسىلا، ـــ دېدى سەركەردە بوران خوجا، ـــ گەرچە ئوردا ئىشلىرىنى ئۇلۇسبەگى ھەزرەتلىرى جۇڭقۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، لەشكىرىي دىۋاندا سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا ساداقەتمەن سەركەردىلەر ھەم باردۇر. ئۇلارنىڭ نىيەت ـ ئىقبالىغا بىر نېمىدەپ بولمايدۇ.

ـــ مەيلى، شۇنداق قىلايلى، ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان، ـــ ئاستانە قوۋۇقىغا يېقىنلىشىدىغان ئىھتىيات قوشۇنىغا ئۆزلە باش بولسىلا. بىرەر شەپىنى سەزگەن ھامان قىلچىلىك ئىككىلەنمەي شەھەرگە باستۇرۇپ كىرسىلە.

ـــ باش ئۇستىگە، ـــ دېدى سەركەردە بوران خوجا.

ئۇلار مەسلىھەتنى پىشۇرۇۋالغاندىن كېيىن دەستارپىچ شاھزادىنى كۆچۈل قويۇپ كىيىندۈردى.

شاھزادە كىيىنىپ بولغاندىن كېيىن، ئىشكئاغسى سۇلايمان مىرزىنىڭ يول باشلىشى بىلەن بەش يۈز نەپەر خاس نۆكەرنىڭ قوروقچىلىقىدا شەھەرگە قاراپ يولغا چىقىشتى.

※ ※ ※

ئۇلۇسبەگى خۇدايداد ئىشكئاغسى سۇلايمان مىرزىنى شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ قارارگاھىغا ماڭدۇرۇۋەتكەندىن كېيىن،

شەھەر خەلقىنى شاھزادە ئۇۋەيسخاننى قارشى ئېلىشقا ھەركەت-لەندۇرمەك ئۈچۈن جاكارچى چىقارتقاندى. شۇ سەۋەبتىن لەپىل-دەپ قار يېغىۋاتقىنىغا قارىماي شەھەر خەلقى ئىسسىق ئۆيلىرىدىن چىقىشىپ، قامىل قوۋۇقىدىن ئوردىنىڭ دەرۋازىسىغىچە تىزىلىپ بولغانىدى. شاھزادە بۇ مەنزىرىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى، بىرنەچچە قېتىم ئېتىنى توختىتىپ خەلققە سالام بەردى. شۇ تاپتا خەلق شاھزادىنى قارشى ئېلىشتىن كۆرە، ئۇرۇش ۋەھىمىسىدىن قۇتۇلغىنىغا بەكرەك تەنتەنە قىلىۋاتقاندەك قىلاتتى.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئوردا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە ئۇلۇسبېگى خۇدايداد قاتارلىق چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەرنىڭ ئىستىقبالىغا چىققانلىقىنى كۆرۈپ، دەرھال ئاتتىن چۈشتى. ئۇلۇسبېگى بىلەن قۇچاقلىشىپ، باشقا ئەمىرلەر بىلەن سالاملىشىپ كۆرۈشتى، تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراشتى. ئوردا دەرۋازىسىدىن شاھنىشىنىغا قەدەر پايانداز سېلىنغانىدى. ئۇلۇسبېگى بۇ كۈتۈۋېلىش مۇراسىمىنى خۇددى خان ـ سۇلتانلارنى كۈتۈۋالغاندەك كاتتا ئورۇنلاشتۇرغانىدى.

ـــ ئوردىغا قەدەم تەشرىپ قىلغايلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى.

شاھزادە ئۇۋەيسخانغا ئەگىشىپ ماڭغان ئۇلۇسبېگى كىمنىدۇر كۈتكەندەك پات ـ پات ئەتراپىغا قاراپ قويىاتتى. ئۇلار شاھنىشىنىڭ ئىشىكى تۈۋىگە كەلگەندە، ئوردا شىپاخانىسىنىڭ باش تېۋىپى ئابدۇلباسىت ھەكىم يۈگۈرۈپ كەلدى ـ دە، ئاۋۋال شاھزادىگە، ئاندىن ئۇلۇسبېگىگە سالام بەردى. ھەئە، ئۇلۇسبېگى بۇ ئىشلارنىمۇ ئالايىتەن كۆڭۈل قويۇپ ئورۇنلاشتۇرغانىدى.

ـــ مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى ھەكىم يىغلامسىرغان ھالدا، ـــ ئالەمپاناھ سۇلتان ئالىيلىرى ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە كەتتى.

شاھزادە ئۇۋەيسخانىنىڭ تاغىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان بىلەن قانداق يوسۇندا كۆرۈشۇشنى قىياس قىلىشىپ تۇرغان ئەمىرلەر بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ قاتتىق چۆچۈشتى، ئاللىقانداق بىر

تۇيغۇدا شاھزادىگە يالت ئېتىپ قاراشتى.

ـــ خان ئالىيلىرى قاچان قازا قىلدى؟ ـــ سورىدى ئۇلۇس-سىبگى چۆچۈگەن قىياپەتتە.

ـــ شۇ تاپىنىڭ ئۆزىدە، ـــ دېدى ھەكىم، ـــ ئانھەزرىتىمىنىڭ مۇبارەك تىنىقى توختىشى ھامان بۇ يەرگە چېپىشىم.

ئارىنى بىرنەچچە دەقىقە ئېغىر سۈكۈنات باستى. ئەمرلەر بۇتتەك قېتىپ قېلىشقانىدى، ئۇلارنىڭ ئىچكى تۇيغۇسىنى قىياس قىلماق تولىمۇ قىيىن ئىدى.

ـــ ۋاھەرىخا! ـــ دېدى شاھزادە ئۇۋەيسخان ھەم قايغۇرغان، ھەم ئەپسۇسلانغان ھالدا، ـــ ئەزرائىل بىرنەچچە دەقىقە تەخىر قىلغان بولسا، تاغام بۇزرۇك خان ئالىيلىرى بىلەن دىدار ـ مۇلا-قاتتا بولۇۋالماسمىدىم، ئاھ، كاج پەلەك.

ـــ سەۋر قىلسىلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئۇلۇسبىگى تەسەللى بېرىپ، ـــ بىز ئەلۋەتتە ئاللاھنىڭ ئىگىدارچىلىقىدىمىز، چوقۇم ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز. ئۆلۈم شەربىتىنى تېتىشتىن ھېچكىم قۇتۇلالمغان ئەمەس.

ـــ مېنى دەرھال ئول جەننەتماكاننىڭ قېشىغا باشلاپ بار-سۇنلار، ـــ دېدى ئۇۋەيسخان.

ـــ ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالسىلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئۇلۇسبىگى تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ، ـــ پازىللار: «ئون ئۆلۈكتىن بىر شېھىت ئەلا، ئون شېھىتتىن بىر تىرىك ئەلا» دېگەنىكەن، شۇڭا ئاگال شاھنىشىنغا قەدەم كەلتۈرگەيلا.

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئۇلۇسبىگىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەن بولسىمۇ قەستەنگە سورىدى:

ـــ بۇ نېمە دېگەنلىرى ئۇلۇسبىگى ھەزرەتلىرى؟

ـــ بۇ تەكلىپىمنىڭ بائىسى شولكى، ـــ دېدى ئۇلۇسبىگى تەمكىنلىك بىلەن سۆزلەپ، ـــ سەلتەنەت تىرىكلەر بىلەن ئاباد بولۇر. ئۇشبۇ دەملەردە سەلتەنەتىمىز پاسبانسىز، باشپاناھسىز قالدى. دېمەك، پۈتكۈل موغۇلستان تەسەررۇپىدىكى لەك مىڭلە-

غان رەئىيەتنىڭ بېشىغا غەم تاغلىرى يىقىلدى. گەرچە جەننەتما-
كان مەرھۇم پاسىبانىمىزنىڭ ئىككى خانزادىسى بولسىمۇ، ئەمما
ئۇلار تېخى گۆدەكتۇر، سەلتەنەت ئىشلىرىغا پاسىبانلىق قىلىپ،
رەئىيەتنىڭ غېمىنى يېنىكلەتكۈدەك قابىلىيەتتە ئەمەستۇر. ئۆزلە
بولسىلا مەرھۇم جەننەتماكان خان ئالىيلىرىغا جىيەن ھەمدە سەلتە-
نەتىمىزنىڭ قانۇنىي تەخت ۋارىسلىرىدىندۇر. شۇڭا بىز كەبى قاي-
غۇ ـ مۇسىبەتتىن ھوش ـ كاللىمىزنى يوقاتقان ئاباب ئەمىرلەرگە
رەھنەما بولۇپ، جەننەتماكان خان ئالىيلىرىنىڭ ئاخىرەتلىك ئىش-
لىرىنى بىر تەرەپ قىلىشىمىزغا رىياسەتچىلىك قىلغايلا.

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد چاندۇرماي تۆمۇرنى قىزىقىدا سوقۇۋاتات-
تى. شاھزادە ئۇۋەيسخان مەرھۇم سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ جە-
يەنى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ خانىنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىغا
ئىگدارچىلىق قىلىش مەجبۇرىيىتى، سالاھىيىتى بار ئىدى. بۇ-
نىڭغا ھېچكىم پالان ـ پۈستان دېيەلمەيتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ ئۆزىنى
يالغاندىن تەڭقىسلىقتا قالغان قىياپەتتە كۆرسەتمەكچى بولاتتى.

ـــ گەرچە بىز بابائى بۇزرۇك تۆغلۇق تۆمۈرخان ئالىيلىرد-
نىڭ پۇشتى، مەرھۇم جەننەتماكان خان ئالىيلىرىنىڭ جىيەنى
بولساقمۇ، ئوردىدا ھېچقانداق مەرتىۋىمىز يوقتۇر، ئول بائىستىن
مەرھۇم خان ئالىيلىرىنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىغا يەنىلا ئۇلۇس-
بېگى ھەزرەتلىرىنىڭ باش بولغىنى ئەۋزەل.

ـــ زىنھار ئۇنداق دېمىسۇنلار ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئۇلۇس-
بېگى ئەتراپتىكى ئەمىرلەرگە تەكشى بىر قارىۋېتىپ، ـــ ناۋادا
خان ئالىيلىرى ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە كەتمىگەن بولسا، تەخت ـ
سەلتەنەتنى ئۆزلەدەك جاسارەتلىك، ئىستېداتلىق، باھادىر جىيە-
نىگە تاپشۇرۇشنى جايىز كۆرگەن بولۇر ئىدى. ئەپسۇس، جەننەت-
ماكان ئالەمپاناھىمىز ئۇزۇندىن بېرى كېسەل ئاسارىتىدە تەل ـ
زۇۋاندىن قالغان بولغاچقا، تەخت ۋارىسى بەلگىلەشكە، ۋەسىيەت
قالدۇرۇشقا ئىمكانسىز قالدى. ئائىلە بىر مەزگىل ئىگىسىز قالسا
بولىۋېرىدۇ، ئەمما كى، سەلتەنەت دەقىقە باشپاناھسىز قالسا زىن-

ھار بولماس. شۇ بائىستىن ئۆزلە بىزگە باشپاناھ بولۇشقا ئەڭ مۇۋاپىق كېلىدىلا. ئالىيلىرى سەلتەنەتكە پاسىبان بولسىلا، جانا- بى ئەمىرلەرمۇ غەيرىي پىكىرلەردە بولماس دەپ ئويلايمەن.

ئۇلۇسبەگى گەپنى تۈگىتىپ ئەتراپتىكى ئەمىرلەرگە ئۆتۈ- كۈر نەزەرنى تىكتى. شاھزادىنىڭ تەختتە ئولتۇرۇشىنى ئۇلۇس- بەگى شەخسەن ئۆزى ئوچۇق ـ ئاشكارا تەۋسىيە قىلىۋاتقاچقا، ئۇنىڭ ئۈستىگە سەييىدئەلى ئالپ بەش يۈز نۆكەر بىلەن ئەتراپنى قاتتىق مۇھاسىرىگە ئېلىپ تۇرغاچقا، ھېچكىم بۇ تەۋسىيەگە قارشى چىقىشقا پېتىنالمىدى.

ـــ ئارى، ئۇلۇسبەگى ھەزرەتلىرىنىڭ تەكلىپى ئورۇنلۇق، ـــ دېدى ئەمىرلەردىن بىرى ئاۋازال سۆز ئېلىپ. شۇنىڭ بىلەن باشقا ئە- مىرلەرمۇ ئولۇسبەگنىڭ تەكلىپىنى قوللاشتىن باش تارتالمىدى.

ـــ ئۇلۇسبەگى ھەزرەتلىرىنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ، تەخت ـ سەلتەنەتنى قوللىرىغا ئالسىلا ئالىيلىرى.

ـــ سەلتەنەتىمىز پاسىبانسىز قالمىغاي.

ـــ ئەل ـ يۇرتنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلغايلا.

ـــ ...

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئەمىرلەرگە تەكشى قارىۋەتكەندىن كې- يىن تەمكىنلىك بىلەن ئېغىز ئاچتى:

ـــ بۇگۈن ئوردىغا قەدەم كەلتۈرۈشۈمدە، جەننەتماكان خان ئالىيلىرىنىڭ دىداريغا قېنىۋېلىشتىن ئۆزگە مۇددىئايىم يوق ئى- دى، ئەمما شۇم ئەجەل بۇنىڭغا ئىمكان بەرمىدى. ئەمدىلىكتە مۆھتەرەم جانابى ئەمىرلەر پېقىرنى تولىمۇ تەڭقىسلىقتا قويۇ- شۇۋاتىدىلا.

ـــ ئۆزلىرىنى زىنھار تەڭقىس ھېس قىلمىسۇنلار ئالىيلى- رى، ـــ دېدى ئۇلۇسبەگى، ـــ سەلتەنەتكە چوڭنىڭ ۋارىسلىق قىلىشى ئاباۋائى ئەجدادلاردىن قالغان ئۇدۇمدۇر. شول بائىستىن سەلتەنەت تەختىدە بەر قارار بولۇشقا ئالىيلىرى ئەڭ لايىق كېلى- دىلا. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوردىدىكى ئۇلۇغ ـ ئۇششاق ئەمىرلەرنىڭ

ھەممىسى ئۆزلەنى پاسىبانلىققا تەۋسىيە قىلىۋاتىدۇ، جانابى ئە-مىرلەرنىڭ ئۇمىدىنى يەردە قويسىلمۇ بولماس، ـــ ئۇلۇسبېگى ئىشكىئاغىسىغا قاراپ دېدى:

ـــ سۇلايمان مىرزا چاققان بولسىلا، ئالىيلىرىنى دەرھال ئاق كىگىزگە ئولتۇرغۇزايلى.

سۇلايمان مىرزا دەرھال مۇلازىملارنى بۇيرۇپ بىر پارچە ئاق كىگىز ئەكەلدۇردى. خان ـ سۇلتانلارنى ئاق كىگىزگە ئولتۇرغۇ-زۇپ تەختكە چىقىرىش تۇركىي قوۋملەرنىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتى ئىدى.

ـــ قېنى ئالىيلىرى، كىگىزگە مەرھەمەت قىلغايلا، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى.

ـــ ئالىيلىرى، تەلەپ ـ ئىستەكلىرىمىزنى يەردە قويمىغايلا، ـــ دېدى باشقا ئەمىرلەرمۇ.

شاھزادە ئۇۋەيسخان: «بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم» دېگىنىچە ئاق كىگىزگە چىقىپ ئولتۇردى. ئەمىرلەر ئۇلۇسبېگىنىڭ باشچىلىقىدا دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى. دۇئادىن كېيىن گۇۋرىدە كېلىشىپ كىگىزنى قولمۇ قول كۆتۈرۈشكىنىچە شاھنىشىنغا ئەكىرىپ ئالتۇن تەختكە ئاۋايلاپ قويدى ـ دە، قول باغلاشقىنىچە مۇبارەكلەشتى.

ـــ خان ئالىيلىرىغا مۇبارەك بولغاي.

ـــ دۆلەتپاناھىمىزنىڭ سەلتەنەتى روناق تاپقاي.

ـــ ئانھەزرىتىمنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولغاي.

ـــ ...

شاھزادە ئۇۋەيسخان ئەمىرلەرنىڭ تەبرىك ـ مۇبارەكلىرىنى جىم تۇرۇپ ئاڭلىدى. شۇ دەقىقىدە ۋۇجۇدىنى تەسۋىرلىگۈسىز بىر خۇشاللىق، ھاياجان چىرمىۋالغان بولسىمۇ، بىلىندۇرمەس-لىككە تىرىشىۋاتاتتى. ئۇ ئەمىرلەرگە قاراپ گېپىنى قىردى:

ـــ گەرچە بۇگۈن جانابى ئەمىرلەرنىڭ تەكلىپى ۋە ساداقەت كۆرسىتىشى بىلەن ئابا ـ ئەجدادلىرىمىزدىن مىراس قالغان

تەختتە ئولتۇرغان بولسامۇ، لېكىن جەننەتماكان تاغام سۇلتان شىر مۇھەممەدخان ئالىيلىرى ئاللاھنىڭ رەھمىتىگە كەتكەنلىكى ئۈچۈن مەرىكە ئۆتكۈزۈپ قۇتلۇقلانمىغاي. دەرھال ئەلگە مۇسىبەت جاكارلىنىپ، مەرھۇم خان ئالىيلىرىنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرى ئوبدان ئورۇنلاشتۇرۇلغاي. مېيىت نامىزى ئەتە پېشىن ۋاقتى بەملەن چۈشۈرۈلگەي!

ــ مۆھۈردار بېگىم، ــ دېدى ئۇلۇسبېگى ئوردا مۆھۈردارىغا قاراپ، ــ ئادالەتپاناھ سۇلتان ئۇۋەيسخان ئالىيلىرىنىڭ قاشىتېشى مۆھۈرىنى دەرھال تەييار قىلسۇنلار. ئەتە ئەتىگەن ھۇدۇلۇقىمىز تەۋەسىدىكى ۋىلايەت ــ ئايماقلارنىڭ ئەمىرلىرىگە پەرمان يوللىغايمىز. شۇنىڭ بىلەن بىللە، قوشنا ئەللەرنىڭ خان ــ سۇلتانلىرىغا مەكتۇپ ئىبەرگەيمىز. ھازىرلا مۆھتەرەم سۇلتان ئۇۋەيسخان ئالىيلىرىنىڭ تەخت ــ سەلتەنەتكە بەرقارار بولغانلىقى ھەققىدە ئاستانىگە جاكارچى چىقىرىلغاي، مەرھۇم خان ئالىيلىرىنىڭ مۇسىبىتىمۇ ھەم جاكارلانغاي.

ھېچقانداق قارشىلىقسىزلا تەختتە ئولتۇرۇش مۇددىئاسىغا يەتكەن ئۇۋەيسخانىنىڭ شۇ تاپتا بارلىق ئۇيغۇر ــ خىيالى ئەتىگەندىن بېرى تولغاق ئازابىدا قىينىلىۋاتقان ئايالى مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمنىڭ ئەھۋالىنى بىلىشتە قالغانىدى.

«ساق ــ سالامەت يەتكىيەلىگەنمىدۇ؟ پەرزەنتىم ئوغۇلمىدۇر ــ قىزمىدۇر؟ خۇداغا يۈز مىڭ قەتلە شۈكۈر. ئاباغا ئەجداد-لىرىمدىن مىراس قالغان سەلتەنەت تىزگىنىنى ئاخىر قولۇمغا ئېلىپ تەختتە ئولتۇردۇم، بۇ ئىشلار كۈتكىنىمدىنمۇ خەيرلىك بولدى. ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىگە كۆپتىن ــ كۆپ رەھمەت. سادا-قىتىنى ئاخىرى ۋايىغا يەتكۈزدى. تولىمۇ ئەپسۇس، بۇ قۇتلۇق كۈننى ساداقەتمەن سەركەردىلەردىن ئەمىر ئاقتىمۇر، ئەمىر ئاق-بۇغا، ئەمىر سەبۈرغە، ئەمىر مۇسالارغا كۆرۈش نېسىپ بولماي قالدى. ئەتىلىككە ئۇلارنىڭ تۇپراق بېشىنى يوقلاپ كېلەي، خا-تۇن ــ بالىلىرىنى تاپتۇرۇپ ھالىدىن خەۋەر ئالاي. ئەمدى يارانقان

ئىگەم بەخت ـ ئامەتىمنى قوشلاپ بېرىپ، مەلىكەمنىڭ تۇغۇتىنى ئاسان قىلسا، ئۇنى تىنچ ـ ئامان يەڭگىشكە نېسىپ قىلسا، پەر-زەنت كۆرۈش خۇشاللىقى بىلەن تاج كىيىش خۇشاللىقىدىن تەڭ بەھرىلەنسەم، دۇنيادا بۇنىڭدىنمۇ زىيادە بەختىيارلىق بولۇرمۇ بەندە ئۇچۇن! ئەتە ھۆرمەتلىك قېينىئاتام ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىغا ئەڭ ئاگاھ مەكتۇپ ماڭغۇزاي. ھەراست، سۆيۇملۇك ۋالىدەم شول تاپتا خۇش خەۋىرىمنى كۇتۇپ بىتاقەت بولۇپ كەتكەندۇ، ھېچبولمىسا ۋالىدەمگىمۇ بولسا خەۋەر بېرىۋەتكەچ تۇرايمىكىن؟ سەل تەخىر قىلاي. خاتۇنۇمنىڭ ئەھۋالىدىن مەلۇمات كەلگەندىن كېيىن، ئاندىن خۇش خەۋەرنى بىراقلا يەتكۇزەي...»

ـــ مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى ھۆدەيچى بەگ سۇلتان ئۇۋەيسەخاننىڭ خىيالىنى بۆلۇپ، ـــ سەركەردە بوران خوجىدىن چاپارمەن كەپتۇ، خان ئالىيلىرىغا يەتكۇزىدىغان مۇھىم مەلۇمات بار ئىكەن.

سۇلتان ئۇۋەيسخان بىردىنلا جىددىيلەشتى. چاپارمەننىڭ ئېلىپ كەلگەن خەۋىرىنى بىلىشكە ئالدىراپ يۇرىكى سېلىپ كەتتى، لېكىن ئىچكى تۇيغۇسىنى چاندۇرمىدى.

ـــ ئىجازەت، باشلاپ كىرسۇنلار.

شۇ ھامان بارلىق ئەمىرلەرنىڭ كۆزى شاھنىشىننىڭ نەقىلىرىگە ئالتۇن سۇيىدە ھەل بېرىلگەن قوش قاناتلىق ئىشكىگە تىكىلدى. دەقىقە ئۆتمەي ھۆدەيچى ئالچىنبەگنى باشلاپ كىردى. ئالچىنبەگ ئۇلۇسبېگى بىلەن ئۇۋەيسخاننىڭ ئوتتۇرىسىدا مەخپىي مەكتۇپ يەتكۇزۇپ يۇرۇپ، ھازىر شاھزادە ئۇۋەيسخاننىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك سەركەردىسىگە ئايلانغانىدى. ئالچىنبەگنىڭ چىرايىدىكى خاتىرجەملىك، خۇشاللىقنى كۆرۈپ سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ كۆڭلى خىلىلا خاتىرجەم بولدى.

ـــ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى ئالچىنبەگ تەختكە يېقىنراق كېلىپ قول باغلاپ تۇرۇپ، ـــ مەلىكە ئايىم كۆزەيدى[1]، ئانا ـ بالا ھەر ئىككىسى ساق ـ سالامەت.

سۇلتان ئۇۋەيسخان يەڭگىل نەپەس ئالدى، ۋۇجۇدىنى تەسـ

① كۆزەيدى ـــ كۆزى يورۇدى، يەڭگىدى، تۇغدى.

ۋىرلىگۈسىز بىر خۇشاللىق چىرمىۋالدى. ھەئە، بۇ خۇشاللىق بايا تەختتە ئولتۇرغان چاغدىكى خۇشاللىقنى بېسىپ چۈشەتتى، لېكىن ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كېتىشتىن ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. ئەمما چېھرىگە تېپىپ چىققان خۇشاللىقنى يوشۇرۇشقا ئامالسىز قالدى.

ـــ ئول پەرزەنت بۆرىمۇ، تۆلكىمۇ؟ ـــ سورىدى ئۇلۇسبېگى.

ـــ ئاللاھ بۆرە ئاتا قىلدى ھەزرىتىم، ـــ دېدى ئالچىنبەگ.

ـــ مۇبارەك بولسۇن ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى سۆلەتان ئۇۋەيسخانغا قاراپ، ـــ يارانقان ئىگەمنىڭ ئىنايىتى ئەنە ئاشۇنداق چەكسىزدۇر. قۇت ـ خۇشاللىق قوش بولدى مانا. بۇيۇك تەسەررۇپىمىزنىڭ سەلتەنەت ۋارىسلىرى ئۇزۇلۇپ قالمىغاي.

ـــ ئانھەزرىتىمگە قۇتلۇق بولسۇن.

ـــ شاھزادىنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولسۇن.

ـــ خانزادىگە بەخت تىلەيمىز.

ـــ خانىش ئايىمغا سالامەتلىك يار بولغاي.

ـــ ئانھەزرىتىمنىڭ دۆلىتى زىيادە بولغاي.

ـــ ...

شۇ تاپتا سۆلتان ئۇۋەيسخاننى بەس ـ بەستە قۇتلۇقلاۋاتقان ئەمىرلەر سۆلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ ئۆلۈمىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك قىلاتتى، ئۇلارنىڭ خۇشامەتلىك چىرايلىرىدا مۇسىبەتتىن ئەسەرمۇ يوق ئىدى.

20

بۇگۈن سۆلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ تەختتە ئولتۇرغىنىغا يەتتە كۈن بولغانىدى. تۇرپان شەھرىنىڭ ھەرقايسى رەستە، مەھەللىلىرىدە، مەسچىتلەرنىڭ ئالدىلىرىدا يوغان داشقازانلار ئېسىلىپ،

تاغار ـ تاغارلاپ گۈرۈچلەردە پولۇ دۇملىنىپ، سۇلتان شىرمۇ ـ ھەممەدخانىڭ يەتتە نەزىرى بېرىلۋاتاتتى.

ـــ نەزىر ئېشىنى كەڭرى قىلىڭلار، ئاستاندىكى بارلىق رە ـ ئىيەت داخىل بولسۇن. ئاندىن تۇل خاتۇن، يېتىم ئوغۇللارغا بۇ يىل ئورمىغا ئۇلىشۋالغۇدەك ئاشلىق تارقىتىپ بېرىڭلار. دېھ ـ قان، ھۇنەرۋەن ـ كاسىپ، ئۇششاق تىجارەتچىلەردىن ئېلىنمىدىغان بىر يىللىق باج ـ سېلىق كەچۈرۈم قىلىنسۇن، ـــ دەپ پەرمان چۈشۈرگەندى سۇلتان ئۇۋەيسخان.

ھەئە، ئۇۋەيسخان ئوردا ئىشلىرىنى بىر ھەپتە ئىچىدە پۈتۈن ـ لەي تەرتىپكە سېلىۋالدى. ئۇ ئىلگىرى ئوردىدىن قوغلىنىپ، قاچقۇنلۇقتا ئۆتكەن كۈنلەردە، كۈنلەرنىڭ بىرىدە سەلتەنەت تىز ـ گىنىنى قولۇمغا ئېلىپ تەختتە ئولتۇرۇپ قالسام، ئۈستۈمدىن پىتنە ـ پاسات تارقىتىپ، سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىڭ ئەتراپى ـ غا ئولىشۋالغان ئەمىرلەرنىڭ ئەدىپىنى بەرمەي قويمايمەن، دەپ قەسەم قىلغانىدى. لېكىن تەختتە ئولتۇرغاندىن كېيىن بۇ قەسە ـ مىنى ئەملگە ئاشۇرالمىدى. تەختتە ئولتۇرۇش بىلەنلا خۇددى مۇشۇكنىڭ شەپىسىنى سەزگەن چاشقاندەك دىر ـ دىر تىترە ـ شىپ، كىرپىدەك تۆگۈلۈپ كەتكەن ئاشۇ خۇشامەتچى ئەمىرلەرنىڭ كۆزلىرىدىكى ۋەھىمە، ئىزتىراپ، يېلىنىش تۈيغۇلىرىنى كۆرۈپ، ئۇلارغا بىردىنلا ئىچى ئاغرىپ قالدى ـ دە، بۇ نىيىتىدىن ياندى.

«ئۇلارنىڭ خۇشامەتچىلىكىتىن باشقا ھېچقانداق گۇناھى يوق. ئۇلار پەقەت خانىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشىش، مەنسەپىنى ئۆس ـ تۈرۈش ئۈچۈن ئاشۇنداق قىلغان. ئۇياندىن تەختكە چىقىپ بول ـ غىچە بۇياندىن ئۇلارنىڭ مەنسەپىنى ئېلىپ تاشلىسام، ئوردىدىن قوغلىسام ياخشى بولماس. ئاشۇ چاغلاردا ئۇلۇسبېگى خۇدايداد ھەزرەتلىرى جېنىدا خانغا ئىككى ئېغىز لىللا گەپ قىلالمىغان يەردە، ئۇلار بۇيۇك سەلتەنەت ئىگىسى بولغان خان تاغام سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا خۇشامەت قىلماي قانداق قىلاتتى؟ ئازماس ئاللاھ دەپتىكەن، ھەممىمىز خام سۈت ئەمگەن بەندىلەرمىز. ئىنـ ـ

سان دېگەن شۆھرەت، مەنسەپ، مال ـ دۇنيا، مەرتىۋىنىڭ قۇلـ
دۇر. ھەقىقەت ئۇچۇن كۆكرەك كېرىپ چىقالايدىغانلار بەكمۇ ئاز.
لېكىن، ناھەقچىلىققا چىدىماي ھەقىقەت دەۋاسى قىلغانلارنىڭ
ھېچبىرى ئۆلۈمدىن قۇتۇلالىغان ئەمەس. ئاشۇ چاغدا سۇلتان
شىرمۇھەممەدخانغا خۇشامەت قىلىپ ياشاشنى ئار بىلىپ، ئادالەت
تەلەپ قىلىپ چىققانلىقى ئۇچۇن ئەمىر ئاقتىمۇر، ئەمىر ئاقبۇ-
غا، ئەمىر سەبۇرغە، ئەمىر مۇسا...قاتارلىق باھادىر سەركەردىلەر
ئۆلۈمگە مەھكۇم بولدى ئەمەسمۇ؟ ۋاھەرىخا! ئاجايىپ شىر يۈرەك
ئوغلانلار ئىدى ئۇلار. گەرچە سەلتەنەت تىزگىنىنى ئوڭۇشلۇق
قولۇمغا ئالغان بولساممۇ، ئەل ـ رەئىيەتنىڭ كۆڭلى تېخى خا-
تىرجەم ئەمەس. ھە دېگەندە ئۇ خۇشامەتچىلەرنى جازالاپ، مەنسەپ ـ
كۇلاسىنى ئېلىپ تاشلىسام ئەل ـ يۇرتتا پىتنە ـ پاسات پەيدا بو-
لۇشى، ئوردىدىكى ئەمىرلەرلا ئەمەس، ھەرقايسى ۋىلايەت، ئاي-
ماقلاردىكى ئەمىرلەرمۇ دەككە ـ دۇككىدە قېلىشى، قالايمىقانچى-
لىق پەيدا بولۇشى چوقۇم. ئەڭ ياخشىسى كۆكسى ـ قارنىمنى
كەڭ تۇتاي، ئۇلار رىياكارلىقنى تاشلاپ ساداقەت بىلەن خىزمەت
قىلسا، ئۆتكەن ئىشلارنى سۇرۇشتۇرمىگىنىم تۇزۇك. ناۋادا خىز-
مىتىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىسا، ئاندىن مۇۋاپىق بىر تەرەپ
قىلارمەن. ئول چاغدا مەندىن ھېچكىم يامانلاپ يۇرمەيدۇ...»

سۇلتان ئۇۋەيسخان خىيالدىن باش كۆتۇرۇپ، يېنىدا جىم-
جىت ئولتۇرغان سەييىدئەلى ئالىقا قارىدى:

ــ قانداق، دېرىكىنى قىلالىدىلىمۇ؟

ــ ئەمىر مۇسانىڭ چوڭ ئوغلىنىڭ دېرىكىنى قىلالىدۇق،
ــ دەپ جاۋاب بەردى سەييىدئەلى ئالىپ، ــ باشقا ئۇچ ئەمىرنىڭ
بالىۋاقىلىرىنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيدىكەن.

ــ ئۇلارنى چوقۇم ئىزدەپ تاپسۇن، ــ دېدى سۇلتان ئۇ-
ۋەيسخان ھەسرەتلىك تىنىپ، ــ ئۇلارنى تېپىپ ھالىدىن خەۋەر
ئالمىساق، ئۇ ئالەمگە بارغاندا قارا يۈز بولۇپ قالۇرمىز.

ــ خاتىرجەم بولسىلا ئالىيلىرى، چوقۇم ئىزدەپ تاپمىز.

— ئەمىر مۇسانىڭ چوڭ ئوغلىنىڭ ئىسمى تاھىربەگمۇ دەيمەن؟

— شۇنداق ئالىيلىرى، ئۇنتۇپ قالماپتىلا، ئۇ يىگىتنىڭ ئەلەم ماھارىتى خېلىلا يۇقىرى ئىدى.

— ھازىر نەدە؟

— ئەسلىدە ئۇدۇللا ھۇزۇرلىرىغا باشلاپ كىرەي دېگەن، قانچىلىك ئەتىگەندىن بېرى خېلىلا ھارغىن كۆرۈندىلە. تايىنلىق ئەتە ئەتىگەن كۆرۈشتۇرەي دەپ ئوردا تەكىيخانىسى[1]غا جايلاشتۇرۇپ قويدۇم.

— ئوبدان قىپتىلا، تاھىربەگكە لەشكىرىي دىۋانىدىن مەنسەپ بەرسەك قانداق دەيدىلا؟

— تازا كۆڭۈلدىكىدەك ئىش بولاتتى، — دېدى سەييىدئەلى ئالىپ، — تاھىربەگنىڭ كامانداز لىق ماھارىتى بەكمۇ ئۇستۇن. لەشكىرىي دىۋاننىڭ مەشقاۋۇل بېگىلىك مەرتىۋىسىنى بەرسەك بولۇرمىكىن.

— شۇنداق بولسۇن ئەمىسە، — دېدى ئۇۋەيسخان.

— بۇگۈن ھەرەمگە بۇرۇنراق قايتايمىكىن دەيمەن.

— خانزادىنى سېغىنىپ قاپلا ـ ھە ئالىيلىرى؟

— سېغىنمامدىغان، — دېدى ئۇۋەيسخان كۈلۈپ، — پەرزەنت ئىشقىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ئۆزلەمۇ پەرزەنتلىك بولغاندا بىلىدىلا.

بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ سەييىدئەلى ئالىپنىڭ كۆڭلى بىر قېتىملا بولۇپ قالدى، چىرايىغا سۇس قىزىللىق يۈگۈردى. چۈنكى، خوتۇنى ئۇزۇلتان خېنىم تېخىچە قورساق كۆتۈرمىگەنىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان ئويلىمايلا سەييىدئەلى ئالىپنىڭ يۈرەك يارىسىنى تاتىلاپ قويغانىدى.

— خانزادە تېخىچە ئىسمىسىز، — دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالىپنىڭ چىرايىدىكى ئۆزگىرىشكە دىققەت قىلماي، — نەچچە كۈندىن بېرى بۇ ئىشقا مېنىڭمۇ ۋاقتىم چىقمىدى.

① ئوردا تەكىيخانىسى — ئوردا مېھمانخانىسى.

ـــ بوۋاققا يەتتە كۈنگىچە ئىسسىق قويمىسا پەرىشتىلەر رەنجىپ قالارمىش، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ، ـــ بۇ بەكمۇ مۇھىم ئىشكەن. بىلمىدىم، خانزادىگە قايسى ئىسسىنى لايىق كۆردىلەكىن؟

ـــ بۈزرۈكۈار بابام ئىسان بۇغاخانناڭ ئىسسىنى يادىكار قىلايمىكىن دەيمەن.

ـــ ئوبدان ئويلاپتىلا، بۈگۈن شەيخۈلئىسلام ھەزرەتلىرى ئىسسىنى چىللاپ قويسۇن. ئات تويىنى بىرنەچچە كۈندىن كېيىن قىلۇرمىز.

ـــ مەنچە ئات تويىنى قىلمايمىكىن دەيمەن، ـــ دېدى سۈلتان ئۇۋەيسخان ئويچانلىق بىلەن، ـــ ئەل ـ يۇرتقا مۇسىبەت جارلىغىنىمىزغا تېخى يەتتە كۈن بولدى، پەرماننى ئۆزىمىز بۈزساق ياخشى بولماس. خانزادىنىڭ ئات تويىنى بۆشۈك تويى بىلەن قوشۇپ قىلۇرمىز.

ـــ بۇ ئويلىغانلىرىمۇ توغرا.

ـــ ئەمىسە ئەتە كۆرۈشكىچە ئامان بولسىلا.

※ ※ ※

خانزادىگە ئىسسىم قويۇش ئىشىدا سۈلتان ئۇۋەيسخان بىلەن خانىش دۆلەتسۈلتان خېنىم خېلىلا تالىشىپ قالدى.

سۈلتان ئۇۋەيسخانناڭ بۇ تۇنجى پەرزەنتىگە ئۇلۇغ بوۋىسى تۇغلۇق تۆمۈرخانغا بولغان چەكسىز ھۆرمىتىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن، تۇغلۇق تۆمۈرخانناڭ دادىسى ئىسان بۇغاخانناڭ ئىسسىنى قويغۇسى بار ئىدى. چۈنكى، ئۇ كىچىك ۋاقتىلىرىدا مەرھۇم دادىسى شىرئەلى ئوغلان ۋە مەرھۇم بوۋىسى سۈلتان مۇھەممەد خانلاردىن ئىسان بۇغاخانغا ئائىت نۇرغۇن قەھرىمانلىق ھېكايىلىرىنى ئاڭلىغانىدى. شۇ سەۋەبتىن ئۇ بوۋىلىرىنىڭ ئارىسىدا تۇغلۇق تۆمۈرخاندىنمۇ بەك ئىسان بۇغاخانغا چوقۇناتتى. ئۇنى

تەڭداشسىز بىر قەھرىمان، باھادىر سىياقىدا قىياس قىلاتتى. تۇنجى ئوغلىغا ئىسان بۇغاخان دەپ ئىسىم قويسا، كەلگۈسىدە نەۋرىلىرىنىمۇ خۇددى بوۋىسى تۆغلۇق تۆمۈرخانغا ئوخشاش شانۇ شەۋكەتكە ئىگە بولىدۇ دەپ پەرەز قىلاتتى. ئەمما خانىش دۆلەت-سۇلتان خېنىم تۇنجى ئوغلىغا ئۆزىنىڭ دادا تەرەپ بوۋىسى يۇ-نۇسخانىنىڭ ئىسمىنى قويۇشتا چىڭ تۇرۇۋالدى.

ـــ خانزادىنىڭ ئىسمى يۇنۇسخان بولسۇن ئالىيلىرى، ـــ دېدى ئۇ سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ سەۋرچانلىق بىلەن چۈشەندۈرۈش-لىرىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىنمۇ جاھىللىق قىلىپ، ـــ بۇ قېتىم مەندەك بىچارە زەئىپەلىرىگە يول قويسىلا. كېيىنكى پەرزەنتىمىزنىڭ ئىسمى ئىسان بۇغاخان بولسۇن. سىلى بىلمەيدىلا، مەن تۇغۇلۇپلا ئول جەننەتماكان بابامنىڭ قۇچىقىدا چوڭ بولغانكەن-مەن، ئاتام سەلتەنەت ئىشلىرى بىلەن بىر يىلنىڭ 8 ـ 10 ئېيىدا سىرتتا بولاتتى، ئانامۇ ئاتام بىلەن كېتەتتى. رەھمەتلىك بابام ئىنىكئانامنىڭ مېنى ئوبدان بېقىشىغا ئىشەنمەي، ھالىمدىن ئۆزى خەۋەر ئالاتتى. ئەقلىمنى بىلسەم ئاتا ـ ئانامنىڭ قۇچىقىدا ئە-مەس، بابامنىڭ قۇچىقىدا كۆمۈشتەك ئاپئاق ساقاللىرىنى ئوينىاپ ئولتۇرۇپ چۆچەك ئاڭلايدىكەنمەن. ساۋاتسىزىمۇ بەش ياش ۋاقتىمدا ئاشۇ بابام چىقارغان. رەھمەتلىك مېنى بىر كۈن ئە-مەس، بىر ئاش پىشىم كۆرمىسىمۇ چىدىمايتتى. ئۆز قولى بىلەن چاچلىرىمنى تاراپ، يىلىم سۇركەپ ئۆرۈپ قويىاتتى. شۇ سەۋەب-تىنمۇ ئەيتاۋۇر، ئاتام مېنى رەنجىتىشكە پېتىنالمايتتى، رايىمغا باقاتتى، ھەرقانداق تەلەپ ـ ئارزۇلىرىمنى شەرتسىز ئورۇنلايتتى. قىزىمنىڭ دىلى رەنجىسە ئاتامنىڭ روھى قورۇندۇ، دەيتتى. بابام رەھمەتلىكنىڭ پات ـ پاتلا: «تېزرەك چوڭ بولۇپ ياتلىق بولسىلا قىزىم، نەۋرەمنى بىر قېتىم بولسىمۇ باغرىمغا بېسۇۋېلىپ ئۆلۈپ كەتسەم ئارمىنىم قالمايتتى» دەيدىغان گېپى ھېلىمۇ ئېسىمدە. ئەپسۇس، ئۆمرى قىسقا كېلىپ قالدى. سىلى بىلەن تونۇشقان ۋاقىتلاردا بابامنىڭ قازا قىلىپ كەتكىنىگە ئۈچ يىل بولۇپ قالغا-

نىدى. ناۋادا مەرھۇم بابام ھېلىغچە ھايات بولغان بولسا، سىلىمۇ ياقتۇرۇپ قالاتتىلە. پەرزەنتىمىزنىڭ بەخت ـ پېشانىسى ئوڭ ئىكەن، ئۇ دۇنياغا كۆز ئېچىشى بىلەن تەڭ ئارزۇ ـ ئارمانلىرى ئەمەلگە ئېشىپ، ئاللاھ تائالا سىلىنى تەختتە ئولتۇرۇشقا نېسىپ قىلدى. نىكاھلىرىغا ئۆتكىنىمدىن بېرى سىلىگە ھېچقانداق تەلەپ قويۇپ باقمىدىم. بىر يىلدىن بېرى مېنى خۇددى جەننەتماكان باامغا ئوخشاش ئاسرىدىلا، مېھرىلىرىنى بەردىلە، بۇنىڭدىن مەن ئىنتايىن رازى. ئەمدى مۇشۇ تەلىپىمنى قوبۇل كۆرگەيلا، گەرچە مەن ئول جەننەتماكان بابامنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالالمىغان بولساممۇ، ئۇنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتالغان بۇ پەرزەنتىمنى ئاشۇ بۇزرۇكۇار بابامدەك كۆرۈپ باغرىمغا باساي، بۇ ئىشىمدىن بابامنىڭ روھى خۇش بولسا ئەجەب ئەمەس.

خانىش دۆلەتسۇلتان خېنىم گېپىنى تۈگىتىپ ئۆكسۈپ يىغلىۋەتتى. ئەرلەر ئۇچۇن ئايالالرنىڭ يىغىسىدىنمۇ قورقۇنچلۇق نەرسە بولمىسا كېرەك، خانىشنىڭ كۆز يېشىنى كۆرۈپ سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ يۈرىكى شۇررىدە ئېرىپ كەتتى.

ـــ سەۋر قىلسىلا مەلىكەم، تۈغۈت ئېچىدە يېتىپ يىغلىسىلا سالامەتلىكلىرىگە زەرەر يېتىدۇ، ـــ دېدى ئۇ خانىشغا تەسەللى بېرىپ، ـــ مەيلى، خانزادىنىڭ ئىسمىنى ئۆزلەنىڭ ئارزۇلىرى بويىچە يۇنۇسخان قويايلى. گەرچە مەرھۇم بابائى بۇزرۇكلىرىنىڭ دىدارىنى كۆرۈش ماڭا نېسىپ بولمىسىمۇ، قەلبلىرىدە شۇنچىلىك كاتتا ئورۇن تۇتقانىكەن، ئوخشاشلا ماڭىمۇ بابائى بۇزرۇكتۇر.

ـــ رەھمەت ئالىيلىرى، ـــ دېدى خانىش دۆلەتسۇلتان خېنىم چىرايىغا خۇش تەبەسسۇم يۈگۈرتۈپ، ـــ ئاللاھ خالىسا ئىككىنچى پەرزەنتىمىزگە ئول جەننەتماكان بابائى بۇزرۇكلىرىنىڭ مۇبارەك ئىسىم ـ شەرىپىنى قويارمىز.

ئايالىنىڭ كۆلگىنىنى كۆرۈپ سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ چاقچاق قىلغۇسى كېلىپ قالدى.

ـــ ناۋادا ئىككىنچى پەرزەنتىمىز ئوغۇل تۇغۇلماي قالسچۇ؟

ـــ خاتىرجەم بولسىلا ئالىيلىرى، مېنىڭ قورسىقىمدا بىر ئەمەس، مىڭ ئوغۇل بار.

ـــ خاتالاشتىلا، مىڭ ئوغۇل ئۆزلەنىڭ قورساقلىرىدا ئەمەس، مېنىڭ ۋۇجۇدۇمدىدۇر، مۇبارەك قورساقلىرى ئاشۇ مىڭ ئوغۇل پەرزەنتىمنىڭ ئارامگاھىدۇر خالاس. بىلمىدىم، ئول پەرزەنتلەر قورساقلىرىغا پاتارمىكىن؟

سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ گېپىنى ئاڭلاپ خانىش دۆلەتسۇلتان خېنىم پىخىلداپ كۈلۈۋەتتى.

ـــ زىنھار ئەندىشە قىلمىغايلا ئالىيلىرى، ئانا قورسىقى پەرزەنت ئۈچۈن دەريادۇر.

سۇلتان ئۇۋەيسخان خانىشنىڭ چىرايلىق كۆزلىرىگە ھاياجان بىلەن تىكىلدى.

ـــ ئېيدەرلىرى[1] تېزرەك توشسا، ئول ئارامگاھقا يەنە بىر پەرزەنتىمىزنى جايلاشتۇرسام دەيمەن.

خانىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەن خانىش ۋىللىدە قىزاردى، ئانار رەڭگىگە كىرگەن چېھرىدە ئالەمچە بەختىيارلىق جىلۋە قىلدى.

ـــ ئىزا تارتسىلا ئالىيلىرى، ـــ دېدى نازلىق كۈلۈپ.

ـــ ئاللاھ ئىگەم مىڭ پەرزەنت بەرمىسمۇ، ھېچبولمىغاندا مىڭغا تاۋاپ يۇز پەرزەنت يۇزى كۆرسەم دەيمەن. لېكىن ئۆزلە يىلدا ئاران بىرنى يەڭگىگىلى تۇرسىلا، ئول ئارزۇيىمىز قاچان ئەملگە ئاشاركىن ـ تاڭ؟

خانىش دۆلەتسۇلتان خېنىم كۈلكىسىنى توختىتىپ يالت ئېتىپ سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ كۆزىگە قارىدى، كېيىك كۆزلىرىدە ئاللىقاندىق بىر ۋەھىمە ئەلەڭگىدى.

ـــ راست دەيدىلا ئالىيلىرى، يۇز پەرزەنت تۇغۇشقا مېنىڭ بۇ ئۆمرۈم يار بەرمەيدۇ. ئەمما ئالىيلىرىنىڭ ئارزۇسى ئاشۇ بولـ

① ئېيدەر ـــ تۇغۇتلۇق ئايالنىڭ قىرقى.

سا، ئامالى تېپىلمىدۇ، بىر ئەرگە تۆت خاتۇن راۋا دەيدىغان گەپ بار ئەمەسمۇ، سىلىدەك بۇيۇك سەلتەنەت ئىگىسىگە تۆت ئەمەس، قىرىق خاتۇنمۇ راۋا كېلىدۇ. لېكىن ئېيدەرىم توشۇپ بولغۇچە ھەرەمگە كۈندەش ئەكىرمىگەيلا.

سۇلتان ئۈۋەيسخان ئويلىمايلا چاقچاق قىلىپ خوتۇنىنىڭ دىلىنى چىگىپ قويغانلىقىنى ھېس قىلدى. ھەئە، ئۇ خانىشىنىڭ نېمىگە ئىشارە قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشەنگەنىدى.

ـــ كۆڭۈللىرىگە ئالمىسىلا، چاقچاق قىلىپ قويدۇم. ئۆزلەرىن كۆرگەن ھەربىر پەرزەنتىمنى مىڭغا تاڭاپ قىلىمەن.

خانىش دۆلەتسۇلتان خېنىم ئۇندىمىدى، شۇ تاپتا يۈرىكىدە تۈيۇقسىز قوزغالغان رەشك گۈلخانلىرى لاۋۇلداۋاتاتتى. ئۇ چىن يۈرىكىدىن سۆيگەن بۇ يىگىتكە بىر ئۆمۈر ئۆزى يالغۇز ئىگە بولالمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. قايسىبىر خان ـ سۇلتانلارنىڭ ھەرىمى خانىش، بانۇ، ئايىم، غۇنچىچە[1] لىرى بىلەن تولمىغان؟!

سۇلتان ئۈۋەيسخان ئايالىنىڭ خىيالىنى چالغىتىش ئۈچۈن تەتىللا يۆگەكتە ھېچنېمىدىن بىخەۋەر پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتقان ئوغلىنى ئاۋايلاپ قولىغا ئالدى.

ـــ خانزادىنىڭ ئىسمىنى بۇگۈندىن قالدۇرماي چىللىتىۋېتەيلى، شەيخۇلئىسلام قاتارلىق ئوردا ئۆلىمالىرى ئىسىم قويۇش ئۈچۈن ساقلىشىپ قالغان.

ـــ قايسىڭلار بار؟ ـــ توۋلىدى خانىش ئىشىك تەرەپكە قاراپ.

ـــ لەببەي خانىش ئايىم.

ـــ خانزادىگە ئىسىم قويىدىكەن، ھەرەمدىن ئاچىقىپ بېرىڭلار.

ئىنىكىئانا ئىلدام كېلىپ سۇلتان ئۈۋەيسخانىنىڭ قولىدىن بوۋاقنى ئاۋايلاپ ئالدى.

① غۇنچىچە ـــ توقال.

※ ※ ※

ھەپتىدىن بېرى خانىش دۆلەتسۇلتان خېنىم سۇلتان ئۇ-ۋەيسخانغا چىراي ئاچمايۋاتاتتى. خۇددى سۇلتان ئۇۋەيسخان ھا-زىرلا ھەرەمگە بىرمۇنچە توقاللارنى ئېلىپ كىرىدىغاندەك تۇيۇلۇپ بىئارام بولاتتى. مەيلى ھازىر، مەيلى كېيىن بولسۇن، ھامىنى يۇز بېرىدىغان بۇ رېئاللىققا ئۆزىنى ھەرقانچە زورلاپمۇ يۇزلىنەلمەيۋا-تاتتى. سۇلتان ئۇۋەيسخان ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېچىش ئۈچۈن ھە-رەمگە كۇنىگە ئىككى ـ ئۈچ قېتىم كىرەتتى، قىزىق ـ قىزىق گەپلەرنى قىلىپ كۇلدۇرۇشكە تىرىشاتتى، ئوغلىنى ئەركىلەتكەن بولۇپ يۈرەك سۆزلىرىنى دەۋالاتتى.

ـــ كۆزلىرىنى ئاچسىلا خانزادەم، ۋالىدەلىرىگە گەپ قىل-سىلا، جېنىم ئانا، چىرايلىق قاپاقلىرىنى تۇرۇۋالمىسىلا. ئۆزلە-رەنجىسىلە ئاتامنىڭ يۈرىكى ئاغرىيدۇ، ئاتامنى يۈرەك ئاغرىقى قىلىپ قويمىسىلا، ئاتامنىڭ تۇركىستاندا ئوغرىلىۋېلىپ ئازابلا-غان يۈرىكىنى تۇرپاندا سەدپارە قىلاي دەمدىلا دېسىلە ئوغلۇم.

سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ ئاۋازىدىن چۆچۈپ كەتكەن بوۋاق ئە-كەلەپ يىغلاشقا باشلىدى.

ـــ ئەكەلسىلە. بالىنىمۇ چۆچۈتۈۋەتتىلە مانا، ـــ دېدى خا-نىش چىرايىنى ئاچماي.

سۇلتان ئۇۋەيسخان بالىنى ئۇزىتىۋېتىپ چاقچاق قىلدى:

ـــ چۆچۈتۈۋەتمىدىم، ئوغلۇم ئاتىسىنىڭ نالىسىگە چىدىماي يىغلاۋاتىدۇ، باغرىنىڭ يۇمشاقلىقى مېنى تارتقان ئوخشايدۇ.

ـــ ئەمىسە مېنىڭ باغرىم قاتتىقكەن ـ دە؟

ـــ ئوبدان بىلىۋالسىلا مەلىكەم، ئىشق زۇلۇملىرىدا مېنىڭ يۈرىكىم بەكىنى تالقاندۇر.

خانىش پىخىلداپ كۈلگىنىچە چىرايلىق لەۋلىرىنى نازلىق ئۇشلىدى:

ـــ ئۇششۇق.

سۇلتان ئۇۋەيسخانمۇ خانىشقا ئەگىشىپ پىخلداپ كۇلۇۋەتتى.

شۇ ئەسنادا ھۇجرىغا شەپە چىقارماي كىرىپ كەلگەن خانىش-نىڭ خاس كېنىزىكى قول باغلاپ تۇرۇپ دېدى:

ـــ مەلۇم بولغاي، خان ئايىم كەلدى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئانىسىنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ دەس ئورنىدىن تۇردى، پەرياستۇققا يۆلىنىپ ياتقان خانىشمۇ قەددىنى رۇسلىدى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان تەختتە ئولتۇرغاندىن كېيىن ھەرقانچە يالۋۇرۇپمۇ ئانىسىنى ھەرەمگە كىلىپ تۇرۇشقا كۆندۇرەلمىگەنىدى.

ـــ ھارمىغايلا بۇزرۇكۇارىم، ئالتۇن بويلىرى ئېسەنمەكىن؟ ـــ دېگىنىچە سالام بەردى خان بىلەن خانىش.

ـــ دۆلەتزادە![1] ـــ دېدى سۇلتان خاتۇن سالامنى ئىلىك ئېلىپ ۋە ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشەلگەن خانىشقا يۈزلەندى، ـــ قوزغالمىسلا خانىش ئايىم، يۆلىنىۋەرسىلە.

سۇلتان خاتۇن تۆرگە چىقىپ جايلىشىۋالغاندىن كېيىن نەۋرىسىنى قولىغا ئىلىپ ئەركىلەتتى، ئەمما خانىشتىن ئېسەنلىك سورىمىدى.

ـــ ھەرەمگە كىلىپ تۇرغان بولسىلىغۇ بۇنداق يول مېڭىپ ھەرەج تارتىپ يۈرمەيتتىلە. نەۋرىلىرىنىمۇ كۇندە كۆرۈپ تۇرالايتتىلە، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان.

ـــ مەن كەلسەم ھەرەم تېخىمۇ تارلىشىپ قالارمىكىن ئوغلۇم، ـــ دېدى سۇلتان خاتۇن رەنجىگەن قىياپەتتە.

ئانىسىنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىنى ھېس قىلغان سۇلتان ئۇۋەيسخان بىردىنلا تەئەججۇپلەنىدى:

ـــ ھەرەم شۇنچە كەڭ تۇرسا، قانداقسىگە تارلىشىپ قالغۇدەك؟

سۇلتان خاتۇن ئوغلىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ سورىدى:

① دۆلەتزادە ـــ دۆلەتلىرى زىيادە بولسۇن.

ـــ ھەرەمنى كەڭ تاشا دەيلا ـ يۇ، ئەجەب گۆھەرنىگار خا ـ نىشنى قوغلىماقچى بوپتىلا. ئەسلىدىن چىقىرىپ قويمىسىلا، گۆھەرنىگار ئايىم نېمىلا بولمىسۇن مەرھۇم خان تاغلىرىنىڭ خانىشىدۇر، ئۆزلەگە ھەم ھاممىدۇر.

سۇلتان ئۇۋۇيسخانىنىڭ چىرايىدىكى تەبەسسۇم ھەيرانلىققا ئالماشتى.

ـــ يوچۇنلا گەپ قىلدىلىغۇ بۇزرۇكۇارىم؟

ـــ ئۆزلەنىڭ پەرمانسىز كىممۇ گۆھەرنىگار خانىشنى ھە ـ رەمدىن قوغلاشقا پېتىنالمسۇن، ـــ سۇلتان خاتۇن كېلىنىگە سو ـ غۇقلا نەزەر تاشلىدى، ـــ بەلكىم بۇ ئىشتىن خان ئالىيلىرىنىڭ خەۋىرى بولمىسا، خانىش ئايىمنىڭ خەۋىرى باردۇر؟

كۇتۇلمىگەن بۇ جاۋابتىن خانىش دۆلەتسۇلتان خېنىم تەم ـ تىرەپ قالدى. سۇلتان ئۇۋۇيسخان ئايالىغا يالت ئېتىپ قارىدى، كۆزلىرىدىن روشەن نارازىلىق ئالامەتلىرى بالقىدى.

ـــ خان ئانامغا مەلۇم بولغاي، ـــ دېدى خانىش تەستە زۇۋاندا ـ غا كېلىپ، ـــ بۇ ئىشتىن مېنىڭمۇ زىنھار خەۋىرىم يوقتۇر.

دېمىسىمۇ بۇ ئىشتىن سۇلتان ئۇۋۇيسخانىنىڭمۇ، خانىشىنىڭمۇ خەۋىرى يوق ئىدى. دۆلەتسۇلتان خېنىم ئۇۋال بولغان قىياپەتتە ئۇۋۇيسخانغا قارىدى، كۆزىگە غىللىدە ياش كېلىپ قالغانىدى.

ـــ بۇزرۇكۇارىم بۇ گەپنى كىمدىن ئاڭلىدىكىن ؟

ـــ ئەتىگەن گۆھەرنىگار خانىش ئۆزى ئەرز قىلىپ كەلدى. ھەرەمئاغىسى شۇنداق پەرمان يەتكۇزۇپتۇ، ـــ دېدى سۇلتان خاتۇن تەرىنى تۇرۇپ، ـــ مەرھۇم خان تاغلىرى قىلغان يامانلىقنى تې ـ خى تەختتە ئولتۇرغىلى ئىككى ھەپتە بولا ـ بولمايلا خاتۇن ـ با ـ لىلىرىغا ياندۇرۇپ بەرسىلە بولماس. بۇ گەپ ئەل ـ يۇرتقا تاراپ كەتسە تۇل خاتۇن، يېتىم ئوغۇللارنى ئانىي تېپىپتۇ، ھەرەمدىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ دەپ پىتنە قىلىشىدۇ، سۇلتانلىق شەۋكەتلى ـ رىگە تەسىر يېتىدۇ. پادىشاھ دېگەن كەڭ قورساق، ئالىيجاناب بو ـ لۇشى لازىم. بابائى بۇزرۇكلىرىنىڭ تۇزۇكلىرىدە شۇنداق ئېيتىلـ

غاندۇركى: «سەلتەنەتنىڭ سۈرىگە تايىنىپ كۈچ ـ قۇدرىتىڭنى ئاجىزلارغا كۆز ـ كۆز قىلما ھەمدە ئۇلارنىڭ پەنجىسىنى يانچىشىنى راۋا كۆرمە. يامانلىققا يامانلىق قىلىش باھادىرلارنىڭ پەزىلىتى ئەمەس. پادىشاھنىڭ شەۋكىتى ئەدلى بىلەن ئەمەس، بەلكى زۇلمى بىلەن بۇزۇلۇر».

سۇلتان ئۇۋەيسخان قول باغلىغىنىچە بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ـــ بۇزرۇكۋارمىنىڭ ئۇگۇتلىرىنى ئېسىمدە مەھكەم تۇتىمەن، خاتىرجەم بولسىلا، ھازىرلا ھەرەمئاغىسىنى چاقىرتىپ سۇرۇشتۇرەي.

ـــ شۇنداق قىلسۇنلار، ـــ دېدى سۇلتان خاتۇن ئوغلىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ، ـــ گۆھەرنىگار خانىشنىڭ كۆڭلىنى ئەمىن تاپقۇزۇپ قويسىلا. ئاتىسىدىن يېتىم قالغان ئول ئىككى خانزادە ئۆزلىگە ئىنى قېرىنداشتۇر. ئۇلارنى ئاسرىماق، تەربىيىلىرىگە ئالماق مەجبۇرىيەتلىرى ھەم باردۇر. ئۇلارنى كىچىك كۆرمەي، ئوردىغا ئەكىرىپ ئەمرلەر قاتارىدا ئىززەت قىلسۇنلار.

ـــ خوش، ـــ دېدى ئۇۋەيسخان. شۇ تاپتا ئۇ، بۇ ئىشنى سۇرۇشتە قىلىشقا ئالدىراپ قالغانىدى، ـــ بۇزرۇكۋارىم ئارام ئالغاچ تۇرسىلا، مەن ئوردىغا چىقاي.

ـــ چىقىۋەرسىلە، ـــ دېدى سۇلتان خاتۇن، ـــ پادىشاھ دېگەن كۇندۇزى ئوردىنى تەرك ئەتمىگىنى تۇزۇك. ھەرەم پادىشاھنىڭ كېچىلىك ئارامگاھىدۇر.

سۇلتان ئۇۋەيسخان گەدىنىگىچە قىزاردى. ئانىسىنىڭ «ھەدىسىلا ھەرەمگە كېلىۋېلىپ خوتۇنۇڭنىڭ كۆزىگە قاراپ ئولتۇرماي، ئوردىغا چىقىپ سەلتەنەت ئىشلىرىغا كۆز ـ قۇلاق بول» دېگەن مەنىدىكى گېپى ئۇنىڭغا قاتتىق تەسىر قىلغان، خىجىللىقتىن يەرگە كىرىپ كەتكۇدەك بولغانىدى.

مەرھۇم خان سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرىنى ھەرەمدىن قوغلاپ چىقىرىش ھەرەمئاغىسىنىڭ ئويلاپ تاپقان ھىيلىسى ئىدى. تېخى 10 ـ 12 ياش ۋاقتىدىلا مەرھۇم سۇلـ

تان خىزىر خوجاخان تەرىپىدىن ئاختا قىلىنىپ ھەرەمنىڭ خىز-مىتىگە قوبۇل قىلىنغان، مەرھۇم سۇلتان شىرمۇھەممەدخان زامانىدا ھەرەمئاغىلىقىقا كۆتۈرۈلگەن بۇ ئاغۇات ھەرەمدە يۈز بەر-گەن نۇرغۇن سۇيىقەستلەرنىڭ شاھىدى ئىدى، ھەرەمنى ئۆزىنىڭ شەخسىي قەسىرىدەك ھېسابلايتتى. مېھىر ـ شەپقەت دېگەن نەر-سىنى ئەسلا بىلمەيتتى. ھەرەمدە ئۇنىڭدىن خانىشتىن باشقا ھەم-مە ئادەم قورقاتتى. ئۇ ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن ھەرەمدىن سۇلتان شىر مۇھەممەدخانىنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرىنى قوغلاپ چىقىرىپ، سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشىشنى كۆڭلىگە پۈككە-نىدى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئۇنى قىلچىلىك يۈز ـ خاتىر قىلماي ئۆلۈمگە بۇيرىدى. گۆھەرنىگار خانىشقا ئىلگىرى قانداق تەمىنات بېرىلگەن بولسا، ھازىرمۇ ئاشۇ يوسۇندا تەمىنات بېرىش، ئىككى خانزادىگە ئوردىدا ئىچكىيلەر[1] قاتاردا مۇئامىلە قىلىش، سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىنىڭ ياش غۇنچىچىلىرىگە خەزىنىدىن مۇۋاپىق خىراجەت بېرىپ يۇرتىغا، ئائىلىسىگە قايتۇرۇش، قايتا نىكاھلىق بولۇشنى خالىسا رۇخسەت قىلىش توغرۇلۇق پەرمان چۈشۈردى.

21

بۇگۇن ئۇلۇسبېگى قەسىرى خۇددى ھېيت بولغاندەك قىزىپ كەتكەندى. گەرچە سۇلتان ئۇۋەيسخان تەرىپىدىن جاكارلانغان قىرىق كۈنلۈك مۇسىبەت ئاخىرلاشقىلى خېلى كۈنلەر بولۇپ قال-غان بولسىمۇ، ھېچكىم مەشرەپ، كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرىنى تۇزۇشكە جۈرئەت قىلالمىغانىدى. شۇ كۈنلەردە قىش ئاخىرلىشىپ

① ئىچكىيلەر ـــ تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمىرلەر.

كۆكلەمنىڭ شەپىسى كېلىشكە باشلىغانىدى. ئىلگىرى بۇنداق ۋاقىتلاردا پايتەخت ئاھالىسى نورۇزنىڭ تەييارلىقىغا تۇتۇش قىلاتتى. كوچا، رەستە، مەھەللىلەردە، باي ـ زەردارلارنىڭ ھويلا ـ قەسىرلىرىدە كۆك مەشرەپى باشلىنىپ كېتەتتى. ئەمما ھازىر ئوردىدىن مۇسىبەتنىڭ ئاخىرلاشقانلىقى ھەققىدە شەپە بولمىغاچ ـ قا، ئاۋام تېخىچە قارىلىق كىيىملىرىنى تاشلىمىغانىدى.

ھەئە، بۇگۈن ئۇلۇسبېگى خۇدايداد پۇتكۈل ئاستانىگە مەر ـ ھۇم سۇلتان شىرمۇھەممەدخانغا تۇتۇلغان مۇسىبەتنىڭ ئا ـ خىرلاشقانلىقىنى جاكارلىماقچى بولغاندەك قىلاتتى.

ئۇنىڭ كاتتا، ھەشەمەتلىك سارىيىغا سۇلتان ئۇۋەيسخاندىن تارتىپ ئوردىدىكى بارلىق چوڭ ـ كىچىك ئەمىرلەر تولۇق جەم بولغانىدى. ئاستانىدىكى داڭلىق سازەندىلەر مۇقام ئورۇنلاۋاتاتتى، داستىخانغا تىزىلغان نېمەتلەرنىڭ ھەددى ـ ھېسابى يوق ئىدى. تۇجۇپىلەپ ئېچىتىلغان ئۇزۇم شارابلىرى ئالتۇن، كۈمۈش، قاش ـ تېشى جاملارغا بېلىقكۆزى قىلىپ قۇيۇلغانىدى.

ـــ شاھلارنىڭ شاھى، باھادىرلارنىڭ باھادىرى، بۇيۇك سەل ـ تەنەتىمىزنىڭ پاسىبانى جانابى دۆلەتپاناە سۇلتان ئالىيلىرىغا بىزلەركىم ساداقەت كەمىرىنى بېلىگە مەھكەم باغلىغان مۇلازىم ـ لىرىدىن ھەددى ـ ھېسابسىز مەدھىيە ۋە مىننەتدارلىقلار بول ـ سۇن، ـــ دەپ قەدەھ سۆزى باشلىدى ئۇلۇسبېگى خۇدايداد تۆرە ئولتۇرغان سۇلتان ئۇۋەيسخانغا تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ تۇرۇپ، ـــ گەرچە جانابى قىبلىگاھىمىزنىڭ سەلتەنەت تەختىگە بەرقارار بول ـ غىنىغا خېلى ۋاق بولغان بولسىمۇ، لېكىن مەرھۇم خانىنىڭ ۋاپاتى سەۋەبلىك ئەل ـ يۇرتقا مۇسىبەت جاكارلانغانلىقى ئۈچۈن ئول خاسىيەتلىك كۈننى قۇتلۇقلاپ، تەنتەنە قىلىشقا مۇمكىن بولماي كەلگەن ئەردى. ئويلاپ باقسام ھالا بۇگۈنگىچە ئەل ـ ئاۋام تېخىچە مۇسىبەت لىباسلىرىنى يەشمەپتۇ. ئۇلۇم ئەزەلدۇر، ئۇ يارانقان ئىگىسىنىڭ ھۆكمىدۇر. ئەمما كۆڭۈلنى خۇشال تۇتماقمۇ، ئاسا ـ يىشلىق كۈنلەردە ئېچىلىپ ياىرىماقمۇ ئاللاھنىڭ بەندىلىرىگە

قىلغان چەكسىز ئىنايەتلىدۇر. ئول بائىستىن ئابا ـ ئەجدادلىرىمىز ئۆلۈمدىن باشقىسى تاماشا دېگەنىكەن. كەتمەنلەنگەنلەرنىڭ كەينىدىن كەتكىلى، بىر ئۆمۈر قايغۇ بۆشۈكىگە بۆلىنىپ ياشىغانلى بولماس. مەشرەپ، نەغمە ـ ناۋا، باراۋەت.. تىرىكلەرنىڭ تېتىشىغا، ھۇزۇر پەيزىنى سۈرۈشىگە بۇيرۇلغان كاتتا مەئىشەتتۇر. ھېلىمۇ شۇنچە كۈنلەردىن بېرى مۇسىبەت لىباسلىرىمىز بىلەن ياشاپ، جەننەتماكان مەرھۇم سۇلتان شىرمۇھەممەدخان ئالىيلىرىغا بولغان قايغۇ ـ ھەسرىتىمىزنى ھەقدادىغا يەتكۈزدۇك. ئەمدى بولسا مۇسىبەتنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، نورمال تۇرمۇش تەرزىمىزنى ئىزىغا سېلىش زامانى كەلدى دەپ ئويلايمەن. شۇنداق بولغانىكەن، جانابى خان ئالىيلىرىنىڭ خىزمەتكارلىرى بولمىش بىزلەر بەزمە ـ باراۋەتلىرىمىز بىلەن ئانھەزرىتىمنىڭ سەلتەنەتكە پاسىبان بولغانلىقىنى قۇتلۇقلىساق، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئالىيلىرىنىڭ مۇبارەك پۇشتى بولمىش بەختىيار خانزادىنىڭ بۇ دۇنياغا ساقسالامەت كۆز ئاچقانلىقىنى مۇبارەكلىسەك، دېگەن نىيەتتە ئۇشبۇ بەزمىنى ھازىرلاشقا جۇرئەت قىلدۇق. خان ئالىيلىرىنىڭ قايغۇ ـ ھەسرەتنى ئۇنتۇپ، خۇشاللىققا يۈزلىنىشىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆتۈنىمەن.

ئۇلۇسبېگىنىڭ سۆزى تۈگىشى ھامان بارلىق ئەمرلەر دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ سۇلتان ئۇۋەيسخانغا ئېھتىرام بىلدۇرۇشتى:

ـــ ئالىيلىرى قايغۇ ـ ھەسرەتنى ئۇنتۇغايلا، شادلىق ھۇزۇرىنى سۈرگەيلا.

شۇ كۈنلەردە سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭمۇ ماتەمنى ئاخىرلاشتۇرغىسى بولسىمۇ، لېكىن بەزى ئەمرلەرنىڭ پىتنە قىلىشىدىن ئېھتىيات قىلىپ سۈكۈت قىلغانىدى. شۇڭا ئۇلۇسبېگىنىڭ مەسلىھەت سالمايلا بۇ سورۇننى ھازىرلىشى ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىدەك ئىش بولغانىدى.

ـــ جانابى ئۇلۇسبېگى، مۆھتەرەم ئەمرلەرگە تەسەننا، قېنى

جاي ئالسۇنلار، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان مەننەتدارلىقىنى بىلدۇرۇپ، ـــ گەرچە جەننەتماكان تاغائى بۇزرۇك خان ئالىيلىرىنىڭ مۇسىبەت تەزىيىسىنى بىر ئۆمۇر داۋاملاشتۇرۇش، قارىلىق بىلەن ياشاش نىيىتىمىز بولسىمۇ، لېكىن بىزنىڭ سەۋەبىمىزدىن ئاۋام ـ رەئىيەتنىڭمۇ كۆڭۈل شادلىقىدىن مۇستەسنا ھالەتتە مۇسىبەتتە يۇرۇشنى خالىمىغانلىقىمىز ئۈچۈن مۇسىبەت لىباسلىرىمىزنى سېلىپ تاشلىماقتىن ئۆزگە ئىلاجىمىز يوقتۇر. بىزنىڭ سەلتەنەت سايىمىزدا ئەل ـ يۇرت قايغۇ ـ مۇسىبەتتە ئەمەس، مەشرەپ ـ باراۋەتتە ياشىمىقى جايىزدۇر. بۇگۈن ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرى بۇ كۆڭۈللۈك بەزمىنى ھازىرلاپ، خەستە دىلىمىزدا قايتا شادلىق ئۇچقۇنلىرىنى يېلىنجاتماقتا تەرەدۇت ئەيلەپتۇ. ھەربىرلىرى ئازادە ئولتۇرۇپ خۇشال ـ خۇرام يەپ ـ ئىچىسۇنلار، بەزمە ـ مەشرەپ مەئىشىتىدىن تەڭ ھۇزۇر ئالغايمىز.

سۇلتان ئۇۋەيسخان بىلەن تۇنجى قېتىم شارابازلىق قىلىشۇاتقان ئەمىرلەر دەسلەپ بىرئاز تارتىنىپ قېلىشقان بولسىمۇ، كېيىن شارابنىڭ تەسىرىدە ئۆزلىرىنى ئەركىن ـ ئازادە تۇتۇشتى. كىملەردۇر قىزىقچىلىق قىلىپ لەتىپە سۆزلەيتتى، لەتىپە ئاخىرلاشقاندا سارايدىن گۇرىرىدە كۈلكە كۆتۈرۈلەتتى. ئوبدانلا شىر كەيپ بولغان سۇلتان ئۇۋەيسخانمۇ ئۆز نۆۋىتىدە قايسىبىر ئەمىرنىڭ لەقىمىگە يوشۇرۇن ئىشارە قىلىپ چاقچاق قىلاتتى، ئەمىرلەرنى شاراب ئىچىشكە زورلايتتى. ياشىنىپ قالغانلىقى ئۈچۈن نەچچە يىللاردىن بېرى شارابقا يېقىن يولىمىغان ئۇلۇسبېگى خۇدايدادمۇ سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ زورلىشى بىلەن بىرنەچچە قەدەھ ئىچىشكە مەجبۇر بولدى. شۇ تاپتا ئۇلار ھېلىلا ماتەمدار ئىكەنلىكىنى پۈتۈنلەي ئېسىدىن چىقىرىشقانىدى.

ـــ جانابى ئالەمپاناھقا كىچىككىنە بىر ئەرزىم بار ئىدى، ـــ دېدى خېلىلا تەڭشىلىپ قالغان مىرمۇھەممەدشاھ دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ـــ بايان ئەيلەشكە ئىجازەتمىكىن ؟

ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ بۇ ئىككىنچى ئەمىرزادىسى ئوردىدا

نوپۇزلۇق ئەمرلەردىن ھېسابلىناتتى. ئۇنىڭ ئەرزىنى ئاڭلاشقا قىزىققان سورۇن ئەھلى بىر پەس جىمىشتى.

ـــ قېنى خوش، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان مەرمۇھەمەدشاھنى سۆزلەشكە دەۋەت قىلىپ.

مەرمۇھەمەدشاھ ئاتىسىغا لاپپىدە بىر قارىۋالغاندىن كېيىن كالتە يۆتىلىپ قويۇپ ئېغىز ئاچتى:

ـــ جانابى قىبلىگاھىمىز سەلتەنەت تەختىگە بەرقارار بولۇغاندىن بېرى ئۈمىدسىزلىك ۋادىسىدا سەرسان بولغانلارنىڭ يۈزىگە ھەممەت ئىشىكلىرى ئېچىلىپ، ئەل ـ يۇرت ئاسايىشلىققا يۈزلەندى. بىز بۇنىڭدىن ئۆزىمىزنى چەكسىز بەختىيار ھېس قىلىمىز. گەرچە ئالىيلىرىنىڭ سەلتەنەتىنى قۇتلۇقلاشنى كۆڭلىمىزگە پۈكۈپ كەلگەن بولساقمۇ، ۋاقتى ۋاسائىتىنى تاپالمايلا كەلگەن ئىدۇق، مانا بۈگۈن مۇرادىمىز ھاسىل بولدى. كەمىنە ئىستېداتسىز مۇلازىملىرى جانابى ئالىيلىرىنىڭ شانۇ شەۋكىتىگە لايىق كەلمىسىمۇ، ھايات بېغىمدا ئەتىۋارلاپ پەرۋىش قىلىپ ئۆستۈرگەن بىر چىمەننى خىزمەتلىرىگە تارتۇق قىلىشنى تولىمۇ ئارزۇ قىلىمەن. ناۋادا قىبلىگاھىمىز ئول نازۇك چىمەنىنى خىزمىتىگە سېلىشنى لايىق كۆرسە، ئۆزۈمنى ئىككى ئالەمدە بەختىيار ھەم شەرەپلىك ھېسابلىغان بولۇر ئەردىم. بىلمىدىم، خان ئالىيلىرى ئول چىمەنىمنى پايانداز قىلىشنى خالامدىكىن؟

كۈتۈلمىگەن بۇ تەكلىپكە سۇلتان ئۇۋەيسخان نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي تېڭىرقاپ قالدى. ئۇ تۈركىستاندا مەلىكە دۆلەتسۇلتان خېنىمغا ئاشىق بولۇپ نىكاھىغا ئالغاندىن بېرى يەنە بىر ئايال زاتىغا كۆڭۈل بېرىشنى ئويلاپ باقمىغانىدى. شۇ تاپتا مەرمۇھەمەدشاھ قىزىنى ئۇنىڭغا نىكاھلاپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلىۋاتاتتى. ھەئە، نەۋرە قىزىنى سۇلتان ئۇۋەيسخانغا نىكاھلاپ بېرىش ئۇلۇسىبىگىنىڭ بۈگۈنكى سورۇن ئۈچۈن خېلىدىن بېرى كۆڭۈل قويۇپ پىلانلىغان يەنە بىر سوۋغىسى ئىدى، بارلىق ئەمرلەرنىڭ ئالدىدا بۇ ئىشنى خانغا بىلدۈرۈشنىمۇ ئوغلى مەرمۇ-

ھەممەدشاھقا ئۇلۇسبېگى ئالاھىدە تاپىلىغانىدى. ئەمىرلەرنىڭ ئالدىدا بۇ تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويسا، سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ رەت قىلالمايدىغانلىقىنى ئۇلۇسبېگى ئالدىنئالا مۆلچەرلىگەنىدى. چۈنكى، ناۋادا سۇلتان ئۇۋەيسخان بۇ تەلەپنى رەت قىلىۋەتسە، ئۇلۇسبېگىنىڭ يۈزى چۈشەتتى، دىلى رەنجيەتتى. سۇلتان ئۇۋەيسخان ئوردىسىدىكى بۇ ئەڭ مۆتىۋەر ئەمىرنىڭ يۈزىنى چۈشۈرۈشنى، دىلىنى رەنجىتىشنى ھەرگىز خالىمايتتى. بۇ نازۇك مەسىلىنىڭ يەنە بىر تەرىپىدە موغۇلىستان سەلتەنەتىنى قولغا ئېلىپ تەختتە ئولتۇرۇشى ئۇچۇن جان پىدالىق كۆرسەتكەن سەييىدئەلى ئالپمۇ بار ئىدى. شۇ دەقىقىدە سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ كۆز ئالدىدىن ئۇلۇسبېگى خۇدايداد، سەييىدئەلى ئالپ، سىڭلىسى ئۇزسۇلتان مەلىكە، تاجۇتەخت لىپ قىلىپ ئۆتتى. ئەمىرلەرنىڭ ھەممىسى سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ چىرايىغا تىكىلىپ قېلىشقان، بايانتىن بېرى قوماچ قورۇغاندەك قىزىپ كەتكەن ساراي چۈشىنى ئۆچلانغۇدەك تىمتاسلىققا چۆمگەنىدى.

ـــ ئەمىر ھەزرەتلىرىنىڭ ھايات بېغىدا ئۆسكەن قۇتلۇق سوۋغىسى بولمىش ئول نازۇك چىمەننى پايانداز قىلىش ئەمەس، شاھلىق تاجىمىزغا گۈل قىلىپ قىستايمىز. بىزنى قەدىرلىگەنلىكلىرىگە تەسەننا، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان تىمتاسلىقىنى بۇزۇپ.

ـــ ئانھەزرىتىمگە مۇبارەك بولسۇن، ـــ دېيىشتى ئەمىرلەر خانىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن تۇشمۇتۇشتىن قۇتلۇقلاپ.

ـــ قىبلىگاھىمىزنىڭ نالايىق سوۋغىمىزنى قوبۇل قىلغىنىغا كۆپ رەھمەت، ـــ دېدى مىرمۇھەممەدشاھ.

ئەمىرلەر مىرمۇھەممەدشاھنىمۇ خانغا قېيىنئاتا بولغانلىقى ئۇچۇن قۇتلۇقلاشتى.

ـــ ئابا ـ ئەجدادلىرىمىزدىن تارتىپ ئول جەننەتماكان سەلتەنەت پاسىبانلىرىدىن چەكسىز مېھىر ـ شەپقەت كۆرۈپ كەلدۇك، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى ھاياجانلانغان ھالدا، ـــ ئوزا يىلى پا-

سىبانىمىز نەۋرەم سەييىدئەلى ئالپىنىڭ بېشىنى سىلاپ، ھەمشىرىسى مەلىكە ئۇزسۇلتان خېنىمنى نىكاھلاپ بەرگىنىنى ئاڭلىغىنىمدا خۇشاللىقىمدىن كۆز ياشلىرىم دەريا بولۇپ ئاققان ئەردى. مانا بۇگۈن نەۋرە قىزىمنى ئۆزىگە لايىق كۆرۈپ بېشىمىزنى كۆككە يەتكۈزدى. ئالىيلىرىنىڭ ھىممىتىگە مىڭ مەرتە تەسەننا، ئاللاھ خالىسا ئول غۇنچىچەلىرىنى ئەتىلىككە ئۆزۈم ھەرەمگە يەتكۈزۈپ قويىمەن.

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد چاندۇرماي ئۇستاتلىق قىلىۋاتاتتى. نەۋرە قىزىنى سۇلتان ئۇۋەيسخانغا ئۆزى سايە قىلغانلىقى ئۈچۈن توي شەرتى قويالمايتتى ھەم نەۋرە قىزى ئۈچۈن خانىشلىق ئاتاق ـ مەرتىۋىسىنىمۇ تەلەپ قىلالمايتتى، شۇڭا نەۋرە قىزىنى ئەتەي «غۇنچىچە» دەپ ئاتىغانىدى.

ـــ يېڭىلىشتىلا ھەزرىتىم، ئۇلۇسبېگى جەمەتىدىن زىنھار غۇنچىچە چىقماس. ھايات گۈلشەنلىرىدە ئەتىۋارلاپ ئۆستۈرگەن ئول نازۇك چىمەننى بىزلەركىم سەلتەنەت ساھىبىغا تارتۇق قىلغانلىقلىرىنىڭ ئۆزىلا يېتەرلىكتۇر. ھەرەمگە ئۆز قوللىرى بىلەن ئاپىرىپ بېرىشلىرى ھەم بىھاجەتتۇر، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان ئۇلۇسبېگىنىڭ سۆزىنى تۇزىتىپ، ـــ ئىنشائاللاھ، ئەتە ئاتا ـ ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان يوسۇن بويىچە دەرگاھلىرىغا ۋالىدەمنى ئىبەرگەيمەن. پۇتكۈل ئەل ـ يۇرتقا توي نەغمىسى قىلىپ بېرىپ، غۇنچىچە ئەمەس، خانىش ئاتىقى بىلەن ھەرەمگە يۆتكەپ كەلگەيمەن.

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد خاندىن كۇتكەن جاۋابقا تولۇق ئېرىشكەندى. بايىاتىن بېرى سۇلتان ئۇۋەيسخان بىلەن بوۋىسىنىڭ چىرايىغا قاراپ ئولتۇرغان سەييىدئەلى ئالپ دەس ئورنىدىن تۇردى، گەرچە ئۇ شارابنى خېلىلا ئىچكەن بولسىمۇ، ئەس ـ ھوشى جايىدا ئىدى:

ـــ ئۇلۇسبېگى جەمەتى شەۋكەتلىك تۇغلۇق تۆمۈر جەمەتىدىن ھەرقانچە ئىززەت كۆرگەن بولسىمۇ، بۇ قەدەر كۆرمىگەن بولغىيتتى. خان ئالىيلىرى ئىززەتنى قىيامىغا يەتكۈزدىلە، بىز ـ

مۇ ھەم ساداقەتمەنزنى قېرىنداشلىق مېھرىمىز بىلەن يۇغۇرۇ-ۋەتكەيمىز.

※ ※ ※

سۇلتان ئۇۋۇەيسخان ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ نەۋرە قىزى كۇنتۇرا خېنىمنى پۇتكۇل ئاستانە خەلقىگە ئۇچ كېچە ـ كۇندۇز توي قىلىپ بېرىپ نىكاھىغا ئالدى ۋە خانىشلىق مەرتىۋىسى بەر-دى. رەشك ئوتىدا پۇچۇلانغان خانىش دۆلەتسۇلتان خېنىم بولسا بارلىق دەرد ـ ھەسرىتىنى كۆز يېشىدىن ئالدى، شۇنداق قىلماي-مۇ ئامالى يوق ئىدى. بىر ئەلنىڭ سۇلتانى ئەمەس، ئادەتتىكى ئە-مىر، تۆرە، زەردارنىڭمۇ ئىككى ـ ئۇچىنچى خوتۇنى بارلىقى ئۇ-نىڭغا ئايان ئىدى. شۇ يىلى كۇزگىچە سۇلتان ئۇۋۇەيسخان يەنە ئىككى قېتىم نىكاھلاندى. بۇ نىكاھلارمۇ ئوردىدىكى ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ ئۇنى قۇتلۇقلاپ قىزلىرىنى تارتۇق قىلىشى سەۋەبىدىن ۋۇجۇدقا چىققانىدى. بىراق سۇلتان ئۇۋۇەيسخان ئۇلارغا خانىشلىق مەرتىۋىسى بەرمىدى.

سۇلتان ئۇۋۇەيسخان ھەر قېتىم نىكاھلانغاندا خانىش دۆلەت-سۇلتان خېنىم كۆڭلى يېرىم بولغان، رەشك ئوتىدا ئازابلانغان بولسىمۇ، چوڭ خانىشلىق مەرتىۋىسىنى ئېسىگە ئېلىپ ئازراق تەسەللى تاپاتتى. سۇلتان ئۇۋۇەيسخانمۇ پات ـ پات ئۇنىڭ قەسرى-دە قونۇپ، دەردلىك كۆڭلىنى ئەمىن تاپقۇزۇشقا تىرىشاتتى. يا-دۇرقى يىلى نوروزدا دۆلەت سۇلتان خانىش بىلەن كۇنتۇرا خانىش بەسلەشكەندەك تەڭلا يەڭگىدى. بىراق دۆلەتسۇلتان خانىشنىڭ با-لىسى قىز، كۇنتۇرا خانىشنىڭ بالىسى ئوغۇل ئىدى. سۇلتان ئۇ-ۋۇەيسخان بۇ ئىككىنچى خانزادىسگە ئىسان بۇغاخان دەپ ئىسىم قويدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭغا ئوغۇل پەرزەنت يۇزى كۆرۇش نېسىپ بولمىدى. مەيلى خانىش، مەيلى غۇنچىچەلىرى بولسۇن ساپلا قىز يەڭگەنىدى.

«ئاللاھ ئىگەم ماڭا شۇنچە جىق خاتۇن، شۇنچە جىق پەرزەنت بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئاران ئىككى ئوغۇل نېسىپ قىلىپتۇ. بۇنىڭغىمۇ يۈز مىڭ شۈكۈر. ئېھ ئاللاھ، يەنە ئىنايىتىڭ بار-دۇر...» دەيتتى پات ـ پات ھەسرەتلىنىپ.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن سەلتەنەت نىسبەتەن تىنچ بولدى. قەشقەر مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ قولىدا تۇرۇۋاتقىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، پۈتكۈل موغۇلىستان تەسەررۇپى چوڭ دەرىجىدە تاشقى كۈچلەرنىڭ ھوجۇمىغا ئۇچرىمىدى. موڭغۇللار ئىلى تەرەپكە پات ـ پات پاراكەندىچىلىك سېلىپ تۇرغان بولسىمۇ، زېمىننى بېسىۋېلىش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتمىگەنىدى. لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئەمىر كەبىرلىك مەنسىپىنى تۇتۇۋاتقان سەييىدئەلى ئالپ ئىككى قېتىم لەشكەر تارتىپ بېرىپ موڭغۇللارغا جازا يۈرۈشى قىلدى. ھېيلىگەر ئىسان تايشى سەييىدئەلى ئالپ لەشكەر تارتىپ كېلىپ بولغىچە ئاللىقاچان لەشكەرلىرىنى چېكىنىدۈرۈپ بولاتتى. ئەمىرلەر پات ـ پات قوشنا ئەللەرگە لەشكىرىي يۈرۈش قىلىش تەلىپىنى بېرەتتى، ئەلۋەتتە سۇلتان ئۇۋەيسخانىڭمۇ لەشكەر تارتىپ بېرىپ قوشنا ئەللەرنى ئىستىلا قىلغۇسى، بۇيۇك بوۋىسى تۇغلۇق تۆمۈرخانىڭ شەۋكىتىنى، سەلتەنەتىنى ئەسلىگە كەلتۈرگىسى بار ئىدى، ئەمما تاغدىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخان سەلتەنەت سۈرگەن مەزگىللەردە ئوردىدىكى ئەمىرلەرنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىش ھەمدە ئەيش ـ ئىشرەت، كەيپ ـ ساپا ئۈچۈن خەزىنىنى قۇرۇقداپ قويغانىدى. ئۇ يىللاردا خوتەندىن تارتىپ قومۇلغىچە، لوپ ـ كۆنچى ۋادىسىدىن تارتىپ ئىلى، ئالمالىق ۋادىسىغىچە بولغان ۋىلايەتلەرنىڭ ئەمىرلىرى ئوردىغا تاپشۇرۇشقا تېگىشلىك باج ـ سېلىقلارنى ۋاقتىدا تاپشۇرمىغان، سۇلتان شىرمۇھەممەدخانمۇ ئۇلارنىڭ قولىغا ئېرىشىش ئۈچۈن ئانچە سۈرۈشتۈرۈپ كەتمىگەن، ئىختىيارىغا قويۇۋەتكەنىدى. ئوردىدىكى ئەمىرلەرنىڭ سۇلتان ئۇۋەيسخاننى قوشنا ئەللەرگە لەشكەر تارتىشقا دەۋەت قىلىشىدىكى مۇد-

دىئاسى كۆپلەپ مال ـ دۇنيا جۇغلاشتىن ئىبارەت ئىدى. چۈنكى، بۇنداق لەشكىرىي يۇرۇشنىڭ تەمىناتىنى ئوردا ئۈستىگە ئالغىنى بىلەن، جەڭدە قولغا چۈشكەن ئولجا ـ غەنىيمەتلەر ئەمىرلەرگە تەئەللۇق بولاتتى. بۇ چىڭگىزخان دەۋرىدىن قالغان ئۇدۇم ئىدى. ئەمىرلەرنىڭ مەئىشەتلىك تۇرمۇشى ئۈچۈن كۆپلەپ مال ـ دۇنيا لازىم بولاتتى. لېكىن ئۇلار تېرىقچىلىق قىلىپ ئۆزىنى قامداشنى ھار ئالاتتى، شۇ سەۋەبلىك خەزىنە قۇرۇقدىلىپلا قالماستىن، ئاشلىق ئامبارلىرىمۇ قۇرۇقدىلىپ قالغانىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان خەزىنە، ئاشلىق ئامبارلىرىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن ھەرقايسى ۋىلا-يەتلەرگە باج ـ سېلىق مۇپەتتىشى ئەۋەتتى. ئەمىرلەرنى چىرىك-لىك، خىيانەتچىلىكىنى تۇگىتىشكە، ئاددىي ـ ساددا ياشاشقا دەۋەت قىلدى. خىيانەتچىلىكى چېكىگە يەتكەن بىرقانچە ئەمىرنى جازالاپ باشقىلارغا ئىبرەت قىلغانمۇ بولدى، لېكىن بۇ تەدبىرلەرنىڭ ئۇ-نۇمى ھە دېگەندە كۆرۈلمەيۋاتاتتى. چىرىكلىككە، ئەيش ـ ئىشرەت-كە، مەئىشەتلىك تۇرمۇشقا كۆنۈپ كەتكەن ئەمىرلەر خانىنىڭ پەر-مانىغا ياۋاشلىق بىلەن ھە دەپ قويۇپ، ئۆزلىرى بىلگەن سەنەمگە دەسسەيتتى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئاخىرى ئۆزى باش بولۇپ يەر تېرىش قارارىغا كەلدى. تۇرپاندا ئەزەلدىن سۇ كەمچىل بولغاچقا، دېھقا-چىلىققا سۇ يېتىشمەيتتى. ئۇۋەيسخان دېھقانچىلىق قىلىش قارا-رىغا كەلگەندىن كېيىنلا ئاندىن بۇ مەسىلىنى چۈشىنىپ يەتتى. تېرىغان زىرائەتلىرىنى سۇغىرىش ئۈچۈن دېھقانلاردىن سۇ تالاش-مىدى، دېھقانلارنىڭ كارىزدىكى سۇيىنى ئۆز ئېتىزىغا باشلىۋال-مىدى، بەلكى سۇ مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئۇستا كا-رىزچىلارنى تەشكىللەپ، نەچچە يۈزلىگەن كارىزلارنى قازدى. يە-ڭىدىن قازغان بۇ كارىزلارنىڭ ئۇنۇمى تېزلا كۆرۈلدى، سۇ ما-جىرالىرى پەسەيدى، تاشلىۋېتىلگەن نۇرغۇن يەرلەر قايتىدىن تې-رىلىپ، ئېكىنزارغا ئايلاندى. خانىنىڭ ئۆزى باشلامچى بولۇپ دېھ-قانچىلىق قىلغىنىنى، كارىز قازغىنىنى كۆرگەن ئەمىرلەرمۇ

دېڭقانچىلىق قىلىشقا، كارىز قېزىشقا مەجبۇر بولدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان تەختتە ئولتۇرغان بەش ـ ئالتە يىل ئىچىدە تۇرپاندىكى كارىزلارنىڭ سانى بەش يۈزدىن ئاشقان، تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ كۆلىمىمۇ نەچچە ھەسسە كېڭەيگەنىدى. بۇ بەش ـ ئالتە يىل ئىچىدە موغۇلىستاننىڭ قەشقەردىن باشقا ۋىلايەتلىرىدە ئېرىق ـ ئۆستەڭ چېپىش، سۇ ئامبارلىرىنى ياساشتىن ئىبارەت سۇ ئىنشائات قۇرۇلۇشلىرىنى قىلىش، بىنەم ئېچىپ تېرىلغۇ يەرلەرنى كېڭەيتىش دولقۇنى كۆتۈرۈلگەنىدى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان بىر يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ پۈتكۈل موغۇلىستانىنى ئارىلاپ، ھەرقايسى ۋىلايەتلەردىكى ئەمىرلەرنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى كۆزدىن كەچۈردى. سۇسلۇق قىلغان، ساختىلىق قىلغانلارنى جازالىدى، مەنسەپتىن قالدۇردى، ئەرز ـ شىكايەتلەرنى تەھقىقلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئوردىغا كېلىدىغان باج ـ سېلىقلار كۆپەيىپ، خەزىنە، ئاشلىق ئامبارلىرىنى قايتىدىن تولدۇردى.

ـــ بىنەم ئېچىش، قەسەبە[1] قۇرۇشنى چىڭ تۇتۇڭلار. ئاۋام ـ رەئىيەت چېچىلىپ كەتمەي توپلىشىپ ياشاپ، بىر يۇرتنى مۇقىم، ئاۋات قىلسۇن. مۇشۇنداق قىلساق، يۇرت ـ ماكانلىرىمىز چۆلىشىپ كەتمەيدۇ. باغ بىنا قىلغانلارنىڭ سېلىقىنى كېمەيتىڭلار، ـــ دەيتتى بارغانلا يەردە ئەمىرلەرگە جېكىلەپ.

شۇنىڭدىن كېيىنكى ئۇچ ـ تۆت يىل ئىچىدە ئېكىنزارلار، بازار ـ مەھەللىلەر كۆپەيىپ، موغۇلىستان قايتىدىن ئاۋاتلاشتى. خېلى كۆپ خەلق كۆچمەنلىك تۇرمۇشىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ مۇقىم ئولتۇراقلاشتى.

ـــ ئاگاھ ئاۋام ـ رەئىيەت بېيىپ، تۇرمۇشى خاتىرجەم بولسۇن. ئوردا خەزىنىسى، ئاشلىق ئامبارلىرى ئاۋامغا يەتسۇن، ئاندىن ئىستېلاغا كۆڭۈل يۇگۇرتەيلى. ئورۇنسىز ياغى ئاۋامنىڭ كۈنىنى ئېغىرلاشتۇرىدۇ، خەزىنىنى قۇرۇتىدۇ. بۇ سەلتەنەتنىڭ ئا-

① قەسەبە ـــ كىچىك شەھەر، بازار.

سايىشلىقىغا پايدىسىز. ھازىرچە قوشنا ئەللەر بىلەن ئىناق ئۆتۈكىنىمىز تۈزۈك، ـــ دەيتتى ئۇرۇش قىلىش تەلىپىنى قويغان ئەمىرلەرگە نەسىھەت قىلىپ.

شۇنداق قىلىپ سۇلتان ئۇۋەيسخان تەختتە سەككىز ـ ئون يىل تىنچ ئولتۇردى. بارلىق ئەس ـ يادىنى مەملىكەتنى گۈللەندۈرۈشكە، سەلتەنەتنى رونىق تاپقۇزۇشقا قاراتتى، ئەمىرلەرمۇ ئاخىرى ئۇنىڭ سەلتەنەت سىياسىتىگە كۆندى.

ـــ جانابى قىبلىگاھىمىز سەلتەنەت تىزگىنىنى قولىغا ئالغان سەككىز ـ ئون يىلدىن بېرى ئەل ـ يۇرتنا تىنچلىق بولۇپ، ئاۋام ـ رەئىيەت ئاسايىشلىققا يۈزلەندى، ـــ دېدى ئۇلۇسبېگى خۇدايداد بىر كۈنى ئەتىگەنلىك قوبۇلدا تەۋازۇ بىلەن قول باغلاپ تۇرۇپ، ـــ بۇنداق قوينىڭ دۇمبىسىدە تورغاي ئۇۋلىغۇدەك مىسلى كۆرۈلمىگەن بايقاشاتلىق ئەزەل ـ ئەزەلدىن ھېچقانداق بىر خان ـ سۇلتانلارنىڭ تەسەررۇپىدا كۆرۈلگەن ئەمەس. ئالىيلىرىنىڭ تەڭداشسىز ئەقىل ـ پاراسىتى ۋە جاسارىتىدىن سەلتەنىتىمىز قۇدرەت تاپتى، بىزلەركىم ئۇلۇسبېگىمۇ بۇنىڭدىن كۆپ خۇرسەن ھەم خاتىرجەم بولدۇق. ئۇزۇندىن بېرى بەيتۇلمۇقەددەسكە بېرىپ ھەج ـ تاۋاپ قىلىش ئارزۇيىمىز بولسىمۇ، سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئازدۇر ـ كۆپتۇر ياردىمىمىز تېگىپ قالۇر دەپ، ئول مۇددىئايىمىزنى ئاشكارىلىماي كەلگەنىدۇك. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە يېشىمىز بىر يەرگە بېرىپ قالدى، شۇنداقتىمۇ جانابى رەسۇلىللا ئەكرەمنىڭ مۇبارەك تېنىنى قوينىغا ئالغان مۇقەددەس كەبىنىڭ چاڭلىرىنى كۆزىمىزگە سۈرتسەك، ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا مۇسۇلماندارچىلىق پەرزىمىزنى تولۇق ئادا قىلىپ ئاندىن كەتسەك دەيدىغان ئارزۇيىمىز باردۇر. ئول مۇرادىمىزنىڭ ھاسىل بولۇشى ئۈچۈن ھەج سەپىرىنى ئىختىيار قىلدۇق، ئالىيلىرىدىن تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىجازەت سورايمەن.

بۇ ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ ھەج سەپىرى قىلىش ئۈچۈن سۇلتان ئۇۋەيسخاندىن تۇنجى قېتىم ئىجازەت سورىشى ئەمەس ئىدى.

دى. ئىككى ـ ئۈچ يىلدىن بېرى بۇ تەلىپىنى تەكرارلاۋاتاتتى، ئەمما ئۇۋەيسخان ئۇلۇسبېگنىڭ بەك ياشىنىپ قالغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ ئىجازەت بەرمىگەنىدى. بۇۋىسىنىڭ ھەج سەپىرى قىلىشىنى توسۇشقا جۇرئەت قىلالمىغان سەييىدئەلى ئالپمۇ سۇلتان ئۇۋەيسخاندىن بۇۋىسىغا ئىجازەت بەرمەسلىكنى ئۆتۈنگەنىدى.

ـــ رامىزان ئايلىرى كېلەي دەپ قالدى، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان سەۋەب كۆرسىتىپ، ـــ ھەزرەتلىرى بۇ چاغ بولغاندا ھىجرەت قىلسىلا قۇربان ھېيىتقا ئۇلۇگۇرۇپ مەككە مۇكەررەمگە يېتىپ بارالمايدىلا. ماقۇل دېسىلە، بۇ يىل ئىككى ھېيىتنى بىللە ئۆتكۈزەيلى. ئاللاھ خالىسا قۇربان ھېيىتتىن كېيىنلا ئۇزىتىپ قويايلى، يەنە بىر مەزگىل تەخىر قىلسۇنلار.

ئۇلۇسبېگى خۇدايداد لام ـ جىم دېمىدى. ئەمما ئۆسكىلەك قاشلىرى ئاستىدىكى گۇنسىز كۆزلىرى نارازىلىقىنى ئاشكارىلاپ قويغانىدى.

ھەپتە ئۆتكەندە سۇلتان ئۇۋەيسخان ئۇلۇسبېگى خۇدايدادنىڭ ساداقەتمەن نۆكىرى قاناتبەگ بىلەن بىرنەچچە مۇلازىملىرىنى ئېلىپ شىكارغا چىقىش باھانىسى بىلەن ھەج قىلغىلى ماڭغانلىقىنى بىلدى.

ـــ قانداق قىلىمىز ئەمىر كەبىر؟ ـــ دېدى ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالپقا قاراپ، ـــ مېنىڭچە ئىش بۇ دەرىجىگە يەتكەندە چارىمەن ئەۋەتىپ ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىنى كەينىگە يانداۋرساق دېگىنى ئاغرىتىپ قويارمىزمىكىن.

ـــ چاپارمەن ئەۋەتسەكمۇ بابائى بۇزرۇكنىڭ كەينىگە يېنىشى بىر گەپ دېسىلە ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ خىيال چانلىق بىلەن، ـــ ئەمدى توسۇمايلى، ياراتقان ئىگىسى بەيتۇل مۇقەددەسكە ساق ـ سالامەت يېتىپ بېرىشقا نېسىپ قىلار.

ـــ ئارىلىق بەكلا يىراق، سەپەرنىڭ مۇشەققىتى ھەلەم بار، ـــ دېدى ئۇۋەيسخان، ـــ مۇنداق قىلايلى، ئۆزلە ئىشەنچلىك، سادا قەتمەن نۆكەردىن يۈزنى دىلخاھلاپ ئوزۇق ـ تۇلۇك، پۇل ـ پۇ ـ

چەك بىلەن يولغا سالسىلا، ئۇلار قانداقلا بولمىسۇن ئۇلۇسبېگى ھەزرەتلىرىگە يېتىشۇۋلىپ يول بويى قورۇقداپ مېڭىپ، مەككە ـ مۇكەررەمگە ئاپىرىپ، ئەكەلسۇن. ھەتتىگىنەي، ئاۋۇ كۈنى ئۇ-لۇسبېگى ھەزرەتلىرىگە ئىجازەت بېرىدىغان ئىشكەندۇق.

ـــ ئادەم قېرىغاندا ئاشۇنداق جاھىل، تەرسا بولۇپ قالىدىغان ئوخشايدۇ، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ كۇلۇپ، ـــ مېنىڭچە، ئەك ياخشىسى قورۇقچى ئەۋەتمەيلى. ئالمادىس رەسمىي خەتەرگە يو-لۇقۇپ قالسا، ئول يۇز نۆكەر ھېچنېمىگە دالدا بولالمايدۇ. بابائى بۇزرۇكنىڭ بىرنەچچە مۇلازىمنى ھەمراھ قىلىپ مېڭىشىدىمۇ ئويلىغىنى بولۇشى مۇمكىن. قورۇقچى ئېلىۋالغۇسى بولسا نەچچە يۇز خاس نۆكىرى بار ئىدى ئەمەسمۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ سەپەردە ھەمراھنىڭ كۆپ بولمىغىنى ياخشى، بولمىسا بېسىپ ئۆتىدىغان ئەللەرنىڭ سۇلتان ـ ئەمىرلىرىنىڭ دىققىتىنى تارتىپ قويىدۇ، قورۇقچىلار بابائى بۇزرۇككە ئاۋارىچىلىق تېپىپ بېرىشى مۇم-كىن.

ـــ بۇ دېگەنلىرىمۇ ئورۇنلۇق، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، ـــ ھەزرىتىم ھەج سەپىرىدىن يانغىچە ئۇلۇسبېگلىك مەنسىپىنى ئۆزلە زىممىلىرىگە ئالغاچ تۇرسىلا قانداق بولۇر؟

سەييىدئەلى ئالىپ بىرنەچچە دەقىقە ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن جاۋاب بەردى:

ـــ ئالىيلىرىنىڭ ئېسىدە بارمىكىن، ئۆز ۋاقتىدا ئۇلۇغ با-بام بولاجى ھەزرەتلىرى قازا قىلغاندا جەننەتماكان تۇغلۇق تۆمۇر-خان ئالىيلىرى ئۇلۇسبېگلىك مەرتىۋىسىنى بابائى بۇزرۇك خۇدايداد ھەزرەتلىرىگە بەرگەنىكەن. ئول سەۋەبتىن ئۇلۇغ بابام بولاجى ھەزرەتلىرىنىڭ ئىنىسى ئەمىر قەمەرىددىن: «ئاغامنىڭ مەرتىۋىسىنى ماڭا بەرمەي، گۆدەك ئوغلىغا بەردى» دەپ تۇغلۇق تۆمۇرخان ئالىيلىرىدىن رەنجىگەن ۋە بۇ ئىش دەھشەتلىك قىر-غىنغا، ئىسيانغا سەۋەب بولغانىكەن. گەرچە تاغام مىرمۇھەممەد-

شاھ ھەزرەتلىرى پەزىلەت، ساداقەت ۋە گۈپا ئەھلى بولسمۇ، بىزدەك جىيەنىدىن ئۈلۈسبىگىلىك مەرتىۋىسىنى تالىشىپ دەۋا قىلمىسمۇ، يەنىلا بۇ مەرتىۋىنىڭ ئول تاغائى بۇزرۇككە بېرىلگىنى خوپراقتۇر.

ــ كەڭ قورساق، باھادىر، مەرد ئوغلان ئىكەنلىكلىرىنى يەنە بىر قېتىم ئىسپات قىلدىلا ئەمرزادەم ، ــ دېدى سۇلتان ئۇيغۇر ھەيسخان قايىل بولغان ھالدا، ــ مەيلى دېگەنلىرىدەك بولسۇن. ئۆزلە ئۈلۈسبىگى بولمىسلىمۇ يەنىلا لەشكىرىي دۇاننىڭ ئەمىر كەبىرى، مېنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك، ئەڭ يېقىن مەھرىمىم بولۇپ قېلىۋېرىدىلا. مەن باشتىلا بۇ مەرتىۋىگە مىرمۇھەممەدشاھ ھەزرەتلىرىنى تەۋسىيە قىلاي دېگەنىدىم، بىراق ئۆزلەنىڭ خان ئالىيلىرى قېيىنئاتىسىغا يان باستى دەپ قېلىشلىرىدىن ئەنسىرىگەنىدىم.

ــ بۇنداق ئويلىسىلا كۆڭلۈمگە كېلىدۇ. گەپ مەنسەپ ـ مەرتىۋىنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكىدە ئەمەس، ئالىيلىرىنىڭ ئىشەنچىسىدە. يەنە كېلىپ سىڭىللىرىنىڭ كۈيۈسى ئىكەنلىكىمنى ئەسلىرىدىن چىقىرىپ قويمىسىلا، ــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ كۈلۈپ.

سەييىدئەلى ئالىپقا ئەگىشىپ سۇلتان ئۇۋەيسخانمۇ كۈلدى.

ــ ئاللاھقا يۈز مىڭ قەتلە شۈكۈركى، يېنىمدا ئۆزلەدەك ساداقەتمەن، شىر پەنجىلىك ئەزىمەت بولغانلىقى ئۈچۈن سەلتەنەت ئىشلىرىدا غېمىم ئازدۇر. ھە راست، قەشقەرگە قىلىدىغان لەشكىرىي يۈرۈشنىڭ ھازىرلىقى پۈتەي دەپ قالدىمۇ؟

ــ لەشكىرىي ھازىرلىققۇ پۈتەي دەپ قالغان، بىراق يەنە كېچىككىنە چاتاق چىقتى ئالىيلىرى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان جىددىيلەشكەن ھالدا يالت ئېتىپ سەييىدئەلى ئالىپقا قارىدى.

ــ لەشكىرىي يۈرۈشكە توسقۇن بولغۇدەك قانداق چاتاقكەن ئۇ؟

ـــ كەمىنىلىرىمۇ بايىلا مەلۇمات تاپشۇرۇپ ئالدىم. بابائى بۇزرۇكنىڭ ئىشى بىلەن بىسەرەمجان بولۇپ ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ قاپتۇ، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ چۈشەندۈرۈپ، ـــ يەنە ھېچ-لىقى موڭغۇل خانى ئىسان تايشىنىڭ سالغان پاراكەندىچىلىكى بولمامدۇ.

سۇلتان ئۇۋۇيسخاننىڭ چىرايى تۇرۇلدى.

ـــ بۇ نۆۋەت تەسەررۇپىمىزنىڭ قايسى تەرىپىگە تېگىش قىپتۇ؟

ـــ ئىلى ۋادىسىغا، ئالمالىقنى ئىشغال قىلىۋاپتۇ. بىراق ئىسان تايشىنىڭ ھازىر ئۇنچە زور لەشكىرى كۈچى يوق. ئىككى سەركەردە بىلەن بىرەر تۈمەن لەشكەر ئەۋەتسەك ياۋنى ئالمالىقتىن قوغلاپ چىقىرىۋېتەلەيدۇ. بۇنىڭ بىلەن قەشقەرگە قىلىدىغان جازا يۈرۈشنى توختاتمىساقمۇ بولىۋېرىدۇ.

ـــ مېنىڭچە قەشقەرگە قىلىدىغان لەشكىرىي يۈرۈشنى توختىتىپ تۇرايلى، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋۇيسخان گەپنى چورتلا كېسىپ، ـــ بىز سەلتەنەتنى قولىمىزغا ئالغان بۇ ئون يىلدىن بېرى ئول موڭغۇل خانى تەسەررۇپىمىزغا پاراكەندىچىلىك سېلىشنى پەقەتلا توختاتمىدى. ئۇنىڭ بىلەن قومۇل، بارسكۆلدە قىلغان جەڭ-نى ھېسابلىغاندا ھازىرغىچە چوڭ ـ كىچىك بولۇپ ئاتمىش قېتىمغا يېقىن جەڭ قىلىپ كەپتىمىز. لېكىن ئويلاپ باقسام بۇ جەڭنىڭ ھەممىسى خۇددى چۈن قورۇغانچىلىكلا ئىش بولۇپتۇ. ئىسان تايشىنى تەسەررۇپىمىزدىن قوغلۇۋېتىپلا بولدى قىپتە-مىز، شۇڭا ئۇلار بىزگە ئارامچىلىق بەرمىدى. نەچچە يىلدىن بېرى يىلىكى قۇرۇغان ئاۋام ئەتلىنىۋاتقان دەپ ئىمكان بار ياغدىن ئۆزىمىزنى تارتىپ كەلدۇك. بەلكىم ئۇلار بۇ سەۋەبنى چۈشەنمەي، بىزنى قورقتى دەپ ئويلاپ قالغان چېغى. بۇ نۆۋەت ئۇلارنى ئۇ-زۇل ـ كېسىل يوقىتىپ، ئىككىنچىلەپ تەسەررۇپىمىزغا قارە-يالمىغۇدەك قىلىۋەتمىسەك كۆڭلىمىز ئارام تاپمىغۇدەك.

ـــ بۇ دېگەنلىرىمۇ توغرا، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ، ـــ

ئۇنداق بولسا مەن ئەتىلا ئىلى ۋادىسىغا يۈرۈش قىلاي.

ـــ ئالدىرىمىسىلا ئەمىر كەبىر، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيس-خان، ـــ بارسكۆلدىكى جەڭدە مەسلىھەتلىرىگە كۆنمەي ئول ئىسان تايشىنى مەن قويۇۋەتكەن، شۇڭا بۇ نۆۋەت لەشكىرنى يۈرۈشكە مەنمۇ چىقاي.

ـــ بۇ يۈرۈشكە ئالىيلىرى رەھنەما بولىدىغان بولسىلا سەر-كەردە ـ لەشكەرلىرىمىزنىڭ جاسارىتى ھەسسىلەپ ئاشىدۇ.

ـــ ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، ئىككى كۈندىن كېيىن يولغا چىقايلى.

مەسلىھەت پىشقاندىن كېيىن سۇلتان ئۇۋەيسخان يارلىق چۈشۈرۈپ، قېيىنئاتىسى مىرمۇھەممەدشاھقا ئۇلۇسبېگلىك مەر-تىۋىسىنى بەردى، ئاندىن ئۇنى ئۆزى لەشكىرىي يۈرۈشتىن قايتىپ كەلگۈچە ئاستانىدا قېلىپ ئوردا ئىشلىرىنى باشقۇرۇپ تۇرۇشقا بەلگىلىدى.

22

گۈزەل ئىلى ۋادىسى، تالقان تۆكتى بولغان چاغ.

سۇلتان ئۇۋەيسخان دەريا بويىدا يالغۇز خىيال سۈرۈپ ئول-تۇراتتى. خاس نۆكەرلىرى ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتمەسلىك ئۈ-چۈن ئازراق ئارىلىق تاشلاپ ئەتراپىنى ھوشيارلىق بىلەن كۆزەت-تىۋاتاتتى. يىللاردىكىدىن زىيادە كەلكۈن كەلگەن ئىلى دەرياسى خۇددى غەزەپلەنگەندەك، ھەممە نەرسىنى يالماپ يۇتۇۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا نەرە تارتىپ ئاقاتتى. ئابرال تېغىدىن ئەسكەن غۇر ـ غۇر شامال جانغا ھۇزۇر بېغىشلايتتى. تەڭرى سېخىيلىق بىلەن بەخ-شەندە قىلغان گۈزەللىكىنى نامايىش قىلغاندەك، ئىلى ۋادىسىدا-

كى تاغۇ دەريالار، ياياق ـ ئېكسىزارلىقلار توزدەك ياسانغانىدى. ئۇزۇندىن بېرى ياكى سۇيى، ياكى ئوت ـ چۆپىنىڭ تاينى يوق، ئاشقىنىڭ تىنىقىدەك ئوت ـ ئاتەش پۈركۈپ تۇرغان تۇرپان دىيا ـ ردا ياشاپ كەلگەن سۇلتان ئۇۋەيسخان مەرھۇم بۇزرۇك بوۋىسى سۇلتان خىزىر خوجاخانىڭ نېمە سەۋەبتىن پايتەختىنى مۇشۇنداق چەننەتتەك ساپ ھاۋالىق ئىلى ۋادىسىدىن تۇرپانغا كۆچۈرۈپ كەل ـ گەنلىكىنى چۈشەنمەيتتى. گەرچە شۇ تاپتا ئىلى ۋادىسىغا مەپتۇن بولۇپ قالغان بولسىمۇ، كۆڭلىنىڭ بىر يېرلىرى يەنىلا تۇرپانغا تارتىشاتتى. ھەئە، ئۇنىڭ تۇرپانغا مېھرى چوڭقۇر ئىدى. ئىلى ۋادىسىنىڭ گۈزەللىكىنى ئاڭا ـ ئەجدادلىرى مۇقەددەس ئاستانە قىلىپ ياشىغان تۇرپانىنىڭ شەۋكىتى بىسىپ كېتەتتى.

«ئىلى ۋادىسى بىلەن تۇرپانىنىڭ ئارىلىقى يېقىنراق بولغان بولسا ئوردىنى تۇرپاندا، ھەرەم ـ چارباغنى ئىلى ۋادىسىدا قىلىپ ياشىغان بولسام ... نەچارە، سۇيى بار يەرنىڭ ئوتى يوق، ئوتى بار يەرنىڭ سۇيى يوق دېگىنى مۇشۇ ئوخشايدۇ ... بۇندىن كېيىن ياز ئايلىرىدا كېلىپ بىرەر ـ ئىككى ئاي تۇرۇپ كېتەرمەن بولمىسا...»

سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ خىيالىنى سەييىدئەلى ئالپىنىڭ ئاياغ تىۋىشى ئۇزۇپ قويدى. سەييىدئەلى ئالپ ياۋ قارارگاھىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن ئەتىگەندىلا چىقىپ كەتكەنىدى.

ـــ ياۋنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟ ـــ سورىدى سۇلتان ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالپقا شۇنداقلا بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن كۆزىنى يەنە دەريا سۇيىگە تىكىپ.

ـــ قارارگاھنىڭ مۇھاپىزىتى خېلىلا پۇختا ئىكەن، ئەمما ياۋ لەشكەرلىرى چېدىر ـ بارگاھلىرىنى چۈۋۈۋاتقاندەك قىلىدۇ.

ـــ بىز بىلەن جەڭ قىلىشقا رايى بارمايى، چېكىنىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىۋاتقاندۇ تېيىنلىق.

ـــ بىرنېمە دېمەك تەس ئالىيلىرى، ھەرھالدا ياۋنى سەل چاغلىمايلى.

ــ ئۆزىمىزنىڭ جاسارىتىنى سۈندۈرساقمۇ بولماس، ــ دېدى سۇلتان ئۇۋۇھيسخان مەغرۇر قىياپەتتە، ــ ئىككى ــ ئۈچ كۈندىن بېرى شۇنچە ئۇندىسەكمۇ جەڭگە چىققىلى ئۇنىمايۋاتىدۇ، مەزلۇم كىشىدەك قارارگاھىغا سولىنىپ يېتىۋالغان تۇرسا، يەنە ئېھتىيات قىلغۇدەك نېمىسى بار؟ مانا ئەمدى چېدىر ــ بارگاھلىرىنى چۈشۈقا چۈشكەن بولسا، تەھقىقكى كېچىدە شەپە چىقارماي قېچىشىنىڭ كويىغا چۈشكەن گەپ. سەركەردىلەرگە پەرمانىمىنى يەتكۈزىسلە، ياخشى ئارام ئېلىپ پۇختا تەييارلىق كۆرگەيلى، بۈگۈن كېچە ئەلياتقۇدا ياۋ قارارگاھىغا شەبخۇن ئۇرىمىز.

گەپ قىلىشقا ئاغزىنى ئۆمەللىگەن سەييىدئەلى ئالپ سۇلتان ئۇۋۇھيسخانىڭ قەتئىيلىك چىقىپ تۇرغان چىرايىغا قاراپ جىم بولدى، ئۇ خانىنى نىيىتىدىن ياندۇرغىلى بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلغاندى. دېمىسىمۇ لەشكەر تارتىپ ئىلى ۋادىسىغا كەلگەندىن بېرى موڭغۇللار بىلەن ئۇچرىشىپ باقمىدى. ئۇلار قارارگاھىغا مەھكەم بېكىنىۋېلىپ جەڭگە چىقماي قويغانىدى. شۇ سەۋەبتىن قاتتىق ئىچى پۇشقان سۇلتان ئۇۋۇھيسخان جەڭ قىلىشقا ئالدىراپ قالغانىدى. شۇ تاپتا سەييىدئەلى ئالپىنىڭ ياۋ قارارگاھىغا قىلىدىغان كېچىلىك ھۇجۇمنى توسۇشقا كۆرسەتكۈدەك سەۋەبمۇ يوق ئىدى. ئەمما ياۋنىڭ كۈپكۈندۈزدە چېدىر ــ بارگاھلىرىنى چۈۋۈشى ئۇنىڭغا قانداقتۇر بىنورمالىلىقتەك بىلىنگەنىدى.

«ئەسلىدە ياۋنى قارارگاھىنى يالغاندىن چۈۋۈپ قاچماقچى بولغان قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، كېچىدە بىزنىڭ قارارگاھىمىزغا شەبخۇن ئۇرارمىكىن دەپ ئەندىشە قىلغانىدىم. ئويلىمىغان يەردىن خان ئالىيلىرى بىز شەبخۇن ئۇرايلى دەۋاتىدۇ. بىر ھېسابتا بۇمۇ بولغۇدەك، بىز ئۇلاردىن بۇرۇن ھەركەتكە كەلسەك، كۈتمىگەن نەتىجىگە ئېرىشىپ قېلىشىمىز مۇمكىن...»

سەييىدئەلى ئالپ خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ سۇلتان ئۇۋۇھيسخانىغا قاردى:

ــ ئۇنداقتا ياۋ قارارگاھىغا شەبخۇننى مەن ئۇرايلى. ئالىيلە-

رى قارارگاھتا قېلىپ ھەمدەمدە بولسىلا.

ـــ ياق، بۇ نۆۋەت شەبخۇننى مەن ئۇرىمەن، ئۆزلە قارارگاھ-تا قېلىپ ھەمدەمدە بولسىلا.

موڭغۇللارنى بىر قېتىملىق جەڭ بىلەنلا ئۇزۇل ـ كېسىل مەغلۇپ قىلىشقا ئالدىراپ قالغان سۇلتان ئۇۋەيسخان كېچىلىك ھۇجۇمغا ئۆزى بىۋاستە قوماندانلىق قىلىش نىيىتىگە كەلگەن-دى.

ـــ ئۇنداقتا شەبخۇنغا ئالىيلىرى بىلەن بىللە چىقاي، قارارگاھقا سەركەردە بوران خوجا قارانچۇق بولسۇن.

ـــ ھاجەتسىز، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان قولىنى سىل-كىپ، ـــ قارارگاھىمۇ مۇھىم، ئۆزلە قېپقالسىلا.

«كۇتمىگەن يەردىن ياۋنىڭ بىر بۆلۈك لەشكەرلىرى ئالدىن قول سېلىپ قارارگاھقا شەبخۇن ئۇرۇپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. قارارگاھتا خانىش ئايىمدىن تارتىپ بىرمۇنچە ئاياللار، بالىلار بار. قارارگاھنى مۇھاپىزەت قىلىشمۇ مۇھىم، خان ئالىيلىرى بەلكىم مۇشۇنى كۆزدە تۇتقان بولۇشى مۇمكىن..»

سەييىدئەلى ئالىپ خان بىلەن ئارتۇقچە تالىشىشقا ئورۇن قالمىغانلىقىنى ھېس قىلدى.

※ ※ ※

كەچلىك غىزادىن كېيىن سۇلتان ئۇۋەيسخان بارگاھى ئال-دىدا سەركەردىلەرگە ۋەزىپە تاپشۇردى.

ـــ ئېھتىمال خان ئالىيلىرى پېقىرنى قېرىپ قالدى، شەب-خۇن ئۇرۇشقا يارىمايدۇ، دەپ قارارگاھنى ساقلاشقا قالدۇرۇپ قوي-غان بولۇشى مۇمكىن، ـــ دېدى سەركەردە بوران خوجا كۆكرىكە-گە چۈشكەن ئاپئاق ساقاللىرىنى تىترىتىپ، ـــ گەرچە ياشتا قې-رىپ قالغان بولساقمۇ، غەيرەتتە يىگىتلەردىن قېلىشمايمىز، ئا-لىيلىرىنىڭ بۇ قېتىمقى شەبخۇنغا پېقىرنىمۇ ئېلىۋېلىشىنى

ئىلتىماس قىلىمەن.

ـــ سەركەردە جانابلىرى ھە دېسىلا يىگىتلىك دەۋاسى قىلىدىلا ـ يۇ، ئۆيلەپ قويايلى دېسەك ئۇنىمايدىلا، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان سەركەردە بوران خوجا بىلەن چېقىشىپ، ـــ ياشانغاندىلىقلىرىغا تەن بەرسىلە ئەمدى.

ـــ جانابى سەركەردە مەزلۇم كىشىگە شەبخۇن ئۇرالمايدىغان بولۇپ قالغىلى خېلى بولدى ئالىيلىرى، ـــ دەپ چاقچاق قىلدى سەركەردە پولات باھادىر.

ـــ راست دەيدىلا سەركەردە، ـــ دەپ چاقچاقنى ئۇلغايتتى سەركەردە قالقانبەگ كۆكۇلداش، ـــ جانابى سەركەردىنىڭ باشقا يېرىنىڭ ماغدۇرى قالمىغىنى بىلەن قولىنىڭ ماغدۇرى بار.

بارگاھ ئالدىدا گۈرىدە كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

ـــ مەزلۇم كىشىگە شەبخۇن ئۇرۇشتا ھەرقايسىلىرى پېقىرىنىڭ ئالدىدا يېپ ئىشەلمەيدىلا، ـــ دېدى سەركەردە بوران خوجا قاقاھلاپ كۈلگىنىچە، ـــ ئەمما ياۋ قارارگاھىغا شەبخۇن ئۇرۇش ئول ئىشقا زىنھار ئوخشىماس. پېقىر ئۆلۈك ـ تىرىكمىنى جانابى قىبلىگاھىمغا ئاتىۋەتكەنمەن. شۇڭا ئول موڭغۇل بىلەن ياغى قىلغاندا ئالىيلىرىنىڭ يېنىدا بولۇشنى خالايمەن.

پۈتكۈل ھاياتىنى ئۆزىگە ساداقەتمەنلىك بىلەن بېغىشلىغان بۇ پېشقەدەم سەركەردىنى سۇلتان ئۇۋەيسخان بەكلا ھۆرمەتلەيتتى. شۇ سەۋەبتىن پەرمانغا قارشى چىقىپ قىلغان تاراڭ ـ تۇرۇڭ سۆزلىرىنى، قوپاللىقلىرىنى كەچۈرۈۋېتەتتى. باشقا سەركەردىلىرىگەمۇ بوران خوجىنىڭ ساداقەتمەن، جەسۇرلۇقىنى ئۇلگە قىلاتتى.

ھەئە، سەركەردە بوران خوجىنىڭ خوتۇنى بۇندىن ئۇچ يىل ئىلگىرى قازا قىلىپ كەتكەنىدى. شۇ چاغدا ئادەتتە قوپال، باغرى قاتتىق، رەھىمسىز كۆرۈنىدىغان بوران خوجا ئۇن قويۇپ يىغلاپ ھازا ئېچىپ، بارلىق ھازىدارلارنى ھەيران قالدۇرۇۋەتكەنىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان سەركەردە بوران خوجىنىڭ بىر ئۆمۈر ئاشۇ ئايال بىلەنلا ياشىغانلىقىنى، باشقا ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى دوراپ

توقال ئېلىپ ئايالىنى كۈندەشلىك ئازابىغا دۇچار قىلمىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. سۇلتان ئۇۋۇەيسخاننىڭ نەزەرىدە سەركەردە بوران خوجا سۆيگۈگە ساداقەتمەن چىن ئاشىقلارنىڭمۇ تەمسالى ئىدى. سۇلتان ئۇۋۇەيسخاننىڭ بىرنەچچە قېتىملىق ئۆيلىنىۋېلىش تەكـ لىپىنى سەركەردە بوران خوجا سىلىقلا رەت قىلىۋەتكەنىدى.

ـــ شەپقەتلىرىگە كۆپتىن ـ كۆپ رەھمەت ئالىيلىرى. ئەمدى قانچىلىك ئۆمرۇم قالدى بىلمەيمەن، كېيىنكى ئۆمرۇمنى ئاشۇ رەھمەتلىك مەزلۇمىمنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇرۇت ئوقۇش بىلەن ئۆتكۈزىمەن. ئەمدى مېنىڭ قېتىم ئۆيلەنسەمۇ ئول جەننەتماكان مەزلۇمغا زىنھار ئوخشىماس، ـــ دېگەنىدى بوران خوجا كۆزىگە لىق ياش ئېلىپ.

سۇلتان ئۇۋۇەيسخان خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ سەركەردە بوران خوجىغا قارىدى. پىشقەدەم سەركەردىنىڭ كۆزلىرىدىن قەتئىيلىك چىقىپ تۇراتتى. سۇلتان ئۇۋۇەيسخان جەڭ قىلسا كۆڭلى يايراپ كېتىدىغان بۇ سەركەردىنىڭ تەلىپىنى رەت قىلىشقا ئامالسىز قالدى.

ـــ بولىدۇ، سەركەردە بوران خوجا مەن بىلەن بىللە قەلبىتە تۇرسۇن.

ـــ خان ئالىيلىرى ئىجازەت بەرسە، بەگ ئەتكە[1]مىز سەركەردە بوران خوجا ھەزرەتلىرىگە بىزمۇ تۇرشاۋۇل بولساق.

سۇلتان ئۇۋۇەيسخان قول باغلاپ تۇرغان ياش ئىككى سەركەردىگە مەمنۇنلۇق بىلەن قارىدى. يېگىتلىك قۇرامىغا ئەمدىلا يەتكەن ھەسەن سۇلتان بىلەن لوقمان سۇلتان مەرھۇم تاغىسى سۇلتان شىر مۇھەممەدخانىڭ خانزادىلىرى ئىدى. سۇلتان ئۇۋۇەيسخان تەختكە چىققاندىن كېيىن ئانىسى سۇلتان خاتۇنىنىڭ تەۋسىيىسى بىلەن ئۇلارغا ئەمىرلىك مەرتىۋىسى بېرىپ، لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئورۇنباسار سەركەردىلىكىگە تەينىلىگەن ۋە سەركەردە بوران خوجىنى ئۇلارغا ئەتكە قىلىپ بەرگەنىدى. ئون يىلدىن بېرى ئۇلار

① بەگ ئەتكە ـــ ھەربىي ئۇستاز.

سەركەردە بوران خوجىنىڭ كۆڭۈل قويۇپ تەربىيەلىشى بىلەن لەشكىرىي ماھارەتنى پۇختا ئىگىلەپ، ياراملىق سەركەردىلەردىن بولۇپ قالغانىدى. سۇلتان ئۇۋۇەيسخان ئۇلارنى ئۆز ئىنىلىرىدەك كۆرۈپ، ئىززەت كۆرسىتىپ كېلىۋاتاتتى. بۇ قېتىمقى لەشكىرىي يۈرۈشتە ئۇلار قاتتىق تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالغاچقا بىللە ئېلىپ كەلگەنىدى.

«كېچىلىك جەڭنىڭ خېيىم ـ خەتىرى تولا. بۇلار جەڭبازلىق ماھارىتىدە خېلىلا يېتىشىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن تېخى رەسمىي جەڭ كۆرۈپ باقمىدى. كۆڭۈلنىڭ تىنچلىقى ياخشى...»

ـــ شاھزادىلەرنىڭ جاسارىتىگە ئاپىرىن، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋۇەيسخان ئۇلارغا مېھرى بىلەن قاراپ، ـــ ھەممەيلەن شەبخۇن ئۇرۇشقا كەتسەك قارارگاھ قورۇقچىسىز قالىدۇ. قارارگاھىمىزنى قوغداشمۇ ئوخشاشلا مۇھىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە قارارگاھتا مەزلۇمىلىرىمىزدىن باشقا ئۇششاق بالىلارمۇ بار. ئىككىلىرى يەنىلا قارارگاھتا قېلىپ خانىش بىلەن ئاغىچا ـ ئايىملارنىڭ، بالىلارنىڭ ئامانلىقىغا مەسئۇل بولۇشسىلا.

سۇلتان ئۇۋۇەيسخان گەپنى چورتلا كېسىۋەتكەچكە، ھەسەن سۇلتان بىلەن لوقمان سۇلتان يەنە گەپ قىلىشقا پېتىنالماي، ئەتكەسى سەركەردە بوران خوجىغا قارىدى. سۇلتان ئۇۋۇەيسخاننىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەن بوران خوجىمۇ ئۇلارغا تەتۇر قارىۋېلىپ گەپ قىلماي تۇرۇۋالدى.

ـــ ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، ئەلىياقۇدا ھۇجۇمنى باشلايمىز، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋۇەيسخان كېڭەشنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى بىلدۈرۈپ.

※ ※ ※

موغۇلىستان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىگە ھەمدەم بولماقچى بولغاندەك ھاۋا تۇتۇق، كېچە ئاسمىنىدا بىر تالمۇ يۇلتۇز يوق ئىدى.

دى. ئەتراپ خۇددى قازاننى دۈم كۆمتۇرۇپ قويغاندەك قاراڭغۇ بو-لۇپ، ئون قەدەم نېرىدىكى نەرسىنى ئىلغا قىلغىلى بولمايتتى. شەپە چىقارماي ياۋ قارارگاھىغا يېقىنلاشقان لەشكەرلەر ياۋ قارار-گاھىدا مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ بىرئاز تېڭىرقە-دى. قارارگاھنىڭ ئىچىدىكى چېدىر ـ بارگاھلارنىڭ يېرىمى دې-گۈدەك يوق ئىدى. نە ئادەمنىڭ ئاۋازى، نە ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى ئاڭلانمايتتى.

«ئىسان تايشى راستتىنلا قارارگاھنى تاشلاپ قاچتىمۇ نېمە؟ ـــ دەپ ئويلىدى سۇلتان ئۇۋەيسخان ياۋ قارارگاھىغا سىن-چىلاپ قاراپ، ـــ راستتىنلا قاچقان بولسا، نېمىشقا قارارگاھتا ئازغىنە چېدىر ـ بارگاھ قالدۇرۇپ قويىدۇ؟ ئۆزىنىڭ قاچقىنىنى يوشۇرۇپ، كەينىدىن قوغلىشىمىزدىن ئەنسىرەپ، كۆزىمىزنى باغ-لىماقچىمىدۇ ـ يا؟»

سۇلتان ئۇۋەيسخان دەمالىققا بىر قارارغا كېلەلمەي ئىككى-لىنىپ تۇرۇپ قالدى.

ـــ قارارگاھ بوش تۇرىدىغۇ ئالىيلىرى؟ ـــ سوردى پولات باھادىر، ـــ ياۋ سەركەردىسى قارارگاھنى بوش قالدۇرۇش پەنتىنى ئىشلىتىۋاتامدۇ ـ يا؟

ـــ ناتايىن، ـــ دېدى سەركەردە بوران خوجا، ـــ كۈچ ئېلىش-شالمايدىغانلىقىنى پەملەپ تىكشۈەتكەن گەپ.

ئەمدى يەنە مۇلاھىزە قىلىپ تۇرۇشقا ۋاقىت يوق ئىدى. سۇل-تان ئۇۋەيسخان بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان سەركەردىلىرىگە قارىدى:

ـــ مەيلى پەنت ئىشلەتسۇن ياكى تىكشۈەتسۇن، بۈگۈن كېچە ئۇلار بەربىر ئۆلۈمدىن قۇتۇلالمايدۇ. ئادەم بولسۇن ـ بولمىسۇن ئاگاھ قارارگاھنى ئىگىلەيلى، تۇرشاۋۇللار قارارگاھنى باسقىن قىلغاي.

بۇيرۇق بىلەن تەڭلا تۇرشاۋۇل قوشۇنىنىڭ سەركەردىسى قال-قانبەگ كۆكۈلداش لەشكەرلىرىنى باشلاپ قارارگاھقا باستۇرۇپ كىردى. سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ يېنىدا قاراپ تۇرغۇسى كەلمىگەن

سەركەردە بوران خوجىمۇ تۇرشاۋۇل قوشۇنغا ئەگەشتى، لېكىن قارارگاھتىن بىرمۇ ياۋ لەشكىرىنى تاپالمىدى. ئۇ يەر ـ بۇ يەردە قالدۇرۇپ قويۇلغان چېدىرلارمۇ قۇپقۇرۇق ئىدى، ئەمما چېدىرنىڭ ئىچىگە جىنچىراغ يېقىپ قويغانىدى.

ـــ موڭغۇللار راستتىنلا قېچىپتۇ، ـــ دېدى جەڭ قىلىدىغان لەشكەر تاپالماي خۇمارى تۇتقان بەڭگىدەك بولۇپ قالغان سەركەردە بوران خوجا يېنىدىكى چاپارمەنگە قاراپ، ـــ دەرھال ئالىيلىرىغا مەلۇمات يەتكۈزسۇنلار.

سۇلتان ئۇۋەيسخان مەلۇماتنى ئاڭلاپ، ئاساسىي قوشۇننى باشلاپ قارارگاھقا كىرىپ كەلدى.

ـــ ئەھۋالدىن قارىغاندا بىز ئالدانغان ئوخشايمىز، ـــ دېدى ياۋ قارارگاھىنىڭ نورمالسىزلىقىنى ھېس قىلغان سەركەردە قالقانبەگ كۆكۈلداش جىددىيلەشكەن ھالدا سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ـــ لەشكەرلەرنى دەرھال قارارگاھتىن چېكىنىدۇرەيلى ئالىيلىرى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئىككى سەركەردىسىدىن قايسىنىڭ گېپىگە ئىشىنىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى. دەل شۇ چاغدا قارارگاھنىڭ ئەتراپىنى كۆچلۇك داقا ـ دۇمباق، سۇرەن ـ چۇقان سادالىرى قاپلىدى. بۆكتۇرمىدە تۇرغان ياۋ لەشكەرلىرى موغۇلىستان لەشكەرلىرىنىڭ قارارگاھقا تولۇق كىرىپ بولغىنىنى كۆرۈپ تۇيۇقسىز ھۇجۇمغا ئۆتكەنىدى. ئۇچىغا ئوت تۇتاشتۇرۇلۇپ ئېتىلغان مىڭلىغان يا ئوقلىرى قارارگاھقا قاراپ خۇددى يۇلتۇزدەك ئۇچاتتى. قارارگاھتىكى ماڭدامدا بىر دۆۋىلەپ مايى چېچىپ قويۇلغان ئوتۇن، شاخ ـ شۇمبىلار يا ئوقى چۈشۈشى ھامان لاپىلدە ئوت ئېلىپ كۆيۈشكە باشلىدى. ھوشيارلىقىنى يوقاتقان موغۇلىستان لەشكەرلىرى بۇ تۇيۇقسىز زەربىدىن قاتتىق چۆچۈپ پىتىراشقا باشلىدى. پۈتكۈل قارارگاھنى موڭغۇل لەشكەرلىرى قاتمۇقات قورشۇۋالغان بولۇپ، سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى كۈچلۈك پىستىرمىغا چۈشۈپ قالغانىدى. گۈرۈلدەپ

كۆيۈۋاتقان ئوت دۆۋىلىرىدىن ئۈركۈگەن ئاتلار تىزگىندىن چىقىپ كەتكەن بولۇپ، ئۇستىدىكى چەۋەندازلارنىڭ باشقۇرۇشىغا بويسۇنمايتتى.

ـــ ھودۇقماڭلار، سەپنى بۇزماڭلار، ياسال بېگى[1] سەپكە مەھكەم بول!

سۇلتان ئۈۋەيسخان ھەرقانچە قىلىپمۇ بۇ قالايمىقانچىلىقنى ئوڭشىيالمىدى. مىڭلىغان ئوت ئاتار يا ئوقلىرى لەشكەرلەرنىڭ بېشىغا خۇددى يامغۇردەك چۈشەتتى. ئوق تەگكەن لەشكەرلەر بەدىنگە تۇتاشقان ئوتنى ئۆچۈرۈش ئۈچۈن داد ـ پەريات كۆتۈرگىنچە يەردە دومىلايتتى. جان قايغۇسىدا قالغان لەشكەرلەر قالقانلىرىنى بېشىدا سايۋەن قىلىپ كىرپىدەك توگۈلۈۋېلىشقانىدى. ھەئە، موغۇلىستان لەشكەرلىرى جەڭگىۋارلىقىنى پۈتۈنلەي يوقاتقانىدى. ياۋ لەشكەرلىرىنى سارىسىمىگە سېلىش مەقسىتىگە تولۇق يەتكەن موڭغۇل لەشكەرلىرى ئەمدى قارارگاھقا باستۇرۇپ كىرىشكە باشلىدى.

ـــ پەرمان، سەركەردە ـ لەشكەرلەر دەرھال چېكىنسۇن! ـــ دېدى ھالاكەتتىن قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن سۇلتان ئۈۋەيسخان تاۋاچى بەگكە قاراپ.

چاراسلاپ كۆيۈۋاتقان ئوت يالقۇنى پۈتكۈل قارارگاھنى كۆدۇدەك يورۇتۇۋەتكەن، پىستىرمىغا چۈشۈپ قالغان موغۇلىستان لەشكەرلىرى ئوت يورۇقىدا ئۆزىنى دالدىغا ئېلىشقا، يوشۇرۇنۇشقا ئامالسىز قالغانىدى. تۇن قاراڭغۇسى قارارگاھنىڭ سىرتىدىكى موڭغۇل لەشكەرلىرىنى پۈتۈنلەي يوشۇرۇپ قالغان بولۇپ، موغۇلىستان لەشكەرلىرى ئوق ئېتىپ زەربە بېرەي دېسىمۇ نىشانىنى پەرق ئېتەلمەيتتى. قارارگاھنىڭ سىرتىدىن يامغۇردەك ئېتىلىۋاتقان يا ئوقلىرى ئۇلارنى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىتىۋاتاتتى. شۇ تاپتا موڭغۇل لەشكەرلىرى قارارگاھقا باستۇرۇپ كىرىشكە باشلىدى.

① ياسال بەگ ـــ سەپ بېگى.

غان بولۇپ، موغۇلستان لەشكەرلىرىنىڭ ھەربىر قەدەم چېكىنىشى ئېغىر بەدەلگە توختاۋاتاتتى.

ـــ سەركەردە بوران خوجىغا ئوق تەگدى!

بۇ مۇدھىش ئاۋازدىن سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ يۈرىكى جىغ-غىدە قىلىپ، ئەتراپقا ئەلەڭلەپ قارىدى. جانپىدالىق بىلەن قىلىشۋاتقان سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئارىسىدىن سەركەردە بوران خوجىنى تاپالمىدى. يەنە قاراپ تۇرۇشقا پۇرسەت يوق ئىدى، ئۇنىڭ ئەتراپىنىمۇ بىر توپ موڭغۇل لەشكەرلىرى ئورىۋالغان بولۇپ، نۆكەرلىرى جان پىدالىق بىلەن ئېلىشىپ ئۇنى قوغداۋاتاتتى.

ئوڭ كۆكرىكىگە ئوق تەگكەن سەركەردە بوران خوجا ئوقنىڭ سۈغۇرۇپ ئېلىۋىتىشكىمۇ ئولگۈرمەي، ئارىغا ئېلىۋالغان ئۇچ ياۋ لەشكىرى بىلەن ئېلىشىۋاتاتتى. ئەنە، بوران خوجا ئۇدۇلدىكى لەشكەرنىڭ بوينىغا قىلىچ چاپتى، ئەمما ئۇنىڭ ئىككىنچى قېتىم كۆتۈرگەن قولىنى يان تەرىپىدىكى لەشكەرنىڭ زەرب بىلەن ئوڑغان قىلىچى جەينىكىدىنلا ئۈزۈپ تاشلىدى. بوران خوجا سەنتۇرۇلۇپ يىقىلدى، ئۇنىڭغىچە يەنە بىر لەشكەر ئۇنىڭ بوينىغا گاچىلاپ قىلىچ چاپتى.

سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ نۆكەرلىرى بىر ـ بىرلەپ قىرىلىپ كېتىۋاتاتتى. موڭغۇل سەركەردە ـ لەشكەرلىرى ئاساسلىق ھۇجۇم نىشانىنى سۇلتان ئۇۋەيسخانغا قاراتقاندەك قىلاتتى، بىر موڭغۇل سەركەردىسى خانىنىڭ ئېتىنىڭ بېشىغا سالما تاشلىدى، سۇلتان ئۇۋەيسخان چاققانلىق بىلەن سالمىنى كېسىۋەتتى. ئەمما ئېتىنىڭ پۇتىغا تاشلىغان سالمىنى كۆرمەي قالغانىدى. موڭغۇل سەركەردىسى كۇچەپ بىر تارتىپلا ئاتنى موللاق ئاتقۇزۇۋەتتى. بۇ تۇيۇقسىز زەربىدىن سۇلتان ئۇۋەيسخان قانداق يىقىلىپ چۈشكىنىنىمۇ بىلەلمەيلا قالدى، يوپۇرۇلۇپ كەلگەن ياۋ لەشكەرلىرى كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ئۇنى باغلاپ ئولگۈردى.

پىستىرمىدىن ئازغىنە موغۇلستان لەشكەرلىرى قېچىپ

قوتۇلغانىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخاندىن خاتىرجەم بولالماي لەشكەر باشلاپ كەلگەن سەييدئەلى ئالپ ئۇلار بىلەن تەڭ يولدا دوقۇرۇشۇپ قالدى.

ــ خان ئالىيلىرى قېنى؟ ــ سورىدى سەييدئەلى ئالپ جىددىيلەشكەن ھالدا.

ــ ئەمىر كەبىر جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي، خان ئالىيلىرى ئەسىرگە چۈشۈپ قالدى، ــ جاۋاب بەردى ئوق تېگىپ يارىلانغان سەركەردە پولات باھادىر خىجىللىقتىن بېشىنى كۆتۈرەلمەي.

ــ سەركەردە بوران خوجىچۇ ؟

ــ قازا قىلدى.

ــ سەركەردە قادىر ئوغلان بىلەن سەركەردە مەنسۇر پالۋاننىڭ ئەھۋالىمۇ نائېنىق، ــ دېدى سەركەردە قالقانبەگ كۆكۈلداش گۇناھكارلاردەك بېشىنى ئېگىپ.

ــ سەركەردە ئالچىنبەگ بىلەن سەركەردە تاھىربەگمۇ قورشاۋغا چۈشۈپ قالدى، ــ دېدى يەنە بىر سەرۋاز.

سەييدئەلى ئالپ جەڭدە يېڭىلگەن سەركەردە ـ لەشكەرلەرگە ئەيىبلەش نەزىرى بىلەن بىر قاراپ قويۇپ ئېتىغا قامچا سالدى. سەركەردە پولات باھادىر بىلەن سەركەردە قالقانبەگ كۆكۈلداش ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئەگەشتى.

ئۇلار يېتىپ كەلگەندە موڭغۇل لەشكەرلىرى قارارگاھنى تۆزەشتۈرۈپ، ئېھتىياتچە تەدبىرلىرىنى كۆرۈپ ئۇلگۈرگەنىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇلار قارارگاھقا ھۇجۇم قىلدى، ئەمما ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ شىددەتلىك يا ئوقىغا بەرداشلىق بېرەلمەي چېكىنىدى. ياۋ لەشكەرلىرى قارارگاھىنىڭ دالدىسىدا تۇرۇپ ئوق ئېتىۋاتاتتى.

«قارامىلىق قىلىۋەرمەي، بايا تىنقى جەڭدە ئامان قالغان لەشكەرلەرنى ئەمدى مەن ياۋنىڭ ئوقىغا تۇتۇپ بەرمەي. خان ئالىيلىرىنى ئۇلارنىڭ قولىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىش ئەمدى مۇمكىن ئەمەس، ئەتە ياخشىراق بىر ئامال تاپاي...»

ياۋ قارارگاھىغا باستۇرۇپ كىرىشكە ئامال قىلالمىغان سەيـ
يىدئەلى ئالپ ئىلاجسىز سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى چېكىنىدۇـ
رۇشكە مەجبۇر بولدى.

«ئاھ تەڭرىم، نېمە ئىش بۇ! خان ئالىيلىرىنىڭ لەشكەر تارـ
تىپ بېرىشىغا يول قويمىسام بوپتىكەن. ھېچبولمىغاندا بىللە
كەلسەمچۇ كاشكى، غەپلەت بېسىپتۇ مېنى. ئېھ شەپقەتلىك
ئاللاھ، پاختىنىڭ ئىچىدە ئوت ساقلايدىغان قۇدرىتىڭ باردۇر. خان
ئالىيلىرىنى ئۆزۈڭ پاناھىڭدا ساقلىغايسەن...»

23

موڭغۇللارنىڭ قارارگاھى، قوزا چۈش.

بارگاھى ئالىيدىكى يولۋاس تېرىسى سېلىنغان كۆرسىدا ئولتۇرغان ئىسان تايشى ئۇيقۇسىغا قانمىغاندەك كۆرۈنسىمۇ يەنىلا روھلۇق ئىدى. ئىككى قاتار بولۇپ چازا قۇرۇپ ئولتۇرۇشقان سەركەردىلىرى تولىمۇ مەغرۇر ئىدى. ھەربىر سەركەردىنىڭ ئالـ
دىغا بىردىن پاكار، چاقماقنىغىنە شىرە قويۇلغان بولۇپ، ئۈستى
پىشۇرۇلغان قوي، كالا، بۇغا گۆشلىرى، بوغۇرساق، ئىرىمچىكلەر
بىلەن تولدۇرۇۋېتىلگەنىدى، مۇلازىملار يوغان ئاپقۇرلاردا قىمىز
قۇيۇۋاتاتتى. ئىسان تايشى ئاخشامقى غەلىبىسىنى ھازىر تەبرىكـ
لەۋاتقاندەك قىلاتتى. شۇ ئەسنادا ئىككى نەپەر نۆكەر سۇلتان ئۇـ
ۋەيسخاننى بارگاھى ئالىيغا باشلاپ كىردى. سۇلتان ئۇۋەيسخان
بىر كېچىدە خىلىلا جۇدەپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. شۇنداقتىمۇ
ۋۇجۇدىدىكى بىردەملىك قوزغالغان ۋەسۋەسىلەرنى بېسىپ، تۆردە
ئولتۇرغان ئىسان تايشىغا تىكىلىپ قارىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخاـ
نىڭ پۈتىدىن بېشىغىچە تىزلا نەزەر تاشلاپ ئۇلگۈرگەن ئىسان

تايشىنىڭ خىياللىرى تولىمۇ زىددىيەتلىك ئىدى.

«ئۇ ئايىغىمغا يىقىلىپ، باش ئۇرۇپ كەچۈرۈم سوراپ، ئىلـ
گىرى مېنى بىر قېتىم قويۇۋەتكىنىنى پەش قىلىپ بىر قوشۇق
قېنىنى تىلەرمۇ؟ ئەينى يىلى مېنى بارسكۆلده ئەسىر ئالغاندا ئۆ
زىنى چىڭگىزخاننىڭ نەسلىدىن دەۋاتاتتى. ئەگەر ئۇ ھەقىقىي بۇ
يۇك قاغانىنىڭ نەسلىدىن بولسا، ئەلۋەتتە ماڭا ئىززەت قىلمايدۇ
ۋە مېنى ئۆز نۆكىرى قاتاردا كۆرىدۇ.»

ھەئە، شۇ دەقىقىدە غالىب خان بىلەن مەغلۇپ خانىنىڭ كۆز
لىرى توقۇنۇشتى. سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ چىرايىدا ئۆلۈم ۋەھە
مىسىدىن ئەسەرمۇ يوق ئىدى. ئۇ ئىككى تەرەپتە ئۆزىگە ھىجىيىپ
قاراپ تۇرغان موڭغۇل سەركەردىلىرىگە نەزەر كۆزىنى سېلىپمۇ
قويماي، تۆردە مەغرۇر قىياپەتتە ئولتۇرغان ئىسان تايشىغا نەش
تەرەدىك تىكىلگەنىدى. ئىسان تايشى سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ بۇ
قاراشلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمىدى ـ دە، ئىختىيارسىز ئورنىدىن
تۇرۇپ كەتتى.

ـــ كىچىدىن قانداقراق ئۇخلاپتىلا ئالىيلىرى؟ سەركەردە
لىرىم رەنجىتىپ قويمىغاندۇ ـ ھە؟ ـــ ئۇ يېنىدىكى بوش ئورۇن
نى كۆرسەتتى، ـــ كەلسىلە، بۇياققا ئۆتۈپ ئولتۇرسىلا.

«ئۇ ماڭا نېمىشقا غەزەپ قىلمايدۇ؟ ماڭا تەزىم قىلمىدىڭ،
ھۆرمەت كۆرسەتمىدىڭ، دەپ ئەيىبلىمەيدۇ؟ كۆزۈمگىمۇ ئۇدۇل
قارىيالمايدىغۇ؟ ھە، ئۇ مەندىن ئەيمىنىدىكەن، يۈرىكىدە ۋەھىمە
بار ئىكەن. لېكىن مەندىك بىر تۇتقۇنغا بۇنچىۋالا ئىززەت قىلىش
نىڭ ئورنى يوق ئىدىغۇ؟ ياكى مېنى مەسخىرە قىلماقچىمىدۇ؟
بەلكىم ئاگاھ تۆرە ئولتۇرغۇزۇپ بولۇپ، ئاندىن جاللاتلىرىغا
كاللامنى ئېلىشنى بۇيرۇپ تازا بىر پۇخادىن چىقماقچىمىدۇ؟
توختا، ئۇنىڭ يالغان ئېھتىرامىغا ئالدانماي. ھازىر دېگەن شېھىت
بولىدىغان چاغ، ئۇنىڭ ساختا ھۆسلىسىگە ئالدىنىپ سالامنى
ئىلىك ئالماي. ئۆلسەمۇ غۇرۇرۇمنى ساقلاپ ئۆلەي..»

ـــ رەھمەت، مۇشۇ يەردە تۇرۇۋېرەي، ـــ دېدى ئۇۋەيسخان

تەمكىنلىك بىلەن، ـــ بىز سىلىگە ئەسىرگە چۈشكەنمىز. ئا-
ساملا، چاپاملا ئىختىيارلىرى. يالغاندىن بۇنچىۋالا ئىززەت كۆر-
ستىشلىرىنىڭ ئورنى يوق.

ئىسان تايشى خىرىلداپ كۈلۈۋەتتى.

ـــ ئالىيلىرى زىنھار بەتگۈمان بولمىغايلا. جەڭدە يېڭىش، يېڭىلىش دېگەن بولۇپ تۇرىدۇ، خىجىل بولمىسىلا.

ـــ خىجىل بولمىدىم، ئالدىراڭغۇلۇق قىلىپ دامىلىرىغا چۈشۈپ كەتكىنىمگە ئۆكۈنۈۋاتىمەن.

ـــ جەڭدە ھىيلە ئىشلىتىشنى پەقەت بىزلا بىلمىز دەپ قالغانمىدىلە؟ ـــ ئىسان تايشى سۇلتان ئۇۋەيسىخانغا بىر دەقىقە تىكىلىپ تۇرغاندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى، ـــ سىلى بىلگەن جەڭ تەدبىرلىرىنى بىزمۇ بىلىمىز. ئېسىمدە قېلىشچە، ياغىنىڭ توققۇزى رەڭ، بىرى جەڭ دېگەن گەپنى ئۆزلىرى قىلـ-
غانغۇ دەيمەن. كۆك تەڭرىگە شۈكۈر. ئالىيلىرىنى ئەسىر ھالەتتە دەرگاھىمدا مېھمان قىلىش شەرىپىگە ئېرىشكىنىمدىن تولىمۇ خۇشالمەن. كەلسىلە، ئاۋۋال بىرەر لوقمىدىن غىزاغا ئېغىز تېـ-
گەيلى.

«ئۇ مېنى نېمە قىلماقچىدۇ؟ گېپىنىڭ ئورامىدىن قارىغاندا ئۆلتۈرۈش مەقسىتى يوقمۇ ـ نېمە؟»

ـــ بىز پەقەت كۆڭلىمىزدە ھالاللىقىغا شەك كەلتۈرمىگەن لوقمىغىلا ئېغىز تېگىمىز. ئۆزلەنىڭ داستىخانلىرىدا ھالال نېـ-
مەتلەر يوقتۇر. مۇسۇلمانلارغا ھارام نېمەت تىزىلغان داستىخانـدا ئولتۇرۇش جايىز ئەمەستۇر، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان قىلچـ-
لىك يۈز ـ خاتىر قىلماي، ـــ ئەڭ ياخشىسى مۇددىئالىرىنى ئېـ-
چۈق بايان قىلسۇنلار.

ئىسان تايشى نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى.

«ئۇ ھەقىقەتەن بۇيۇك قاغان چىڭگىزخانىنىڭ نەسلىدىنكەن. مېنى ئۆز نۆكىرىچىلىكىمۇ كۆرمەيۋاتىدۇ. ئۇنى شۇ تاپتا ئۆلۈمگە بۇيرۇسام، ماڭا بىلدۇرگەن ھۆرمەتسىزلىكىنى، ھاكاۋۇرلۇقىنى

بۇرنىدىن چىقارسام بولىۋېرىدۇ. لېكىن ئۇنداق قىلسام نامەردلىك قىلغان بولىمەن، باھادىرلىق شەۋكىتىمگە داغ چۈشۈرۈۋالىمەن..»

ــ ئالىيلىرىنى ھۇزۇرىمىزغا چاقىرىشىمىزدا پەقەت ئۆز ۋاقتىدا ئالىيلىرىدىن كۆرگەن ھۆرمەت قەرزىمىزنى ئادا قىلىۋېلىشتىن ئۆزگە مۇددىئا يوقتۇر، ــ دېدى ئىسان تايشى تەمكىن قىياپەتتە سۆزلەپ، ــ مەردلىك، كەڭ قورساقلىق بىزنىڭ ۋۇجۇدىمىزدىمۇ ھەم باردۇر. ئالىيلىرى قىلچىلىك ئىزتىراپىتا بولمىسلا، قارارگاھلىرىغا ئەلچى ماڭغۇزدۇق. پەمىچە، سەركەردىلىرى سەييىدئەلى ئالپىنىڭ كېلىدىغان ۋاقتىمۇ بولۇپ قالدى. ئولتۇرسلا، ئۇنىڭغىچە بىرنەچچە ئېغىز ھال ـ مۇڭ بولايلى.

سۇلتان ئۇۋۇيسخان ئىسان تايشى كۆرسەتكەن ئورۇنغا بېرىپ ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى، لېكىن داستىخاندىكى نېمەتلەرگە ئېغىز تەگمىدى.

شۇ ئەسنادا ھۆددەيچى سەييىدئەلى ئالپىنىڭ كەلگەنلىك خەۋىرىنى يەتكۈزدى.

ــ سەركەردىنى باشلاپ كىرىڭلار، ــ دېدى ئىسان تايشى.

چىرايىدىن ئاللىقانداق غەم ـ غۇسسە، تەشۋىش، جىددىيلىك چىقىپ تۇرغان سەييىدئەلى ئالپ سۇلتان ئۇۋۇيسخاننى كۆرۈپ يەڭگىل تىن ئالدى. ئاۋۋال ئۇۋۇيسخانغا، ئاندىن ئەدەپ يۇزىسىدىن ئىسان تايشىغا سالام بەردى.

ئىسان تايشىنىڭ سۇلتان ئۇۋۇيسخانىنى يولغا سېلىپ قويماي، ئالايىتەن ئەلچى ئەۋەتىپ سەييىدئەلى ئالپىنى چاقىرتىپ كېلىشىدە، بارسكۆلدىكى جەڭدە ئۆزى يېڭىلىپ ئەسىرگە چۈشۈپ قالغان بۇ سەركەردىگە ئۆزىنىڭ بۇگۈنكى باھادىرلىقىنى كۆز ـ كۆز قىلىش ئويى بار ئىدى، شۇڭا ئۇ سەييىدئەلى ئالپقا مەغرۇر ـ لۇق بىلەن قاراپ قويدى.

ــ ئالىيلىرى ئەمدى يانسلا بولىدۇ، ــ دېدى ئىسان تايشى سۇلتان ئۇۋۇيسخانغا قاراپ، ــ بايا دېگىنىمىزدەك، ھۆرمەت قەر ـ

زىمىزنى ئادا قىلغانلىقىمىز ئۈچۈن سۈلھى ـ سالا قىلىشمايمىز. ناۋادا ئالىيلىرىنىڭ ياغىغا رەغدى بولسا بىز ھەم تەييارمىز.

ـــ بولىدۇ، ئۇنداق بولسا مەيدان جېڭى[1] قىلايلى، ـــ دېدى سۈلتان ئۈۋەيسخان ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ.

ـــ ئورنى، ۋاقتىنى سىلى بېكىتسىلە، خەۋەرلىرىنى كۈتەمەن، ـــ دېدى ئىسان تايشى.

ئۇلار بارگاھى ئالىيدىن چىقىشتى.

ـــ ئالىيلىرىغا تەييارلىغان ئاتنى ئەكېلىڭلار، ـــ دېدى ئىسان تايشى.

شۇ ھامان نۆكەرلەر ئېگەر، نوختا، يۈگەن، ئۈزەڭگىلىرىگە كۈمۈش جاۋاھىراتلاردىن بېزەك قويۇلغان ئېسىل موڭغۇل ئارغىمىقىنى يېتىلەپ كەلدى. ئىسان تايشى ئاتنىڭ چۈلۈۋرىنى سۈلتان ئۈۋەيسخانغا ئۆز قولى بىلەن تۇتقۇزدى.

ـــ ئاق يول بولسۇن ئالىيلىرى، ـــ ئىسان تايشى سەييىدئەلى ئالپقا قاراپ دېدى، ـــ جانابى سەركەردە قارارگاھىمىزغا مىنىپ كەلگەن ئېتىنى قويۇپ كەتكەي، ئورنىغا باشقا ئات يەڭگۈشلەپ بەرگەيمىز.

سەييىدئەلى ئالپ لام ـ جىم دېمىدى. ئىسان تايشى ئەينى يىلى بارسكۆلدە سەييىدئەلى ئالپنىڭ ئۆزىنىڭ ئېتىنى تارتىۋالغانلىقىنىڭ ئۆچىنى ئېلىۋالغاندى.

※ ※ ※

ئۆز قارارگاھىغا قايتىپ كەلگەن سۈلتان ئۈۋەيسخان ئالدىغا چىققان سەركەردىلەر بىلەن سالقىنلا سالاملاشتى. سەركەردىلەر ئۇنىڭغا سوڭدىشىپلا بارگاھى ئالىيغا كىردى ـ دە، مەرتىۋىسى بويىچە ئورۇن ئېلىشتى. تۆت سەركەردىسىنىڭ ئورنىنىڭ بوش

① مەيدان جېڭى ـــ ھەر ئىككى تەرەپ ۋاقتىنى، ئورۇننى بېكىتىۋېلىپ قىلىدىغان قىز ـ چاپ.

تۇرغانلىقىنى كۆرگەن سۇلتان ئۇۋەيسخانىڭ يۇرىكى جىغغىدە قىلدى.

ـــ سەركەردە بوران خوجا، پولات باھادىر، قادىر ئوغلان، مەنسۇر پالۋانلار قېنى؟

قارارگاھقا قايتىپ كەلگىچە سۇلتان ئۇۋەيسخانغا شۇم خەۋەر يەتكۈزۈشكە تىلى بارمىغان سەييىدئەلى ئالىپ ئەمدى راست گەپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى:

ـــ سەركەردە بوران خوجا، قادىر ئوغلان، مەنسۇر پالۋانلار شېھىت بولدى ئالىيلىرى، پولات باھادىرنىڭ يارىسى خېلىلا ئېغىر.

سۇلتان ئۇۋەيسخانىڭ كۆزىگە مۇللىدە ياش كەلدى، كۆز يېشىنى سەركەردىلىرىگە كۆرسەتمەسلىك ئۈچۈن تەتۈر قارىۋالدى. تاپىنىدىن كىرگەن بىر ئاغرىق مېڭىسىدە توختىدى، يۇرىكى بىر گەز سانجىغاندەك ئېچىشتى. شاھزادە ھەسەن سۇلتان بىلەن لوقمان سۇلتان ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى.

«نېمىشقىمۇ مەن ئۆلۈپ كەتمىگەندىمەن. ئۇلارنى مەن ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەردىم...»

ـــ كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسلا ئالىيلىرى. ئۇلار سەلتەنەتىمىزگە بولغان ساداقىتىنى ۋايىغا يەتكۈزدى، ـــ دەپ تەسەللى بەردى سەييىدئەلى ئالىپ، ـــ جەڭدە يېڭىش ـ يېڭىلىش بولۇپ تۇرىدۇ. ئول جەننەتماكان سەركەردىلەرنىڭ بۇ ئالەمدىكى رىزقى ـ نېسىۋىسى شۇنچىلىك بولغىيدى. ئاللاھ تائالا بەندىلىرىنىڭ جېنىنى بىر سەۋەبكە باغلىق قىلىپ ئالۇر، دەپتىكەن. ئۆلۈم ھەرقاچان باردۇر، زىيادە پىغان چېكىپ مۇبارەك تەنلىرىنى قىينىمىغايلا. ئول سەركەردىلەرنىڭ قېنى ھەرگىز بىكارغا تۆكۈلمەيدۇ، ـــ سەييىدئەلى ئالىپ تېخىچە ئۆپكىدەۋاتقان ئىككى شاھزادىگە يۇزلەندى، ـــ ئۆزلەمۇ سەۋر قىلىشسىلا.

ـــ ئالىيلىرى پەرمان بەرسىلە، ياۋدىن قان قىساسىمىزنى ئالايلى، ـــ دېدى باشقا سەركەردىلەرمۇ.

ـــ مېنى بىردەم يالغۇز قالدۇرۇڭلار، ـــ دېدى ئۇۋەيسخان ھەسرەتلەنگەن ھالدا.

سەركەردىلەر سالام بېرىپ چىقىپ كېتىشتى.

بارگاھى ئالىيدا يالغۇز قالغان سۇلتان ئۇۋەيسخان بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى. ھەئە، ئۇ ئاشۇ قاچقۇنلۇق، سەرگەردانلىق ھاياتىدا يېنىدىن بىر قەدەم نېرى بولماي ساداقەتمەنلىك ھەم جان پىدالىق بىلەن خىزمىتىنى قىلغان سەركەردە بوران خوجىدىن ئايرىلىش ئازابىغا بەرداشلىق بېرەلمىگەنىدى. ئاتىسىدىن كېچىك قالغان، ئاتا مېھرىگە قانماي چوڭ بولغان سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ بۇ پېشـ قەدەم سەركەردىسىگە خۇددى ئۆز ئاتىسىدەك مېھرى بار ئىدى.

※ ※ ※

ئۇچ كۈن تىپتىنچ ئۆتۈپ كەتتى.

بۈگۈن ئەتىگەن سۇلتان ئۇۋەيسخان ئىسان تايشىغا مەيدان جېڭى قىلىش مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈپ ئەلچى ئەۋەتتى. شۇ تاپتا ھەر ئىككى تەرەپ قارارگاھلىرىدىن ئىلى دەرياسى بويىدىكى تۈزـ لەڭلىكتە ئىككى چاقىرىم ئارىلىق قالدۇرۇپ جەڭ سېپى تۈزۈشـ كەنىدى. ھەر ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ جاسارىتى بىرـ بىرىدىن قېلىشمايتتى. ئۇلار بىر ھازا داقا ـ دۇمباق چېلىپ، چۇقان ـ سۇرەن سېلىپ، نەرە تارتىشىپ ھەيۋە كۆرسىتىشتى. سۇلتان ئۇۋەيسخانمۇ، ئىسان تايشىمۇ سەپنىڭ ئالدىدا تۇراتتى. ھەر ئىككىسى ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە ئالدىرىمغاندەك، قارشى تەرەپـ نىڭ ئەھۋالىنى دەڭسەۋاتقاندەك قىلاتتى. كۈتۈۋېرىپ تاقىتىـ تاق بولغان سۇلتان ئۇۋەيسخان ھۇجۇمغا ئۆتۈش پەرمانى بەردى. شۇ ھامان ئۇنىڭ يېنىدىكى تۇغ بېشى① ھۇجۇمغا ئۆتۈش بايرىقـ نى پۇلاڭلىتىپ، جەڭ سىگنالى چېلىشقا بەلگە بەردى. بەلگىنى

① تۇغ بېشى ـــ خاننىڭ تۇغ ـ ئەلەمنى كۆتۈرىدىغان لەشكەرلەرنىڭ باشلىقى.

كۆرگەن نەچچە ئونلىغان ناغرىچىلار ناغرىلىرىنى ھۇجۇمغا ئۆتۈش پەدىسىگە چىلىشقا باشلىدى. ناغرا ساداسى بىلەن تەڭلا سۇلتان ئۇۋۇيسخان بىلەن سەييىدئەلى ئالپ ئاتلىرىغا قامچا سالدى. ئۇلار ـ نەك كەينىدىن بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلەر نەرە تارتقىنىچە ھۇجۇمغا ئۆتتى.

رەقىبىنەك ھۇجۇمغا ئۆتكىنىنى كۆرگەن ئىسان تايشمۇ قولىدىكى ئەگرى قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە پەرمان بەردى ـ دە، ئېتىنى زەرب بىلەن بېقىندىدى. دەقىقە ئۆ ـ چىدە كۆتۈرۈلگەن قىر ـ چاپ سادالىرى پۈتكۈل ئىلى ۋادىسىنى لەرزىگە كەلتۈردى. قىلىچلار قۇياش نۇرىدا ۋالىلدايىتتى، بىر ـ بىرىگە زەرب بىلەن ئۇرۇلۇشىدىن ئۇچقۇن چاچرايىتتى. ئاتلار كىشنەيتتى، لەشكەرلەر تىغ زەربىسىدىن ئىڭرايىتتى، بىردەمدىلا پۈتكۈل يايلاق قىپقىزىل قان بىلەن بويالدى. لېكىن ھېچقايسى تەرەپ چېكىنەي دېمەيتتى، سۇلتان ئۇۋۇيسخانمۇ، ئىسان تايشمۇ قارشى تەرەپنەك لەشكەرلىرىنى رەھىمسىزلەرچە چاپاتتى. سۇلتان ئۇۋۇيسخاننەك ۋۇجۇدى قىساس ئوتى بىلەن يانغانىدى. شۇڭا ئۆ ـ زىنەك پۈتۈن قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىۋاتقانلىقىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قىر ـ چاپ بىلەنلا بولۇپ كەتكەنىدى. موڭغۇل سەر ـ كەردىلىرى سۇلتان ئۇۋۇيسخاننى ھۇجۇم نىشانى قىلىۋالغان بو ـ لۇپ، ھە دېگەندە توپلىشىپ ھەملە قىلاتتى. جەڭ ۋەزىيىتىنى كۆ ـ زەتكەچ قىلىچ چېپىۋاتقان سەييىدئەلى ئالپ سۇلتان ئۇۋۇيسخاـ نەك قورشاۋدا قالغىنىنى كۆرۈپ، خانىنى ئارىغا ئېلىۋالغان مـوڭ ـ غۇل سەركەردىلىرىگە ئېتىلدى. سۇلتان ئۇۋۇيسخانغا يېقىن يولـ ـ يالمىغان موڭغۇل سەركەردىلىرى ئەمدى يوشۇرۇن ئوق ئېتىشقا كىرىشكەنىدى. گەرچە سۇلتان ئۇۋۇيسخان ئۆزىنى ئوقتىن مـۇدا ـ پىئە قىلىشقا ئۇلگۇرگەن بولسىمۇ، ئەمما ئېتى يارىلاندى، بىر تال ئوق ئاتنەك سول كۆزىگە تەگكەنىدى. ئوق زەربىسىگە چىداشلىق بېرەلمىگەن ئات بىرنەچچىنى سەكرەپ يىقىلدى. ئات بىلەن تەڭ يىقىلغان سۇلتان ئۇۋۇيسخاننەك بىر قولى سۇنغانىدى، سۇلتان

ئۇۋەيسخان پىيادە قالدى.

«ئاپلا! خان ئالىيلىرى بۇنداق قارامىلىق قىلمىسا بولاتتى. سەركەردە ـ لەشكەرلەر ئۇنى ئات ئۈستىدە كۆرمىسە جاسارىتى سۇسلىشىدۇ. خان ئالىيلىرىنى بۇرۇنراق توسۇۋالسام بوپتىكەن. نۆكەرلىرىمۇ، تۇغچىلىرىمۇ چېچىلىپ كېتىپتۇ. خان ئالىيلىرىنى دەرھال ئاتقا مىندۈرۈش كېرەك...»

سەييىدئەلى ئالپ ئوقەتەك كېلىپ ئاتتىن چۈشتى ـ دە، سۇلتان ئۇۋەيسخاننى ئۆزىنىڭ ئېتىغا مىندۈردى ۋە خانغا قىلىچ ئۇرۇشقا تەمشەلگەن موڭغۇل سەركەردىسىنى ئاتتىن يۇلۇپ دېگۈدەك ئېلىپ ئۆزىگە قالقان قىلىۋالدى، ياۋ لەشكەرلىرى ئوق ئېتىشتىن توختاشقا مەجبۇر بولدى.

ـــ ئۆز سېپىمىزگە قايتىپ لەشكەرلەرگە مەدەت بېرەيلى ئالىيلىرى، بەك ئىچكىرىلەپ كېتىپتۇق.

سەييىدئەلى ئالپ بىر قولىدا موڭغۇل سەركەردىسىنى قالقان قىلىپ، بىر قولىدا سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ ئېتىنى يېتىلەپ ئىمكان بار ئۆز لەشكەرلىرىنىڭ توپىغا يېقىنلاشماقچى بولدى.

سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ ئاتتىن يىقىلغىنىنى كۆرگەن لەشكەرلەرنىڭ جاسارىتى سۇسلاشقانىدى. ئۇلار خان بىلەن سەييىدئەلى ئالپنىڭ كەينىگە يانغىنىنى كۆرۈپ جەڭ قىلغاچ چېكىنىشكە باشلىدى.

«ئەنسىرىگەن ئىش ئاخىرى يۈز بەردى مانا. لەشكەرلەر خان ئالىيلىرى بىلەن مېنى چوقۇم چېكىنىدى دەپ قالدى، قانداق قىلاي، خان ئالىيلىرىنى بۇ ئەھۋالدا تاشلاپ قويغىلى بولمىسا. سەركەردە قالقانبەگ كۆكۈلداش بىلەن تاھىر بەگلەر قېنىكىن...»

رەقىبلىرىنىڭ جەڭ قىلىشتىن رايى يېنىپ چېكىنىشكە باشلىغانلىقىنى كۆرگەن موڭغۇل سەركەردىلىرى قايتىدىن جانلاندى ـ دە، ياي شەكىلىدە سەپ تۈزۈپ، دەريا بويىغا قاپسىۋالدى. بىر تەرەپتە ۋەھشىي ياۋ، بىر تەرەپتە ھەيۋەتلىك دەريا. موغۇلىستان لەشكەرلىرى قېيىن ئەھۋالدا قالغانىدى.

«ئەمدى بۇزۇلغان جەڭ سەپىنى قايتىدىن تۈزۈپ، قىستاپ كەلگەن ياۋغا تاقابىل تۇرماق تەس، پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ چېكىنىش كېرەك. بولمىسا تالاپەت تېخىمۇ كۆپىيىدۇ. دەريانىڭ ئۇ قېتىغا ئۆتۈپ دالدىلانماقتىن باشقا چارە يوق...»

سەييىدئەلى ئالپ قولىدىكى موڭغۇل سەركەردىسىنى بىر ئىرغىتىپلا دەرياغا تاشلىدى ـ دە، ئۆزىمۇ ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ سۇغا سەكرىدى. خان بىلەن سەييىدئەلى ئالپنىڭ سۇغا كىرگىنىنى كۆرۈپ باشقا سەركەردە ـ لەشكەرلەرمۇ سۇغا سەكىرەشكە باشلىدى. بۇ ئىلى دەرياسىدا تاشقىن بولغان مەزگىل بولۇپ، سۇ شىددەت بىلەن ئاقاتتى. سۇغا كىرگەن لەشكەرلەر بىرنەچچە قەدەم ماڭا ـ ماڭمايلا ئېقىشقا باشلىدى.

ـــ ئالىيلىرى مەھكەم ئولتۇرسىلا.

سەييىدئەلى ئالپ ئاتنىڭ تىزگىنىنى مەھكەم تۇتۇپ، قارشى قىرغاققا قاراپ ئۈزۈشكە باشلىدى. شۇ ئەسنادا ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ قارشى قىرغاققا قاراپ ئۈزۈپ كېتىۋاتقان لەشكەرلىرىنى كۆزىتىۋاتقان سۇلتان ئۇۋەيسخانىڭ يۇرىكى جىغىدە قىلىپ قالدى. ھەئە، ئۇ ئىككى غۇلاچ يىراقلىقتا ئېقىپ كېتىپ بارغان مەرھۇم تاغىسى سۇلتان شىرمۇھەممەدخانىڭ ئىككى خانزادىسىنى كۆرۈپ قالغانىدى. تۇرپاندەك قۇرغاق رايوندا چوڭ بولغان بۇ ئىككى خانزادە ئىلى دەرياسىنىڭ ھەيۋەتلىك ئېقىنىدا قورقۇپ ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقانىدى.

ـــ ئۇلارنى قۇتۇلدۇرۇڭلار ئەمىر كەبىر!

سۇلتان ئۇۋەيسخان شۇنداق دېگىنىچە ئۆزىنى سۇغا ئاتتى، سەييىدئەلى ئالپمۇ ئاتنىڭ تىزگىنىنى قويۇپ بېرىپ ئىككى خانزادىگە قاراپ ئېتىلدى. بىر قولى سۇنغان سۇلتان ئۇۋەيسخان ئىككى خانزادىنى قۇتۇلدۇرۇش تۇگۈل، ھەيۋەتلىك سۇ دولقۇنىدا ئۆزىنىمۇ قۇتۇلدۇرالمايۋاتاتتى. سەييىدئەلى ئالپ خانىڭ ئەھۋالىنىڭ چاتاقلىقىنى كۆرۈپ دەرھال بېرىپ سۇلتان ئۇۋەيسخانىڭ قولىدىن تۇتۇۋالدى. كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە ھەيۋەتلىك قاينام

ئىككى خانزادىنى يۇتۇۋەتتى.

ـــ ھەسەن سۇلتان!

ـــ لوقمان سۇلتان!

سۇلتان ئۇۋەيسخان بىلەن سەييدئەلى ئالپ كۆز ئالدىدىلا غايىب بولغان ئىككى خانزادىنىڭ ئىسمىنى ئەنسىز توۋلىدى، بىراق ئۇلار ئىككىنچى قېتىم سۇ يۇزىدە كۆرۈنمىدى.

ـــ بولدى ئالىيلىرى، ئۇلارنى ئەمدى ئىزدىمەيلى.

سەييدئەلى ئالپ شىددەتلىك قاينام بىلەن ئېلىشقاچ سۇلتان ئۇۋەيسخاننى سۇ دولقۇنلىرىدىن مۇھاپىزەت قىلىپ قارشى قىرغاققا قاراپ ئۈزۈشكە باشلىدى. خانىنىڭ بىر قولى سۇنغان بولغاچقا پەقەتلا ھەرىكەتلىنەلمەيتتى. سۇ بەكمۇ شىددەتلىك ئاقاتتى، بىر ئادەمنى سۆرەپ ئەمەس، تەنھا ئۇزۇپ ماڭماقمۇ تەس ئىدى، سەييدئەلى ئالپ ھېرىپ ھالىدىن كەتكەندى. دەريانىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە، ئېگىلىپ ئاققان دەريا سۈيى ئۇلارنى قارشى قىرغاققا ئەمەس، ئەسلىدىكى قىرغاققا ئېقىتىپ كەتتى.

تۈرپان لەشكەرلىرى ئەزەلدىن سۇ ئۈزۈشكە ماھىر ئەمەس ئىدى، ئۇلارنىڭ تەڭدىن تولىسى ئىلى دەرياسىغا غەرق بولدى. سۇ ئۈزەلەيدىغانلىرىنىڭ كۆپىنچىسىنى سۇ يەنە ئەسلىدىكى قىرغاققا ئېقىتىپ ئاپىرىپ قويغانىدى. ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن بۇ لەشكەرلەرنى موڭغۇل لەشكەرلىرى ئاسانلا ئەسىرگە ئالدى.

※ ※ ※

ئۇچ كۈندىن بېرى ياۋنىڭ قارارگاھىدا ئەمەس، ئۆزىنىڭ قارارگاھىدا نەزەربەندتە تۇرۇش سۇلتان ئۇۋەيسخانغا بەكمۇ ھار كەلگەنىدى. بۇ قېتىمقى جەڭدە تولۇق نۇسرەت قازانغان ئىسان تايشى قارارگاھىنى سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ قارارگاھىغا يۆتكىگەندى. ئۇچ كۈندىن بېرى ئۇ سۇلتان ئۇۋەيسخان بىلەن پەقەتلا كۆرۈشمىدى، ئۇلار سۇلتان ئۇۋەيسخاننى ئايرىم قامىغانىدى. بۇ ئۇچ

كۈنلۈك قاماق سۈلتان ئۇۋەيسخانغا ئۈچ يىلدەك ئۇزاق تۇيۇلدى. بۇ ئۈچ كۈننى كىرپىك قاقماي، تۈزۈك غىزا يېمەي غەم ـ غۇسسە، تەگسىز تەشۋىشلىك خىياللار ئىلكىدە ئۆتكۈزدى. ھەئە، ئۇنداق ئەس ـ يادى خوتۇن ـ بالىلىرىدا قالغانىدى.

«ئى ياراتقان ئىگەم، ئالدىڭدا ئۆتكۈزگەن قايسى گۇناھىم ئۈچۈن بۇ قارا كۈنلەرنى راۋا كۆرگەنسەن؟ سۈلتان دۆلەت خانىش بىلەن كۈنتۇرا خانىش نەدىدۇ؟ ئىككى خانزادەم ئامانمىدۇ؟ سىڭىللىرىم ئۇزسۈلتان مەلىكە بىلەن مەختۇمسۇلۇ مەلىكە ئۇلار بىلەن بىللىمىدۇ؟ ئۇلار ئىسان تايشىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغانمىدۇ ياكى قېچىپ قۇتۇلغانمىدۇ؟ ھەي ئىسسىت، نېمىشقىمۇ ئۇلارنى ئاستانىدە قالدۇرۇپ قويماي بىللە ئېلىپ كەلگەن بولغىيدىم؟ ئۇلار نېمىشقىمۇ سەييىدئەلى ئالپ بىلەن مېنى ئايرىم قامايدىغاندۇ؟ ۋاداھرىخا! بۈيۈك موغۇلىستان ئېلىنىڭ سەلتەنىتى مېنىڭ قولىدا مۇشۇنداق ۋەيران بولۇپ كېتەرمۇ ئەمدى؟ ئۇرۇق ـ ئەۋلادىم ياۋنىڭ قولىدا قىرىلىپ كېتەرمۇ؟ ئىسان تايشى نېمىشقا ھازىرغىچە مەن بىلەن كۆرۈشمەيدىغاندۇ؟ نېمە مۇددىئاسى باردۇر مېنى بۇنداق ئايرىم قاماپ...»

سۈلتان ئۇۋەيسخان ئىككى خانىشنى، ئىككى ئوغلىنى، ئىككى سىڭلىسىنى ئىلى ۋادىسىغا بىللە ئېلىپ كەلگىنىگە قاتتىق پۇشايمان يەۋاتاتتى.

«ئىلىنىڭ ھاۋاسى تۇرپانغا ئوخشىمايدۇ، مەنزىرىسىمۇ جەننەتتەك گۈزەل، بوپتۇ ئېلىۋالايلى، باراۋەت قىلىپ كەلگەنگە ھېساب بولۇر» دېگەنىدى سەييىدئەلى ئالپ خانىش، مەلىكىلەرنىڭ خانغا ھەمراھ بولۇپ ئىلى ۋادىسىغا بىللە بېرىش تەلىپىنى قۇۋۋەتلەپ.

شۇ تاپتا سۈلتان ئۇۋەيسخان قايسى بارمىقىنى چىشلىسە ئاغرىيتتى، پۇشايمانىنى ئالغىلى قاچا تاپالماي قالغانىدى.

«ئۇلارنى ئاستانىدە قالدۇرۇپ قويغان بولسام، گەرچە مەن موڭغۇلنىڭ قولىدا ئۆلۈپ كەتسەمۇ، ساداقەتمەن ئەمىر ـ سەركەردىلىرىم خانزادىلىرىمنى نائىب خانلىقىغا كۆتۈرۈپ تەختىمدە

ئولتۇرغۇزاتتى. ئۇلار ئابا ـ ئەجدادلىرىمدىن مىراس قالغان بۇ سەلتەنەتنى داۋاملاشتۇراتتى ئەمەسمۇ؟ ئەمدى قانداق قىلارمەن. غۇرۇر، شانۇ شەۋكەتنى قايرىپ قويۇپ ئىسان تايشىغا يېلىنسام ئىككى خانزادەمنى ئامان قويارمىكىن؟ ساق ـ سالامەت تۇرپانغا قايتىشىغا ئىجازەت بېرەرمىكىن؟ مەيلى، خالىسا ئۇنىڭغا زىممىيلىك بىلدۇرۇپ[1] ئىتائەت گەردىنىمنى سۇنارمەن. بۇنىڭدىن ئۆز-گە ياخشىراق چارىمۇ يوق ئوخشايدۇ...»

قاماقخانىغا كىرىپ كەلگەن موڭغۇل سەركەردىسى سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى.

ــ بۇيۇك قاغان ئۆزلىرىنى ھۇزۇرىغا چىللايدۇ، ــ دېدى موڭغۇل سەركەردىسى ئېھتىرام بىلەن.

سۇلتان ئۇۋەيسخان تارتىشىپ تۇرمايلا ئورنىدىن تۇردى، يۈ-رىكىدىكى ئۆچەي ـ ئۆچەي دەپ تۇرغان ئۈمىد شامى ئاجىز پىـ-لىلدىدى، گەپ ـ سۆز قىلمايلا موڭغۇل سەركەردىسىگە ئەگەشتى.

«ئى ياراتقان ئىگەم، يىڭىنىڭ تۆشۈكىدىن تۆگىنى يۈكى بىلەن ئۆتكۈزەلەيدىغان كارامىتىڭ باردۇر. مۇشكۈلۈمنى ئۆزۈڭ ئاسان قىلغايسەن، ياتلارغا خارۇزار قىلمىغايسەن...»

سۇلتان ئۇۋەيسخان بارگاھى ئالىينىڭ تۆرىدىكى يولۋاس تېرىسى سېلىنغان كۆرسىدا مەغرۇر قىياپەتتە ئولتۇرغان ئىسان تايشىغا كۆڭلىدىكى ۋەھىمىنى بىلىندۇرمەسلىككە تىرىشىپ نەـ-زەر تاشلىدى، قاراشلىرى ئانچە ئۆتكۈر ئەمەس ئىدى. ۋۇجۇدىدىكى غەم ـ تەشۋىشلەر، زىددىيەتلىك تۇيغۇلار چىرايىغا تېپىپ چىققاـ-نىدى. ئۇ ئىسان تايشىغا سالام قىلىشقا ھەرقانچە تىرىشسىمۇ غۇـ-رۇرى يول قويمىدى. تەختكە چىققاندىن بېرى سەلتەنەتنىڭ سۈر ـ ھەيۋىسىنى كۆرسىتىپ ئولتۇرۇپ كەلگەن، ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن مىراس قالغان بۇ شاھانە كۆرسىدا ئىسان تايشىنىڭ ھاكاۋۇرلۇق بىلەن گىدىيىپ ئولتۇرۇشى ئۇنىڭ ئەرۋاھىنى قىرىق گەز ئۇـ-

① زىممىيلىك بىلدۇرۇش ــ ئېتىقادىنى ساقلاپ بويسۇنۇش.

چۇرغاندى. ھەئە، بۇ شاھانە كۆرس سۇلتان ئۇۋەيسخانناڭ نەزەر-
دە خانىش بىلەن ئوپئوخشاش ئىدى. ئۇنىڭغا يېقىن يولغان
ھەرقانداق ئادەم شۇ ھامان ئۆلۈمگە مەھكۇم بولاتتى. ئەرلىك غۇ-
رۇرى دەپسەندە بولغاندەك تۇيغۇغا كەلگەن سۇلتان ئۇۋەيسخان غە-
زەپتىن لاغىلداپ تىترەپ كەتتى، شۇنداقتىمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش-
قا مەجبۇر بولدى. شۇ دەقىقىدە ئۆزىنىڭ تولىمۇ بىقۇۋۇل ئىكەن-
لىكىنى ھېس قىلغانىدى.

سۇلتان ئۇۋەيسخانناڭ چىراي ئىپادىسىنى كۆزىتىپ ئول-
تۇرغان ئىسان تايشى بىرىنچى قەدەمدە غۇرۇرىنى، شاھانە كىبى-
رىنى سۇندۇرۇش مەقسىتىگە يەتكەنلىكىنى ھېس قىلىپ ھۇزۇر-
لىنىپ كۇلدى، ئىلتىپات كۆرسىتىپ ئۇنى ئولتۇرۇشقىمۇ تەكە-
لىپ قىلمىدى، كۇلكە يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىدىن كۇچلۇك مەس-
خىرە، كىبىر ئۇچقۇنلىرى بالقىيتتى.

«ئۆزۈڭنى چىڭگىزنىڭ نەسلىمەن دەپ قىلغان ئاتىكارچىلە-
قىڭ قېنى ئۇۋەيسخان؟ قېنى، نېمىگە قاراپ تۇرىسەن؟ ئاشۇ تە-
كەببۇرلۇقۇڭنى يەنە كۆرسەتمەمسەن؟ چاققان بول، ئايىغىمغا باش
قويۇپ ماڭا يېلىنا! ئاتىتىن چۈشسەڭمۇ ئۇزەڭگىدىن پۇتۇڭنى
ئالالمايۋاتسەن ـ ھە شۇ تاپتا. نېمىلا دېگەن بىلەن يىگىتلىكىڭ،
نوچىلىقىڭ بار ئىكەن. يۇرىكىڭدىكى تەشۋىشلەر كۆزلىرىڭدىن
چىقىپ تۇرسىمۇ، غۇرۇرۇڭنى ساقلاشقا تىرىشۋاتسەن، ساڭا
قول قويدۇم...»

ـــ جاھانناڭ ئىشلىرى نېمىدېگەن ئاجايىپ ـ ھە ئالىيلە-
رى، ـــ دېدى ئىسان تايشى خىيالىنى يىغىشتۇرۇپ، ـــ يەنە كۆ-
رۈشۈپ قالدۇق مانا. غەلىبەمنى تەبرىكلىمەي قاراپ تۇرىلىغۇ؟ قا-
يىل بولمايۋاتاملا ـ يا؟

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئۆزىنى ھەرقانچە مەغرۇر تۇتۇشقا تى-
رىشسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ پۇت ـ قوللىرى بوشىشىپ كېتىپ
باراتتى، گەدىنىگىچە قىزىرىپ، تاماقلىرى قۇرۇپ كەتتى. شۇنچە

يىلدىن بېرى ئۆزى سۈر كۆرسىتىپ ئولتۇرۇپ كەلگەن تەختىنىڭ ئالدىدا بۇنچىۋالا بىچارە ھالەتتە تۇرۇپ قېلىشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈپ باقمىغانىدى. ئۇ مىڭ تەستە زۇۋانغا كەلدى:

ـــ مەغلۇپ بولغىنىمنى ئەلۋەتتە تەن ئالىمەن. شۇنى ئۇنۇتمىسىلاكى، بەندە ئۇچۇن جاھاندا ئەبەدىي غالىبلىق مەۋجۇت ئەمەس. مانا، ھايال ئۆتمەي يەنە قوللىرىغا چۈشتۇك. ئەمدى ئۆزلىنىڭ بىزگە قايتۇرىدىغان ھۆرمەت قەرزلىرى ھەم يوقتۇر. ئاتاملا، چاپاملا، ئاساملا ئىختىيارلىرى. پەقەت ياراتقان ئاللاھ ئىگەمنىڭ ئىنايىتىگىلا تېۋىنىمەن، ـــ سۇلتان ئۇۋەيسخان ئەمدى ئۆزىنى خىلىلا تۇتۇۋالغانىدى. ئىسان تايشىنىڭ كۆزىگە تىك قارىدى، ـــ سەمىلىرىگە پەقەت بىر ئىشنىلا سېلىپ قويماقچىمەن: مېنىڭ ۋابالىم خاتۇن، بالا ـ چاقىلىرىمغا تەگمىگەي. بىزنىڭ ئىلكىمىزدىكى ئىياللار ۋە بالىلار گۇناھسىزدۇر. مەگەركى ئۆزلىرىنى يەنىلا مەرد، باھادىر ئەزىمەت ھېسابلىسىلا، خاتۇن ـ بالىلىرىمىزغا زىنھار زەرەر يەتكۈزمىگەيلا.

«يارايسەن ئۇۋەيسخان، يېگىتتەك گەپ قىلدىڭ. خاتۇن ـ بالىلىرىنى سۆيمىگەن، قەدىرلىمىگەن ئەرنى قانداقمۇ ئەر دېگىلى بولسۇن؟ ئۆزۈڭنىڭ جېنىڭ بىلەن بولماي، ئاشۇ ئاجىزەلەرنىڭ غېمىنى يەۋاتسەن. مانا بۇنى باھادىرلىق دەيمىز...»

ئىسان تايشى قاپىقىنى تۇردى.

ـــ ماڭا شەرت قويۇۋاتامدىلا ئالىيلىرى؟

ـــ يوقسۇ، ئالىيلىرىنىمۇ جاھاندىكى شەرمەت باھادىرلارنىڭ بىرى دەپ ھېسابلىغىنىم ئۈچۇن ئۆتۈنۈۋاتىمەن.

ئىسان تايشىنىڭ چىرايى بىرئاز ئېچىلدى.

ـــ ئەزەل ـ ئەزەلدىن مەغلۇپ خانىنىڭ خاتۇن ـ بالىلىرىنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلىش غالىب خانلارنىڭ ئىختىيارىدا بولۇپ كەلگەن. بۇ يوسۇننى ئالىيلىرىمۇ ئوبدان بىلىلىغۇ دەيمەن؟ شۇڭا ئالىيلىرىنىڭ خانىشىنى ھەرىممىزگە ئەكىلىپ توقال قىلىشقا ھەققىمىز ئەلۋەتتە باردۇر.

سۇلتان ئۇۋەيسخان غەزەپتىن تىترەپ كەتتى، ئىسان تايشىغا نەشتەردەك تىكىلدى، تىلى گەپكە كەلمىدى.

ـــ ئاگاھ بولسىلاكى، شۇ تاپتا شەرتنى ئۆزلە ئەمەس، مەن قويسام ياريشىدۇ، ـــ دېدى ئىسان تايشى مەغرۇرلۇق بىلەن، ـــ بوپتۇ، گەپنى ئەگىتىپ ئولتۇرماي ئۇدۇللا دەي: ئالىيلىرىنىڭ سىڭلىسى مەلىكە مەختۇمسۇلۇ جاھاندا تەڭدىشى يوق بىر گۈزەل ئىكەن، مەن ئۇنىڭغا ئۆيلىنىشنى خالايمەن. شەرت شۇكى، ئۇمۇ بۇ نىكاھنى ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن قوبۇل قىلىشى كېرەك. ناۋادا ئالىيلىرى ئول سىڭلىلىرىنى ماڭا بېرىشكە قوشۇلسىلا ھەمدە ئۇنى قايىل قىلسىلا، ئوتتۇرىمىزدىكى ئاداۋەت مۇشۇنىڭ بىلەن تۈگەيدۇ. سىلىمۇ خانىش، شاھزادىلىرىنى ئېلىپ تۇرپانغا ئامان ـ ئېسەن قايتالايدىلا.

سۇلتان ئۇۋەيسخان بىر دەقىقە تۇرۇۋېلىپ جاۋاب بەردى:

ـــ ناۋادا قوشۇلمىسامچۇ ؟

ـــ ئول چاغدا تۇرپانغا ئۆزلىرى يالغۇز قايتىدىلا.

كۆز ئالدىغا ئىككى خانىشى بىلەن ئىككى ئوغلىنى كەلتۇرگەن سۇلتان ئۇۋەيسخانىڭ ۋۇجۇدىنى چىدىغۇسىز بىرئازاب چۇلغۇۋالدى، يۈرىكى بىگىز تىققاندەك ئېچىشتى. خوتۇن ـ بالىلىرىنى موڭغۇل سەركەردىسىگە تاشلاپ بېرىپ تۇرپانغا بارغىنىدىن مۇشۇ يەردىلا ئۆلگىنى ئەۋزەل ئەمەسمۇ!

ـــ سەييىدئەلى ئالىپ نەدە؟ ـــ سورىدى ئۇۋەيسخان بىر پەس ئويلىنىۋېلىپ.

ـــ خاتىرجەم بولسىلا، ئول سەركەردە ئوبدان كۈتۈنۈۋاتىدۇ.

شۇ تاپتا سۇلتان ئۇۋەيسخانىڭ بۇ ئىشنى سەييىدئەلى ئالىپ بىلەن مەسلىھەتلەشكۈسى بار ئىدى. لېكىن، ئىسان تايشىغا بۇ خىيالىنى بىلدۈرگۈسى كەلمىدى.

«ئاھ تەڭرىم، ئەجەب بىر تەڭقىسلىقتا قالدىمغۇ ئەمدى. قاراپ تۇرۇپ ئاشۇ چىرايلىق، ئوماق سىڭلىمنى ئاشۇ موڭغۇل

خانغا بېرەرمەنمۇ؟ بۇ مۇشكۈلاتتىن قۇتۇلۇشنىڭ بۇنىڭدىن باشقا چارىسى يوقمىدۇر زادى...»

ـــ ئۇنداق بولسا مەن سىڭلىم بىلەن كۆرۈشۈپ باقاي، ـــ دېدى ئامالسىز قالغان سۇلتان ئۇۋەيسخان ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويۇپ.

ئىسان تايشى سۇلتان ئۇۋەيسخان بىلەن مەلىكە مەختۇمسۇلۇ خېنىمنى ئايرىم بىر چېدىردا كۆرۈشتۈردى.

ئاكىسىدىن ئىسان تايشىنىڭ شەرتىنى ئاڭلىغان مەختۇمسۇلۇ ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. سۇلتان ئۇۋەيسخان سىڭلىسىنىڭ ئالدىدا كەچۈرگۈسىز گۇناھ ئۆتكۈزۈپ قويغاندەك بېشىنى سىلىپ ئولتۇراتتى، شۇ تاپتا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنمۇ ئىچ ـ ئىچىدىن بىر يىغا قاپسۇالغاندى. ئەمما سىڭلىسىنىڭ ئالدىدا كۆز يېشى قىلىشنى لايىق كۆرمەي، ئۆزىنى قاتتىق تۇتۇۋالغاندى.

ـــ خالىمىسلا ھەرگىز زورلىمايمەن، پەقەت ئامالنىڭ يوقىدىن بۇ گەپنى دېيىشكە مەجبۇر بولدۇم، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان بىر ھازادىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، ـــ مەن چىقىپ ئىسان تايشىغا جاۋابىنى بېرىۋېتەي، بېشىمىزغا كەلگىنىنى كۆرەرمىز.

ـــ توختىسلا، ـــ دېدى مەلىكە مەختۇمسۇلۇ ئاكىسىنى توختىتىۋېلىپ، ـــ ئول موڭغۇل خانغا جاۋابىنى ئۆزۈم بېرەي.

سۇلتان ئۇۋەيسخان يالت ئېتىپ سىڭلىسىغا قارىدى. مەختۇمسۇلۇنىڭ كۆزلىرىدە بايامقى بىچارىلىك، سولغۇنلۇق، ۋەھىمىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان گەپ قىلمايلا سىڭلىسىنى باشلاپ ماڭدى، ئۇنىڭ قەدەم ئېلىشلىرى تولىمۇ ئېغىر ئىدى، ۋۇجۇدى پۈتكۈل خەلقىئالەمنىڭ مەسخىرىسىگە قالغاندەك ئازابلىق، ھەسرەتلىك ئىدى. «ياق» دەپ كەينىگە يانغۇسى كېلەتتى، ئەمما كۆز ئالدىغا ئىككى خانىش بىلەن ئىككى خانزادىسى كېلىۋېلىپ، دەقىقە ئىچىدە ۋۇجۇدىدا پەيدا بولغان قارشىلىق تۇيغۇلىرى بىتچىت بولاتتى. ئانىسى سۇلتان خاتۇن ھازىرلا ئالـ

ددا پەيدا بولۇپ ئەيىبلەيدىغاندەك ئەتراپىغا چۆچۈپ قارايتتى. شۇ تاپتا ئۇ ئىسان تايشىنىڭ ئالدىغا پۈتىدا ئەمەس، يۈزىدە دەسسەپ كېتىپ باراتتى.

مەلىكە مەختۇمسۇلۇنى كۆرگەن ئىسان تايشى ھەجايغىنىچە ئورنىدىن تۇردى. مەلىكە يىغىدىن قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى ئىسان تايشىنىڭ چىرايىغا تىكتى:

ـــ تەلەپلىرىنى قوبۇل قىلدىم ئالىيلىرى. لېكىن شەرتىم شۇكى، بىرىنچىدىن، بارلىق ئەسىرلەرنى قورال ـ ياراغ، ئات ـ جابدۇقلىرى بىلەن قويۇۋېتىدىلا؛ ئىككىنچىدىن، مېنى ئېلىپ دەرھال ئىلى ۋادىسىدىن كېتىدىلا؛ ئۈچىنچىدىن، ئىمان ئېيتىپ مۇسۇلمان بولىدىلا؛ تۆتىنچىدىن، موغۇلىستان تەسەررۇپىغا ئىكىنچىلەپ تەئەررۇز قىلمايدىلا.

ـــ بولىدۇ، مەلىكەمنىڭ ھەممە شەرتىنى قوبۇل قىلدىم، ـــ دېدى ئىسان تايشى گۈلقەقەلىرى ئېچىلغان ھالدا قەددىنى رۇسلاپ. ئاندىن سۇلتان ئۈۋەيسخانغا يۈزلەندى، ـــ ئالىيلىرىنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا. شۇ تاپتا موغۇلىستان سۇلتانلىرىنىڭ مەلىكىسىگە ئۆيلىنىلىگىنىمدىن ئۆزۈمنى تولىمۇ پەخىرلىك ھېس قىلىۋاتىمەن. شۇنىڭغا ئىشەنچىم كامىلكى، بۇ نىكاھتىن شەكىللەنگەن دوستلۇقىمىز پەرزەنتلىرىمىزنىڭ تۇغقاندارچىلىقىغا سەۋەب بولغۇسى.

سۇلتان ئۈۋەيسخان لام ـ جىم دېمىدى. كۆزلىرى سىكىلىسىنىڭ كۆزلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشتىن ئەنسىرىگەندەك باشقا تەرەپكە قارىۋالدى.

ـــ ئەمىسە بۇ قارارگاھ ھازىردىن باشلاپ سۇلتان ئۈۋەيسخان ئالىيلىرىغا تەئەللۇق بولدى، ـــ دېدى مەلىكە مەختۇمسۇلۇ ئىسان تايشىغا قاراپ، ـــ قېنى، ئالىيلىرى بىز ماڭايلى.

ئىسان تايشى تەئەججۇپلىنىپ مەلىكىگە قارىدى:

ـــ توي قىلمايلا مۇشۇنداق كېتەمدۇق مەلىكەم؟

ـــ تويىنى ئۆزلەنىڭ تەسەررۇپلىرىغا بارغاندا قىلۇرمىز، ـــ

دېدى مەختۇمسۇلۇ.

ئىسان تايشى سەركەردىلەرگە بارلىق لەشكەرلىرىنى چېكىنىڭ دۇرۇش پەرمانى بەردى. ئاندىن مەلىكە مەختۇمسۇلۇنى ئاتقا مىنىڭ دۇرۇپ ئۆزىنىڭ قارارگاھىغا قاراپ ماڭدى. نېمە ئۈچۈندۇر مەلىكە ئاكىسى بىلەن خوشلاشمىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان سىڭلىسىنىڭ كەينىدىن قارىسى يېتكۈچە قاراپ تۇردى. ھەئە، كۆزىدىن تارىلاپ ئاققان ياش خېلىلا ئۆسۈپ قالغان ساقاللىرى ئارىسىغا سىرغىپ باراتتى...

※ ※ ※

سۇلتان ئۇۋەيسخان ھەر دائىم يالغۇز قالغان ۋاقىتلىرىدا سۆيۈملۈك سىڭلىسى مەلىكە مەختۇمسۇلۇنى ئەسلەيتتى. خىيالىدا سىڭلىسى بىلەن ئۇزاقتىن ـ ئۇزاق مۇڭدىشاتتى، ئۇنىڭدىن كەچۈرۈم سورايتتى. مۇشۇ قېتىمقى خوشلىشىش سىڭلىسى بىلەن مەڭگۈلۈك ۋىدالىشىش بولۇپ قالىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى. ئەپسۇس، مەختۇمسۇلۇ خېنىم ئىسان تايشى بىلەن شۇ كەتكەنچە موغۇلىستان زېمىنىغا ئىككىنچىلەپ قەدەم باسمىدى. ھەئە، موڭغۇللارمۇ بۇ زېمىنغا خېلى يىللارغىچە يېقىن يولىمىدى.

شۇنداق، سۇلتان ئۇۋەيسخان ئىلى ۋادىسىدىن تۇرپانغا پۇتىدا ئەمەس، يۈزىدە مېڭىپ كەلگەندەك كۆتۈرۈپ قويۇقۇسىز خىجىللىق، نومۇس تۈيغۇسىدا قايتىپ كەلدى. قارشى ئېلىش ئۈچۈن ئالدىغا چىققان شەھەر خەلقىنىڭ ياڭراتقان ئالقىشلىرى گويا مەسخىرىدەك، تەنىدەك بىلىنىپ، بېشىنى تونىنىڭ ئىچىگە تىقۋالدى. بېشىنى كۆتۈرۈپ ئەتراپقا قاراشقا، خەلقىنىڭ سالامىنى ئىلىك ئېلىپ سالام قايتۇرۇشقا جۈرئەت قىلالمىدى. كىملەرنىڭ دۇر مەختۇمسۇلۇ مەلىكىنى سوراپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ خۇدۇكسىرىدى، ئانىسى سۇلتان خاتۇنىنىڭ ئالدىغا سالامغا كىرگەندە گەدىنىگىچە قىزىرىپ لام ـ جىم دېيەلمىدى، بېشىنى كۆتۈرۈپ

ئانسىنىڭ چىرايىغا قارىيالمىدى.

مەلىكە ئۇزۇلتان خېنىم ئىلى ۋادىسىدا دۇچ كەلگەن پېشكەللىكنى، جەڭدىكى مەغلۇبىيەتنى، سىڭلىسى مەختۇمسۇلۇنىڭ ئەھۋالىنى ئانىسىغا ئاللىقاچان ئېيتىپ بولغانىدى. شۇڭا سۇلتان خاتۇن ئوغلىنىڭ گۇناھكارلاردەك بىچارە تۇرقىغا، نومۇستىن قىزىرىپ، خجىللىقتىن ئالاپاساق بولۇپ كەتكەن چىرايىغا قاراپ ئۆزىنى بېسىۋالدى. قىزىدىن ئايرىلىپ قېلىش ئازابى يۈرىكىنى ئۆرتەپ تۇرسىمۇ، يەنىلا ئوغلىغا تەسەللى بەردى:

ــ ھەممە ئەھۋالدىن تولۇق خەۋەر تاپتىم، ــ دېدى ئوغلىغا مېھرى بىلەن قاراپ، ــ نەچارە، ياراتقان ئىگىمىزنىڭ پېشانىسىگە پۈتكىنى شۇ ئوخشايدۇ. بەندە تەقدىرنىڭ يازمىشىدىن قۇتۇلالىغان ئەمەس، قەدىلىرىنى رۇسلىسلا. بۇ ھەرگىزمۇ سىلىنىڭ گۇناھلىرى ئەمەستۇر. مەن مەلىكە مەختۇمسۇلۇ خېنىمغا بەرگەن ئاق سۈتۈمگە رازى. ئابا ــ ئەجدادلىرىمىزدىن مىراس قالغان بۈيۈك سەلتەنەتنى، كىندىك قېنىمىز تۆكۈلگەن ئۇلۇغ تۇپراقنى، ۋەتەننى ياۋلاردىن قوغدىماق ھەممىمىزنىڭ مەجبۇرىيىتىدۇر. سىڭىللىرى مەختۇمسۇلۇ خېنىم بۇ مەجبۇرىيىتىنى تولۇق ئادا قىلدى. بۇ سەلتەنەت ئۈچۈن ئۆزلە بولمىسلا بولمايدۇ. چۈنكى، ئۆزلە ئەل ــ يۇرتنىڭ پاسىبانى، پاسىباندىن ئايرىلغان يۇرت چوپانىدىن ئايرىلغان پادىغا ئوخشاپ قالىدۇ. ئۇنداق پادىنى بۆرىمۇ تالايدۇ، ئوغرىمۇ بۇلايدۇ. ئەل ــ يۇرت ۋەيران، سەرسانچىلىققا دۇچار بولىدۇ. ئەگەر شۇ يەردە مەن بولغان بولسامۇ تاجۇتەخت، ئەل ــ يۇرتنىڭ بەختى، ئاسايىشلىقى ئۈچۈن بىر مەختۇمسۇلۇ ئەمەس، ئون مەختۇمسۇلۇ بولسىمۇ مېھرىدىن كېچەتتىم. چۈنكى، ھەرقانداق بىر جامائە ــ قوۋمنىڭ بىرلىك ــ ئىتتىپاقلىقى بولمىسا، ئول قوۋمدىن ئۆز قوۋمى، سەلتەنەتى ئۈچۈن ئۆزىنى قۇربان قىلىشقا تەييار مەرد ــ باھادىرلار چىقمىسا، ئۇنداق قوۋم، سەلتەنەت تېزلا ۋەيران بولىدۇ، چىرىپ تۈگەيدۇ. ھەممە ئاھالىسى ئەمىر ــ پەرمانلىرىنى ئىجرا قىلىشنى

ۋاجىپ دەپ بىلىدىغان ۋە ئۇنىڭ ئەمىر ـ پەرمانلىرىدىن ھېچ قانداق بىر سەۋەب بىلەن باش تارتىشنى راۋا كۆرمەيدىغان بىر ھۆكۈمدارى بولمىغان مەملىكەتنىڭ ئەھۋالى چوقۇم قالايمىقانچىلىق ئىچىدە قالىدۇ، ۋەيرانچىلىققا، زوراۋانلىققا يۈز تۇتىدۇ. ئۆز ۋاقتىدا ئۆزلەنى يالغۇز ئوغۇل بولۇپ قالدى، دەپ بەكمۇ ئۆكۈنگە نىدىم، ئەسلىدە خاتالاشقانىكەنمەن. ئاشۇنداق ئەر ھىممەتلىك سىڭىللىرى بولغانلىقىدىن پەخىرلەنسىلە. ياراتقان ئىگەم بۇيرۇغان بولسا يەنە ئامان ـ ئېسەن دىدارلىشىشقا نېسىپ قىلۇر.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئانىسىنىڭ ئالدىدا ھۆركىرەپ يىغلىۋېتىشتىن ئۆزىنى ئاران ـ ئاران تۇتۇۋالدى. شۇ تاپتا ئانىسى ئۇنى دەھشەتلىك قىيناۋاتقان ئازابلىرىغا، ھەسرەتلىرىگە مەلھەم سۈرتۈپ قويۇۋاتاتتى.

ھەئە، سۇلتان ئۇۋەيسخان سىڭلىسىغا بىرنەچچە قېتىم ئېسىل سۆزغاتلار بىلەن مەكتۇپ ئەۋەتتى، لېكىن سىڭلىسىدىن جاۋاب خەت ئالالمىدى. نېمە ئۈچۈندۇر مەلىكە مەختۇمسۇلۇ خېنىم ئاكىسىنىڭ ئەلچىلىرىنى ئاغزاكى سالام بىلەن قايتۇرۇۋەتكەنىدى...

24

مىلادىيە 1428 ـ يىلى، كۈز.

ئىككى كۈندىن بېرى توختىماي يامغۇردا يۇيۇنۇپ باشقىچە گۈزەللىشىپ كەتكەن ئىسسىقكۆل ۋادىسىغا ئەتىگەندىن بېرى شوخ قىزلاردەك ئاپئاق بۇلۇتلار بىلەن مۆكىمۈكىلەك ئويناۋاتقان قۇياشنىڭ جامالىدىن تۆكۈلگەن ئالتۇن نۇرلار يەنە باشقىچە جازىبە ئاتا قىلدى. ياۋا گۈللەرنىڭ نازۇك بەرگلىرىدىكى،

يۇمران يوپۇرماقلاردىكى يامغۇر تامچىلىرى قۇياش نۇرىدا خۇددى تۇمەنلىگەن ياقۇتلاردەك جۇلالايتتى. چۇچۇكبۇيا، شۇڭاق، ياۋاكەز-دىر، ئارچا ۋە ئالمىقانداق ئۆسۈملۈكلەرنىڭ خۇش ھىدى نەم تۇپراقنىڭ ئاستا ـ ئاستا ئۆرلىگەن ھارارىتى بىلەن بىرلىشىپ دىماغقا ئۇرۇلاتتى. ئىككى كۈندىن بېرى ياغقان يامغۇردا ئۇۋۇلداپ ئېقىۋاتقان بارلىق جانلىقلار قۇياش بىلەن تەڭ سىرتقا چىققانىدى، خۇددى قۇياشنىڭ جامالىدىن ھۇزۇرلىنىشقا ئالدىراۋاتقاندەك. ھەئە، ئاسماندا قۇياشنىڭ جامالىنى، زېمىنغا تەكشى چېچىلىۋاتقان ئالتۇن نۇرلارنى توسۇۋېلىشقا قادىر بولالمىغان پارچە ـ پارچە ئاپئاق بۇلۇتلار ئۆزۈپ يۈرەتتى.

كۆز يەتكۈسىز گۈزەل ئىسسىقكۆل يايلىقىدا مىڭلىغان چېدىرلاردىن شەكىللەنگەن كۆچمە شەھەر بۇيۇك مۇغۇلىستانىنىڭ خاقانى سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ سەلتەنەتىدىن دېرەك بېرىپ، سۇر ـ ھەيۋىسىنى نامايىش قىلاتتى. بۇ چېدىرلارنىڭ مەركىزىدىكى سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ ھەشەمەتلىك شاھ چېدىرى ـــ بارگاھى ئالىي كۆزگە ئالاھىدە تاشلىناتتى. شاھ چېدىرىنىڭ ئەتراپىغا 100 ـ 150 قەدەم ئارىلىق قالدۇرۇپ ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىڭ، لەشكەر ـ خىزمەتكارلارنىڭ چېدىرلىرى مەنسەپ ـ مەرتىۋىسى بويىچە ئو-رۇنلاشتۇرۇلغانىدى. چېدىرلارنىڭ ئۇستىدىكى تۇغ ـ ئەلەملەر ئىسسىقكۆلنىڭ كۆز شامىلىدا لەپىلدەپ، ئىستېلاچىلارنىڭ جا-سارىتىنى نامايىش قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. قارارگاھنىڭ سىر-تىغا ـــ ئاياغ تەرىپىگە ئۇلارغا ئەگىشىپ كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ دۇكانلىرى، ھۇنەرۋەنلەرنىڭ ئۇستىخانىلىرى، ئاشخانا، ناۋايخانا، كاۋاپخانىلار جايلاشقانىدى. سودا ـ سېتىققا ماھىر موغۇلىستان خەلقى گەرچە ئۇرۇشنىڭ ئاپىتىنى، جەڭنىڭ ۋەھىمىسىنى بىلسىمۇ، ئاشۇ نەچچە تۇمەنلىگەن خان لەشكەرلىرىنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ، ئۇلار نەگە چۇشكۇن قىلسا شۇ يەرگە دۇكان ئېچىپ، يايما يېيىپ سودا قىلاتتى. قارارگاھ سۇرلۇك، جىمجىت كۆرۈنگىنى بىلەن ئۇنىڭ سىرتى بەئەينى تۇرپان، قەشقەر، ياركەنت،

سەمەرقەنت، ھىراتنىڭ ئاۋات رەستىلىرىدەك قاياق بازارغا ئايلاندۇرغانىدى.

قارارگاھنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان شاھ چېدىرى ئاستى تۆت چاسا، ئۈستى قۇببە شەكلىدە قۇرۇلغان بولۇپ، كەڭلىكى يۈز قەدەم، ئېگىزلىكى تۆت نەيزە بويى كېلەتتى. ئۇنىڭ ياي شەكلىدىكى قۇببىسىنى ئادەمنىڭ بېلىدەك چوڭلۇقتىكى تۆت تال كۆك رەڭلىك تۈۋرۈك مەزمۇت كۆتۈرۈپ تۇراتتى، ئاستىغا پۈتۈن لەي گىلەم سېلىنغانىدى. تۆر تەرىپىدىكى ئۇزۇنلۇقى توققۇز قەدەم، كەڭلىكى يەتتە قەدەم كېلىدىغان توققۇز پايلىك شاھ سۇپىغا خۇددى چىمەنزارنى ئەسلىتىدىغان رەڭدار خوتەن گىلىمى سېلىنغان، گىلەمنىڭ ئۈستىگە قۇببە شەكىلىدىكى يۆلەنچۈكىگە گۆھەر، ئۇنچە ـ مەرۋايىتلاردىن كۆز قويۇلغان ئالتۇن تەخت جايلاشتۇرۇلغانىدى. تەختنىڭ ئۈستىگە ئېسىلغان يولۋاس تېرىسى تەختنى تېخىمۇ سۈرلۈك كۆرسىتەتتى. شاھ چېدىرىنىڭ ئوڭ ـ سول ئىككى تەرىپىگە ئۇچ قاتاردىن تەتىلا، مەخمەل، سەگەز كۆر پىلەر سېلىنغانىدى. ھەر ئەتىگىنى قوبۇلغا كىرگەن ياكى كۈن ئارىلاپ ئۆتكۈزۈلىدىغان شاھانە زىياپەتكە تەكلىپ قىلىنغان ئەمىر ـ سەركەردىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەمەل ـ مەرتىۋىلىرىگە قاراپ ئاشۇ كۆرپىلەردە ئولتۇرۇشاتتى. شاھ چېدىرىنىڭ نەچچە ئونلىغان پەنجىرە ـ دېرىزىلىرىگە تارتىلغان رەڭدار يىپەك پەردىلەر ئىزغىرىن كۈز شامىلىدا لەپىلدەپ تۇراتتى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان بىر ھەپتىدىن بېرى شاھ چېدىرىدىكى ئالتۇن تەختتە گاھىدا قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ، گاھىدا تەگسىز خىياللارغا غەرق بولۇپ يالغۇز ئولتۇراتتى. بۇ بىر ھەپتىدىن بېرى ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى پەقەتلا قوبۇل قىلمىدى، ھەرىمگىمۇ كىرمىدى، شۇنچە يوغان شاھ چېدىرىدا بىر ئۆزى يالغۇز ئىدى. نۆكەر ـ مەھرەملىرى خانىنىڭ خىيالىغا بەرھەم بېرىپ قويۇشتىن ئەنسىرىگەنىدەك، ھەربىر قەدىمنى ئېھتىيات بىلەن بېسىپ قوروقچىلىق قىلاتتى.

شۇ كۈنلەردە سۇلتان ئۇۋەيسخاننى غەم بېسىۋالغاندى. ھەـ ئە، ئۇ تۇرپاندىن لەشكەر تارتىپ ماڭغاندا ئىسسىقكۆل ۋادىسىدا بۇنداق ئۇزۇن تۇرۇپ قېلىشىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. ئاشۇ قېتىمقى ئىلى ۋادىسىدىكى مەغلۇبىيەتتىن كېيىن ئۇ بىر مەزگىل ئەمىر ـ سەركەردىلەرنى كەمىدىن ـ كەم قوبۇل قىلىپ، كۆپىنچە ۋاقىتلىرىنى ھۇجرىسىغا بېكىنىۋېلىپ تەنھا خىيال سۈرۈپ ئۆتۈكىۋىدى. خانىمىڭ روھىي ھالىتىدىكى بۇ ئۆزگىرىشىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنگەن سەييىدئەلى ئالىمۇ مۇھىم ئىشى بولمىسا قېشىغا كىرىۋالمىدى، ئەمما ئولتۇرسا ـ قوپسا سۇلتان ئۇۋەيسخاننى بۇ خىل بۇرۇقتۇرمىلىقتىن قۇتۇلدۇرۇشنىڭ چارىسىنى ئىزدەپ باش قاتۇراتتى، تىت ـ تىت بولاتتى.

«خان ئالىيلىرىغا ئىلى ۋادىسىدىكى مەغلۇبىيەت ئېغىر كەلدى، سىڭلىسى مەلىكە مەختۇمسۇلۇ خېنىمنى ئىسان تايشىغا بېرىشكە مەجبۇر بولغىنى ھار كەلدى. بۇ رېئاللىقنى غۇرۇرى كۆتۈرمىدى، قوبۇل قىلالمىدى. نېمىلا دېگەن بىلەن بولىدىغان ئىش بولۇپ بولدى، ئەمدى ئورنىغا كەلمەيدۇ. ئۆزىنى بۇنچە ئەيىبلەپ، ئازابلاپ يۈرمىسىمۇ بولاتتى. قانداق قىلسام خان ئالىيلىرىنى بۇ بۇرۇقتۇرمىلىقتىن قۇتۇلدۇرالارمەن؟ ۋالىدەئىي بۇزرۇك سۇلتان خاتۇن ئالىيلىرىنىڭ مەسلىھەتىنى ئېلىپ باقساممىكىن، ئانىسى نەسىھەت قىلسا قانداق بولۇر؟ ياق، بۇنداق قىلسا بولمىغۇدەك، خان ئالىيلىرى ئانىسىدىن بەكلا ھايا قىلىدۇ، ھېلىمۇ ئانىسىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈرۈۋاتىدۇ. ئەڭ ياخشىسى، يەنىلا ئۆزۈم سۆزلىشەي، نېمىلا دېگەن بىلەن مېنى دوستى قاتارىدا كۆرىدۇ ئەمەسمۇ؟ ئىچ ـ باغرىنى بىر تۆكۈۋالسا ئوڭشىلىپ قالاتتى...»

سۇلتان ئۇۋەيسخان كۈتۈپخانىغا پەم بىلەن كىرىپ كەلگەن سەييىدئەلى ئالىپقا شۇنداقلا قاراپ قويۇپ پەرۋاسىز ھالدا سورىدى:

ــ ئىش ـ كۈشلىرى بارمىدى ئەمىر كەبىر؟

ــ يانلىرىدا بىرەم ئولتۇرسام بولۇرمۇ ئالىيلىرى؟ ــ سوئالغا سوئال بىلەن جاۋاب قايتۇردى سەييىدئەلى ئالىپ.

ـــ ئىختىيارلىرى.

سەييىدئەلى ئالپ سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ ئولتۇردى، ئارىنى يەنە ئېغىر سۈكۈنات باستى. سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ پەرۋاسىز تۇرقىغا قاراپ، گەپنى نەدىن باشلىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى.

ـــ بىرەر يۇتۇم ئۇسسۇلۇق ئىچسەم بولۇرمۇ ئالىيلىرى؟

سۇلتان ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالىپقا لاپپىدە قاراپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

ـــ مەندىن سورىمايلا مەھرەمگە بۇيرۇسىلا.

ـــ مېنىڭ شاراب ئىچكۈم بار ئىدى.

ـــ ئىختىيارلىرى.

ـــ ئالىيلىرى بىلەن ئىچسەم دەيمەن.

سۇلتان ئۇۋەيسخان بېشىنى كۆتۈرۈپ سەييىدئەلى ئالپنىڭ كۆزىگە قارىدى. ئۇ ئىلى ژادىسىدىن قايتىپ كەلگەندىن بېرى شارابقا ئېغىز تېگىپ باقمىغانىدى، سەييىدئەلى ئالپنىڭ بۇ گېپى بىلەن بىردىنلا شارابقا كۆڭلى تارتىپ قالدى.

ـــ بۇيرۇسىلا.

سەييىدئەلى ئالپ دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىشىك تۈۋىدە خىزمەتكە تەييار تۇرغان مەھرەمگە شاراب بىلەن دۇملەپ پىشۇ ـ رۇلغان سوغۇق قوزا گۆشى بۇيرۇدى.

ئارقىمۇئارقا ئىچكەن ئۈچ جام شاراب سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ پىغانىنى ئۆرلەتتى.

ـــ يەنە قۇيسىلا، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپقا قاراپ.

ـــ گەپ ـ سۆز يوق ئىچىۋېرەمدۇق ئالىيلىرى؟ ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى:

ـــ دېگۈدەك نېمە گەپ بار دەيدىلا.

سەييىدئەلى ئالپ سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ كۆزىگە قاراپ دېدى:

ـــ يۈرەكلىرىدە بىراۋغا دېگۈلىرى كېلىدىغان نۇرغۇن گەپ ـ

لىرى بار ئالىيلىرى. ئەگەر كەمىنەلىرىنى سەلتەنەتلىرىنىڭ ئە-
مىر كەبىرى ئەمەس دوستلىرى دەپ بىلسىلە، دېگۈدەك گەپ چو-
قۇم چىقىدۇ. نەچچە ئايدىن بېرىقى بۇ بۇرۇقتۇرمىلىقا پەقەتلا
چىدىمىدىم، بىزنى ئۇنداق قىينىمىسىلا.

ـــ مەن ئۆزلەنى قىينىمىدىم.

ـــ ئۆزلىرىنى قىينىغانلىقلىرى بىزنى قىينىغانلىق بىلەن ئوخشاش.

سۇلتان ئۇۋەيسخان كۆزىنى يۇمۇۋالدى، شۇ تاپتا ۋۇجۇدىدا كۈچلۈك بىر ھاياجان قوزغالغاندى.

«ئۆزلە بولمىغان بولسىلا مېنىڭ ھالىم نە بولۇر ئىدى ئە-
مىرزادەم؟ ئادەمنىڭ دىلكەشلىك قىلالايدىغان دوستىنىڭ بولۇشى
نەقەدەر ئىزگۈلۈك ئىش ـ ھە...»

ـــ مۇددىئالىرىنى چۈشىنىپ تۇرۇپتىمەن، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان سەييىدئەلى ئالىپقا قاراپ، ـــ ئۆزلەدىن نېمىنى يو-
شۇراي. ئېيتسىلاچۇ، مېنىڭ بۇزرۇكۇار ئانامغا، ئاۋام ـ رەئىيەت-
كە قارىغۇدەك يەنە يۇزۇم بارمۇ؟ ئاشۇ چاغدا ئىسان تايشىنىڭ
شەرتىگە كۆنۈپ سىڭلىم مەختۇمسۇلۇ خېنىمنى ئۇنىڭ ئالدىغا
باشلاپ بارمىسام بوپتىكەن. ئادەمگە ھامىنى بىر ئۆلۈمغۇ؟ بۇ تا-
جۇتەخت، سەلتەنەت كىمدىن قالمىغان؟

سۇلتان ئۇۋەيسخانىڭ كۆزىگە غەلىلىدە ياش كەلدى.

ـــ بۇ دېگەنلىرىنىڭ ھېچبىر خاتاسى يوق ئالىيلىرى. بىراق ئۆزلىرى ئۇچۇن ياشىغان بولسىلا ئىدى، شۇنداق قىلغان بولسىلا تامامەن بولاتتى. ئەمما زىممىلىرىدە بىر ئەلنىڭ تەقدىرى بار، بۇ-
نى دېمىگەندىمۇ ياۋنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغان خانىش ـ خانزادە-
لەرنىڭ ھايات ـ ماماتىغا ئىگە بولمىسىلا بولمايتتى. مۇشۇنى
كۆزدە تۇتقاندا، ئۆزلىرىنى ئەيىبلەشلىرى بىھاجەتتۇر. مەلىكە
مەختۇمسۇلۇ خېنىمنىڭ ئالىيلىرىنىڭ بۇ تەقدىسلىقىنى چۈشەن-
گەن، تەخت ـ سەلتەنەت، ئەل ـ يۇرت، خانىش ـ خانزادىلەرنىڭ
تەقدىرىنى ئويلاپ ئول نىكاھقا رازىلىق بەرگەنىدى. ئەمدىلىكتە

ئۆزلىرىنى ئەيىبلەپ، تەخت ـ سەلتەنەت، ئەل ـ يۇرت بىلەن كارىلىرى بولمىسا، مەختۇمسۇلۇ خېنىمنىڭ كۆرسەتكەن جاسارىتىگە يۇز كېلەلمەيدىلا.

ـــ ئۆزلە شۇنداق قارامدىلا ئەمىرزادەم؟

كەمىنىلىرىلا ئەمەس، بارلىق ئەمىر ـ سەركەردىلەر، ئاۋام ـ رەئىيەت شۇنداق قارايدۇ.

سۇلتان ئۇۋەيسخان بىردىنلا قەددىنى رۇسلىدى. ھەئە، ئۇنىڭغا سەييىدئەلى ئالپىنىڭ سۆزلىرى تەسىر قىلغانىدى.

ـــ ھېلىمۇ ئالىيلىرىنىڭ ئوردا ئىشلىرى بىلەن كارىلىرى بولمىغىنىغا خېلى ئايلار بولدى، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ـــ ئالىيلىرى ئەمدى ئۆزلىرىنى قاچۇرمىسىلا، كۆڭۈللىرىدىكى ئول دىلخەستىلىكلىرىنى دەپئى قىلىپ، سەلتەنەت ئىشلىرىغا كۆڭۈل بەرسىلە. شول تاپتا ئوردىدا بىر تالاي ئىشلار ئالىيلىرىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ.

ـــ ئۆزلە بولغاندىكىن ئوردا ئىشلىرىدىن ۋايىم يېمەيمەن.

ـــ ئەمما تۈركىستاندىن كەلگەن ئەلچىلەرگە جاۋاب بېرىشكە كەمىنىلىرى ئاجىزلىق قىلىدۇ، ھەپتىدىن بېرى ئۇلار دىدارلىرىغا ئىنتىزار بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ.

سۇلتان ئۇۋەيسخان تۈركىستاندىن ئەلچى كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان بولسىمۇ، كۆرۈشمىگەنىدى.

ـــ ئۇلارنىڭ مۇددىئاسى نېمىكەن؟ ھەقىچان قېينىئاتام ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ھەرزەتلىرى قىزى بىلەن نەۋرىسىنى سېغىنغاندۇر تايىنلىق.

ـــ بۇنچىلىك ئاددىي ئەمەس ئالىيلىرى، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالپ، ـــ ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىنىڭ سەمەرقەنت تەختگاھىغا ئىتائەت قىلىشتىن باش تارتقىنى ئالىيلىرىغا ئايان. مىرزا ئۇلۇغبەگ مۇشۇنى باھانە قىلىپ تۈركىستانغا لەشكەر ماڭدۇرۇپتۇدەك. ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرى بىزدىن لەشكىرى كۆمەك سوراپ ئەلچى ئەۋەتىپتۇ.

بۇ خەۋەر سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ دىققىتىنى تارتتى، قولىدىكى شاراب جامىنى داستىخانغا قويدى:

ـــ نېمىشقا بۇ ئىشنى بۇرۇنراق مەلۇم قىلمايلا؟

سەييىدئەلى ئالىپ گەپ قىلىشقا ئاغزىنى ئۆمەللەپ بولۇپ جىم تۇرۇۋالدى.

ـــ كەچۈرسىلە، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان بىردىنلا ئېسىنى يىغىپ، ـــ بۇ ئىشلارغا ئۆزۈم ئەيىبلىك. ئۆزۈمنىڭ بۇ دەرگاھقا بېكىنىۋالغىنىمنى، يوللىغان مەلۇماتلارنى قوبۇل قىلمىغىنىمنى ئېسىمدىن چىقىرىپتىمەن.

ـــ ئالىيلىرىنىڭ كەچۈرۈم سورىشى ھاجەتسىز. ئەلچىلەر بىلەن كۆرۈشەمدىلا ئالىيلىرى؟

ـــ بولدىلا، كۆرۈشمىسەكمۇ مۇددىئاسىنى بىلىپ بولدۇق. دەرھال كۆمەكلىشىشكە لەشكەر ماڭدۇرايلى.

ـــ كەمىنىلىرىنىڭ مۇنداقراق ئويۇم بار ئىدى، ـــ دېدى سەييىدئەلى ئالىپ، ـــ بۇ بىز ئۇچۇن ياخشى پۇرسەت، مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ قەشقەردە لەشكەر تۇرغۇزۇۋالغىنىغا ئون يىلدىن ئاشتى، بىزمۇ ھەرخىل سەۋەبلەر بىلەن قەشقەرنى قايتۇرۇۋېلىشقا پۇرسەت چىقىرالماي كەلدۇق. ئەمدى مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ كەڭ كۆلەمدە لەشكەر تارتايلى ـ دە، ئۇدۇل تۇركىستانغا بارايلى. ئاندىن ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىنىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن بىرلىشىپ ئوش، تاشكەنت، ئەندىجانلارغا ھۇجۇم قىلايلى. مۇشۇنداق قىلساق مىرزا ئۇلۇغبەگ قەشقەردىكى لەشكەرلىرىنى يۆتكەپ كېلىپ بىزگە تاقابىل تۇرۇشقا مەجبۇر بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرىنچىدىن قېيىنئاتىلىرى ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىغا كۆمەكلىشىش؛ ئىككىنچىدىن قەشقەرنى تەسەررۇپىمىزغا قايتۇرۇۋېلىش مۇددىئايىمىزغا يېتىمىز.

ـــ بۇ دانا چارىكەن، ـــ دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان روھلىنىپ، ـــ بەلكىم مۇشۇ باھانىدا تاشكەنت، ئەندىجانلا ئەمەس، ئاخسى، بۇخارا، ھەتتا سەمەرقەنتنىڭ كاتتا شەھەرلىرىنى ئىستىلا

قىلىپ، مىرزا ئۇلۇغبەگكە باشقىلارنىڭ تەسەررۇپىغا تەئەررۇز قىلىشنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى بىر كۆرسىتىپ قويايلى.

سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ كۆڭلىدىكى بۇرۇقتۇرمىلىقنىڭ كۆتۈرۈلۈپ، بىردىنلا روھلىنىپ كەتكىنىنى كۆرۈپ، سەييىدئەلى ئالپ خېلىلا خاتىرجەم بولدى.

— ئەمىسە مەن لەشكىرىي يۇرۇشنىڭ ھازىرلىقىنى قىلاي. قاچان يولغا چىقساق بولۇر ئالىيلىرى؟

— ھازىرلىققا قانچىلىك ۋاقىت كېتەر؟

— راستتىنى ئېيتسام، بۇ يىل قەشقەرگە جازا يۇرۇشى قىلىشنى كۆڭلۈمگە پۈككەنىدىم، شۇڭا ھازىرلىقلارنى پۈتتۈرگىچ تۇرغان. ئالىيلىرى يارلىق بەرسە ئىككى - ئۈچ كۈن ئىچىدە يولغا چىققىلى بولىدۇ.

— ئۇنداق بولسا كېچىكتۈرمەيلى، بۈگۈن كۈنگە چارشەنبە ئىكەن. جۈمە كۈنى ئاستانىدىكى ئاۋام بىلەن بىللە جۈمە نامىزىنى ئوقۇۋېلىپ يولغا چىقايلى.

— بۇ قېتىمقى لەشكىرىي يۇرۇشكە ئالىيلىرى...

— مەنمۇ چىقىمەن، — دېدى سۇلتان ئۇۋەيسخان گەپنى چورتلا كېسىپ، — قومۇل ئەمىرى سۈيۈرگە مىرزا كېلىپ ئۇلۇسبېگى مىرمۇھەممەدشاھ ھەزرەتلىرى بىلەن سەلتەنەت ئىشلىرىغا قارانچۇق بولغاي، دەرھال يارلىقىمنى يەتكۈزسىلە.

— باش ئۈستىگە، — دېدى سەييىدئەلى ئالپ.

ئۈچ كۈندىن كېيىن سۇلتان ئۇۋەيسخان پولات باھادىر، ئالچىنبەگ، قالقانبەگ كۆكۈلداش، تاھىربەگ قاتارلىق سەركەردىلىرى بىلەن ئىككى تۈمەن موغۇلىستان لەشكىرىنى ئېلىپ تۇركىستانغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى. بۇ ئارىلىقتا ئېغىر زۈكامداپ قالغان سەييىدئەلى ئالپنى تۇرپاندا مەجبۇرىي قالدۇرۇپ قويدى.

ئىسسىقكۆل ۋادىسىغا يۇرۇش قىلىش ئالدىدىكى بۇ كۆرۈنۈشلەرنى قايتا خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن سۇلتان ئۇۋەيسخان باھادىر سەركەردىسى سەييىدئەلى ئالپنىڭ ساداقەتمەنلىكىنى ئويلىدى.

غىنىدا چېھرىگە سۇس كۈلكە يۈگۈردى. باياتىن بېرى ئېغىر غەم تاغلىرىدا مۇكچىيىپ قالغاندەك كۆرۈنىدىغان گەۋدىسىنى بىر ئاز رۇسلىدى.

«سەييىدئەلى ئالپىنىڭ ئەھۋالى قانداقراقكەن؟ كېسىلى شىپا تاپقانمىدۇ؟ سەلتەنەت، تاجۇتەخت ئۈچۈن كۆپ جاپا چەكتى، ھاردى، چارچىدى. مۇشۇ باھانىدا ئازراق ئارام ئېلىۋالسۇن. يېقىندىن بېرى ئاستانىدىن مەلۇمات كەلمىدى. شول تاپتا ئىسسىق-سوغۇقلىگە قاراپ كېلىۋاتقان بولۇشىمۇ مۇمكىن. ھەئە، مەندىن ئەنسىرەيدۇ، خاتىرجەم بولالمايدۇ. شۇڭا ئاستانىدا خاتىرجەم تۇرالمىدى ھەرقاچان. مەنمۇ ھەم شۇ، يېنىمدا سەييىدئەلى بولمىسا بىر قولۇم بىلەن بىر پۈتۈمدىن ئايرىلىپ قالغاندەك بولۇپ قالدىكەنمەن. ئىنسانىڭ ئىنسانغا ئۇ دەرىجىدە گۇپا، ساداقەت كۆرسىتىپ خىزمىتىنى قىلمىقى ئاسان ئەمەس. يا خۇدا، بىر ئەلگە پاسىبان بولماق نېمىدېگەن مۇشكۇل ـ ھە؟! تاغام شىرمۇھەممەد-خاندىن تاجۇتەختىنى سويۇپ ئالغىنىمدىن بېرى تۈزۈك ئارام ئالماپتىمەن. تۇرغىنىم ـ پۈتكىنىم غەم ـ غۇسسە، يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرۇش ھەلەكچىلىكىدە ئۆتۈپتۇ. ئەينى يىللاردا لوپ، كېتىك، تارىم ۋادىلىرىدا قاچقۇنلۇقتا ياشاپ، ھاياتىم ئېغىر تەھلىكە ئاستىدا تۇرغان، ئاچ ـ زېرىن، موھتاجلىقتا ئۆتكەن بولساممۇ، بۇنچىلىك غەم ـ غۇسسە ھېس قىلمىغانكەنمەن. ئوتنىڭ تېشىدا كۆيگەندىن ئېچىدە كۆيگەن يامان ئىكەن. كۈندە ھېيت بولمايدۇ دېگەندەك، جەڭدىمۇ داۋاملىق غەلىبە ـ نۇسرەت يۇز ئاچمايدىكەن. ئىلى ۋادىسىدا دۇچ كەلگەن مەغلۇبىيەتنى تەڭرىم بۇ ۋادىدا ھەرگىز كۆرسەتمىگەي...»

ـــ ئالىيلىرى غەزانى خانىش ئايىم بىلەن يەمدىلا ياكى سەركەردىلەر بىلەنمۇ؟

بىكاۋۇل ئەمىرنىڭ تۇيۇقسىز سورىغان سوئالى سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ خىيالىنى چالغىتتى. قاش قارايغاندى، سۇلتان شاھ چېدىرىنىڭ پەنجىرىسىدىن سىرتقا قاراپ شام نامىزىنىڭ ۋاقتى

ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلدى.

«... خىيال بىلەن بولۇپ شامىنى قازا قىپتىمەنمۇ دەيمەن. بوپتۇلا، خۇپتەن نامىزى بىلەن قوشۇپ ئوقۇۋالارمەن...»

خان بىكاۋۇل ئەمىرگە قارىدى:

ـــ غىزاغا تاۋۇم يوق. ئۇلار مېنى غىزاغا ساقلىمىغاي، ھەم ھېچكىم ئارامىمنى بۇزمىغاي. ماڭا بىر خۇمرا قىمىز ئەكىرىپ بەرسۇنلار!

ـــ خوش.

بىكاۋۇل ئەمىر خاننى يالغۇز قالدۇرۇپ ئاستا يېنىپ چىقتى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئىسسىقكۆلدە تۇرۇپ قالغاندىن بېرى كۆندە دېگۈدەك قىمىز ئىچىدىغان بولۇپ قالغانىدى، شۇ تاپتا قاتتىق ئىچ پۇشۇقى تارتىپ قالغاندەك قىلاتتى. ئىسسىقكۆلدە يا ئىلگىرىلىمەلمەي، يا چېكىنەلمەي تۇرۇۋېرىش جېنىغا پاتقانىدى. ھەئە، ئۇ تەختتە ئولتۇرغاندىن بېرى قەشقەرنى قايتۇرۇۋېلىشنى پەقەتلا ئېسىدىن چىقارمىدى. نېمە ئۈچۈندۇر مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ سەمەرقەنتتىن شۇنچە يىراقتا جايلاشقان بۇ شەھەرنى قولدىن بېرىپ قويغۇسى كەلمىگەنىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان بۇنى سەلتەنەتىگە قىلىنغان ئەڭ چوڭ ھاقارەت دەپ بىلەتتى. مىرزا ئۇلۇغبەگكە قەشقەرنى قايتۇرۇپ بېرىش ھەققىدە ئەۋەتكەن مەكتۇپلىرى جاۋابسىز قالدى. بۇنى ھەر قېتىم ئېسىگە ئالغاندا ئىچى ئاچچىق بولۇپ كېتەتتى.

ئارقىمۇئارقا ئىچكەن ئۇچ ئاپقۇر قىمىز سۇلتان ئۇۋەيسخانىڭ قانلىرىنى ئوبدانلا قىزىتتى، لېكىن يۇرىكىدىكى دەرد ـ ھەسرەتلىرىنى كۆتۈرۈۋېتىش تۈگۈل، پىغانىنى تېخىمۇ ئۆرلىتىپ قويدى.

«گەرچە پەرغانە ۋادىسىغا خېلى ئىچكىرىلەپ كىرگەن بولساممۇ ئەندىجان، تاشكەنتنى ئىشغال قىلىش ئۈيىقتا تۇرسۇن، ئوشنىمۇ تېخىچە قولۇمغا ئالالمىدىم. ناۋادا ئەندىجانىنى ئالالىغان بولسام مىرزا ئۇلۇغبەگ بىلەن سۇلھى تۈزەلمىگەن، ئەندىجان بىلەن

قەشقەرنى تېگىشكەن بولاتتىم. ساتۇقخان تولىمۇ ھېيلىگەر ئادەم ئىكەن، شۇڭا مىرزا ئۇلۇغبەگ بۇ سەركەردىسىگە ئىشىنىپ ئۆزى لەشكەر تارتماي ساتۇقخاننى ئەۋەتكەنىكەن. يېنىمدا سەييىدئەلى ئالپ بولغان بولسا ساتۇقخاننىڭ ھېيلىسىگە تاقابىل تۇرالايتتى. ھېلىمۇ تاس قالدىم ئۇنىڭ دامىغا چۈشۈپ يېڭىلىپ قالغىلى. تۇرپانغا قايتاي دېسەم شۇنچە ھەرەج تارتىپ قىلغان لەشكىرىي يۇرۇش بىكار بولغانىنى ئاز دەپ، مىرزا ئۇلۇغبەگنىڭ خورىكى ئۆسۈپ كېتىدۇ، قېيىنئاتام ئەمىر شەيخ نۇرىددىن ئالىيلىرىنىڭ تەختىمۇ تەھلىكىدە قالىدۇ. سەييىدئەلى ئالپ يولغا چىققان بولسا نەگىراق كەلگەندۇ؟ تېز ماڭسا يەنە 15 ـ 20 كۈندە يېتىپ كېلەرمىكىن. ھېچبولمىسا ئالدىن چاپارمەن ماڭغۇزۇۋەتكەن بولسىچۇ...»

ئىسسىقكۆلدە كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ پەرقى چوڭ بولىدۇ. گەرچە ھاۋا ئوچۇق، ئاسماندا يۇلتۇزلار چاقناپ تۇرسىمۇ، كېچىنىڭ غۇر ـ غۇر شامىلى ئادەمنىڭ غولىنى قورۇيتتى. بىر خۇمرا قىمىزنى تولۇق ئىچىپ بولغان سۇلتان ئۇۋەيسخانىڭ غەم ـ ھەسرەتلىرى ئازراقمۇ يەڭگىللىمىدى. سىڭلىسى مەختۇمسۇلۇغا مۇناسىۋەتلىك كەچمىشلەر ئېسىگە كېلىشى ھامان ئىچى ئاچچىق بولۇپ، كىرپىكلىرى نەملەشتى. ئۇ ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ شاھ چېدىرىدىن سىرتقا چىقتى. ئۇنىڭ ئارامىنى بۇزۇپ، خىيالىلىرىغا ھالاقەت يەتكۈزۈپ قويۇشتىن ئەنسىرىگەندەك پۈتكۈل قارارگاھلا ئەمەس، پۈتكۈل ئىسسىقكۆل ۋادىسى تىمتاسلىققا چۆككەنىدى. قارارگاھنىڭ نە ئىچى، نە سىرتىدىن قاتتىقراق تىۋىش ئاڭلانمايتتى، كېچىلەردە ھۇۋلاپ ئارام بەرمەيدىغان ئىسسىقكۆل بۆرىلىرىمۇ نېمە ئۈچۈندۇر بۈگۈن تىنچىپ قالغانىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان چەكسىز ئاسمان گۈمبىزىگە نەزەر تاشلىدى. تۇمەنلىگەن ئالماسلارنى چېچىۋەتكەندەك كۆرۈنىدىغان يۇلتۇزلار سوغۇق نۇر چېچىپ چاراقلايتتى. ئۇنىڭغا ھەربىر يۇلتۇز سىڭلىسى مەلىكە مەختۇمسۇلۇنىڭ كۆزىدەك، ئاشۇ كۆزلەر ئۇنى ئەيىبلەۋاتقاندەك

بىلىنىپ، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى.

قوروقچىلار قارارگاھ ئىچىدە ھوشيارلىق بىلەن مېڭىپ يۈرەتتى. ھايات مۇساپىسىنىڭ داۋان ـ دوقاللىرىنى ئەسلەپ چىققان سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ يۇرىكى پىغانلىق ئىدى. غۇر ـ غۇر شامال بىر دىنلا كۈچەيىپ كەتتى. سۇلتان ئۇۋەيسخان يىلىڭ تونىغا مەھكەم قىمدالغىنىچە يىراق ـ يىراقلارغا نەزەر تاشلايتتى، خۇددى كەلگۈسى تەقدىرىنى ئالدىن بىلىۋالماقچى بولغاندەك. ھەئە، شۇ تاپتا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى ئەتە ـ ئۆگۈن ئىچىدە ئىسسىقكۆل ۋادىسىدا بولىدىغان جەڭنىڭ تەشۋىشى ئىسكەنجىگە ئېلىۋالغانىدى.

«جەڭنى تېزرەك ئاخىرلاشتۇرسام بولاتتى. ئەھۋالدىن قارىغاندا بۇ يىل سەمەرقەنتكە يۈرۈش قىلىش مۇمكىن بولمايدىغان ئوخشايدۇ، ھېچبولمىغاندا ئەندىجانىنىمۇ بولسا قولۇمغا ئېلىپ، ياۋ لەشكەرلىرىنى چېكىندۈرسەم بولاتتى. ساتۇقخان ئەجەب جەڭگە چىقماي يېتىۋالدىغۇ؟ يەنە بىرەر ھىيلە ـ تەدبىر ئويلاۋاتامدىغاندۇ ـ يا؟ ئەندىجاننى ئالسام سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمنى ئارام ئالدۇرغاچ، مىرزا ئۇلۇغبەگكە ئەلچى ئەۋەتىپ ئەندىجان بىلەن قەشقەرنى تېگىشىش شەرتىنى قويىاتتىم. مىرزا ئۇلۇغبەگ بۇ شەرتنى قوبۇل قىلسا، لەشكەرلەرنى دەرھال چېكىندۈرەتتىم. شۇنداق قىلاي، قەشقەرنى قايتۇرۇۋالسام مىرزا ئۇلۇغبەگ بىلەن بىتىم تۈزۈپ، ئىستېلاچىلىقتىن قول ئۈزەي. نېمە قىلاي مىرزا ئۇلۇغبەگ بىلەن بۇنچىۋالا دۇشمەنلىشىپ. ئەسلىدىمۇ بىزلەر بىر نەسەب، بىر جەمەتتىنغۇ؟ ياتلاردىن ئەمەسمىزغۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە دۆلەت سۇلتان خانىشىنىڭ نەۋرە سىڭلىسىنى مىرزا ئۇلۇغبەگ چوڭ خانزادىسى ئابدۇللەتىپخانغا ئېلىپ بەرگەنىكەن. بۇنى دېمىگەندىمۇ مەن تۇغلۇق تۆمۈرنىڭ نەسلىدىن بولسام، مىرزا ئۇلۇغبەگمۇ ئەمىر تۆمۈر ساھىبقىرانىنىڭ نەسلىدىن. ھەر ئىككى بابائى بۇزرۇكلەرنىڭ ئاتا ـ ئەجدادلىرى بولسا بول مۇقەددەس زېمىنلاردا ياشاپ كەلگەن تۈركىي قوۋملاردىنىدۇر. بىزگە زېمىن ـ تەسەررۇپ تالىشىپ بۇنچە دۇشمەنلىشىش نەھاجەت؟ قېرىنداش قېرىنداشنىڭ

پەيىنى قىرقىغان نەدە بار؟ مىرزا ئۇلۇغبەگ بىلەن دىدار ـ مۇلا ـ قاتتا بولۇپ، مەقسەت ـ مۇددىئالىرىمنى بىلدۇرۇپ باقسام ياخشى بولاتتى. يالغۇز ماۋەرائۇننەھر، خۇراسان، پەرغانە ۋادىسىنىڭ سۇلتانىلا ئەمەس، ئىلىم ـ ھېكمەت مەملىكىتىنىڭمۇ خاقانى بولۇشقا مۇناسىپ ئول دانىشمەننىڭ خىيالى مەندىن ئويراقتۇر بەلكىنم...»

سۇلتان ئۇۋەيسخان مىرزا ئۇلۇغبەگ بىلەن خېلى ئۇزاققىچە خىيالىي مۇڭداشتى.

25

ئىسسىقكۆل دالىسىدا يېڭى بىر تاڭ ئاتتى. قۇياش زېمىنغا ھارارەت پۇركۇيتتى. تېخى ئاش ۋاقتى بولا ـ بولمايلا ھاۋا چاپان ئېغىر كەلگۇدەك ئىسسىپ كەتكەندى. كۇنگە بۇگۇن جۇمە بولغاچقا، قارارگاھتىكى بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلەر چاچ ـ ساقاللىرىنى ئالدۇرۇپ، پاكىز كىيىملەرنى ئالماشتۇرۇپ جۇمە نامزىغا تەييارلىق قىلىشۋاتاتتى، چىرايلىرىدا تۇنۇگۇنكى جەڭ تەشۋىشىدىن ئەسەرمۇ يوق ئىدى. ھەئە، جۇمە مۇسۇلمانلارنىڭ خاسىيەتلىك ئارام كۇنى ھېسابلىناتتى. شۇڭا بۇ كۇنى ھۇنەرۋەن ـ كاسىپلاردىن دېھقان ـ چارۋىچىلارغىچە، سودىگەر ـ دۇكانداراللاردىن ئەمەلدار ـ ھۆكۈمرانلارغىچە ئىش توختىتاتتى. شۇ سەۋەبتىن بىر ـ بىرىنىڭ قېنىنى ئىچىشكە تەييار تۇرغان رەقىبلەرمۇ دۇشمەنلىكىنى ۋاقىتلىق توختىتىپ، كۆڭۈللىرىدىكى غەم ـ تەشۋىشلەرنى چىقىرىپ تاشلاپ، جۇمە نامزىغا ھازىرلىق كۆرەتتى.

سۇلتان ئۇۋەيسخانىڭ قارارگاھىدىمۇ بۇگۇن قورۇقچىلار

كۆرۈنەرلىك ئازىيىپ قالغاندى. بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلەر ئالدىراش جۇمە نامىزىغا تەييارلىق كۆرۈشۈۋاتاتتى. جۇمە نامىزى ئۇچۇن غۇسلى قىلىپ ئىچ كىيىملىرىنى يۆتكىۋالغان سۇلتان ئۇۋەيسخان خاس ساتىرىشى خوجا ئابدۇلكەرىمگە چاچ ـ ساقىلىنى ياستۇاتاتتى. ئاتمىش ياشلارغا يېقىنلىشىپ قالغان خوجا ئابدۇلكەرىم مەرھۇم سۇلتان مۇھەممەدخان زامانىسىدىن تارتىپ ئوردىنىڭ مەخسۇس ساتىراشلىقىنى ھەم جەررالىقىنى قىلىپ كېلىۋاتاتتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ جەررالىق ھۇنىرى ئۆزگىچە ئىدى. ئۇ خەتنىسىنى قىلغان ئوغۇللارلا ئەمەس، ھەرەمدىكى ئۇنىڭ قولىدا ئاختا قىلىنغان ئاغۇاتلارمۇ تېزلا ساقىيىپ كېتەتتى. ئۆز ۋاقتىدا سۇلتان ئۇۋەيسخانىڭ خەتنىسىنىمۇ خوجا ئابدۇلكەرىم قىلغانىدى. ئوردىنىڭ ئىچى ـ سىرتىدا ئۇنىڭ «قولى يەڭگىل» دەيدىغان تەرىپى بار ئىدى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا قولىنىڭ ئەپچىللىكى، ھۇنەرگە كاملىقى ۋە چەكسىز ساداقىتى بىلەن سۇلتان ئۇۋەيسخانىڭ خاس ساتىرىشى بولۇپ قالغانىدى.

شاھ چېدىرىنىڭ سىرتىغا قويۇلغان كۇرسىدا ئاپتاپقا ئالدىنى قىلىپ ئولتۇرغان سۇلتان ئۇۋەيسخانىڭ چېچىنى ئالدىرىماي ئۇۋۇلاپ ئېۋىتىپ، بىر قېتىم چۇشۇرۇپ بولغان خوجا ئابدۇلكەرىم چالا قالغان چاچلارنى يەڭگىل ئېڭىزلىغاچ سورىدى:

ـــ ساقاللىرىنىمۇ ياسۋېتەمدىم ئالىيلىرى؟

سۇلتان ئۇۋەيسخان ساقال ـ بۇرۇتلىرىنى بىر سىلۋەتكەدىن كېيىن جاۋاب بەردى:

ـــ شۇنداق قىلسۇنلار، بۇرۇتۇم سەل ئۆسۈپ قالغاندەك قىلىدۇ.

ـــ ماقۇل، ئۇنداق بولسا ئۇستىخانلىرىنى بىرقۇر تۇتۇۋېتىپ ئاندىن ساقال ـ بۇرۇتلىرىنى ياساي.

قىسقىلا قىلىپ قويۇۋالغان قاپقارا نوختا شەكىللىك ساقال ـ بۇرۇت سۇلتان ئۇۋەيسخانىڭ يېگىتلىك سۇباتىغا خويمۇ يارىشاتتى. خان پاكىز چۇشۇرۇلگەن بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ، يەلكىسىنى

يەڭگىل مۇجۇزاتقان خوجا ئابدۇلكەرىمدىن سورىدى:

ـــ دەپ باقسىلا، مېنىڭ بېشىم مۇشۇ پاكىزلىقى بىلەن نېمگە لايىقتۇر؟

خوجا ئابدۇلكەرىم دەقىقە ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن جاۋاب بەردى:

ـــ ئول ئەزىز باشلىرى ئون سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ سەلتەنەت تاجىنى كىيىشكە لايىقتۇر ئالىيلىرى.

ساتىراشنىڭ خۇشامەت ئارىلاش جاۋابىدىن سۇلتان ئۇۋەيسخان خىرىلداپ كۇلۇۋەتتى.

ـــ يېڭىلىشتىلا. تاج كىيىشكە ئەمەس، بەلكىم شېھىت بولۇشقا لايىقتۇر.

خانىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ خوجا ئابدۇلكەرىمنىڭ يۈرىكى جىغغىدە قىلدى، قوللىرى سېزىلەرلىك تىترىدى.

ـــ ئۇلۇغ جۇمە كۈنىدە بەتچاقچاق قىلمىسىلا ئالىيلىرى، يامان بولىدۇ، ـــ دېدى خوجا ئابدۇلكەرىم كېكەچلەپ تۇرۇپ.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئۇنچىقمىدى، شۇ تاپتا ئويلىمايلا قىلغان گېپىدىن پۇشايمان يەپ قالغانىدى.

خوجا ئابدۇلكەرىم خانىنىڭ بۇرۇتىغا ئەمدىلا قايچا سالاي دەپ تۇرۇشىغا، ئۆڭ ـ سۆلى ئۆچكەن ياتىش بېگى يۈگۈرۈپ كېلىپ ئالدىراش سالام بەردى. چىرايىدىن قاتتىق ۋەھىمە چىقىپ تۇراتتى.

ـــ مەلۇم بولغاي، سەمەرقەنت سەركەردىسى ساتۇقخان لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتىدۇ ئالىيلىرى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان چايان چاققاندەك سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى.

ـــ نېمە دېدىلە؟

ـــ ياۋ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى پۈتۈن سەپ بويىچە ئۇدۇل قارارگاھىمىزغا قاراپ كېلىۋاتىدۇ ئالىيلىرى. يەزەكلىرىمىز ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپتۇ.

سۇلتان ئۇۋەيسخان بويىندىكى پەرتۇقنى غەزەپ بىلەن يۇلۇپ ئالدى.

ـــ ماۋۇ بەتبەخت ساتۇقخانىنىڭ قىلغان ئىشىنى كۆرمەمدىغان، بۇگۈن كۈنگە جۇمە ئىكەنلىكىنى بىلمەمدىكىنە ئىمانسىزلا! ـــ سۇلتان ئۇۋۇەيسخان ياتىش بېگىگە قارىدى، ـــ دەرھال سەركەردىلەرگە خەۋەر قىلسۇنلار. ياۋنىڭ مۇقابىلىسىگە چىقسۇن، ـــ ئادىدىن نېرىراق تۇرغان ئاختىچىغا[1] قاراپ توۋلىدى، ـــ ئېتىمنى ھازىر قىلىڭلار!

نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بىرنەچچە قېتىم جەڭگە ئۇنىدىسىمۇ قارارگاھىغا مەھكەم بېكىنىۋېلىپ جەڭگە چىقماي تۇرۇۋالغان ساتۇقخانىنىڭ نەق جۇمەگە توغرىلاپ تۇيۇقسىز لەشكەر تارتىپ چىقىشى سۇلتان ئۇۋۇەيسخاننى قاتتىق غەزەپلەندۈرگەندى، ئۇ دەستۇرىچە كۆتۇرۇپ كەلگەن دۇبۇلغا ـ ساۋۇتنىمۇ كىيمىدى.

ـــ سۆرەلمىلىك قىلماڭلار! ـــ دەپ ۋارقىرىدى ئۇ جەڭ كىيىملىرىنى كىيىۋاتقان نۆكەرلىرىنى ئالدىرىتىپ.

شۇ ئەسنادا پۈتكۈل قارارگاھتا لەشكەرلەرنى جەڭگە ئۇندەپ ناغرا چېلىندى. قارارگاھنىڭ ئىچى بىردەمدىلا ئۆرە ـ تۆپە بولۇپ كەتتى.

ـــ تاۋاچى بەگ!

ـــ لەببەي ئالىيلىرى.

ـــ پەرمانىمنى يەتكۈز. سەركەردە پولات باھادىر بىلەن سەركەردە تاھىربەگ تۇرشاۋۇل بولۇپ دەرھال مەن بىلەن يۈرسۇن. قالقانبەگ كۆكۈلداش، ئالچىنبەگ قاتارلىق سەركەردىلەر ھىماتچى بولۇپ ئارقىمىزدىن يەتسۇن!

سۇلتان ئۇۋۇەيسخان ئۇچ مىڭ ئاتلىق تۇرشاۋۇلنى باشلاپ ياۋغا قارشى ئات سالدى. تەخمىنەن بەش چاقىرىم مېڭىپ ياۋ لەشكەرلىرى بىلەن دوقۇرۇشتى. ساتۇقخان سۇلتان ئۇۋۇەيسخاننى كۆرۈپ لەشكەرلەرنى توختىتىپ سەپ تۈزدى. ئۇلارنى يېيىلىپ ئاققان كىچىكرەك بىر ئېقىن ئايرىپ تۇراتتى. سۇلتان ئۇۋۇەيسخان بۇ ئېقىندىن بىرنەچچە قېتىم ئۆتكەن بولۇپ، بۇلاق سۈيىدىن

① ئاختىچى ـــ مەخسۇس خانىنىڭ ئېتىدىن خەۋەر ئالىدىغان ئادەم.

شەكىللەنگەن بۇ ئېقىنىڭ تېيىزلىقىنى بىلەتتى، سۈيمۇ ئاستا ئاقاتتى. ئۇ كەينىدىن كېلىۋاتقان ھىماتچى قوشۇننى ساقلىمايلا ياۋغا قاراپ ئات سالدى.

ــ ئىمكان بار ساتۇقخانغا يېقىنلىشىڭلار. مۇمكىن بولسا ئۇنى تىرىك قولغا چۈشۈرەيلى، ــ دېدى يېنىدىكى ئىككى سەركەردىسىگە.

ئۇ ساتۇقخانىنى تۇتۇۋېلىپ جەڭنى تېز ئاخىرلاشتۇرۇشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى.

سۇلتان ئۇۋەيسخانىڭ گەپ ـ سۆزىسىزلا باستۇرۇپ كېلىشىدىن ياۋ لەشكەرلىرى ۋەھىمىگە چۈشتى. ساتۇقخان موغۇلىستان لەشكەرلىرىنىڭ ھۇجۇمىنى توسۇش ئۈچۈن كامانداز لىرىغا ئوق ئېتىشقا پەرمان بەردى. سەركەردە تاھىرىبەگ سۇلتان ئۇۋەيسخانىڭ داڭلىق مەرگەنلىرىدىن ئىدى، ئاتقان ئوقى زايا كەتمەيتتى، ئۇنىڭ قول ئاستىدىمۇ پۈتۈنلەي مەرگەنلەر بار ئىدى.

ــ ئوق ئېتىشنى بىزدىن كۆرسۇن، ــ دېدى تاھىرىبەگ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ ۋە مەرگەنلىرىگە بۇيرۇق بەردى، ــ قېنى يىگىتلەر، ئۇلارغا ئۆزىمىزنى بىر كۆرسىتىپ قويايلى.

ھەر ئىككى تەرەپنىڭ لەشكەرلىرى بىر ـ بىرىگە قارىتىپ ئوق ئۇزۇشكە باشلىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان قارشى تەرەپنىڭ ئاتقان ئوقلىرىنىڭ خېلىلا شالاڭشىپ قالغىنىنى كۆرۈپ ئېتىنىپ تېخىمۇ بەك قامچىلىدى. قۇيۇندەك چېپىپ كېلىۋاتقان ئات ئېقىنىڭ ئوتتۇرىغا كەلگەندە تۇيۇقسىز پېتىپ قالدى، ھەرقانچە قىلىپمۇ پېتىقتىن ئېتىنى چىقىرالمىغان سۇلتان ئۇۋەيسخان ئاتتىن چۈشۈشكە مەجبۇر بولدى. بۇ چاغدا ياۋ لەشكەرلىرىمۇ ئېقىنغا كىرىپ بولغانىدى. ھەر ئىككى تەرەپ ئېقىنىڭ پاتقاق قىسمىغا دۈچ كەلگەن بولۇپ، ئاتلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسى پېتىپ قېلىۋاتاتتى. سەركەردە ـ لەشكەرلەر ئاتلىرىدىن چۈشۈپ تىزىغىچە كەلگەن سۇدا ئېلىشىشقا باشلىدى. شۇ دەقىقىدە سۇلتان ئۇۋەيسخان بىلەن ساتۇقخان روبىرو كېلىپ قالغانىدى. ئىككى

سەركەردە قەھرى بىلەن ئېلىشىشقا باشلىدى، سۇلتان ئۇۋەيسخان ئىنىڭ شىددەتلىك چاپقان قىلىچىدىن ساتۇقخان چەبدەسلىك بىلەن مۇداپىئە كۆرەتتى ـ دە، قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتەتتى. رەقىبى بىلەن بىرنەچچە مەرتىۋە ئېلىشقان سۇلتان ئۇۋەيسخان قىلىچ ئۇرۇشلىرىغا قاراپ ساتۇقخانىنىڭ قىلىچۋازلىق ماھارىتىگە خاملىقىنى ھېس قىلدى ـ دە، ئىمكان بار ئۇنى ئۆلتۈرمەي تىرىك تۇتۇۋېلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى.

«ھىيلە ـ پەنتكە ئۇستا بولغىنىڭ بىلەن ماھارىتىڭ تايىنىلىقىكەن ساتۇقخان، سېنى تىرىك تۇتۇۋېلىپ مىرزا ئۇلۇغبەگ بىلەن شەرتلىشىشىنىڭ دەسمايىسى قىلاي. ئاللاھ ئىگەم بۇگۈن ماڭا نۇسرەت بۇيرۇغان ئوخشايدۇ...»

سەركەردە تاھىربەگ سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ ساتۇقخان بىلەن ئون نەچچە مەرتىۋە ئېلىشىپمۇ تېخىچىلا يېڭەلمەيۋاتقىنىنى كۆرۈپ بىرئاز ئەندىشىگە چۈشۈپ قالدى. ئىككى قېتىم ھەمدەمگە بارماقچى بولغان بولسىمۇ، ياۋ سەركەردىلىرى ھۇجۇم قىلىپ ئالىدىنى توسۇپ قويدى. سۇلتان ئۇۋەيسخانغا يېقىنلىشىشقا پەقەتلا پۇرسەت تاپالمىغان تاھىربەگنىڭ كاللىسىغا تۇيۇقسىز بىر خىيال كەلدى.

«بىر تال ئوق بىلەن ساتۇقخاننى يارىلاندۇرۇپ بەرمەيمەنمۇ، ئۆزۈم بارالمىغىنىم بىلەن ئوقۇم بارالايدۇ. شۇنداق قىلاي...»

تاھىربەگ چاققانلىق بىلەن بىر تال يا ئوقىنى ئالدى ـ دە، ئوقنى سېلىپ كىرىچىنى تارتقىنىچە سۇلتان ئۇۋەيسخان بىلەن ئېلىشىۋاتقان ساتۇقخاننى نىشانغا ئالدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان بىلەن ساتۇقخان بىر ـ بىرىگە ھەمله قىلىشقىنىچە شىددەتلىك ئېلىشىۋاتاتتى. سۇلتان ئۇۋەيسخان ھۇجۇمدا، ساتۇقخان مۇداپىئەدە ئىدى. شۇ دەقىقىدە تاھىربەگكە ساتۇقخاننى نىشانغا ئېلىپ تۇرۇۋېرىشكە پۇرسەت يوق ئىدى. ياۋ لەشكەرلىرى ھە دېگەندە ئۇنىڭغا يېقىنلىشىش ئېھتىمالى بار ئىدى. پۇرسەت كەلدى دەپ بىلگەن تاھىربەگ ساتۇقخانىنىڭ كۆكرىكىنى نىشانلاپ يانىڭ كىرىچىنى

قويۇۋەتتى. دەل شۇ دەقىقىدە سۇلتان ئۇۋەيسخان يانغا بىر قەدەم چامدام قالدى. تاھىربەگنىڭ يۈرىكى جىغىغدە قىلىپ كەتتى، ئۇ- نىڭ ئاتقان ئوقى ۋىگىلداپ ئۇچۇپ كەلگىنىچە سۇلتان ئۇۋەيس- خاننىڭ بېقىنىغا سانجىلدى. يېقىن ئارىلىقتا زەرب بىلەن ئېتىل- غان يا ئوقى ئالدىراشچىلىقتا جەڭ كىيىمى كىيمىگەن سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ بېقىنىغا تۇۋدىكى قۇش پېيىگىچە چوڭقۇر پاتقا- نىدى. سۇلتان ئۇۋەيسخان ئوق زەربىسىدىن سەنتۈرۈلۈپ كەتتى. ھە دېگەندە رەقىبىگە تەڭ كېلەلمەي جان قايغۇسىدا بىر ئامال قد- لىپ قېچىپ كېتىشنىڭ كويىغا چۈشكەن ساتۇقخان سۇلتان ئۇ- ۋەيسخانغا ئوق تەگكىنىنى پەقەتلا سەزمىدى ـ دە، رەقىبىنىڭ ھۇجۇمىنىڭ توختاپ قالغان پۇرستىدىن پايدىلىنىپ شارتتىدە كەينىگە ئۆرۈلۈپ قاچتى.

ئاتقان ئوقنىڭ ساتۇقخانغا ئەمەس، سۇلتان ئۇۋەيسخانغا تەگكەنلىكىنى كۆرگەن تاھىربەگ قاتتىق نەرە تارتقىنىچە ئالدىغا ئۇچرىغان ياۋ لەشكەرلىرىنى چېپىپ، سۇلتان ئۇۋەيسخانغا قاراپ جان ـ جەھلى بىلەن ئېتىلىپ كەلدى. قاتتىق ئاغرىقتا بەرداشلىق بېرەلمىگەن سۇلتان ئۇۋەيسخان سۇدا تىزلىنىپ قالغانىدى، تا- ھىربەگ خاننى دەرھال يۆلەۋالدى. بۇ ئىشلاردىن بىخەۋەر ساتۇق- خان جېنىنىڭ ئامان قالغىنىغا شۈكۈر ئېيتىپ، ناغرا چالدۇرۇپ لەشكەرلىرىنى چېكىندۈردى. بۇ چاغدا سۇلتان ئۇۋەيسخانىنىڭ ھىماتچى قوشۇنىمۇ يېتىپ كەلگەنىدى. سەركەردىلەر خانىنىڭ ئې- غىر يارىلانغانلىقىنى كۆرۈپ چېكىنگەن ياۋنى قوغلاشقا رايى بار- ماي، سۇلتان ئۇۋەيسخاننى تېزلىك بىلەن قارارگاھقا ئېلىپ كەل- دى. ئەمچى يا ئوقىنى سۇغۇرۇپ ئالغاندا سۇلتان ئۇۋەيسخان ئال- لىقاچان ھوشىدىن كەتكەنىدى، ئەمچى ھەرقانچە قىلىپمۇ خانىنى ھوشىغا كەلتۈرەلمىدى.

سۇلتان ئۇۋەيسخان ئاشۇ ھوشسىز ياتقان پېتى ئەتىسى بامدات ۋاقتى بىلەن جان ئۈزدى. سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ جان ئۈزگەنلىكىنى كۆرگەن تاھىربەگ ئۆزىنىڭ چېدىرىدا ئېسىلىپ

ئۆلۈۋالدى. شۇنداق قىلىپ موغۇلستاننىڭ بۇ شەۋكەتلىك سۇلتانى ئۆز سەركەردىسىنىڭ خاتا ئاتقان ئوقىدا ئۆلۈپ كەتتى.

پولات باھادىر، قالقانبەگ كۆكۈلداش، ئالچىنبەگ قاتارلىق سەركەردىلەر قىسقىلا كېڭەشكەندىن كېيىن سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ ئۆلۈمىنى لەشكەرلەردىن يىنىھان تۇتۇشتى ـ دە، چاقماق تېزلىكىدە ئالمالىققا قاراپ چېكىندى.

ئۇچ كۈنگىچە قارارگاھتىن چىقماي ياتقان ساتۇقخان تۆتىنچى كۈنى چارلىغۇچىلىرىدىن موغۇلستان لەشكەرلىرىنىڭ ئالدىقاچان چېكىنىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ تەئەججۇپلەندى. رەقىبلىرىنى ھېيلە ئىشلىتىۋاتامدىكىن دېگەن گۇماندا قارارگاھىغا يەنە ئۇچ كۈن سولىنىپ ياتتى. رەقىبلىرىدىن پەقەتلا شەپە بولمىغاندىن كېيىن قارارگاھنى يىغىشتۇرۇپ، غەلىبىسىنى مىرزا ئۇلۇغبەگكە مەلۇم قىلىش ئۈچۈن سەمەرقەنتكە چاپارمەن ماڭغۇزۇۋېتىپ، ئۆزى ئەندىجانغا قاراپ يولغا چىقتى. ھەئە، ئۇ سۇلتان ئۇۋەيسخاننىڭ قازا قىلغانلىقىنى خىيالىغمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. بىرنەچچە قېتىملىق قانلىق قىرغىنغا گۇۋاھ بولغان گۈزەل ئىسسىقكۆل ۋادىسى يەنە قايتىدىن تىنچىپ قالدى.

مەسئۇل مۇھەررىر: ئەخمەتجان ھوشۇر
مەسئۇل كورېكتور: ياقۇپ مۇھەممەتروزى
مۇقاۋا لايىھەلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

ياسىنجان سادىق چوغلان

باھادىر نامە (1)

نەشر قىلغۇچى: مىللەتلەر نەشرىياتى
ئادرېسى: بېيجىڭ شەھىرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14 ـ قورۇ
پوچتا نومۇرى: 100013
تېلېفون نومۇرى: 64290862 ـ 010
ساتقۇچى: جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باسقۇچى: مىللەتلەر باسما زاۋۇتى
نەشرى: 2010 ـ يىل 8 ـ ئايدا 1 ـ قېتىم نەشر قىلىندى
بېسىلىشى: 2010 ـ يىل 8 ـ ئايدا بېيجىڭدا 1 ـ قېتىم بېسىلدى
ئۆلچىمى: 880×1230 م م. 32 كەسلەم
باسما تاۋىقى: 14.125
باھاسى: 45.00 يۈەن
ISBN 978-7-105-11015-5/I·2198 (维 320)

图书在版编目(CIP)数据

诸王传.1：维吾尔文/亚生江·沙地克著.—北京：民族出版社，2010.7
ISBN 978-7-105-11015-5

Ⅰ.①诸…Ⅱ.①亚…Ⅲ.①历史小说—中国—当代—维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ.①I247.5

中国版本图书馆CIP数据核字(2010)第130128号

责任编辑：阿合买提江·吾守尔
责任校对：牙库甫
封面设计：艾克拜尔·萨力赫
出版发行：民族出版社　　http://www.mzcbs.com
社　　址：北京市和平里北街14号　　邮编：100013
电　　话：010-64290862（维文室）
印　　刷：民族印刷厂
版　　次：2010年8月第1版2010年8月北京第1次印刷
开　　本：880×1230毫米　　大32开
印　　张：14.125
定　　价：45.00元

ISBN 978-7-105-11015-5/I·2198（维320）

ISBN 978-7-105-11015-5

9 787105 110155 >

定价：45.00元